De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 28

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 28. J.B. Wolters, Groningen / Den Haag / Batavia 1934

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008193401_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

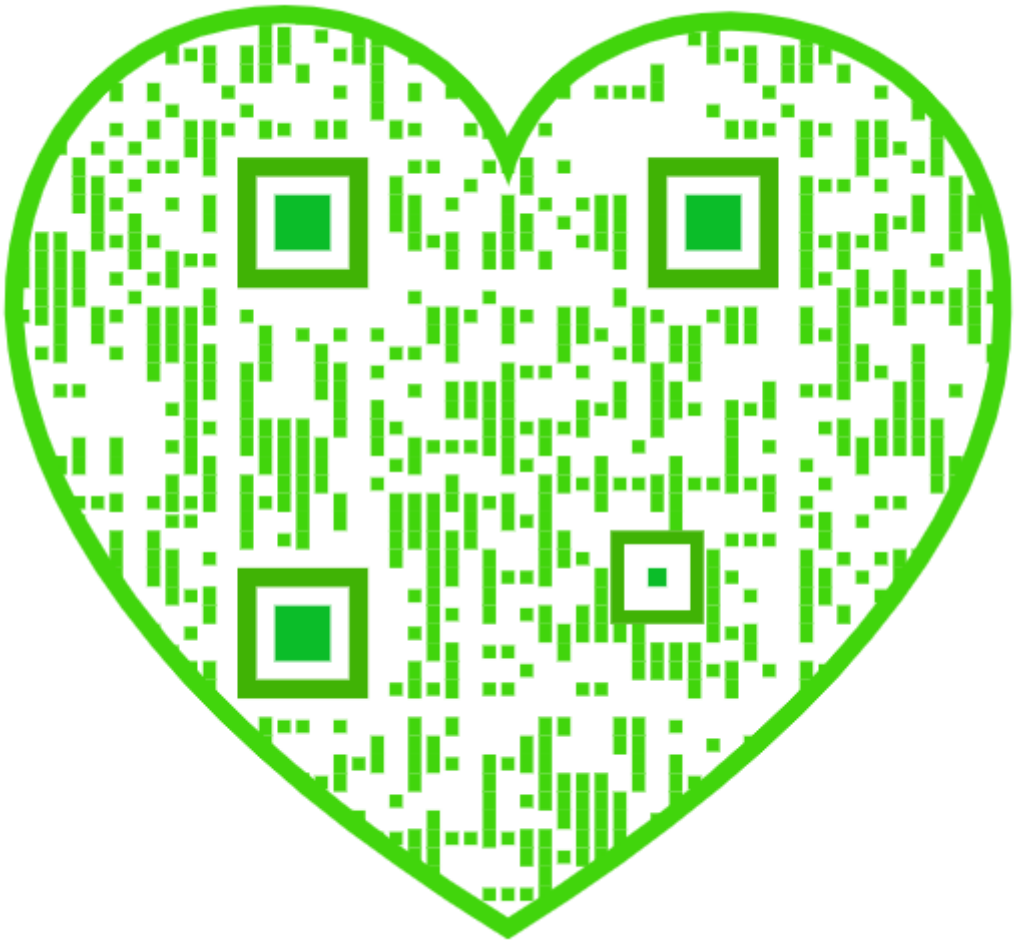

De compositie van Bredero's ‘Spaanschen Brabander’.

Bezig met een studie over het vers in bovengenoemd tooneelstuk, kwam ik vanzelf tot de vraag, wat Bredero kan bewogen hebben om de alexandrijnen en de vrije rederijkersverzen op een heel andere wijze te laten afwisselen dan hij dat tot nog toe had gedaan. Aangezien deze kwestie een onderwerp op zich zelf is, kan het resultaat van mijn overwegingen hier alvast worden meegedeeld.

Wie de ‘Spaanschen Brabander’ vergelijkt met de andere spelen ten aanzien van het gebruik van alexandrijnen en vrije verzen, zal spoedig merken, dat die laatste er een veel grooter deel beslaan en minder systematisch over de verschillende personen verdeeld zijn. Vroeger kwamen ze slechts bij bepaalde, kluchtige personages voor, die echter ook wel af en toe in alexandrijnen spraken, maar dan toch steeds tegen hoogeren in stand. Misschien heeft Bredero door dit laatste de eenheid van verstype in eenzelfde tafereel willen bewaren, mogelijk ook gedacht aan het feit, dat een man uit het volk tegen zijn gelijke de volkstaal gebruikt, tegen zijn meerdere het algemeen beschaafd tracht te spreken. Zoo gaat het gesprek tusschen Nieuwen-Haan en Griet Smeers in ‘Rodderick ende Alphonsus’ in vrije verzen, maar de eerste weet in een dialoog met Elisabeth goede alexandrijnen te vormen. Aardig is het, dat hij, sprekend met Alphonsus, overgaat in vrije verzen, als hij een gesprek met zijn standgenooten weergeeft:

> Ja mijn Heer, maar ick en hebt niet wel onthouwen,
> Want selden verkeer ick met sulcke groote Vrouwen:
> Maar met de Keucken-meyt of met de Kelderin,
> Die eer ick so verbrancxst; ick weet niet hoe ickt versin.
> Goeden dagh Joffrouw Grietje. Hoe vaartet Joffrouw Trijntje.
> Knap gheeft my d'een een soen, en d'ander lecker Wijntje:
> Ick hebber dan soo lief, 't is vreemt dat mijn hert niet en berst.[1)]

1) Men zij er op verdacht, dat de veelal gangbare opvatting van de alexandrijn hoofdzakelijk berust op die van Vondel. Bredero sluit veel meer bij de zestiende eeuw aan. Vandaar andere accentuaties en een minder sterk uitgesproken verseenheid met als gevolg wel eens een lettergreep te veel of te weinig. Het zou onjuist zijn hier van onhandigheid te spreken. Er is kwestie van een ander versgevoel.

In het ‘Moortje’, kort voor de ‘Spaanschen Brabander’ geschreven, is de toestand precies eender. Katryntje, Kackerlack en Koenraet spreken in alexandrijnen (vss. 531 vlgg.), maar als Kackerlack zijn beschrijving van de hal geeft, gaat hij tot het vrije vers over, zoodra hij het roepen van de vleeschhouwers begint weer te geven (vss. 640 vlgg.). Voor zoover in dit spel wisselingen van beide verstypen plaats hebben, zijn die gemakkelijk uit de aard van de personen of de situatie te verklaren.

Reeds een vluchtig bladeren in de ‘Spaanschen Brabander’ doet ons zien, dat de toestand hier geheel anders is. Zoo spreken Jerolimo en Robbeknol in het eerste bedrijf in vrije verzen, maar even later vormt hun taal zich doorgaans tot alexandrijnen. Hetzelfde verschil ziet men tusschen het gesprek van de ‘patriotten’ in het eerste, en dat uit het derde bedrijf.

Is het Bredero's bedoeling geweest om door wat variatie in het verstype de indruk te verhoogen? Kalff zegt hierover: ‘Wat hielp het hem, dat hij zijn stuk verdeelde in vijf deelen en zijn maatlooze rederijkersverzen hier en daar afwisselde met gebrekkige alexandrijnen? Daarmede bedekte hij de technische onvolkomenheid van zijn stuk niet’.[1)] Het komt me voor, dat deze redactie van het probleem niet te aanvaarden is. Want als er werkelijk aesthetisch opzet heeft voorgezeten, waarom zijn dan de beide verstypen in afwijking van vroeger zoo grillig verspreid? We zullen naar een andere verklaring moeten zoeken.

Eén ding is in dit verband aanstonds opmerkelijk: het eerste bedrijf kan voor de gang van het verhaal gemist worden. De dialoog aan het begin van het tweede bedrijf tusschen Jerolimo en Robbeknol maakt ons onmiddellijk duidelijk, hoe de situatie is, terwijl nergens ook maar een zinspeling gemaakt wordt op wat er reeds is voorgevallen. Nu is juist het eerste bedrijf in vrije verzen, het tweede in alexandrijnen geschreven. Zou het daarom ook zoo kunnen zijn, dat dit eerste deel er later aan toegevoegd is? Het is immers heel goed mogelijk, dat de dichter bij de bewerking van zijn verhaal tot tooneel niet direct een uitgewerkt plan had, hoe hij het in bedrijven zou indeelen, zoodat hij, eenigszins op goed geluk voortgaande, reeds niet vier bedrijven klaar kwam. Zoo'n werkwijze zou niet in strijd zijn met zijn karakter. Als voorstander van het klassieke drama bevredigde

1) Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde, IV, blz. 169.

het resultaat hem allicht niet[1)], zoodat hij er een vijfde bedrijf aan toevoegde. Het moest het gemakkelijkst wezen dit er aan te laten voorafgaan als een soort expositie, omdat zoo het verhaal niet veranderd hoefde te worden. Daarvoor nam hij een deel uit het eerste hoofdstuk van 'Lazarillo de Tormes', terwijl hij het eigenlijke verhaal aan het derde ontleende. Toen deze inleiding te kort bleek voor een geheel bedrijf, liet hij de 'patriotten' nog eens optreden. Dit laatste stuk staat wel niet in direct verband met de rest, maar zoo was toch aan de eisch van een vijfde, behoorlijk lang bedrijf voldaan. Deze redeneering wordt m.i. nog versterkt door de overweging, dat een schrijver niet licht aan het begin van zijn werk, als hij nog alles te zeggen heeft, figuren zal scheppen, die met het verhaal heelemaal niets te maken hebben.

Is echter eenmaal deze mogelijkheid gesteld, dan moeten we verder gaan en ons afvragen, of het misschien zoo is, dat ook verder zijn oorspronkelijke werk korter was en in alexandrijnen geschreven en dat hij er later stukken in vrije verzen aan toevoegde. Als dat zoo is, dan moeten de deelen in alexandrijnen naar het verhaal een goed doorloopend geheel vormen, de andere stukken echter ten opzichte van elkaar onsamenhangend zijn. Bovendien zal de eerste opzet 'Lazarillo de Tormes' vrij dicht volgen, terwijl het later toegevoegde er vaker van zal afwijken. Natuurlijk hoeft dit niet geheel uit te komen: voor het samenlasschen kon het b.v. dienstig zijn hier en daar iets van het origineel te laten vervallen; bovendien kan Bredero reeds van het begin af, aan enkele afwijkingen gedacht hebben. Maar als de bovengenoemde verhouding inderdaad met niet al te veel uitzonderingen aanwezig is, zullen we er toch bewijskracht aan mogen toekennen, vooral wanneer die uitzonderingen verklaarbaar blijken te zijn.

Schematisch aangeduid is de inhoud van de deelen in alexandrijnen als volgt.

Tweede bedrijf.

Jerolimo maakt toilet; als hij weg is, houdt Robbeknol een

1) Vgl. het volgende uit de voorrede van 'Griane': 'dies ist ghevallen dat ick in een groote Dool-hof van gebreken ben gheraackt, so wel inde loop der gemener woorden, als oock inde verdelinge der wercken, en der tijden', (Ook door Te Winkel aangehaald: Ontwikkelingsgang^2 III, blz. 173).

bespiegeling over de armoe van zijn heer - Deze laatste ontmoet twee lichte vrouwen, aan wie hij het hof maakt. Als dit op niets uitloopt en hij weggaat, vertellen zij elkaar, hoe ze in ‘'t groote gilt’ geraakt zijn - Ondertusschen heeft Robbeknol een middagmaal bijeengebedeld, waarvan zijn meester graag mee-eet op uitnoodiging van zijn knecht, al heeft hij beweerd reeds gegeten te hebben.

Derde bedrijf.

Robbeknol alleen; onderzoekt de beurs van Jerolimo - Samenspraak van Jan, Andries en Harmen over Amsterdamsche toestanden, waarbij aansluit de afkondiging van het plakkaat tegen de bedelaars, wat Robbeknol noopt zijn brood te gaan verdienen met het evangelie voor te lezen - Hierop volgt een stuk in vrije verzen, waartusschen echter vss. 1397-1419 ongeveer voor de helft alexandrijnen zijn; Jerolimo deelt hierin mee, dat hij geld heeft en zegt, dat Robbeknol eten moet koopen. Robbeknol houdt nu een alleenspraak, waarvan de eerste verzen nog alexandrijnen zijn. Dit laatste type begint opnieuw te komen bij vs. 1440: de lijkstoet; ontsteltenis van Robbeknol; Jerolimo lacht hem uit.

Vijfde bedrijf.

Hier beginnen de alexandrijnen ongeveer, als Otje Dickmuyl aan Balich vraagt:

> Wel, Balich, waar heen? en waar heb jyt emunt, mannen?

Het blijkt dat Otje, Balich, Jasper en Joost alle vier bij Jerolimo moeten wezen. Dan komen op de schout, de notaris, Byateris, Geeraart en enkele bijfiguren. Er wordt veel gekeven, maar in het huis is niets dan het schamele bed, dat de schout tenslotte voor gerechtskosten in beslag neemt. Robbeknol, die zou worden gevangen gezet, laat men vrij op voorspraak van Els Kals, Jut Jans en Trijn Snaps.

Dit is een vrij goed doorloopend verhaal. Wie bovendien de moeite neemt het te vergelijken met de vertaling van ‘Lazarillo de Tormes’ van 1609, die Bredero niet onwaarschijnlijk gebruikt heeft[1)], zal zien, dat het voor het grootste gedeelte overeenkomt

1) ‘De gheneuchlicke ende cluchtighe historie van Lazarus van Tormes wt Spaignien - Tot Delf - By Bruyn Harmanssz Schinckel. Anno 1609.’ Vgl.: J.H.W. Unger: Theodore Rodenburg (Feestnommer van Oud-Holland bij de 2e jaargang (1884), uitgekomen in 1885).

met het daar verhaalde. Soms is Bredero uitvoeriger, zooals in het gesprek tusschen Trijn Jans en Bleecke An, waarin ze elkaar vertellen, hoe ze tot hun tegenwoordige staat zijn gekomen. Het is evenwel opmerkelijk, dat in het voorafgaande ‘Tot den goetwillighen Leser’ staat: ‘so hebben wy dan na de kleyne ervarentheyt, van de wereltlijcke dinghen ons volck niet hoogher doen spreken dan sy en verstaan, of daghelijcx mede ommegaan. Dat is, een Smit van yser en koolen, een Schilder van sijn veruwen, een Schoen-maker van sijn leesten, het welck ons niet onvoeghelijck en docht: nu waren wy ghenootsaackt volgens ons voorgenomen inhouwt, twee lichte Vrouwen sprekende te maken, de swaricheyt wel overdocht zijnde, vonden wy niet beters, dan datmen die van hare neeringh ooc souden laten spreken,’ In deze laatste woorden hebben we een lichte aanwijzing, dat die samenspraak tot het eerste plan behoorde en er niet later in gebracht is.

De tweede afwijking van de ‘Lazarillo’ vinden we in het derder bedrijf: het optreden van Jan, Andries en Harmen. Bedenken we echter, dat in de roman over het afkondigen van het plakkaat zonder meer gesproken kon worden, maar dat op het tooneel tochoorders noodig waren, dan wordt het begrijpelijk, dat een dergelijke verandering reeds in het eerste plan moest opgenomen zijn.

Het derde verschil zit in het slot. De buurvrouwen, die Lazarillo te eten geven, zijn aparte figuren geworden: Els Kals, Jut Jans en Trijn Snaps aan wie Robbeknol het evangelie voorleest, waarvoor hij wordt beloond. Geheel nieuw zijn Otje, Balich, Jasper en Joost. Zij moeten aan de slotscène meer kracht bijzetten. Het begin van hun gesprek is in vrije verzen geschreven, maar heeft met het eigenlijke verhaal ook niets te maken. Pas over de helft komen de alexandrijnen en wel ongeveer bij de vraag:

> Wel, Balich, waar heen? en waar heb jyt emunt, mannen?

Het is opmerkelijk, dat juist door deze vraag de draad van het verhaal weer wordt opgenomen. Bovendien geloof ik, dat men zoo'n vraag, tenminste in deze uitroepende vorm, eerder stelt op het oogenblik van de ontmoeting dan later na een min of meer gemoedelijk gesprek, al is dat natuurlijk niet onmogelijk. Deze beide overwegingen, gevoegd bij die van de verandering in verstypen, maken het echter m.i. wel aannemelijk, dat het eerste deel van hun gesprek later is ingelascht.

Gaan we nu de inhoud na van de stukken in vrije verzen geschreven, dan zullen we een heel ander beeld zien.

Eerste bedrijf.

Jerolimo snijdt op over zijn vroegere grootheid. Hij ontmoet Robbeknol en neemt deze als ‘page’ aan. Robbeknol doet het verhaal van zijn afkomst en wedervaren - Floris Harmensz. geplaagd door twee kwajongens; zijn gesprek met Jan Knol, Andries en Thomas.

Derde bedrijf.

Gesprek van Trijn Snaps, Els Kals en Jut Jans, de spinsters; Robbeknol leest hun het evangelie voor - Jerolimo geeft weer hoog op van zich zelf tegenover Robbeknol, die wel beter weet (tot vs. 1398) - Een deel van Robbeknols alleenspraak (nadat zijn meester hem geld gegeven heeft om eten te koopen); overlegt, wat hij wel zal halen (vs. 1420-1439).

Vierde bedrijf.

Byateris vertelt over haar bedrijf - Jerolimo en Robbeknol praten met elkaar over 't gekochte eten; verhaal van de eerste over zijn vroeger leven en wat hij over de eer denkt - Alleenspraak van Gierighe Geeraart over zijn doen en laten - Zijn gesprek met Byateris; het blijkt, dat ze beiden bij Jerolimo moeten wezen; Robbeknol en zijn meester trachten hen af te schepen.

Vijfde bedrijf.

Uit een gesprek tusschen de spinsters en Robbeknol blijkt, dat Jerolimo er van door is. Geeraart en Byateris kloppen aan. Els begint met hen te praten; Robbeknol deelt mee niet te weten, waar zijn meester is. Geeraart gaat om de schout te halen; zijn gesprek met de notaris, later ook met de schout (uitgezonderd vss. 1987-2005). Het begin van de conversatie tusschen Balich, Jaspar, Joost en Otje (tot ongeveer vs. 2042).

De samenhang tusschen deze stukken is veel minder groot. Dat het eerste bedrijf met het verhaal weinig te maken heeft, merkten we reeds op. Verder houdt dit heelemaal geen verband met het gesprek van de spinsters en het evangelie lezen door Robbeknol. Dit laatste wordt pas verklaard door het voorafgaande stuk in alexandrijnen. De rest is een bijna geheel aaneensluitend stuk, dat echter geen slot heeft.

Duidelijker nog wordt het verschil met de deelen in alexandrijnen, wanneer we gaan vergelijken met ‘Lazarillo de Tormes’. De overeenkomst is hier tamelijk gering.

Over het eerste deel, dat voor de helft aan een ander hoofdstuk ontleend is en voor de rest door Bredero zelf bedacht, spraken we reeds. Maar zoo is er meer. De spinsters als aparte figuren zijn in de ‘Lazarillo’ niet te vinden; evenmin het feit, dat de bedeljongen hun het evangelie voorleest. Er staat slechts: ‘Aengaende mijnen persoone / daer waren seker arme vrouwe / Cattoenspinsters ende Mutsebreitsters / daer mede dat ick van gebuerschap wegen kennisse maecte / de welcke my t' leven salveerden: Want van tgene dat men haerlieder gaf / so deylden sy my altijt yet mede / daer mede dat ic my seere wel lijde’ (blz. 70/71). Nu staan de woorden van Robbeknol, waarmee hij zegt, dat hij het evangelie zal gaan voorlezen, nog in het stuk in alexandrijnen (tot vs. 1252), maar het zijn de vier slotregels, die slechts een simpele mededeeling vormen; de uitwerking er van komt in vrije verzen. Juist omdat ze aan het slot staan, kan men ook denken, dat ze later zijn toegevoegd, toen Bredero tot de uitbreiding overging; om de eenheid van verstype in een scène te bewaren, lag het voor de hand deze regels nog in alexandrijnen te schrijven.

Verder vinden we onder de vrije verzen van het derde bedrijf de samenspraak tusschen Jerolimo en Robbeknol. Hiervan is het begin (vss. 1378-1395) een alleenspraak van de Brabander, waarvan we niets terugvinden in ‘Lazarillo de Tormes’. In vs. 1398 vlgg. vertelt hij echter aan zijn knecht, dat hij geld heeft, en geeft hem de opdracht eten te koopen. Dit vinden we ook in ‘Lazarillo’, maar nu is opmerkelijk, dat hier minstens zooveel alexandrijnen als vrije verzen voorkomen (tot vs. 1420). Na deze opdracht begint Robbeknol in alexandrijnen te spreken. Hij is verbaast, hoe zijn meester aan het geld komt, en uit zijn dank aan God. Daarna overlegt hij, welke winkels zooal aanlokkelijk zijn, en dit is weer in vrije verzen geschreven, maar er staat ook niets van in het voorbeeld.

Van de alleenspraak, waarmee Byateris het vierde bedrijf inzet, staat niets in ‘Lazarillo’. Wel komen er hier enkele alexandrijnen voor, namelijk in het begin tot vs. 1388 en verder van vs. 1514 tot vs. 1523, maar deze zijn slechts gering in aantal. Men zou kunnen denken, dat Bredero deze figuur reeds in oorsprong iets uitvoeriger had weergegeven dan zijn voorbeeld, waartoe de tooneelvorm hem wel noodzaakte; later moet hij deze passage dan met vrije verzen hebben aangevuld. De breuken zijn, wat de inhoud betreft, niet duidelijk meer aan te toonen,

wat niet verwonderlijk hoeft te zijn: om een goede aansluiting te krijgen moest allicht iets van het origineel worden opgeofferd. Opmerkelijk is weer, dat de slotregels, de eenige die noodzakelijk bij het verhaal behooren, twaalf lettergrepen hebben en goed passen in het kader van Bredero's alexandrijnen:

> Nu moet ick een ringh lossen die hier is bekommert,
> En dan wil ick dit goet gaan brenghen inde Lommert.

Hierna komt Robbeknol op, die eerst vijf alexandrijnen zegt, vervolgens in de vrije versmaat overgaat. Van dat laatste staat niets in ‘Lazarillo’, evenmin het begin van het gesprek tusschen Jerolimo en Robbeknol, dat zich nu ontspint. Bij vers 1595 begint de eerste echter te vertellen van zijn vroegere leven en dit staat wel in het voorbeeld. Het is vrijwel het eenige stuk in de ‘Spaanschen Brabander’, dat, hoewel in vrije verzen geschreven, toch met het derde hoofdstuk van ‘Lazarillo’ correspondeert. Weerspreekt dit nu mijn betoog? Ik geloof het niet. Natuurlijk blijft zonder een uitspraak van Bredero zelf een meening als deze altijd eenigszins onzeker. Het eenige wat men kan doen, is allerlei argumenten aanhalen, die geen van allen op zich zelf doorslaggevend hoeven te zijn, maar door hun aantal tenslotte de stelling aannemelijk maken. Wat beteekent nu deze uitzondering? Betrekkelijk weinig, omdat hij alleen staat. Toch zou het aangenaam zijn, wanneer we ons bij deze constateering alleen niet hoefden neer te leggen, maar een verklaring van de afwijking konden vinden. Het ligt voor de hand aan te nemen, dat Bredero deze passage aanvankelijk minder geschikt vond, hem later echter toch overnam. Dit laatste kan ons voor een kunstenaar als Bredero alleen bevredigen, als we zien, dat hij dit stuk wijzigde en er het minder geschikte b.v. uitliet. Nu toont een vergelijking van de beide teksten inderdaad merkwaardige verschillen, die allen hierin overeenstemmen, dat de figuur van Jerolimo veel dieper is opgevat dan het Spaansche voorbeeld. Zoo ook in dit speciale geval. Het zal goed zijn daar iets uitvoeriger op in te gaan, omdat het ons een mooie kijk geeft op het kunstenaarschap van Bredero.

Zoo valt ons bij de vergelijking spoedig op, dat ook andere passages niet zijn overgenomen. In vs. 542-545 zegt Robbeknol:

> maer wie soudt connen weten,
> Dat gist'ren, noch van daech, hy niet en heeft ghegheten
> Dan een kruympje drooch broot, dat ick droech op mijn borst,
> In plaets van een Tresoor, wel gruysich en bemorst?

Dit is een herinnering aan een in Lazarillo uitvoeriger verhaald gedeelte, waaruit ik het voornaamste wil citeeren: Terstont daer na ginck ic achter de deure staen / ende trock sommighe beten broots uyt mijnen boesem / sulcx als ick gebedelt hadde. Mijn meester dat siende / seyde my: Comt hier eens / wat eet ghy daer? Ende by hem comende / liet ic hem sien dry stucken die ic hadde / vande welcke hy de beste ende grootste nam / segghende: Voorwaer my dunct dattet goet broot is. Ja Heer seyde ic / sout niet goet broot zijn / en princepalic alsmen appetijt heeft. Voorwaer tis excellent / seyde hy: maer waer hebdijt creghen? Ist ooc van cuyssche handen gebacken? Dat en weet ic niet / altoos so vinde ickt seer goet. Godt gheve dattet cuysch sy meynde den armen bloedt: dat te mondewaerts stekende / beter eenen hertelijcken beet in / segghende dattet seer wel smaeckte. Ick werdt terstont ghewaer wat hij meynden / ende met wat voet dat hy hincten / dwele my dede haesten om mijn beetken op te crijghen: Want ic sagghen so welvarende / waert saecke geweest dat hy eerst opgheknapt hadde / mogelick dat hy my soude geholpen hebben om mijn restken: maer ick pastent so wel dat wy schier ghelijckerhant ghedaen hadden (blz. 57/8) - Dit past niet goed bij de latere eetscène, waar de 'Joncker' een veel waardiger houding aanneemt: zich laat uitnoodigen om mee te eten en hiertoe pas overgaat na de schijn te hebben aangenomen, dat zijn eetlust weer is opgewekt. Bredero heeft dit euvel vermeden door het heele geval slechts even aan te duiden.[1)]

Ook elders blijkt Jerolimo consequenter, maar vooral ook als een belangrijker, idealistischer figuur weergegeven. Als de hidalgo b.v. een gesprek heeft aangeknoopt met de twee lichte vrouwen (Trijn Jans en Bleecke An), staat er: Als sy nv sagen sijn onbeschaemtheyt ende berderen aensicht / so eyschtense hem den onbijt / met oock de ghewoonlicke mercede dier toe staet. Ende derhalven / want hy hem soo cout van borsen ghevoelde / als wel heet van maghen / werde soo beneutelt / dat hem niet een druppel bloets int lijf en was / oft ten veranderden /

1) Aesthetisch van minder belang is, dat Bredero het nu volgende verhaal overslaat: hoe de 'Joncker' aan Lazarus leert het bed op te maken. Ofschoon dit vermoedelijk een mooi tooneeltje kon worden, was het toch niet te gebruiken, daar Bredero's stuk nergens in de avond speelt.

ende brocht alsoo veel blau excusatien by: Dies sy hem / mits dattet deurtrapte teuten ende arghe wijfs waren / daer lieten sitten[1] / ende planten hem also / want ten was den man niet die sy sochten' (blz. 63). Er moge hier de nadruk op gelegd worden, dat de hidalgo geheel beteuterd is, zich met nietige woorden verontschuldigt en dat de vrouwen hem links laten liggen; hij komt er nogal bekaaid af. De houding van Jerolimo is juist in deze kleinigheden zooveel anders, dat hij een heel andere figuur wordt: hij is niet verlegen met zijn woorden, in schijn houdt hij de eer aan zich: men laat hem niet links liggen, integendeel, hij is het, die de vrouwen verlaat; zoolang als hij nog van aangezicht tot aangezicht voor hen staat, hebben zij niets te zeggen; overbluft, buigen zij ten afscheid; pas als hij hun de rug heeft toegekeerd, komen de scheldwoorden los, wat echter niet wegneemt, dat Jerolimo de voldoening kan hebben de schijn te hebben bewaard en meester van de situatie te zijn gebleven:

Trijn.
Wel Joncker schenckt ons dan een hallif stuck van achten,
Wy sullen waar ghy wilt binnen of buyten wachten.

Jerolimo.
Men siel 'k en weet gheen raat, een rijck man die het heet.[2]
Juffrouwe 'k he gheen tijdt, oock wil ick dagge weet
Da meyn de Coningh selfs heet generoos gheschreven
Dat hy my heet het ampt van zijn koetsier ghegheven,
Dats een superbe last, gentiel en magnifijck,
Dies schouw 'k Tavarens viel, want 't is te mikanijck
Voor liens van staat, als kick, zemers de glorioosen
Die moockt hem niet ghemayn met Masens en vuylnoosen,
En sulcke ghepuffel, een man van authoriteyt
Die vuyght sich steets by volck van zijnder qualiteyt.
Hierom Joffrouw dunckt my so ben ick excusabel,
Ten insicht van mayn staat en ist niet honorabel:
Want liens die in haar eer en reputacy staan,
Die moeten by gheen wijn noch lichte nacy gaan.
Behalven dat dees twee des menschen welvaart krincken,
So raecktmen uyt 't credijt door Vrouwen en door drincken.
Gracyose Vroukens, mayn tijt die is voor by:
Ie vo Bassa la man, de Vostre Signory.

1) In de tekst staat: sietten.
2) Deze zin wordt blijkbaar terzijde gezegd.

Robbeknol.[1)]
Trouwe Luyckes je kent, wel miester jy hebt grepen;
De Hoeren nyghen, houwt, jy sult jou hembde slepen:
Siet hoe dat hy sijn kap gheslinghert en ghesmeten het.

Jerolimo.
Ick kus de vloy, Juffrouw, die op u hont gheseten het.

Trijn.
Gaat heen, ghy grootsche geck.

An.
Gaet heen, jy kalen neet.
Kon ghy hem wel verstaen?

In dit verband is ook het volgende opmerkelijk:

Jerolimo.
Schickt my de lobbe recht,
En krijcht my mijn bonnet met den royen plumagie,
En mayn stekade: gaat voort, haalt water, pagie,
Met een suyv're dwaal en het vergult lampet.

Robbeknol.
Wat rijdme de vent? hij weet wel dat hy niet en het
Dan een gebroken pot.
(vs. 493-498).

Van dit *vergult lampet* vinden we in 'Lazarillo' niets. Bredero brengt het er in evenals het antwoord van Robbeknol, dat de situatie zoo juist weergeeft: Jerolimo weet wel dat het een fictie is. Natuurlijk, dat kon bezwaarlijk anders. En als hij toch over het 'vergult lampet' spreekt, is dat uit de behoefte om aan de grauwe werkelijkheid toch een schijn van schoonheid te geven. Bij een kind kunnen we dagelijks zulke fantasieën, hoewel voortspruitend uit een andere grond, opmerken en we vinden het prachtig, gaan er met het kind geheel in op. In de volwassen mensch wordt het heele geval echter tragisch en Bredero heeft dit in alle grappigheid zuiver toegespitst door Robbeknol, de dienaar, de rol van de zich vriendelijk neerbuigende oudere te doen aannemen. Als hij pas bij zijn meester

1) Die dit op een afstand, onopgemerkt door de anderen, hoort en ziet.

is, zegt hij nog: ‘Wat rijdme de vent?’ Een tijdje later doet hij echter mee aan het spel, zij het op zijn manier:

> ***Jerolimo.***
> 'Tsa moeschaatje, geeft may mayn gulde tande-stoocker.
>
> ***Robbeknol.***
> Ick selder jou stracx een langhen, hola! waer is mijn koocker?
> (*Hy krijght een versleten Schrobber*).
> Och! daar heb ick hem, daar heb ick hem. Daar isser een, mijn Heer,
> Als die versleten is, so heb icker noch wel duysent meer,
> (vs. 1590-'93).

Keeren we nu terug naar het tafelgesprek van Jerolimo en Robbeknol, beginnend bij vs. 1595. De hidalgo zegt op deze plaats o.a.: Niettemin alsmen can geraken by eenich heere vander Oorden / men can dan beter sijn armoede passeren. By avontuere is waer dat ick de behendicheyt oft den middel niet en hebbe om eenen te connen dienen oft contenteren. By Godt in dien dat ic sulcken vonde / ic soude hoopen dat ick sijnen grooten vrient soude zijn: want ick soude hem duysent derande diensten doen / ende soude hem so wel als een ander weten te lieghen / ende seer wonderlick weten te believen. Ic soude een weinich lacchen met een schoon gelaet op sijn propoosten ende manieren / al waert datse vande beste niet en waren. Ic en soude hem nimmermeer verdrietelicke sake verhalen / al wiste ic claerlick datse hem seer voorderlic soude wesen. Ic soude altijts metten woorden ende wercken voor hem seere neerstich sijn / ja ick soude luttel achten om de saken wel te doene / die ick meynen soude dat tot sijnder kennisse soude comen. Daerenboven soude ic de Dienaers wel connen bekijven / sonderlinghe als ick soude weten dat hy my hoorde / op dat hy meynen soude / dat ick in sijn saken sorchfuldich ware: Ende waert dat hy selve hun bekeve / ic souder wat inne spreken / om sijn gramschap te ontsteken / dat nochtans soude schijnen tot voordeel vande beschuldige te wesen. Ic soude hem altijts wel segghen tghene dat hem behaghen soude / genomen dat ic ter contrarie ware / een erghe spotter ende pluymstrijcker van die van den huyse (blz. 78/9).

Wie zoo iets zegt, bewaart de schijn niet en juist daarom is het begrijpelijk, dat Bredero, die het karakter van zijn hoofd-

persoon heel zuiver aanvoelde, dit niet kon gebruiken. Nu komt het me zeer wel mogelijk voor, dat hij daarom in de eerste redactie het heele stuk over boord gooide, er echter bij latere uitbreiding alleen die deelen uit lichtte, die pasten bij zijn opvatting. Wel zou men de opmerking kunnen maken, dat de volgende verzen deze redeneering weerleggen:

> En voort gaf e kick hoor al het goeyken damen was vertrouwt
> Van maijn gebuurkens hier t' Amsterdam.
> (vs. 29/30).

Maar dan vergeet men, dat dit een alleenspraak is, waarbij hij de schoone schijn niet hoeft te bewaren; deed hij dit ook tegenover zichzelf, dan zou men met een krankzinnige te doen hebben en daarmee was de heele tragiek van de baan. Juist deze ontboezeming aan het begin, en het met de noorderzon vertrekken aan het eind van het stuk vormen het kader, waarbinnen zich de fantasterij van Jerolimo kan afspelen zonder de indruk van waanzin te wekken.

Gaan we nu weer verder met de opsomming van tafereelen, geschreven in vrije verzen, dan zien we, dat van het vierde bedrijf alleen nog het gesprek van Byateris en Gierighe Geeraart met Jerolimo en Robbeknol eventjes is aangeduid in ‘Lazarillo’. Daar gaat het echter in alle kalmte: ‘Niettemin hy antwoorde hun vriendelic’ (blz. 80). Ze worden gepaaid met het praatje, dat ze 's avonds hun geld kunnen halen. Even verder staat: ‘Dese lieden quamen wederomme / hoe wet dat te late was / waeromme dat ic hun seyde dat hy noch niet wedergekeert en was’. Ze druipen af en pas de volgende morgen nemen ze hun toevlucht tot het gerecht - Ook hier wijkt Bredero sterk van zijn voorbeeld af. Uit enkele simpele regels maakt hij een fleurig stuk tooneel: de opgewonden Byateris en Geeraart, die zich niet met een kluitje in het riet laten sturen.

Ook wat er in het vijfde bedrijf in vrije verzen geschreven is, vinden we zoo niet in ‘Lazarillo’ terug. Pas bij vs. 2073 begint Bredero zijn voorbeeld weer van dichterbij te volgen, maar dit gaat in alexandrijnen. Hier valt echter op te merken, dat de figuren van Balich, Joost, Jasper en Otje door hem zelf verzonnen zijn. Men zou vermoeden, dat ze er van het begin af hebben bijbehoord, omdat het Jasper is, die verzoekt Robbeknol gevangen

te nemen, terwijl in ‘Lazarillo’ in het midden wordt gelaten, wie dit verzoekt. Dan wordt het ook begrijpelijk, dat reeds omstreeks vs. 2042, dus een dertig verzen eerder, de alexandrijnen beginnen, n.l. om Balich c.s. in te leiden.

Tenslotte moet ik er nog op wijzen, dat tusschen de vrije verzen van het vijfde bedrijf een stuk in hoofdzakelijk alexandrijnen voorkomt, n.l. van vs. 1988 tot vs. 2006. Deze woorden worden gesproken door de schout, de notaris en Geeraart, en komen er op neer, dat de eerste twee, door de laatste daartoe verzocht, met hem mee gaan om beslag te leggen op de boedel van Jerolimo. In ‘Lazarillo’ staat: ‘Als sy mijn redenen gehoort hadden / sy gingen eenen Dienaer ende eenen clerc soecken / ende die daer gebrocht hebbende / so namen sy terstont den sleutel / ende deden de Deure op voor twee getuigen / ende gingen daer binnen om mijn meesters goet te sequestreren / om daer aen hun schulden te verhalen’ (blz. 81). Misschien heeft Bredero in de eerste redactie hier al iets van gehad en er bij de latere uitbreiding voor de goede aansluiting maar een deel van kunnen gebruiken, waardoor we hier geen scherpe inhoudsgrenzen vinden.

Resumeerende meen ik te mogen vaststellen, dat de deelen in alexandrijnen geschreven veel meer overeenkomen met het voorbeeld en samen meer een geheel vormen dan die in vrije verzen, die voor het grootste deel toevoegsels van Bredero zelf zijn. Nu zou men dit zoo kunnen verklaren, dat de dichter daar, waar hij zijn voorbeeld voor zich had liggen, alexandrijnen schreef, maar tot vrije verzen overging, wanneer hij aan zijn fantasie de vrije loop liet, zoodat het stuk toch regelmatig doorloopend ontstaan zou zijn. Ik geloof, dat hier weinig tegen in te brengen was, als niet het eerste bedrijf en het zooeven uitvoerig besproken tafelgesprek (vs. 1595-1645) in vrije verzen geschreven waren. Daarom lijkt me de eenvoudigste verklaring deze, dat Bredero eerst in alexandrijnen begon en daarbij zijn voorbeeld van tamelijk nabij volgde, maar later, tot de ontdekking komend, dat het geheel te gering in omvang was, of om andere redenen het stuk heeft uitgebreid met vrije verzen, voor een deel, door nog enkele stukken op te nemen uit ‘Lazarillo’, maar vooral door reeds zelf verzonnen personages nog eens op te laten treden; bovendien werden de figuren van Floris Harmensz., Joosje en Kontant er nieuw aan toegevoegd. Verder zullen we de ver-

onderstelling van Knuttel, dat Bredero later de derde patriot Harmen noemde, omdat hem blijkbaar ontschoten was, dat hij hem eerst de naam van Thomas had gegeven[1)], juist in omgekeerde richting moeten opvatten.

Natuurlijk blijft, zooals ik al zei, deze heele redeneering berusten op een zekere mate van waarschijnlijkheid. Ook wordt ons probleem er slechts ten deele door opgelost, want nog blijft de vraag: waarom gebruikte Bredero later het vrije verstype? Een volledig bevredigend antwoord hierop zie ik niet en het is de vraag, of dat gegeven kan worden. Allicht zal men denken, dat hij tijdens het schrijven van inzicht veranderde aangaande het voor dit soort spelen geschikte verstype. In dit verband is het opmerkelijk, dat Hooft in zijn 'Warenar', geschreven tusschen het ontstaan van 'Moortje' en 'Spaanschen Brabander', het vrije verstype zonder uitzondering gebruikte. Het zou dus zoo kunnen zijn, dat Bredero de eerste opzet in alexandrijnen reeds klaar had, toen hij 'Warenar' leerde kennen en tot de overtuiging kwam, dat het vrije vers overal de voorkeur verdiende. De uitbreiding zal dan wel een paar maanden later geschreven zijn, waardoor de naamsverwarring Harmen-Thomas begrijpelijk wordt. Bij onze schaarsche gegevens blijft dit niet veel meer dan een vermoeden, dat echter aan waarschijnlijkheid wint door de overweging, dat Bredero ook elders gemakkelijk de invloed van Hooft onderging.[2)]

Eén vraag blijft nog over: heeft de toevoeging in vrije verzen de compositie van het geheel geschaad? Ik geloof het niet. Prinsen heeft in zijn Bredero-studie enkele bladzijden gewijd aan de bouw van de 'Spaanschen Brabander', die in hun inzichtigheid niets van hun waarde verloren hebben.[3)] Juist in de tegenstelling tot al die reëel denkende figuren worden Jerolimo's gebreken pijnlijk duidelijk en toch ook, zoo blijkt zijn grootheid. Want tenslotte is hij de eenige, die boven de grofheid, het lage en het vooze van dat leven probeert uit te komen en als zoodanig is hij een idealist. Aan deze achtergrond vooral heeft Bredero bij zijn uitbreiding gewerkt. Nu kan men oordeelen,

1) In de aanteekening op vs. 1007 (blz. 412 van zijn uitgaaf).
2) Dat 'Angeniet' in alexandrijnen geschreven is, is geen bezwaar. Het is een herderspel en dus een heel ander werk, te vergelijken met 'Granida'.
3) *Gerbrand Adriaensz. Bredero*, blz. 135 vlgg.

dat niet alleen naar de geest, maar ook naar het verhaal het verband behoorlijk sterk had moeten zijn. Voor mij blijft het echter de vraag, of de ‘eenheid van handeling’ wel zoo'n allesbeheerschende factor is in de dramatische compositie. De moderne filmtechniek toont ons, dat er heel andere mogelijkheden zijn dan waaraan wij tot nu toe gedacht hadden. René Clair b.v. slaagt er in, een indrukwekkende film van Parijs te maken louter en alleen door overal opnamen te doen, zonder dat zijn tafereelen een verhaal vormen, terwijl ze slechts dit verband hebben, dat ze in Parijs genomen zijn. Doet Bredero niet iets soortgelijks? Stellig, er is meer verhaal, maar tooneel en film zijn niet hetzelfde. In elk geval, de gewenschte indruk wordt voortreffelijk bereikt. En daarom is het ook onjuist veel waarde te hechten aan de overeenkomst met ‘Lazarillo’. Behalve dat Bredero zijn voorbeeld wèl overtreft in diepte en consequente karakteruitbeelding, is hij nog tot een geheel eigen dramatische vorm gekomen, die hem niet in de roman gegeven was. Een stuk als ‘Hamlet’ wordt er niet minder schoon en niet minder Shakespeares geestelijk eigendom door, dat hij het verhaal niet zelf verzonnen heeft. Evenzeer als de groote Engelsche auteur zijn gegeven in schijnbare kleinigheden veranderde en daardoor enorm verdiepte, deed Bredero dit en zoo gaf hij blijk een gevoel voor het tragische te bezitten als we bij Vondel en Hooft niet aantreffen.

's-Gravenhage.
G. KAZEMIER.

Liggen en leggen.

Hoe deze beide werkwoorden omstreeks 1900, ook in de schrijftaal, niet algemeen onderscheiden werden, blijkt uit de volgende teksten. ‘Ik *lag* een bom op jou vervloekten stoep’, zo staat te lezen in een sonnet, dat Mr. P. Tideman 1894 aan de redactie van de Nieuwe Gids richtte (F. van der Goes: Litteraire Herinneringen, 1931, bl. 114). Wat het scheldvers van een machteloos scribent liet horen, ontsnapte hetzelfde jaar twee verschillende malen aan Frederik van Eeden in zijn hoog ernstig drama De Broeders: ‘nam ik een deel en *lag* het in uw handen’ en verder: wij looven God, die zeegen *lag* op 't werk (De Broederveete, 3: dr., bl. 32, 72). Dat hierbij geen artistieke willekeur in het spel hoefde te zijn, bevestigt ons het proza van de Amsterdamse predikant Dr. G.J. Vos Azn. negen jaar later: ‘dat hij zijn poot neêrlag op den nek des Kerkeraads’ (Amstels kerkelijk leven van de eerste zestig jaren der vrijheid, 1903, bl. 212).
G.B.

Een vergeten grammaticus uit de tijd van Siegenbeek en Weiland.

In September 1851 overleed te Brussel in armoedige omstandigheden, de zeventigjarige Tielman Olivier Schilperoort. Zijn geestverwant Dr. Wap schreef in een Necrologie:[1] 'Bilderdijk, Van Maanen, Wiselius, Kinker, Lulofs en vele oudere tijdgenoten meer, achtten zijne scherpzinnigheid op het veld van Taal-, Letterkunde, Geschiedenis en Wetenschap, in het algemeen, hoog en vereerden in hem een Nederlander van zeker zeer buitengewonen stempel.'

Is die hooggestemde lof overdreven? Twee van zijn taalkundige geschriften, die mij toevallig in handen kwamen, vestigden de overtuiging dat deze vergeten grammaticus in onze taalgeschiedenis stellig een plaats verdient, omdat hij de tekortkomingen van de officiële taalkunde zo scherpzinnig wist aan te tonen.

Uit de schaarse levensbiezonderheden die Wap van Schilperoort mededeelt - hij was enige tijd leraar aan de Honsholredijkse Militaire School en Regent aan het Athenaeum te Luxemburg - en uit zijn talrijke schoolboekjes zou men opmaken dat hij als eenvoudig schoolmeester begonnen is. Maar zijn kennis van het Latijn, van moderne talen, wijst op een veel bredere ontwikkeling dan de meeste toenmalige schoolmeesters bezaten. Zelf getuigt hij in 1822[2] dat hij zich 'van kindsbeen af meer op dat zekere *de omnibus aliquid*, 't geen den beschaafden mensch in het algemeen, maar den wijsgeer meer bijzonderlijk, eigen behoort te wezen, had toegelegd, dan wel op eene uitputtende doorgronding van eenig vak van afzonderlijke wetenschap.' De illusie dat hij dichtertalent bezat, had hij als strengste rechter voor zich zelf, tijdig prijsgegeven: 'de schroom voor Icarus' lot had hem van alle poging tot de zonnevlugt weerhouden', sedert hij 'eenmaal, in jeugdige roekeloosheid, een half boekdeel met latijnsche versvoeten uit den *gradus ad Parnassum* had zamengelezen, die dan,

1) In zijn tijdschrift *Astrea* 1851, blz. 250-251.
2) In zijn *Proeve van beoordeelende Tooneel-Dichtkunde, op het treurspel Montigni toegepast*, een geestige en scherpe kritiek, tot een boekdeel van 216 blz. uitgedijd.

onder de leiding zijns dichtmaatlievenden onderwijzers, tot eene soort van allegorisch visioen waren aaneengereid.'[1]

Toen hij, twintig jaar oud, als publicist optrad met zijn *Tafereel van Europa*, hoopte hij 'althans onder de middelmatigen te kunnen worden gerekend.' De geschiedenis van zijn eigen tijd blijft hem levendig interesseren: dat blijkt uit zijn 'wijsgeerig staatkundig jaarboek over 1815', getiteld *Aurora*.[2] In 1821 sticht hij een tijdschrift *Irene*, 'behelzende (nevens oorspronkelijke Nederlandsche bijdragen) eene keurlezing uit de buitenlandsche tijdschriften in alle vakken van wetenschap en onderhoudende lectuur'[3], dat na drie afleveringen bezweek. Blijkens zijn *Herinneringen uit Engeland* heeft hij ook in het buitenland gereisd. De moderne talen beheerste hij voldoende om - gelijk Wap ons mededeelt - als 'conservatief-monarchaal correspondent' mede te werken aan Belgiese, Franse en Engelse bladen. De politieke gebeurtenissen van 1830 prikkelden hem tot publicatie:[4] hij trachtte in 1830 te Breda een dagblad op te richten, onder de titel van *Janus*, dat even weinig levenskracht toonde als vroeger zijn *Irene*.

Een volledig beeld van Schilperoort als mens en als schrijver zou moeten berusten op studie van al zijn geschriften. Ons doel is slechts, zijn taalkundige kritiek toe te lichten en te waarderen.

Weiland's grammatika van 1805, als een 'meesterwerk' ontvangen, lokte hem uit zijn tent. 'De Nederduitsche spraakkunst was op Staatsgezag uitgegeven; stilzwijgen was daarbij goedkeuren, en deelen in den, welligt reeds na verloop van weinige jaren te wachten, blaam.'[5] Ondanks de schijnbaar nederige opdracht aan Siegenbeek en Weiland, was de *Proeve van nieuwere Taalkunde op de Nederduitsche Spraakkunst toegepast*[6] polemies opgezet: dat blijkt eigenlik al uit de titel. Een volledige spraakleer zou,

1) a.w., blz. 3.
2) Deventer - J.W. Robijns; gedateerd Twello 30 Junij 1816.
3) Amsterdam - G.A. Diederichs en Zoon. De eerste aflevering is gedateerd 1 Julij 1821.
4) De Kon. Bibl. in Den Haag bezit een aantal pamfletten van zijn hand en andere geschriften, waaruit blijkt dat Wap's bibliografie zeer onvolledig is.
5) Uitlating van 1822, in het bovengenoemde werk, blz. 10.
6) Groningen - J. Oomkens - 1806.

volgens de criticus uit vijf delen moeten bestaan: 1° woorduitspraak (orthoëpia), 2° woordverbeelding (orthographia), 3° woordontleding (etymologia), 4° woordvoeging (etymologia), 5° woordgebruik. Ten onrechte begint Weiland met de spelling. Die komt eerst aan de orde, als de ‘eenparigheid van uitspraak’ vastgesteld is, want daarop moet de schrijfwijze berusten. In het spellingvraagstuk erkent de schr. Siegenbeek's gezag, al had hij aan een andere regeling de voorkeur gegeven. De afleiding is voor de spelling alleen van belang, voorzover ‘alsnog in de taal aanwezig.’ Verder te gaan is ‘nutteloos voor ongeletterden, uit welken het grootste deel der schrijvenden bestaat.’ Als dus de enkele en dubbele *e* en *o* niet onderscheiden waren, zou ‘den meesten der schrijvenden geen ondienst geschieden.’

Ten onrechte hebben vroegere taalleraren hun spraakkunst ‘naar die der latijnen geschoeid.’ Wil men daarvan afwijken, dan is ‘een bloote verandering of verduitsching der benamingen’ niet voldoende. Weiland nu verandert wel de namen, maar niet de begrippen.

Bij de behandeling der geslachten merkt hij op: ‘Geene taal, zoo verre ons bekend is, evenaart de engelsche, in de onschatbare eigenschap, dat zij aan alle voorwerpen, die niet in hunnen aard manlijk of vrouwlijk zijn, het onzijdige toekent.’ Dat het toekennen van mannelik en vrouwelik zou berusten op grootte en kracht tegenover zwakte en zachtheid, ontkent hij: dan moesten immers alle talen daarin overeenstemmen.

Schrander is ook de opmerking dat de traditionele indeling van de tijden der werkwoorden onjuist is, en dat hierbij, naast de *tijd*, gelet moet worden op de *aard* van de handeling, die *onbepaald* (d.w.z. duratief) en *bepaald* (d.w.z. perfectief) kan zijn, zodat in combinatie met het verleden, het tegenwoordige en de toekomst logies een schema met zes onderdelen te maken is. Dat de vervoeging met *hebben* en *zijn* daarmee samenhangt, zag hij ook in.

Bij de voorzetsels wijst hij op hun funktie, die in andere talen vervuld wordt door buiging, gelijk vooral uit het Engels en het Frans blijkt. Is het een voordeel, talrijke buigingsvormen te bezitten? Neen: ‘verre van dat als een voordeel aan te merken, rekenen wij het voor een gothisch overblijfsel in het nieuwerwetsche gebouw der tale; immers wat baat de verbuiging in zoo weinige gevallen, wanneer men in de andere zich evenwel van voorzetsels moet bedienen? vooral wanneer zelfs die weinige

verbogene naamvallen niet altoos onderscheiden zijn, gelijk *de week* (*nom.* en *acc.*), *der weeke* (*gen.* en *dat.*).

Weiland's definitie is juist: ‘Naamval noemt men de verbuiging, dus zijn er geene naamvallen dan de verbogene.’ Maar zijn praktijk is daarmee in strijd! ‘Met welk recht wordt er in eene nederduitsche Spraakkunst, onder *alle naamvallen*, de naamvallen van vreemde volkeren verstaan, ten ware die Spraakkunst enkel geschikt zij, om ons zoodanige vreemde taal te leeren verduitschen. Alle onze naamvallen worden in het fransch niet verbogen; wij, daarentegen, verbuigen niet alle de naamvallen der latijnen, doch beide hebben op onze spraakkunst even weinig betrekking als het taalgebruik der laplanders, der hottentotten, of der bewoners van Indostan, welke laatsten, de zelfstandige naamwoorden, gelijk de eersten de werkwoorden, het meest verbuigen.’ Ook het Baskies heeft een veelheid van uitgangen, die het aanleren verzwaren en toch onvoldoende blijven, zolang niet *alle* betrekkingen op die wijze kunnen onderscheiden worden.

‘Verre dus van het gemis daarvan voor ons te beklagen, of de onderscheiding noodeloos te willen vermenigvuldigen, om de taal naar eene vreemde leest te schoeijen, houden wij hierin de eenvoudigheid voor eenen hoogeren trap van volkomenheid.’

Schilperoort verkondigt hier dus reeds Jespersen's ‘Progress of language’!

Ook in biezonderheden toont de criticus waar de officiële spraakkunst van Weiland de plank misslaat: de *ie, eu* en *oe* zijn geen tweeklanken, maar klinkers (blz. 14); de zin ‘de man snijdt zich brood’ is geen Nederlands, maar vertaald Duits (blz. 37); het voornaamwoord *het* mag niet vereenzelvigd worden met het lidwoord *het* (blz. 57, 77); *hij* gevolgd door een relatieve zin is geen persoonlik, maar een aanwijzend voornaamwoord (blz. 62); *de zelfde* en *dezelve* mogen niet verward worden (blz. 63-75); de zogenaamde telwoorden zijn deels substantieven, deels adjektieven, deels onbepaalde voornaamwoorden (blz. 94); het heeft geen zin zeventien soorten van bijwoorden te onderscheiden (blz. 94); *welaan, voort* e.d. zijn geen bijwoorden maar tussenwerpsels, enz.

Ook voor de *Woordvoeging* is Weiland's opzet z.i. onjuist; daarvoor ontwerpt hij een eigen schema (blz. 120). Ten slotte mist hij een afdeling over *Woordgebruik* (d.w.z. stijlleer) als de ‘verhevenste trap’ van de taalkunde.

Schilperoort blijft belangstellen in taalkundige studie. In 1818 schreef hij ‘voor ongeleerden’ een *Proeve over de uitgangen der Fransche Naamwoorden*,[1] die mij niet in handen kwam, evenmin als een schoolboekje van hetzelfde jaar getiteld: *Algemeene Taalregelen* (Deventer, Robijns). Belangrijker is dat hij in zijn *Irene*[2] een rubriek wijdt aan *Vergelijkende taalkunde*, en door excepten te geven uit Duitse tijdschriften, de aandacht vestigt op de ontdekkingen van Schlegel en Bopp, waar de toenmalige Nederlandse taalkundigen zich weinig om bekommerden.

Ruim twintig jaar na zijn eerste boek voelde Schilperoort zich nog eens geroepen om zijn denkbeelden over Nederlandse spraakkunst uiteen te zetten, in zijn *Kort begrip van het zamenstel onzer taal* (1827)[3] Opnieuw was de verschijning van een spraakkunst de aanleiding. Op het titelblad staat: ‘na inzage van Mr. W. Bilderdijks Spraakleer, doch met ter zijde stelling van de gewone latijnsche leerformen.’

Als men maar uitging van de grondbeginselen van een algemene taalkunde, dan ‘kon er geen hinder zijn om ze op eenige spraak toe te passen’, zegt de schr. in zijn Inleiding. Maar hoe zonderling het is, onze spraakkunst te wringen in het schema van een Latijnse taalbeschrijving, verduidelikt hij door de volgende geestige vergelijking. Gesteld dat men een Staatsbeschrijving van Turkije wilde leveren, ingedeeld naar de hoofdstukken der Nederlandse grondwet, dan zou die aldus luiden:

‘De bijzondere *Staten* van elke provincie zijn hier slechts een enkel persoon, Pacha genoemd, die tevens *Gouverneur* der provincie is, dus de hoedanigheid van *Voorzitter* met die der *Leden* in zich vereenigt, en overigens een magt uitoefent, alleen aan die des *Konings*, of Sultans, ondergeschikt. De *Staten Generaal*,

1) Den Haag - Ter Nederlandsche Stadsdrukkerij.
2) Afl. 2, blz. 133.
3) Amsterdam - P. den Hengst en Zoon. Het boek werd ‘den Taalliefhebberen enkel als eene *Proeve*, en daarom zonder vermelding, hoewel ook zonder verzwijging (gelijk blijken zal) van des Schrijvers naam, aangeboden.’ Ten gevolge van deze anonymiteit komt het in de lijst bij Dr. Wap niet voor. Wel vermeldt deze zijn *Proeve van beoordeelende Taalkunde, toegepast op Bilderdijks Spraakleer en Kinkers beoordeeling van dat werk* (1830), die ik in geen bibliotheek aantrof. Volgens Wap werd het door Kinker ‘op hooge prijs gesteld.’

divan geheeten, maken ééne vergadering uit, die derhalve zoo wel *Eerste* als *Tweede Kamer* is, doch niet anders dan raadplegenderwijze aandeel aan de wetgeving heeft, dewijl deze geheel aan de willekeur des Monarchs staat. Ook worden deze *Staten Generaal* of derzelver *Tweede Kamer* (die, gelijk gezegd is, met de *Eerste* ééne en de zelfde is), in dit land geenszins door de *Provinciale Staten* of Pachas verkozen, maar door den Koning (Sultan) naar zijn welgevallen benoemd en afgezet.'

Wartaal, zal ieder zeggen. Maar waarom meer wartaal, dan of men, in de latijnsch-Nederlandsche Taalbeschrijving, bijv. ten aanzien der zoogenaamde *declinatie* opmerkte: 'De *declinatie*, dat is de *Verandering*, welke een *nomen* in den uitgang van zijnen *casus rectus* voor de onderscheidene *casus obliqui* ondergaat, bestaat voor de Nederlandsche spraak daarin, dat, met uitzondering van den eenigen casus genitivus singularis generis masculini et neutrius, de gezegde *verandering* of *declinatie* het *nomen* in alle zijne *casus onveranderd* laat.'

Bilderdijk, door Schilperoort vereerd als 'de nimmer te volprijzen taalgeleerde', heeft hem toch niet geheel voldaan. Hoewel ook hij zijn afkeer getoond had van het 'Latijnsche keurslijf' waarin men de taal geklemd heeft, is hij er niet in geslaagd, zelf dat keurslijf weg te nemen. Vandaar dat Schilperoort een proeve wil leveren, waartoe hij 'veelal geheel nieuwe *benamingen*' zal moeten bezigen. Radikaal is die vernieuwing niet, maar de nieuwe termen getuigen van inzicht. Bij het werkwoord b.v. spreekt hij van de *Benoemende Form* (infinitief), *Eerste en tweede bijvoegelijke Form* (participia), *Begeerende Form* (imperatief). De indeling van de tijden is dezelfde als in 1806, en de schrijver verheugt zich, dat Bilderdijk zijn partij gekozen heeft. Op de oude verdeling in woordsoorten oefent hij gerechtvaardigde kritiek: tot de voornaamwoorden wil hij alleen de 'wisselwoorden' rekenen, d.w.z. de zogenaamde zelfstandige voornaamwoorden; de bijvoegelike verenigt hij met het lidwoord tot één groep. Uit de bijwoorden scheidt hij af de 'betrekkingswoorden' als achter, binnen, enz., die dichter bij de voorzetsels en de voorvoegsels staan. Overal verspreid vindt men aardige en juiste opmerkingen, b.v. bij de tussenwerpsels.

Dat van Schilperoort geen moderne spraakkunst volgens hedendaagse opvattingen te verwachten was, spreekt van zelf. Evenals Weiland en Bilderdijk geldt zijn grammatiese ontleding de toenmalige geschreven taal, die sterk aan traditie gebonden was. De

enige aanspreekvorm b.v. is *gij*, die alleen in het meervoud een plaats krijgt. Ondanks zijn theoretiese verwerping van de oude naamvalsleer, blijft hij spreken van vier naamvallen in het Nederlands (§ 55). Aan de fantastiese woordafleidingen van zijn vereerde Bilderdijk durft hij nauweliks twijfelen. Toch had de overweging van zijn scherpzinnige opmerkingen menig later grammaticus voor sleur kunnen behoeden.

Opmerkelik is ook het *Besluit* van dit boek, waar hij betoogt dat het 'gebouw onzer Taalkennis alle hechtheid van grondslagen mist', als de grens tussen *Spraakleer* en *Woordbeschrijving* niet in acht genomen wordt. Opnieuw richt hij zijn aanval op Weiland, nu als lexicograaf. In zijn *Taalkundig Woordenboek* wilde hij voornamelik de rededelen aanwijzen en de spelling van ieder woord, terwijl hij het 'niet ondienstig oordeelde, *tevens* de verschillende *beteekenissen* der woorden op te geven.' Daardoor werd zijn Woordenboek, ook in de verkorte uitgave - die toen juist begon te verschijnen - een mislukking. Wat hoofdzaak moest zijn, werd bijzaak. 'Zoo vinden wij op *aan* (tot de belangrijkste soort der rededeelen behoorende, als het fijnste weefsel der taal erkend) hoegenaamd geene onderscheiding van beteekenis.' 'Spreekwoordelijke zeggingen' blijven achterwege. Van Bilderdijk's 'meesterlijke waarnemingen en nasporingen' is geen spoor te vinden.

Om zijn bedoeling te verduideliken, heeft Schilperoort zelf, als proeve, een deel van de *a* bewerkt (*a - aanergeren*, op blz. 256-272). Legt men deze bladzijden naast die van Weiland, dan blijkt duidelik, hoe gebrekkig de Nederlandse taal van omstreeks 1826 door Weiland te boek gesteld was. Niet alleen ontbreekt de betekenisontwikkeling, maar ook tal van woorden, samenstellingen en uitdrukkingen, vooral uit minder deftige taal, zijn niet vermeld, terwijl menig overbodig en verouderd woord wel een plaats kreeg. Het schijnt intussen dat deze proeve van opbouwende kritiek onder de tijdgenoten weinig weerklank gevonden heeft: in een minder zelfgenoegzame tijd zou de frisse kritiek van mannen als Kinker en Schilperoort beter gewaardeerd zijn.

C.G.N. DE VOOYS.

De dialekten van Vlieland en Midsland (Terschelling).

Het Midslands en het Vlielands zijn de twee noordelikste Noordhollandse dialekten. Het is misschien niet overbodig zo nadrukkelik vast te stellen, dat het inderdaad Noordhollandse dialekten zijn, want sedert Johan Winkler het Flevies uitvond heeft er toch altijd een zekere neiging bestaan om aan het Vlielands een afzonderlike plaats toe te kennen, los van het andere Noordhollands. En wat het Midslands betreft, dat gesproken wordt op de middenmoot van het eiland Terschelling (de grenzen vallen ongeveer samen met de grenzen van de kerkelike Ned. Herv. gemeente Midsland), terwijl op de west- en de oosthoek van het eiland een Fries dialekt wordt aangetroffen, men verwacht hier evenals op Ameland eerder een Stadfries dan een Noordhollands dialekt. Het Noordhollandse karakter van Midslands en Vlielands is echter, zoals hieronder aangetoond zal worden, onmiskenbaar. Beide dialekten hebben een aantal trekken gemeenschappelik met het Tessels, Wieringens, Drechterlands, Zaans, enz., die in het Stadfries ontbreken. Dit maakt de taalkundige toestand van het eiland Terschelling tot een ingewikkeld probleem. Was het Midslands Stadfries, dan lag het voor de hand om aan te nemen, dat het hele eiland eenmaal Fries heeft gesproken, welk Fries onder gelijksoortige omstandigheden als in de Friese steden verhollandst is. Nu evenwel de geschiedenis van het Midslands de gemeenschappelike geschiedenis van het gehele Noordhollands is, staan de zaken minder eenvoudig. Ik neig er toe om Terschelling te beschouwen als een oorspronkelik Noordhollands eiland (evenals Tessel en Vlieland), waarvan westen oosthoek later door Friezen gekoloniseerd zijn. Historise argumenten zijn er nauweliks aan te voeren. Reeds in de oudste berichten (eind 14e, begin 15e eeuw) kan men lezen, hoe Hollandse graven en edelen op Terschelling te maken hadden. In 1399 werd het eiland b.v. door de graaf van Holland in leen gegeven aan Jan van Arkel op voorwaarde, dat deze er een kasteel zou bouwen. Dat kasteel kwam er ook en wel bij Kinhem, d.w.z. op Midslands gebied. Er heeft echter ook van ouds (?) een Friese adellike familie, die der Poppema's, op de oosthoek van het eiland geresideerd. (Gegevens over de oudste Terschel-

linger geschiedenis zijn te vinden in een art. van J.W. van Dieren, Ned. Leeuw, 50e jg. kol. 193-201). Dat de graaf van Holland er iets te zeggen had en de landdag van Ooster- en Westergo niets (zoals uit een stuk van 1405 blijkt), bewijst echter nog niets voor de stelling, dat Terschelling een oorspronkelik Noordhollandssprekend eiland met Friese kolonies zou zijn. Mijn opvatting steunt dan ook niet op deze gegevens, maar is een onderdeel van een hypothese, die ik in een latere studie uitvoerig hoop te adstrueren, maar waar ik hier niet verder op in kan gaan, n.l. dat het Noordhollands in oorsprong een Frankies dialekt is, welks Friese eigenaardigheden verklaard moeten worden door latere Friese kolonisatie. Terschelling zou dan nog een voorbeeld zijn, hoe Franken en Friezen naast elkaar in hetzelfde land hebben gewoond, terwijl ieder zijn eigen taal grotendeels bewaarde.

Het Midslands is nog een levend dialekt, het Vlielands daarentegen is op 't ogenblik vrijwel uitgestorven. Ik verzamelde van beide dialekten gegevens in de zomer van 1932. Op Vlieland was het onmogelik op te tekenen ‘uit de mond des volks’, daar ook in onderling verkeer het oude dialekt nauweliks meer gebruikt werd. Ik moest mij bepalen tot het stellen van vragen aan een paar oude inwoners van omstreeks 70 jaar.

Met het Tessels, het Wieringens en het Enkhuizens zijn het Midslands en het Vlielands de enige dialekten van de Noordhollandse groep, die de oude *ī* en *ū* niet diftongeren. Men mag dus aannemen, dat ook in andere opzichten deze eilanddialekten het konservatiefste Noordhollands bewaren. Het Vlielands is, zijn sterke delabialiseringsdrang daargelaten, konservatiever dan het Midslands, dat, midden in het Friese taalgebied gelegen, nogal wat eigenaardigheden van het Fries heeft overgenomen.

Ik laat nu een aantal voorbeelden volgen, waaruit het Noordhollandse karakter van het Vlielands en het Midslands blijkt. Ter vergelijking met het vastelands-Noordhollands haal ik ook voorbeelden aan uit het door Karsten beschreven Drechterlands (Het Dialect van Drechterland, Purmerend 1931).

Gm. *ê*:	nl. zwaar	dr. swE:r	vl. swE:r	msl. swE:r
	nl. braden	dr. breidə	vl. bre.də	msl. brEədə
	nl. avond	dr. eivənt	vl. e.vənt	msl. Eəwən
	nl. schaap	dr. skeip	vl. ske.p	msl. sxEəp
	nl. lauw	dr. leuw	vl. le.w	msl. la.w
	nl. grauw	dr. greuw	vl. gre.w	msl. gra.w

Opm. In het Drechterlands heeft de oude [E.] zich ontwikkeld tot [ei], in het Midslands onder Friese invloed tot [Eə]. Eveneens onder Friese invloed heeft het Midslands de typies-Noordhollandse [e.w] opgegeven. Ik neem nl. aan dat [a.w] de regelmatige Friese representant is, omdat [e.w]-vormen in geen enkel modern Fries dialekt voorkomen. Het ligt voor de hand om een oorspronkelike oudfriese dekl. *grê, grâwes* aan te nemen. Het Noordhollands, dat in tegenstelling tot het Fries wel [e.w]-vormen kent, heeft, volgens mijn opvatting, een [E.] van Frankise oorsprong (uit [ae.]). Noordholl. *greeuw* en ofri. *grê* hebben dan niets met elkaar te maken. Het Vlielands toont zich de konservatiefste van de drie Noordhollandse dialekten. Het Enkhuizens is in dit opzicht echter het konservatiefst, omdat het in de aangevoerde woorden nog de [E.] bewaart: [E.vənt], [skE.p], enz.

Gm. *ô*:	nl. zoet	dr. zut	vl. sut	msl. suət
	nl. zoeken	dr. zukə	vl. sukə	msl. sukə

Opm. Het Midslands heeft onder Friese invloed voor *d, t, s, z, l, n* de [u.] gediftongeerd tot [uə]. Het secundaire karakter van deze [uə]-woorden (Hollands in een Friese mond) blijkt wel duidelik uit [suət], waarvoor het Fries immers [swiət] heeft.

Gm. *î*:	nl. bijten	dr. baitə	vl. bitə	msl. bitə
	nl. brij	dr. bra.i	vl. brei	msl. brei

Opm. De diftongering aan het woordeinde is blijkbaar oorspronkelik Noordhollands. In het Midslands is zij niet onder Friese invloed ontstaan, want de Fries-Terschellingse dialekten diftongeren niet op het woordeinde: [bri]. In het Drechterlands is het onderscheid tussen oudere en jongere diftongering nog bewaard.

Gm. *û*:	nl. buigen	dr. boeigə	vl. bygə	msl. bygə
	nl. schuilen	dr. skoeilə	vl. skylə	msl. sxylə
	nl. huis	dr. hoeis	vl. is, ys	msl. hys

Opm. Op Vlieland werden mij beide vormen [is] en [ys] opgegeven, de eerste als de oudste. Het Vlielands kent vrij onregelmatige, niet in klankwetten vast te leggen, delabialisaties van geronde palatale vokalen: [y] wordt [i], [ø.] wordt [e.], [ü] wordt [E], [oe] wordt [e], [oei] wordt [ei]. Wat het konsonantisme aangaat: de *h* wordt niet uitgesproken in het Vlielands, terwijl op heel Terschelling (ook in de Friese dialekten) anlautend [sk] overgaat in [sx]. Vgl. hierboven [sxEəp].

Gm. *ai*:	nl. eigen	dr. aigən	vl. eigən	msl. eigən
	nl. vlees	dr. vlais	vl. fleis	msl. fleis
	nl. bleek	dr. bleik	vl. ble.k	msl. ble.k
	nl. heel	dr. hE.l	vl. e.l	msl. he.l
	nl. been	dr. bi.n	vl. bi.n	msl. biən
	nl. menen	dr. mi.nə	vl. mi.nə	msl. miənə

Opm. Al maakt het Drechterlands van de [E.] een [ei] (vgl. [skeip], [breidə], enz.), het verschil met de oudere *ei* (die [ai] wordt) blijft er, als in alle Noordhollandse dialekten, bewaard. Voor *n* heeft de oude [E.] zich op het hele Noordhollandse gebied vroeg vernauwd. Onder Friese invloed is in het Midslands de uit [E.] ontstane [i.] weer tot [iə] gediftongeerd. De [E.] voor *l* in het Drechterlands kan wel oud zijn, daar de [ei] wijst op het bewaren van de [E.] in het Drechterlands in tegenstelling tot andere Noordhollandse dialekten. Vgl. echter Karsten, 27,4.

Gm. *au*:	nl. rood	dr. ro.ət	vl. ro.t	msl. roəd
	nl. lopen	dr. lɔupə	vl. lo.pə	msl. lo.pə
	nl. boom	dr. bɔum	vl. bo.m	msl. bo.m

Opm. Zowel in het Drechterlands als in het Midslands is er onderscheid tussen de *au* voor dentalen enerzijds en voor labialen en gutturalen anderzijds. Deze overeenstemming is echter toevallig, de oorzaken zijn in het Drechterlands en het Midslands verschillend. In het Midslands is het een diftongering voor dentalen onder Friese invloed (misschien ook wel konservering van het diftongise stadium in de ontwikkeling van *au* tot [o.] voor dentalen; vgl. de ontwikkeling van gm. *ô* hierboven). In het Drechterlands blijkt daarentegen, evenals bij de ontwikkeling van de gm. *ai*, voor alle konsonanten een ‘scherplange’ klinker gestaan te hebben, die voor dentalen vrijwel onveranderd bewaard is gebleven, voor labialen en gutturalen daarentegen gediftongeerd is. Bij de ontwikkeling van de gm. *ai* wordt de tegenstelling [ei] enerzijds en [E.], die zich soms tot [i.] vernauwde, anderzijds, niet geheel bepaald door het feit, of er een dentaal dan wel een lab. gutt. op volgde, d.w.z. niet alle dentalen gedragen zich na oorspr. [E.] op dezelfde wijze: voor *r* en *l* blijft [E.] bewaard, voor *n* vernauwt [E.] zich bovendien nog tot [i.], maar voor *t, d, s, z* treedt diftongering op, evenals voor de labialen en gutturalen. In het Midslands en Vlielands trekken alle dentalen, behalve *n*, één lijn met de labialen en gutturalen, wat de behandeling van de voorafgaande [E.] aangaat.

Wgm. *io*:	nl. bieden	dr. bi.də	vl. bi.də	msl. biədə

Opm. De [iə] van het Midslands is weer te danken aan de Friese omgeving.

Wgm. *iu*:	nl. sturen	dr. sty:rə	vl. sti.re	msl. sty:rə

Opm. Het is moeilijk uit te maken of de Vlielandse vorm de oude representeert of het resultaat is van jongere delabialisatie. De oude Noordhollandse representant van wgm. *iu* is, zoals uit niet-delabialiserende dialekten als het Zaans en het Markens blijkt, ongetwijfeld [i.] geweest, evenals in het Zeeuws en het Strandhollands (wellicht ook eenmaal het gehele Zuidhollands).

ui^{2}:	nl. schuin	dr. skoein	vl. skein	msl. sxoein

Opm. Het jonge, altans nog steeds produktieve, karakter van de Vlielandse delabialisatie blijkt b.v. uit de naast elkaar voorkomende vormen [seikər] en [sykər], twee verschillende aanpassingen van een uit het A.B. ontleend woord.

Gm. *ar*:	nl. arm	dr. errəm	vl. arm	msl. arəm
	nl. scherp	dr. skerrəp	vl. skarp	msl. sxerp
	nl. hard	dr. hart	vl. art	msl. had
	nl. baard	dr. bE:rt	vl. bE:rt	msl. bEəd

Opm. Palatalisatie van *a* voor r + lab. of gutt. treedt in Noordhollandse dialekten vrij veel op, hoewel niet regelmatig. In mijn Vlielandse voorbeelden ontbreekt de palatalisatie toevallig, wat niet wil zeggen, dat ze in het Vlielands niet zou kunnen voorkomen. Voor r + dent. trekken alle Noordholl. dialekten, voor zover ik zie, één lijn: soms blijft de *a*, maar meestal wordt hij gerekt tot [E.], die uit [ae.] ontstaan moet zijn. Vgl. de hierboven veronderstelde ontwikkeling van de [E.], die gm. *ê* representeert. In het Midslands valt onder Friese invloed een *r* samen met volgende dentaal.

Gm. *er*:	nl. berg	dr. berrəx	vl. berx	msl. berx
	nl. barsten	dr. barstə	vl. barstə	msl. bastə
	nl. haard	dr. hE:rt	vl. hE:rt	msl. hEəd

Opm. Het voorbeeld *barsten* is hier niet helemaal op zijn plaats, omdat de *er* door metathesis ontstaan is, maar mijn Vlielands materiaal bevat geen beter. De meeste gevallen van *er* voor dentalen kennen in het Noordholl. vokaalrekking. De [E.] is mogelik, evenals bij rekking van *a* voor r + dent., uit [ae.] ontstaan. Mogelik ligt aan die rekking evenzeer een *a* ten grond door oude overgang van *e* in *a* voor r + dent. De Zuidhollands-Zeeuwse dialekten en het A.B., waarin *e* voor r + dent. tot [ae.] of zelfs [a.] gerekt werd, doen dergelijke vermoedens opkomen. Uit het Noordholl. zelf is geen ander argument te putten dan

het parallelisme van de gerekte *a* voor r + dentaal, die ook [E.] opleverde.

Gm. *ir*:	nl. kerk	dr. kerrək	vl. kerk	msl. kerk
	nl. hersens	dr. harsəns	vl. arsəns	msl. hasəns

Opm. Gm. *ir* schijnt voor lab. gutt. regelmatig *er*, voor dentalen regelmatig *ar* op te leveren in de Noordholl. dialekten.

Gm. *or*:	nl. zorg	dr. zoerrəx	vl. serx	msl. sorx
	nl. korrel	dr. koerrəl	vl. kerəl	msl. korel
	nl. boord	dr. bo.rt	vl. bo.rt	msl. bo.rd

Opm. De *o* wordt voor r + lab. gutt. in het Drechterlands en het Vlielands regelmatig gepalataliseerd (in het Vlielands bovendien nog even regelmatig gedelabialiseerd). In het Midslands ken ik maar één voorbeeld van palatalisatie, het woord [koerf], nl. korf, dr. [koerrəf]. De tendentie moet dus ook daar wel bestaan hebben, maar heeft weinig sporen nagelaten. Uit Karsten, 38, 3, zou men opmaken, dat in het Drechterlands de regelmatige representant van niet-gerekte *o* voor r + dent. ook [oe] is. Voor het Midslands en Vlielands kan ik dat niet uitmaken. Verreweg de meeste *o*'s voor r + dent, worden in het Noordholl. gerekt.

Gm. *ur*:	nl. storm	dr. stoerrəm	vl. sterm	msl. storm
	nl. dorst	dr. dorst	vl. dorst	msl. dost

Opm Gm *ur* gedraagt zich dus precies zo als gm. *or*, behalve dat het regelmatig ongerekt blijft voor dentalen.

Gm. *u* in gesl. syll. (met umlaut):

nl. lucht	dr. lüxt	vl. lExt	msl. lüxt
nl. brug	dr. brex	vl. brex	msl. brüx
nl. put	dr. pet	vl. pet	msl. pet

Opm. De Vlielandse woorden met [e] hebben deze niet te danken aan de algemene ontrondingstendentie van hun dialekt, want de ontronde [ü] is een [E], vgl. [lExt]. In het Vlielands liggen dus twee delabialisatielagen, de Noordhollandse en de Vlielandse, over elkaar. In het Midslands schijnt van die oude Noordhollandse delabialisatie alleen nog maar het woord [pet] over te zijn gebleven, ondanks de nabijheid van Friese dialekten (bovendien nog in een samenstelling het woord [krek], *kruk*). Het woord [pet] heeft intussen ook geen steun van het Fries ontvangen, want op het Friese deel van Terschelling betekent [pet] geen ‘waterput’, zoals op Midsland, maar ‘veenput’ (‘waterput’ heet in het Fries-Terschellings [sEə]).

Gm. *u* in open syll.:

nl. gebeuren	dr. bø.rə	vl. be.rə	msl. bø.rə
nl. vogel	dr. vø.gəl	vl. fø.gel	msl. fø.gəl
nl. zomer	dr. zø.mər	vl. sø.mər	msl. sø.mər
nl. wonen	dr. wø.nə	vl. we.nə	

Opm. Gm. *u* in open syll. wordt in de Noordholl. dialekten wellicht regelmatig tot [ø.] (zoals indertijd al door Van Wijk verondersteld is). In het Vlielands wordt die [ø.] blijkbaar onregelmatig ontrond.

Gm. *e* voor nasalen:

nl. brengen	dr. brEŋə	vl. breŋə	msl. breŋə
nl. denken	dr. dEŋkə	vl. deŋkə	msl. deŋkə
nl. hemd	dr. hEmt	vl. hemt	msl. hemd

Opm. Merkwaardig is, dat de vernauwing van *e* voor nasalen in het Drechterlands blijkbaar niet oud is. In de tussen Drechterlands en Fries gelegen Noordhollandse dialekten is de oudere *e* bewaard.

Gm. *i* voor nasalen:

nl. kind	dr. kaint	vl. kEnt	msl. kin
nl. wind	dr. wEnt	vl. wEnt	msl. win

Opm. De Midslandse vormen staan onder Friese invloed. Zij zijn dezelfde als in het Stadfries. Het is moeilik uit te maken, of de rekking van gm. *i* voor + dentalen eenmaal regelmatig is opgetreden in het hele Noordhollandse taalgebied, of dat de eilanddialekten (het Vlielands) de rekking mooit hebben gekend.

Ik meen, dat uit dit, bewust onvolledige, overzicht van de klankleer de eigenaardigheden van het Vlielands en het Midslands als Noordhollandse dialekten voldoende duidelik kunnen worden. Het Midslands is verreweg het ingewikkeldste van de twee, door de vele Frisismen in klank- en vormleer. In een kort artikel als dit kan men onmogelik op alles ingaan, maar moet men ter wille van de overzichtelikheid vereenvoudigen.

Uit de vormleer wil ik nog een klein onderdeel aanhalen: de deminutiva. Op Vlieland is -*ke* onbekend, men gebruikt altijd -(*t*)*je*. Het enige verschil met het A.B. is, dat -*etje* niet voorkomt. Men zegt dus *mantje*, A.B. *mannetje*. Het Drechterlands kent in enkele gevallen nog wel -*ke* (Karsten, 112). Midsland heeft zich geheel aan het Fries aangepast. Men hoort daar dus na *t, d, l* [tjə] of [tšə], na *d* [djə] of [džə], na gutturalen [jə], na alle andere konsonanten en vokalen [kə]. Het oude Noordhollands heeft vermoedelik wel (blijkens het Drechterlands) -*tje*

en *-ke* naast elkaar gekend. Het Vlielands noch het Midslands zijn in deze konservatief geweest, tenzij men wil aannemen, dat de oude verdeling van *-tje* en *-ke* in het Noordhollands gelijk is geweest aan de tegenwoordige verdeling in het Fries (en dus ook in het Midslands).

Tenslotte wil ik enige karakteristieke verschillen tussen het Noordhollands en het Stadfries noemen:

1°. In het Stadfries vallen de oude gm. *ê* en de gerekte gm. *a* in open syll. samen tot [a.], die in Harlingen naar [ae.] neigt, in het Noordhollands is daarentegen overal de gm. *ê* duidelik van de gerekte korte *a* onderscheiden. Het produkt van gm. *ê* is in het Noordholl. verschillend, naar gelang van positie of dialekt, maar heeft de stadia [ae.] en [E.] doorlopen. De gerekte korte *a* is een lichter of donkerder [a.].

2°. De typies Noordhollandse vormen *breg, reg, pet, krek*, enz. ontbreken in het Stadfries. De umlaut van gm. *u* is daar steeds [*ü*].

3°. Gm. *ur* levert in het Stadfries dikwijls, niet alleen voor lab. en gutt., maar ook voor dentalen een gepalataliseerde klank [ü] op. In het Noordholl. komt palatalisatie alleen voor lab. gutt. voor. In hoeverre het Stadfriese verschijnsel regelmatig optreedt, kan ik op 't ogenblik, bij onvoldoende gegevens over het Stadfries, niet uitmaken. Waarschijnlik is de Friese palatalisatie principiëel iets anders dan de Noordhollandse, nl. in het geheel geen eigelike palatalisatie, maar een klanksubstitutie voor Fries '*oa*'.

Overigens is het niet te ontkennen, dat er ook veel overeenstemmingen zijn tusschen Stadfries en Noordhollands. Gelijk, of tennaastebij gelijk, aan het Midslands is het Stadfries b.v. in zijn ontwikkeling van gm. *ô, î, û, ai, au, io, iu, ar, er, ir, u* in open syll. (voor zover de representanten 'Hollands' zijn, want juist hier hebben Midslands en Stadfries beide veel aan het Fries ontleend; hierboven is daar niet op ingegaan bij het Midslands). Vooral de Stadfriese ontw. van *ar, er* + dentaal, waarbij in geval van rekking [Eə] optreedt, is een merkwaardige overeenstemming met het Noordhollands. Toch zullen deze Stadfriese vormen wel tendele als ontleningen uit het Fries (b.v. stfr. [bEəs], *baars*, fri. *bears*), tendele als Hollands-Friese mengvormen verklaard moeten worden (b.v. stfr. [bEəd], mengvorm van nl. *baard* en fri. *bird*, onder invloed b.v. van de Hollands-Friese verhouding *baars: bears*). Mogelik is ook, dat het Stadfries door een eigen

klankwet de ontleende Hollandse woorden heeft vervormd, b.v. (ingeval de ontleningen uit een ae-dialekt kwamen) door [ae.r] regelmatig te ontwikkelen tot [aeə], wat weer [Eə] werd.

Hoeveel Midslands en Stadfries op het eerste gezicht ook op elkaar mogen lijken, bij nadere beschouwing kan het geen twijfel lijden, dat zij van geheel verschillende oorsprong zijn en dat het Midslands geen betrekkelik jong derivaat van het Fries, maar integendeel een oud Noordhollands dialekt is.

Zwolle.

K. HEEROMA.

Reinaert vs. 803 en 919.

Vs. 800-804 van de Reinaert bevatten een genealogie in burleske stijl. Het is uit het verband niet met zekerheid op te maken of die op *Ludolf metten crommen vingheren* of op *Lamfroit* betrokken moet worden:

> Ludolf metten crommen vingheren
> dede hem allen te voren:
> want hi was best gheboren,
> sonder Lamfroit allene:
> Hughelijn metten crommen bene
> was sijn vader, dat weet men wale,
> ende was gheboren van Abstale,
> ende was sone vrauwe Oghernen,
> ere outmakigghe van lanternen.

Ik vond de naam *Ogherne* alleen verklaard als een vrouwelike afleiding van *Oger* en misschien is het dat ook wel. Maar de gedachte kwam bij mij op of het niet, evenals *Vulmaerte* van vs. 788, tegelijk bedoeld kan zijn als karakteriserende naam (*o, gherne*!). Dit in verband met de schimp van vs 919:

> Lamfroit, ergher puten sone,

waar verder geen enkele motivering voor gegeven wordt. *Ogherne* is wel een zeer karakteristieke naam voor een ‘pute’ en men zou hieruit dus willen konkluderen: *Lamfroit* is de zoon van *vrauwe Ogherne* en de stamboom in vs. 800-804 is van hem. M.i. zit er zo ook maar klimax in de passage dan wanneer men *Ludolf* als de zoon van *Hujhelijn* en *Ogherne* beschouwt. *Ludolf* was ‘best gheboren’, maar *Lamfroit* toch nog beter, want die was door *Hughelijn metten crommen bene* te Abstale bij ‘vrauwe’ *O jherne* verwekt. Het feit, dat na de vermelding van de vader ook nog eens uitdrukkelik verteld wordt, waar en als wier zoon de betrokkene geboren was, schijnt er ook wel op te wijzen, dat we ons de moeder inderdaad als een ‘pute’ moeten voorstellen.

K. HEEROMA.

Aanwas van hij C.S.

Ons artikel 'H a a r -kultuur' werd besloten met de bewering - en die bewering berustte op konstatering - dat het vrij zeldzaam zaam gebruik van *zij, ze, haar* bij m a n n e l i k e enkelvouden in letterkundige geschriften, niet te vergelijken is met de talrijke gevallen van *hij, hem, zijn* bij officieel-grammaties v r o u w e l i k e substantieven.

De hollandse *hij*-natuur wint in geschriften veld op de nederlandse *zij*-kultuur.

Dit is niet te verwonderen.

Een 'hollandse' schrijver die zich bij het gebruik van de persoonlike en bezittelike voornaamwoorden vrij laat gaan, komt vanzelf bij de mannelike vormen terecht. - Van Brabanders en Limburgers kan dit niet gezegd worden; ook niet van Vlamingen. - Al zien we, met name in de journalistiek, het pronomen *haar* terrein veroveren - corruptio optimi pessima! - in het levende, niet-verspraakkunste taalgevoel van de Bovenmoerdijker (over het Oosten heb ik geen oordeel) is *hij* c.s. bij de enkelvoudige *de*-woorden het spontane woordje, èn als vervanger èn als aanduider.

Toch weerstaan enkele groepen deze *hij*-invasie, die trouwens niet van vandaag is of van gisteren.

Betreft de 'aanduiding' v r o u w e l i k e p e r s o n e n en hun namen - zelfs als die namen mannelik of onzijdig zijn - dan zijn de korresponderende voornaamwoorden geregeld vrouwelik. Alleen bij sterke uiting van minachting komen wel neutrale aanduiders voor: 'Gompie, dat is de schele *juffrouw, die* pa nog geld schuldig is! *Dat* stuurt 'n kaartje! Had *ze*[1)] maar liever 'n postwissel gezonden' (H. Heyermans). '*Ze* was geen haar beter dan zij, zoo'n *kakmedam*! Kijk *dat* aangetakeld zijn! Kijk *dat* met *d'r* achterste draaien' (Frans Coenen)[2)].

Minder algemeen, maar toch specifiek 'hollands' is het gebruik van vrouwelike pronomina bij s t o f n a m e n of stoffen, ook al staan die substantieven als mannelik geregistreerd (bijv. wijn): 'Zijn *Médoc* wordt geuriger door de vriendelijkheid waarmede

1) Bij deze inversie is *dat* niet goed mogelik.
2) Vgl. De N. Taalgids XXVII, 1933, blz. 161.

hij *ze* aanbiedt' (E. d'Oliveira). Op dit *ze*-gebruik berust trouwens de officiële klasse-tegenstelling van het type '*visch* als voorwerpsnaam m.: als stofnaam v.' In de zuidelike dialekten zijn, zover ik weet, zulke genus-kontrasten onbekend.

Toch treft men ook bij stoffen en hun namen wel mannelike pronomina aan. Zo bijv. schrijft Fr. Coenen: 'Och, Johan, wil je zoo goed zijn, die pot van 't lichtje te zetten, 't is ook geen wonder als die *thee* zoo lang staat, dat-*i* aan 't koken gaat'. 'De *thee* kookt niet eens, zei Cato geërgerd. - Ja, Johan heeft *'m* d'r afgenomen daar straks'. In het volgende voorbeeld van J. Eilkema de Roo, is niet volkomen zeker waarop 'hem' betrekking heeft: 'Kan ik even in de loods kijken naar *die kist tee*? M'n vrouw wil *hem* nu wel thuis hebben' - ook 'kist' is officieel vrouwelik. 'Fine stak haar pink *in de melk. Hij* is op temperatuur, zei ze apodictisch' (Minca Verster-Bosch Reitz). Bij A. Salomons: 'We drinken *'m* [= *jenever*] wel op', is duitse invloed niet uitgesloten (Zie ben.).

H. Lapidoth-Swarth maskulinizeert de 'maïs' in haar Roemeensche Volksliederen: 'Wanneer de *maïs* jong is, Vervult *zijn* lied de lucht. Nu treurt *hij* om *zijn* jonkheid En ritselt droef en zucht'. 'Tziganer, mijd *de maïs*, Wanneer ik waak, bij nacht, De *maïs* voelt zich treurig Omdat *hij* wordt zoo geel. Ik kende *hem* zoo vroolijk, Toen jonkheid was *zijn* deel'.

Toch doen we beter, wanneer we deze maïs-voorbeelden buiten het geding laten, niet omdat dit woord in zuidelike dialekten en romaanse talen mannelik is[1)], maar omdat de aangehaalde zinnen ons op het gebied der p e r s o n i f i k a t i e brengen. Alhoewel in talen met een mannelike en vrouwelike woordklasse de personifikatie bij voorkeur overeenstemt met de taalkundige mannelikheid en vrouwelikheid, toch gaat de dichterlike fantazie van geletterden en ongeletterden ook hier vaak een eigen weg.

1) Wat de attributen betreft wordt 'maïs' door H. Lapidoth-Swarth vrouwelik opgevat: 'Had God de *maïs* maar genomen', 'Als ik sterf in *de ritselende maïs*'; echter ook wel mannelik: 'O de aarde vergeet wel, bij najaarsgetij, *den verwelkenden maïs*'. In de verbinding: 'En ik zag hoe het goud van de zonne Op *de goudenen* maïs lag' zal -*en* wel hyper-stoffelik zijn. Men vergelijke bijv.: 'O goudenen zonne', 'Die was één en al goudenen zonnelach', 'En nog suizelt het goudenen koren', 'Van mijn hemdje vol goudenen kralen'.

Bij onzijdige ‘woorden’ mòèt dit trouwens gebeuren. En het kàn gebeuren, omdat niet het woord, maar het ding verpersoonlikt wordt[1)]. Wanneer M. Metz-Koning schrijft: ‘De bleeke *Moeder Leed*, en *Vrouw Verdriet* H e u r katte-krallen ingetrokken, stonden Beî bij mijn wieg te popelen’ - moest de fantazie ‘het’ leed en ‘het’ verdriet of vermanneliken of vervrouweliken.

De vrouwelike personifikatie van ‘Mei’ is bekend, met name bij Gorter: ‘Welaan, ik zoek 't gezicht Van *Mei* zoolang *zij* in het leven was’. ‘*Mei* zag ze en lachte en een zacht geschater klonk even bij *haar*’. Enz. Bern. Canter maakt de ‘wind’ tot vrouw: ‘Neen, het is niet de zachtkens aanwaaiende *wind*, ruizelend van verlangen, *zij, boeleerster* van den nacht’. Maar bij Hel. Swarth is hij een mannelik wezen: ‘En uit den boomkruin, waar *hij* zong en floot, kwam stoute *Wind* in suizelvaart gesprongen, zoodat *hij* Regen plots in de armen sloot. Weg zweefde *Regen* met *haar* wilden *jongen*’. De in dit verband gefemininizeerde Regen wordt iets verder door haar weer vermannelikt: ‘Van loovertak op tak nu tokkelt zacht de *regen*, Ik hoor *zijn* harpezang in 't akkermaalshout klinken’. En al schreef A. Salomons eens ‘*deez' zang, die* ik me uitverkoor tot hare *draagster*’, dit brengt voor haar geen verplichtingen mee, om ‘zang’ ook elders vrouwelik te laten fungeren.

Omgekeerd worden ook dingen met een officieel vrouwelike naam mannelik gepersonifieerd. Zo stelt Gorter: ‘Maar *Zon*, haar *vader*, ving toen met een lach, Een nieuwer glanzen aan’, tegenover: ‘Zoo lag ze en *der zonne* laatste licht scheen op haar’. Tegenover: ‘in 't week geblink *der* droeve, bleeke *maan*’, plaatst Noto Soeroto: ‘zich leeg'ren op 't tapijt van blauwsereen om *vader Maan*, die eeuwig-zwijgend scheen de wolkenschaar te zeeg'nen met *zijn* gloed’.

Al is ‘beek’ vrouwelik en ‘beekje’ onzijdig, M. Metz-Koning maakt er in haar bekende sprookje een man van: ‘Waar *het beekje* langs den molen gleed, lag een verweerde, steenen brug over *hem* heen, het dal met den molen verbindende’. ‘En *het beekje*... spotte met den witten wintervorst, die geen macht over *hem* had’. H. Gorter kombineert bij ‘wolkje’ neutrum en mannelik, als is ‘wolk’ vrouwelik: ‘als *wapenheraut* Stoof 't *wolkje*

1) Zie G. R o y e n , Die nominalen Klassifikations-Systeme in den Sprachen der Erde, blz. 336-372.

voort, *het* droeg de kleuren goud En wit van *zijn* meestres, en een bazuin Leek *hij* te blazen van roodgoud en bruin'.

We zullen geen hypothetiese beschouwingen aan deze onderscheiden gevallen vastknopen, maar liever het zijpad weer verlaten, waar de personifikatie ons heeft op gebracht.

Behalve bij de groep van vrouwelike personen en die van stoffen, wordt ook bij de 'a b s t r a k t e n ' liefst een vrouwelik pronomen gebruikt. Ze werden trouwens in ons vorig artikel al vluchtig aangestipt naast de kollektieven[1)].

Toch vindt men, hoewel zelden, vrouwelike abstrakten ook met mannelike voornaamwoorden verbonden. In het Zuiden is zo iets ondenkbaar!: 'Ik daarentegen ben een verklaard vijand *van alle dogmatiek*, omdat *hij* den geest versteent' (E. d'Oliveira). 'Ja, de *vrijheid*! We zullen *hem* wel niet weerzien, broertje' (M. Faassen). 'De *beschaving, hij* is niet eens zo beschaafd als wij in onze wildste tijd' (Kees Meekel). 'Zoo'n *jeugd*, - ik gun *'m* aan mijn ergste vijand niet' (Eline v. Stuwe). 'De volheid van *jeugd* is voorbij en *zijn* glans trekt weg uit mij' (H. Roland Holst-v.d. Schalk).

Men begrijpt dat zulke abstrakten logies beschouwd even konkreet zijn als 'reden, kunst, schuld, gedachte' enz. (In grammatika's wordt met 'de abstrakten' heel wat gesold): ''t Is noodig, dat je *'m* [= *reden*] weet' (El v. Stuwe). 'Ik kon nog niet zien de personen die *hem* [= *kunst*] zouden geven' (E. d'Oliveira). Vgl. bij E. Scharten: 'een *kunst*, in *welks* diepste openbaringen'. 'Die *schuld* - die schuld - as-*ie* bestaat.... is verjaard, verjaard' (H. Heyermans). 'Maar ik wil *deze gedachte* toch niet vergeten; ik wil *hem* vasthouden, *hem* ergens veilig opbergen' (Annie Salomons, uit het Duits). Enz.

In het laatste voorbeeld verbindt de schrijfster 'hem' met het als objekt fungerende 'd e z e gedachte', niet 'dezen'. Trouwens al in een paar vroegere voorbeelden - de melk, de maïs, alle dogmatiek - kwam het spontane mannelike pronomen te staan naast nomina, waarvan de attributieven toch geen mannelikheidsallures aannamen door -*n*-suffigering. Er is nochtans geen tegenspraak tussen deze maskulinizering bij de pronomina en de -*n*- loosheid bij de attributieven. De maskuliniese -*n* immers is in allen dele kunstmatig, terwijl het mannelike voornaamwoord

1) De N. Taalgids XXVII, 1933, blz. 300.

taalwerkelikheid is. Trouwens de keren, dat schrijvers van alle slag officieel-vrouwelike woorden met *-n* opsmukken, zijn niet te tellen. Het is dan ook louter toeval, dat ik maar ééns een ge-*n*-d *hij*-femininum aantekende, waarbij de drievoudige herhaling de gedachte aan drukfout uitsluit: '(zij) haalde een *peer* naar boven en reikte *dien* den kooper toe, die een heelen toer had om te genieten van *den heeten peer* zonder zich te branden. Gewoonlijk pakte hij *den peer* bij den steel beet en liet *hem* met een op de linkerhand liggen om te verhoeden dat *hij* weer in 't water viel' (Jan Ligthart)[1].

We raken hiermee een fundamentele kwestie: het ontbreken van de akkuzatief-*n* is geen teken of bewijs van vrouwelikheid. De officiële femininizering van woorden als *auto, fiets, tram, tunnel, radio*, omdat 'men' deze maskulina geen *-n* wilde geven, berust op verkeerd inzicht in zake echte mannelikheid en schoolse *-n*-fleksie. Afgezien van archaïstiese en archaïzerende kazusvormen, komt de drie heid der nominale klassen in de 'hollandse'[2] taalwerkelikheid alleen uit bij de vervangende pronomina. - De *der*-genitieven van mannelike naamwoorden trachten weer bij de feminina in het gevlij te komen, altans in schijn; want ze kunnen het soms best vinden met *den*. Zo schrijven bijv. Scharten-Antink in één adem: 'Zie, dat bedierf hem *den* wilden *weemoed* van dezen morgen': 'Hij zou den beker *der weemoed* tot den laatsten druppel ledigen'. 'Zijn holsblok aan *den zieken voet* vastgezwachteld': 'De vrouw.... tastte met de teenen *der andere voet* naar een steunpunt'. 'half in de diepte *der korf*: met haar *ledigen korf*'. 'in de diepte *der draagkorf*': 'Die hunkerden om *den* halfvollen *draagkorf*'. - De *der*-genitieven zijn immers stilisties beter te hanteren dan de *des*-verbindingen.

De schrijfpraktijken, ook bij spraakkunstelende auteurs van naam, bewijzen in alle geval, dat Something is rotten in the state of grammaire raisonnée.

Meermalen gaan leer en natuur vreedzaam samen, al is de natuur feitelik de grammatiese-spelbreker: 'Maar zeker is, dat

1) Die *-n*-tegenspraak is tweesoortig bij A.M. Hammacher: 'Toch zijn wij allemaal, geen uitgezonderd, dezen *tijd*.... Voor zoover 'de' tijd dan niet beter is dan *zij* velen lijkt'.
2) Dialektiese *-n*'s zijn er wel, maar ook in dialekten is *-n* geen conditio sine qua non voor mannelikheid.

b.v. de *verbuigings n* ongeveer altijd daar is weggelaten, waar *hij* vereischt wordt en daar prijkt waar *ze* niet thuis hoort' (J.O.M. in De Tijd 18 X '29). 'Ik kocht onlangs een *parapluie* bij u, maar d i e moet wel van zeer slechte kwaliteit zijn. - Waarom? - Wel ik liet *'r* gisteren avond in een café staan, en vanmorgen stond *ie* er nog' (Msb. 27 I '29). 'maar *de schilderij*, enfin, je mag *hem* hier laten, dan zullen we verder zien.... Goed, zet u *het* maar in de étalage, maar onder de vijftig gulden gaat *ie* niet weg! - En Maggy zette *de schilderij* in de uitstalling en iedere week als deze werd schoongemaakt, kreeg *de schilderij* van Gerald een extra-behandeling en een plaats, waar iedere belangstellende *ze* in *haar* gouden lijst wel moest zien staan' (Centrum 2 VI '33). 'Met een doffe klep viel de *krant* in de bus. Dadelijk ging ik *hem* er uit halen, vouwde *ze* op en zag...,' (Jongensopstel 1e klas).

Ook in letterkundige werken treft men dit dualisme aan: 'Houd *die cape* wat dicht aan je hals; *hij* is je veel te wijd', naast: 'Ik begreep, dat hij *de cape* had moeten omdoen, maar de moed ontbrak me *ze* hem te gaan brengen' (Ada Gerlo). Bij G. van Eckeren is het klasseverschil mogelik opzettelik 'aangebracht', om het kultuurloze spreken tegenover het gekultiveerde schrijven te typeren (Vgl. eventueel het 'schilderij'- voorbeeld van zo even): '"Die *doos* hòòrt daar ook niet".... "M i j n 'n zorg, *hij* zal er tusschen".... Toch eindigde Marie met *de doos* terug te trekken en *haar*, deerlijk geknauwd, een plank lager te plaatsen'. - D è z e stilistiese onderstelling is niet mogelik bij H. Gorter: 'De lucht is vol van leuge' en twijfeling, Maar langzaam donkert het, *zijn* halven ring Verbergt de *maan* en *haar* twee scherpe dolken'. Bij J. van Looy vinden we achter elkaar: 'Toen schalmeide de *muziek* boven den Toril; *zijn* marschtonen kwamen als een overwinningslied': 'den Toril, waar boven-van-uit de *muziek* voortging de harde tonen van *haar* immer herhaald marschmotief rond te strooien in de lucht'.

Bij officieel en ook onofficieel mannelike woorden komt deze pronominale dubbelheid niet zo gemakkelik aan de slag: 'Dit is 'n valsche *gulden*, mevrouw. - Bestaat niet! Kijkt u maar 'ns goed. *Z'* is al van 1911, en als *ie* werkelijk valsch was, dan zou dat in al die jaren toch zeker al lang door iemand zijn opgemerkt' (Amusantje 20 V '33). Jac. van Looy laat iemand van de *regenboog* zeggen: 'Wat is *ie* mooi', maar iets verder een ander: 'Nu gaat *ze* toch henen'. Die andere dacht toch niet

aan ‘Iris’? Maar we zullen de mogelikheid van synonieminwerking voor dit keer gewoon mogelik làten. Bij een alzijdige bespreking der vervangend-aanduidende voornaamwoorden moet men m.i. daarmee wel terdege rekening houden, al laat het subkonsciënte zich zo maar niet betrappen in flagranti delicto.

Terloops wijzen we op de volgende inkongruenties of inkonsekwenties: ‘Bij 't rossig, zwaaiend schijnsel *der flambouw, Welks* walmen tranen teelt bij 't krinklend stijgen’ (J. Perk). ‘Nu zat ze weer gehurkt *voor de* neer-getrokken *haardschuif*, door *welks* onderreet een gelig schijnsel.... te leven ging’ (Scharten-Antink). En met wisseling van rollen: ‘een *bultigen zwarten berg.... welker* top’ (Karel v.d. Oever). Minder sprekend is het kontrast in gevallen als: ‘ofschoon de *stroom, wier* oorsprong daar zichtbaar is, reeds vertakkingen toont’ (Centrum 24 VI '33)[1].

Studenten die verlegen zijn om een proefschriftonderwerp, en die daarbij genoeg uithoudingsvermogen bezitten, zouden goed werk kunnen verrichten, als ze eens een reeks moderner auteurs krities excerpeerden, met het oog op hun nominale klassifikatie, hun pronomina en lidwoorden, hun buiging enz. Sommige literatoren zouden in dezen een ‘goudmijntje’ blijken te zijn, al is niet alles goud wat er blinkt.

We zullen niet alle voorbeelden van vrouwelike naamwoorden met mannelike pronomina als pendant uit onze aantekeningen overnemen. We mogen niet te veel plaatsruimte en evenmin te veel lezersgeduld voor ons opeisen. Toch moeten we tot besluit van dit artikel nog enige voorbeelden geven, waarin vrouwelike ‘nomina’ pronominaal worden gemaskulinizeerd.

Bij het ter verpozing lezen van Annie Salomons' uit het Duits vertaalde ‘Van het westelijk front geen nieuws’ streepte ik de volgende onspaakkunstigheden aan: ‘Hij neemt *hem* [= *sigaret*] aan’. ‘Opeens gooit de kleine Kropp zijn *cigaret* weg, trapt '*m* nijdig uit’. ‘De *nacht* schijnt dol geworden. *Ze* golft en raast’[2]. ‘ik kruip nog dieper *onder de lijkkist* weg; *hij* moet me bescher-

1) Voor het type ‘*Magda, wiens*’ zie De N. Taalgids XXVII, 1933, blz. 163, en vergelijk nog blz. 209 v.

2) Blz. 94 staat ‘We probeeren *in den eersten nacht* ons eenigszins te orienteeren’, maar blz. 120 achtereenvolgens: *‘In de eerste nacht’, ‘in de tweede nacht’*, ‘we hooren hem nog *den heelen nacht* zachtjes kreunen’; dan weer blz. 242: ‘Ze kan toch niet *de heele nacht* in het ziekenhuis blijven’. Enz.

men'. 'Ondanks al mijn haast pak ik *hem* [= *gans*] snel nog beet'. 'Kat plukt *de gans* en begint *hem* klaar te maken. *Zijn* veeren bewaren we zuinig.... *Hij* is klaar'. 'Langs *zijn* [= *school*] eenen kant staat een hooge, dubbele muur'. 'We drinken '*m* [= *jenever*] wel op'. 'je kunt '*m* [= *schop*] niet alleen in den strot van je tegenstander steken'. 'om '*m* [= *bajonet*] los te krijgen'. 'Voordat zij *hem* [= *terreinplooi*] in het oog krijgen'. 'Maar ik wil *deze gedachte* toch niet vergeten; ik wil *hem* vasthouden, *hem* ergens veilig opbergen'. 'Ik heb *hem* [= *granaat*] niet hooren aankomen'. 'ik had *hem* [= *veldflesch*] niet meegenomen op patrouille'. 'houd ik *de portefeuille* in mijn hand; ik laat *hem* bij ongeluk vallen en daar ligt *hij* op den grond'. '*hij* [= *kachel*] schiet langs ons'. 'We hebben *hem* [= *kooi*] meegenomen'. 'Hij tast naar *de vork*, pakt *hem* beet en stoot *hem* met alle kracht in zijn hart'.

In een statistiek zouden naast deze 'foutieve' gevallen ook de spraakkunstig-korrekte moeten geplaatst worden. Ook zou men er rekening mee moeten houden, dat de auteur mogelik bij vluchtiger vertalen haar taalnatuur vrijer spel liet. Immers A. Salomons gebruikt ook meermalen het hollandse *hun* voor 'hen': 'niemand kan van te voren *aan hun* zien, dat ze....'; waarnaast de plechtstatige 'niet-ontduitste' datief meervoud komies aandoet: 'want het woord 'laf' lag in dien tijd zelfs *onzen ouders* vóór in den mond'. De mannelikheids-*n*'s komen vanzelf ook herhaaldelik in het gedrang: keer, dag, nacht, maag, angst, bliksemstraal, kuil, puntbaard, terugtocht, raad, dienst, neus, meter, weg, vloer, haard, rook, schoorsteen, kelder, bril moesten het zonder -*n* stellen, sommige van deze woorden zelfs meer dan eens. Daarentegen kregen 'den deken, den broekspijp, den slagader' weer teveel van het goeie.

We willen door deze opmerkingen niet gaan schoolmeesteren, maar alleen op het praktijk-parallelisme wijzen enerzijds van de maskulinizering bij de pronomina, en anderzijds van de ont-*n*-ning bij de nomina.[1)] In haar vroegere geschriften is Annie Salomons grammatieser, zowel in het gebruik der voornaamwoorden als in het schrijven en niet-schrijven der -*n*. Of dit verschil van tans en voorheen als vooruitgang of als achteruitgang moet worden gewaardeerd, laat ik anderen beslissen;

1) Bij de meeste auteurs komen de voornaamwoorden er grammaties beter af dan de -*n*'s te veel en te weinig.

die dan ook kunnen uitmaken, welke ‘afwijkingen’ eventueel aan het duitse origineel zijn te wijten.

Dat men alle gebruik van *hij* c.s. bij femininina niet als ‘één pot nat’ mag beschouwen, spreekt wel vanzelf. Fr. Coenen schrijft o.m.: ‘Daarna heeft hij *hem* [= *tong*] nooit weer binnen kunnen halen’. - ‘Er was toch een *schaar* in het mandje geweest! Wie had '*m* er dan uitgenomen....? - Ik niet! zei Cato.... ik kan 't niet helpen als-*i* weg is’. ‘Deze *klok* gaat nog achter.... - Is-*ti* àchter!.... Ik weet zeker, dat-*i* achter is’[1]. ‘Of heb u geen *broom* meer? - Ik geloof dat-*i* op is’.

Afgezien van het eerste voorbeeld, tracht de schrijver hierin de alledaagse praattaal min of meer getrouw weer te geven. Daarop wijzen ook de enklitiese s p e l vormen - waarmee we niet willen zeggen, dat enklisis en proklisis ‘naar den bloede’ van minder allooi moeten zijn dan de niet-gereduceerde vormen. Scharten-Antink voelen zich in een ander milieu, als dat van Coenen, wanneer ze schrijven: ‘iederen avond stond de ééne *flesch* bescheiden om een hoekje, waar de melkjongen *hem* 's morgens voor een *versche* verwisselde’. ‘tien, twaalf mussen tegelijk, die zich mikten *naar de* snelle witte *kruimvlok*; wie '*m* snapte’. ‘Toen nam het vrouwtje *de kooi* bij *z'n* koperen ring en voorzichtig hoog '*m* tillend...’. ‘Ze verstopten zijn *pet* achter hun ruggen en hij kon maar niet uitvinden wie '*m* had’. ‘Ze vond '*m* [= *doos*] zoo bizonder mooi’.

Mannelike pronomina komen niet alleen voor bij vrouwelike namen van vaste-vorm-hebbende voorwerpen, men treft ze ook aan - alhoewel minder veel - wanneer het namen zijn van kollektieachtige en ongrijpbare dingen: ‘ze wist toch zeker dat ze '*m* [= *wol*] op *zijn* plaats haar neergelegd’ (G.v. Eckeren). ‘geen *klaver* had kans *zijn* kluwens niet gesierd te zien’ (H. Gorter). ‘Hij wroette met zijn handen *in de sneeuw*, t a s t t e *hem* met heelder armen vol op een hoop’ (F. Timmermans)[2]. ‘Hoe sneller en heftiger de *bui* aankomt, zooveel te eerder is *hij* over’

1) De vraag of dit *ti* en *i* mogelik identiek zijn, laten we rusten. Zie daarvoor de opmerkingen van Dr. R.A. Kollewijn en Dr. D.C. Tinbergen in De Nieuwe Taalgids II, 8 en 244. Vgl. ‘Ze mot ook effen *de trap* andweilen.... 't is eenvoudig een schande zoo vuil as-*ti* weer ziet’ (Fr. Coenen).
2) Dit voorbeeld zal wel geschrapt moeten worden, daar ‘sneeuw’ in sommige zuidelijke dialekten mannelik is.

(Bosboom-Toussaint). ‘Dat is een *pijn, die* ik vandaag voel, opgeschreven zooals *hij* is’ (E. d'Oliveira). ‘Toen werd ze *op de lucht* verliefd en mat *Dien* met heel groote stappen en ze dronk *Hem* in en at en streelde *hem*, gelonk Gaf ze '*m* met hare oogen en ze liep Heel hard door *hem*, dan voelde ze *hem* diep’ (H. Gorter). Zo ook bij Van Deyssel: ‘Ja, *de lucht* is prachtig blauw. Ik kan u niet goed zeggen Waarom *hij* zóó mooi toch is’. - Men vergelijke nog de ‘abstrakten’, die boven ter sprake kwamen. Enz. enz. enz.

Wij voor ons zijn van oordeel, dat het vraagstuk der vervangende en aanduidende voornaamwoorden nog lang niet is opgelost. Het materiaal voor die eventuele oplossing moet nog zorgvuldig verzameld worden. Wij beoogden met dit artikel wederom, de aandacht te vestigen op allerlei biezonderheden en mogelikheden in dit gekompliceerde vraagstuk, juister nog: in dit kompleks van vraagstukken. Het zou weinig moeite gekost hebben bij de gegeven voorbeelden meer te ‘verklaren’, dan wij deden. Maar we wilden liever niet te voorbarig zijn. Overigens zijn we nog niet aan het eind van ons pronominaal latijn.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Boekbeoordelingen.

Dr. P.H. Ritter Jr.: *De kunst van het schrijven* (Leiden - Handelswetenschappelijke Bibliotheek - 1932).

Als ‘handboekje’ in een ‘Handelswetenschappelijke Bibliotheek’ heeft dit boek in onderwijskringen wellicht niet de aandacht getrokken die het ten volle verdient. De schrijver, ervaren litterator en journalist, toont meer begrip van taal en stijl dan menig auteur van schoolse ‘stijlboekjes’. Hij wilde geen studie geven over literaire kunst, maar praktiese raadgevingen voor het algemene schrijven. Daarbij kant hij zich evenzeer tegen mooidoenerij en overdreven purisme, als tegen slordigheid en sleur, die met een cliché-stijl genoegen neemt. Met juist pedagogies inzicht verheldert hij telkens zijn bedoeling, door slecht gestileerde stukken, òf aan de werkelikheid ontleend, òf gefingeerd, uitvoerig te ontleden, en er de betere redaktie naast te plaatsen. Hij laat b.v. zien hoe een kernachtige zin van A. Kuyper ver-

waterd zou kunnen worden (blz. 34), hoe de aanhef van een betoog zich moet onderscheiden door eenvoud en klaarheid (blz. 40), hoe afleidende associaties de zin kunnen bederven, met stijlverwarring, stijlverslapping en ‘bijzinnen-misère’ als gevolg (blz. 47, 58), hoe elk overbodig stijlmiddel de duidelikheid verzwakt (blz. 53), hoe stopwoorden en gemeenplaatsen afbreuk doen aan de soberheid en persoonlikheid van de stijl. Terecht waarschuwt hij tegen de neiging tot ‘stijlverbreding’ bij onervaren schrijvers, die daardoor licht in rederijkerij vervallen (blz. 99): ‘als men een breeden zin opzet, is men gebonden aan zijn rhythmische consequentie’ (blz. 94). De betekenis van het ritme, van klankharmonie laat hij duidelik uitkomen, evenals de nadelen van ondoordachte beeldspraak en spitsvondige synonimiek (blz. 108 vlg.).

Er zijn in dit boekje ook minder geslaagde gedeelten.

De bladzijden over ‘stijlfiguren’, ten dele ingegeven door Padberg's *De mooie taal*, hadden in dit verband achterwege kunnen blijven, gelijk de schrijver zelf eigenlik toegeeft (noot op blz. 93), omdat hij geen aesthetiek van de stijl beoogt. Bij de beschouwing over het accent verwart hij de factor van de woordorde met die van het accent (blz. 84). Over de interpunctie zou men in een praktiese handleiding meer mogen verwachten dan de weinige regels op blz. 125. Een enkele maal gaat de schrijver te ver met Charivarius mede (blz. 122). Maar samenvattend herhalen wij onze aanbeveling: vooral jonge docenten die opstellen van leerlingen moeten beoordelen, zullen met de wenken en de stijlontledingen van deze schrijver hun voordeel kunnen doen. Als slot van deze bespreking halen wij met instemming aan wat Ritter verstaat onder ‘persoonlike stijl’: ‘Persoonlijk zijn in den stijl beteekent niets anders dan: alles begrijpen wat men zelf neerschrijft, beteekent alles terugbrengen tot een levende gedachte, tot een logische beeldspraak, en niet die levende gedachte te laten bevriezen tot een gemeenplaats. Persoonlijk zijn in den stijl beteekent: het voor de hand liggende te verwerpen, om het eenvoudige te kunnen bereiken, het beteekent niets anders dan nauwkeurigheid van zelfcontrôle en ordelijkheid van den geest.’

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Inaugurele redevoeringen. In de laatste maanden zijn aan de Amsterdamse Universiteit een viertal redevoeringen gehouden die onze lezers zullen interesseren. Marius Valkhoff, hoogleraar in het Frans, behandelde de begrippen *Argot en Bargoens*[1], niet alleen voor het Frans, maar telkens vergeleken met Nederlandse parallellen. - A.G. van Kranendonk, hoogleraar in het Engels, gaf *Beschouwingen over de studie der letterkunde*[2], die ook een algemener karakter droegen. - G. Besselaar wees op het belang van *Afrikaanse taal- en letterkunde als universitair studievak te Amsterdam*[3]. - A.A. Verdenius koos als onderwerp *Bredero's dialectkunst als Hollandse reactie tegen Zuidnederlandse taalhegemonie*.[4]

Te Nijmegen hield B.H. Molkenboer O.P. een rijk gedocumenteerde rede over *Het rhythme van de Vondelwaardeering*[5], van het einde der zeventiende eeuw tot op onze tijd.

Aansluitend bij deze redevoeringen vermelden wij nog de rede, die J.H. Schutt hield bij de opening van het negentiende studiejaar van de school voor taal- en letterkunde te 's Gravenhage over *Taalonderwijs en wetenschap*[6], waarin hij betoogt dat wetenschappelike scholing voor de leraar onmisbaar is, maar dat hij tevens ‘een helder inzicht moet hebben in de vraag hoe wetenschap wordt omgezet in beschaving.’

De beoefening van de toponymie in Zuid-Nederland. De ‘Vlaamsche Toponymische Vereeniging te Leuven’, onder leiding van Prof. H.J. van de Wijer maakt zich verdienstelik door een onafgebroken reeks publicaties, waarvan wij een verrassend aantal delen ontvingen. Behalve de bekende *Handelingen*, die tevens aan dialektstudie gewijd zijn, verschijnen driemaandelikse *Mededeelingen*: de achtste jaargang (1932) telt 82 blz. In 1931 verscheen afzonderlik *Het cijnsboek van Duyst*, excerpten en aan-

1) Groningen - J.B. Wolters.
2) Bij dezelfde uitgever.
3) Amsterdam - N.V. Swets en Zeitlinger.
4) Groningen - P. Noordhoff.
5) Nijmegen - N.V. Dekker en Van de Vegt en J.W. van Leeuwen.
6) Groningen - P. Noordhoff.

teekeningen, door J. Lindemans en E. van der Linden (15 fr.); in 1932 *Zuidlimburgsche plaatsnamen*, excerpten XIVe-XVIe eeuw, verzameld door E. Ulrix en J. Paquay (25 fr.), in 1933 *Brabantsche plaatsnamen IV Baardegem* door J. Lindemans. Als 'Bijlagen' werden studies op toponymies gebied elders verschenen, voor de leden van deze Vereniging herdrukt, nl. *Plaatsnamen te Lippeloo* door J.A. van Elsen (2 fr.); *Plaats- en persoonsnamen te Noorderwijk* door J. Helsen (2 fr.); *Drie lessen over de geschiedenis van het Nederlandsch naar de plaatsnamen* door J. Mansion (10 fr.).

Platenatlas bij de Nederlandsche literatuurgeschiedenis. Van de Platenatlas, bewerkt door M.A.P.C. Poelhekke en C.G.N. de Vooys verscheen bij de firma J.B. Wolters een vierde druk, met medewerking van Gerard Brom. Deze druk verschilt aanmerkelik van de vorige. Verschillende platen werden door betere vervangen; de rubrieken over Zuid-Nederland en Zuid-Afrika en die van de laatste litteratuurperiode werden uitgebreid; de rubriek zelfkritiek in manuscripten werd vervangen door een over moderne boekkunst. De slotrubriek, die verband wil aangeven tussen litteratuur en beeldende kunst, werd door Prof. Brom grotendeels vernieuwd. De uitgever zorgde voor een voortreffelike uitvoering.

Uit de tijdschriften. (November-December).

De Gids. Des. H. van Loon schrijft enige karakteriserende bladzijden tot *Afscheid van Van Collem*. - E. du Perron bespreekt uitvoerig Gerard Brom's boek over *Java in onze letteren*. - A. Cornette beoordeelt de bundel van J. Muls: *Deze Tijd. Beschouwingen over Volk en Cultuur*.

De Nieuwe Gids. Nov. W. Kloos, Joh. Reddingius en H.P. van den Aardweg herdenken *Hein Boeken*. - Kloos zet de publicatie van de *Nieuwe-Gids-correspondentie* voort en beoordeelt het proefschrift van Mej. H.A.C. Spoelstra over *De invloed van de Duitsche literatuur op de Nederlandsche in de tweede helft van de 18e eeuw*.

Des. Opnieuw wordt de dichter Boeken herdacht, o.a. als Apuleiusvertaler, door K.H.E. de Jong. - Opnieuw volgt enige *Nieuwe-Gids-correspondentie*.

De Stem. Nov. De *Poëziekroniek* van Anthonie Donker gaat over Jan Engelman's *Tuin van Eros* en twee bundels van A.W. Grauls (*Calando* en *De terugtocht*).

Des. Dezelfde criticus beoordeelt *Et in terra* van J.W.F. Werumeus Buning. - Dirk Coster spreekt in een opstel *De tijd, de goede tijd*.... ook over Willem Leevend. - Marc Rozelaar schrijft een uitvoerig artikel over *De Basia van Janus Secundus*. - In het *Critisch Bulletin* beoordeelt W. van Ravesteyn het boekje van H. Roland Holst over *Gorter*; Johan van der Woude een roman van H. Marsman (*De dood van Angèle Degroux*), U. Huber Noodt het jongste werk van de Scharten's (*Carnaval*) en Anthonie Donker de tweede roman van Menno ter Braak (*Dr. Dumay verliest*).

Stemmen des tijds. Nov. C. Tazelaar vervolgt de publicatie van *Onuitgegeven brieven van Mevr. Bosboom-Toussaint*, en bespreekt in de *Literaire Kroniek* een groot aantal boeken, grotendeels romans, o.a. van Nine van der Schaaf, Diet Kramer, Antoon Coolen en Herman de Man.

Des. In de laatste briefwisseling van *Mevr. Bosboom-Toussaint* en haar bewonderaar, de heer Mulder (1881-1883) wordt ook Busken Huet betrokken.

Opwaartsche Wegen. Nov. J. Haantjes vond in een viertal romans, van G. Schrijver, J.F.L. de Liefde, Wilma en C. Rijnsdorp, de aanleiding tot een studie over *De bekering in de moderne Christelike letterkunde*. - Van Nie beoordeelt Van Duinkerken's *Dichters der Contra-Reformatie* onder het opschrift *Klacht en aanklacht*? - Van Ham bespreekt *Het Straatlied*, naar aanleiding van het gelijknamige boek van D. Wouters en J. Moormann.

Des. K. Heeroma schrijft met bewondering over de ballade *Maria Lécina* van J.W.F. Werumeus Buning. - De *Vlaamsche Kroniek* van Jan H. Eekhout handelt over de poëzie van de allerjongsten (*Poëties Bericht*), over verzen van Paul Verbruggen en Adolf Herckenrath; verder o.a. over de roman *Carla* van Gerard Walschap en *De Harp van Sint-Franciscus* van Felix Timmermans.

Roeping. Des. Gerard Knuvelder prijst de bundel *Speciosa Deserti* van Paul Vlemminx als ‘een magnifieke uiting van de brabants-nederlandse geest in onze litteratuur.’

De Vlaamsche Gids. Nov. P. Wyndaele besluit zijn artikel: *Dr. C.J. Hansen herdacht*, als letterkundige, geleerde en vertaler.

Des. Lode Monteijne schrijft over de toneelspeler *Victor Driessens*.

Dietsche Warande en Belfort. Okt. P.G. Buckinx pleit voor de nog weinig bekende dichter *Paul Verbruggen*, die reeds drie kleine dichtbundels uitgaf.

Nov. Een artikel van P. Vermeiren: *Hubert Korneliszoon Poot* geeft een enigszins elementaire 'Inleiding tot den dichter en zijne Poëzie'.

Tijdschrift voor Taal en Letteren, afl. 4. Een uitvoerige studie, met aardig materiaal, wijdde fr. Plagarius van Delft O.F.M. aan *De taal der Nederlandse Minderbroeders*. - A.J. de Jong toont in een artikel *J.A. Alberdingk Thijm en het volksboek der Vier Heemskinderen* in biezonderheden aan, met hoeveel nauwgezetheid en goede smaak deze auteur te werk ging, toen hij het volksboek in zijn *Karolingsche verhalen* bewerkte.

Onze Taaltuin. Nov. Van Ginneken's artikel *De vernieuwende invloed der talen op elkander en het begrip der taalverwantschap* bevat een verslag over dit vraagstuk, uitgebracht op het linguistenkongres te Rome, in September 1.1. Hij betoogt dat 'ons taalhuis' bestaat uit drie verdiepingen, nl. 'het sous-terrain van de biologie en de physiologie', 'de bel-étage van de collectieve psychologie en sociologie' en 'de tweede verdieping van de individueele teleologie in cultuur, stijlleer, handel en politiek'. - De taalkaart door A. Weynen bewerkt, gaat over *Poosje*. - G.S. Overdiep maakt opmerkingen over *Het gymnasiale eindexamenopstel*.

Des. G.S. Overdiep bespreekt de *Primitieve syntaxis* van volkstaal, in het biezonder van een Gronings dialekt, waarvoor hij gegevens ontleent aan 'Uit Fivelgoer Landleven' van Mr. A.S. de Blécourt. *De vier denkvormen in taal- en letterkunde* heet een artikel van Jac. van Ginneken, die deze 'denkvormen' in verband brengt met de menselike seksen-psychologie. - G.A. van Es onderzocht *De verplaatsing van den attributieven genitief in het Middelnederlandsch*. - G.S. Overdiep analyseert een staaltje uit *Antoni van Leeuwenhoeks taal*. - De taalkaart geldt een zeldzaam oud woord *wens* of *wuns*, dat vlees betekent, en tevens het woord *zwaluw*. - G.S. Overdiep pleit voor het fotograferen van alle Mnl. teksthandschriften (*De groote nood der Nederlandsche Philologie*). - G. Offermans beoordeelt het proefschrift van M. Langbroek: *Liebe und Freundschaft bei Klopstock und im niederländischen empfindsamen Roman*.

Den Gulden Winckel. Nov. G. Stuiveling schrijft een zeer waarderend *In memoriam A. van Collem*. - J.C. Bloem oordeelt gunstig over de bundel *Het Straatlied*, verzameld door D. Wouters en J. Moormann. - G. van Eckeren beoordeelt het boekje van A.M. de Jong over *Israël Querido*.

Des. In een interview van G.H. 's Gravesande spreekt *Ary Delen over Willem Elsschot en zichzelf*. - Gerard van Eckeren oordeelt zeer ongunstig over de laatste roman van Menno ter Braak; veel gunstiger over die van H. Marsman.

Levende Talen. Des. H. Sparnaay, geeft een overzicht van het belangrijke boek van Th. Frings: *Germania Romana*. - E. Kruisinga schrijft, naar aanleiding van Max Deutschbein's *Neuenglische Stilistik*, in het algemeen over de begrenzing van *Grammatika en Stilistiek*. - A.J. de Jong geeft een uiteenzetting van zijn behandeling van *Klankleer in de klas*. - Gerlach Royen prijst Kruisinga's *Handbook of Present-Day English*, uit methodies oogpunt als *Een Standaardgrammatica*.

Vondelkroniek IV, Nummer 4. Heinz Haerten geeft een bijdrage, getiteld *Van Moenen tot Lucifer*, een studie over de duivelfiguur, ‘van geloof, kinderlijke bevangenheid en waan tot het geestelijk individu’. - B.H. Molkenboer bespreekt Vondel's *Elegiën*. - W.M.A. van de Wijnpersse maakt het waarschijnlik dat Vondel's gedicht *Op de komste van den doorluchtigsten vorste en heere Cosmo de Medices*, in dialoogvorm, (1667) de tekst geweest is bij een vertoning aan het slot van een galavoorstelling van de *Medea*, door de Italiaanse gast bijgewoond. Een lange reeks interessante *Kantteekeningen* besluit deze aflevering.

Paedagogische Studiën. Des. W.L.M.E. van Leeuwen besluit zijn lezing over *De waarde der nieuwe Nederlandsche letterkunde voor een idealistisch-sceptisch litteratuuronderwijs op aesthetische grondslag*.

Museum. Nov. A.A. van Rijnbach beoordeelt de bundel *Oud en nieuw over Joost van den Vondel* van J.F.M. Sterck.

Des. J.W. Muller beoordeelt het proefschrift van D.H. Smit over *Johan van Heemskerk*.

C.D.V.

Verbetering.

In het artikel van J. Wille in jaargang 27 moet blz. 340 noot in plaats van ‘Mr. J. de Montholon’ staan: ‘Jean Papon’.

Richard Verstegen over versmaat en taalzuivering.

Op den drempel van onze zeventiende-eeuwsche literatuurgeschiedenis vestigde de gekende contra-reformatorische polemist Richard Verstegen de aandacht op zich in Zuid-Nederland door zijn beruchte boutade over de Brabantsche maat en door zijn ongewone theorieën in zake taalzuivering. Deze uitspraken, gedeeltelijk indruischend tegen de gangbare opvattingen van menig literator van dien tijd, hadden later een uitwerksel waaraan de schrijver zich wellicht nooit verwacht had. Ze waren oorzaak dat hij, in menig leerboek voor letterkundige geschiedenis, aangezien werd als een behoudsgezind, ja zelfs reactionnair literator. Nochtans is deze zienswijze niet heelemaal juist. Bij nader onderzoek naar de juiste draagwijdte van Verstegen's opvattingen, beschouwd in verband met zijn werk, blijkt dat ook hier, zooals in vele andere gevallen, de gangbare meening dient gewijzigd. Ik stel me voor, in dit kort opstel, dit aan te toonen aan de hand van 's schrijvers uitingen over versmaat en taalzuivering.

I.

In zijn *Opmerkingen over Nederlandse Versbouw*[1] wijdde Prof. De Vooys een paar regels aan Verstegen's versmaat. Hij wees er op dat de polemist, die in den aanvang der zeventiende eeuw in Zuid-Nederland dichter bij het volk stond, in den volkstrant schrijven bleef en zich lang afkeerig toonde van de nieuwe maat.

In het vijfde deel zijner letterkundige geschiedenis[2] gaat Prof. Kalff, bij de bespreking van Verstegen's persoonlijkheid en dichterlijke werkzaamheid, van deze vaststelling uit; hij gaat zelfs verder en verklaart dat de schrijver der *Epigrammen*, die zich ouderwets toont ten opzichte van de nieuwe maat, als letterkundig kunstenaar een man van den nieuwen tijd mag genoemd worden.

Een dergelijk oordeel maakte van Verstegen, in den aanvang van onze zeventiende eeuw, in volle overgangsperiode bijgevolg

1) Tijdschrift voor Taal en Letteren, 1905, bl. 198.
2) bl. 378-379.

van vrij middeleeuwsch vers naar meer gebondene Renaissancemaat, een uitzonderlijke figuur. De tegenstelling, die aldus in zijn wezen tot uiting kwam, kon op twee manieren worden verklaard. Doordrongen van de principes van het Humanisme en van de Renaissance, en zelf letterkundige genres beoefenend, die met de Renaissance weer in voege kwamen, bleef de dichter afkeerig van den nieuwen vorm om hardnekkig vast te houden aan een ouderwetsch rederijkersvers: een schrijver bijgevolg, die vorm en inhoud, in dat op ieder gebied bewogen tijdperk, niet tot een harmonisch geheel had kunnen samensmelten. Ofwel bediende hij zich met opzet van een ouderwetsche maat om nieuwere denkvormen tot uiting te brengen: in dit geval mocht hij als verbindingsteeken beschouwd worden tusschen oud en nieuw.[1)]

En toch blijkt deze tegenstelling bij nader onderzoek niet stevig genoeg om langer staande gehouden te worden. Al stond Verstegen als schrijver over 't algemeen dicht bij het volk en schreef hij, behoudens enkele uitzonderingen, vaak in den volkstrant - vooral in zijn politieke pamfletten, minder in zijn *Epigrammen* en *Characteren* - beteekent dit geenszins dat hij de letterkundige vormen en tradities uit een vorige eeuw voetstoots overnam. Het tegenovergestelde is waar. Op ieder oogenblik van zijn wetenschappelijke en letterkundige bedrijvigheid toonde hij zich beslist man van den nieuwen tijd.

Te Oxford waar hij studeerde, interesseerde hij zich voornamelijk voor de studie van het Gotisch, het Angelsaksisch en de Engelsche oudheidkunde.[2)]

Te Antwerpen, waar hij zich in 1586 vestigen kwam, was hij bevriend met een aantal geleerden en kunstenaars, zooals Guicciardini, Johannes Bochius, Abraham Ortelius, Justus Lipsius, Kiliaan, Erycius Puteanus, enz., welke op het einde van de zestiende en in den aanvang van de zeventiende eeuw de glorie

1) In een rede *Hoever staan we met onze zeventiend-eeuwsche letterkundige geschiedenis in Zuid-Nederland*? gehouden op het Filologencongres te Gent in 1932 en gepubliceerd in *Tijdschrift voor Taal en Letteren*, 1933, bl. 5 en volg., trad ik deze gangbare meening bij. Ik had toen dit punt nog niet speciaal onderzocht.

2) Zooals bekend was Verstegen een Engelschman; afstammend van een adellijk Geldersch geslacht. Wegens zijn godsdienstige gezindheid week hij, in 1580 uit naar het vasteland.

van humanistisch Antwerpen uitmaakten. In 1605 liet hij in de Scheldestad een groot wetenschappelijk werk verschijnen over de Engelsche archaeologie: *A Restitution of decayed Intelligence in Antiquities*, dat, wat de wetenschappelijke waarde betreft, naast Camden's *Britannia* mag geplaatst worden.

Dat hij een man van den nieuwen tijd was blijkt insgelijks uit de literaire genres - epigrammen en karakterschetsen - welke hij later in het Nederlandsch, naar het voorbeeld der Engelsch-renaissancistische karakter- en epigrammenschrijvers, bij voorkeur beoefende. Zijn opvatting van de poëzie, met haar overwegend verstandelijk karakter, zooals deze spreekt uit de volgende epigrammen:

Wat de Poesie is.

.... Door dese const van maetelijck accoorden,
Men stellen een concepten van de zin,
Onder een lieflijck harmonie van woorden
Daer wijsheyt leet verborghen in,
Als men subtijlheyt bruycken can te wijlen,
Schoon deughdens lof, en vuyl ondeuchts misprijsen[1)]

en:

Antwoordt aen de geene die vraghen moghen: wat Epigrammen sijn.

Het sijn Poetische scherp-sinnigh dichten]
Die vol sijn van concepten en inventien]
Te recreeren en oock om te stichten]
Soo de matterie oorsaeckt die intentien
Tot lof van deught] oft tot ondeughts mis-prijs....[2)]

beantwoordt ten volle aan de humanistische en renaissancistische ars poetica van den aanvang der zeventiende eeuw.

Hierbij dient nog gevoegd zijn geringschatting van de oudere volkskunst met haar volksboeken en fantastische verhalen uit de wereld der ridderromans. Lezers, die zijn gedichten te zwaar op de hand mochten vinden en deze daarom verachten, worden spottenderwijze verwezen naar:

1) Nederduytsche Epigrammen (1624): bl. 4.
2) Exercitien van Verstandt (1641): bl. 4.

....'Dichten die lichter sijn sy moghen soecken]
Als Tijs van Schilden of oudt Hellebrant
Die ergens mogen leggen noch in hoecken]
T'quam hunlie wel te pas sy daer aen quamen]
Om datse daer contentement uyt namen.'[1)]

In zijn karakterschetsen typeert hij 'eenen Idioot, alias in platten duytsche: eenen Botterick' op de volgende wijze: 'Hy is heel gheverseert in de Historien van *Tysken van den Schilde* en vanden *Ouden Hellebrant*, Het leven van *Wlenspieghel*, ende de sententien van *Marcolphus* heeft hy al van buyten....'[2)] 'Eenen ydelen glorieusen roemdragher' teekent hij nog raker af: 'Als hy by gheselschap is daer gheen gheleerde mannen en zijn/ dan discoureert hy vande seven vry consten/ al en weet hyse niet recht te noemen/ daer weet hy van zijn librarij te spreken/ daer de volumina in zijn van het verdestrueren van Troyen/ vande Ridders vande tafel ronde/ vande vier Hems kinderen/ vanden Ridder met de Swaen/ van Hugo van Burdeaux/ van Olivier van Castilien met noch veel ander dierghelijcke vermaerde Historien.'[3)] En nog menige plaats zouden we kunnen aanhalen waar hij zich uitspreekt in denzelfden zin!

Verstegen zelf legt ons aangaande de door hem gebruikte maat de volgende verklaring af: 'Aengaende de maet van dese Epigrammen ick en twijfel niet eenighe Brabantsche dichters sullen segghen dat sy niet ghestelt en zijn op de Brabantsche maet/ het welck ooc waer is/ maer hier op gheve ick voor antwoordt/ dat de Brabantsche maet behoort meer strictelijck onderhouden te worden op de Brabantsche coremerckt.

De Epigrammen dan niet teghenstaende/ zijn ghestelt op hunne sekere maet/ en hebben oock hun cadentie alsoo geobserveert/ dat sy niet tot der oor onbehaghelijck sijn/ alsmense niet door het qualijck pronunceren/ malplaisant en maeckt.'[4)]

Bij deze boutade rijzen er dadelijk twee vragen bij ons op: welke was de *Brabantsche maet*, die door Verstegen, niettegenstaande het gevreesde verwijt der Brabantsche dichters, niet

1) Exercitien van Verstant: bl. 8.
2) Characteren 2e uitg. (1622): bl. 32.
3) id.: bl. 86.
4) *Epigrammen*: 1624. 'Tot den Leser': bl. 1.

gevolgd werd, en welke was anderdeels ‘die sekere maet.... en cadentie’ die de schrijver der Epigrammen wel in acht wilde nemen?

Sedert de verschijning van Dr. Kossmann's baanbrekend werk over het Nederlandsche versrythme, weten wij dat de ‘Brabantsche maet’, waarover Verstegen het heeft, niet meer mag vereenzelvigd worden met de Fransche versmaat, welke op het einde van de zestiende eeuw burgerrecht begon te verkrijgen in de Nederlandsche letterkunde en warme verdedigers vond in Lucas De Heere en jonker Jan Van der Noot. In tegenstelling met deze als fijnste en nieuwste soort beschouwde ‘Fransche maet’, met 12-13 of 14 lettergrepen en haar strengere beperking van ‘cesure en ghepaert dicht’, werd de term ‘Brabantsche maet’ toegepast op een vers van 10 tot 12 lettergrepen, dat op het grootsche Antwerpsche Landjuweel van 1561 aan de deelnemers was voorgeschreven.[1] Het was er Verstegen, in zijn hooger aangehaalde snedigheid, dus geenszins om te doen te reageeren tegen de invoering van een Renaissance-maat, wel integendeel. In wezen is de door hem veroordeelde versvorm niets anders dan een rederijkersmaat en, in dit opzicht beschouwd, mag de zooeven besproken uitspraak gesteld worden naast 's schrijvers verdere verklaringen, waaruit zijn groote afkeer blijkt voor het geknutsel der rederijkers, met hun spel van klinkende dubbel-, binnen-, en staartrijmen: ‘Wort daer eenige faut gevonden in de dicht oft rijm/ daer op antwoorde ick dat ick niet en laudere/ datmen de subtijlheyt van de zin om de perfectie van den rijme sal laeten verloren gaen. *Ick hebbe ghesien/ dat eenighe Nederlantsche dichters/ soo veel op hun rijmen ende verdobbelde rijmen ghelet hebben/ dat de materie daer sy van tracteerden niet soo veel als gheroocken heeft van eenighe subtijl verstant*.’[2]

Al draagt hij ook later een zijner kleinere werkjes, de *Medecyne* aan de prinsen der drie Antwerpsche rederijkerskamers op, toch beinvloedt dit geenszins zijn houding tegenover de gangbare regels der rederijkerij. Wel vloeit in deze opdracht het woord *Rethorycke* een enkele maal uit zijn pen; de inhoud dien hij aan het begrip geeft, wijst echter duidelijk genoeg uit dat hij zijn

1) Dr. Fr. Kossmann: *Nederlandsch Versrythme - De versbouwtheorieën in Nederland en de rythmische grondslag van het Nederlandsche vers*. 's Gravenhage, 1922, bl. 28-30.
2) Epigrammen: 1624. ‘Tot den Leser’: bl. 1.

vroegere beschouwingen over het intellectuëele element in de poëzie niet heeft opgegeven. Hij drukt zich bijna in dezelfde bewoordingen uit als in de Epigrammen van 1624: ‘Verweckt door de liefde die ick draghende ben tot de loflycke conste van de *Rethorycke* waer mede, *door een soete Harmonie van woorden*, men seer ingenieuselijck exprimeren can de subtijle concepten, ende excellente sententien des menschen verstants. Soo hebbe ick goet gevonden te dediceren aen u achtbaerheden.... eenighe dichten van verscheyden materien....’[1)]

Wanneer we ons dan afvragen wat Verstegen juist met die ‘sekere maet.... en cadencie’ zijner epigrammen bedoelde, komen we, na een nauwkeurig onderzoek, tot het besluit dat zijn verzen in 't algemeen als ‘vijfvoetige jamben’ dienen te worden beschouwd, al is er hier en daar dan ook een lettergreep te veel of te weinig.[2)] Ontleden we even een der epigrammen:

Een vroú seer claéghden ván haer máns veel lésen,
Die ál in boécken hádde syn délectátie,
Wénschende oóck dat sý een boéck mocht wésen,
Te béter óm te blýven ín zijn grátie.
Wat vóor een boéck, seyd hý, woud ghý dan zíjn,
Alsúlckx, seyd hý, als ú mocht wél beliéven,
Eenen álmanáck, seyd hý, waer dáer toe fíjn,
Om dát het máer een jáer mach eén gheriéven,
En náer 't ghebrúyck soo máchmen ópenbaér,
Eenen ánderen niéuwen némen álle jáer.

Het is merkwaardig dat, behoudens den eersten onregelmatigen voet van den derden regel, het jambisch metrum voor dien tijd vrij zuiver tot zijn recht komt, zonder in het minst te schaden aan de soepelheid van het vers. Zulks is nochtans niet immer het geval: de aanvangsverzen van het volgende epigram moeten eenigszins geweld aangedaan om in het keurslijf der vijfvoetige jambenmaat geprangd te worden:

1) Medecyne (± 1625-1626); opdracht. - Dit werkje, waarvan me slechts een incompleet exemplaar bekend is (Universiteitsbibliotheek, Gent), werd totnogtoe niet op Verstegen's naam gezet. Ik hoop eerstdaags uitvoerig te kunnen bewijzen dat de Antwerpsche polemist als de auteur van de Medecyne mag beschouwd worden.

2) Onafhankelijk van Dr. Fr. Kossmann's beschouwingen (*Versrythme* bl. 30, nota [1]) kwam ik tot hetzelfde resultaat.

Eénen die índe cóst Studénten hiél,
Heel sóberlíjcxkens, gínckse sóo tractéren,
Dat déur syn tráitemént het sóo gheviél,
Hun mághen déen hun mónden muýtinéren....

Met den eersten versregel van dit epigram worden we er aan herinnerd dat Verstegen's dichterlijke bedrijvigheid nog valt in het overgangstijdperk van middeleeuwsch vers naar meer gebondene Renaissance-maat, wanneer deze wel theoretisch goed gekend is maar niet steeds door haar verdedigers met de gewenschte logica in de practijk toegepast wordt. De aangehaalde verzen zouden even goed volgens den vrijen rythmeslag van het middeleeuwsche vers, met zijn enkele heffingen, afwisselend met dalingen van een onbepaald getal onbeklemtoonde lettergrepen, kunnen gescandeerd worden:

Eénen die in de cóst Studénten hiél,
Heel sóberlijcxkens, ginekse sóo tractéren,
Dat déur syn tráitement het sóo gheviél,
Hun mághen déen hun mónden muytenéren....

II.

Werd Verstegen, om wille van zijn opvattingen over de versmaat zijner Epigrammen, reeds eenigszins als behoudsgezind beschouwd, hoeveel te meer dan moest hij niet als reactionnair uitgescholden worden wegens de ideeën over taalzuivering en het aanwenden van geschuimde woorden, welke hij in zijn Nederlandsche werken vooruitzette. Inderdaad, hoe kan iemand op het eerste gezicht anders de uitlatingen bestempelen van een schrijver, die in 1617 - 65 jaar na de eerste uitgave van Van den Werve's *Tresoor der Duytsscher Talen*, 56 jaar na de verschijning van Coornhert's *Officia Ciceronis*, 36 jaar na Pontus De Heuiter's *Ortographie* en 33 jaar na de publicatie van de beroemde *Twe-spraeck van de Nederduitsche Letterkunst* - in zake taalzuivering, er nog de volgende opinies op nahield: ‘Eenighe van de Hollantsche dichters sullen moghelijck segghen datter veel gheschuymde woorden in zijn/ om datse niet in heel bot plat Hollants en zijn gheschreven. Maer waerom en hebben de Hollanders hun eyghen potten dan niet gheschuymt/ van *Reformatie, Predestinatie, Excellencie, Generael*, ydel *glorie*, en

Consistorie, etc. Waerom en segghen sy niet in plaetse van de *Consistorie* van de *Gereformeerde*, de vergaderinghe of gheselschap van de herschepte: Ende in plaetse van *Excellencie* waerom ghebruycken sy niet wt-nementheyt/ ende soo voorts van andere hun oock gebruyckte gheschuymde woorden/ aenghesien datse van *Penitencie* hebben boetveerdicheyt ghemaeckt/ dat niet en gheschiet om dat het woort *Penitencie* hunlieden onbekent/ ofte onverstaen is/ maer om dat d'ander woordt botveerdigher is luydende.

De oude Excellente Latijnsche Poeten en hebbent niet voor schuymsel gheacht/ die Griecxsche woorden die sy in haere Poesie ghebruyckt hebben/ maer die ghehouden als een schoon ciraet oft ornament tot hun Latijnsche *Carmina*. Ende aenghesien dat nu hedensdaeghs/ de vremde natien malcanderen meer frequenteren dan hier voormaels/ waer door datter veel van hun bequaem/ ende welluydende woorden seer over al deze landen int gemeyn ghebruyck zijn ghecomen/ waerom salmen dan die meer onghescreven dan onghesproken laeten/ aengesien oock datmen die perfectelijck ghenoech verstaet/ ende dat de Poesie daer deur seer gheillustreert wordt.'[1)]

In 1624 nam de auteur deze verklaring ongewijzigd over; meer nog, ongeveer een paar jaren later, in de voorrede der *Medecyne*, lichtte hij, in een soort manifest gericht 'aen de Lofweerdighe Componisten oft Const-oeffenaers in de Nederlantsche Poësie' zijn standpunt toe in de volgende bewoordingen: 'Alsoo ick bevinde dat de ghene die hun nu teghenwoordich oeffenen in het componeren van Nederlantsche Poësie, naevolghende een onlanckx opgenomen maniere van eenige Hollanders, niet en willen toelaeten in hunne Poesie eenige woorden die gederiveert sijn wt andere taelen, maer die geheelijc abandoneren ende wt-sluyten onder den naem van geschuymde woorden: Soo en hebbe ick niet connen laten mijn opinie hier op te segghen, ende ten eersten, dat deze maniere van doen niet gefondeert en is op exempel van de oude vermaerde Latijnsche Poeten, die niet ghelaeten en hebben in hunne excellente *Carmina* woorden te ghebruycken van Grieksche derivatie.

Ten tweede dat dit oock niet gefondeert is op goede redens,

1) Deze tekst werd geciteerd uit de reeks epigrammen van 1624. 'Tot den Leser'. Hij komt bijna woordelijk overeen met dezen van 1617. We namen dezen tekst omdat er minder drukfouten in voorkomen.

want aenghesien dat nu hedendaeghs in ghemeyn discoursen in prose men is ghebruyckende dusdanighe woorden, ende dat het ghemeyn volck sijn door ghewente ghecomen deze woorden soo wel te verstaen als eenighe woorden die alleenlijck belanghende sijn hunne Duytsche tael, considerende dan dat het meer noodich is tot ciraet en bequaemheyt van de Poesie, dusdanighe woorden daer in te ghebruycken dan in prose, soo en can ick niet gheraeden vinden om die wt de Poesie te verworpen, aengesien dat sy niet alleen so wel van een ieghelick verstaen sijn als hunne ghemeyne eyghen woorden soo voor ghenoteert is, als sy oock beter dienende sijn tot cieraet en bequaemheydt van de Poesie als *Schocken van quicken* en dierghelijcke mottighe woorden die schier niemandt en verstaet.

Waerom ghebruycken de Hollanders selven in spreecken en schrijven, in hunne prose de woorden van *Staeten generael*, van *Prince*, van *excellentie*, van *reformatie*, van *gratie*, van *Consistorie* en van *victorie*, want alle dese woorden en meer andere dierghelijcke sy noch hedendaeghs ghebruycken, al ist dat de pronuntiatie van de leste van dese, hun nu wat swaerder valt dan het eertijdts ghedaen heeft.

Sy hebben in Hollandt de wercken ghedruckt van *Joan Baptista Houwaert*, die vol van dese woorden sijn, die sy geschuymde woorden achten, die nochtans veel lieflijcker en plaisanter sijn dan hun dichten die met mottighe in stede van eloquente woorden gheciert sijn, van de ghene die gheen onderscheyt wt liefelijcken room, en wt vuylen schuym, en weten.'

Wie voor dergelijke uitlatingen een verklaring zou willen zoeken in het feit, dat er op het einde van de zestiende of in den aanvang der zeventiende eeuw in het Zuiden niet meer voor taalzuivering geijverd werd, houdt geen rekening met Verstegen's uiteenzetting zelf en met de historische feiten. Er kunnen, voor deze periode, nog een aantal vooraanstaande persoonlijkheden aangeduid worden, welke openlijk van hun ijver voor taalzuivering getuigden. We hoeven maar te wijzen op het vertaalwerk van Jan Moretus I, welke ook de Nederlandsche letterkunde beoefende en blijkbaar bekend was met het streven naar meer taalzuiverheid van de Nederlandsche humanisten zooals Coornhert en Visscher.[1)] Er is daar nog *Erycius Puteanus*, een van

1) Dr. M. Sabbe: *Jan Moretus I als Nederlandsch letterkundige* in *Uit het Plantijnsche Huis*. Verzamelde opstellen, bl. 84 (Antwerpen, 1923).

Verstegen's vrienden, die in 1607 in zijn *Lofrede der Nederlandsche Jonkheid* (in 1608 in het Nederlandsch vertaald) den lof maakte der Nederlandsche poëzie en pleitte voor het gebruik van eigen en inheemsche woorden.[1] En *Theoderik van Liefvelt Jr.*, die in 1609 een Nederlandsche vertaling der *Eerste Weke van Du Bartas* liet verschijnen en er in de voorrede prat op ging in zijn gedicht 'niet een woordt (gestelt te hebben) dat geen oprecht Neerduits is.'[2] In West-Vlaanderen wierp jonker Jacob Ymmeloot zich, in 1614, met zijn *Kort ghedingh*.... als voorstander der vernieuwingstheorieën op en twee jaar later beijverde zich de Antwerpsche rederijkerskamer 'De Olijftack' - blijkbaar onder den invloed van den schilder-dichter Willem van Nieuwelandt, welke alsdan een der hooge bestuursleden was - om door het uitloven van prijzen 'de const in treyn te houden, ende.... alle geschuymde uytheïmsche woorden (te).... achterhaelen, want onse taele ryck ende vloeiende genoeg is.'[3] Meer nog, in 1605 had Verstegen zelf, vóór Erycius Puteanus, Theoderik van Liefvelt, Jacob van Ymmeloot en de Antwerpsche rederijkerskamers, in zijn wetenschappelijk werk over de Engelsche oudheden, in verband met zijn beschouwingen over het Angelsaksisch en het Engelsch van zijn tijd, gedachten tot uiting gebracht die gansch anders klonken dan deze van 1617.

Sedert de verovering van Engeland door de Noormannen, zoo betoogde de schrijver in het zevende hoofdstuk van zijn *Restitution*, is het Engelsch grondig verbasterd door de vele Fransche woorden die er in gebracht werden. De groote dichter Chaucer, die van Franschen of Waalschen oorsprong was, heeft voornamelijk schuld aan deze verbastering: hij gebruikte immers onnoodig een massa Fransche en Latijnsche woorden, die geheel wezensvreemd zijn aan onze taal. Wat mij betreft, verklaart hij verder.... 'I hold them deceived that thinke our speech bettered by the

1) *Juventutis belgicae laudatio* (Lov. 1607). Zie hierover: Edward Van Even: *Eerrijk De Putte, beschouwd als bevorderaar der landstaal en als nederlandsche dichter*. (Dietsche Warande, 1888, passim.).
2) *De eerste Weke der Scheppinge der Werelt, eerst ghevonden ende in Françoische Dicht ghestelt door den Geestrijcken ende Edelen Wilhelm de Saluste, Heere van Bartas. Vertaelt in Nederlantschen Ryme door T.V.L.B.* (Brussel, 1609).
3) Aangehaald door F. Jos. Van den Branden in *Willem van Nieuwelandt*, bl. 16.

abundance of our daily borrowed words, for they being of an other nature, and not originally belonging to our Language, do not neyther can they in our tongue, beare their naturall and true derivation.'[1] En om dit argument nog meer kracht bij te zetten voegde de auteur er smalend aan toe: we konden even goed Ethiopische of West-Indische woorden ontleenen als Fransche; ze zouden alleszins even wezensvreemd blijven aan onze eigen taal.

Wanneer we deze twee vooruitzettingen - deze van 1605 voor het Engelsch en deze van 1617 voor het Nederlandsch - met elkaar vergelijken, kunnen we niets anders dan eenvoudig vaststellen, dat de polemist hier twee gansch uiteenloopende standpunten inneemt, zonder ons van den overgang van het eene naar het andere ook maar de minste verklaring te schenken. De toon der uitlating van 1617 maakt het ons echter vrij spoedig duidelijk dat de schrijver zich hier gedeeltelijk door gevoelsredenen heeft laten leiden, welke in 1605 nog niet tot uiting kwamen. Waarom anders die satirische toespeling op die 'Hollantsche dichters' welke ironisch verzocht worden die geschuimde woorden uit hun taal te weren, welke verband houden met hun opstand tegen den koning van Spanje en hun onderlinge twisten op staatkundig en godsdienstig terrein?

Waar hij in 1605 de zienswijze bestreed van degenen, die er naar streefden om het Engelsch door een toevoer van vreemde woorden te verrijken, raadde hij, twaalf jaar later, weliswaar voor een andere taal, in zekere mate het gebruik van geschuimde woorden aan. Wat meer is, in tegenstelling met de overgroote meerderheid der Nederlandsche dichters van zijn tijd, welke zich op de oude Latijnsche auteurs steunden om hun streven naar taalzuivering en taalverrijking te rechtvaardigen, beriep Verstegen zich, met even veel recht, op diezelfde schrijvers om het aanwenden van bastaardwoorden goed te praten. Hierbij dient

1) *A Restitution of decayed Intelligence* (1605): bl. 204. - Een zelfde verklaring op bl. 239-240: Het is beter oude, in onbruik geraakte woorden op te delven uit de eigen taal.... than to become the borrowers and perpetuall debtors of such languages as will not bee beholding to us for so much as a word, and when we have gotten from them as many words as wee will, they can never carry a true correspondance unto ours, they being of other nature, and originall.

echter opgemerkt dat er nergens spraak is van een overtollig gebruik van ontleende woorden: de schrijver zelf legt zich, in zijn gedichten ten minste, zekere beperkingen op, welke hij, in weerwil van wat we na zijn inleidende verklaring zouden verwachten, steeds eerbiedigt. We stelden reeds vast dat hij, net als Breeroo in zijn *Klucht van de Koe* allerminst instemde met de pomperijen der rederijkers, die den zin hunner gedichten opofferden aan den klinkklank van hun eind-, binnen- en staartrijmen en dezen rijkdom aan rijmgerinkel zochten in een goochelspel met ontleende, oneigene woorden. Hij verwaarloosde zelfs in zekere mate de schoonheid van het rijm om den zin van het vers niet te schaden: 'Wordt daer eenighe faute ghevonden inde dichte oft rijme/ daerop antwoord ick/ dat ick niet en laudere dat men de subtijlheyt van den sinne soude om de perfectie vanden rijme verliezen. Oock sal den Leser altoos bevinden/ datter gheen woorden in dese dichten ghebruyckt worden/ die tot den sinne oft materie niet noodich en zijn.'[1)]

Er worden bijgevolg een aantal beperkingen opgelegd aan den dichter, welke geneigd zou zijn een overmatig gebruik te maken van de rijke rijmmogelijkheden der uitheemsche woorden. Deze moeten aan een dubbele voorwaarde voldoen, vooraleer ze met vrucht mogen aangewend: ze dienen algemeen gangbaar te zijn in den volksmond en in hooge mate den luister der poëzie te verhoogen.

Ongeveer in dezelfde bewoordingen, maar zonder de minste satirische toespeling op de 'Hollandsche dichters', had de Brusselsche stadssecretaris *Philips Numan* zich reeds uitgelaten in de voorrede van zijn *Striit des Gemoets in den wech der deuchden* (1590): 'Voirts aengaende der tale, hebben wy gevolght de maniere ende gebruyc van den tegenwoordigen tijt, sonder met een noodeloose sorchvuldicheyt wyterlyck gehouden te hebben de palen van de oude Nederlantsche sprake. In welcke vrydicheyt wy naergevolght hebben die tegenwoirdige schryvers van d'andere natien die welcke in sulcx gheen swaericheyt en zijn makende: gelijckmen dat in hunne schriften ende dichten mach sien. Want wesende die woirden gevonden om de tale ende sprake voort te bringen ende die tale om malcanderen te verstaene: soo en dunct ons gheen redene waeromme men meer aen deen woort dan aen dandere soude verbonden wesen: soo verre men gebruyct

1) Nederduytsche Epigrammen (1617) 'Tot den Leser'.

de ghene die inder tijt ende ter plaetse in gebruyck zijn, besundere alsmen by dichte schrijft, wesende genoech dat den gheest ende verstant daerby worde onderwesen ende geleert ende den leser vermaent ende gesticht. Zijnde ooc warachtich ende openbaer dat in Nederlant over drye ende vier hondert iaren, die tale anders was dan zy es geweest over hondert jaer: ende over hondert jaer daer naer anders dan zy es teghenwoirdelijc, ende tegenwoirdelijc by avontueren anders, dan zy zal wesen eenige jaren hier naer. Sulcx dat alle dinck metten tijt veranderende: niet onnut, onbequaem oft ongheoirloift en es, hem naer den selven tijt te voegen: dwelc ons hier goet vermaent dochte, om die groote feeste die sommige zijn makende van den eygendom ende outheyt van heure tale ende sprake, versmadende alle tghene *dwelck wyt andere talen oft spraken ontleent oft toegevueght es*'.

Er valt onloochenbaar een zekere verwantschap waar te nemen tusschen Verstegen's uitspraak van 1617 en deze van Numan van 1590. En Numan's lofdicht op Verstegen's eerste bundeltje puntdichten maakt het gansch niet onwaarschijnlijk dat de Antwerpsche epigrammendichter gedeeltelijk onder den invloed van den Brusselschen stadssecretaris er, in zake taalzuivering, een andere meening ging op na houden. Dat ze, met z'n tweeën, niet alleen stonden met hun onafhankelijke houding op dit gebied, blijkt insgelijks uit het streven van den Delftschen grammaticus *Pontus de Heuiter*, welke in zijn *Nederduitse Orthographie* van 1581, wel geen apologie maakte van het gebruik der geschuimde woorden, maar toch verklaarde, dat wij ettelijke termen aan het Fransch, of te zamen met de Franschen, aan het Latijn hebben ontleend en dat er geen enkele taal ter wereld zoo zuiver noch zoo rijk is, of ze heeft eenige passende woorden van hare geburen overgenomen.[1)] Bij de beoordeeling van uitingen zooals deze van Numan en Verstegen moeten we bovendien rekening houden met het feit, dat er, tusschen 1584 en 1617, buiten den kring der zakelijke taalzuiveraars, overdreven puristen aan het werk waren zooals de gekende mathematicus Simon Stevin[2)] en later Pieter Corneliszoon Hooft, welke ieder onduitsch woord door een nieuwen term wenschten te vervangen.

1) Kalff: *Geschiedenis der Ned. Letterk. in de XVIe eeuw*, II, bl. 221.
2) In *Weerdigheyt der Duytsche Tael*, de voorrede van zijn *Beghinselen der Weegheonst* (1586) en zijn *Vita politica, Het Burgerlick leven anno 1590, tot Delft ghedruckt by Jan Andriesz., a^{o} 1611*. Zie ook: Kalff: *id.*, II; bl. 221.

Verstegen's uitvallen tegen de Hollandsche dichters, al zijn deze gedeeltelijk de uiting van gevoelsargumenten, zooals zijn heftige anti-hollandsche gezindheid, hebben niettemin een uitzonderlijke beteekenis voor de geschiedenis onzer literatuur in den aanvang der zeventiende eeuw. Op grond van de beweegredenen ten voordeele van het gebruik der uitheemsche woorden, stelt hij zich te weer tegen den ijver der Amsterdamsche dichters, die het er op aanleggen om deze welluidende bastaardtermen te vervangen door inheemsche, 'bot plat hollandtse' welke door de overige bewoners der Nederlanden niet worden verstaan.[1)] In de voorrede der *Medecyne* doelt hij daarbij op de *Brabbelingh* van Roemer Visscher, waarin spraak is van 'Schocken en quicken en dierghelycke mottighe woorden die schier niemant en verstaet', maar het is niet uitgesloten en zelfs heel waarschijnlijk dat hij tezelfdertijd de bent jonge dichters op het oog had, welke met Beeroo aan het hoofd, in hun blijspelen een overwegende plaats inruimden aan het Hollandsch, in casu plat Amsterdamsch dialect. Wanneer we slechts even bedenken dat Breeroo's *Klucht van de Koe*, Hooft's *Ware-nar* en de *Spaansche Brabander* waarin uitdrukkelijk met de Vlamingen en Brabanders den draak gestoken werd, respectievelijk verschenen of geschreven werden in 1612, 1616 en 1618, dan krijgen Verstegen's herhaalde protesten wel een heel actueel belang. Ze klinken haast als het verweer van een dichter, die wel voelt dat het cultureel centrum zich van de zuidelijke naar de noordelijke Nederlanden aan 't verplaatsen is, maar dit feit niet wil erkennen en de 'Duytsche tael' - in zijn oogen het Brabantsch, dat in de vorige eeuw ontegensprekelijk op weg was om de algemeene cultuurtaal te worden - tegen het nieuwe, in wording zijnde beschaafd Hollandsch, nog steeds als de algemeen gangbare en verstaanbare spraak wil doen doorgaan. Zijn protesten bleken echter ijdel: het verloop der historische feiten ging zijn gang. Het is teekenend dat juist omstreeks dien tijd Joost van den Vondel, van afkomst een Brabander, de Zuidnederlandsche taalvormen systematisch uit zijn werken begon

1) De gekende kanselredenaar Franciscus Coster had zich in zijn *Catholicke Sermoonen*.... (1597) ongeveer in denzelfden zin uitgesproken: 'Een nieu duytsch dichten, soo onse Geusen beghinnen, is te spaey ende en staet een ieghelyck niet aen, die dit nieuw duytsch qualijck verstaen konnen' (Geciteerd door R. Hardeman S.J.: *F. Oosterus, Vlaamsche Apostel en volksredenaar*, bl. 128; Alken, 1933).

te weren om ze te vervangen door beschaafd Amsterdamsche.

Waarom Verstegen, in zake taalzuivering, voor het Nederlandsch niet zoo konsekwent was als voor het Engelsch, kan wellicht ook gedeeltelijk door het volgende verklaard worden. Toen de dichter zich in de Nederlanden vestigde en met de studie van het Nederlandsch aanving - rond 1594 kon hij het reeds lezen - was deze taal, voornamelijk in de Zuidelijke gewesten, ontsierd door een groot aantal bastaardwoorden, die nog als vreemde termen aangevoeld maar toch door iedereen begrepen werden. Hij heeft zich, naar alle waarschijnlijkheid, tevreden gesteld met het aanleeren van de gewone omgangstaal met hare vele verbasterde taalelementen, temeer daar deze ook door de dichters en rederijkers ten overvloede gebruikt werden. Trouwens, het aanleeren van het Brabantsch dialect moet hem des te gemakkelijker gevallen zijn, naarmate er meer bastaardwoorden in voorkwamen, waarmede hij, door zijn verbazende vreemde talenkennis - hij kende, benevens Gotisch en Angelsaksisch, de meeste moderne talen van zijn tijd - reeds lang vertrouwd was.

Samenvattend stellen we aan het einde van dit opstel vast dat het ten eenenmale ongerechtigd is Verstegen's versmaat als een ouderwetsche rederijkersmaat te bestempelen. Hij schreef zijn epigrammen in vijfvoetige jamben, die evenwel op bepaalde plaatsen nog eenigszins herinneren aan het vrije middeleeuwsche vers.

Wat zijn ideeën over taalzuivering betreft, deze lijken op het eerste gezicht wel reactionnair. Op den keper beschouwd, zijn ze echter een pleidooi voor een matig gebruik van zulke vreemde woorden welke reeds volkomen burgerrecht verkregen hebben en de poëzie tot sieraad kunnen verstrekken. In zekeren zin houdt hij bijgevolg den middenweg tusschen de rederijkers en de strengste puristen. In zijn dichtbundeltjes immers schrijft hij een tamelijk verzorgde taal. In zijn prozawerken achtte hij dit niet noodig en gunde hij er zich ook de noodige tijd niet voor.

Mechelen.

EDW. ROMBAUTS.

De Noordnederlandsche tegenstelling westoost-zuid weerspiegeld in de *a*-woorden, een dialectgeographische excursie om de Zuiderzee. (vervolg en slot van Jg. XXVII, blz. 241-56).

Combinatie van de ‘water’- en de ‘schaap’-kaart.

Nadat wij zooveel mogelijk rekenschap afgelegd hebben van het ontstaan der beide kaartjes, combineeren we de twee woorden op één kaart en komen dan, van het bijzondere naar het algemeene overgaande, tot formuleering van ons eerste postulaat: over 't geheel genomen zal in de door ons beschreven gebieden de *ā* van alle *ā*-woorden zich oorspronkelijk gedragen hebben als die van *water*, de *â* van alle *â*-woorden als die van *schaap*.

Het meest aanvechtbaar schijnt deze these voor Holland. Later zal ik denkelijk de redenen uiteen zetten, die mij nopen om een dergelijke simplistische toestand voor Holland te reconstrueeren. Voorloopig volsta ik met de mededeeling, dat ik het in dit opzicht niet eens ben met Te Winkel, De Noordndl. Tongv. afl. 1, blz. 58, maar met Boekenoogen, blz. XIX.

In Amsterdam en omgeving en in de provincie Utrecht zijn *ā* en *â* samengevallen, eveneens op het *waoter*-gebied van de Veluwe (al is het samenvallingsproduct daar phonetisch gedifferentieerd), zoodat mijn these ten opzichte van deze drie gebieds-complexen dus geen foutieve conclusies kan veroorzaken.

Voor het geheel oosten[1)] geloof ik dat mijn stelling wel in overeenstemming zal zijn met de algemeen gangbare opvatting; de weinige uitzonderingen die er zijn, zullen individueel verklaard moeten worden.

In Friesland is de toestand op het oogenblik zeer gecompliceerd, maar men is het er wel over eens, dat hij vroeger eenvoudiger geweest is. Het algemeen-Nederlandsche ‘rekkings’-probleem is

1) Met uitzondering van noordelijk Drente en Groningen, die hier echter niet besproken behoeven te worden. Voor Blokzijl vgl. Jg. XXVII, blz. 249.

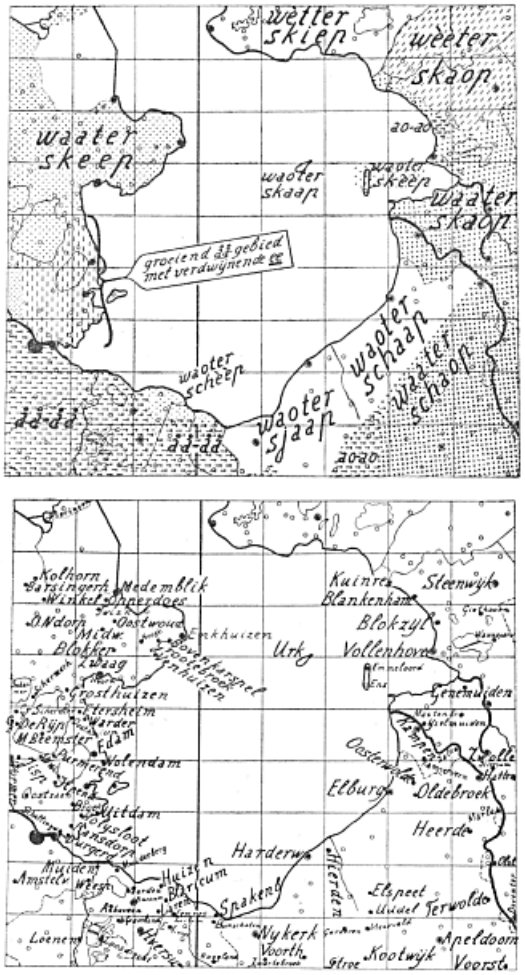

De Nieuwe Taalgids, XXVIII. 5

daar van bijzondere aard, zoodat men liever niet van *ā*-woorden, maar veiliger van *a*-woorden spreekt[1]. Maar er is dunkt me geen bezwaar om te constateeren, dat de uitspraak van 'de' *â*(*ê*) vanouds sterker naar de palatale kant overhelde, dan die van 'de' *a* (althans in die woorden, die in de overige Nederlandsche dialecten *ā*-woorden zijn)[2]. Dit is trouwens het eenige punt, naar aanleiding waarvan wij ook het huidige Friesch even in onze beschouwingen willen betrekken.

Bij combinatie van 'water' en 'schaap' zien we nu aardig geïllustreerd welke voordeelen het heeft om onze noordelijke dialecten rondom de Zuiderzee te groepeeren. Beschouwen we de toestand z o o a l s d i e n u i s, dan zijn er drie belangrijke punten langs de oever:

1e. Het snijpunt met de Friesch-Overijselsche grens even benoorden Kuinre;
2e. De noordelijke oever van het IJ;
3e. Het snijpunt met de Overijselsch-Geldersche grens bij Kamper Nieuwstad[3].

Verbindt men deze drie punten door lijnen, dan krijgt men een driehoek, om welks zijden de dialecten aldus gegroepeerd zijn:

I. Ten noordwesten geldt vanouds het Friesch-Hollandsche principe: de *â* is p a l a t a l e r dan de *ā* (kortweg: *skeep: waater*).
II. Ten oosten heerscht het diametraal tegenovergestelde 'oostelijke' principe: de *ā* is palataler dan de *â* (kortweg: *skaop : waater*)[4].
III. Ten zuiden zijn, behalve in het Gooi, *ā* en *â* samengevallen; op de Veluwe is een phonetische differentiatie van dit samenvallingsproduct ingetreden.

Opmerkelijk is het, dat Urk zich naar het Veluwsch principe richt, Emmeloord op Schokland daarentegen naar het Friesch-Hollandsch, terwijl Volendam half 'Urksch'[5] half Hollandsch georiënteerd is.

1) Gosses, De Fri. Oork. § 1 vv.
2) Zie Gosses, § 6, opm. 2.
3) Ik reken dit kleine dorpje voorloopig tot het Veluwsche *schaap*-gebied. Ik ben er indertijd geweest, zonder dat het mij gelukken mocht contact te vinden. In Oosterwolde zeide men mij echter, dat er met Kamper Nieuwstad 'niet veel verschil' was.
4) In Blokzijl zijn *ā* en *â* samengevallen tot *ao*, maar de grondslag van Blokzijl is pas in de tweede helft van de 16e eeuw gelegd.
5) Voor een taalkundige combinatie Urk-Volendam zijn meerredenen aan te voeren, maar of die historisch gefundeerd kunnen worden is mij onbekend. Wel echter constateeren Moerman en Reyers (T.A.G. 2e Ser. XLII (1925), blz. 176) relaties met Schokland: 'Huwelijken met Volendammers kwamen nog al eens voor.' Maar ik heb redenen om te vermoeden, dat de bewoners van Ens op Schokland een dialect spraken, dat vrij veel op het Urksch leek. Ens was voor ⅔ katholiek. Deze katholieke bewoners konden natuurlijk met hun geloofsgenooten uit Emmeloord trouwen, maar àls er eenmaal naar buiten getrouwd werd, was het verschot van gegadigde geloofs- èn beroepsgenooten langs de Zuiderzee niet heel groot. Familierelaties tusschen Schokland en Volendam zouden dus begrijpelijk zijn.

Was ik 50 jaar vroeger geboren, dan zou ik de drie zijden van mijn driehoek zeker de Friesche, de Saksische en de Frankische zijde genoemd hebben. Het kan me werkelijk spijten, dat ik die gemakkelijke termen niet meer mag gebruiken. Maar reeds de toestand in het Gooi maant ons tot voorzichtigheid. Naar mijn meening moet oorspronkelijk niet het IJ het westelijkste punt van onze driehoek gevormd hebben, maar, naar ik voorloopig aan wil nemen,[1)] Bunschoten-Spakenburg. Ik geloof dus, en zal het straks motiveeren, dat men voor de middeleeuwen het samenvallingsgebied tusschen Gooi en Purmer zal kunnen wegdenken, Amsterdam zelf inbegrepen. Of dat voor dit geheele gebied te bewijzen zal zijn, staat te bezien, maar ik wil trachten te verklaren, welke gedachtengang mij tot een 'weg-construeeren' van het geheele *åå*-gebied van Amsterdam en omgeving geleid heeft.

Dat het Waterland een door *åå*'s overstroomd, oud *waaterskeep*-gebied is, meen ik Jg. XXVII, blz. 251 v. waarschijnlijk gemaakt te hebben. Wie een 'phonetisch' samenvallen van *aa* en *ee* tot *åå* voor onmogelijk houdt, zal dadelijk aan ontleening denken en de eenige plaats, van waaruit ontleend kan zijn, is Amsterdam. Als echter Amsterdam in staat blijkt, zijn *åå*'s als

1) Dit natuurlijk om het voorstellingsvermogen te hulp te komen, want a priori bestaat er geen bezwaar om ook voor Utrecht (om van de Veluwe nog te zwijgen) aan te nemen, dat daar oorspronkelijk verschil tusschen *ā* en *â* gemaakt werd. Maar volgens 'Friesch-Hollandsch' of oostelijk principe? We hebben hier, anders dan voor Amsterdam, zoo goed als geen houvast.

De argumenten, dat ook hier de *åå* is ingevoerd, zijn voorloopig niet zóó overtuigend, wat echter aan de onvolledigheid van het materiaal toegeschreven kan worden. Een sterk argument voor de recente uitbreiding van de *åå* in oostelijke en zuidelijke richting is natuurlijk het feit, dat het buiten de rook van Amsterdam gelegen Gooi het oude *â-ā*-verschil op dezelfde voet gehandhaafd heeft als het noorden van het Noorderkwartier. De gedachte, dat Amsterdam en omgeving een 'hap' uit een oorspronkelijk van Hilversum tot Den Helder homogeen Noordhollandsch *waaterskeep*-gebied heeft 'gevreten', ligt dus wel zeer voor de hand.

[Deze veronderstelling zou nog gesteund kunnen worden door de toestand in Aalsmeer. Ook in deze uithoek is het *â-ā*-verschil gehandhaafd, terwijl het in verre omtrek onbekend is. Ook hier dus een relict-gebied? Na een persoonlijk bezoek aan Aalsmeer ben ik gaan twijfelen. Het dialect van dit dorp herinnert zóó sterk aan het Zaansch en Waterlandsch, dat ik rekening houd met de mogelijkheid van kolonisatie. Aalsmeer is vanouds bekend als een wijkplaats van doopsgezinden, die op het oogenblik nog ruim ¼ van de bevolking vormen. Connecties met het Waterland, op zichzelf reeds aannemelijk (immers er bestond een aparte 'Waterlandsche' secte van doopsgezinden), zijn te waarschijnlijker, daar dit Aalsmeersch dialect naar mij bij onderzoek bleek in hoofdzaak werkelijk een 'doopsgezind' dialect is. Trouwens, of dit Aalsmeersche uithoekje in taalkundig opzicht nu als relictgebied dan wel als koloniale 'Absplitterung' is te beschouwen: belangrijk is het in hooge mate. Ook in het laatste geval zou het ons o.a. onschatbare diensten kunnen bewijzen bij de reconstructie van de oude Waterlandsche (en daardoor ook Amsterdamsche) volkstaal van de 17de eeuw. Maar het Aalsmeersch wordt nog slechts door enkele oude lieden gesproken. Het schijnt gedoemd om 'sang- und klanglos' te verdwijnen, terwijl niemand het onherstelbaar verlies beseft, dat onze Vaderlandsche taalwetenschap daarmede lijdt].

Men beschouwe nu de kaart van Te Winkel, die (het zij nogmaals uitdrukkelijk geconstateerd) aan Amsterdamsche *åå*-expansie zelfs niet denkt.[1)] Toch is die invloed, voor het noorden en

1) Men houde voortdurend in het oog, dat wij eigenlijk twee problemen moeten scheiden: 1e het samenvallen van *ā* en *â*, 2e de kwaliteit (*åå*) van het samenvallingsproduct. Maar men kan voorloopig aannemen, dat het samenvallen geldt voor het heele gebied, dat door Te Winkel als *åå*-gebied is aangegeven.

westen althans, vrij duidelijk uit zijn kaart af te lezen. Dat de IJ-polders zich met *åå*-sprekers gevuld hebben, wie zou het anders hebben verwacht? Voor Osdorp en Sloten, E 102*a* en 103, geeft A.G. als samenvallingsproduct een '*ao* = tusschen heldere *a* en *ao*, meer naar *ao*.' In het materiaal voor Hoofddorp, dat veeleer voor de buurt van Sloten E 103 geldt,[1] wordt opgemerkt: 'de *a* wordt in het grootste deel van de Haarl. meer zuiver uitgesproken, in het noordelijk[2] gedeelte klinkt zij echter meestal zeer onzuiver, zweemend naar *oo*.' Voor Amstelveen E 118 wordt in alle *ā*- en *â*-woorden *ao* opgegeven. Voor Weesp E 121 heet het '*aa*, uitgespr. als *ao* is wel goed uitgedrukt, maar toch geschiedt het hier niet zoo sterk als op andere plaatsen.'

Voor Naarden geeft men op: 'De *aa* klinkt zuiver behalve voor de *n*: in dat geval krijgt ze immers den klank *o* doch bijna onmerkbaar.' De toestand in 's Graveland E 158 kan dunkt me niet zijn, zooals het in A.G. is weergegeven (*schaope, geslape, draoie, laai, vader* enz.), maar het materiaal is ook ingevuld door een Deventerschman, die opmerkt '*ao* klinkt als de *o* in 't fransche *école*, doch iets minder van de *a* afwijkende; de Geldersche of Overijselsche *ao*-klank in *staon, kaoken* enz., komt meer met genoemde fransche *o* overeen.' Te Winkel heeft zonder meer aangenomen dat de *â* hier als *åå* wordt uitgesproken en ik geloof dat dit nog de beste interpretatie van bovenstaande opgaven is. Zoolang het tegendeel niet blijkt, zal men dunkt me zelfs aan kunnen nemen, dat de *ā* ook met de *â* is samengevallen.

Met het oog op al deze feiten lijkt me de veronderstelling, dat een Amsterdamsche *åå*-stroom over deze geheele oostelijke uitlooper van Noordholland is gegaan, niet onmogelijk. [De vorige zomer heb ik door persoonlijk bezoek trachten na te gaan, of mijn theoretisch inzicht wel strookt met de toestand, zooals die feitelijk is te beluisteren. Het is mij gebleken, dat het ver-Amsterdamschingsproces in deze hoek zoo sterk is, dat het dialect van een plaats als Weesp feitelijk niet meer van het meest gebruikelijke

1) Blijkens het onderschrift. Van Hoofddorp wordt ook als 'daar' gesproken, verder heet het o.a.: 'hai heb' van hier [!] klinkt in Hoofddorp en omstreken 'hij het'.

2) Voor 'noordelijk' zal veeleer 'noordoostelijk' gelezen moeten worden. Ik meen te weten, dat de *åå* aan de Heemsteedsche kant niet heerscht. De toestand is dus vermoedelijk wel zóó, als Te Winkel op zijn kaart heeft aangegeven.

Amsterdamsch afwijkt. De taal van Muiden heeft nog wel eenige characteristica behouden, maar tendeert in zijn *åå* en in talrijke andere opzichten naar Amsterdam. Van een bijzondere regel bij de *a*-klank te Naarden heb ik niets kunnen merken; de 'zuivere' *aa* bleek een *åå* te zijn. Ik meende in dit geheele gebied tusschen Amsterdam en het Gooi slechts één *åå*-phoneem te kunnen constateeren. Serieus dialectonderzoek in deze hoek is trouwens een moeilijk en ondankbaar werk en het resultaat vrijwel negatief: de nivelleerende invloed van de groote stad doet zich in alles gevoelen. 'Dialectisch' is hier geheel synoniem met 'onbeschaafd' geworden. Het aantrekkelijke patina, zooals dat o.a. nog in Laren en Blaricum is te constateeren (hoe lang nog?), ontbreekt hier ten eenen male].

Het feit, dat Blaricum, Laren en Hilversum de *ā*-woorden met *ao* uitspreken, terwijl ook Huizen daartoe langzamerhand over schijnt te gaan (zie Jg. XXVII, blz. 247) pleit dunkt me voor de veronderstelling, dat de *åå* (of eventueel *ao*[1)]) hier 'in de lucht zit'. Het spreekt vanzelf, dat de 'water'-woorden eerder aan de *åå*-vloed ten offer vallen dan de 'schaap'-woorden. Ik geloof, dat bij de *ā*-woorden van ontleening van de klank zelve gesproken mag worden, terwijl de *â*-woorden stuk voor stuk hun *èè* voor *ao* of *åå* prijs geven. Deze laatste sprong schijnt in strijd met alle logica en begrip van geestelijke economie. Wanneer de inwoners van deze forensendorpen opruiming houden onder hun *èè*-woorden, wat zou er dan meer voor de hand liggen, dan dat ze deze woorden evenals de beschaafden met *aa* gaan uitspreken. Toch is dit n i e t het geval. Voor Blaricum althans heb ik de meest stellige berichten dienaangaande. Mijn zegslieden, die nog voortreffelijk dialect spraken, vonden het 'akelig', dat men van *slèèn* op *slaon* overging, inplaats van dan dadelijk maar *slaan* te zeggen. De *ao* of *åå* hangt - althans voor de derde stand - als een fatum boven dit gebied. Ik meen die geheimzinnige macht als Amsterdamsche 'expansie' te mogen qualificeeren.

Maar wij hebben tot nog toe de heele provincie Utrecht overgeslagen en hoe zou het mogelijk zijn, een volledig inzicht in de geschiedenis van het *åå*-probleem te krijgen, zonder dat we ook

1) Mijn overtuiging, dat *åå* een *ao* als nabootsingsproduct te voorschijn kan roepen (en omgekeerd), heb ik reeds vroeger uiteengezet (vgl. Expansie, stelling XX).

hier behoorlijk van de toestanden op de hoogte zijn. Utrecht is echter van al onze provinciën dialectologisch wel het allerslechtst geëxploreerd. Wat ik zelf ervan weet is betrekkelijk ook 'doode' kennis. Ik ken weinig Utrechtenaren en heb alleen het noordoosten persoonlijk bezocht. Toch meen ik op grond van het materiaal voorloopig als een feit te mogen aannemen, dat in geheel Utrecht de *ā* en *â* samengevallen zijn.[1)] Te Winkel trekt dwars door Utrecht een lijn, die een westelijk *åå*-gebied van een oostelijk *òa*(*óa*)-gebied scheidt. M.i. ten onrechte. Te W. motiveert zijn westelijke *åå*-helft voor de provincie Utrecht volkomen juist met een beroep (blz. 75) o.a. op Maarsen: 'min of meer *oa* in plaats van *a*, wel niet zoo sterk als in Gelderland, maar toch duidelijk waarneembaar' en Nieuw-Loosdrecht: 'de *a* als heldere letter wordt vrij goed uitgesproken; toch hoort men deze letter in gesloten lettergrepen wel eens den klank *ao* geven.' Maar voor de oostelijke helft geeft Te W. geenerlei motiveering (deze had na blz. 83 moeten staan). Ten overvloede heb ik persoonlijk te Eemnes, Spakenburg-Bunschoten en Amersfoort duidelijk *åå* geconstateerd.[2)] Dat de klank individueel donkerder gekleurd kan zijn, wil ik niet ontkennen[3)]. Maar als men een kleur voor geheel Utrecht wil opgeven, zal men er toch geloof ik de nadruk op moeten leggen, dat hij anders is dan in Gelderland en Overijsel. [Een interessante bijomstandigheid is, dat de *åå*-sprekers de kleur van hun *åå* veelal niet wijzigen, ook als zij overigens het plaatselijk cachet van hun taal opgeven; *åå*-sprekende onderwijzers komen dus wel voor en in de scholen kan men zeer vaak het *åå, b, c* hooren opzeggen. Ik meen te hebben opgemerkt, dat *ao*-sprekers hun *ao* beter als bijzonder phoneem van de *aa* weten te scheiden].

1) Verwonderen zou het me niet, als b.v. in de buurt van de meren nog plaatsen met relicten te vinden zouden zijn. Maar zulke leemten in onze dialectgeographische kennis (er zullen er misschien nog veel meer zijn, dan ik thans kan bevroeden; ik ben dankbaar voor alle terechtwijzingen) zijn niets in vergelijking met de grove benaderingen van het gewone taalonderzoek, waarbij men van 'het' Nieuwnederlandsch met zevenmijlslaarzen naar 'het' Middelnederlandsch en van daar naar 'het' West- of Oer-germaansch overspringt.
2) In Hoogland wel-is-waar, bij vluchtig bezoek, een *ao*. Voor Woudenberg constateer ik in mijn notities een zekere aarzeling tusschen *ao* en *åå*.
3) Maar dat geldt ook voor Te Winkels westelijk *åå*-gebied. Ik had een langdurig gesprek met iemand uit Weesperkarspel, wiens *åå*'s zóó 'donker' waren, dat ze bijna met oostelijke *ao*'s waren te vereenzelvigen.

Om meer dan één reden lijkt het mij een hopelooze zaak, te gaan onderzoeken, of de Utrechtsche *åå* soms van Amsterdamsche herkomst zou kunnen zijn. Nog afgescheiden van het feit, dat we voor een ver-Amsterdamschingsproces van Utrecht geen andere parallellen kunnen aanvoeren, is de *åå* in Amsterdam en omgeving zoo kennelijk nieuw, dat dit Amsterdamisme onmogelijk reeds tot aan de Lek doorgedrongen kan zijn. Ik meen dus te moeten beginnen met een duidelijk verschil te maken tusschen een *åå* van Amsterdamsche en één van Utrechtsche origine. Daarbij is het van betrekkelijk ondergeschikt belang, of men bij de klank in het Hollandsch-Utrechtsch grens-gebied aan Amsterdamsche of Utrechtsche herkomst denkt. Op het oog valt er wat voor te zeggen, dat de meren wel een scheiding tusschen de Amsterdamsche en de Utrechtsche sfeer zullen vormen, maar dit dient nog nader onderzocht; de *åå* kan heel slecht als toets dienen; men zou hier een verschijnsel moeten kiezen, dat voor beide sferen duidelijk verschillend is. Dat de *åå* ook in Utrecht expansief is, blijkt uit de toestand in Spakenburg[1)] en langs de Utrechtsch-Veluwsche grens (zie Jg. XXVII, blz. 255). We moeten dus blijkbaar twee expansieve *åå*-kernen aannemen: Amsterdam èn Utrecht.

Het is nu al de derde maal, dat we een compagnie-schap van Amsterdam en Utrecht moeten constateeren. Eerst was het het samengaan in *ij*- en *ui*-diphthongeering, toen de *d*>*j*-substitutie.[2)] Bij de *d*>*j*-substitutie lijkt het mij, of Utrecht de primeur heeft

1) Ik citeer uit mijn opstel ‘De tongvallen langs de Zuiderzeekust en op de eilanden’ (uit het verzamelwerk ‘De Zuiderzee’), blz. 149:
‘Met de *a*-uitspraak is het in Bunschoten en Spakenburg gesteld als in een groot deel van de provincie Utrecht: alle *a*'s worden als *åå* uitgesproken. Maar toen ik een tien jaar geleden in een boerenfamilie te Bunschoten was, werd mij het volgende zinnetje medegedeeld, waarmede sommige Spakenburgers werden bespot: *Jèèp slèèt de hèèk affer de pèèl en trek nèè je* (Jaap, sla de haak achter de paal en trek naar je toe)... De zaak is nu volkomen duidelijk, de *èè* is in deze plaats oorspronkelijk algemeen gebruikelijk geweest, maar (bijna) verdrongen door de *åå*. De weinige bewoners, die hem nog gebruiken, geneeren zich daarvoor min of meer. Wel ontsnapt hij hun nog een enkele maal in opgewondenheid, maar voor 't overige spreken zij “zooals het behoort”, d.w.z. een *åå*. Men ziet dat hier van een phonetische “ontwikkeling” geen sprake is, maar dat eenvoudig de eene klank wordt v e r d r o n g e n door de andere.’
2) Vgl. van Haeringen, Tschr. XLVI.

vóór Holland. Bij de *ij* en *ui* heb ik dat niet kunnen beslissen (Expansie, blz. 117). En wat nu de *åå* betreft, daar tasten wij geheel in het duister. Utrecht blijkt een leelijk struikelblok voor de dialectgeografen.

Toch kan ik niet nalaten, uiting te geven aan mijn vermoeden, dat deze Utrechtsche *åå* ook van zuidelijke herkomst is (waarbij ik de tijd van overneming nog in het midden wil laten). Het verwijt van vooringenomenheid kan ik ten deele ontzenuwen, door te vermelden, dat zoodanige herkomst reeds in 1911 door Van Wijk werd aangenomen.[1)] Van Wijk dacht toen blijkbaar alleen aan de uit *â* ontstane klank, maar hoeveel te meer reden is er dan nu, om die zuidelijke herkomst te postuleeren, daar immers zoowel de kwaliteit van de vocaal als het s a m e n v a l l e n van *ā* en *â* typisch zuidelijke verschijnselen zijn. Hoe en wanneer die *åå* nu naar Utrecht gekomen kan zijn, valt bij gebrek aan gegevens weer niet te beslissen. Afgaande op Te Winkels *â*-kaart zou men haast gaan denken, dat er een directe verbinding met het Brabantsche *åå* (*ao*)-gebied bestaat. Maar die kan secundair zijn en het is mogelijk, dat de stad Utrecht in de middeleeuwen reeds een Brabantsche enclave in het noordelijk āē[2)] heeft gevormd, die zich geleidelijk uitbreidde, tot hij eindelijk het Brabantsche gebied zelf raakte, zoodat het nu lijkt of de baan geheel doorgetrokken is. Ik moet erop wijzen, dat het Utrechtsche *åå*-gebied

1) Tschr. XXX (1911), blz. 173. Vergelijkt men Te Winkels dialectkaart in Pauls Grundriss, dan moet men daaruit opmaken: 1e dat de indeeling in het westen grootendeels door de *a*-uitspraak wordt bepaald, 2e dat Te W. door het kiezen van de naam 'Utrechtisch' voor de dialecten van een groot deel van Utrecht + Amstelland + Waterland de primeur geeft aan Utrecht. Het verschil tusschen Te W. en mij zal alleen zijn, dat ik geneigd ben, geen verwantschap in de eerste maar in de tweede graad aan te nemen. Ik zou dus van Utrecht èn van Amsterdam een pijl naar het zuiden willen laten wijzen. De betrekkelijke homogeniteit in uitspraak, maar vooral het samenvallen van *a* en *â* berust dan op een langzaam aan elkaar groeien van de (oudere) Utrechtsche kern en een (jongere) Amsterdamsche kern.

2) Behalve die mogelijkheid zijn er nog twee andere: Utrecht kan tot het Friesch-Hollandsche *waater-skeep*- òf tot het oostelijke *waater-skaop*-gebied behoord hebben. Wanneer men let op de toestand in Spakenburg (zie noot 1 op blz. 72), dan valt er - althans voor het kustgedeelte - voor de eerste mogelijkheid wat te zeggen (maar mogelijk is Spakenburg evenals Aalsmeer 'koloniaal' gebied).

ook voor Van Wijks reconstructie een obstakel vormt, waaraan hij niet voldoende aandacht schenkt. Met een beroep op het Poolsch en de verwante toestanden in de N.-W.-Veluwe,[1] Betuwe, Zeeuwsch-Vlaanderen en West-Vlaanderen kon v.W. een āē-driehoek reconstrueeren, waarin het uniforme Zeeuwsch-Zuidhollandsche āē-dialect van Te Winkels kaart wel-is-waar prachtig paste, maar waarin het Utrechtsche *åå*-dialect toch een leelijke hap vormde. Immers juist de (met het Poolsch overeenkomende) phonetische differentieering had v.W. tot zijn veronderstelling van āē gebracht. Maar daaruit volgt dan ook, dat zijn redeneering niet toepasselijk kon zijn op niet differentieerende niet-āē-gebieden als (West-)Brabant en Utrecht. Brabant laat hij dan ook buiten de driehoek vallen, maar Utrecht niet.

[Dat v.W. ook Amsterdam met Amstelland tot zijn āē-gebied rekent (blz. 165) is bepaald aan een vergissing toe te schrijven.[2] Dan immers brengt de consequentie mede om ook het overige Noordhollandsche *waater-skeep*-gebied tot de āē-driehoek te rekenen. Maar Haarlem is voor v.W. het noordelijkste punt in Holland en de Zaansche *ē* uit wgerm. *ā* (āē) wordt door hem tot de ‘sporen van 't oude Friese type’ gerekend.[3] Hij zondert dunkt me ook het Gooisch als ‘oud Fries dialect’ uit (blz. 180).[4] Bovendien legt hij herhaaldelijk de nadruk op het Frankische karakter van zijn āē-gebied.]

Daar we nu voor een gedetailleerde behandeling van het Utrechtsche probleem over zoo weinig positieve gegevens beschikken, kan een nauwkeurige oriënteering omtrent de Amsterdamsche *åå*-kwestie (waarvan we vrij wat meer te weten kunnen komen) van principieel belang zijn. Ook voor Amsterdam is natuurlijk de eerste vraag die zich voordoet: hoe komt de hoofdstad aan zijn *åå*-uitspraak?

Voor zoover mij bekend, zijn er geenerlei aanwijzingen, dat deze

1) We kunnen inplaats daarvan, blijkens mijn kaart, lezen: de geheele Zuiderzeekant van de Veluwe.
2) Van Wijks āē is een al oud samenvallingsproduct, de oud-Amsterdamsche āē (in eenige kluchten wordt *ee* geschreven) alleen representant van oude *â*, waarnaast de ‘heldere’ *aa* als representant van *ā* voorkwam.
3) Hierbij wordt dus over het hoofd gezien, dat de toestand in het ‘Out Amsterdamsch’ precies was als in het huidige Zaansch (zie beneden blz. 76).
4) Op de bijzondere positie van het Aalsmeersch wordt niet gewezen.

klank in de 17de eeuw algemeen of zelfs maar gebruikelijk was.[1] Het feit, dat de Zuid-Nederlanders werden gekarakteriseerd door een zoogenaamde *ao*- of *oo*-uitspraak (die in werkelijkheid vaak een *åå*-uitspraak geweest kan zijn) is dunkt me een voldoende aanwijzing om aan te nemen, dat de 'ras-echte' Amsterdammers van laten we zeggen omstreeks 1650 de *åå* nog niet gebruikten. De Twe-spraack kent de *åå* stellig niet. Kooiman (blz. 137) meent, dat Spieghel de *ā* en *â* nog onderscheidt; dat zal ook wel zoo zijn, maar heel duidelijk is S.'s voorstelling van zaken niet; de letters zullen hem hier parten gespeeld hebben.[2] In elk geval zijn beide klanken naar de palatale kant geweest en niet gerond. Beter licht Lambert ten Kate[3] ons in, hij onderscheidt duidelijk voor 'onze geboorte stad Amsterdam' o.a. de klank van *gaen, staen, nae, raden* (divinare), van die van *varen, zaak, raden* (rotae).[4] De *ae* (= *â*) is een klank 'welke onze lage Gemeente ook nog gewoon is voort te brengen met een geluid als *ae*, wat harder als *éé*.' Ik meen in die 'lage gemeente' Vondels 'Out Amsterdammers' te herkennen.

Dat in Amsterdam zelfs in de 18de eeuw de *ā* en *â* bij velen nog niet waren samengevallen, wordt m.i. bewezen door de woorden[5] van J. le Francq van Berkhey op blz. 1038 van zijn 'Natuurlyke Historie van Holland III, 2: "De Haarlemmerdykers, en die daar omstreeks woonen, zeggen, *ien neelde met ien bleeuwen dreed*, en zoo ook *Street* voor *Straat*: van waar men hen schertzende

1) Een oppervlakkige beoordeeling van sommige kluchten zou kunnen leiden tot de opvatting, dat alle 'buitenmenschen' *ae*-sprekers waren. Maar gelukkig hebben wij de beschikking over materiaal dat deze opvatting eenigszins kan rectificeeren.
2) Montanus kent *aa, ae* en *ee*, maar mèt Verschuur zal men het betreuren, dat hij heeft 'nagelaten mee te deelen, waar en door wie *ê* gezegd werd, en waar en door wie *aa*' (Verschuur, Een Ndl. Uitspraakleer der 17e eeuw, § 83). Zoo iemand, dan had Montanus ons meer licht kunnen doen opgaan omtrent de in menig opzicht nog zoo raadselachtige geschiedenis van het Zuidhollandsch. Ik geloof echter, dat men nòch Spieghel nòch Montanus een verwijt van hun halfheid kan maken. Wie uitging van de op Zuidnederlandsche basis gegroeide geschreven taal, kon de (vermoedelijk toen al lang niet meer consequente) onderscheiding in *ā*- en *â*-woorden alleen als een chaos zien.
3) Aenleiding I, blz. 155.
4) De uitzonderingen kan ik hier niet breedvoerig bespreken.
5) Voor het eerst geciteerd door Te Winkel, Nndl. Tongv. I, blz. 73.

wel eens toeduwt, *slee de heek in de peel en heel neeje*: waar tegen die van den Amstelkant, en voorts op Kattenburg, zeer zwaar op de *a* vallen, zeggende ten volmondigste, *een naald met een blaauwen draad*; of, *slaa de haak in de paal en haal naa je*; in onderscheidinge van welken die van de Binnenstad tot wat zagter Tongval overhellen; dog gemeenlyk vallen de Amsterdammers zoo geweldig in den harden klank van den *a*, dat ze 'er bykans van alle andere Stedelingen door te onderscheiden zyn.'

Dit citaat, bezien in verband met bepaalde verschijnselen uit de kluchten, kan m.i. als bewijs[1)] opgevat worden, dat er te Amsterdam drie groepen van sprekers waren: 1e de autochthone *ee-aa*-sprekers, 2e de (vermoedelijk zuidelijk beïnvloede) *åå*-sprekers, 3e de beschaafde *aa*-sprekers met 'heldere' *aa*.

Het is mij bekend, dat sommigen principieel blijven weigeren om aan import of ontleening van klanken te gelooven, omdat ze alle argumenten die daarvoor, in Binnen- en Buitenland, zijn aangevoerd, niet als bewijzen kunnen aanvaarden. Maar a l s men nu eenmaal ontleening in principe voor mogelijk houdt, dan zal men moeten toegeven, dat er wel redenen zijn om bij de 'Amsterdamsche' *åå* aan zuidelijke origine te denken.

[Het feit, dat *ei* en *ij* veelal als *aa* (of een daarmee verwante klank) worden uitgesproken, kan de verdringing van de *a* uit zijn oude positie bevorderd hebben. Ook in Antwerpen heerscht trouwens een soortgelijke uitspraak van *ei* en *ij*. Door een nader phonetisch onderzoek zou moeten worden uitgemaakt, of de Amsterdamsche en Antwerpsche klanken in wezen vergelijkbaar zijn. De Amsterdamsche klank voor *ei* en *ij* is individueel (volgens wijken?) nog verschillend. Hetzelfde geldt van de Antwerpsche klank (Cornelissen en Vervliet, Idioticon van het Antwerpsch

1) Het is stellig geen toeval, dat deze *ee*-woorden oorspronkelijk-lange *â* hebben, behalve *heel* 'haal'. Maar dit woordje zal toch wel één van die overdrijvingen zijn, die men zeer vaak in dergelijke bespottingen kan hooren. Een juister versie, z o o a l s d i e n o g t e B u n s c h o t e n w o r d t g e b r u i k t (zie de noot op blz. 72) heeft *trek*. De Amsterdamsche spotters, en Berkhey zelf, hebben er natuurlijk niet aan gedacht, dat de *ee*-sprekers er, in sommige woorden, ook een *aa* op na hielden. Van hun *åå* (*aa*)-standpunt kon men dat ook niet verwachten, daar zij immers maar één lange *a* kenden. Die belachelijke 'Out Amsterdammers' waren voor hun gevoel 'blaetende' *ee*-sprekers zonder meer. Maar zouden ze ook *weeter* woor 'water' gezegd hebben? Ik weiger voorloopig het te gelooven.

dialect, blz. 11). Van meer belang is trouwens het feit, dat de *ei* en *ij* in A m s t e r d a m het eerst gaan samenvallen, een eigenaardigheid waarin volgens Lambert ten Kate alleen Amstel- en Rijnland van ‘alle onze Nederlandsche Provinciën’ afwijken (Aenleiding I, blz. 155) terwijl dit samenvallen in Brabant toch heel gewoon is. Hoogst interessant is Ten Kate's toevoeging: ‘Van Luiden van jaren ben ik insgelijks berigt, hoe hen nog duidelijk voorstaet, dat ze in haer jonge tijd bij den deftigen grijzen Ouderdom van Amsterdam dit Onderscheid (hoewel op de Zaenlandse wijze) nog in gebruik vonden; zo dat ons verzuim van jonge geboorte is. Zoo getuigen ook die van Leiden ten opzigte van haer stad.’ (t.a.p. blz. 156). (dat Ten Kate juist alleen de ‘deftige’ Ouderdom als laatste hoeder van het verschil noemt, kan samenhangen met het feit, dat de geleerde schrijver, zooals herhaaldelijk uit zijn verhandeling blijkt, de nivelleering levendig betreurt, o.a. omdat hij het verschil bij de oude Nederlandsche schrijvers en in andere talen gehandhaafd vindt. Hij schrijft de nivelleering merkwaardig genoeg toe aan Duitsche invloed). Waarschijnlijk is dus de zegepraal van de *åå* aan een complex van oorzaken toe te schrijven. Bestaat er samenhang met de uitspraak van *ei* en *ij*, dan moet er ook verband worden gelegd met de diphthongeering van *î* en *û*. Zoo is de eene klankontwikkeling niet altijd los te maken van schijnbaar geheel onverwante andere. Op het verband tusschen de *uu>ui* en de *d>j*-ontwikkeling heb ik vroeger al eens gewezen. Achter dit alles zie ik de machtige zuidelijke invloed, die zijn stempel heeft gezet op het karakter van onze Noordnederlandsche cultuur en daarmede ook van zijn taal].

Goemans (Leuv. Bijdr. VI, blz. 275 noot 2) stelt als ‘een overbekend feit’ vast, ‘dat in onze Brab. dialecten de oorspronkelijk lange *a* en de gerekte *a* in één klank versmolten zijn.’ Dat samenvallen was in de 16e eeuw een voldongen feit. (Leuv. Bijdr. IV, 81; vgl. trouwens reeds voor het Mndl. Van Helten § 10). Van groot belang is het, dat dit ook voor Antwerpen gold. Meurier constateert voor het Antwerpsch van de 16e eeuw een ‘Toscaansche’ *ao* en constateert, dat b.v. *baes, claes* enz. worden uitgesproken ‘correspondendo & approssimando à baos, claos’ (Leuv. Bijdr. VI, blz. 268). Goemans wil die klank inderdaad als een tweeklank opvatten. Maar wanneer we bedenken, dat die ‘Toscaansche’ *ao* eigenlijk zeer zelden (alleen in half-geleerde woorden) voorkomt en als we zien, dat het teeken *ao* in alle mogelijke streken voor een zuivere monophthong gebruikt wordt,

dan lijkt het mij waarschijnlijker, dat Meurier ongeveer een klank op het oog had als we nog heden te Antwerpen hooren. Ik eiteer Goemans' woorden (Leuv. Bijdr. VI, blz. 275): ‘In het hedendaagsche Antw. luidt de tweeklank als een monophthong, doch de verwantschap tusschen M.'s *ao* en de huidige Antw. klank is onloochenbaar. “De lange *a*, lang uitgesproken, zeggen de schrijvers van het Antw. Idiot., is een klank tusschen *a* en *o*, die hier meer naar de *a*, elders meer naar de *o* overhelt. Deze *a*, die wij door *ao* verbeelden, is gelijkluidend met de Engelsche *a* in *war, water*, doch in sommige streken zweemt zij naar de *ô* van het Fransch *nôtre, fantôme. Baon, vaoder, waoter*.” De Nederlandsche *a* uit lange of gerekte *a* wordt inderdaad in Antw. nagenoeg als de Eng. *a* in *law*, de Fr. *o* in *or*, doch minder gerond uitgesproken.’ Aldus Goemans.

Wanneer we de Zuidnederlandsche klank in de Hollandsche kluchten met *ao* òf *oo* weergegeven zien, dan moeten we er eenerzijds rekening mee houden, dat de antithese tusschen Zuid en Noord hier opzettelijk wat aangedikt kan zijn, maar anderzijds kan er ook toen reeds een zekere ‘slingerwijdte’ tusschen *åå* en *oo* hebben bestaan. In 17e-eeuwsche Spaansche kluchten worden de Zuid-Nederlanders ook als *o*-sprekers voorgesteld. Nauta noemt Tschr. LII (1933), blz. 83, twee gevallen waar hun een *nitifeston* of *niti fiston* in de mond gelegd wordt. Wanneer het niet reeds uit het zinsverband ten duidelijkste bleek, zou ieder die Hebel's aardig verhaaltje van ‘Kannitverstan’ kent, zich volkomen met Nauta's interpretatie als ‘niet verstaan’ kunnen vereenigen. De Spanjaarden (in zekere zin ook *aa*-sprekers evenals de Hollanders) hoorden dus een *o*-achtige klank.

Het ligt buiten mijn bestek om precies na te gaan, over welke uitgestrektheid de *ā* en *â* zijn samengevallen. Slechts wil ik erop wijzen, dat blijkens mededeelingen van v.d. Brand de *ā* en *â* in oostelijk Brabant (en misschien in Tilburg) nog duidelijk uit elkaar worden gehouden (Onze Volkstaal I (1882), blz. 84 noot, vgl. II, blz. 162-163). Het is niet zonder belang erop te wijzen, dat de onderscheiding hier volgens ‘oostelijk’ principe gemaakt wordt, d.w.z. de representant van *â* is *o*-achtiger dan die van *ā*. V.d. Brand uit zijn twijfel, of de dialect t e k s t e n in dit opzicht wel altijd de onverbasterde volkstaal weergeven.

Wanneer ik terloops op het samenvallen op Noord-Beveland (Verschuur § 89 en 115) en Goeree (van Weel § 37 en 44) wijs, dan wil ik daarmee niet de indruk vestigen, dat *ā* en *â* in geheel

Zuid-Holland, Zeeland en westelijk Noord-Brabant moeten zijn samengevallen. Er kunnen nog meer relictgebieden als dat van Aalsmeer (eventueel) en het Gooi zijn. Een toestand als in het oosten van de Bommelerwaard: *ă* nu eens *ao*, dan weer *ā*, daarentegen 'aan *â* beantwoordt in den regel *ao*' (Van de Water, § 6, 24) wijst er wellicht op, dat er niet lang geleden een zuiver verschil tusschen *ā*-woorden en *â*-woorden gemaakt is (maar ook hier weer volgens oostelijk principe). En wie van de lezers licht mij eens in omtrent de volgende drie plaatsen, waarvan ik alleen de vertalingen voor 'tafella' en 'water' heb: IJselmonde K 47*a*: *tèfella* (als in 't Eng. *law*), *water* (als in 't Eng. echter wat korter); 's Gravendeel K 93: *taiffellao* (*lao van de taifel*), *waoter*; Heerjansdam K 48: *tèèfellåå, wååter*. De voorbeelden zijn helaas voor tweeërlei uitleg vatbaar, daar ze zoowel op *ā*-*â*-verschil als op phonetische differentiatie kunnen wijzen (die in Heerjansdam althans schijnt te hebben plaats gevonden).

Een homogeen Amsterdamsch-Utrechtsch-Brabantsch complex met 'donkere' uitspraak van de samengevallen *a*-klank schijnt de verbindingsweg van Noord naar Zuid te vormen. De verwantschap in klank valt dus niet langs de kust, maar 'binnendoor' te constateeren. Wie aan directe Zuidnederlandsche 'uitstraling' van de donkere klank gelooft, zou dus hier een aanknoopingspunt vinden. Maar een dergelijke veronderstelling zou, althans voor Amsterdam, in strijd zijn met de historische ontwikkeling van Zuid en Noord, waarbij juist als één der voornaamste feiten voor de taalgeschiedenis vastgesteld kan worden, dat het met de noordwaarts gerichte expansieve kracht van de Zuidnederlandsche verschijnselen, voorzoover ze niet reeds naar het noorden waren overgebracht, na 1600 voorgoed gedaan is.

Wanneer dus de Amsterdamsche *åå* in oorsprong Zuidnederlandsch is, moeten de kiemen ervan in de 17e eeuw reeds binnen de poorten van Amsterdam aanwezig geweest zijn. Wie, die Vondel's veel aangehaald citaat uit de 'Aenleidinge'[1)] gelezen heeft, zou dit niet mogelijk achten?

Het allegaartje, dat Amsterdam omtrent 1650 bevolkte, wordt door Vondel volgens de taal blijkbaar in drie groepen gescheiden: 1e de menschen van het 'malle out Amsterdamsch'; 2e die van het 'walgelijcke plat Antwerpsch' en 3e hen, die zich bedienen

1) Zie o.a. Expansie, blz. 127.

van de taal, die ‘in 's Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten, en het hof van hunnen Stedehouder, en t' Amsterdam’ [opmerkelijke rangorde voor Vondel!] gesproken wordt. Is het te gewaagd om aan te nemen, dat de ‘out Amsterdammers’ de menschen van het ‘*slee de heek in de peel*’ (zie blz. 76) waren, de (platte) Antwerpenaren daarentegen de *åå*-sprekers? Wat de uitspraak van de laatste betreft, behoeft het, zooals we boven zagen, niet bij een vermoeden te blijven. In alle kluchten waarin de taal van Antwerpenaars wordt gekarakteriseerd, worden hun *a*-woorden geregeld met *ao* of *oo* weergegeven. Deze *ao* of *oo* zal, wanneer we afgaan op Meurier's woorden, niet alleen ‘plat’ maar ook beschaafd Antwerpsch geweest zijn.

In 1650 was de *åå* dus al binnen de poorten van Amsterdam vertegenwoordigd. Wel werd hij t o e n denkelijk nog ‘Antwerpsch’ gevonden, maar na die tijd begint hij als ‘Amsterdamsch’ tegenover de ‘malle’ *ee-aa*-differentiatie carrière te maken en zich eerst in, daarna buiten de hoofdstad te verspreiden.

Er is echter een derde concurrent: de ‘heldere’ *aa* als samenvallingsproduct. Ik zou die, voorloopig nog met alle voorbehoud, ‘Haagsch’ willen noemen. Daarvoor pleit o.a. het ‘standsverschil’ van *aa* en *åå*. In de loop van de 17e eeuw is de suprematie op taalgebied vermoedelijk van Amsterdam op Den Haag overgegaan. Ik noemde de rangorde van Vondel opmerkelijk. Het zou toch voor de hand gelegen hebben, dat Vondel de taal van zijn geliefd Amsterdam ‘de maghtighste koopstadt der weerelt’ in de eerste plaats genoemd had, maar hij begint met Den Haag! Mogelijk heeft Vondel, behalve aan de woordenkeus, ook aan de u i t s p r a a k van beschaafde Hagenaars[1)] gedacht, die ook bij beschaafde Amsterdammers burgerrecht begon te verkrijgen. In onze tijd is de waardeering van de ‘echt’ Amsterdamsche uitspraak niet groot. Men beschouwt het als een lof, wanneer men van een

1) De ‘Haegsche’ *èè* wordt door sommigen (zij denken daarbij aan de Scheveningsche klank) als autochthoon beschouwd. Hij lijkt mij eerder hypercorrect en wellicht voortgesproten uit anti-*åå*-gevoelens. Ik ken beschaafde Hagenaars, die geen *èè* spreken en meen mij uit een radio-rede te herinneren, dat o.a. Prinses Juliana er geen *èè*-uitspraak op na houdt. Voor de 17de eeuw geldt de *ae* (d.w.z. *èè*) in elk geval niet als deftig. Uit Montanus valt ten minste het tegendeel op te maken, wanneer hij opmerkt, dat het vrij staat uit te spreken ‘of *gaet* nae de gemeene wijs, of *gaat* met een zeer wijtgaepende deftichheit’ (Verschuur, Een Nederl. Uitspraakleer der 17de eeuw, § 83).

Amsterdammer constateert, dat men zijn herkomst niet aan zijn uitspraak kan hooren.

Maar we mogen bij dit alles niet vergeten, dat de 'heldere' *aa* ook - althans voor ongeveer de helft van de woorden - 'out Amsterdamsch' is. De *ā*-woorden zullen, evenals in het Noorderkwartier toch wel vanouds met *aa* uitgesproken zijn.[1] Met deze *ā*-woorden als mogelijk uitgangspunt en met steun van kerk en school en beschaafde milieus heeft de *aa* in Amsterdam toch op het oogenblik wel een vrij machtige positie. De toestand is dunkt me thans zoo, dat de *åå* de klank van de derde stand is, en, aangezien het 'dialect' spreken in H o l l a n d tegenwoordig voornamelijk een zaak is van de derde stand, is de snelle carrière van de *åå* in de omtrek van de hoofdstad wel begrijpelijk. Ik ken beschaafden, die er in hun gewone spreken een *aa* op na houden als ik, maar die, wanneer hun beroep het meebrengt om met arbeiders of eenvoudige lieden om te gaan, hun taal (d.w.z. hun *a*-klanken) wat 'donkerder' gaan kleuren. Omgekeerd schijnt voor *åå*-sprekers de stap naar de *aa* een komedie te zijn, die voor hun gevoel bijna te vergelijken is met het aantrekken van witte zomerslobkousen.[2] De derde stand zal te hardnekkiger aan zijn *åå* vasthouden, omdat de plaats van de *aa* reeds ongeveer bezet is door de *ei*- en *ij*-woorden: *staaf* = stijf (niet = staaf), *maat* = = meid (niet = maat) enz. Over deze kwestie zou meer te zeggen zijn, maar dat behoort veeleer tot een kapittel: de Nederlandsche standsverschillen in verband met de Nederlandsche uitspraak, en wij moeten ons thans tot de zuiver dialectgeographische problemen beperken.

1) Maar uit de toestand in Huizen valt af te leiden, dat *waater-schèèp*-sprekers zich volstrekt niet dadelijk tot *waater-schaap*-sprekers hoeven te bekeeren, al lijkt dat het meest economisch en het verstandigst. Het is dus zeer goed mogelijk, dat de 'out Amsterdammers' of de 'lage Gemeente' van hun *ee-aa* op de *åå* overgesprongen zijn. Uit de toestand in het Waterland en het Gooi zou men kunnen concludeeren, dat de *waater* > *wååter*-substitutie deze sprong vergemakkelijkt en bespoedigd heeft.

2) Een interessante parallel kan men in Suriname constateeren. De Hollandsch-sprekende Surinamer heeft een *a*-klank die eenigszins met de *åå* overeenkomt. Maar Surinaamsche jongelui, die een tijdje in Holland geweest zijn en zich daar de *aa*-uitspraak (misschien zelfs lichtelijk hypercorrect) hebben aangewend, maken d a a r d o o r in hun vaderland een verwaande indruk. De 'gewone' Surinamer neemt er bepaald aanstoot aan [zoo althans was de toestand 25 jaar geleden].

Niet zonder reden heb ik er telkens weer de nadruk op gelegd, dat de *ā*- en *â*-woorden steeds in verband met elkaar moeten worden beschouwd. Dan komen we vanzelf tot de drieledige indeeling van de dialecten om de Zuiderzee, zooals ik die op blz. 66 schetste. Maar dat brengt ons tot het inzicht, dat het samenvallen van de beide klanken voor het noorden eigenlijk als een 'abnormaal' verschijnsel is te beschouwen. Wanneer men de reconstructie voor Amsterdam en omgeving laat gelden, dan zijn de Eemnessers en de Veluwe-bewoners (met inbegrip van die van Urk) de eenige Zuiderzee-omwoners, waarvoor men geen geargumenteerd bewijs kan leveren, dat ze de historisch verschillende klanken oorspronkelijk uiteen gehouden hebben. Juist degenen dus, die van alle Zuiderzee-omwoners wel het allerminst in de melk te brokken hebben gehad.

In een zoo arm en cultureel weinig krachtig gebied als de Veluwe kan men invloeden op de taal van alle zijden verwachten. Te Winkel legt de nadruk op zuidelijke invloeden.[1)] Zijn argumenten zijn niet alle overtuigend, maar toch moet ook ik bekennen, dat ik bij het doorbladeren van mijn kaarten vaak aan verwantschap met het zuiden heb gedacht. Maar ik zou mij niet op een bepaalde streek als land van oorsprong durven vastleggen. Van Wijk constateerde eenzelfde p h o n e t i s c h e differentiatie als op de Veluwe ook voor de Neder-Betuwe, West-Vlaanderen en misschien Zeeuwsch-Vlaanderen. De elementairste vorm van zuidelijke invloed op de Veluwe zou natuurlijk zijn, dat zuidelijke āē-menschen zich op de Veluwe gevestigd en hun zuidelijke taal daar bewaard hebben. Aldus is, naar ik meen, ongeveer de opvatting van Van Wijk. Ik kan het in principe daarmee eens zijn, maar meen te kunnen bewijzen, dat dan op deze zuidelijke 'grondverf' l i n k s van de Leuvenumsche beek een westelijke 'dekverf', r e c h t s een oostelijke laag is gekomen.

Er valt dus wel iets te zeggen voor de vroegere eenheid van Van Wijk's - in het noordwesten dan eenigszins beknotte - driehoek, maar v.W. houdt geen rekening met de mogelijkheid, dat aan de Noordzee-zijde van die driehoek grootere of kleinere enclaven (misschien zelfs een samenhangende kuststrook) geweest kunnen zijn, waar een onderscheiding van *ā* en *â* volgens 'Friesch-Hollandsch' principe geheerscht kan hebben. Vgl. bij

1) De verbreiding der Frankische tongvallen over de Nederlanden, blz. 51.

Jacobs, Het Westvlaamsch, blz. 277: *ghên* 'gaan', *streit* 'straat' enz. en op blz. 51 de landnaam *Cumed* (*kû-mêd*) 'weiland', *Arnouds meet, boudolfs medekin*, 'naast vaak in het Oosten: *maed*'. Soortgelijke vormen in Zeeland. Wellicht is het vermoeden gewettigd, dat de *ee* naast *aa* een verbreiding heeft gehad als de nasaal-looze *uus*- en *mude*-vormen.[1] Dan zou het compagnieschap van *ee*<*â* naast *aa*<*ā* dus een ingwaeonisme zijn.

Wanneer men nu echter de antithese van het Friesch-Hollandsche *waater-skeep*-gebied in zijn geheele reconstructie tegenover het oostelijke *waater-schaop*-gebied aanvaardt en het 'gat' aan de Zuiderzee vult met Van Wijk's āē-sprekers, terwijl men zuidelijk van Van Wijk's groote driehoek het 'Braobantsch' met zijn geregelde *ao*'s laat aansluiten, dan komen we toch voor een merkwaardig raadsel te staan. Immers dan is voor de 'beschaafde' *aa*, als samenvallingsproduct èn gebruikt vóór alle consonanten, voorloopig geen bakermat te vinden.

Van Wijk wil ter verklaring daarvoor aannemen 'dat er van ouds in Holland Salies-frankiese enklaves hebben bestaan' of nog liever: 'wanneer we op een groot deel van ons taalgebied de tendenz waarnemen, hier vroeger daar later, om āē in *ā* te doen overgaan, dan moeten we tevreden zijn met dat feit te konstateeren en met te veronderstellen, dat dit zijn oorzaak moet vinden in het klank- en aksentsysteem van onze dialekten' (blz. 188). Maar waarnemingen dat het samenvallingsproduct āē in een samenvallingsproduct ā is overgegaan, zijn er dunkt mij niet zoo heel veel. Zoo vestigt v.W. (blz. 179) er de aandacht op, dat de beschaafde Zeeuwen aan *å*-achtige *a*-klank spreken, terwijl toch de volksdialecten *ae* hebben. In het door mij bestudeerde gebied kan men juist telkens weer de sprong van de *èè*-achtige klank op de *åå* constateeren. Niet geheel zoo verwerpelijk als Van Wijk acht ik dan ook de opvattingen, die Te Winkel indertijd omtrent de 'zuivere' *a* heeft verkondigd en die ik om hun principieel belang hier geheel afdruk:[2]

'Bedenken wij nu echter, dat de zuivere *a* heerscht te Brielle en Dordrecht, beide in de middeleeuwen brandpunten van beschaving, te midden van een plattelandsbevolking, die *ae* zegt; dat het jongere, steeds welvarender geworden, Rotterdam *a* zegt

1) Zie mijn opstel 'Zum Ingwäonismenproblem' in 'Niederdeutsche Studien' (Borchling-Festschrift), blz. 338-366.
2) Uit: Handel. en Med. Letterk. 1904-05, blz. 45.

tegenover het ouderwetsche, blijkbaar achteruitgegane, Vlaardingen met *ae*; dat Haarlem met zijne *a* op het eind der middeleeuwen de kunststad van Holland was, de hoofdstad van het aan adellijke kasteelen zoo rijke Zuiden van Kennemerland; dat Delft met het Westland (Naaldwijk, 's-Gravezande en Loosduinen), dat Leiden met het stamslot der Wassenaars en de naburige grafelijke abdij van Rijnsburg in de middeleeuwen ook middelpunten van beschaving waren, dan meen ik het recht te hebben, tusschen die beschaving en de *a*-uitspraak eenig verband te zien en die te mogen toeschrijven aan den invloed der school, waar die uitspraak door traditie was voortgeplant bij het onderwijs van Latijn en Fransch. Hetzelfde klanksymbool, dat bij het lezen van die talen als *a* werd uitgesproken, werd immers ook geschreven voor hetgeen de Hollander als *ae* uitsprak. Is het vreemd, dat hij daar zal hebben geleerd, die uitspraak, die hem toch bovendien van Saksen en Ripuariërs voor de korte *a* in open lettergrepen niet onbekend was, voor iedere *a* van zijn eigen tongval over te nemen? De invloed toch van het schriftbeeld is te allen tijde ook voor de uitspraak zeer belangrijk geweest.'

Het zou mij niet verwonderen als Te Winkel met deze theorie bij niemand bijval had gevonden en toch houd ik hem in principe voor juist. Onbegrijpelijk is het echter, dat Te W. het zich zoo moeilijk gemaakt heeft door zijn 'zuivere' *aa* om zoo te zeggen uit het luchtledige te halen. *Ae*-sprekers, die Latijn leerden, zullen toch wel *aequae* en zelfs *èèquèè* gezegd hebben en niet *aqua*. En dat *ae*-sprekers zelfs hun *ae* op de levende talen overbrengen, kan men bij Groningsche studenten waarnemen. Te Winkel ziet over het hoofd, dat de 'zuivere' *aa* niet alleen bij Saksen en Ripuariërs voorkwam, maar ook in de Hollandsche d i a l e c t e n , zij het dan ook alleen in *ā*-woorden. Het Zaansch, het Huizensch en het Westfriesch leveren daarvoor nog heden het bewijs en voor het Amsterdamsch hebben we toch aan Ten Kate's woorden voldoende houvast. Men kan aannemen, dat het gebied met de 'zuivere' *aa* in *ā*-woorden grooter is geweest. D e z e *aa* nu was de klank, waarmee men het *a, b, c* kon leeren (immers het behoeft wel geen betoog, dat de vocaal van *skeep* of *skèèp* daartoe niet kon dienen) en die ook voor de uitspraak van het Latijn en het Fransch gebruikt kon worden. Was dus die *aa* vermoedelijk vanouds in de Noordnederlandsche moedertaal aanwezig, a l s r e p r e s e n t a n t van *â* is hij m.i. beschavingsproduct, en het is door invloed van kerk en school, dat hij zich

(in 't bijzonder tegenover de *åå*) heeft kunnen handhaven. Ik ben mij wel bewust, dat ook thans de tijden nog niet zoo gunstig zijn om de mogelijke invloed van kerk en school en van de geschreven taal op de uitspraak te verdedigen. Daarom zou ik toch nog op het opmerkelijke feit de aandacht willen vestigen, dat ook de Zuidnederlanders zonder bezwaar de geregelde zuivere *aa* als beschaafd erkennen, ofschoon zij daarmede lijnrecht ingaan tegen wat verreweg de meesten van hun in de dagelijksche omgang spreken. Ook hier mag men de vraag stellen: waar hoort de *aa* als phonetisch niet gedifferentieerd samenvallingsproduct eigenlijk thuis? (In het oude Gentsch misschien, zooals men uit Joos Lambrecht zou opmaken? Of in Mechelen, waarvan de bewoners tegenwoordig om hun *aa* worden uitgelachen?) En hoe is het te verklaren, dat in dit opzicht het ‘Braobantsch’ nu eens niet de toon aangaf?

Hamburg, November 1933.
G.G. KLOEKE.

De ontwikkeling van u (uit oude ô) tot y in 't Stadsfries.

In ‘De Hollandsche Expansie’ enz. van Dr. G.G. Kloeke (dl. II van de ‘Noord- en Zuidnederlandsche Dialectbibliotheek’) geeft de schrijver als zijn mening te kennen, dat de woorden, waar 't Stadsfries y heeft voor u (uit oude ô) als hyperkorrekte vormen zijn te beschouwen (pag. 86). - Als voorbeelden geeft hij 'n gedeelte van de vertaling van de gelijkenis van de verloren zoon voor Leeuwarden, die voorkomt in J. Winkler ‘Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon’ (dl. I, pag. 469): ‘geef 'm 'n ring an siin han in skunen an siin futen’, terwijl hij ook enige vormen, die hij in 't materiaal van 't Aardrijkskundig Genootschap (enquête 1895) aantrof, als zodanig beschouwt: futten (vutten), futjen (vutje) in Hindeloopen; hudden, futten, futsje in Workum en Koudum Molkwerum; futten, futsje in Lemmer; füüt (fuut), füütsje (fuutsje) in Leeuwarden.

J.J. Hof ziet in z'n juist verschenen werk ‘Friesche Dialectgeographie’ mét Dr. Kloeke in de bedoelde Stadsfriese vormen gevallen van klankoverdrijving, maar maakt de opmerking, dat deze substituties slechts voorkomen in woorden, waar de u van te voren kort, meestal ‘ueberkurz’ was geworden. - Daaren-

tegen houdt hij - zulks in tegenstelling met Dr. Kloeke - de vormen ‘hödden’ en ‘fötten’ niet voor resultaten van klankoverdrijving, maar voor klankwettige mutaties, die echter 'n sterke en vroege Hollandse invloed in de Zuidhoek van Friesland veronderstellen (pag. 267).

't Wil mij echter voorkomen, dat de ontwikkeling van de Stadsfriese y uit u (uit lange ô) beschouwd moet worden als 'n zuiver foneties proses: in de eerste plaats zijn in sommige Stadsfriese dialekten de overgangsvormen bewaard gebleven; in de twede plaats heeft de palatalisering van de vokalen zich niet bepaald tot de overgang u tot y, maar treft men die ook, 't zij geheel, 't zij gedeeltelik aan bij andere vokalen.

Alvorens ik ertoe overga, de ontwikkeling van u (uit oude ô) tot y nader te beschouwen, wilde ik de Landfriese woorden met u, die in 't Sfr. zijn overgegaan, in 't kort bespreken. De Lfr. u klinkt, ongeacht hij beantwoordt aan 'n oudere u of 'n oudere ô, geheel als de Hollandse u. Behalve in enige gevallen, waarvan de bespreking ons hieronder zal bezighouden.

Aan de Lfr. u beantwoordt in 't Sfr. 'n u òf 'n y. Men kan niet zeggen, dat er voor een van deze vokalen 'n uitgesproken voorkeur heerst. 't Materiaal is echter zo gering van omvang, dat 't hoogst gewaagd zou zijn, hieruit 'n konklusie te trekken van enigszins verre strekking.

In 't Sfr. (Harlings) heeft men de navolgende woorden met y voor Lfr. u: byde (Lfr. bude = buil), byse (Lfr. buse = zak v.e. kledingstuk), fyl (Lfr. ful = gemeen), gyle (Lfr. gule = huilen), myzels (Lfr. muzels = mazelen), pyde (Lfr. pude = papieren of kleine linnen zak), rygele (Lfr. rugelje = vallen), slyg (Lfr. slug = slaperig), syp (Lfr. sup = karnemelk), syden, wyden, sy en sy (Lfr. suden, wuden, wu en su = zouden, wilden, zou, wilde).

Daartegenover heeft men met u, die aan Lfr. u beantwoordt: fug (meestal in de betekenis van groot, flink, wsch. 'n ironiese vorm naast Lfr. foech = kleintjes, minnetjes), fuk (fuik), fust (hiernaast minder frekwent: fyst = vuist), juke (hiernaast jyke = jeuken, ook in aktieve zin), kum (= kom, vaatwerk), muze (Lfr. moezje = morsen; hiernaast komt in 't Sfr. de vorm mösse voor, die van 'n geheel andere oorsprong is), pust (hiernaast pyst = puist), puste (vrijwel alleen nog in de uitdrukking: ‘ytpuste’ = uitblazen) ruze (Lfr. ruzje = ruisen van bomen), ruzi of ruzjə (Lfr. ruzje = ruzie), smuk (behaaglik warm), sug

(in de betekenis van sufferd), suz (alleen nog in de uitdrukking ‘in e suz weze’ = bedwelmd zijn).

Wanneer men de balans opmaakt, blijken er ongeveer evenveel u- als y-vormen in 't Sfr. te zijn, die beantwoorden aan 'n Lfr. u. Men zal bij de y-vormen van hyperkorrektie moeten spreken. Omdat in 't Hollands 'n y menigmaal beantwoordt aan 'n Lfr. u (hus - hys; kryk - kruk, enz.), daarom vervangt de Stadsfries ook vaak de Lfr. u door y, ook wanneer er geen Hollandse vormen naast staan.

't Aantal woorden, dat 't Sfr. met u aan 't Lfr. heeft ontleend, is echter uiterst klein. 't Leeuwenaandeel leverde 't Hollands.

De u, die in deze aan 't Hollands ontleende woorden werd gehoord, spreekt men in 't Sfr. op geheel dezelfde wijze uit als de Lfr. u, die aan de oude ô (en niet aan oude u of û) beantwoordt.

In 't algemeen bestaat er tussen deze beide u's in 't Lfr. geen verschil in uitspraak. Een zeer duidelik merkbaar onderscheid is echter waar te nemen, indien de u vóór d, t, n of 1 staat.

De u, die op u teruggaat, en in 't Hollands dus wordt gerepresenteerd door ui, klinkt als 'n nauwe u, zonder naslag: lûd (lu:d), bûte (bute), fûl (ful). (Vormen met n zijn niet te geven, aangezien in 't Lfr. de u voor n zonder uitzondering tot y is geworden).

Daarentegen wordt in de overeenkomstige positie de u, die teruggaat op oudere ô, wijd uitgesproken met 'n naslag van neutraal karakter: bloed (blù:əd), foet (fù:ət), koel (kù:əl), spoen (spù:ən = spaan, met ô uit oude â).

't Sfr. heeft deze laatste u-uitspraak behouden, en past haar in deze positie toe op ieder woord, dat 't uit 't Hollands heeft overgenomen. Zo zegt men skù:en (schoen), dù:ən (doen), grù:et (groet), fù:ət (voet), kù:əl (koel), fù:əle (voelen), hù:əd (hoed), mù:əd (moed), ongeacht 't feit, of naast deze Hollandse woorden ook Friese equivalenten staan. (Natuurlik zullen juist 't vrij groot aantal equivalente vormen aanleiding hebben gegeven tot 't ontstaan van deze Sfr. uitspraak).

Aan deze ù:ə beantwoordt echter nooit 'n Hollandse y, en 't komt mij toch al zeer onwaarschijnlik voor, dat men in gevallen als fyten (naast fu:əten), fytsje (naast fù:ətsje) van klankoverdrijving mag spreken. Daarvoor is 't onderscheid van u, en ù:ə, die alleen voor d, t, l en n wordt gevonden, te groot.

Bij de woorden, die b.v. 't Harlings aan 't Lfr. heeft ontleend,

komen dan ook geen y-vormen voor, waar 't Lfr. ù:ə heeft voor d, t, l of n. Wel vormen, waar 't Lfr. u heeft: pyde, fyl, gyle, pyde, syden, wyden, sy en wy (beide laatste vormen uit syde en wyde, die uitsluitend gebruikt worden in 't Sfr. schetsje van A. Jeltema: ‘Het vermaak der Slagterij’, in 1786 ‘geschreven in eene platte Leeuwarder taal, door een geboren Inwooner dier Stad’).

Voor andere konsonanten dan d, t, l of n is tussen beide Lfr. u's geen onderscheid te horen. Zo klinken b.v. sluch (sloeg) en sluch (slaperig) volkomen gelijk.

Klankoverdrijving zouden we alleen verwachten, in die vormen waar 't Sfr. u heeft, maar niet waar ù:ə wordt gehoord. Indien aan Lfr. u 'n Hollandse y beantwoordt, dan zou 'n Stadsfriese spreker van kuk, kyk kunnen maken, van genug: genyg; van stup: styp, indien hij 's heel ‘hoog’ wou spreken, zoals men dat in 't Stadsfries zegt. Maar juist deze klankoverdrijving komt niet voor, en hyperkorrekte vormen van deze aard zijn mij in 't Sfr. niet bekend.

De y-vormen hoort men juist daar, waar men ze eigenlik 't minst verwacht zou hebben, indien men zich op 't standpunt van de hyperkorrektie stelt, nl., waar 'n ù:ə in 't Sfr. voorkomt, en 't Hollands en Lfr. u hebben.

Ik wil enige voorbeelden daarvan geven, die ik in Leeuwarden heb gehoord. gyt (goed, in de betekenis van stoffen), skyn, skynen, skyntsje, stylstje, bylgyt (boelgoed), fyten, fytsje, fytsel (voedsel), enz.

De oorzaak van de Sfr. mutatie u tot y moet m.i. dan ook niet worden gezocht in 't streven naar hyperkorrektie, maar in geheel andere faktoren.

De lange ù:ə klank, die 't Sfr. (evenals 't Lfr.) vóór d, t, l en n kent, wordt verkort, indien 't woord wordt gevolgd door 'n uitgang (voornamelik meervouds- en verkleiningsuitgang), door 'n suffiks, of door 't twede lid van 'n samenstelling. Door deze kwantiteitsverandering ontstaat 'n kwaliteitsverandering, die daarin bestaat, dat 't twede deel van de diftong ù:ə ('t neutrale element dus) in 't Stadsfries ahw. 'n gedeeltelik assimileringsproses aan de volgende dentaal doorloopt, en tot 'n zeer kort i-achtig element wordt, en dan wordt uitgesproken als u[1]. Deze uitspraak is in de korte positie in 't Harlings dialekt de enig gangbare.

Men zegt hier b.v. sku[1]ntsje, sku[1]nen, fu[1]ten, fu[1]tsje, stu[1]ln,

stu[1]ltsje, enz. Tegenover dit gedeeltelike assimilatieproses van 't neutrale element aan de volgende dentaal staat 't Landfries met z'n dissimilatie: fuotten, guodlik, enz., terwijl hier de klemtoon verspringt naar 't twede lid van de diftong, en dus stijgend wordt. 't Sfr. kent alleen de dalende diftongen.

De vormen met u[1] komen in 't Leeuwardense dialekt ook voor. Men zegt daar sku[1]nen, maar ook skynen, fu[1]tsje, maar ook fytsje. 't Ligt dus voor de hand, dat we hier van doen hebben met 'n volkomen normaal en zeer begrijpelik foneties proses, en niet behoeven te denken aan hyperkorreksie.

De vormen met u (of y), die oorspronkelik alleen in de korte positie voorkwamen, worden analogies ook in de andere vormen doorgevoerd, zonder dat daarvoor 'n regel is te vinden, of 'n voorliefde voor de een of andere vokaal is te ontdekken. Men zegt sku:en, maar even dikwijls sku[1]n, of skyn, enz.

De overgang van ù:ə, over u[1] in de verkorte vorm, tot y (door palatalisering van de voorgaande u door 't i-achtige element) is dus als klankmutatie te verstaan, en niet als klanksubstitutie. We kunnen er hier aan toe voegen, dat de u ook voor volgende s 'n neiging tot palatalisering vertoont, doch ook slechts in de verkorte positie: pu[1]s, pu[1]st, knu[1]st, enz., terwijl de onverkorte vormen geen ù:ə, maar u hebben. Of deze palatalisering van u tot u[1] (y) te beschouwen is als 'n onmiddellik gevolg van de invloed van de s(st) op voorgaande u, of dat vroegere ùə:-vormen in onbruik zijn geraakt (bij de o bestaan ze voor s nog wel: b.v. rò:əs, voor roos) vermag ik niet te zeggen, omdat men bij de bespreking van 't Sfr. geen steun heeft van waardevolle oudere gegevens.

Is de overgang van Sfr. u (uit oude ô) tot y dus niet te beschouwen als 'n hyperkorreksie, dan kan men zich toch de vraag stellen, of deze overgang niet in de hand is gewerkt door de wisseling van Lfr. u met Hollands y. Moge dan al geen sprake zijn van klankoverdrijving, zo zou toch de beweging van de u (uit de oude ô) in de richting van de y kunnen wijzen op 'n Hollandse invloed, die de *richting* van 't fonetiese proses bepaalde.

'n Dergelike mening is J.J. Hof toegedaan, waar hij de overgang van Fr. u (u) tot y, van 't Zuidhoeks u tot ö bespreekt, en 'n dergelike gang van zaken schijnt hij op pag. 268 ook voor 't Stadsfries mogelik te achten.

Ik acht Hollandse invloed niet waarschijnlik bij de boven-

bedoelde mutatie, al ben ik mij ervan bewust, dat zij niet onmogelik is en dat dit vraagstuk nooit exakt kan worden opgelost, maar ruimte zal laten voor persoonlike inzichten.

De reden, waarom ik 'n dirigerende invloed van 't Hollands op 't verloop van 't mutatie-proses u naar y niet waarschijnlik vind, is gelegen in 't feit, dat we in 't Sfr. ook bij andere vokalen dan de u (uit lange ô) 'n palatalisering opmerken, die kennelik op dezelfde oorzaak teruggaat: nl. 't i-achtig element, dat zich tussen vokaal en dentaal ontwikkelt.

'n Palatalisering van de ô in korte positie vindt in enige woorden plaats. 't Proses van de palatalisering van de ô (ō) is vrijwel gelijk aan dat van de palatalisering van de ô. Voor d, t, n, l, s en z wordt de ô wijd en gevolgd door 'n neutraal element (rò:ədə; grò:ət; bò:ən; rò:əs; rò:əzn). In korte posities kàn deze ô overgaan in ö, al is deze overgang niet zo veelvuldig als bij de u (uit ô) tot y.

Echter staat naast 't woord bò:ətər de vorm böter; naast mò:ələn mölen, naast hò:əning höning, naast skò:ətel, skötel.

Ook komt in 't Sfr. 'n wisseling van u (ô), en ö voor, b.v. sjûtsje - sjötsje (vrouwennaam Sjoerdje). Waarschijnlik behoort hierbij ook de algemeen gebruikelike vorm ‘mötte’ voor moeten; niet onmogelik is 't, dat in deze vorm de ù:ə in verkorte positie geworden is tot ò, waarna zich dan tussen deze ò en de volgende dentaal 'n i-element ontwikkelde, dat de ò palataliseerde tot ö.

Of men voor de vormen van de Zuidhoek ‘fötten, fötsje’ e.d. 'n dergelike ontwikkeling mag veronderstellen, waag ik niet te beslissen, maar komt mij niet onwaarschijnlik voor.

't Lfr. kent hier weer de dissimilatie van de naslag aan de dentaal: b.v. Sfr. sköttel, maar Lfr. skoattel; Lfr. skoalle (school), moantid (morgentijd, bij mo.ən).

't Palataliseringsproses vinden we in 't Sfr. ook, wanneer 'n vokaal staat vóór r, die door d, t, l, n, s of z wordt gevolgd. Deze praedentale r valt uit, en er ontwikkelt zich tussen de vokaal en de dentaal 'n neutrale klank. B.v. pè:əd (paard), stè:ət, enz. (Deze neutrale klank is volkomen dezelfde als die, welke zich vormt voor d, t, l en n bij voorgaande u of o, zodat er geen verschil is te horen tussen bò.ət en bò.əd = resp. boot en boord). Wanneer de wegval van de r heeft plaatsgehad ná 'n korte vokaal is de naslag wederom i-achtig, en kan tot palatalisering aanleiding geven.

Als voorbeelden mogen gelden:

haˇde (harde), haˇt (hart), haˇlingen (Harlingen), kaˇnemelk (karnemelk), haˇses (hersens).

In de regel wordt de a niet geheel gepalataliseerd. (Alleen komen wel vormen met ĕ voor: 'n fiəde petsje brò:əd = een vierde partje brood; hedlope = hardlopen, enz.).

Volledige palatalisering vindt men vaker bij de ŏ, die door 'n praedentale r wordt gevolgd.

De gewone Sfr. vorm voor kort is koˈt, met 'n duidelik i-achtig element. Maar naast deze vorm komt ook köt voor, b.v. ‘'n köt jasje’ = een kort jasje. Naast boˇt staat de vorm böt (bord), vooral in bötsje en bödden. - Zelfs komen verschillende woorden met o+r+dentaal alleen met ö voor: Men spreekt in 't Harlings van ‘wöttel’ (wortel), van ‘mösse’ (morsen), van ‘köst’ voor korst, van ‘wöst’ (worst). 't Werkwoord ‘worden’ is alleen bekend onder de vorm ‘wödde’.

Eigenaardig is, dat 't Lfr. hier wederom de dissimilatie van de naslag aan de volgende dentaal kent. (Wuottel of woattel = wortel; koat = kort, skoasjen = schoorsteen, Sfr. sköstin; koaste = korst, enz.).

Uit bovenstaande beschouwing moge blijken, dat in 't Sfr. de naslag, indien hij in 'n korte vorm voorkomt, tot 'n i-achtig element wordt, ook in die gevallen, waar geen sprake kan zijn van 'n richtende invloed van analoge Hollandse vormen (zoals bij de overgang van o tot ö, van a tot e), 't Stadsfries bevindt zich in tegenstelling met 't Lfr., dat soms 'n a- of o-achtige naslag ontwikkelt. De vorming van dit i-achtige element is foneties ook zeer verklaarbaar als 'n assimilatie van 'n neutrale klank aan de volgende dentaal, wat vooral bij korte en ‘ucberkurze’ vormen gemakkelik voorkomt.

Waarom juist in de Friese steden 't neutrale element steeds gepalataliseerd werd, terwijl 't omringende platteland niet in alle gevallen deze weg bewandelde, is niet gemakkelik te zeggen, en 'n overweging van deze vraag ligt ook niet binnen 't kader van dit artikel, dat zich slechts wilde bezighouden met de ontwikkeling van de u (ô) tot y in 't Stadsfries.

C. WILKESHUIS.

Boekbeoordelingen.

J.J. Hof, *Friesche Dialectgeographie* (= Noord- en Zuidnederlandsche Dialectbibliotheek. Dl. III). - 's-Gravenhage 1933. - XIV en 277 bldz.

Met zeldzame kennis van zaken en warme liefde voor het onderwerp is ons hier een levendig beeld ontworpen van de dialectiese schakeringen in het westerlauwers-friese taalgebied. De grote lijnen die erdoor lopen, zijn de volgende. In de eerste plaats kan men met een typerende isoglosse het z.g. 'Zuidhoeks' van het overige gebied afscheiden. Eveneens tekent zich het Noord-Klei- en Woudgebied tegenover het Kleifries-Waterlands en het Zuidhoeks af. Geheel afzonderlik staat buiten deze indeling het eigenaardig geisoleerde dialect van Hindeloopen. Het z.g. Stadfries blijft, als niet-fries dialect, grotendeels buiten beschouwing.

Naast en door deze grote en grove dialectgrenzen lopen andere verschillen, die Hof beschrijft in een hoofdstuk dat met de in dialectgeografiese werken gebruikelike militaire terminologie tot titel draagt: 'de bewegingsoorlog tusschen Klei en Wouden'. Deze vreedzame oorlog is nog in gang, en de schrijver die een halve eeuw taalgeschiedenis uit eigen waarneming en herinnering overziet, heeft meermalen de verschuiving der linies kunnen nagaan. Een andere beweging, die ook in een afzonderlik hoofdstuk wordt behandeld, is die van zuidelike eigenaardigheden die noordwaarts voortdringen.

Voorzover het isoglossen van klankverschil zijn, betreffen ze meest betrekkelik jonge nuances. En de geografiese verdeling van iedere biezonderheid wordt telkens door een duidelik kaartje veraanschouwelikt. Misschien heeft de auteur, in al te grote vrees voor 'klankwetten', zich wel wat veel over afzonderlikheden verdeeld. Men krijgt soms de indruk dat gelijksoortige klankverschillen onnodig gescheiden worden. Waren die wat meer bijeengezet en tot eenheid samengevat, dan zouden gemakkeliker grote lijnen in het verloop zijn op te merken.

Ook woordgeografiese isoglossen worden getrokken, al zijn de grenzen hiervan niet altijd scherp. Zo vinden we b.v. de twee woorden voor 'Zaterdag', *snjeon* en *saterdei* tegen elkaar afgetekend, *harke* 'hark' tegenover *riuwe* e.a.

Een volgend hoofdstuk behandelt 'onder-isoglosseringen', welker verloop de juist beschreven grote bewegingen van Zuid

naar Noord en van Wouden naar Klei op verschillende wijze doorkruist.

Bespreking van al deze isoglossen in biezonderheden zou hier te ver voeren. Daarom alleen een opmerking naar aanleiding van het 6e hoofdstuk, waarin de schrijver doordringen wil tot de diepere oorzaken van de geconstateerde verschillen. In dat hoofdstuk, getiteld ‘Bodem en Taal’, brengt hij beloop en verplaatsing van de isoglossen in verband met bodemverschillen. Inzover deze verschillen economiese tegenstellingen met zich brengen als: immigratie van vreemde arbeiders in veengebied, stabiliteit en traditie in bewoning en bestaansmiddelen op de klei - is dit aannemelik. Gezien echter de waarnemingen op andere dialectgebieden gedaan, zou men op de taalkaart sporen van oude staatkundige indelingen verwachten. Hof denkt daaraan ook wel, maar meent dat de oude deling in drieën, Oostergo, Westergo en Zevenwouden, ten slotte weer wortelde in geologies-economiese tegenstellingen. Men mag trouwens bij het vaststellen van groter conservatisme op de Klei ook niet vergeten dat het kleigebied het verst ‘acteraf’ lag, het verst van de zuidelike en zuid-oostelike delen, die om geografiese redenen het eerst aan invloed van buiten blootstonden.

Hiermee is niet gezegd, dat al die verschuivingen van Zuid naar Noord en van Wouden naar Klei op invloed van buiten berusten. Wel is het eigenaardig en tekenend voor de zeer sterke en op velerlei wijze werkende invloed van het Hollands-Beschaafd, dat vaak die vorm veldwint, die samenvalt of overeenkomt met de algemeen-nederlandse, ook al is hij door autochthone ontwikkeling opgekomen.

Invloed van het Nederlands, speciaal het Hollands, op het Fries komt ernstig in aanmerking bij het plaatsmaken van [u]- voor [y]-klanken in het Fries, waaraan een uitvoerig en zeer grondig bewerkt slothoofdstuk is gewijd. In deze tussen Kloeke en W. de Vries rijkelik bedebatteerde kwestie neemt Hof een bemiddelende positie in. Hij veronderstelt dat er een spontaanfriese neiging tot palatalisering is geweest, die door hollandse invloed werd gesteund. In het biezonder laat hij die friese neiging uitkomen vóór dentale consonanten. In overige posities wijst hij ze vrijwel geheel af, en trouwens ook vóór dentalen heeft volgens Hof stellig hollandse invloed meegewerkt. Het schijnt mij toe dat die hollandse invloed wel wat hoog wordt aangeslagen. Het feit dat ook oorspronkelik korte *u*, in een woord

als ‘honig’ b.v., aan de palatalisering meedoet, verdiende meer aandacht dan Hof eraan schenkt: het wijst toch wel heel duidelik op friese neiging tot palatalisering, onafhankelik van het Hollands.

Maar het oordeel over de waarde van de verschillende gevallen blijft uiteraard enigszins persoonlik. Wat ervan zij, men heeft in Hof's overzicht, geografies geordend, het zo goed als volledige materiaal in de [u]-[y]-kwestie bijeen. En het sterke afnemen van de palatalsiering naar het Noorden toe zal het moeilik maken ook voor de meest verstokte twijfelaar om hollandse invloed geheel te ontkennen.

Hof's boek is niet een geschikte inleiding tot het Nieuwfries voor germanisten, die van te voren met het Fries weinig bekend waren. Daartoe had het kunnen dienen, indien de schrijver op de wijze van rijnlandse dialectgeografen een korte klank- en vormleer van een bepaalde plaats of streek tot uitgangspunt had genomen en van daaruit het strakke beeld had doen uitvloeien in de nuanceringen van het hele friese gebied. In zulk een vorm zou het voor velen gemakkeliker toegankelik zijn geweest, die tans moeite zullen hebben hun weg door de vele biezonderheden te vinden. Zoals het nu is, zal het zijn lezers in de eerste plaats moeten zoeken onder degenen die Fries kennen. Men kan deze beperking van de lezerskring betreuren, en nochtans erkennen dat het in zijn nauwkeurige detailbeschrijving een waardige plaats inneemt in de nederlandse dialectbibliotheek.

Den Haag, Augustus 1933.
C.B. VAN HAERINGEN.

Aankondigingen en mededelingen.

Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale, Tome VIII-IX. De handelingen van het internationale congres voor phonetiese wetenschappen, gehouden te Amsterdam in Julie 1932, leverden zoveel copie, dat ditmaal twee delen tegelijk verschijnen. Verschillende voordrachten zijn in extenso afgedrukt, van andere bevat het verslag een samenvatting.

Onder de eigenlike artikelen treft men het vervolg aan van de studie over nederlandse intonatie van E. en W. Pée (Zie *N.T.* XXVII, 119 vlg.). Na de vroeger gepubliceerde algemene waarnemingen over het verschil tussen noord- en zuidnederlandse intonatie volgen nu gegevens omtrent de toonligging van de

verschillende delen van de zin: het nomen tegenover korte en langere bepalingen en attributieve bijzinnen, het werkwoord tegenover hulpwerkwoorden en objecten.

In het voorgaande deel hadden de auteurs al vastgesteld, dat meestal het Noordnederlands kleinere absolute toonverschillen vertoont dan het Zuidnederlands. Hierin nu zien ze juist een oorzaak van grotere welluidendheid: de stem, zo verklaren ze dit, doorloopt kleinere toonafstanden en kan daardoor langer op de hoogtepunten blijven rusten. Maar vóór men deze voor het Noordnederlands zo complimenteuze gevolgtrekking aanvaardt, zou men zich kunnen afvragen of niet het langer of korter toeven op hoogtepunten meer afhangt van het spreektempo dan van toonnuances. Wel zal men het met de waarnemers eens zijn, als zij de grotere muzikaliteit van het Noordnederlands opmerken in de eigenaardige stijging door diepe daling voorafgegaan, die op te merken is aan het eind van de zin, vooral in vraagzinnen. Een gevolg dus juist van grote nuances in toonhoogte.

Lezenswaard voor de linguist is verder het artikel van A.W. de Groot, ‘Zur Grundlegung der allgemeinen Versbaulehre’. De schrijver erkent in hoofdzaak drie kenmerken, die het gedicht tot gedicht maken, n.l. rythme, correspondentie (van het ene vers met het andere) en coördinatie (van de onderdelen van een vers onderling). Deze drie kenmerken worden in verschillende talen op verschillende wijze verwerkelikt in verband met phonologiese en andere eigenaardigheden der taal. De taak van de algemene versleer is, dit verband te laten zien en het hoogst bereikbare aan aesthetiese bevrediging, met de gegeven taalmiddelen, te zoeken.

C.B. VAN HAERINGEN.

Mestreechter spraok doe zeute taol!

Onder deze titel gaf Dr. H.J.E. Endepols een bloemlezing uit Maastrichtse dialektteksten (Maastricht - Gebr. Van Aelst U.M. - 1933) als ‘en klein käös oet ene groete veurraod’, om ‘een denkbeeld te geven van het Maastrichts, van het einde der 18de eeuw tot in onze tijd’. De verzamelaar schreef een beknopte historiese *Inleiding* en aan het einde een reeks verklarende *Aantekeningen*. Voor de keuze kwam meer het karakteristieke dan het literaire in aanmerking. Bestemd voor een bredere kring, zijn de teksten niet taalkundig toegelicht, al bieden ze uiteraard waardevol taalkundig materiaal. Het eerste, korte hoofdstuk geeft enkele taaloudheden; het tweede enige stukken uit het

einde van de achttiende eeuw. Dan volgen de schrijvers, grotendeels ook dichters, uit de 19de en 20ste eeuw (III-IV), waarbij portretten van de auteurs geplaatst zijn. Aardig is ook het vijfde, folkloristiese hoofdstuk, met spreuken en kinderversjes. Om verschillende redenen verdient deze verzameling dus ook belangstelling buiten de Limburgse grenzen.

Drentsche Legenden door J.H. Bergmans-Beins (Assen - Van Gorcum en Comp. - 1933.) Dit bundeltje vlot vertelde sagen, legenden en overleveringen, grotendeels in algemeen-Nederlands geschreven, bevat ook een aantal in Drents dialekt.

Handelingen en Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1932-1933.

De afgedrukte rede van de voorzitter, Ph. S. van Ronkel, geeft een beknopt overzicht van het 'orientaalsche bestanddeel' in onze taal. De rede van W. de Vreese: *Paradox over den grooten nood der Nederlandsche philologie* is vol jammerklachten over de onbetrouwbaarheid van de overgrote meerderheid der Mnl. tekstuitgaven. Z.i. zou het werk voor een groot deel overgedaan moeten worden. Ook zijn niet alle teksten voldoende geëxcerpeerd voor het Middelnederlandsch Woordenboek. - Verder is afgedrukt een voordracht van J.B. Schepers over *Het Fries in Nederland*. - Onder de Levensberichten is er een van *Aart van der Leeuw* door W. Kramer.

Het Nederlandsche Lied. In de uitgaven 'Liederen van Groot-Nederland', verzameld door F.R. Coers Frzn. verscheen onlangs een groot aantal liederen van zeventiende-eeuwse dichters, die de beoefenaars van onze letterkunde ongetwijfeld zullen interesseren. Immers, de toenmalige liedtekst was onverbrekelik met de melodie verbonden. No. 237-242, in zettingen vans J. Hovy bevatten liederen van Krul, Lodensteyn, Valerius, Kamphuyzen, Starter, Bredero, Hooft, Maria Tesselschade en Jan Luyken; No. 243-262, in één bundel verenigd, zijn geheel gewijd aan *Liederen van Bredero*. Al deze liederen zijn voorzien van pianobegeleiding.

Het Spellingvraagstuk. Bij de firma J.B. Wolters verscheen een aktuele brochure van C.G.N. de Vooys, waarin de ontwikkeling, de tegenwoordige stand en de mogelike oplossing van dit vraagstuk beknopt besproken worden om allen die zich hieromtrent op de hoogte willen stellen, de voornaamste gegevens te verschaffen.

C.D.V.

Romaanse invloed door zuidnederlandse bemiddeling[1)].

De zuidnederlandse invloed op het Noordnederlands, in woordgebruik en in de phonetiese gedaante der woorden, is in vroeger eeuwen zeer omvangrijk geweest. Er is alle reden om aan te nemen, dat Zuid-Nederland ook voor een belangrijk deel de bemiddelaar is geweest bij de sterke inwerking van het Romaans, d.i. in de eerste plaats het Frans, op onze taal.

Niets ligt geografies en histories meer voor de hand. De zuidelike gewesten zijn vanouds in onmiddellike intieme aanraking geweest met het Frans. Het verkeer van het economies belangrijke Zuiden met de waalse gewesten en N.-Frankrijk is al vroeg zeer intens. De taalgrens is stellig weinig verkeersgrens geweest. De oudste staatkundige indelingen houden met het taalverschil geen rekening: herhaaldelik staat de politieke grens loodrecht op de taalgrens, zoals nu nog blijkt in de provinciale indeling van België. Verder is de taalgrens in de loop der eeuwen noordwaarts opgeschoven en aan de definitieve overwinning van het Frans is een lange periode van tweetaligheid voorafgegaan in steden als St. Omaars en Rijssel, gelijk wij die nu nog kennen in belgiese steden ten N. van de tegenwoordige taalgrens - en ook dáar zal de tweetaligheid wel ouder zijn dan Joz. Jacobs gaarne aanneemt. En die tweetaligheid behoeven we ons niet zo voor te stellen, dat één groep uitsluitend Frans, een ander deel van de bevolking uitsluitend Nederlands sprak: zeer stellig zijn heel wat van de vooraanstaanden individueel tweetalig geweest. Zo was er in de tijd vóór en ook nog na het begin van de middelnederlandse literaire overlevering in de zuidelike Nederlanden een ideale sfeer voor ontlening. Daarentegen is het Noorden geografies verder van de bron van ontlening verwijderd, maar ook in de eeuwen, waarover wij nu spreken, stellig voor franse

1) Dit artikel is de uitwerking van een voordracht, gehouden in de nederlandse sectie van het Nederlands Philologencongres te Leiden in April 1933. Het is wel overbodig te vermelden hoeveel het dankt, voorzover het over de aan het Frans ontleende woorden handelt, aan de studieën van Salverda de Grave over dit onderwerp.

invloed nog weinig ontvankelik. Men mag veilig aannemen, dat de Noordnederlanders met franse taal en franse beschaving nog weinig vertrouwd waren. Dat geldt niet alleen voor de ‘wilde Sassen’ of ‘vriese ruden’, maar ook wel voor de Hollanders, die eerst in de 16e eeuw in hun zelfbewustwording zich onder de verachtelike qualificatie van ‘botte Hollanders’ begonnen uit te werken.

Een grote groep van ontleningen vormen de vakwoorden en terminologie van de ridderschap, de stand die in de franse chevalerie zijn glanzend voorbeeld zag. Veel van deze woorden mogen tot die stand beperkt zijn gebleven en ermee zijn ondergegaan, andere zijn overgenomen door de burgers, wier maatschappelike opkomst gericht was tegen de adel, maar aan die adel toch de beschaafde omgangsvormen ontleende. Wat nu gebleven of wat vergeten is - vast staat dat het ridderwezen zijn vroegste en hoogste bloei gehad heeft in het Zuiden, waar de aanraking met de noordfranse adel het levendigst was.

Tegen het eind van de middeleeuwen zien we, in de zuidelike gewesten alweer, de rederijkers opkomen met een pronk van franse woorden, die toont hoe ook de burger die vreemde staatsie heeft leren waarderen. Indien ergens, dan zien we hier, hoe het N. het Z. navolgt, in stof en trant, en zeker ook in woordgebruik. En niet juist rederijkerswerk behoeft men op te slaan, om te zien hoe in de 16e, de 15e eeuw al, degenen die de pen hanteren, zich richten naar zuidelike voorbeelden in hun nederlands taalgebruik en allicht dus ook in het gebruik van franse woorden.

Men mag hierbij niet voorbijzien, dat het grafelik hof van Holland sedert het beierse huis fransgezind was en franse relaties onderhield, dat sedert het bourgondiese huis het Frans in hofen ambtelike kringen een sterke positie zal hebben verworven.[1)] Maar toegegeven dat sedert het begin van de 15e eeuw het Frans ook in het Noorden zijn ‘uitstralingshaard’ heeft gekregen; dat rechtstreekse verbindingen met Frankrijk dan tot stand komen en sedert in stand blijven -, wij moeten waarschijnlik achten, dat veel van de oudere franse woorden via het Vlaams-Brabants naar het Noorden zijn gekomen.

Heel anders wordt de verhouding tussen Z. en N. na de schei-

1) Hierop wijst Salverda de Grave in zijn lezing over *Taalbetrekkingen tussen Nederland en Frankrijk*, waar hij onder Nederland alleen verstaat wet tegenwoordig staatkundig Nederland is.

ding, waarvoor we de val van Antwerpen in 1585 als beslissend kunnen beschouwen. Misschien heeft de immigratie van zovele zuiderlingen, die omstreeks die tijd plaatsvindt, ook nog een laatste instroming van franse woorden ten gevolge gehad. Zeer waarschijnlik zijn sommige franse woorden, die tot dan als precieuze vreemdelingen in beperkte kring gangbaar waren, algemeen geworden door de invloed van de Brabanders, die immers in alle dingen van uiterlike beschaving als navolgenswaard golden. Het taaltje van een Spaanse Brabander met zijn rijkelike Frans is allicht wat gechargeerd, maar geeft toch een aardige kijk op wat nog de 17e-eeuwse Hollander aan het Brabants merkwaardig of belachelik vond.[1)] En als zuidelike tijdgenoten zich ergeren aan wat zij overdrijving achten, dan kunnen we gerust aannemen, dat de koe, waaraan de Hollanders zoveel vlekjes waarnamen, ook wel wat bont zal geweest zijn.

Sedert de scheiding dan duurt wel de invloed van het Frans op het Noordnederlands voort, maar nu is van zuidelike bemiddeling geen sprake meer.

Ook het Zuidnederlands blijft ontlenen, en hier wordt de franse invloed langzamerhand een overweldiging. In het Noorden zijn de steeds nog overgenomen franse woorden een elegante afwerking, soms een wat opzichtig sieraad, maar in 't algemeen bleef de eigen vrijheid van beweging onder franse tooi of opschik bewaard. In het Zuiden daarentegen werd de franse invloed, die niet alleen in ontleende woorden zich liet gelden, allengs een knellend juk dat natuurlike groei belemmert. En zulk een juk legt men niet af als een kleed. Tracht men zich ervan te bevrijden, dan blijven er talrijke gallicismen als littekens achter. En zo is het te begrijpen dat men in het Zuiden, op algeheel herstel uit zijnde, met radicaler purisme dan in het Noorden alles uitwierp wat zweemde naar franse invloed.

Zo komen er in deze laatste periode allerlei woorden in het Zuidnederlands binnen, die het Noorden nauweliks of in 't geheel niet kent. Allerlei termen van het dageliks leven zijn frans. De *garçon* (*garsong*) van het Z. staat tegenover de duitse *kellner* of *ober* van het N., de *gazet* naast de noordnederlandse *krant*, die dan langs andere weg ook wel uit het Frans komt. De *vélo* houdt het in het Z. langer uit dan in het N. De *gasmeter*

1) Vgl. nog over verfransing onder zuidndl. invloed, en verzet daartegen: Verdenius, *Bredero's Dialectkunst*, 6 vlgg. [Corr.]

heet in het Z. *compteur*. Hier zwaait men de *gummistok*, ginder de *matrak*. Een conversatiewoordje als *juist* is in het Z. echter en recenter frans: *zjuust; pertáng* ‘pourtant’ is in het N. geheel onbekend. *Fars* ‘grap’ behoort in het Z. tot de gewone volkstaal. *Congé* heeft er de echt franse betekenis ‘verlof’. *Kravat, klak, kol* (*col*), *koer* (*cour*) zijn zo goed als uitsluitend zuidelike woorden.[1)]

Het zou de moeite waard zijn, van deze sedert de scheiding van Noord en Zuid in het Zuidnederlands gedrongen franse woorden een overzicht te hebben. De Vlaamse Academie heeft enkele jaren geleden een prijsvraag daarnaar uitgeschreven en het jaar 1600 als grens genomen. Totnogtoe is op die prijsvraag geen antwoord ingekomen. Men kan intussen een indruk ervan krijgen, wanneer men b.v. Teirlinck's *Zuidoostvlaandersch Idioticon* opslaat. Uit de eerste letters van dat zorgvuldig bewerkte woordenboek doe ik enkele grepen en beperk me daarbij tot woorden, die blijkbaar werkelik onder het volk gangbaar zijn. Men vindt daar: *ambras* ‘last, moeilikheid’ (fr. *embarras*), dat ook in 't N. niet geheel onbekend is: Opprel vermeldt het voor het Oudbeierlands in de bet. ‘drukte’; *cadee* ‘jongen, kerel’ (fr. *cadet*); *calcuul* ‘berekening’; *centere* (fr. *centre*), gewoon woord voor ‘middelpunt’ naast minder gewoon *centrum; cerkele* (fr. *cercle*) ‘kring’; *condenatie* ‘veroordeling, vonnis’ (fr. *condamnation*); *danzereus* ‘gevaarlik’ (fr. *dangereux*); *djee* (vloek; fr. *dieu*); *exces*, blijkbaar hier een gewoon volkswoord; *feture* ‘rijtuig’ (fr. *voiture*); *facteur* ‘postbode’; *fapeur* ‘spoorweg’ en ‘lucifer’ (fr. *vapeur*); *fatiege* ‘vermoeiend werk’ (fr. *fatigue*); *ferset* ‘vork’ (fr. *fourchette*); *fies, fieske* ‘zoon, jongen’ (fr. *fils*), het verkleinwoord ook ‘dandy’; (de) *fiel* (van iets weg hebben) ‘het handje van iets hebben’ (fr. *fil*); *foelde* (*van volk*) ‘menigte (menschen)’ (fr. *foule*); *frotten* ‘wrijven’ (fr. *frotter*); *foetu* ‘geruïneerd, verloren’ (fr. *foutu*); *marsank* ‘koopman’ (fr. *marchand*). Deze woordenreeks zou gemakkelik te verlengen zijn, maar dit zou te ver van het eigenlike onderwerp afvoeren. Als verontschuldiging voor deze kleine uitweiding moge dienen, dat we hier een inwerking van het Frans op heterdaad kunnen betrappen, die niet zo heel veel verschilt van wat er in de middeleeuwen in de

1) Men mag hier ‘zuidnederlands’ niet te streng opvatten als ‘vlaams-belgies’; ook de nederlandse provincie Limburg, die lang onder sterke franse invloed gestaan heeft, en waar nog frans-sprekende families voorkomen, kent sommige van deze woorden.

zuidelike Nederlanden plaats had. Een inwerking, waarvan de intensiteit onlangs aardig getekend is door Vercoullie in een ander verband. Hij heeft het over woorden als *ontwerp, ontslag* en merkt op dat veel geletterde Vlamingen die ten onrechte spreken met klemtoon op de eerste syllabe: *óntwerp, óntslag*. 'Ik zeg' - hier citeer ik Vercoullie woordelik - 'ik zeg geletterde Vlamingen, want de ongeletterde spreken *project* en *demissie*.'

In diezelfde periode, na de scheiding, ontleent ook het Noordnederlands aan het Frans, zoals gezegd, onafhankelik van het Zuiden. Wij zien dat aan de zeer talrijke woorden, die Salverda de Grave in zijn chronologiese nummering het cijfer 4 geeft, wat zeggen wil dat ze na 1600 ontleend zijn. Daarbij zijn er die in Vlaams-België weinig of niet gebruikelik zijn. Ik ontleen de volgende aan Lecoutere - Grootaers, *Inleiding tot de Taalkunde en tot de Geschiedenis van het Nederlandsch: elegant, eventueel, frappant, gracieus, luxueus, pantalon, soepel*. Daaronder zijn er dus, die wij node zouden missen en die bewijzen hoe de franse invloed op het Noorden ook na 1600 krachtig is gebleven. Nu in de laatste decenniën het spreken van beschaafd Nederlands naar noordelik voorbeeld in Vlaanderen sterk veld wint, zullen allicht ook deze franse woorden hun weg naar het Zuiden vinden. Een aardig voorbeeld van deze franse expansie, ditmaal van Noord naar Zuid, is het woord *station*. In Zuid-Nederland heeft men naar het voorbeeld van zoveel woorden, die in het Frans op *-ion* uitgaan en nederlandse tegenhangers op *-ie* hebben, dit franse woord tot *statie* vernederlandst. Eigenaardig is het nu op te merken, hoe de radicale navolgers van het beschaafde Noordnederlands het verwijt van Frans te spreken op zich laden, wanneer ze *station* zeggen.

Wij keren nu tot de middeleeuwen terug. Op verschillende gronden was het waarschijnlik, zo hebben we gezien, dat in die periode franse woorden van het Zuiden uit naar het N. zijn gekomen. Die gronden mogen tamelik stevig zijn, het valt toch niet zo heel gemakkelik deze franse expansie via het Zuiden aan de feiten te demonstreren. De literaire bronnen in het N. vloeien schaars, de oorkonden in de landstaal komen laat en zijn misschien niet eens betrouwbaar als spiegel van de locale taal.

Maar er is toch enig houvast. Wanneer wij in het Mnl. - dat immers vooral zuidelike taal is - woorden opmerken, die daar vrij gewoon zijn en in het Noordnederl. van nà 1600 niet meer

voorkomen en ook uit het Middelnederduits niet zijn opgetekend, dan is het natuurlik mogelik, dat ze in Zuid en Noord beide gangbaar zijn geweest en hier als daar zijn uitgestorven. Maar er is een grote kans, dat zij op hun weg door het Nederlands nooit verder gekomen zijn dan het Zuiden. Ik noem enkele bekende mnl. woorden, waarvan in het *Ned. Wdb.* geen nieuwnederlandse noordelike bewijsplaatsen zijn opgetekend. Zulke zijn b.v. *anguisse* 'angst', *agoen* 'doodstrijd', *bottoen* 'knop', *delijt* en *deduut, feitijs* 'bevallig', *frenesie, jeest*(*e*), *kemeneie, meisniede* (door Kiliaan nog als 'vetus. Fland.' vermeld, evenals) *barenteren, naveel* 'vaartuig', *queeste, poisoen, posuun* 'drankje'.

Met nog meer recht mogen we aannemen, dat mnl. woorden uitsluitend zuidnederlands zijn geweest, wanneer ze in latere tijd uitsluitend in het Zuiden voortleven. Zulke zijn *belfoort, mersenier* (bij Kil. Fland.), *kersp* 'krullend' (de metathesis doet hier denken aan zeer oude ontlening), *besaadze* (fr. *besace*, bekend uit de spreuk van de edelen), *labeur* in de bet. 'werk op de akker', *devoor*, vooral in het mv. in Zuidnederland gewoon; er zijn wel noordnederl. voorbeelden opgetekend, maar deze maken wel sterk de indruk van geschreven deftigheid; *kersouw* 'madeliefje', in N.-N. nooit een volkswoord geworden. Ook *plaisant*, hoewel uit noordelike geschriften niet geheel onbekend, mag hiertoe worden gerekend. Hierbij hoort ook *goeste* (fr. *goût*) - meer bekend in de afl. *goesting* -, dat in het *Mnl. Wdb.* niet is opgetekend, maar volgens mededeling van Prof. de Vreese wel in mnl. teksten voorkomt. Ik noem verder nog mnl. *poelge, poelje* 'jonge kip', waarvan de afl. *poelier* niet speciaal zuidelik is. Verder *foor* 'kermis'. Ik eindig deze reeks, die zeker gemakkelik zou zijn uit te breiden, met *kassij, kassei*, waarnaast we als aardig doublet de jonge ontl. *chaussée* hebben. Ook hier hebben we stellig te doen met een oude ontlening. De intervoc. *d* in mnl. vormen als *cautside, catside* e.d. komt te vroeg voor, om als hypercorrect te worden verklaard naar de vele woorden, waarin zulk een *d* wegviel, en moet uit het Frans zijn meegebracht.

Deze laatste biezonderheid wijst op vrij hoge ouderdom van de ontlening. En zo zijn er meer woorden, die ons terugvoeren tot zeker een paar eeuwen vóór het begin van de middelnederlandse overlevering, maar toch stellig nog f r a n s e woorden kunnen heten. Maar de aanrakingen tussen Germaans en Romaans zijn al ouder en wij vinden heel duidelike sporen van invloed uit de tijd, dat men van Frans nog niet kan spreken, maar

veiliger van Romaans, ja zelfs uit de romeinse tijd van de eerste eeuwen onzer jaartelling.

Over de sporen van de aanraking tussen germaans en romaans taalgebied van Engeland tot Zwitserland heeft Frings juist een boeiend boek geschreven, *Germania Romana* getiteld (Halle 1932), met ruime uitzichten op de cultuurhistoriese en economiese achtergrond van het ontleende vocabularium. Zoals men kan verwachten van een zo goed kenner van het Nederlands als Frings schenkt hij aan het nederlandse deel van de aanrakingszone tussen Germania en Romania de aandacht die het verdient. En een groot deel van de woorden, die ik had aangetekend, vond ik in groter verband terug in het boek van Frings.

Hier volgen dan enkele voorbeelden van die zeer oude ontleningen uit Romaans of Latijn. Naar onderlinge chronologiese rangschikking streef ik daarbij niet, maar ook zonder dat blijkt eruit hoe de invloed van het Romaans op het aangrenzende Nederfrankies vrijwel onafgebroken - zij het met verschillende intensiteit - van de eerste eeuwen van onze jaartelling af tot heden voortduurt. Frings laat van enkele woorden zien hoe ze op romaans gebied vooral of uitsluitend in Noord-Frankrijk gebruikelik waren. Dat verklaart waarom in het biezonder het Nederlands veel van deze oude ontleningen bewaart.

Men moet deze romaanse of latijnse woorden uiteen houden van de geleerde ontleningen uit het geschreven Latijn. Het zijn vooral door mondeling verkeer ontleende woorden, waarmee wij hier te doen hebben. En deze zijn zeer stellig afkomstig uit het gebied waar Romaans en Germaans aan elkaar grenzen, dus uit het Zuiden. Inderdaad zijn er ook verschillende woorden onder, die in hun geografiese verbreiding deze herkomst nog duidelik laten zien.

Zoeen is b.v. *pepel* ‘vlinder’, ontleend uit een romaanse voortzetting van lat. *papilio*; verder *pelle* ‘vlies’ (lat. *pellis*), dat als zodanig vooral in het Zuiden voortleeft, al is de afleiding *pellen* meer verbreid. Ook het woord voor ‘pinksteren’, uit het Mnl. bekend als *sinxen*, is altijd nog een uitsluitend zuidnederlands woord. Geografies even verder gaan we met *kachtel* ‘veulen’ (middellat. *capitale*), maar blijven toch nog duidelik in de Zuidwesthoek van het nederlandse taalgebied: Westvlaanderen, Zeeland. Zuidelik en westelik is ook gebleven *okker*(*noot*), ouder *noker*, dat een *n* verloren heeft als *adder* (later-latijn *nucarius*, een afleiding van *nux* ‘noot’). Een groter verbreidingsgebied

heeft het merkwaardige *kennep* ‘hennep’ (lat. *cannabis, cannapus*), dat buiten Nederland alleen in het Rijngebied voorkomt. Een aardig voorbeeld is ook *opperman* van het werkwoord *opperen* uit lat. *operari*, dat ook in het Rijnland bekend is. Specifiek Nederlands zijn nog *paender* ‘mand’ en *bunder*, die toch wel eerder uit de lat. woorden *panarium* en *bonnarium* dan uit fr. *panier* en *bonnier* ontleend zijn.

Dat waren dus allemaal specifiek-nederlandse woorden, behoudens een enkel dat ook over de rijksgrens in het Rijnland voorkomt. Een andere geografiese verdeling is deze, dat zulke oude romaanse ontleningen behalve in het Middelnederlands (vaak blijkbaar Z u i d nederlands) ook in het Middelhoogduits, eventueel Oudhoogduits, en het Oudengels voorkomen. Voorzover de hoogduitse woorden bij Frings worden behandeld, blijkt daar heel vaak dat ‘hoogduits’ zeer bepaaldelik beperkt moet worden tot ‘westduits’: ook op duits taalgebied blijven de woorden veelal dicht bij het germaans-romaanse wrijfvlak.

Zo hebben wij in het Nedl. het woord *lamp*, dat uit fr. *lampe* is ontleend. Maar het Mnl. kent - en soortgelijk de andere genoemde germ. diall., waarvan ik de vormen weglaat - de vorm *lampde, lampte*, die als *lante* nog in Vlaanderen voortleeft en duideliker op lat. *lampas, lampadis* wijst. - Voorts behoren hiertoe verschillende namen van planten als mnl. *maluwe, maleve, malem*, tans vooral zuidelike vormen, tegenover de veel jongere, min of meer geleerde ontlening ndl. (en hd.) *malve*. Een jonge geleerde ontlening is ook de naam van de tuinplant *nepeta*, dat op 't ogenblik nog een tuinmansvakwoord is, maar al veel vroeger ontleend is als *nippe, nipte* ‘kattekruid’, door Dodonaeus in zijn *Cruydt-boeck* (waar het als *nepte* vermeld staat) nog speciaal Vlaams genoemd. Niet tot het Zuiden beperkt is het woord *raap*, dat een uitsluitend eng. en ndl. ontlening is aan lat. *rapa*, terwijl vormen als hd: *rübe* met het lat. woord ‘oerverwant’ zijn.

Er zouden nog verschillende minder bekende woorden aan deze reeks zijn toe te voegen. Uit de opgenoemde blijkt reeds duidelik, hoe betrekkelik groot - in verhouding tot het totaal - het aantal is van deze oudere ontleningen uit het Romaans of Latijn, die vooral of alleen Zuidnederlands zijn gebleven. Veel duideliker dan bij de later aan het Frans ontleende woorden wijst hier de geografie op de richting Zuid-Noord. Dat verschil is te verklaren uit het moreel en cultureel gezag dat sedert de latere middeleeuwen uitging van de taal van Frankrijk, die

hoe langer hoe meer ook in de noordelike Nederlanden in toonaangevende kringen gesproken werd. En overal waar tweetaligen voorkomen, kan ontleend worden, al is het ver van de taalgrens af. Wat in het Zuiden was overgenomen, kon zo gemakkelik ook in het Noorden zijn weg vinden, of onafhankelik van het Zuiden worden ontleend. Zulk een steun hadden de oudere romaanse volksontleningen niet achter zich. En zo moesten zij meer gaan de weg die de geografiese ligging aangaf: geleidelike verbreiding van de taalgrens uit.

Wanneer men de voorraad van die oude ontleningen doorziet, merkt men daaronder een niet zo gering aantal op, die in Middelnederlands en in het Middelnederduits, eventueel Oudfries, maar niet in de andere continentaal-germaanse dialecten voorkomen. Al is het verloop hier niet meer histories te volgen, toch is er een grote waarschijnlikheid na wat we juist gezien hebben over de weg van zoveel romaans taalgoed, dat ook deze van het zuidelik aanrakingsgebied zijn uitgegaan en over de Nederlanden naar Nederduitsland zijn geraakt. Hier volgen enkele zeer bekende woorden: *mank*, als we dit uit lat. *mancus* mogen afleiden; *pont, veinzen*, (*hooi*)*mijt*, dat wel eerst laat-mnl. voorkomt en op duits gebied eerst in de Teuthonista, maar toch zijn ouderdom bewijst door de behandeling van de *ê* in het lat. grondwoord *meta*. Tot deze woorden had ik eerst ook gerekend *poot*. Ik zie later bij Frings 179, dat dit woord van Lotharingen af voorkomt en dus niet tot het Ndl. en Ndd. beperkt is; intussen blijft verbreiding via de Nederlanden naar het Nederduits waarschijnlik.

Ook bij de woorden, die wij als f r a n s mogen bestempelen, komt deze geografiese verdeling - wèl mnl. en mnd., niet mhd. - meermalen voor.[1)] Wij moeten hier wat voorzichtiger zijn: in de latere middeleeuwen is er immers ook rechtstreeks verkeer tussen de nederduitse steden en Frankrijk, maar de overeenstemming in vocabularium is toch te treffend om ze geheel uit onafhankelike ontlening in beide gebieden te verklaren. Zo komt *enten* in het Mnl. en Mnd. voor (fr. *enter*), terwijl het overige duitse of zelfs westgermaanse taalgebied een vorm heeft, die

1) Ik ga alleen af op de mnl. mnd. mhd. woordenboeken en ben niet altijd in de gelegenheid geweest na te slaan of er soms niet enkele in tegenwoordige hd. diall. voorkomen, die wel uit mhd. tijd kunnen dateren. Het kan dus zijn dat hier een soortgelijke kleine onjuistheid doorloopt als die in de tekst verbeterd is ten opzichte van het woord *poot*.

rechtstreeks op lat. *imputare* berust. Een dergelijke verhouding bij *komijn, monster, mossel, poos*, waar het Hoogduits andere, deels oudere romaanse ontleningen heeft. Alleen mnl. en mnd. is verder *prenten* (ook eng. *to print*); *troffel* is een specifiek ndl. vervorming van *truweel*, die ook mnd. voorkomt; *priëel* in de bet. 'weide, veld' is ook mnd. Ons woord *moeras*, ouder *maras*, is in het Mnd. overgegaan en van daar in de hoogd. schrijftaal gekomen als *morast*, maar is in hoogd. dialecten altijd nog onbekend. Om bij de zeer bekende woorden te blijven, noem ik ten slotte nog *moriaan, sober* en *tralie*. Genoeg bewijzen voor een zekere mate van verkeerssamenhang van het hele nederlandsnederduitse gebied, als men wil: de kuststreken, tegenover het duitse binnenland. Een samenhang, die men trouwens ook rijkelik aan inheemse woorden zou kunnen demonstreren.

Totnogtoe hebben we romaanse invloed alleen gezocht in ontleende w o o r d e n . Het is bekend genoeg, dat een nog intiemer inwerking zich openbaart in woordvormingsmiddelen, p r a e - en s u f f i x e n , die tot de huidige dag productief zijn gebleven. Zo zijn daar de suffixen *-ij, -erij, -ier* (*-enier*), die echter zo ingeburgerd zijn ook in het Noorden, dat men kwalik uit de verbreiding nog tot zuidelike afkomst zou kunnen besluiten. Het franse suffix *-aard* schijnt in het Zuiden altijd nog wat vaster te zitten dan in het N., en daar minder dan hier dooreengelopen te zijn met *-er, -aar*: zo is altans mijn oppervlakkige indruk, die alleen op ongecontroleerde herinnering berust.

Duideliker zien we het Zuiden nog als gebied van uitgang bij het suffix *-es*(*se*), dat het eerst schijnt te zijn overgenomen als *-erésse*, waaruit dan het bekende geaccentueerde *-érsse* in mnl. *naeyersse, wasscerse*, dat nooit verder dan het Zuidnederlands is gekomen. Later heeft *-es*(*se*), met het prestige van het Frans achter zich, gemakkelik zijn weg naar het Noorden gevonden, al beweegt het zich tot nu toe in wat hogere regionen dan het inheemse *-in*(*ne*).

Bij de vrouwelikheidssuffixen horen ook *-ster* en *-ege, -igge, -egge*, waarvan eerst in de laatste tijd door Edw. Schröder[1)] en Th. Frings[2)] de latijnse oorsprong is herkend, resp. uit

1) *Jahrb. des Vereins für niederd. Sprachf.* 1921, 1 vlgg.
2) *Beitr. z. Gesch. d. deutschen Spr. u. Lit.* LVI, 24 vlgg. Vgl. ook *ald.* 366 vlg.

vulg.-lat. -*istria* en -*îca, -îga* = lat. -(*tr*)*ix*. Het laatste heeft het nooit verder gebracht dan het Vlaams: een enkel *dievegge* en *klappei* is in het Noorden boekenwoord gebleven. Daarentegen doet -*ster* zich reeds in de middeleeuwen als vooral hollands voor. Toch moet het ook al vroeg in het Zuiden bekend zijn geweest blijkens stapelvormen als mnl. *naeystrigge* e.d. Zou het ook zo kunnen zijn, dat het evenals -*ege* enz. het eerst in het Z. is opgenomen, maar daar minder productief is gebleven, hetzij doordat het door de andere juist genoemde suffixen is overstemd, hetzij doordat zich in het Zuiden iets voorgedaan heeft als in het Oudengels, nl. dat het suffix zijn specifiek-vrouwelike betekenis is gaan verliezen?

In dit verband moge ten slotte genoemd worden het praefix *her-*, dat lang duister is gebleven, totdat het door Van Ginneken[1] als romaans is herkend, nl. als een uitspruitsel van fr. *re-*, dat juist in noordfranse dialecten als *er-, eur-, or-, ar-* voorkomt. De vorm (*h*)*ar-* is ook in Zuid-Nederland, in het Zuidoostvlaanders b.v., bekend. Tot de volkstaal is het praefix alleen in het Zuiden gaan behoren; in het Noorden zijn de *her*-woorden min of meer boekachtig, zoals zoveel zuidnederlandse woorden in het N. literair en deftig aandoen. Dit boekachtige uit zich ook in de phonetiese vorm: men spreekt het praefix met [ɛ], evenals *per-* in zulke geleerde woorden als *peroratie, perfect*, niet met [ə] zoals de woorden met het vanouds inheemse *ver-*; de *her*-woorden zijn leesvormen. Ook de *h-* is zeer waarschijnlik met Van Ginneken te verklaren uit de weg, die het praefix door de Nederlanden gevolgd heeft van Zuid naar Noord. In het Zuiden bestond onzekerheid ten aanzien van woorden die met vocaal en die met *h-* beginnen. Bij de overneming in het Noorden zal de *h*-vorm als de hypercorrecte hebben gezegevierd.

Zoveel over romaanse invloed in woordgebruik en woordvorming. Of wij ook in de nederlandse, in de eerste plaats dan zuidnederlandse, k l a n k o n t w i k k e l i n g romaanse invloed kunnen aanwijzen?[2] Het is een vraag, die waard is gesteld te worden en waarop men kan trachten het antwoord te geven zonder

1) *Neophil.* XIII, 161 vlgg.
2) Een korte, voorzichtige bespreking van deze vraag geeft Mansion, *Oudgentsche Naamkunde* 296 vlg.

met keltiese of ‘oereuropese’ substraten onder Germaans en Romaans te werken.

Daar is eerst de overgang van *oe* in *uu*, die in Frankrijk zowel als in de Nederlanden heeft plaats gehad. Schönfeld vermoedt in zijn *Hist. Gr.*[3] § 63, dat ‘de overgang het eerst in het tweetalige Frankenrijk, onder invloed van de romaanse bevolking’ geschiedde en dan met de frankiese kolonisatie van het Zuiden uit zich over Holland en Zeeland uitbreidde. De ontwerper zelf geeft toe, dat zijn reconstructie onzeker is, maar ze heeft veel aanlokkeliks. Indien we mochten aannemen, dat de palatalisatie op beide taalgebieden ongeveer gelijk begonnen was, zou een en ander nog aannemeliker worden. Dit is niet te bewijzen, maar evenmin te weerleggen.

Chronologies dicht bij elkaar liggen stellig de karakteristieke vocaliseringen van *l*, zoals we die in het Nederlands kennen in woorden als *goud, koud, hout*. Mansion heeft vastgesteld, dat deze overgang in het Oudgents in de 11e eeuw plaats vindt. Vrijwel in dezelfde tijd zien we ook de vocalisering van *l* in het Frans, zodat men aan samenhang tussen de twee zou kunnen denken. Maar de condities, waaronder de overgang plaats vindt, verschillen hier en ginds aanmerkelik. In Noord-Frankrijk na alle vocalen zonder beperking tot bepaalde volgconsonanten, in het Nederlands alleen vóór dentaal en nà *a, o*. Was de situatie als in het Zuidfrans, waar de vocalisering ook wel na alle vocalen, maar alleen vóór dentale consonant plaats had, dan zou het meer voor de hand liggen verband aan te nemen. - Wil men dat verband bepaald zien, dan is het met wat goede wil wel aannemelik te maken. Men kan dan redeneren als volgt. De tendentie, die in het Frans zo consequent heeft doorgewerkt, is in het Nederlands overgenomen, maar is daar alleen tot uiting gekomen, waar de voorwaarden biezonder gunstig waren. De *l*, die op de beschreven wijze tot een *w*-klank is overgegaan, moet immers sterk velair, ‘dik’, [u]-achtig zijn geweest. Welnu, in het Frans waren alle *l*'s van die aard, terwijl in het Nederlands zulk een sterk gevelariseerde *l* alleen voorkwam, wanneer de omgeving bevorderend meewerkte: na de velaire vocalen *a* en *o*. Het is nu wel niet vast te stellen, of de overgang in de Nederlanden in het Zuiden is begonnen, maar onwaarschijnlik is dat in elk geval niet.

Wat er overigens aan overeenkomst in klankontwikkeling is op te merken, is in de twee taalgebieden van verschillende datum. Zo schijnt de syncope van intervocaliese *d*, die enigszins parallel

loopt aan wat in het Frans gebeurde, in het Nederlands aanzienlik jonger te zijn.

Mansion[1] komt tot de conclusie dat alleen de verzwakking van *h*- voor het Oudgents ernstig in aanmerking komt als symptoom van romaanse invloed. Dit is een enigszins ander geval als de totnogtoe besprokene. Hier hebben we niet zozeer een klankovergang, die in een bepaalde periode voltrokken is, als wel een blijvende phonetiese habitus: of men al of niet duidelik verschil maakt tussen vocalies beginnende woorden mèt en zonder aspiratie. Of de verzwakking op romaans en nederlands taalgebied gelijk is begonnen, doet hier niets ter zake. Het laat zich horen dat in tweetalig gebied, waar het meermalen zal voorgekomen zijn dat iemand met romaanse articulatiegewoonten het Diets aanleerde, en omgekeerd sprekers van dietse moedertaal Frans gingen spreken, de romaanse houding in dezen ten slotte in beide talen de gewone werd. Nu is volgens Mansions gegevens de *h*- vóór vocalen (in geaccentueerde syllabe) in de 11e eeuw nog vast, terwijl de onzekerheid in de 12e eeuw begint. Is misschien juist in die 12e eeuw de invloed van franse taal en beschaving, de tweetaligheid in de steden, zo toegenomen dat een franse articulatiegewoonte - die in het Frans al eeuwen bestond - juist in die tijd in het Zuidnederlands werd overgenomen? Onmogelik is het niet. Maar in dit verband kunnen we het zwijgen eraan toedoen, want behalve misschien het *h*-loze gebied op de zeeuwse eilanden is er geen sprake van dat deze vlaamse articulatieeigenaardigheid naar het Noorden zou zijn overgebracht. Er is nog een ander, vrij groot *h*-loos gebied[2] in Drente en Overijsel, maar niemand zal willen beweren dat dit met het zuidnederlandse in enige samenhang staat. Eerder kan het ons waarschuwen, dat er meer gelijk is als eigen, een oude waarheid die niet te vaak kan herhaald worden, wanneer men klankveranderingen in verschillende taalgebieden vergelijkt. De richtingen waarin een spraakklank kan veranderen, zijn er in verreweg de meeste gevallen maar een paar: licht dat een klank in verschillende streken eens dezelfde weg inslaat.

Met deze waarheid voor ogen is misschien de beste slotsom deze: de overeenstemmingen tussen het klankverloop aan beide zijden van het romaans-nederlandse grensgebied zijn te talrijk

1) *t.a.p.*
2) Zie de kaart bij V. Ginneken, *Onze Taaltuin* I, 381.

om geheel toevallig te zijn, maar toch ook weer niet treffend genoeg om het recht te geven tot welomschreven conclusies aangaande wederzijdse of enerzijdse invloed.

Wie over invloed van het Frans op het Nederlands spreekt, mag niet verzuimen aan mogelike s y n t a c t i e s - s t i l i s t i e s e inwerking van het Frans zijn aandacht te schenken, alsook aan de zeer sterke franse invloed, die zich openbaart in vertaalde uitdrukkingen, bepaalde woordbetekenissen, 'gallicismen', waarover Muller[1)] ons veel belangwekkends, vooral uit het Middelnederlands, heeft medegedeeld.

Wanneer in dit opstel syntactiese invloed van het Frans onbesproken blijft, dan betekent dit nog niet instemming met de, ook door Muller weersproken, mening van Salverda de Grave dat syntactiese invloed van de ene taal op de andere is uitgesloten. Maar in dit verband, waar wij vooral het Zuidnederlands als bemiddelaar willen zien, valt het wel zeer moeilik om iets tastbaars te bieden zonder een zeer zorgvuldig onderzoek, dat ik niet heb ingesteld. En zelfs al zou men er veel tijd en geduld aan willen besteden, dan betwijfel ik nog of het mogelik zou zijn in de middeleeuwen syntactiese eigenaardigheden aan te wijzen, waarvan men zou kunnen aantonen dat ze, eerst in het Zuiden naar Frans voorbeeld opgekomen, later in het Noorden zijn nagevolgd. Voor het constateren van zulk een invloed, die toch vooral in proza te zoeken is, zal de literaire overlevering van de middeleeuwen te kort schieten. Misschien ware wat te vinden in ambtelike stukken, die in het Zuiden stellig onder franse invloed stonden en waarbij navolging van het Zuiden in het Noorden buiten twijfel staat. Bij zulk materiaal zou ook minder wegen het bezwaar, dat syntacties-stilistiese feiten zoveel moeiliker geografies vast te leggen zijn dan woorden of woord-elementen. Vergelijking met later noordelik taalgebruik zou dan moeten leren, inhoeverre deze franse invloed mogelik te danken is aan zuidnederlandse schrijvers, die in noordelike kanselarijen werkten, en ook in hoeverre er iets van heeft doorgewerkt tot buiten het ambtelike taalgebruik. Mijn voorlopige, niet op materiaal berustende verwachting is echter dat het merendeel van zulke syntacties-stilistiese eigenaardigheden, voorzover er dan franse invloed in mocht zijn waar te nemen, opgekomen is door rechtstreekse

1) *N. Taalg*. XIV, 1 vlgg.; 65 vlgg.

inwerking van het Frans nà de middeleeuwen, zonder zuidelike bemiddeling dus.

Zo zal het ook wel zijn met uitdrukkingen, 'lehnübersetzungen', de vele gallicismen waaraan onze taal zo rijk is[1]. In Mullers verzameling voor de middeleeuwen merken we bijna geen enkel voorbeeld op, dat in onze tegenwoordige taal voortleeft. Aan de andere kant zullen we het overgrote merendeel der gallicismen in het Zuidnederlands, door De Vreese zo verdienstelik op de kaak gesteld, zonder aarzelen afwijzen als vreemd en in strijd met nederlands taalgebruik. Wat erop wijst dat ook in België deze gallicismen meestal van jonge datum zijn. Toch zou het wel lonend zijn uitdrukkingen en wendingen te verzamelen, die nu als volkomen goed nederlands aanvaard en gevoeld worden, maar indertijd onder franse invloed kunnen zijn opgekomen. Misschien zou een van de middelen tot herkenning kunnen zijn vergelijking met de overeenkomstige term of wending in het Duits, hoewel ook daar met inwerking van het Frans, vooral voor het oudere Nieuwhoogduits, moet gerekend worden.

Hoe belangwekkend zulk een verzameling ook belooft te worden, het zal wel zeer zelden voorkomen dat men daarbij zuidelike bemiddeling kan vaststellen.

Den Haag, October 1933.

C.B. VAN HAERINGEN.

1) Een uit vele moge ik hier even ter sprake brengen, nl. *in de eerste plaats*, omdat daarnaast staat *op de eerste plaats*, welke laatste uitdrukking in Noord-Nederland typies is voor Katholieken. *Op de eerste plaats* zal zeker een brabants-limburgse eigenaardigheid zijn, die dan later ook door Katholieken benoorden de grote rivieren is gebruikt. Een geografie dus om aan franse invloed via het Zuiden te denken. Maar toch is de verhouding juist anders. Het voorzetsel *op* is in deze verbinding volkomen idiomaties nederlands (vgl. *op zijn plaats, op de beste plaats* enz.). Daarentegen schijnt juist het niet-katholieke *in de eerste plaats* een navolging van fr. *en premier lieu* (evenals b.v. de briefaanhef *in antwoord op* van *en réponse à*), al kan ook het voorbeeld van *in* (*de*) *plaats van* hebben meegewerkt.

‘Morphonologie.’

In 1929 verscheen in het eerste deel der *Travaux du cercle linguistique de Prague*, blz. 85-88, N. Trubeckoj's artikel: *Sur la ‘morphonologie’*. Reeds vroeger had de Poolse professor H. Ulaszyn de term ‘morphophoneem’, of met dissimilatieve verkorting ‘morphoneem’, gebruikt, maar in een andere betekenis dan Trubeckoj er in het zoëven genoemde artikel aan geeft[1)], en door Trubeckoj's opstel is het woord gemeengoed geworden zo al niet van alle linguisten, dan toch van die groep, die zich voor de moderne phonologie interesseert, en met het woord ‘morphoneem’ werd ook Trubeckoj's term ‘morphonologie’ in gebruik genomen. ‘Morphonemen’ zijn volgens Trubeckoj's definitie t.a.p. 85 ‘(des) idées, complexes, de deux ou plusieurs phonèmes susceptibles, en fonction des conditions de structure morphologique du mot, de se remplacer l'un l'autre au sein d'un seul et même morphème’; als voorbeeld geeft hij de Russiese woorden *ruka: ruč noj*; het eerste is het substantivum voor ‘hand’, het tweede het hiervan afgeleide adjectivum, dat wij in het Nederlands in de regel door ‘hand-’, als eerste compositielid, zullen vertalen; het ‘morphoneem’ is hier *k: č*, en naar Trubeckoj's terminologie is het ‘morpheem’, waarin de twee variaties van het ‘morphoneem’ voorkomen, de stam *ruk-*: *ruč-*. Door het bij-elkaar-zoeken en ordenen der ‘morphonemen’, die in een taal bestaan, krijgt men een overzicht van het ‘morphonologiese’ systeem dier taal; het onderdeel der taalwetenschap, dat zich met de studie dezer systemen bezighoudt, noemt Trubeckoj ‘morphonologie’, en hij zou wensen, dat in elke grammatika, zowel bij de synchronistiese beschrijving ener taal als bij de diachronistiese studie der taalhistorie deze ‘morphonologie’ ‘als Bindeglied zwischen Phonologie und Morphologie.... einen ihr gebührenden Ehrenplatz’ innam. De hier geciteerde woorden vindt men *Travaux* IV, 161 in een tweede opstel van Trubeckoj: *Gedanken über Morphonologie* (t.a.p. 160-163). Hierin lezen wij over de indeling der ‘morpho-

1) Zie in Trubeckoj's *Polabische Studien* (1929) blz. 142 noot 2.

nologie' het volgende: 'Eine voll ausgebildete Morphonologie enthält folgende drei Teile: 1. die Lehre von der phonologischen Struktur der Morpheme; 2. die Lehre von den kombinatorischen Lautveränderungen, welche die Morpheme in den Morphemverbindungen erleiden; 3. die Lehre von den Lautwechselreihen, die eine morphologische Funktion erfüllen' (blz. 161 vlg.). Bij een nadere bespreking van punt 1 wijst Trubeckoj in de eerste plaats op de Semitiese wortels of, zoals hij ze noemt, 'Wurzelmorpheme', die in de regel uit drie consonanten bestaan, maar, zegt hij terecht, ook in andere talen gelden dikwels voor wortels, praefixen, suffixen enz. bepaalde structuurregels; punt 2, de 'innerer Sandhi' van de Oudindiese grammatika, is van biezonder belang voor zekere zgn. 'agglutinerende' talen; hoe gewichtig punt 3 is, begrijpt men, wanneer men bedenkt, dat in het Indogermaans en de hierop teruggaande talen - ook het Nederlands en de andere Germaanse talen - alle ablautverschijnselen hieronder vallen.

In hetzelfde opstel maakt Trubeckoj bittere verwijten aan de indogermanisten, dat zij, niettegenstaande 'Ablautsystem' en 'Wurzel- und Suffixlehre', geen behoorlike 'morphonologie' hebben opgebouwd, waarvan de oorzaak vooral ligt in de 'Mangel jeder Verbindung mit einer lebendigen Sprache'. 'Dass die Morphonologie nicht nur für die Ursprache, sondern auch für jede Einzelsprache einen besonderen und selbständigen Zweig der Grammatik bildet, - das haben die Indogermanisten niemals anerkennen wollen: man hat die Morphonologie als Ergebnis eines Kompromisses oder einer Wechselwirkung der Lautgeschichte und Formengeschichte aufgefasst, und daher einen Teil der morphonologischen Erscheinungen in der Lautlehre, einen anderen in der Formenlehre besprochen.' Dit moge met recht aan een deel der taalvergelijkers worden ten laste gelegd, in zijn generalisering is het oordeel niet juist, want de schrijver van het wellicht meestgebruikte handboek der indogermanistiek, de man wiens invloed op de jongeren wellicht het allergrootst is - Antoine Meillet - heeft wel degelik getoond de 'morphonologie' als een onderdeel der grammatika op haar juiste waarde te schatten, al gebruikt hij ook Trubeckoj's terminologie niet. In zijn *Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes* - waarvan ik de vierde druk, van 1915, vóór mij heb liggen - verdeelt Meillet het hoofdstuk *Principes de la morphologie* in 4 stukken: I. *Généralités*, II. *Alternances*, III. *De*

la forme des éléments morphologiques, IV. *Des diverses espèces de mots*; welnu, onder II. en III. vinden wij datgene wat Trubeckoj ‘morphonologie’ noemt: II. bevat nummer 3 van Trubeckoj's desiderata: een overzicht van de ‘alternances vocaliques’ (‘les seules qu'emploie normalement la morphologie indo-européenne’) en de ‘alternances consonantiques’ (zonder ‘rôle morphologique’, maar toch om hun voorkomen zowel in wortels als in suffixen en uitgangen de bespreking waard); en in III. geeft Meillet ons de hoofdzaken van de structuur der wortels en formantiese elementen, m.a.w. Trubeckoj's desideratum 1. Zie ik juist, dan komen als ‘kombinatorische Lautveränderungen’, door Trubeckoj onder 2. genoemd, in het Indogermaans in de allereerste plaats de met de vormstructuur samenhangende ablautverschijnselen in aanmerking; ook hieraan heeft Meillet in zijn ‘morphonologiese’ paragrafen de nodige aandacht gewijd. Wij mogen dus zeggen, dat Trubeckoj's klachten Meillet buiten schot laten. Dat Meillet wellicht niet alle details zo heeft gezien als Trubeckoj dat veel later zou doen, daarvan kan deze zijn grote voorganger bezwaarlik een verwijt maken. Een verschilpunt is ook, dat Meillet de twee ‘morphonologiese’ paragrafen in de morphologie een plaats heeft gegeven en niet, zoals Trubeckoj zou wensen, tussen phonologie en morphologie in; dat bezwaar zal, denk ik, Trubeckoj wel niet zo heel erg vinden. Wanneer ‘morphonologie’ de leer is van de morphologiese aanwending van phonologiese verschillen en wisselingen, dan kan tegen het onderbrengen er van in de morphologie weinig worden ingebracht. Trouwens, in zijn wat jongere, in samenwerking met mevrouw H. de Willman-Grabowska geschreven *Grammaire de la langue polonaise* (1921) heeft Meillet, meer in overeenstemming met Trubeckoj's opvattingen van 1931, de ‘alternances’ in een apart hoofdstuk behandeld, tussen die over ‘Prononciation et Orthographe’ en ‘Principes de la Morphologie’, en een dergelijke indeling vinden wij in de Servokroaatse grammatika van Meillet en Vaillant en in de Čechiese van Mazon, welke in dezelfde serie van synchronistiese spraakkunsten verschenen zijn, die door de Poolse ‘grammaire’ is geopend.

Hoewel Trubeckoj niet genoeg recht heeft laten wedervaren aan de geschriften van Meillet, mogen wij anderzijds niet nalaten te constateren, dat het door deze grote voorganger gegeven voorbeeld de juistheid van Trubeckoj's opmerkingen van 1929 en 1931 (door hem in praktijk gebracht in de *Polabische Studien*

van 1929) in een te helderder licht stelt. Een andere vraag is, of de nieuwe term ‘morphonologie’ nodig was geweest; Meillet speelde het klaar zonder dergelijke terminologiese nieuwlichterij; zou dat in onze dagen niet meer mogelik zijn? Zeker, ‘morphophoneem’ is een niet onverdienstelik geconstruëerde samenstelling, en wanneer *idololatrie* gedissimileerd is tot *idolatrie*, kan men een dergelijk procédé toepassen op *morphophoneem* en er *morphoneem* van maken; maar was een term als ‘phoneemwisseling’ niet even goed geweest? Erger vind ik trouwens *morphonologie*: voor ‘leer der morphonemen’ had men ‘morphonemologie’ kunnen gebruiken; nu begrijp ik wel, dat naar analogie van het woordpaar ‘phoneem’: ‘phonologie’ bij ‘morphoneem’ ‘morphonologie’ wordt gefrabiceerd, maar desniettemin acht ik die term slecht gekozen: wanneer naast de ‘phonologie’ de ‘morphonologie’ staat, dan zal ons taalgevoel deze tweede term als een samenstelling van de eerste voelen, en dat wekt misverstand op, alsof ‘mor-phonologie’ een soort van phonologie was. Wanneer dergelijke voor mijn begrip monstrueuze termen van ouds bestaan, dan berust ik daar zonder morren in, maar waarom maakt men ze tans?

Ook overigens vind ik de taalverrijking der phonologiese school, waarvan het *Projet de terminologie phonologique standardisée, Travaux* IV, 309-323, getuigenis aflegt, eer een hinderlik, irriterend onderdeel van haar activiteit dan een attractie; in dit opzicht sta ik geheel aan de zijde van Schrijnen, *Proceedings of the international congress of phonetic sciences* (1933), 27. De phonologie maakt dikwels, ongetwijfeld in veel sterker mate dan haar aanhangers bedoelen of wensen, een revolutionnaire indruk; inderdaad is zij, niettegenstaande nieuwe gezichtspunten van betekenis, een voortbouwen op het werk van oudere linguisten. Hoezeer dat het geval is op het speciale terrein der zgn. ‘morphonologie’, meen ik hogerop in dit opstel te hebben aangetoond. Welnu, als de phonologie minder revolutionnair is dan zij zich wel eens voordoet, dan handelt zij m.i. goed door ook in haar terminologie niet te nieuwlichterig te zijn; anders verhoogt zij de toch al zo verbijsterende terminologiese anarchie.[1)] Ik ontleen nog een voorbeeld aan Trubeckoj's opstellen over ‘morphonolo-

1) In het voorwoord van zijn boek *Language, an introduction to the study of speech* (1921) zegt E. Sapir: ‘I have avoided most of the technical terms and all of the technical symbols of the linguistic academy.’ Aan zijn boek kwam dat m.i. ten goede.

gie', en wel zou ik de aandacht willen vestigen op de betekenis, die Trubeckoj toekent aan het woord 'morpheem'. Wanneer ik zelf af en toe deze term gebruik, dan doe ik dat in de zin, die Vendryes, *Le Langage* (1921), 86 er voor opgeeft: 'Il faut entendre par *sémantèmes* les éléments linguistiques exprimant les idées des représentations: ici [in de zin: *le cheval court*] l'idée du cheval ou l'idée de la course; et sous le nom de *morphèmes* ceux qui expriment les rapports entre les idées: ici, le fait que la course associée au cheval en général est rapportée à la troisième personne du singulier de l'indicatif'; volgens deze definitie zijn bijvoorbeeld de wortels van het Indogermaans of Semities 'semantemen', terwijl de in die wortels met elkaar wisselende vokalen, die functionele onderscheidingen aanduiden, 'morphemen' zijn[1)]. Ik meen te weten, dat deze door een zo verbreid handboek als *Le langage* gesanctionneerde terminologie door zeer velen wordt geaccepteerd en in praktijk gebracht; en nu zien wij opeens bij Trubeckoj, dat deze ook de wortels door de term 'morpheem' aanduidt, waarvóór dan voor de duidelikheid nog het eerste compositielid 'wortel-' wordt gevoegd: *Wurzelmorphem*. Moet zo iets niet afschrikwekkend werken op diegenen, die enerzijds menen, dat de 'morphonologie' van Trubeckoj niet iets wezenlik nieuws brengt en die anderzijds van andere nieuwe termen al genoeg geschrokken waren? De naam der wetenschap *phonologie* was al een nieuwigheid, die verwarring kon stichten: hij stelde naast de term 'phonetiek', die in het Duits iets anders betekent dan in het Frans, een nieuw geval van zodanige dubbelzinnigheid, want het is toch niet aan te nemen, dat diegenen, die *phonologie* gebruiken in de door De Saussure gesanctionneerde betekenis van 'Laut-' of 'Sprachphysiologie'[2)], hun terminologie ter wille van Trubeckoj c.s. zullen wijzigen! M.i. zou de phonologie zich populairder maken, als zij, in de terminologie zowel als anderszins, haar voorlopers niet verloochende door meer dan strikt nodig is van de door hen geschapen usus af te wijken.

Isolering tegenover de andere onderdelen der taalwetenschap is te minder gewenst, daar de phonologie met deze andere onderdelen onafscheidelik verbonden is. Hoezeer dat het geval is, toont ons in biezondere mate juist de zgn. 'morphonologie'.

1) Zie Vendryes, *t.a.p.* 94 vlg.
2) Zie *Cours de linguistique générale*, 1916, blz. 56 vlg. Alleen de eerste editie heb ik tans bij de hand.

Deze leer van ‘alternances’ en van ‘forme des éléments morphologiques’ is de schakel tussen klankleer enerzijds, vorm- en woordvormingsleer anderzijds, en in elke min of meer volledige grammatika ener taal behoort dat duidelik uit te komen.

Trubeckoj's artikels over de ‘morphonologie’ verdienen te meer gelezen te worden, daar zij deze onderlinge verhouding der hoofdstukken van de grammatika zo duidelik in het licht stellen. Van de vele belangrijke details vermeld ik speciaal de door Trubeckoj aanbevolen ‘strenge Auseinanderhaltung der produktiven und nicht-produktiven Erscheinungen’; dit is trouwens geen scherpe grenslijn: er zijn kategorieën, die op de grens staan van productief en niet-productief, en aan weerszijden der grenslijn bestaan weer allerlei gradaties. Zo is in het Nederlands het ablaut-type *stuiven - stoof - gestoven* nog krachtig genoeg in het taalbewustzijn verankerd gebleken, om de oorspronkelik schertsend bedoelde flexie *fuiven - foof - gefoven* in het leven te roepen, maar langs de weg der niet-opzettelike taalvorming zou een dgl. proces moeilik nog hebben kunnen plaats hebben: hier hebben wij dus ongeveer het grenspunt tussen productief en inproductief. En op het terrein van het productieve bestaat er een graadverschil bijvoorbeeld tussen *koninkje* (-k-): *koning* (-), *kettinkje* (-k-): *ketting* (-), waar de wisseling -k-: - bij alle substantieven op *-ing* resp. hun deminutiva mogelik is, en *koninklik* (-k-): *koning* (-) of *koninkrijk* (-k-): *koning* (-), waar de wisseling een veel beperkter gebied heeft; en aan de andere kant van de streep is er een dergelijk graadverschil tussen *lot - lōten, gebod - gebōden, god - gōden* enz. en het sterker geïsoleerde *stad - stēden*, en evenzo tussen de typen *kiezen - koos - gekōzen* of *wijzen - wees - gewēzen*, waartoe talrijke werkwoorden behoren, en het alleenstaande *worden - werd - geworden*. Een naar volledigheid strevende descriptieve grammatika moet in haar hoofdstuk over ‘phoneemwisseling’ het rijke materiaal ordenen, daarbij rekening houdende met de relatieve frequentie der gevallen in elke afzonderlike kategorie. Voor het volledig overzien ener taal is dat nodig, en hetgeen zodoende voor één taal duidelik wordt aangetoond, verheldert ons inzicht in het wezen der taal in het algemeen en in de taalhistorie. Deze is vaak in haar taak te kort geschoten en dat vindt zijn verklaring voor een groot deel in een verwaarlozing der taalwaarneming. In dit gewichtige punt ben ik het met Trubeckoj geheel eens.

Leiden.

N. VAN WIJK.

Waarde van ij (y) bij Hooft, Hollander, Amsterdammer[1]. I.

a. Psalm VI, berijmd (Leendertz I, 273-74) heeft 9 strofen van 6 regels, elk der strofen met het rijm-schema aab-ccb (strofe 1: misdaeden - ongenaeden - aen: moede - roede - slaen). In de strofen van 1 tot 6 en strofe 8 is er *generlei rijm-herhaling*. Strofe 7 heeft: rouwe - verouwe - breekt: *zijden - bestrijden* - steekt; Strofe 9: haeters - verlaeters - vermant: lieden - bieden - schandt. Er volgt uit, met zekerheid, dat ij hier niet = *ie* is.

b. Het vroege *Lied* I 22-24 bestaat uit *negen* strofen met het schema ab-ab-ab-a, elke strofe met eigen rijmen en geen rijmklank herhaalt zich. Strofe 3 luidt: Als ghij se siet - Soo vloeyt in haer gedachten - Eerbiedich biet - Haer soo veel vreuchts te wachten -Als ick vergiet - Betraende, droeve clachten - En lij verdriet. *Geen ie-geluid* kan worden aangenomen voor de slotstrofe: Suchten die sijt - Van mijne siele sticken - Bidt dat s'haer vlijd'-Mij haestich te verquicken - Want metter tijt - Soud' ick de rest uitschicken - En worden quijt.

c. 't Zelfde leert, op gelijke wijs, het laatste koeplet van de Dialoog (I, 37-39) tussen Cephalus en Amaryllys, schema aa, bb, ccc, b. Cephalus: T'is soet, dus wijckt *niet* - Am. Aen u dat blijckt *niet* - C. T'sijn soete smerten die niet deeren -

1) Bron: *Gedichten*, Eerste volledige Uitgave, gedeeltelijk naar des Dichters eigen *Handschriften* (berustend te Amsterdam, ter Universitaire Bibliotheek), van P. Leendertz Wz., bij P.N.v. Kampen, Amsterdam, 1871 en 1875. Deel I: de *Gedichten*; deel II: het *Dramatiese*. *Opmerking*: Van de nu verschijnende studie over de waarde van *ij* (*y*) is *uitgesloten* de *Warenar*, die in ander verband behandeld wordt.

A. Om smert, ist niet de pijne waert te keren - C. Ghij weet niet, wat ghij *mijdt* - A. Adieu, ick vlie met *vlijt* - C. Wel Amaryl, de *tijt* - Sal u bet leeren. - Indien *mijdt, vlijt, tijt* het ie-geluid hadden, dan zou er rijm zijn met de begin-regels van de strofe. Maar geen der zes andere strofen heeft zulk een overeenstemming. En - met de tweede helft van de voorafgaande strofe: A. Neen dat geloof ick *niet*, C. Wel proeft het, en *besiet*, A. Neen neen, mijn moeder *riet* - Mij noijt aen desen.

d. 't Bekende W i n d e k e n d a e r h e t b o s c h a f d r i l t (II, 146-47) heeft in z'n strofen geen rijmherhaling op het eind; strofe 3 nu heeft: D i e w e l n e m e n t u w e r s p i j t : T g e e n d a e r e e n h a r d e r l a n g o m v r i j t ; strofe 4: M a e r n o c h t a n s h o e s e e r g h i j v l i e d t : D a t g h i j m i j h a e t , e n d u n c k t m i j n i e t . Nog op het slot van 't Eerste Bedrijf van het Herdersspel: Wanneer de hovelingen - Een vrolijck liedtgen singen - T' e n i s v a n v r e u c h d e n i e t - M a e r 't i s , o m h e t v e r d r i e t - Daer 't hart af wort verbeten - Een weinich te vergeten - H a e r l a c h e n i s v a n s p i j t - O f 't d u i r t d e c o r t e t i j d t - Eens ogenblix.

e. Tot hetzelfde inzicht brengt ons ook het Sonnet *Fantazij* (I, 247): de kwatreinen hebben *ziet* - klaeghen - draeghen - *niet*: *schiet* - welbehaeghen - jaeghen - *verdriet*; de terzinen daarop volgend: neenen - scheenen - *vrijt*: schuwe - 't uwe - *lijdt*.

f. 't Kunstig-gebouwde *Gebed van Theseus* in het vroege *Ariadne* (II, 112-113) vangt aan met: *vlijt* - *sijt* - vielen - *strijt* - knielen - *hielen* - plach - sielen - sach - mach, eindigt met: keren - weren - *siet* - leren - *vliet* - *biet* - an - *liet* - wan - can. Alzo ij niet = *ie*.

g. 't Zelfde leren ons de Alexandrijnen (uit *Achilles en Polyxena*; II, 77):

> Veyligher is het dan, o Griecken, datmen *strijt*,
> Met woorden schoon gheciert, dan met een swaert dat *snijt*.
> Wanneer men vechten zal, Ulisses uyt het perck *vliet*,
> Het doen valt hem te swaer en 't zegghen is myn werck *niet*.

h. Uit de *Brief aan de Camer, uit Florence* (1600) nog:

> Van alle canten wijt
> Versaemden binnen u de grootgeestige *lieden*
> Wiens lichaem wan de Doot, maer voor haer naem moet *vlieden*.
> Hier was de Mantuaen die 't lant verbetert heeft,
> In wiens godlijck gedicht Anchises soone leeft,
> Van Phebo selfs benijt; soo die hem niet *benijden*,
> Ten minsten moest hij hem voor sijns gelijck *belijden*[1].

* * *

De *Sang* voor Christina v. Erp, 1621 (Leendertz I, 187), leert ons hetzelfde omtrent de geluiden *ij*: *ie*, maar maakt attent op iets anders. Het korte gedicht, dat spreekt van een schrikkelike oorlog maar die bestemd is *ras* o m t e s l a a n in hoogste peis en vree, moge in z'n geheel meegedeeld:

i. I. Oorlogh oorlogh blaesen - D'ooghen vol van gloedt - Van ongetemden overmoedt - Maer zij verbaesen - Met al haer tochten *hiet* - Mijn rustighe' inborst *niet*. - II. Dese dreigementen - Stoffende' op de kracht - Van al uw siel, sin en gedacht - Mij inneprenten - Een joocking tot den *strijdt* - Daer ghij soo graegh nae *sijt*. - III. Al dit braeve tarten - Dat mij krijgh *bereidt* - Door lieflijck licht, is *aengeleidt* - Tot den strijdt der harten - In vrundschap, en in vreê: - Soeckt ghij 't, ick soeck het meê[2].

Ontstaat hier niet (hoewel ei-ei de strofe besluit noch begint), in dit gedicht waarin wel geen *rijm-herhaling* te wachten is, de vraag naar de waarde van ei, het teken, tegenover ij? Indien, rondom 1600, ij niet = *ie* is, is ij dan = *ei*? Er is een voldoend materiaal om de vraag te beantwoorden. *Afdoend zelfs* is daarvoor

j. *de enkele Sang* 'Sichbaere Godt, te praelen - In wiens aenschijn Natuir haer siele sette' (1609), 9 strofen van elk 10 regels met het schema *abab-cc-deed*[3]. Van deze strofen volgen hier de rijmen van het quatrain waar mee elke strofe begint: 1.: praelen - sette - straelen - hette; 3.: ontberen - vriendelijcken - heeren - rijcken; 4.: steede - dwerghen - mede - berghen; 5.: geschaepen - t'aenschouwen - gaepen - vrouwen; 6.: conste -

1) Leendertz I, 10.
2) Wijze: Belle, qui m'avez blessé.
3) Leendertz I, 97-99.

gelucken - jonste - drucken; 7.: bevonden - voeghen - gebonden - ploeghen; 8.: ingebooren - bestrijen - beswooren - toverijen; 9.: te saemen - geven - lichaemen - leven.
Van onze *tweede* strofe luidt de aanhef:

> Al goedt en al *bescheiden*
> Schift ghij van een de doodtvijande *tijden*,
> En laschtse tusschen *beiden*
> Met Lente' en Herfst die niet soo bitter *strijden*.

Er is hier: 't verschil van de zuivere, de *ongenuanceerde, eiklank*, toen als nu met het ij-teken aangeduid, en de ietwat *ai*-achtige *ei*, nog niet uit het *toenmalig* Hollands Beschaafd, uit de kring der *Hoofden*, voor goed geweken, zo min als de oude Hollandse *oo* voor *oe*, als *ie* voor *ee*, zoals wij *ook uit Hooft* kunnen leren). Hiermee komen wij nu ook dichter bij strofe 8 en 9 uit de *Sang* 'In het Idalisch dal' (I, 172): 'Ick meen, ghij Venus, voelt - Uw vlammen wel verkoelt - Zint dat zij u dus heeft gedroelt - En soo ghij niet ras *op en zijt* - Ghij raeckt der minnen schepter *quijt*': 'Siet watse'haer *onderleidt* - Die schrandre *geestigheidt* - Op een vermaelde kloot, die *dreit* - Speurt sij de wegh des hemels nae - Soo sijse vindt sij is'er drae.' Dichter ook *bij 't geluid* van de meegedeelde *Sang* voor Christina van Erp 'Oorlogh oorlogh blaesen': *hiet - niet: strijdt - zijt: bereidt - aengeleidt*. Zo ook met de *Sang*, Leendertz I, 193: *Ghij die met heerlijckheidt*, strofe 1 en 2: *m*.

n. Zekerheid krijgen we nu omtrent de twee laatste strofen van I 34. En omtrent het *Sonnet* I, 260 met de kwatreinen *spijt - strijdt: gedijt - quijt* en *vroetheit - soetheit - naegespeelt* in de eerste terzine: *o*.

p. Van het Lied *Demophoön* (I, 17) vindt men, in de strofen 5 en 7, *vlijen: medelijen* tegenover *verbreyen*: *beyen* (*beiden*). In Psalm XLV (I, 246) in de slotstrofen tegenover *rije - heerschappije*: *geley*: *rei*[1)]: *q.* In het Lied *Leendertz* I, 5 heeft de eerste strofe 'Elck prijs sijn lief waer hij se gis - Sijn luck ick niet *benije* - Die ick bemin geboren is - Tot s'werelts heer*schappije*' - de *zuivere ei*-klank, - een van de laatste strofen de *ei* met *ai*-nuance in: Daer *leyt* niet aen, Apollo blont - Al ghingt ghij van ons *scheyen* - Als sij ons haer gesichte jont - T'is tschoonste van de *Meye: r*.

1) Voor *heerschappije* (met de zuivere ij) schrijft Hooft hier en daar nog het oude *heerschappie*, zo ook *poësie = poësije* (met zuivere ij).

Een voorbeeld nog uit de Alexandrijnen van *Achilles* en *Polyxena*:

> Trojanen, hadt ghy oyt oorsaeck te *zijn verblijt*,
> Zoo hebt ghy boven al oorsaeck *op desen tijt*.
> Ziet hier den dach en uer, ghy krijchsluy en ghy heeren,
> Die elck plach met zoo groot verlanghen te begheeren.
> Hoe dickwils hebt ghy int besonder *elck gheseyt*:
> Och! die mocht in een slach wreken syn *schand' en leyt*[1].

Overtuigend is zeker wel het slot van het *Bruilofts-spel* van 1602, uit de Dialoog tussen *Min, Heusheit* en *Nacht*, Leendertz II, 13. *Heusheit spreekt*:

> Indien ghij dit onthout, u sal van beyde *sijden*
> De soete vrede met de sachte rust *verblijden*;
> Indien ghij stadich eert de groote Min en mijn
> Elck sal van anders lust niet om versaden sijn.
>
> ***Min*:**
> Een vreuchde niet bekent bij de gemene *lieden*
> Sal maken dat het schijnt dat d'uuren u *ontvlieden*
> Voor haer gesette tijt, en d'ouderdoom bedaert
> Sal u gerustelijck thuys comen metter vaert.
>
> ***Nacht*:**
> Dit wenschen w'alle drye en gaen u twe *verbeyden*
> In des bruits camer om u t'saem te bedt te *leyden*,
> Geluckich die int lest te bedde wert gebracht
> Van Min en Heusheit, en de lang verlangde Nacht.

(*Wordt voortgezet*). V.D.B.

‘Taal is klank’, een verouderde leuze?

Es war unser Hauptanliegen, den lebendigen Klang, den Ton, also die leibliche Seite der Sprache in ihrer ganzen Wichtigkeit für den innersten Sin alles Sprachlichen herauszuarbeiten. Da der Klang bis in die tiefste Sphäre der Sprache sich als das mächtigste und zarteste Werkzeug der sonst unfaszbaren Tönung der Rede darbietet, ist er auf allen Stufen auch das nicht weiter abzuleitende Kriterium der Echtheit der Rede; eine Volkserziehung, die diese Seite der Sprache lebendig zur Anschauung und Klarheit bringt, kan groszer Wirkung sicher sein.

JULIUS STENZEL: *Philosophie der Sprache* (1934), blz. 107.

1) Leendertz II, 48.

Kroniek en kritiek.

Samenwerking geen dienstbaarheid. In het begin van dit jaar verscheen bij G.J. van Amerongen & Co. te Amersfoort, een rapport over '*Samenwerking in het taalonderwijs aan gymnasiale inrichtingen*'. Dit rapport was 'in opdracht der groepen Mo. G.A. en Classici van het Genootschap van Leeraren aan Nederlandsche Gymnasiën, samengesteld door L. Alma, G.J. Dieperink, J. Fernhout, A.J. Portengen, K.J. Riemens, J. van IJzeren, R.W. Zandvoort en A. Zijderveld'.

Op initiatief van de groep Mo. G.A. werd 10 Dec. 1932 te Utrecht een gemeenschappelike vergadering gehouden van de groepen Mo. G.A. en Classici, waarin de heren Zandvoort, Zijderveld, Riemens en Van IJzeren als inleiders optraden. Deze voordrachten van onderscheiden waarde zijn met de daarop volgende gedachtenwisseling volledig in het rapport opgenomen (blz. 5-33).

Gevolg van die gekombineerde bijeenkomst was, dat op voorstel van de voorzitter Dr. E. Slijper de Besturen van beide groepen een Kommissie benoemden, om een rapport samen te stellen 'over de mogelijkheden om in het grammaticaal en litterair onderwijs in het Nederlandsch en de moderne talen eenerzijds, anderzijds de klassieke talen meer eenheid en verband te verkrijgen'.

Een zeer prijzenswaardig streven!

Deze Kommissie begon haar werkzaamheden met een enquête, of er in ons land ergens reeds 'georganiseerde samenwerking bestond tusschen klassieke- en moderne-taalleeraren onderling en over en weer en, zoo ja, hoe deze dan was ingericht en werkte'.

Bovendien onderzocht men in hoeverre de keuze der 'schoolboeken samenwerking tusschen de talen deed veronderstellen'. De Kommissie dacht hierbij aan de volgende mogelikheden:

'1°. dat er g r a m m a t i c a 's bestaan, d i e a a n s l u i t i n g z o e k e n bij het onderwijs in of de kennis van andere talen.

2°. dat er g r a m m a t i c a 's voor moderne talen zijn geschreven, d i e h e t L a t i j n a l s b r u g g e b r u i k e n, dus uitsluitend voor gymnasiaal onderwijs bestemd.

3°. dat de keuze van lectuur samenwerking eischt, veronderstelt of mogelijk maakt, b.v. tusschen oude talen (Gr. tragedie, Lat. comedie, Seneca, middeleeuwsch Latijn) en Nederlandsch en moderne talen; of dat er leer- of leesboeken voor moderne talen voorkomen, die samenwerking en verband zoeken, o.a. met de oude talen.

4°. dat vertalingen als "litterair" werk worden behandeld, waarbij het origineel niet buiten beschouwing mag blijven, of dat vertalingen als hulpmiddel bij de oude talen gebruikt worden'.

Schrijver dezes spatieerde enkele woorden.

Ook ging men na 'in hoeverre in Duitschland, Frankrijk, België en Engeland "samenwerking" bestaat en c.q. hoe deze is geregeld'.

Behoudens enig overleg tussen Nederlands en Latijn in de eerste klas, en hier en daar besprekingen over afzonderlike klassen, en elders 'samenwerking tusschen de moderne talen bij de behandeling der letterkunde', bleek 'dat georganiseerde samenwerking aan de meeste scholen niet bestaat' (blz. 4).

In het buitenland is de toestand niet veel beter (blz. 36-38). In Frankrijk en Engeland is geen spoor van gemeenschappelik overleg te vinden. In België werd weliswaar 'de behoefte aan eenheid in nomenclatuur gevoeld door het Ministerie voor Kunsten en Wetenschappen, dat in de *Institutions* van 1923 hierop wees', maar de toegezegde algemene regeling laat nog steeds op zich wachten[1)]. In Duitsland spreken de *Richtlinien für die Lehrpläne der höheren Schulen Preussens* (Berlijn 1927) over de noodzakelikheid en mogelikheid van koncentratie bij het onderwijs. 'Toch moet men niet in een ander uiterste vervallen en een vak terwille van de concentratie geheel uit zijn verband rukken, of de leerlingen vervelen door hen langen tijd slechts met één onderwerp bezig te houden'. Of de *Richtlinien* ook vreesden dat koncentratie zou kunnen leiden tot ongewenste Gleichschaltung en verwerpelike nivellering van objektieve verscheidenheid, is mij niet bekend. Wel vernam de Kommissie, dat ondanks alles 'in de praktijk nog heel wat ontbreekt aan het doorvoeren

1) Of men over deze ministeriële inertie moet treuren, laat ik in het midden. Ik mag hier misschien wijzen op de artikelen van P. Ed. Fraussen in Nova et Vetera 1932-1933, die '*Onze spraakkunstige terminologie*' onderzocht in de vlaamse spraakkunsten.

der concentratiegedachte, vooral door de zware eischen, die zij voor de leeraren met zich brengt'.

Ook leraren zijn slechts mensen met een beperkte kennis. In theorie is samenwerking en koncentratie iets heel moois, de praktiese toepassing eist meer dan goede wil en ideële leuzen.

De Kommissie was er intussen van doordrongen, dat haar rapport 'slechts een eerste stap op den weg der samenwerking beteekent en dat het probleem moeilijker en ingewikkelde is', dan men gemeenlik denkt. Ze verwacht zelfs dat er bij verder onderzoek nog 'ongedachte moeilijkheden en bezwaren voor den dag zullen komen' (blz. 60). Toch blijft de Kommissie hopen, dat men die moeilikheden door herhaalde besprekingen en welwillend overleg kan ondervangen of verminderen.

Dat dit optimisme en deze 'eerste' poging tot samenwerking alle lof verdient, spreekt vanzelf, gelijk het even vanzelfsprekend is, dat op de konkrete voorstellen in dezen, kritiek kan worden uitgeoefend. Laten we even stilstaan bij de boven sub. 1°. en 2°. onderstelde mogelikheden in zake 'komparatieve' grammatika's.

Bij de algemene beschouwingen (blz. 39) komt deze kwestie explicieter ter sprake, terwijl in de konklusie (blz. 58) het idee van het Latijn als brug nog weer even naklinkt: 'De klassieke talen, met name het Latijn, moeten de brug zijn, waarover de leerling komt tot beter begrip van de andere talen en, doordat hij algemeen geldende begrippen heeft verworven, in het bijzonder van den samenhang van die talen'. In dezelfde alinea beveelt de Kommissie aan, dat bij het universitaire onderwijs 'een student in het Fransch, Duitsch of Engelsch een *klassieke* taal als bijvak neemt'.

Wie dit laatste wil onderschrijven, behoeft daarom nog niet akkoord te gaan met het latijnse-brugidee, dat ook blz. 39 reeds werd gewogen maar niet te licht bevonden:

'In abstracto zou men zich een "universeelen" grammaticalen leergang kunnen denken, die, het Latijn als basis nemende, het Nederlandsch en het Fransch in de eerste klas daarmee gelijk deed opgaan en hetzelfde kader later voor het Grieksch, het Duitsch en het Engelsch gebruikte'. Prakties is dit evenwel onmogelik, 'daar de moeilijkheden voor de drie eerstgenoemde talen zoo ongelijk zijn en op zoo verschillende tijden behandeld worden'. Overigens zou het Lyceum toch weer spelbreker zijn.

Tegenover het klassicistiese idee, om het Latijn als brug of als basis, als uitgangspunt of als centrum of als eindpunt te

beschouwen bij het talenonderwijs, kunnen we gelukkig ook een andere, juistere gedachte plaatsen uit het rapport. Blz. 52 waar gesproken wordt over de verhouding ‘Nederlandsch-Klassieke en Moderne talen’, lezen we zonder spatiëringen:

‘Wanneer aan concentratie van het onderwijs in verschillende talen gedacht wordt, dan is het niet meer dan natuurlijk om de moedertaal in het centrum te plaatsen. Deze immers levert de basis van het zich in de leerlingen ontwikkelde taalgevoel, deze ook is de eenige, waarin zij reeds sinds de Lagere School bezig zijn, zekere regels te ontdekken. Hoe dat gevoel verder ontwikkeld zal worden en welke regels moeten worden opgespoord, is een vraag, die allereerst om de wille van de moedertaal zelf moet worden opgelost’. Dit sluit evenwel samenwerking en dienstbetoon niet uit, mits de Neerlandicus daarbij zijn taalkundig (en pedagogies G.R.) geweten geen geweld behoeft aan te doen (vgl. blz. 44, al. 5-6; blz. 47, al. 4-5).

De beste voorbereiding en samenwerking bestaat m.i. in goed en waar moedertaalonderwijs. Maar de Neerlandicus staat half-machteloos, wanneer de zuivere en juiste begrippen in zake (nederlandse) taal door Classici of andere taalleraren worden vertroebeld en misvormd. De Neerlandicus zou dat ook al kunnen! Zeker kan het taalonderwijs er niet beter op worden, wanneer de Neerlandicus uit onkunde of uit bereidvaardigheid reeds zou voorgaan om het taalinzicht te verwarren en te vervalsen.

Ik ontken geenszins, dat de vakkundige studie van Latijn en Grieks - zuiver linguisties genomen - ten goede kan komen aan het inzicht in de andere gymnasiale talen. Ik durf zelfs te beweren, dat gefundeerde studie van Hebreeuws of Hongaars, of van welke niet-indogermaanse taal ook, nòg geschikter is om de ware, wetenschappelike kijk op indogermaanse talen te verdiepen: hoe meer twee talen verschillen, des te geschikter zijn ze om de onderscheiden taalfeiten aan beide zijden te verhelderen. Men dient zich echter te bevrijden van de even klassicistiese als onlinguistiese mening, dat voor goed taalonderwijs een ‘Latijnsche leest’ (blz. 39) nodig of nuttig is.

Die latijnse leest blijve gereserveerd voor het Latijn. Het Grieks eist een griekse leest, het Nederlands een nederlandse. Elke taal moet op zich zelf beschouwd worden. Evenmin als men het Latijn eigenaardigheden zou mogen opdringen, die specifiek Nederlands of Frans zijn, evenmin mag men in het

Nederlands latijnse of duitse taaleigenheden hineininterpretieren

Er is niets op tegen om bij alle talen de latijnse terminologie[1)] te gebruiken, mits men goed voor ogen houdt, dat dezelfde termen niet in alle talen dezelfde begrippen aangeven (vgl. blz. 54, 38). Wie bijv. de latijnse konjunktief zou identificeren met de griekse of franse, is er voor een groot deel naast. Wie talen wil vergelijken, moet ongetwijfeld wijzen op o v e r e e n k o m s t e n , maar ook en zelfs meer o p v e r s c h i l l e n . Ja, omdat in talen meer eigen dan gelijk is, moet vooral worden aangetoond, dat veel 'overeenkomsten' slechts s c h i j n b a a r g e l i j k zijn. Wat dit laatste betreft, schiet het rapport (sub VI, blz. 39 vv.) bij de konkrete vergelijkingen herhaaldelik te kort.

Maar ook bij de theoretiese formulering hebben we meer dan één korreltje zout nodig, om g o e d te verstaan wat de Kommissie verstond, toen het haar blz. 39 sub 1 mogelik scheen: 'een algemeen kader te vormen, waarin de gevallen uit de onderscheidene grammatica's elk te hunner tijd geplaatst worden. Feitelijk bestaat dit al, in zooverre onze grammatica's op Latijnsche leest geschoeid zijn, maar het kan verder worden uitgewerkt, door voor alle talen stelselmatig dezelfde termen te gebruiken'.

In deze toekomst-muziek resoneert nog te veel uit de dagen van de grammaire raisonnée, die helaas nog niet geheel dagen van olim zijn.
Moderne-talengrammatika's op latijnse leest geschoeid zijn geenszins moderne grammatika's. Classici die koncentratie en samenwerking in die richting zoeken, trachten wel 'de noodige eenheid' te forceren, maar kunnen zo nooit 'de gewenschte verdieping' verkrijgen.

'*De mogelikheid van syntheties taalonderwijs*' stelde de Vereniging van leraren in levende talen reeds 2 Jan. 1932 aan de orde (Levende talen, no. 68). Wel moeten alle taalleraren zo'n eventuele synthese van het eerste begin voor ogen nemen, maar de feitelike synthese kan pas komen, als het te vergelijken materiaal door de leerlingen gekend is; dus op een hogere klas.

Men kan akkoord gaan met wat de Kommissie verder mogelik achtte:

2. bij de zelfstandige behandeling van elke grammatica te

1) De klassieke *terminologie* van fonetiese aard (blz. 54 i.f.) is echter grotendeels uit den boze. Voor '*naamvallen*' verwijs ik naar 'Casuscasuïstiek' in no. 78 van Levende Talen; voor '*vorm en funktie*' naar De Nieuwe Taalgids XXIII (1929), blz. 134 vv., en Tschr. v. Taal en Letteren XVII (1929), blz. 63 vv.

wijzen op *overeenkomsten* (soms ook [lees liever: meer nog G.R.] op *verschillen*) met de Latijnsche e.a.

'3. eventueel aan het eind der zelfstandige behandeling een *retrospectieve vergelijking* te geven met de Latijnsche'.

Maar bij 2. zal men slechts kunnen wijzen op het r e e d s b e k e n d e ; en bij 3. zou men de vergelijking n i e t m o g e n b e p e r k e n tot het Latijn. Men doceert geen Nederlands noch enige andere taal ter wille van het Latijn; men onderwijst zowel het Nederlands enz. als het Latijn, om de gymnasiale leerlingen zo te vormen en voor te bereiden, dat ze na hun gymnasiumtijd hun weg kunnen vinden en veilig volgen. Of het hedendaagse Gymnasium en Lyceum nòg ten volle aan die taak beantwoordt, kwam in het Rapport niet ter sprake. Toch is dit vraagstuk wellicht urgenter dan dat der synthese en koncentratie. Niet de klassieke talen moeten de kern zijn van het Gymnasium, maar de hedendaagse leerlingen. Liefde voor de klassieke oudheid mag niet de ogen doen sluiten voor de eisen der nieuwere tijden.

We beperkten ons bij dit referaat tot de t a a l , en zwegen over de l e t t e r k u n d e , niet omdat we die van minder belang achten, maar omdat het Rapport hierover juister oordeelt dan over het talen-onderwijs. Ook moeten we verschillende behartigingswaardige en disputabele gedachten uit de vier lezingen (blz. 5 vv.) laten rusten. De uiteenzetting over het Frans (blz. 16 v.) is helaas! taalkundig geenszins van alle smetten vrij.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Boekbeoordelingen.

Dr. D.H. Smit: *Johan van Heemskerck* 1597-1656. Utrechts proefschrift (Amsterdam - 'De Spiegel' - 1933).

Dr. Smit is gelukkig geweest in de keuze van zijn onderwerp: het werk van Van Heemskerck heeft roem en verguizing gekend en beide in een mate die ons nu buiten alle verhoudingen lijkt; begrijpelik is daardoor het verlangen, los van die polemiek na te gaan, onder welke invloeden het ontstond, welke kenmerkende eigenschappen het naar ons oordeel bezit, in hoeverre het afwijkt van en heeft ingewerkt op het werk van anderen.

Dit laatste eist een studie op zichzelf, die zeker wel geschreven zal worden, nu de beide andere onderwerpen in dit proefschrift zeer uitvoerig en degelik behandeld zijn. Hier hoorde het ook minder tuis, aangezien Dr. Smit een samenvattende studie over Johan van Heemskerck schreef, waarin hij aan de Batavische Arcadia, en daarom gaat het als we over nawerking spreken uitsluitend, slechts een naar verhouding geringe plaats kon inruimen. Toch zal wet over deze Arcadia gezegd wordt, de lezer het meest belang inboezemen; het boek werd regelmatig herdrukt, tot in onze tijd[1] - het deed een lange reeks van navolgingen ontstaan[2], - het werd in de 19e eeuw, toen er geen navolgingen meer verschenen[3], toch nog steeds met bewondering genoemd[4], totdat Jonckbloet in 1874 het trachtte te verpletteren onder een woedende critiek[5]. Nadien is er geen redelike, indringende bespreking meer aan gewijd.

Ook niet door Ten Brink. Zijn vergelijkende literatuurstudie - Romans in Proza bevat een uitvoerige geschiedenis van de

1) Joh. Vorrink's bloemlezing (Den Haag, 1925) kan men de 11e druk noemen; de laatste volledige editie is die van W.P. Wolters en H.C. Rogge, 1871.
2) Een opsomming hiervan vindt men bij J. ten Brink, Romans in Proza, Leidon, z.j. (= 1900), blz. 292/4. Niel genoemd werd daar: *Eerbare Proefkuschjes van Vaderlandsch Naif in Arkadische Vrijerijen* van J. Le Francq van Berkhey, 1782. Er is trouwens nog heel wat arkadiese literatuur, die het woord Arcadia niet in de titel voert.
3) Een allerwonderlikst program voor nieuwe arcadia's gaf in 1856 Mr. B.W.A.E. Baron Sloet tot Oldhuis, *Onze Arcadia's*, Tsch. v. Staathuishoudkunde en Statistiek XV (a^{o} 1857), blz. 100 vlgg.
4) G.D.J. Schotel, *Beoordeeling der Arcadia's, gedurende de XVII en XVIII Eeuw, in ons Vaderland uitgegeven*, in Bijdragen tot Boekenen Menschenkennis (Schull en v.d. Hoop) 1832 en 1833 [Dr. Smit vermeldt in zijn literatuurlijst abusievelijk alleen 1833]. In deel 1832, blz. 183 zegt Schotel: ‘Het zoude te lang zijn, de loftuitingen, door de geleerden, in vorige eeuwen en ook in deze, aan het Arcadia van Heemskerk gegeven, hier op te sommen.’ Hij noemt van de gunstige beoordelaars: Siegenbeek, Lulofs, Burman de Jonge, Collot d'Escury, W. de Clercq; men kan hier o.a. aan toevoegen: Lublink Jr., Scheltema, Witsen Geysbeek, Jo de Vries, N.G. van Kampen; van Harderwijk, Hofdijk, Sloet tot Oldhuis. Hiervan onderscheidt zich *Scheltema* zeer van de anderen.
5) Gesch. der Ned. Letterkunde (2 dln.) II (1874) 346/7; in de 6-delige uitgave (IV, 405; a^{o} 1882) bleef dit oordeel ongewijzigd.

pastorale in Europa - voerde tot pijnlike verbazing bij het beschouwen van het Nederlandse specimen, tot spijtigheid, maar niet tot inzicht. Wie schrijft dat Van Heemskerck zich te deftig achtte, ‘om naast edellieden als Sidney en d'Urfé enkel een verdichte geschiedenis van herders en herderinnen te schrijven’, mag men dit laatste ontzeggen. Ook treft bij Ten Brink nog dezelfde vijandigheid ten opzichte van de ‘geleerde heeren’ die vroeger zo gunstig over de Batavische Arcadia plachten te oordelen, die de grond schijnt te zijn van Jonckbloet's fel requisitoir; maar wat bij Jonckbloet begrijpelik was, verloor voor Ten Brink zijn zin.

Kalff zette een misvatting van Ten Brink recht, door vast te stellen, dat ook de ingelaste wetenswaardigheden voor het 17e-eeuwse publiek de Arcadia aantrekkelik maakten, maar ging verder niet diep op het boek in[1)], evenmin als Te Winkel. Prinsen volgde over Van Heenskerck geheel Ten Brink, al zei hij iets anders, dan Dr. Smit in een niettemin gerechtvaardigd stukje polemiek meende[2)]: hij verklaarde uit Van Heemskerck's hoge positie niet zijn anonieme publicaties, maar het feit, dat de zorg voor de twede druk aan C.V.B. werd overgelaten. En Prinsen drukte in een aanhaling uit Van Heemskerck's Voorreden, het woordje *deftig*, daar toch gebruikt in de betekenis *belangrijk*, cursief[3)]. Het is duidelik, dat men op deze wijze een schrijver niet nader komt.

Ik geloof niet, dat de lotgevallen van de Batavische Arcadia hier te somber zijn geschetst; evenmin, dat ik te veel zeg, wanneer ik konstateer, dat Dr. Smit, die over deze lotgevallen niet spreekt, het boek op een principieel betere wijze heeft benaderd dan zijn voorgangers. Hij heeft het daarbij losgemaakt van de latere drukken, waarin immers het bijwerk, zonder wijziging van de oorspronkelike opzet, aanmerkelik werd uitgebreid. En deze eerste uitgaaf, de z.g. *Inleydinghe* besprekende, slaagt Dr. Smit er in, die te laten zien als een overzichtelik gebouwd boekje, niet ‘af’, zelfs niet vrij van compositiefouten, maar ‘zeer leesbaar’.

1) Evenals Kalff, heeft Elise Soer, *Iets over enkele Arcadia's* (Nederland, 1885, II 3 vlgg.) het arcadiese en het Hollandse in het werk willen scheiden; maar zij schatte het laatste 't hoogst.
2) blz. 87/8.
3) Handboek[1] blz. 352.

Rechtvaardigt het resultaat deze splitsing, zij is ook histories verantwoord, want de Inleydinghe is werk van Van Heemskerck's jonge, 'literaire' tijd; ze werd geschreven vóór 1627, in de jaren waarin ook zijn gedichten verschenen (1622, 1625/26) en prozavertalingen naar Sidney en d'Urfé (1625). Als ze gedrukt wordt (1637) is zijn smaak en liefhebberij nog niet gewijzigd, zoals uit nieuwe bewerkingen van verhalen uit de buitenlandse arcadia's blijkt (1636-'38); daarna maakt hij nog een Cid-vertaling (1640-'41) en dan is het met Van Heemskerek's letterkundige werkzaamheid uit.

Uit de twede druk van de arcadia (1647), in hoeverre dan ook door C.V.B. bezorgd, blijkt dat er daarna wel wat in de schrijver veranderd is: hij had niet meer het luchtige pleizier in literatuur zonder pretentie en verloor het gevoel voor evenwicht tussen galanterie en eruditie, dat het ideaal der 17e-eeuwse hoofse kringen was. Door dit laatste liet hij Rosemond indertijd spreken over 'ons Hollant', dat nu 'is geworden een schouwburgh van alle beleeftheyt, en wel-leeventheyt, nu noch kost, noch kunst aen geene dingen aldaer wert gespaert....' (5e druk, blz. 26 onderaan). Dr. Smit herinnert zeer gelukkig aan het Parijse Hôtel de Rambouillet, dat ook d'Urfé's invloed onderging.

Wanneer het nog eens tot een herdruk van de Batavische Arcadia komt, zal niet een latere, ook niet een bloemlezing daaruit (Vorrink), maar de 1e druk gegeven worden.

De Batavische Arcadia vult, zoals gezegd, slechts een klein deel van deze dissertatie; daarnaast worden de gedichten en vertalingen besproken. Hierbij treft de al te gemakkelike uitvoerigheid, waarmee details en bijkomende zaken in de tekst worden behandeld en herhaald; dit geldt vooral het hoofdstuk 'De Gedichten' - zie bijv. blz. 104-121 over Van Heemskerck's verhouding tot Cloris - dat minder slaagde dan de andere. Overigens mogen we de schrijver een compliment voor zijn prettige stijl niet onthouden.

De beide eerste hoofdstukken, over Van Heemskerck's leven en zijn vriendenkring, hoewel uit schaars materiaal opgebouwd, geven een goede bijdrage tot onze kennis van de Gouden Eeuw. Zoals Muller enkele jaren het populaire beeld van de verhouding Vondel - Hooft onder handen nam[1)], wordt hier Te Winkel's

1) J.W. Muller, *Hooft en Vondel*, Nieuwe Taalgids XXIV en XXV.

voorstelling van Van Heemskerck als vriend van Huygens en gast van Hooft aan de beschikbare gegevens getoetst; Beets' veronderstelling (Rosemond = Anna Roemers) blijkt mede niet voldoende grond te bezitten.

Bij het genealogies materiaal teken ik een kleinigheid aan: men vindt steeds de admiraal Jacob van Heemskerck, aan wie Johan een gedicht wijdde, als neef van de dichter vermeld. Dr. Smit doet dit niet; het was echter beter geweest, als hij nadrukkelik gekonstateerd had, dat deze familieverwantschap, het eerst naar ik meen door Scheltema verondersteld, op geen enkele wijze kan aangetoond worden.

Of G.R. Doublet de voogd was, die Van Heenskerck voor zijn gedichten bestemd had (blz. 85), betwijfel ik, juist omdat deze gelijk met de dichter buitenslands zou zijn.

Dat Vondel niet genoemd wordt bij de door Van Heenskerck bewonderde dichters van zangerige liedjes (diss. blz. 100; Gedichten 1827/9 II blz. 68/9) is niet vreemd, als men bedenkt, dat zijn Wijckzang, Beeckzang e.a. van dit genre eerst van 1624 dateren, terwijl de Minnekunst in 1622 verscheen; maar het trekt de aandacht, dat de 2e druk, van 1626, die op verscheidene plaatsen gewijzigd is, hier geen toevoeging bevat, hoewel Van Heemskerck's Minne-Plicht (vertaald uit de Astrée) samen met deze alleraardigste verzen van Vondel en werk van Hooft e.a. in 1626 te Amsterdam gedrukt werd (Minne-plicht ende kuysheytskamp. t'Amst. Bij J.A. Calom). Ligt hier een aanwijzing, dat de 2e druk al voordien verscheen? (Op blz. 85 leze men na ‘in 1625 of 1626’ een komma: V.H. vestigde zich immers al in 1625 te Den Haag, vgl. blz. 14).

In een laatste hoofdstuk over Taal en Stijl toont Dr. Smit zich een goed kiezer van citaten, die Van Heemskerck's eenvoudig talent tot zijn recht doen komen. Is het echter juist, dat Van Heemskerck zich aan het precieuse hechtte, tegen zijn aard, ‘*nu hem de gave ontbrak om zich eenvoudiger* (te uiten)’? (blz. 191). Wel ben ik het met Dr. Smit eens, dat Van Heemskerck's waarde voor later tijd juist in dat ‘eenvoudige’ ligt, dat Busken Huet tot zijn prijzend aforisme bracht: ‘Sedert Heemskerck's Arcadia het licht zag, heeft onze taal opgehouden zich te verrijken.’[1)]

Utrecht.

B.H. ERNÉ.

1) Litt. Fant. en Kritieken IX, 181 (a^{o} 1880); ook in 1874 schreef B. Huet terloops over Van Heemskerck: XIX, 100.

D. Wouters en Dr. J. Moormann: *Het Straatlied* (Amsterdam - U.M. Holland - 1933) Prijs f 3,90.

Uit een verzameling van zes duizend ‘straatliederen’, op losse bladen gedrukt, hebben de uitgevers een ruime, in veel opzichten merkwaardige keuze gedaan, met de bedoeling om voor deze litteraire verworpelingen belangstelling te wekken. Ze dateren van ± 1750 tot op onze tijd. De bezongen onderwerpen zijn zeer verscheiden, blijkens de opschriften van de groepen: Liefdeliederen, Historische liederen, Oorlogsliederen, Sociale liederen, Godsdienstige liederen, Burleske en sentimenteele liederen, Balladen en romancen. Een uitvoerige Inleiding (blz. 5-29) levert een betoog, waarom deze ‘uitingen van de volksziel in zijn primitieve vormen aandacht verdienen’.

Dat deze liederen langs de straat gezongen zijn, lijdt geen twijfel. Ieder kent nog het zeldzamer wordende type: ‘De volkszanger, de straatzanger, is geboren en getogen uit de zgn. lagere volksklasse, hij is de ridder van de groote weg, met even weinig beschaving en ontwikkeling toebedeeld als de schare welke hij zijn liederen laat hooren. Die liederen zijn nieuwstijdingen, of dienen tot ontspanning, tot opwekking der jolijt bij hoogtijden als kermissen en volksfeesten’ (blz. 9). Als de uitgevers voortgaan: ‘Die straatzanger had het talent, de zangersvonk tot rijmen en fabuleeren’, dan moet daarbij bedacht worden dat ze in veel gevallen produkten van anderen voordroegen. Hun eigen werk was vaak erbarmelik gerijmel, maakwerk, door geen ‘zangersvonk’ bezield. Immers, die zogenaamde volksliederen waren vaak ‘gesunkenes Kulturgut’ (blz. 15), afkomstig uit burgerlike salons (b.v. *Het hutje aan de zee*, blz. 229), uit cafechantants[1)] of cabarets, gelijk bij blz. 60 en 217 opgemerkt wordt. Auteurs met een talent aan dat van Speenhoff verwant, kunnen ook schuilen onder de ‘straatzangers’; dan herkent men ze aan het tekenachtige, het gevoelige woord, aan het treffende

1) Enige van deze liederen o.a. *Naar de parade in de Maliebaan* (blz. 213) en waarschijnlik ook de twee voorafgaande, heb ik in mijn jonge jaren door een ‘komiek’ - die zelf de auteur was - in een caféchantant horen voordragen. Het publiek zong dan het referein mee: op die wijze kwam het lied op straat, dat daar na feestjes en bruiloften niet alleen door de ‘lagere standen’ gezongen werd! In zo verre moet het begrip ‘straatlied’ ruimer genomen worden dan de uitgevers in hun Inleiding doen.

versritme. De eigenlike tijdzangen (b.v. onder de Oorlogsliederen, de hekeldichten, de satiren en spotternijen) zullen meermalen werkelik ‘geïnspireerd’ blijken. Of de godsdienstige liederen eigenlik wel in dit kader passen, valt te betwijfelen.

Bij het ‘straatlied’ zijn melodie en tekst onverbrekelik verbonden; daarom is het jammer dat de verzamelaars slechts bij een klein aantal teksten de melodie hebben kunnen aangeven.

Aan de studie van deze liederen, uit litterair en folkloristies oogpunt, hebben de uitgevers van deze verzameling een goede dienst bewezen.

C.D.V.

Leerboek voor Arbeidersavondscholen. Nederlandsche Taal, A I. (N.V. Arbeiderspers, Amsterdam, 1933).

Dit leerboekje is waard aangekondigd te worden, omdat de samenstellers er naar streven langs praktiese weg hun volwassen leerlingen een gezonde, vlotte taal te leren hanteren, en hun oren en ogen open hebben voor de vele fouten die onze ‘schrijftaal’ in al zijn geledingen aankleven. Evenwel gaan ze niet zo ver, dat ze een starre ‘spreektaal’-ortodoxie aanhangen: ze wijzen duidelik op, en geven oefeningen in allerlei taalvarianten, voorzover dit in een beginboekje mogelik is. In ‘Tien Geboden’ op pag. XIII krijgen de leergierige arbeiders de raad: eenvoudig, logies, zakelik en korrekt te schrijven. Met dit laatste wordt bedoeld een juiste spelling en een goed gebruik van ‘leestekens’. Voor de ‘leraren’ besluiten deze geboden met een rijmpje van Ligthart:

> Zet, redeneerders, wijd uw oren open:
> Een kind leert lopen door te lopen.

Inderdaad volgen de samenstellers dit beginsel: voor hen behoeft taalvaardigheid een lange reeks van steloefeningen: ‘spelling- en lexicologiese oefeningen zijn slechts hulpmiddelen in dienst van opsteloefeningen’. Aan deze laatste wordt dan ook de grootste zorg besteed, en de oefeningen gaan uit van teksten uit allerlei eenvoudige en voor de gebruikers belangwekkende boeken en artikelen.

Afzonderlike vermelding verdient de spellingmetode. Voor zover mij bekend, is dit het eerste taalboek in Nederland, waarbij men uitgaat van de grondslag: *spellingoefening berust in de eerste plaats op zien*. Wie de publicaties over spellingonderwijs heeft

gevolgd, zal hebben kunnen lezen dat men in Amerika[1)] en Duitschland, door uitgebreide onderzoekingen tot de konklusie is gekomen, dat ons spellingonderwijs op zien, en niet op horen behoort te berusten. Van dit nieuwe standpunt nu zijn de schrijvers uitgegaan[2)].

Het is merkwaardig dat in dit moderne taalboek de oude Adam nog enkele malen de kop opsteekt: Er wordt gesproken van 'leestekens' en gewerkt met grammatiese tekens (pag. 14). De gebiedende wijs bezit nog twee vormen; gelukkig wordt dit gedeeltelik weer ingeslikt (pag. 33). Op pag. 35 worden de leerlingen vergast op een stukje taalhistorie (aanv. wijs onder 2), wat volkomen overbodig, en tegen de principiële opzet is.

Dat men aan de fakulteiten voor wis- en natuurkunde en letteren en wijsbegeerte voor leraar studeert (pag. 40) zal wel ironie zijn, evenals de opgave van 'De Martelgang van Kromme Lindert' van A.M. de Jong (pag. 87) in de lijst van belangrijke werken.

Wanneer dit boekje en de nog ontbrekende van deze serie in handen komen van bevoegde leerkrachten, zal ons taalonderwijs aan volwassenen daar belangrijke baat van kunnen hebben.

R. KUITERT.

Dr. H.W.J. Schregel, *Stilistische en Syntactische Beschouwingen over de Camera Obscura van Hildebrand*. Leidse diss. A'dam 1933.

Dit proefschrift bedoelt 1° materiaal te verschaffen voor het vaststellen van de tijdsstijl in de eerste helft van de 19e eeuw; 2° het subjectieve van Hildebrands stijl te tonen. Na een hoofdstuk over kenmerken van de humoristiese stijl verzamelt de schr. aantekeningen over antithese, hyperbool, beeldspraak, epitheton, herhaling en over syntactiese onderwerpen. Voor het eerste geven ze inderdaad talrijke verspreide bijdragen, van een karakterisering van Hildebrands subjectiviteit komt echter niets. Misschien is dit een gevolg ervan, dat de schr. zich niet eerst de betekenis van het stijlbegrip helder genoeg heeftgemaakt.

JC. SMIT.

1) Zie o.a. Claire T. Zyde, An experimental study of spelling-methods.
2) Naar ik verneem verschijnt eerstdaags van één der samenstellers een publicatie over dit onderwerp: Auditieve of visuele grondslag van het spellingonderwijs? door I. van der Velde.

Aankondigingen en mededelingen.

Het voortgezet onderwijs in de moedertaal.

Onder dit opschrift publiceerde Dr. J. Moormann een drietal artikels in het ‘Tijdschrift voor zielkunde en opvoedingsleer’ (Jaarg. XXIV en XXV, 1932-34), aangevuld met een vierde artikel: *Spreekonderwijs op de middelbare school*. Opgezet als een bespreking van het bekende boek van Dr. Leest, groeide deze bespreking uit tot een zelfstandige schets van het moedertaalonderwijs, zoals de schrijver dat in praktijk brengt. Met alle waardering voor het goede, dat hij in het werk van Dr. Leest aantrof, verdedigt hij uitvoerig een andere opvatting van het leesonderwijs, ‘een “literaire” als men wil, die tegenover schrijver's “ekonomiese” vol bestaansrecht heeft’. In een tweede artikel vertelt hij hoe hij het instituut ‘vragen-stellen’ inrichtte; het derde gaat over de behandeling van spraakkunst; het laatste over spreken en voordragen voor de klas. Deze mededelingen over en uit een praktijk, die van gezonde beginselen uitgaat, door een frisse geest bezield, zullen door jongere en oudere docenten met vrucht geraadpleegd worden, natuurlik niet ter klakkeloze navolging, maar ter ernstige overweging.

Belangrike Letterkundige Werken. Leidraad bij de studie der Nederlandse literatuur. Deel III: De nieuwe tijd. Als vervolg van de beide delen van dit werk van Dr. Jos. J. Gielen (Purmerend - J. Muusses), in de vorige jaargang aangekondigd, verscheen in 1933 een derde deel, waarin op dezelfde wijze voor studerenden achttien onderwerpen behandeld worden, beginnende met Gezelle's gedichten en de Tachtiger Poëzie, en eindigend met romans uit de laatste jaren, o.a. van Herman de Man, Wilma, Van Schendel en Coolen. Daaruit blijkt dat de onderwerpen niet eenzijdig gekozen zijn.

De Beweging der Jongeren door Anton van Duinkerken (Antwerpen - Standaard-boekhandel - 1934). In deze beknopte brochure geeft de schr. een duidelik overzicht van de groepering en de verhoudingen van de Katholieke Jongeren, die zich achtereenvolgens schaarden om de tijdschriften *Van onzen Tijd, De Nieuwe Eeuw, Roeping, De Valbijl, De Gemeenschap, De Paal*

en een korte karakteristiek van de hoofdpersonen die daarin een rol speelden. Hoewel dit boekje meer bedoelt ‘de strevingen der jongeren’ te geven, dan een uiteenzetting van de betekenis der Katholieke jongeren voor de ontwikkeling van onze letterkunde, levert het daartoe een interessante bijdrage.

Gênsche prâot door Jan Cleppe (Antwerpen - ‘De Sikkel’ - 1933). Belangstellenden in Zuid-Nederlandse dialekten vinden in deze verzameling ‘Anecdoten in de Gentse volkstaal’ sappige, vlot vertelde grappen, die ook de folklorist genoegen zullen doen. De spelling is die van een leek, en dus alleen door Gentenaren behoorlik in klank om te zetten, gelijk Prof. J. Vercoullie in een kort woord vooraf mededeelt. Woordgebruik en syntaxis zullen bij deze geboren Gentenaar wel betrouwbaar zijn.

Niet-literaire taal uit de eerste jaren van de 16de eeuw. Een ook uit taalkundig oogpunt interessante tekst werd onlangs door Dr. D. Th. Enklaar gepubliceerd met de titel *Zestiende-eeuwsche wandelingen door Nederland* (Hilversum - De Kroon - 1934). Het is een eigenhandig verslag van zwerftochten van Pieter Aelmanszoon, secretaris van Naarden, in 1525-1527.

Herman Gorter en Israel Querido herdacht. Bij de U.M. Em. Querido verschenen verleden jaar, smaakvol uitgegeven, twee boekjes, waarin gestorven kunstenaars met piëteit herdacht worden. Henriette Roland Holst gaf in *Herman Gorter*, behalve de grotendeels bekende studie over *De schoonheid van Herman Gorters poëzie*, onder de bescheiden titel *Biografische Aanteekeningen* (blz. 1-83) haar aantrekkelike persoonlike herinneringen aan de dichter, die voor elke toekomstige biograaf van groot belang zijn om zijn karakter beter te leren begrijpen.

Zeer persoonlik is ook het boekje van A.M. de Jong over ‘de mens en de kunstenaar’. Is. Querido, waarvan de titel meer doet verwachten dan de schrijver, enigszins breedsprakig, biedt, maar ook dit boekje heeft waarde, omdat het geschreven is door iemand die Querido van nabij gekend heeft.

Buitenlandse boeken, voor Neerlandici van belang. Wie zich overtuigen wil, welke verre perspektieven de historiese dialektgeografie kan openen, raadplege het standaardwerk van Th. Frings over de *Germania Romana* (*Mitteldeutsche Studien Heft 2*. Halle - Max Niemeyer - 1932). Een goed overzicht van de

opzet en de uitkomsten gaf Dr. H. Sparnaay in Levende Talen (Des. 1933). Voor onze lezers is vooral van belang het hoofdstuk VI over *Die niederrheinische Germania Romana*, waarin een aantal woorden grondig besproken worden, die langs de 'opmarswegen der Romania' in de Rijnstreken ook in onze landstreken doordrongen en zich tot op de tegenwoordige tijd handhaafden.

In een omvangrijke bundel *Linguistica* verzamelde Otto Jespersen 21 'selected papers in English, French and German' (Copenhagen - Levin - Munksgaard. - London. - George Allen - Unwin - 1933. Pr. 18 sh.), gedeeltelik reeds elders gedrukt, gedeeltelik nieuw vertaald. De boeiende schrijftrant, de scherpzinnige kritiek en de frisse geest van deze Deense geleerde zijn voldoende bekend. Deze opstellen op het gebied van klankleer, grammatika, taalwetten, algemene taalstudie behoeven geen aanbeveling meer.

Als onderdeel van het *Handbuch der Philosophie* gaf Julius Stenzel een *Philosophie der Sprache* (München, Berlin - R. Oldenbourg - 1934. Pr. M. 5), in gedrongen vorm (114 blz.) en rijk van inhoud. Neemt men de moeielikheid van de stof in aanmerking en de noodzakelike beknoptheid, dan is het helder van stijl, ook doordat de schrijver meermalen van een konkreet voorbeeld uitgaat. De hoofdindeling toont reeds aan, hoeveel vraagstukken in dit werk behandeld worden: I Einleitung, II Grenzen der Sprache, III Satz und Wort, IV Grammatikalisation und Formalisierung, V Bedeutungsentleerung und Bedeutungserfüllung, VI Grundbedeutung, Bedeutungswandel, übertragene Bedeutung, Metapher, VII Stil. Muttersprache und Weltauffassung.

Ter wille van soortgelijke problemen op Nederlands taalgebied vestigen wij de aandacht op een vlijtig bewerkte studie van Wilhelm Heinsohn: *Das Eindringen der neuhochdeutsche Schriftsprache in Lübeck während des 16. und 17. Jahrhunderts* (Lübeck - Verlag des Staatsarchivs - 1933). Nauwkeurig wordt de taal van de kanselarij, van burgemeesters en raadsheren, van de kerk, de school en de boekdrukkerijen bestudeerd. In Duitsland is dit niet de eerste studie op dit gebied: dezelfde toestanden zijn voor Bremen, Hamburg en Berlijn reeds vroeger onderzocht. Wanneer hier te lande het onderzoek aangevat worden zal naar

de verbreiding van het algemene Nederlands in Saksiese en Friese gewesten, dan zal men de strenge methode van studieën als de hier aangekondigde, als voorbeeld kunnen nemen.

Minder voorbeeldig lijkt mij de jongste geschiedenis van de Duitse taal, nl. de geheel omgewerkte tweede druk van *Die deutsche Sprache* door S. Feist (München - Max Hueber - 1933). Evenmin als O. Behaghel en H. Hirt weet hij zich los te maken van het traditionele Duitse schema, dat de taalgeschiedenis bijna uitsluitend van linguisties standpunt beschouwt, terwijl toch sinds lang de Engelse en de Franse wetenschap deze geschiedenis op een bredere sociale basis plaatsten, waarbij noch de ontwikkeling van staat en maatschappij, noch de litteratuur verwaarloosd werden. Trouwens, een geleerde als kluge heeft daar al oog voor gehad, en de zeer beknopte *Geschichte der deutschen Sprache* van Hans Sperber (Sammlung Goschen - 1926) gaat ook in die richting.

Feist behandelt uitvoerig het Oud- en Middelhoogduits, de totstandkoming van het Nieuwhoogduits in de 16de en 17de eeuw, maar daarna (blz. 217) gaat de historiese lijn verloren en worden in brokkelige hoofdstukken allerlei taalverschijnselen besproken. Natuurlik is uit een boek met zoveel materiaal, met een goed bijgehouden litteratuurlijst allerlei nuttigs te leren, maar als compositie is het mislukt. Zonderling voor een geleerde die van taalevolutie verstand heeft, is de verouderde mening dat de Duitsers voor 1000 een zo voortreffelike flekterende taal bezitten ‘dasz ihnen die Krücken des Geschlechts- und des Fürworts noch ganz entbehrlich sind!’ (blz. 66). Duits-imperialisties klinkt het, als hij onder de ‘niederdeutschen Mundarten’ rangschikt: Niederfränkisch, Holländisch, Friesisch, Niedersächischs (blz. 282), terwijl hij bij menige Duitser misverstand zal veroorzaken, als hij schrijft: ‘Nur die Niederlande haben sich nicht nur politisch (1648), sondern auch sprachlich von Deutschland losgetrennt’ (blz. 190).

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Januarie-Februarie).

De Gids. Febr. In de *Kroniek der Nederlandsche letteren* schrijft Anton van Duinkerken over ‘*Revolutionaire poëzie*’, naar aanleiding van de bloemlezing *Het Eeuwige Vuur*, door I. van der Velde, ingeleid door H. Roland Holst.

De Nieuwe Gids. Jan.-Febr. Deze afleveringen brengen weer enige *Nieuwe Gids-Correspondentie*.

De Stem. Jan. In het *Critisch Bulletin* beoordeelt Joh. van der Woude *De Waterman* van A. van Schendel, en M. Revis de roman *Kaas* van Willem Elsschot.

Febr. Felix Timmermans publiceert een lofrede op *Vader Conscience*. - Anthonie Donker beoordeelt in de *Poëzie-kroniek* de dichter Jacques Schreurs M.C.S., wiens bundel *Nis en Nimbus, verzen van zaligen en heiligen* zeer geprezen wordt.

Groot-Nederland. Jan. In de rubriek *Literatuur* oordeelt J. Greshoff even ongunstig over de laatste bundel van H. Swarth (*Kinderen*) als over de verzen van Margot Vos en van een groep jongere Vlamingen (*Poëties Bericht*).

Febr. J. Greshoff schrijft over *Arthur van Schendel en De Waterman*, 'een der diepste, aangrijpendste boeken, ooit in het Nederlandsch geschreven'.

Stemmen des tijds. Jan. C. Tazelaar besluit zijn publicatie van *Onuitgegeven brieven van Mevr. Bosboom-Toussaint*; aan het einde is ook een brief van J.P. Hazebroek afgedrukt.

Febr. In de *Literaire Kroniek* bespreekt C. Tazelaar, behalve een aantal buitenlandse romans, o.a. *Redding* van H. Robbers.

Opwaartsche Wegen. Jan. In een waarderend artikel, *Op zoek naar Bilderdijk*, stelt K. Heeroma tegenover de studie van Gossaert een beschouwing, waarbij hij 'Bilderdijk alleen wil zien als Kristelik dichter'. - H. de Bruin geeft een artikel over *Theun de Vries*, waarin zowel zijn verzen als zijn romans besproken worden.

Febr. Onder het opschrift *Het intelligente dichterschap* beoordeelt K. Heeroma de dichtbundel *Berijmd Palet* van S. Vestdijk, die als 'nuchter Hollander' achter het 'intelligente destruktivisme' zijn gevoel verbergt.

Vragen van den Dag. Febr. G. Karsten geeft, in een artikel over *Eliza Johan de Meester*, een overzicht van zijn leven en een ontleding van zijn werk als novellist, romanschrijver en assayist.

Roeping. Febr. G. Knuvelder geeft een fragment uit een opstel over *Anton van Duinkerken*, een schrijver die z.i. meer uitmunt 'door intuïtieve synthetiese vizie dan door verantwoorde dokumentatie.'

Den Gulden Winekel. Jan. Theun de Vries polemiseert in een artikel *Proefbalans* 1934 tegen de schrijvers uit het geslacht van 1900, die zich als leiders opgeworpen hebben, maar z.i. de leiding reeds verloren hebben. - H.W. van Tricht doet interessante mededelingen over *De Nalatenschap van Frederik van Eeden*: zijn handschriften, brieven en dagboeken en concepten, die nu op het Haagse Gemeente-archief bewaard worden. - G.H. 's Gravesande vervolgt zijn vraaggesprek met *Ary Delen*, die uitvoerig vertelt over het leven en de werken van de romanschrijver *Willem Elsschot*. - Gerard van Eckeren bewondert *Arthur van Schendel's jongste boek* (*De Waterman*) en beoordeelt als 'het boek van dit seizoen' de laatste roman van C. en M. Scharten-Antink: *Carnaval*. - Constant van Wessem beoordeelt *De herberg met het hoefijzer* van A. den Doolaard; Emmy van Lokhorst beoordeelt *De ijzeren greep* van Alie van Wijhe-Smeding; W.A.K. de roman *Partij Remise* van Jef Last.

Febr. H.W. van Tricht geeft nieuwe biezonderheden uit De Nalatenschap van Frederik van Eeden, o.a. over *De Broeders*. - G.H. 's Gravesande laat *Lode Zielens aan het woord*. - G. van Eckeren beoordeelt o.a. de roman *Kaas* van Willem Elsschot.

De Vlaamsche Gids. Jan. In de rubriek *Vlaamsche Letteren* beoordeelt Lode Monteyne de romans van Gerard Walschap (*Adelaïde, Eric* en *Carla*) van Lode Zielens, en van Felix Timmermans (*De Harp van Sint Franciscus*).

Febr. A. van Loey publiceert een les over *Taalonderwijs in vroegere tijden*, waarin hij voornamelik het vreemde-talen-onder-wijs door middel van gesprekboekjes bespreekt, met gegevens uit een Engelse studie over dit onderwerp.

Het Woord. Okt. In deze aflevering is opgenomen een *Rapport over de bevordering van de Woordkunst door het Onderwijs*, waarin de nadruk gelegd wordt op: zuiver en goed spreken, zuiver en goed lezen, zich schriftelik goed uitdrukken. Wat het tweede punt betreft wordt de stelling verdedigd: 'De leesles moet vooral een les in het lezen zijn, niet uitsluitend woord- en tekstverklaring geven'. Ten opzichte van het eerste punt: 'De vrije beoefening van de woordkunst is het eigenlike terrein van de litteraire schoolclubs'.

Onze Taaltuin. Jan. G.S. Overdiep betoogt in een artikel *Stijl en litteratuurgeschiedenis* dat 'de litteratuurgeschiedenis

voor een belangrijk deel zal gaan bestaan uit, en berusten op, de stijlgeschiedenis', en behandelt in dit verband enige Vondelteksten. - B. Tiecke stelt de vraag: *Waar komen 'fraai' en 'mooi' vandaan*? - J. van Ginneken zoekt de 'meest karakteristieke vertegenwoordigers' van de vroeger besproken 'vier denkvormen' in onze Nederlandse literatuur bijeen. - G.H.B. Wolf bespreekt *Het versierend adjectief in 18de-eeuws proza*, op grond van een onderzocht fragment uit 'Het Land' (van E.M. Post), 'Sara Burgerhart' en 'Julia'. - W. Dols geeft een korte bijdrage over *Ja en neen in het dialect van Sittard*. - Th. Slichting behandelt *De vierde rei uit Vondel's Lucifer*, die hij uit verschillend oogpunt uitvoerig analyseert.

Febr. In een artikel Waalsche en Picardische klank-parallellen wijst J. van Ginneken op overeenkomstige klankverschijnsels in Zuid-Nederlandse en Waals-Franse dialekten, die z.i. niet toevallig kunnen zijn. - G.S. Overdiep vestigt de aandacht op de vele betekenissen van *doen* in het Gronings dialekt. - M.J. Premsela bespreekt *Het Fransche 'rime riche' in de Nederlandsche Poëtica*. - J. van Ginneken wijst op *Belangrijke boeken over sprookjes en sagen*, nl. de uitgaven van het 'Instituut voor vergelijkend Cultuuronderzoek' te Oslo. - J. Wils bespreekt enige boeken o.a. het Engelse proefschrift van D. de Vries.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LIII, afl. 1. Th. M. Chotzen toont aan dat *De 'wilde Yr' bij Vondel en elders* eigenlik betekende: de niet onderworpen Ier. - A. Beets vond het blijkbare germanisme *Koppen snellen*, d.w.z. met een snelle slag verwijderen, reeds in een tekst van 1827. - Jacoba van Lessen behandelt de etymologie *Van lok en plok en hun verwanten*, en van *geluk*. - J.W. Muller vervolgt zijn *Reinaert-studien*: hij weerlegt alle argumenten die Van Mierlo aanvoerde voor de oorspronkelikheid van Aernout, en blijft dus bij de mening dat Aernout een Franse branche met groot talent vertaalde en tegelijk overtrof.

Levende Talen. Febr. Van de belangrijke voordracht van W. Kramer over *De hervorming van het stijlonderwijs in Frankrijk, Duitsland en Engeland* is het eerste gedeelte afgedrukt. - Gerlach Royen geeft een helder, krities artikel over *Casus-Casuïstiek*, waarin opnieuw aangetoond wordt, hoe nodig het is, vorm en funktie scherp te onderscheiden, en hoe onmogelik het is, de casus in allerlei talen op grond van één schema te doceren. - A.J. de Jong bespreekt de brochure *Het Spellingvraagstuk* van

C.G.N. de Vooys; A.J. Schneiders beoordeelt de nieuwnederlandse Reinaert-bewerking van Carel Voorhoeve; H.J. van Wiclink veroordeelt de *Nederlandsche Spraakkunst* voor M.U.L.O. van I. Krol.

Vondel-kroniek V, Nummer 1. Gerard Brom wijst in een artikel *Jan Zoet en Vondel* twee gedichten van Jan Zoet aan, die gedichten van Vondel uitgelokt hebben: het eerste over de Amsterdamse Beurs, het tweede een *Morgenwekker*, die aanleiding gaf tot Vondel's *Staetwecker* van 1658. - P. Maximilianus wil van vs. 3-4 van Vondel's *Vertroostinge aan G. Vossius* een andere verklaring geven dan de gangbare, door *treckt* op te vatten als ‘lokt’, een opvatting die door de redakteur op goede gronden bestreden wordt. Het beeld uit de vierde strofe is een reminiscens aan Lucretius. - Verder bevat deze aflevering een lange, interessante reeks *Kantteekeningen*, o.a. een onderzoek van G. Nauta naar de oorsprong van de onderschriften in de *Warande der Dieren*.

Neophilologus XIX, afl. 2. Deze aflevering bevat een belangrijke voordracht van J. Huizinga over *Natuurbeeld en Historiebeeld in de achttiende eeuw*. - A.M.E. Draak onderzocht *The second part of the Dutch Ferguut and its French sources*. Zij concludeerde dat de bewerker blijkens de eigennamen in het tweede deel, behalve de Franse *Fergus*, ook andere ridderromans kende, o.a. de proza-Lancelot, de Merlijn, een Dietse roman van Walewein en misschien ook romans van Chrestien de Troie.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Junie. J. Salsman herdenkt een Vlaamse volksschrijver en -redenaar uit de 16e eeuw: *Franciscus Costerus S.J.* - Alfons Nowak publiceert Franse *Brieven van Hendrik Conscience aan Melchior Baron von Diepenbrock, prinsbisschop van Breslau*.

Julie. Amaat Joos behandelt *Het Klassikaal Onderwijs in de Middelbare Scholen*.

Aug. Een bibliografiese bijdrage van Alb. J.J. van de Velde geldt *Het werk van den geneesheer Carel Baten*, die in de 16de eeuw wetenschappelike werken in het Nederlands schreef. - Maurits Sabbe geeft nieuwe bijdragen over de *Betrekkingen tusschen Noord en Zuid in de 17e eeuw*. - J. van Mierlo deed een merkwaardige vondst in een Berlijns handschrift, waar fragmenten van een Brabantse mystica *Adelwip* in verduitste

vorm voorkomen, die niemand anders dan Hadewijch blijkt te zijn. De Nederlandse mystiek heeft 'dus reeds sedert de 13de eeuw invloed op de Duitse gehad.

Okt. Deze aflevering bevat de *Lijkrede*, door H. Teirlinck uitgesproken bij de teraardebestelling van Jules Persijn. - L. Willems verbetert *Een corrupte plaats in den Dietschen Doctrinale II*, 1346. - Rob. Roemans geeft een nauwkeurig bewerkte *Analytische bibliografie van Dr. Leonard Willems* met een inleiding over de verdiensten van zijn *Reinaert*-studie.

Leuvensche Bijdragen XXV, afl. 3-4. J. Mansion ziet in de door Dr. Holmberg als '*Mittelniederfränkisch*' uitgegeven teksten een bewijs voor 'het doordringingsvermogen van het Nederlandsch aan zijne oostelijke grens'. - J. Vanderheyden toont aan dat *'Mate' bij Dirc Potter* 'de hoofsche deugd bij uitnemendheid' is. - J. Decroos schrijft over *Shakespeare's Sonnetten en Albert Verwey's 'Van de Liefde die Vriendschap heet'*.

Die Nuwe Brandwag. Nov. J.R.L. van Bruggen geeft een artikel over *Verbeeldingstipes in ons Letterkunde*, waarbij hij onderscheidt: het 'stereotiepe, het melodramatiese, het generaliserende en het partikulariserende tipe', alleen het laatste kan 'waragtig grote kuns lewer'. - Anthonie Donker vervolgt zijn opstellen over *Nederlandsche Literatuur van dezen tijd* met een bijdrage over 'De tachtigers zooals men hen niet kent', waarin hij betoogt dat Gorter's grootheid zich pas ten volle verwezenlikt heeft na 'Mei'. - C.M. van den Heever beoordeelt *Styn Streuvels en zijn werk* van F. de Pillecijn; P. Schoonees het jongste werk van Jochem van Bruggen, nl. *Die sprinkaanbeampte van Sluis*.

Ons Eigen Blad. Febr. In No. XXIII van zijn, altijd onderhoudende *Spraakkunstige varia*, met het opschrift *Taal en taal is twee* polemiseert G. Royen o.a. tegen Jan Engelman.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Jan.-Febr. Josef Dünniger behandelt *Das geschichtliche Problem in der Volkskunde*.

Museum. Jan. G. Gosses beoordeelt de *Friesche dialect-geographie* van J.J. Hof.

Febr. J.W. Muller beoordeelt en prijst de *Uitgaven* van de Vlaamse Vereniging voor Toponymie.

C.D.V.

De beteekenis van het versschema.

Het is de gewone gang der wetenschap dat men theorieën en normatieve regels telkens weer toetst aan de werkelijkheid. Het kan gebeuren dat een of andere richting daarbij naar het oordeel van haar tegenstanders de waarde van het normatieve onderschat, maar dat de werkelijke verschijnselen zelf steeds den grondslag van alle theorie moeten blijven vormen staat wel voor alle partijen vast.

In de gebruikelijke beschouwingen over verzen en versbouw bestaat, meen ik, een groote en bedenkelijke afstand tusschen theorie en werkelijkheid. De kern van de moeilijkheid zie ik in de beteekenis die men hecht aan het versschema ofwel het metrum. Dat zou dan in Nederlandsche verzen moeten zijn: de regelmaat, die aan het afwisselend toe- en afnemen van zekere geluidsfactoren ten grondslag ligt.

Men kan meenen dat zulk een schema een objectief gegeven is, d.w.z. een norm voor de verssoort, die dienen kan om daaraan den bijzonderen vorm van elk vers dier soort te meten en te bepalen. Een dergelijke objectiviteit zou ik uiterlijk willen noemen, omdat zij een maatstaf aanbrengt dien wij vooraf als vast aannemen en van buiten af aan een te beschouwen vers aanleggen. Zoo vatten de versleeraars de waarde van het schema veelal op.

Men kan ook meenen dat zulk een schema in wezen een versvorm van bepaalde soort weergeeft en dat dus dit schema voor den goeden verstaander alle mogelijkheden der verssoort bevat en vereenigt. In die voorstelling zou het schema dus een gesublimeerde eenheidsvorm zijn, waaruit zich als het ware alle verschillende vormen der afzonderlijke verzen kunnen ontplooien. Dan zou het schema een innerlijke waarde hebben voor de verzen der bepaalde verssoort. Zoo voelen het zonder twijfel de dichters die aan vaste versvormen en schema's waarde hechten.

De versleeraar hanteert het schema als uiterlijken maatstaf om de verzen te ijken en afwijkingen in den bouw van bepaalde verzen aan te wijzen; hij onderscheidt dan toelaatbare en ontoelaatbare afwijkingen of verklaart bepaalde afwijkingen in hun bijzonder geval. De dichter zal aan het schema volgens zijn voorstelling een innerlijke en eigen waarde toekennen, omdat

hij daarin den normalen en idealen vorm van de verssoort voelt; wat voor den versleeraar afwijkingen van het schema waren, zijn voor den dichter variaties die in de verschijningsvormen van zijn ideaal mogelijk blijken en die in hun verscheidenheid juist den rijkdom van de verssoort bewijzen; variaties die hij niet aanvaardt voelt hij als fout, dus als vergrijpen tegen den aard en de schoonheid van den vorm. Met deze, in den grond toch wel heel verschillende, voorstellingen over de beteekenis van het schema kunnen theoretici en dichters een aantal opmerkingen maken, die vrijwel overeenkomen; en daardoor ontstaat de schijn dat men een bevredigende theorie zou bezitten. Dat deze vrede echter niet volmaakt is blijkt zoodra de versleeraars het huns inziens ontoelaatbare gaan afkeuren, terwijl de dichters dit toch klaarblijkelijk goed hebben bevonden. En erger wordt het nog als sommige dichters met een idealen eenheidsvorm den spot gaan drijven. Dan blijkt dus wel dat hetgeen eenstemmigheid leek slechts een schijn was. Men was het niet eens over iets werkelijks, maar men verdroeg elkaar over iets denkbeeldigs: het schema van den versleeraar is een theoretische bepaalde abstractie, het schema van den dichter is een geidealizeerde schoone vorm.

Een beschouwing van het vers die wetenschappelijk wil zijn moet zich degelijk rekenschap geven van de criteria waarmee zij werkt. Voor het schema als idealen vorm moet de wetenschap niet alleen eerbied maar ook volle aandacht hebben, daar deze een in den dichter werkzame factor is. Dichters die over de ideale vormen die hun voor den geest staan willen spreken geven dan ook kostbare bijdragen voor het wetenschappelijk onderzoek. Ook al worden zulke vormidealen wellicht theoretisch en abstract uiteengezet, toch hebben zij een directe betrekking tot de werkelijkheid. Immers, wat den dichter als een soort model in het gehoor of op eenige wijze in de zinnen ligt, berust bij hem op bepaalde voorbeelden die hij, mogelijk onbewust, als normatief erkent en die zijn uitingen steeds weer, mogelijk onbewust, in rythmisch verband blijken te houden.

De versleeraar met voldoenden smaak, evenals iedere andere lezer, zal aanvankelijk ook vervuld zijn door de werkelijkheid van bepaalde voorbeelden, die hem als de norm van een verssoort voor den geest staan. Als de theoreticus dan echter uit dezen normalen vorm een schema abstrateert loopt hij gevaar zich van de werkelijkheid te verwijderen. Toch moet het vers-

schema der theorie, wil het waarde hebben, aan een ontwijfelachtige werkelijkheid beantwoorden. Merkwaardig is dat de moeilijkheid hierbij speciaal aan de germaansche talen eigen schijnt; duitsche, nederlandsche en engelsche theoretici zijn in hoofdzaak de polemisten op dit punt.

Welke werkelijkheid verbeeldt het schema? Men antwoordt: eigenlijk verschillen in lengte, maar in onze taal komen die in hoofdzaak tot uiting door het accent. Met een dergelijke toelichting kan men tevreden zijn als men feitelijk alleen met teekentjes op papier wenscht te werken. Dan zou men het werkelijk hoorbare en waarneembare versgeluid dus eigenlijk in vergelijking brengen met iets visueels van zuiver theoretischen aard. Dat zou heel bedenkelijk zijn, maar het is gelukkig niet waar. Men werkt met het schema toch niet alleen als teekentjes op papier, maar men hoort dat wel degelijk ook als een soort normaal rythme. En daarbij is nu juist die zoo eenvoudig gedachte overgang van lengte tot accent inderdaad een bron van verwarringen.

Het gaat bij versrythme om een bepaald waarneembaar gebeuren in den tijd, een opeenvolging van zekere verhoudingen in een bepaalde orde en binnen een bepaald tijdsbestek. Zoo geeft het schema van een grieksch-romeinsch metrum de opvolging van langen en korten (met eventueele vrijheden), waardoor de verhoudingen van het gebeuren in den tijd zijn vastgelegd. Of in het dagelijksch leven de verschillen tusschen lange en korte lettergrepen bij de uitspraak van het klassieke Grieksch met de verhouding 1 lange = 2 korte strookte, kan ons thans onverschillig zijn. Bij de versvoordracht moet er toch iets te hooren zijn geweest, dat tot den regel dier verhouding voor zang en declamatie aanleiding kon geven. De grieksche accenten vallen maar zeer gedeeltelijk samen met lengte. Wat zij ook beteekend mogen hebben, zeker is dat de lengte niet gelijk is te stellen met klemtoon en dat de accenten geen formanten van het versrythme waren. Pogingen om deze tegenstelling tusschen lengte en accent te vergelijken met toestanden in de nieuwere germaansche talen zijn dus op zijn minst tamelijk speculatief. In die germaansche talen ligt de moeilijkheid immers juist in de botsingen die zich voordoen tusschen de vereischte accenten in het vers en de klemtonen der woorden. Maar het klassieke metrum dat de tijdmeting van een verssoort in schema brengt is inderdaad een uitstekende norm: het gebeuren is zuiver in zijn tijdsver-

houdingen bepaald; elk vers varieert daarop o.a. door de soepelheid van de accenten. De werkelijkheid van het schema, het vaststaande rythmische model, is dus de orde der tijdelijke verhoudingen en de dichter hoort en kent die ook zonder woorden of kan ze door een modelvers te citeeren herkennen. Hij kent die tijdverhoudingen uit het gehoor en niet van teekentjes op papier.

Nu meent men dat in onze taal niet de lengte der lettergrepen maar de klemtonen den gang van het vers bepalen. En met de wijziging van lengte in klemtoon meent men dan evengoed diezelfde of soortgelijke schema's te kunnen gebruiken. Maar klemtonen als zoodanig zijn geen tijdmeting waarbij binnen zekere vaste verhoudingen nog vrijheid voor variatie blijft. Zij geven, indien zij werkelijk duidelijk hoorbaar zijn, een geheel vastgeklonken structuur; en indien zij niet hoorbaar zouden zijn, zou daardoor iets uit het schema onkenbaar of wel onwerkelijk worden. Een vaststaand versschema met werkelijke accenten als bepalende factoren wordt een scherp of een dreunend rythme, zooals men dan ook voor het oud-germaansche vers wellicht moet aannemen, dat immers juist de scherpte der accenten nog door de allitteratie versterkt. Hier geeft dan echter de vrijheid in de plaatsing van onbeklemde tusschenlettergrepen nog een natuurlijke verscheidenheid voor de afzonderlijke verzen. Maar, wellicht reeds bij het oud-germaansche, doch zeker bij een verspractijk als van het middelnederlandsche epische vers zijn zulke vaststaande werkelijke klemtonen niet de vereischte bepalende factoren van het schema. De accenten hebben er als voornaamste belang, dat zij dragers zijn van een tijdmetend schema, waarbij dan nu niet meer een onderling verschil in de lengte der lettergrepen doch een zekere verhouding in den onderlingen afstand der accentplaatsen de maat aangeeft. De klemtonen op de aangewezen plaatsen hoeven niet in elk vers opmerkelijk scherp te zijn, zij kunnen zelfs geheel verdoezeld worden, maar men blijft de maat voelen en kan die verduidelijken door een overbodige of zelfs leelijke accentueering van die plaats te laten hooren: b.v.

> Het wás in éenen tsínxen dághe
> Dat béede bósch énde hághe
> Met gróenen lóueren wáren beuáen.

Zonder het leggen van de ongewenschte klemtonen op *wás*,

éenen, énde en *wáren* is de maat precies dezelfde; en deze maat is inderdaad wederom een tijdmeting, doch een van gelijke versdeelen. In het schema van het Reinaert-vers schuilt dus wel degelijk een hoorbare werkelijkheid, die echter niet van de werkelijke waarneming van klemtonen afhankelijk is. Voor de versmaat staat *bosch* volkomen gelijk met *eenen* en met *loueren*; het eerste is één beklemde lettergreep, het tweede twee vrijwel onbeklemde, het derde drie waarvan alleen de eerste een hoorbaren klemtoon draagt. Alles dus verschillend; doch hun duur is even lang in verhouding tot het geheel, namelijk een vierde deel van het vers.
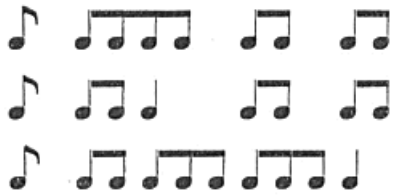
Ook het vermeende versschema volgens accenten blijkt in werkelijkheid voor het gehoor een tijdmeting. Variaties hierin ontstaan doordat onderverdeeling van elke maateenheid in twee of meer syllaben vrij is en doordat klemtonen op een of meer maateenheden al dan niet waarneembaar kunnen zijn.

In de meening dat ons vers zich eenmaal naar de klemtonen moet richten heeft men ook de getelde verzen in schema's van om en om beklemde syllaben gebracht. Wat de waarde der accenten en accentplaatsen in het schema betreft geldt hier hetzelfde als bij de oudere nederlandsche verzen. Ook dit schema is een tijdmeting, die echter door het vaste aantal der lettergrepen in de onderverdeeling sterk is beperkt, waardoor de variatie der waarneembare, zwakke en geheel onhoorbare accenten des te belangrijker en genuanceerder wordt.

Bij liederen en andere strofische formaties is het schema sterk gebonden; hier bestaat een vast verband tusschen de verzen en versdeelen, waardoor zoowel hun lengte als hun aantal is voorgeschreven. Hier is dus ook de wijze waarop het eene vers uit het andere volgt door het verband van den doorloopenden maatgang bepaald. Het volgend strofetje van Perk ligt geheel in het schema vast en vormt één onafgebroken rythmisch geheel.

Zouden duizend woorden kunnen
Zeggen, wat ik tot u zeg,
Als ik op die volle lokken
Zegenend de handen leg.
(Drie liedjes, I, vs. 9-12).
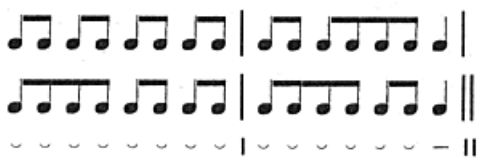
Er is hier geen enkele vrijheid in de tijdverdeeling mogelijk. De geheele phrase bestaat uit vier stukken van gelijke lengte, die twee aan twee doorloopend gekoppeld zijn; de rusten aan het eind van vs. 2 en 4 met het manlijk rijm maken deze verzen langer noch korter dan 1 en 3, doch geven hun juist den gelijken duur; elk vers bestaat verder uit hetzelfde getal van 4 paren gelijke tonen.

Ongelijkheid van het aantal lettergrepen brengt bij strofische of dergelijke formaties allerminst ongelijkheid van tijdsduur mee. Integendeel is het ongelijke aantal tonen een verschijnsel, dat zich juist voordoet bij schema's die in hun tijdmeting bijzonder vast liggen.

Ik ben geboren uit zonne-gloren
En een zucht van de ziedende zee,
Die omhoog is gestegen, op wieken van regen,
Gezwollen van wanhoop en wee. (Perk, Iris).

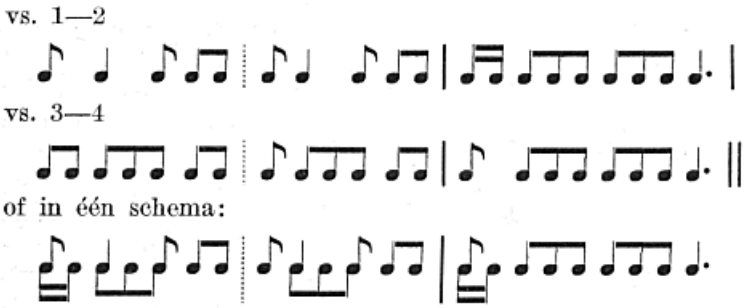

Het rythme in deze verzen is volstrekt dwingend: vs. 1 en 3 bestaan uit twee helften, die wel door rijm doch zonder tijdrust afbreken, zoodat de rythmische phrase doorloopt tot het groote rustpunt op het eind van vs. 2 en 4. De duur der halve verzen

van 1 en 3 is onderling gelijk; de duur van 2 en 4 is, als men de groote rust mede tot het vers rekent, gelijk aan dien van 1 en 3. Deze structuur is dus geheel

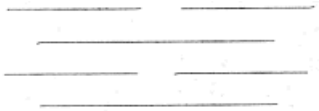

symmetrisch; en ook binnen de gelijke vershelften valt de volkomen symmetrie onmiddellijk in het gehoor. ‘Ik ben geboren’ of ‘die omhoog is gestegen’ of ‘gezwollen van wanhoop’ zijn evenlange en gelijke verloopende versdeelen, al is hun aantal lettergrepen niet gelijk. Tusschen klemtonen en versmaat is hier geen tegenstrijdigheid, rijmen en alliteratie versterken de accenten. Zoo ontstaat hier, daar de meeste accenten door twee slepende lettergrepen worden gevolgd, een normale maateenheid van 3 tonen. Dit heeft tot gevolg dat een accenttoon die slechts één slepende achter zich heeft van zelf tot den dubbelen duur wordt uitgebreid en dat het rustpunt aan het eind van vs. 2 en 4 den tijd van een heele maateenheid, dus van 3 korten, wordt aangehouden, eer de pauze van het slot der phrase intreedt. Een onderzoek van het heele gedicht zou nog meer verschillende mogelijkheden binnen dit tijdschema toonen. Het gedicht is coupletachtig maar niet strofisch en de dichter gebruikt vrijelijk ook andere onderverdeelingen der 3-slagsmaat: b.v.:
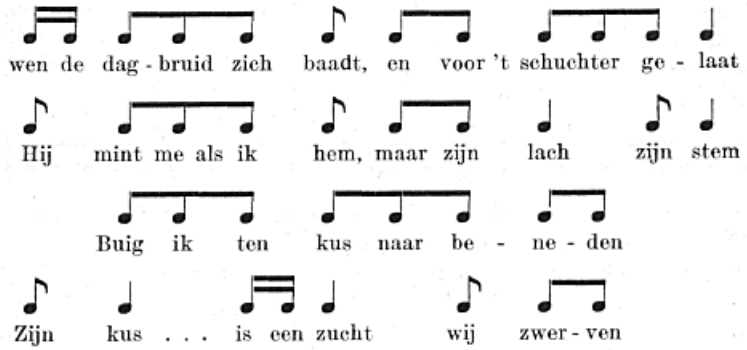
wen de dag - bruid zich baadt, en voor 't schuchter ge - laat
Hij mint me als ik hem, maar zijn lach zijn stem
Buig ik ten kus naar be - ne - den
Zijn kus . . . is een zucht wij zwer - ven

Wil men ook deze mogelijkheden mede in het algemeene schema doen uitkomen dan is dit, zonder dat daardoor aan het rythme iets verandert, aldus:

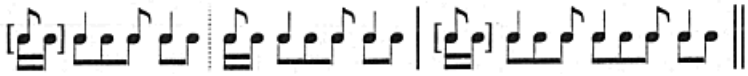

Hierbij valt alleen nog op te merken dat de verdeeling van één in niet zuiver is bepaald, evenmin die van in bij vrouwelijk rijm; maar deze onderverdeelingen hebben geen belang in den rythmischen gang.

In liederen en andere strofische of coupletachtige formaties vindt men meestal vaste herhaling van dezelfde rythmische figuren, en dan ook gelijk aantal lettergrepen, in de overeenkomstige verzen. Daardoor kan de symmetrie der geheele phraseering, en dus de eenheid van het schema, des te vaster gebonden zijn. Toch is een sterk sprekend rythme als de juist besproken 3-slagsmaat machtiger dan het aantal lettergrepen. En omgekeerd, als dit aantal wel steeds gelijk is, kan de symmetrie toch minder sterk zijn en kunnen er rythmische variaties binnen het schema optreden.

Wij beschouwen thans eerst den alexandrijn in zijn strengsten, strofischen of coupletachtigen, vorm en daarna de variaties in de getelde verssoorten bij losser toepassing.

> Weet iemand beter sans als honger tot de spijzen,
> Of bedde dat zoo zacht als vake slapen doet.... (Hooft).

Dit zijn twee verzen met eindrust en middenrust, die een volkomen symmetrische phrase van 4 gelijke deelen vormen. Een strofe bestaat uit twee maal zulk een phrase. Elk der gelijke vershelften bestaat uit een gelijk aantal eenheden, die naar het rustpunt op de zesde streven.

Bij de sterke rythmische gebondenheid van het geheel zal ook hier de symmetrie tot binnen de versdeelen worden voortgezet. Dan zal zich dus ook binnen die zes lettergrepen van elk half vers een overeenkomstige en gelijkmatige gang opdringen. Vast staat daarbij dat de eerste lettergreep geen rythmisch gewicht heeft en dat de zesde een rustpunt vormt. De vier tusschenliggenden hebben geen scherp vast hoogtepunt (waarvoor wellicht de derde nog in aanmerking zou komen). Een meer of minder om-en-om aanzwellend rythme is dus gegeven als het meest gelijkmatige. Dat de tweede en vierde hierbij scherpe accenten ontvangen is allerminst noodzakelijk, indien slechts geen te sprekende accenten op de derde en vijfde het gelijkmatig op- en

afgaan beletten. De toch reeds gerekte eindlettergreep wordt dan met een kleine pauze en de onbetoonde beginlettergreep van het volgende versdeel tot een gezamenlijken duur gebracht, gelijk aan dien van de vier tusschenliggende lettergrepen en daarmede is de symmetrie volkomen. en of ofwel zijn onderling even lang en de phrase van 2 verzen bestaat uit acht zulke 4/8 maten.
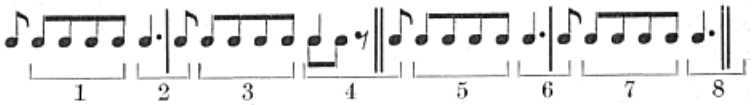
Dit schema zou op zich zelf, evengoed als dat van Iris, een ongelijk aantal lettergrepen kunnen toelaten. Zoo kan b.v. op de plaats der middenrust ook een slepend rijm voorkomen, of kan de middelste 4/8 maat worden onderverdeeld in meer dan vier (dus 5, 6 of 7) tonen, zonder dat hierdoor de groote symmetrie van het strofisch verband wordt verstoord.

Geluckig is het Land, dat God den Heer beschermt,
Als daer met moord en brand de vijand rondtom swermt....
(Valerius).

(de volledige strofe herhaalt dit schema zonder eenig verschil nog eens).

Het daghet inden Oosten,
het lichtet overal;
hoe luttel weet mijn liefken
och waer ick henen sal.

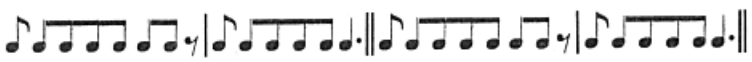

Het waren twee koningskindren
Sy hadden malkander soo lief;
Sy konden by malkander niet komen,
het water was veel te diep.

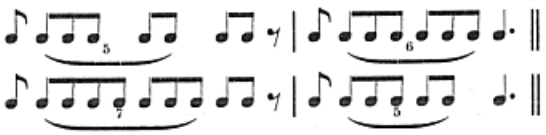

In het laatste lied zijn de tusschenmaten van 5 en 6 lettergrepen zoo talrijk, dat men hier aan een drie-slagsmaat, als bij Iris, de voorkeur zou kunnen geven en het rythme zou kunnen voorstellen:
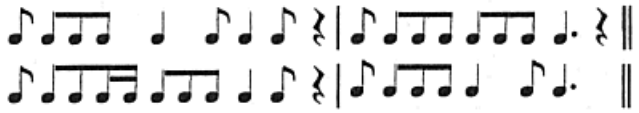
Ook dit doet aan de symmetrie van het geheel geen afbreuk. En indien iemand zou wenschen alexandrijnen op deze wijze in drieslagsmaat te lezen kan dit, althans voor sommige verzen, passend zijn; de symmetrie is er slechts te strakker door:

> Wat wacht gy, breede kring, met uitgerekt verlangen....
> 't Gevoel verstompt, verhardt; de geest, ter nêergezonken....
> (Bilderdijk, Afscheid).

Het schema van ‘Weet iemand beter saus’ of ‘Het viel eens hemels douwe’ (met slechts weinige overtallige lettergrepen) of ‘Wilhelmus van Nassouwe’ is echter reeds strak en vast genoeg, ook zonder de voor ons taalgevoel toch opzettelijke en op den duur ondraaglijk eentonige rekking tot drie-slagsmaten.

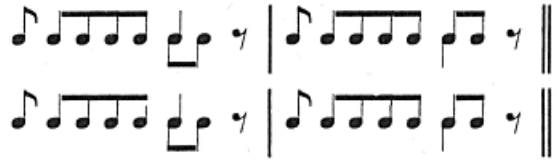

Bij zulke strofen is het om-en-om accentueeren doorgaans regel; de symmetrie wordt tot in de onderverdeeling voortgezet. Men voelt in het schema den maatgang:

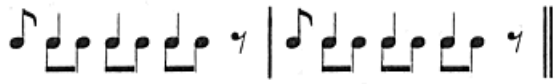

Zoo verschijnt dus het rythmisch verband van een 4/4 maat (waarvan de laatste vierde op de rust valt) in elke vershelft, boven het verband van vier 4/8 maten dat boven reeds werd aangetoond in het geheele vers.

Deze streng gebonden ‘strofische’ alexandrijn is echter niet de eenig mogelijke of de eenig bestaande vorm van het getelde vers van 12 lettergrepen. Zijn vaste symmetrie tot in de kleinste

eenheden is slechts dwingend in een streng symmetrisch grooter verband. In het meest algemeene gebruik von den alexandrijn als gesproken vers bij verhalenden of betoogenden inhoud is dit niet het geval. Dan vormt de dichter phrases, die uit een vrij aantal verzen of gedeelten daarvan bestaan. Het verband van den zin, met bijzinnen en tusschenzinnen, is dan gewichtiger als rythmische vormende kracht dan eenige vaste orde of symmetrie van een grooter schema. De rede in alexandrijnen bestaat uit vrij gedeclameerde phrases, waarin slechts een zekere evenredigheid wordt gehoord door het verband van telkens 6 lettergrepen met een waarneembaar rustpunt op het eind:

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ - ofwel

Deze ‘getelde’ alexandrijn staat, in tegenstelling tot den ‘strofischen’, nader bij het gesproken romaansche vers, waarnaar hij zich heeft gevormd uit de nog vrijere middeleeuwsche en 16e-eeuwsche nederlandsche spreekverzen. Het vers van den Reinaert heeft tot schema:

het 16e-eeuwsche heeft vaker dan en soms en nog uitgebreider maatvulling:

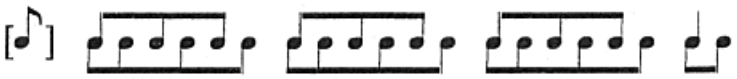

de getelde alexandrijn normaliseert dit tot een vaste opeenvolging van telkens een aanloop naar een rustpunt

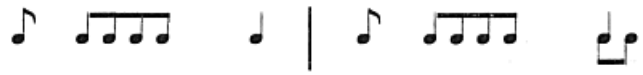

Het rythmiseeren van dezen aanloop van 5 korten laat velerlei schakeering toe. In de romaansche talen, en in de onze b.v. bij Hooft, is deze vrijheid, al of niet uitgesproken, erkend. Eerst bij verder ontwikkeling is in het Nederlandsch die vrijheid later, met name door Huygens, bestreden en onder den invloed van den ‘strofischen’ alexandrijn theoretisch uitgedreven. Toch is het strofische schema nooit volstrekt en voor alle toepassing werkelijk alleenheerschend geworden. Bij het volkomen rustig opeenvolgen van 5 korten, zonder eenige bepaalde verheffing

vormt zich gemakkelijk de figuur van één voortel gevolgd door 4 gelijkmatige korten, en dan ligt een om-en-om toe- en afnemen in ons gehoor. Deze zoogen. alternatie doet zich ook veelal kennen bij onze woordvorming in verbuiging en samenstelling en is dus in een nederlandsch vers alleszins natuurlijk. Zij moge de rustigste zijn, de eenig mogelijke rythmische orde is zij niet. Met behoud van de 6e als rustpunt kunnen de 5 korten zich ook voordoen als of als , waarbij dan dus het karakter van de 1e als voor-tel is losgelaten. Het is van weinig belang hoe men in theorie dit ontbreken van den voortel wil verklaren. Indien de voortel door een korte rust wordt vervangen hebben de 5 lettergrepen dus den duur die normaal voor 4 bestemd zou zijn. Is er geen rust in de plaats der 1e waar te nemen, dan heeft de voortel haar onbelangrijkheid als zoodanig blijkbaar verloren en neemt ook zij haar gewonen tijd en tevens iets meer aandacht in beslag. Wil men duidelijk doen uitkomen welk van beide gevallen zich voordoet, dan versterkt men, vaak willekeurig, de accenten en brengt de hier immers niet geldende alternatie toch als maatstaf in het vers. In vele gevallen echter, b.v. juist bij Hooft, geeft het vers wel degelijk aanleiding tot een duidelijk hoorbare accentuatie en dan blijkt vaak zonder twijfel dat de dichter inderdaad den voortel door een korte rust verving en dus, evenals in de oudere nederlandsche verzen en in ongetelde liederschema's, drie korten in de plaats van twee stelde.

Best dat ick my versteeck onder de bruyne bladen (Granida, vs. 30).
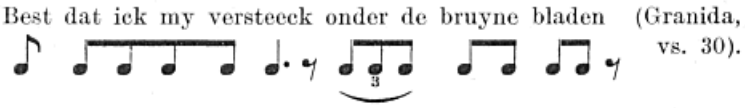
In de eerste helft is de voortel alleen eenigszins belangrijker dan normaal; in de tweede helft is hij duidelijk door een rust vervangen. Deze opvatting wordt gestaafd door den omgewerkten tekst der Granida, waarin de eerste helft van dit vers gehandhaafd bleef, de tweede gewijzigd werd tot:

in 't schemeren der blaeden.

Nog een derde afwijkende mogelijkheid heeft Hooft toegepast en aanvankelijk erkend: namelijk een verzwaring en verlenging der 2e lettergreep met behoud van den voortel.

Hoe aenghenaem is in een schoon lichaem de deucht
(Granida, vs. 479).

De tweede vershelft toont de bedoelde vrijheid: ; tusschen schoon en lichaem is een zekere afstand vereischt, die door een rekking ten koste van de drie volgende lettergrepen wordt bereikt. Dit vers is tevens een voorbeeld van nog een andere vrijheid, die de streng symmetrische verhouding der vershelften kan verbreken. De middenrust is hier niet of nauwelijks waarneembaar, de vershelften zijn door het zinsverband in elkaar overgehaald. Dit is evenals bij enjambement van het eene vers naar het volgende een verkorting van duur; in plaats van eerst aan een rust haar tijd te geven gaat het vers onmiddellijk door alsof hier geen rustplaats was.

De vrije groepeering van zinnen en bijzinnen kan inderdaad over de rust aan het einde en in het midden van het vers heenloopen. Dit gebeurt niet ongemerkt; men voelt dan het ontbreken van die rust als een opdringen of een samensnoeren van den versgang. Hierdoor wordt een effect bereikt, juist in tegenstelling tot de hoorbare symmetrie van andere verzen. Ook de regelmatige herhaling van gelijke vershelften is dan verbroken. Een werkelijke rust op een andere plaats in het vers zal men dan niet opmerken. Als er geen symmetrie meer is kan deze ook niet door een zwaardere afsluiting worden versterkt. In plaats van den rythmischen aanloop van 5 korten naar een 6e treden dan dus andere rythmische figuren op.

Dit loon eijsch iek alleen van uw grootachtbaerheydt,
Voor al de diensten die mijn leven haer oyt dede.
(Granida, vs. 1763-4).

De gang van het laatste vers is dezelfde als in het slotvers van dit Sneldicht van Huygens (boek XVI nr. 28; bij Worp III, 110):

Jan treckt sijn strengh en swijght, en antwoordt maer gevraeght,
Joost kakelt schielick op, of 't doncker is, of daeght;
Jaep is noyt seggens satt, all had hy nacht en dagh werck;
Jan is een Wijser, Joost een Wecker, Jaep een Slagwerk.

De strenge Huygens zelf heeft hier in het slotvers juist als bijzonder effect den alexandrijn in drie gelijke stukken verdeeld om zijn drieledige pointe met gelijke scherpte te kunnen voordragen.

De schijn van een middenrust is wel te redden door aan *Joost* een eenigszins overmatigen nadruk te geven, maar van een werkelijke rust of van een afsluiting kan hier geen sprake zijn.

vs. 1—3

vs. 4
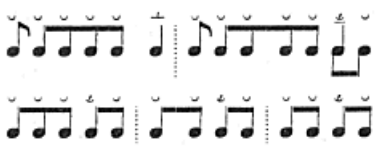
De drie symmetrische figuurtjes, waarin dit laatste vers zich splitst, zijn niet door werkelijke rusten gescheiden. Wel vormen zij elk duidelijk een besloten geheel. En binnen zulke korte gelijke reeksen is vanzelf de symmetrie weer des te sterker. De gelijke afloop is zoo nabij dat er nauwelijks eenige vrijheid in den aanloop mogelijk is. De accentuatie om-en-om is dan ook zeer hoorbaar. Dezen drieledigen vorm moet men niet te sterk als een vast bijzonder type in het licht stellen (al dringt zich de klassieke term iambische trimeter daarbij niet ten onrechte op). De alexandrijn zonder middenrust is een variatie, en de drieledige is slechts één vorm daarvan. Een vers kan zeer wel met de figuur ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ (⏑) beginnen zonder dat deze zuiver drie maal herhaald wordt.

Hij is niet wijs, die niet bij wij - len sot kan sijn.

(Anna Roemers).
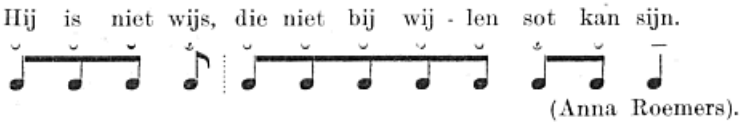
En zijn be - rus - ting weet zich tot den dood ge - veld.

(G. Gossaert, De stervende pelgrim).

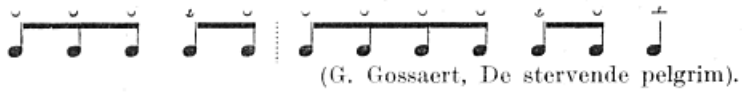

Hij is niet wijs, die niet bij wij - len sot kan sijn.
(Anna Roemers).
En zijn be - rus - ting weet zich tot den dood ge - veld.
(G. Gossaert, De stervende pelgrim).

In beide voorbeelden loopt hier na de onderbreking juist de gewone aanloopfiguur van nauwelijks te onderscheiden accenten naar een duidelijker slotfiguur ⏑ ⏑ –; bij Anna Roemers zou men nog door een accent op *wijlen* iets van de drieledige symmetrie kunnen vinden, bij Gossaert is een accent op *tot* geheel onmogelijk. Hetzelfde gedicht van Geerten Gossaert toont een anderen vorm van verdrongen middenrust.

Al - leen één schaamle pel - grim voelt, ont - zet, wreedaar - dig...

Al - leen één schaamle pel - grim voelt, ont - zet, wreedaar - dig...

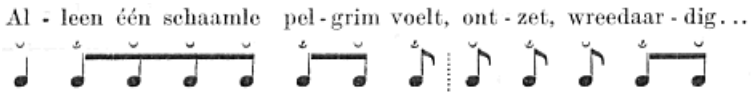

De eerste vershelft verloopt gewoon (behoudens de stemverheffing op *één*), op de 6e plaats gaat het vers echter zonder onderbreking voort naar een volgend accent: maar voor een werkelijke rust binnen het rythmische verband is er dan geen plaats meer. Op nog andere wijze loopt het rythme over de middenrust heen in den allereersten alexandrijn van de Granida:

Daer is hy och hoe ben ick in - de saeck be - la - den:

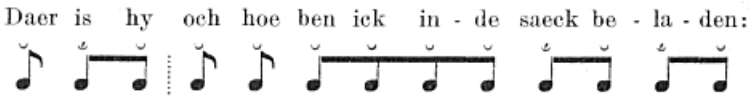

Hier is de onderbreking voorafgegaan; juist als men de rust zou verwachten heeft met *hoe* de gewone aanloop van 5 korten ingezet, die naar het accent *saeck* leidt.

Deze aanloop-figuren van verschillende lengte beheerschen het schema der vers communs of 5-voetige iamben geheel. Een verdeeling van het vers in gelijke helften met elk een rustpunt is hier onmogelijk. Juist de lange slottoon in het midden, die de middenrust vormde, ontbreekt, evenals de volgende voortel.

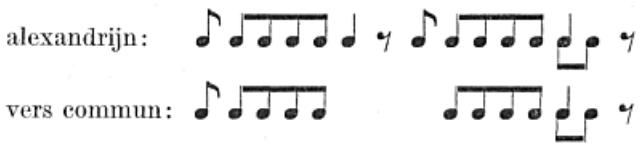

Hier loopt dus een figuur van 9 korten naar het aangehouden rustpunt. In den regelmatigsten vorm bestaan deze 9 uit voortel gevolgd door twee maal vier, waarna de eindtoon tezamen met rust en voortel van het volgende vers opnieuw den duur van vier korten aanneemt. De zinsbouw van het vers geeft echter evengoed andere figuren aan dan dit twee maal ♩ ⏑ ⏑ ⏑. De figuren van den onregelmatigen alexandrijn zonder middenrust treden hier, waar die rust ontbreekt, normaal op. De onderbreking kan overal vallen. Deze mogelijkheden hier nader in schema te brengen zou overdaad zijn. De vers communs zijn door hun natuurlijke verscheidenheid bij uitstek gesproken verzen. Vooral in sonnetten zijn zij na 1880 in onze letterkunde algemeen geworden. Vondel gebruikte ze o.a. in zijn Jeptha, doch vond daarin voor zijn rythmischen smaak niet genoeg vastheid. In onze psalmberijmingen komen zij veel voor op de lang-gerekte nauwelijks rythmisch genuanceerde phrasen der oude wijzen. De natuurlijke drang tot meer of minder duidelijke klemtonen

om-en-om moest op deze lange overigens tot eentonigheid neigende reeksen wel macht verkrijgen.

De figuren van 6 lettergrepen met rust op de laatste behooren in hoofdzaak tot deze twee typen:

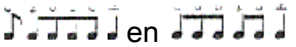 en

Beide hebben één accent dat tot den indruk van om-en-om klemtoon meewerkt. Beide bevatten ook de figuur van drie korten, leidende naar een accent. Komt dit figuurtje rythmisch los van het voorgaande te staan dan kan de eerste tel haar karakter van voortel verliezen:

wordt dan of

en als dit figuurtje onmiddellijk naar de hoofdrust loopt, wordt het een nieuwe vaste figuur:

of of

Deze figuur van 4 kan nu zelf een geheele vershelft van 6 lettergrepen beheerschen, als eraan 2 rythmisch onbelangrijke voorafgaan, die zich dus als een dubbele aanloop voordoen:

of

Men vindt dit in de eerste vershelft:

> Alderhouste Princes.... (Granida, vs. 273).

en m.i. evenzoo in de eerste helft van:

> Soo blijft binnen het rijck in rust, buyten in vreden.
> (Granida, vs. 590).

In de tweede helft van dit wel stroeve vers gebruikt Hooft nog eens de sluitfiguur , doch hij heeft er een zwaar accent aan doen voorafgaan. De middenrust is verdrongen en een 3-ledige maatgang wordt overwegend

Hooft nadert hier zeer dicht tot een vorm dien hij niet erkende en ook niet toepaste, evenmin als een zijner nederlandsche tijdgenooten, doch die in de romaansche talen geregeld als variant

voorkomt. Dat is de gedaante van den alexandrijn die uit twee gelijke helften van het hier beschreven type ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – bestaat.

Oui, je viens dans son temple adorer l'Éternel
célébrer avec vous la fameuse journée.
(Racine, Athalie, vs. 1 en 3).

Au coucher du soleil, tristement je m'assieds.
(Lamartine, l'Isolement).

Dans la nuit éternelle emportés sans retour.
(Lamartine, le Lac).

Zoolang de middenrust en de eindrust als steunpunten overwegen blijft de symmetrie van twee gelijke helften het schema beheerschen:

Zoo in de beide voorbeelden van Lamartine, vooral in het eerste. Is de middenrust niet sterk, dan trekken de 4 gelijke figuurtjes den rythmischen gang geheel tot zich. Er ontstaat dan een vers dat uit vier maal ⏑ ⏑ – (resp. – ⏑ ⏑) is samengesteld:

Voor de nederlandsche dichtkunst heeft deze vorm als gevarieerde alexandrijn geen belang. De dichters der klassieke periode hebben hem niet erkend. Na 1880, als men zelden meer alexandrijnen gebruikt, komt echter in de dan algemeene vers communs en ook in korter verzen de bedoelde groepeering van accenten allengs vaker voor.

Ik ween om bloemen in den knop gebroken
En vóór den uchtend van haar bloei vergaan,
Ik ween om liefde, *die niet is ontloken*
En om mijn harte *dat niet werd verstaan*. (Kloos).

Hier neigt in het cursieve gedeelte van de laatste twee verzen de figuur over tot 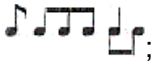 ; dit gaat nog niet verder dan Hooft; er is geen symmetrie die tot de rekking 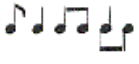 aanleiding geeft. In deze verzen zou dat een liedjesachtigen toon brengen die daar zelfs storend of plat aandoet. In het sonnet Aprilstorm (Verzen, 3e bundel) heeft Kloos opzettelijk scherpe en botsende accenten gelegd:

O, de rhythmus, rhythmus des winds zwiert zwaar....
Alsof een volk, een angstig volk van zielen
Op-één zich stuwend, licht de luchte hielen
Voor een ontzettend, onbekend gevaar....

Hier is in het eerste vers de figuur ⏑ ⏑ – ook wel niet na elkaar gebruikt, maar toch zoo duidelijk tweemaal aanwezig dat de rekking nauwelijks uit kan blijven:
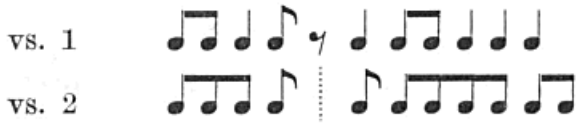
Van de mogelijkheid in dat eerste vers nog klemtonen om-en-om te bespeuren kan in geen geval sprake zijn. Toch toonen de volgende verzen dat dit als een variatie van het gewone vers commun is bedoeld. Ook zonder zulke zware opzettelijke accenten is deze variatie-vorm bij Henriette Roland Holst telkens te hooren:

Op de kentering der tijden geboren
in onze oogen nog de ondergangen
van de oude werelden die verbleeken,
onze lippen geplooid ten nieuwen groet....
(De nieuwe geboort, IX).

Alleen vs. 2 van dit viertal heeft den gewonen voortel; de 3 anderen hebben den aanloop ⏑ ⏑ – ; het 1e herhaalt dit nog eens aan het slot, het 4e heeft het dadelijk twee maal na elkaar; dat komt overeen met het halve vers: Oui je viens dans son temple. Het is slechts een gering gradueel verschil of men deze 6 lettergrepen leest als 3/8 maat:

of met rekking:

Een ander voorbeeld uit ‘De vrouw in het woud’ toont juist dezelfde figuur in het 2e vers:

Ge vraagt of ik den stap niet weer ga richten
naar het veld waar de groote strijd rumoert

waarop iets verder volgt:

En ge hoont: of dan al de hooge vuren
op de tinnen mijner ziel zijn uitgedoofd.

Hier heeft het eerste vers nogmaals dezelfde figuur en het 2e bewijst dat de dichteres zelf thans de dubbele lengte van *hoont* volkomen in het schema heeft betrokken, daar zij deze lange lettergreep in *tinnen* opnieuw door twee korten vervangt. Volgens de telling heeft dat vers dan ook een lettergreep te veel. Zoo naderen deze variaties tot een vrijheid die het gelijke aantal lettergrepen in het getelde vers kan doen wankelen. Toch bewijst het verband dat het getal hier de eenheid van het versschema is gebleven. De verschillende variaties in de groepeering van dit vaste aantal doen zich hier door elkaar voor. Niet de verschillen van het aantal bij gelijke tijdverdeeling, zooals in Perk's 'Iris'. Daar vindt men ook wel een vers dat op de voorgaande gelijkt, doch de 3/8 maat staat daar vast in het bijna strofisch verband:

Maar wij kunnen noch kussen, noch sterven.
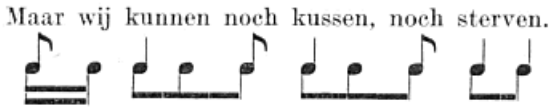
Zoo moeten vrijheden als de twee volgende ook worden beschouwd als variaties van het getelde vers:

Maar binnen zit een bleeke kind te treuren
Van tijden, toen kindren en zielen blij
Dansten haar vreugd op open levensweî.
(Boutens, Verzen. Zooals een koning).

Ik zat eens heel alleen te spelen
op een gedachteharp, de kelen
van schemering en duisternis om mij
fluisterden liedjes, het leek tooverij.
(Gorter, School der poëzie).

Het middelste vers van de terzine van Boutens en het laatste van de strofe van Gorter hebben 2 en 3 maal de figuur ◡ ◡ ◡ terwijl de maat der voorgaande en volgende verzen geen ⅜ als tijd-schema toelaat. Hier hooren wij bij Gorter dan ook geheel den gang van Racine's vers; alleen is in Gorter's vers, dat immers twee lettergrepen minder telt, de dubbele aanloop van het eerste accent weggevallen.

[oui je] viens dans son temple adorer l'Éternel.

De versmaat bestaat niet uit een afwisseling van lange en korte lettergrepen doch evenmin uit een afwisseling van be-

klemde en onbeklemde. Zij bestaat uit de tijdverhoudingen. Deze kunnen bepaald zijn door een sterk symmetrischen bouw, zij kunnen ook afhangen van een aan sommige vaste figuren gebonden phraseering van ongeveer gelijken duur bij gelijk aantal lettergrepen. De accenten moeten zich in die tijdverhoudingen voegen. Aangezien een vers zonder woorden (met hun onderling verband en hun eigen woordrythme) slechts een leeg schema is, moeten wij de versmaat wel afleiden en herkennen uit de natuurlijke verhoudingen die de woorden bij de uitspraak doen hooren. Bij de schema's die op een parallele phraseering van een reeks getelde lettergrepen berusten is de natuurlijke neiging om overigens gelijke tonen om-en-om te accentueeren zeer machtig. Of een bepaald accent daarbij meer of minder duidelijk is doet echter aan de versmaat niet af. De tijdverhoudingen worden daardoor niet verbroken. Dat deze steeds met vaste accenten zouden moeten overeenkomen en daarvan afhankelijk zijn is onjuist; eenmaal aangegeven gaan zij hun eigen weg voort. In de sterk symmetrische schema's, waartoe alle verzen met vrij aantal lettergrepen behooren, voegen de accenten zich gereedelijk in de tijdverhoudingen. De versmaat neemt, zoo noodig, door verlenging en verkorting van den duur der tonen de onregelmatigheden van aantal en accent der lettergrepen weg. In de getelde maten wordt het tijdschema door zekere rythmische figuren van aanhef en afsluiting der phrase beheerscht. Deze figuren berusten ongetwijfeld op de accenten; maar zij zouden geen verzen vormen als daarnaast de suggestie van den gelijken duur niet bestond, die ook tusschen de meest verschillende en zelfs met elkaar strijdige figuren een zekere verhouding in stand houdt. Daardoor worden al deze verschillen als gevarieerde phraseeringen van een gelijke reeks tonen gevoeld. De mogelijkheid om de verschillende figuren in alle combinaties binnen het vers (en bij enjambement zelfs over de versgrens heen) te plaatsen, maakt dat een eenheidsschema van het getelde gesproken vers eenvoudig niet bestaat. Het oor is gewend aan die figuren en herkent de combinaties; deze zijn legio. Het is bloote theorie als men daarin een of andere zeer regelmatige figuratie als het normale type wenscht te blijven stellen. Het vers is dan als een straat, waarvan in den loop der tijden het aanzien geheel kan veranderen; alles verschilt van het vroegere beeld, alleen de straat is gebleven. Kan men daar zeggen wat de eigenlijke normale gedaante van die straat is? Alleen historisch kan men een zekeren

vorm als den oorspronkelijken beschouwen. En toch is ook de nieuwste gedaante nog wel degelijk dezelfde straat. Evenzoo bij deze versmaten. Het is juist bij de getelde maten dat de versleeraren een tegenstelling tusschen maat en vrijheid willen zien, die door sommigen als een strijd tusschen metrum en rythmus wordt beschreven, door anderen als een liefelijk spel tusschen rythme en melodie wordt voorgesteld. In waarheid is dit voornamelijk een strijd tusschen theorie en werkelijkheid.

F. KOSSMANN.

Goethe in de Nederlandsche letterkunde. *Goethe in de Nederlandsche Letterkunde*, door J.E. van der Laan, Uitg. De Spieghel, Amst.

Ieder die over Goethe schrijft gaat uit van een bepaalde opvatting betreffende Goethe. De schrijver van dit proefschrift drukt de zijne zeer scherp uit als hij zegt: ‘Van zijn eerste artistieke werkzaamheid af gaf hij blijk van een grenzeloos indifferentisme omtrent de gevolgen van zijn werk voor maatschappij of moraal.’ Dit te lezen van Goethe, die zelfs in het kleinste teeken van maatschappelijke beleefdheid een diepe zedelijke grond wou erkend zien, en die verklaarde: ‘Wo ich aufhören muss sittlich zu sein habe ich keine Gewalt mehr’, stemt natuurlijk tot nadenken. Men vraagt zich af of Goethe niet in het midden van zijn leven de dichter van het nieuwere humanisme geweest is, en op later leeftijd een groot paedagoog. Hem een moreel-indifferent artiest te noemen of een man van zuiver-aesthetische levensbeschouwing, men moet erkennen dat het niet zelden gedaan is, maar als het nu nog gebeurt voelt men zich geneigd de opvatting niet alleen bepaald, maar beperkt te heeten.

Toch is het deze opvatting waaraan Dr. van der Laan de oordeelen over Goethe meet, die hier te lande geuit werden. Hij vindt dan het beste oordeel bij Bakhuizen, kort door hem weergegeven in de volzin: ‘Een kunstenaar behoort tegenover de zedelijkheid onafhankelijk, desnoods onverschillig te zijn, zooals b.v. Goethe dat was.’

Men kan Bakhuizens pleidooi voor de onafhankelijkheid van de kunst - een bemind onderwerp ook van mijn jeugdjaren -

van harte toejuichen, en toch van meening zijn dat Goethe, hoe onafhankelijk van een zekere soort van zedelijkheid, het niet was van iedere. Dat hij integendeel een eigene zedelijkheid voorstond en zijn kunst deed dienen om deze in 't licht te stellen.

Erkent men dit, dan zal men in de bedoelde hollandsche oordeelen niet enkel - hoewel toch ook - een teeken van aesthetische achterstand zien, maar tevens een natuurlijk en gewettigd verzet van de eene zede tegen de andere. Da Costa en de Clercq, Drost en Potgieter hadden volkomen gelijk als zij, het talent van Goethe erkennende, nochtans hun christelijk gevoel in opstand deden komen tegen zijn humanistisch. Ik waag het te gelooven dat zij, zonder uitzondering, beter georganiseerd waren om hem te verstaan dan Bakhuizen en dat in 't bizonder Potgieter, ondanks de huivering waarmee hij sommige christelijke verrukkingen bij hem miste, hem veel inniger, veel dieper genoten en zelfs ruimer begrepen heeft.

* * *

Hoewel de feiten en beschouwingen in dit werk zijn samengevat onder titels als: Sentimenteelen, Nationalen, ‘Journalisten’ en Vertalers, Christen of Heiden, merkt men toch met een oogopslag dat aan de behandeling een chronologische rangschikking van de stof ten grondslag ligt. Sommige namen zijn vetgedrukt, en die zijn achtereenvolgens: Staring, Lulofs, N.G. van Kampen, Bilderdijk, Da Costa, Bakhuizen van den Brink, Potgieter, Busken Huet, Abraham des Amorie van der Hoeven Jr., J.J.v. Oosterzee, C.W. Opzoomer, Allard Pierson, Carel Vosmaer, Jacques Perk, Frederik van Eeden, Nico van Suchtelen, Adama van Scheltema. Voor en tusschen en na de min of meer uitvoerige besprekingen die aan de zoo vermelde personen ten deel vallen, wordt dan dat groote aantal andere besproken dat in een boek als dit niet gemist kon worden. Daar soms, om begrijpelijke redenen, van de strikte tijdsorde wordt afgeweken, is het goed dat de schrijver een register heeft toegevoegd. Was dat er niet dan zou men ook werkelijk sommige mededeelingen die men met belangstelling gelezen had, niet zoo licht terugvinden. Ik denk aan Quacks bespreking van Goethe's sociale idealen, die bij Van Suchtelen ondergebracht is, aan Van Vloten, wiens verhouding tot Goethe men bij de vertalingen zoeken moet.

Bij de feiten zijn er interessante. Zoo de uit Bilderdijks aan-

teekeningen voor den dag gekomen Faust-uittreksels, en de Werther-vertaling van een onbekende, in 1793 bij Allart te Amsterdam verschenen. Deze vondsten verdienen de aandacht en prikkelen de belangstelling. Zoowel van de verhouding Bilderdijk-Goethe als van die onbekende vertaler zou men gaarne meer weten. Het spreekt vanzelf dat in een dergelijk overzicht veel voorkomt dat men geheel of gedeeltelijk wist. Waar er ook veel is dat men geheel of gedeeltelijk niet-wist, is men geneigd vertrouwen in de schrijver te stellen. Dit betreft dan vooral die gedeelten waar hij in boeken of tijdschriften (soms ook in bewaarde handschriften) bepaalde getuigenissen voor het excerpeeren had. In zooverre wijkt zijn werk van dergelijke invloeddissertaties niet af, dat het zich aan de oppervlakte van het geschrevene beweegt en zelden dieper gaat. De titel Goethe in de Nederlandsche Letterkunde wordt dan zoo verstaan dat men Goethe alleen daar vindt waar er van of over hem geschreven wordt. Ik merkte al op dat Van Vloten naar aanleiding van zijn voorrede voor een vertaling, de Faust-vertaling van Steenbergen, behandeld wordt. Hij wordt geprezen en ook eenige opmerkingen over Goethe in de Levensbode blijken de aandacht van Dr. van der Laan niet ontgaan te zijn. Maar dan lezen we, niet zonder verwondering: ‘Het lijkt vreemd dat iemand met zoo'n negatieve aanleg als Van Vloten zulk een juist inzicht in de beteekenis van Goethe had.’ Als de schrijver een oogenblik had nagedacht zou het hem misschien niet vreemd hebben geleken en zou hij op de uitdrukking ‘negatieve aanleg’ allicht zijn teruggekomen. Hij zou Van Vloten dan gezien hebben als, ten eerste, de meest besliste aanhanger van Bakhuizen, ten tweede de voorganger van die moderne theologen, Huet, Pierson e.a. - die naar de letterkunde overgingen, een groep die, zooals de schrijver zelf zegt, ‘niet de minst belangrijke promotor van het Goetheanisme in ons land is geweest,’ ten derde de vroegste en meest overtuigde Spinozist hier te lande, in levensopvatting en in theoretisch denken allerminst negatief en allerminst ver van Goethe verwijderd. Welk een stroom van ‘Goetheanisme’ heeft zich door de talrijke en veelsoortige werken van deze ééne man over Nederland uitgestort, en van welk een ingaande bemoeiing met Goethe's werk en persoonlijk leven legde zijn bibliotheek getuigenis af.

Jacques Perk was in zijn liefde voor Goethe allereerst een voortzetter van het vorige geslacht, maar met fijner zintuigen. Ook in Faust I zijn nog verzen te vinden die bij hem hun echo

vonden. Zelfs het klaarblijkelijk aan een embleem van Hooft ontleende ‘Tevreden dat hij leeft en leven doet’ heeft in Goethe's Vorspiel: ‘Besonders weil sie lebt und leben läszt’, zijn parallel. Men kan zich ook de vraag stellen of Belijdenis: ‘Gelooft ge aan God?’ niet, literair gesproken, teruggaat op Gretchens gesprek met Faust.

Mij persoonlijk heeft Dr. van der Laan de eer aangedaan me in het hoofdstuk: Goethe en Wij optenemen. Hij meent ‘dat Goethe toch niet zoo heel veel voor (mij) kan hebben beteekend.’ Ik zal hem daaromtrent niet nader inlichten. De heele vraag naar Goethe's werking op heden en toekomst is nog pas aan de orde gesteld. Hij is altijd impopulair geweest, wist dit en wilde het. Langzamerhand is hij een beroemdheid geworden, om wie men, wegens tal van redenen, zich al, of niet, bekommert. Op dit oogenblik is de tijd hem tegen, hier zoowel als in Duitschland. Getuigenissen uit ons eigen land heeft Prof. Scholte aan zijn belangwekkend opstel Goethe und Holland toegevoegd en een deel daarvan is in dit proefschrift overgenomen. Men krijgt de indruk dat tegenover de bevallige macht van Goethe de tijd zijn onmacht gevoelt. Geen wonder! Want als men de laatste, uit Duitschland gekomen Goethe-studies opneemt, twee opstellen door de Deutsche Akademie te München uitgegeven en ‘den Freunden Goethes im Auslande’ gewijd, dan ziet men het ware gezicht van die tijd. De twee opstellen zijn: Hugo Landgraf's Goethe und seine ausländischen Besucher, en Franz Thierfelder's Die Goethe-Welt-Feier 1932. Het tweede is een lijst van Goethe-herdenkingen over de heele wereld, maar het heeft een voorrede. Het eerste is een oorspronkelijk opstel, maar het Vorwort heeft een volzin die er later, nadat het gedrukt was, aan werd toegevoegd.

De zaak is dat dit heele werk, in elk geval het deel van Landgraf, gereed lag toen de laatste duitsche regeerings-verandering plaats greep. Goethe wordt er nadrukkelijk voorgesteld als, natuurlijk Duitscher, maar tevens ‘der bewusste Vertreter eines Universalgeistes, einer alle nationalen Schranken überstrahlenden Gesinnung.’ ‘Möge der Sinn dieser Arbeit nicht nur in der Absicht gefunden werden, die weltweite Wirkung Goethes darzutun, sondern auch in der Anregung, etwas von der weltoffenen Bereitschaft unseres grössten Deutschen auf die Zeit der Gegenwart zu übertragen.’ Welnu, klaarblijkelijk is het al veel dat in het nieuwe rijk dit werk en deze voorrede mochten worden

uitgegeven. Het was niet mogelijk, voor de schrijver één zin aan de laatste had toegevoegd: ‘Die vorliegende Arbeit war abgeschlossen und das Vorwort geschrieben bevor die nationale Revolution in Deutschland ihren überwältigenden Sieg errungen hatte. In der angebrochenen Epoche der gesamten nationalen und kulturellen Erhebung Deutschlands wird Goethes wirken in die Welt als ein Symbol völkischer Kraft und Grösze verstanden werden, als ein Beispiel dafür, dass es der schöpferische Nationalgeist ist, der dem Weltgeist Leben und Sinn verleiht.’ Men ziet hoe hier Goethe als een handschoen binnenstebuiten gedraaid wordt. Droeviger nog is de voorrede van Dr. Thierfelder. Hij ziet in de buitenlandsche Goethe-herdenkingen een eer-herstel voor het sedert de oorlog verachte vaderland. Ach, Doctor, zoo min als wij tijdens de oorlog het ware Duitschland veracht hebben, zoomin eerden wij door onze Goethe-viering het huidige.

Goethe is altijd het bezit geweest van weinigen. Zij dragen hem met zich, als een geheim bijna, maar zeker als dat deel van hun wezen, dat minst van al verbonden is met eenig vaderland. Hoe weinig hun geheim hoeft in 't oog te vallen blijkt wel hieruit dat in het boek van de heer Van der Laan zelfs de naam ontbreekt van een gestorven tijdgenoot voor wie Goethe een levende en vereerde werkelijkheid geweest is en die dat ook heeft uitgesproken. Ik bedoel Aart van der Leeuw, die in een opstel Het Duitsche Heimwee naar het Zuiden een zeer eigene beschouwing over hem geschreven heeft. Is het te denken dat deze laatste romanticus - want dat was Van der Leeuw, en hij was van deze soort niet de geringste - niet ook van Goethe diepe inwerkingen ondergaan heeft en dat die in zijn werken, poëzie en proza, niet zouden zijn aan te toonen? Men kan het niet aannemen als men opmerkt hoe hij de eenheid van zinnen, ziel en geest in hem op het spoor trachtte te komen, en zijn vorming zag als die van ‘de volkomenste persoonlijkheid die ooit zijn licht in de wereld heeft geworpen, stralend in de harmonie van zijn drievuldigheid.’

ALBERT VERWEY.

Kongruentie en bijgedachte.

Iedereen kent Herman Broeckaert's liedje Van 't Maseurken:

Daar stak, op nen morgend, een jong m a s e u r k e n
Zijn kopke door een spleetje van 't kloosterdeurken,
Cantemus Dominum!
Die wangjes, ze waren zoo bleek, zoo bleek,
En '*t* draaide *zijn* hoofdje en *het* keek, *het* keek
Naar alle kanten om....
Cantemus Dominum.

En iets verder wederom:

Daar stak *het zijn* kapke door 't deurken,
En *'t* stond op *zijne* teentjes h e t bleek m a s e u r k e n ,
---
Toen heeft *het zijn* hoofdeken ingetrokken,
Om rappekes het deurke weer toe te snokken,
Cantemus Dominum!
Het kropte in *zijn* keelke van grooten nood,
En *'t* krijschte *zijn* oogjes zoo rood, zoo rood!
Ach bleeke kloosterblom!
Cantemus Dominum.

Zulke overeenstemming van de voornaamwoorden met een onzijdige persoonsnaam heeft in vlaamse en andere zuidelike dialekten niets opvallends: ‘En als ik nu door de velden wandele op weg naar Avelghem, waarom moet dat meisje dat ik tegenkome, d a t v l a a m s c h m e i s j e , d a t v l a a m s c h b o e r e n k i n d mij groeten met eenen ‘loué soit Jésus-Christ’. In *zijn* hoofd, in *zijn* kinderhoofd, zit alreede dat onbewust gedacht en gevoelen: het fransch is schoon, het fransch is beleefd. Het vlaamsch is leelijk en boersch’ (H. Verriest).

Bij deze kongruentie zijn de pronomina, de persoonlike en de bezittelike, zuiver vervangend. Het neutrum drukt hier geen minderwaardigheid uit.

Jaren geleden wees mij de heer Joh. AE. Wartena, naar aanleiding van ‘De kerfstok van de term ‘geslacht’’[1)], op twee voorbeelden uit Im Westen Nichts Neues (1929), waar bij de pronomina het kongruentie-genus niet week voor de sekse; nl.

1) *De N. Taalgids* XXIII, 1929, blz. 180-188.

blz. 12 waar de kok *die Tomate* met *Sie* werd aangeduid, en blz. 114 waar de datief *neben ihm* overeenstemde met het onzijdige *das Mädchen*.

Zulke kongruenties mogen de noorderling vreemd aandoen, de zuiderling zal ze ternauwernood opmerken: zo gewoonnormaal zijn ze in zijn dialekties spraakgebruik. Ook bijv. in Heerlen zal men met betrekking tot '*het meisje*' zeggen: 'ga naast *hem* zitten', '*het* heeft *zijn* haren laten onduleren'. Op de vraag: 'waar is *Marieke*' luidt het antwoord: 'daar komt *het* juist aan met *zijn* vader'[1)]. Het onzijdige voornaamwoord heeft geen pejoratieve nuance. Integendeel, evenals bij het verkleinwoord *Marieke*, drukt het neutrum dikwels een affektie uit in bonam partem. Ook bij niet-diminutieve meisjesnamen korrespondeert een onzijdig pronomen: 'Waar is *Truus? Het* is juist de deur uit'. Deze eigennamen zijn onzijdig: ''*t Bertha, 't Fien, 't Mária, 't Truus*'.

We moeten even doen opmerken dat in objektfunktie of na een voorzetsel 'hem' gebruikt wordt, niet 'het': 'roep *hem* eventjes; loop je *met hem* mee?' M.i. is dit *hem* slechts een schijnbaar mannelik; m.a.w. de tegenstelling subjektief *het*: objektief *hem* bevat geen genuskontrast, daar de onzijdige datiefvorm *hem* bij personen ook de funktie overnam van het direkte objekt[2)]. Mocht mijn opvatting in dezen juist zijn, dan mag dit *hem* niet op één lijn gesteld worden met de *hij-hem*-aanduiding van vrouwen elders, met name in de saksiese, maar ook in brabantse en andere dialekten[3)].

In de 'hollandse' koinê is er meestal geen kongruentie tussen onzijdige persoonsnamen en de 'korresponderende' voornaamwoorden. Hier fungeren in die gevallen de pronomina bij voorkeur rechtstreeks aanduidend[4)]. Dat ook in zuidelike dialekten de derde-persoonspronomina rechtstreeks kunnen aanduiden, spreekt wel vanzelf. Ik herinner slechts aan het Zuidoostvlaanders:

1) Voor het gemak transponeerde ik het Heerlens in koinê.
2) Vgl. *Tschr. voor Taal en Letteren* XI, 1923, blz. 289 v. - Voor het synkretisme van datief en akkuzatief bij pronomina, en het verdringen van de akkuzatiefvorm door die van de datief, zie bijv. J o h . F r a n c k , *Mittelniederländische Grammatik*^{2}, blz. 176 v.v.; M. S c h ö n f e l d , *Historiese Grammatika van het Nederlands*^{3} blz. 127 v.v.
3) Vgl. *Ons Eigen Blad* XV, 1929, blz. 526-530.
4) Vgl. *De N. Taalgids* XXVII, 1933, blz. 159 v., 161 v.v.; 290 v.

''t es '*n jode* (vr.), *ie* bedreigt alkendeen; ziede gij *dienen drevele* (m. 'loopster, lichtekooi'), 't ware beter da' *ze* thuis bleve'[1].

Toch is ook in onze koinê de pronominale kongruentie bij neutrale persoonsnamen niet volkomen uitgesloten[2], vooral niet wanneer het voornaamwoord 'onmiddellik' op het nomen volgt: 'Het is ons een voorrecht te mogen pleiten voor h e t m e i s j e in de school, waar *het* een taak vindt, die geheel met *haar* aard overeenkomt' (Msb. 13 X '33). In het Zuiden zou men hier 'met *zijn* aard' zeggen. In een zin als: 'In Japan wordt een k i n d op den dag, dat *het* geboren is, als één jaar oud beschouwd', voorkomt het onzijdige pronomen de journalistiesangstvallige parenthese '*hij* (*zij*)'.

Wat van onzijdige persoonsnamen geldt, geldt ook van onzijdige diernamen: 'een snoezig, wit p o e s j e met blauwe oogen, en *het* springt zoo, als je '*m* een klosje voorhoudt' (A. Gerlo). En bij Jac. van Looy van een poes: 'Bah! zoo'n b e e s t, waarom niet; '*t* was als de rest, '*t* zocht *zijn* pleizier en *haar* eigen goed leven'.

Al lijkt de genus-overeenstemming bij de r e l a t i e v e n vanzelfsprekend, ze wordt toch niet overal aangetroffen. We beginnen met enkele kongruerende voorbeelden, die daarna 'derailleren': 'en 't was een w i j f, *dat 'r* kleeren eer aandeed, ondanks *haar* bijna vijftig' (Scharten-Antink). 'Maar onderwegen droomde hij van een zwart k l o e k s k e n, *dat* al *haar* kiekskes, omdat er te veel waren, niet meer onder *zijn* vleugels kost geborgen krijgen' (F. Timmermans). Dit 'zijn' na 'haar' verdient opmerking. Of moet ik zeggen, omdat het een Vlaming geldt: dit 'haar' voor 'zijn' verdient onze aandacht? - 'En 'Crop' uw oude p a a r d, *dat* tien jaar lang uw Edelheid over velden en wegen heeft gedragen, zal het uur verwenschen, dat *hij* werd geboren' (Carry v. Bruggen).

Daarentegen ontbreekt de kongruentie: 'En naast hem liep een klein v r o u w t j e in 't zwart, *wier* gezicht bijna even wit was als 't zijne'. 'Het dienstmeisje van die verdieping, een klein s l o o f j e, *die* om onverklaarbare redenen niet was opgeëischt voor het maken van munitie, kwam aangekletterd'. 'Er is een m e i s j e in Londen, *wier* huwelijk *haar* echtgenoot 250.000

1) Zie *De N. Taalgids* XXIII, 1929, blz. 187.
2) De attributieve voornaamwoorden laten we hier buiten beschouwing *dit wijf, dat kereltje, welk meisje*, enz.

pond kostte'. 'Ik verheug me zeer in u een j o n g m e n s c h te zien, *die* zich als gentleman gedraagt' (Joh. W. Arends). 'Sentimenteel m i s p u n t, *die* hij was'. 'Een gemeen l o e d e r, *die* 'm dat gebakken het' (Frans Coenen)[1]. Een 'schommelend' voorbeeld zag ik in Vivos Voco (17 XI '33): 'Deze iemand' is zonder de geringste twijfel een m e n s c h, *dat* een open oog heeft voor *zijne* eigene mogelijkheden, een m e n s c h *die* een vast doel voor oogen heeft en daar met onbeschroomdheid op afgaat, een m e n s c h, *dat* geene minste aanleiding ziet om *zijn* tegengangers te sparen, hoe dan ook, een m e n s c h tenslotte, *die* al is-*ie* dan wat erg bekrompen, toch wel, en juist daarom genoegelijk voort zal kabbelen door leven of wat er naar riekt. Hoe benijdenswaardig is d i t m e n s c h! M e n s c h j e. Het heeft geen zin het karakter van d i t m e n s c h verder te ontleden. Genoeg zij te vermelden, dat *hij* tot een van de hoogste toppunten in *zijn* leven kwam, toen *hij* zich dat juist niet realiseerde. Het hybridiese is zo wel niet onduidelik getypeerd.

Soms is de inkongruentie slechts schijn: 'herinnerend gedurig aan *de* zieke C o l e t j e, *die* toch allengerhand iets beterde' (Eline Mare). Voor de niet-onzijdigheid van zulke verkleinwoorden vergelijke men nog bij dezelfde zuidnederlandse schrijfster: 'C o l e t j e, *de dieje*, hielp haar ook al niet'. '*De* dikke C o l e t j e ... werd in de tram geholpen'.

Ook in het Noorden worden diminutieve meisjesnamen soms met *de* verbonden: 'Wel stoeide hij met *de* slanke N e e l t j e Terwee' (Is. Querido). '*Die* R o o s j e, dat malle kind, geloofde daar nog aan' (C.v. Bruggen). 'Hij kende *de* J e t j e, nog altijd gevierd waar *zij* kwam, in de bizondere fijne schoonheid van haar zilverblond hoofd.... Maar hij wist niet van *de* J e t j e, *die*....' (Ina Boudier-Bakker).

Hoe al deze gevallen kunnen of moeten verklaard worden, laten we voorlopig in het midden. Dat hypokoristiese eigennamen vaak hun 'strelend' effekt verliezen na een tijd, is voldoende bekend. Zo kunnen formele diminutieven wederom met nietdiminutieven samenvallen. Maar juist omdat het weer seksuele wezens geldt, kunnen bij genusvariatie en genusverandering ook nog andere invloeden of bijgedachten in aktie komen.

1) Of zou *loeder* hier toch als *de*-woord gebruikt zijn? - Voor het type 'L e o n t i e n t j e, w i e n s' zie *De N. Taalgids* XXVII, 1933, blz. 163; en voor inkongruerende relatieven bij andere nomina ald. blz. 209 v. en XXVIII, blz. 39.

Van sommige komplikaties is de diagnose vrij makkelik te stellen: ‘Nu *hij* eens per sé in hun handen wilde vallen, schenen zij *hem* als een l i d van het koninklijk huis te beschouwen, *die* geen overtredingen kon begaan en dus niet gestraft kon worden’ (Centrum 3 VIII '33). Het onzijdige ‘lid’ is volkomen uitgeschakeld. - ‘Hij was een prima v a k m a n en in vakkringen een p e r s o o n l i j k h e i d , aan *wiens* oordeel de grootste waarde gehecht werd’ (Msb. 9 VII '33). Dit laatste mannelik pronomen is alleszins verklaarbaar, al blijft het moeilik uit te maken, of bij het schrijven van *wiens* ‘vakman’ nog domineerde; dan wel of subkonscient uit ‘persoonlijkheid’ p e r s o o n geabstraheerd werd; of dat de schrijver uitsluitend, altans overwegend ‘dacht’ aan het mannelike wezen. - Voor mij is ‘een tot nu toe onbekend gebleven i n d i v i d u , *welke* zich in de nabijheid van genoemd loket bevond’ (Msb. 18 XI '33), vreemder dan de vorige zin.

Nog raadselachtiger is: ‘De verkeersagenten in hun witte jassen plukten h e t v e r k e e r s k l u w e n , *welke* bij de Witte Brug Parijsche boulevards-allures aannam, uit elkaar’ (Msb. 4 VIII '33). Men is niet klaar met de oplossing, wanneer men naast het duitse *das*: *der* K n ä u e l een Nederlands *de*: *het* k l u w e n aanneemt. - Prof. Molkenboer laat men zeggen: ‘voor *deze* v e r e e n i g i n g , *welks* bestaan ook Vondel.... zou hebben toegejuicht’ (Msb. 22 XII '33). - Een ander huisvestte ‘Gladde Joe in een f l a t , *welks* gelijke hij nog nooit had aanschouwd’. ‘Gladde Joe was na een uur terug in *de* flat’.

Soms kan het dubbel genus van een naamwoord de pronominale inkongruentie verklaren: ‘Je hebt gelijk; alleen moet je me beloven dat ik altijd *het* s n o e r zal mogen dragen’, waarop hij beloofde: ‘Je kunt *haar* 's morgens, 's middags en des avonds dragen, kortom altijd’ (Centrum 8 II '34). Omdat er nochtans over p a a r l e n gesproken wordt, komt wegens de *haar*-kultuur de anders voor de hand liggende verklaring *het*: *de* s n o e r op losse schroeven te staan.

In ons vorig pronomen-artikel[1)] wezen we reeds terloops op ‘de mogelikheid van synoniem-inwerking’. Alleen ‘laat het subkonsciënte zich zo maar niet betrappen in flagranti delicto’.

‘*Dat* t a s c h j e is meestal een miniatuur-magazijn, dat steeds het beschrijven waard is. Een van *haar* flanken is steeds met brieven gevuld’ (Msb.). Ligt het niet voor de hand, dit *haar*

1) *De N. Taalgids* XXVIII, 1934, blz. 39.

aan een subkonscient ‘de tas’ toe te schrijven? Zou de schrijver van die zin een Limburger zijn, of sprak hij van huis uit een dialekt waarin *tas* nog vrouwelik is (Zuidlimb. *ein tesj*), dan pleit er ‘alles’ voor om *haar* als een latent kongruentiegeval te beschouwen. M.a.w. *haar* stemt dan overeen niet met het uitgesproken, maar met een daarnaast of daarna g e d a c h t w o o r d . Om deze mening plausibel te maken, moeten we even herinneren aan de benedenmoerdijkse woordklassen en hun kriteria.

In de zuidelike dialekten fungeert het personale (en possessivum) dat met een zaaknaam kongrueert, m.i. v e r v a n g e n d - hetgeen okkazionele rechtstreekse aanduiding niet behoeft uit te sluiten. Spreekt iemand bijv. in Zuidlimburg van een *stoel*, dan korrespondeert op dat naamwoord als personale *hij* (*ie*), '*m*. Van een *tafel* evenwel zegt men aldaar geregeld *ze*; bij onzijdige zaaknamen '*t*. D e d r i e limburgse nominale klassen zitten zonder enige ordenende Woordenlijst vast in ieders taalgeheugen. Deze klassetrits komt f o r m e e l tot uiting, o.m. bij allerlei attributieve pronominalen: mann. *eine* sjtool: vrouw. *ein* taofel: onz. *ei* bid (‘bed’). En evenzo *mîne*: *mîn*: *mî*; *deze*: *dees*: *dit*; *dè*: *die*: *dat*, enz. De Benedenmoerdijker zal bij de keuze van het attributieve pronomen ‘nooit’ weifelen.

Dat vaste genusgevoel en die trefzekerheid bij deze en andere adnominalen, doen de dialektiese k l a s s e van het g e b e z i g d e w o o r d veel sterker en beslissender inwerken op de keuze van het (‘vervangende’) voornaamwoord, dan zulks het geval is in ‘Holland’, waar de vorm der attributieven nog slechts weinig of niet meer kenmerkend is voor het nominale genus.

Voor een Zuidlimburger is het gewoon ondenkbaar in zijn dialekt van een *tafel* te zeggen: ‘zet '*m* maar buiten, dan kan *ie* geboend worden’. Hij gebruikt hier spontaan en ‘noodzakelik’ *ze*. Spreekt hij koinê, dan doet hij insgelijks. Maar dat ‘hollandse’ *ze* in zuidlimburgse mond, kan dan niet als een klemmend bewijs gelden voor de juistheid van de hollandse Woordenlijst. Dat vrouwelik pronomen is bij die Hollands-sprekende een spontane, onbewuste refleks van zijn dialekties taalgevoel, dat in dit geval overeenstemt met de officiële genusnotering van het Hollands = Nederlands.

Van zijn *schouder* en zijn *neus* zal diezelfde koinê-sprekende Zuidlimburger even direkt en ongedwongen zeggen: ‘*ze* doet me pijn’, omdat die substantieven in zijn dialekt vrouwelik zijn: ‘*ein* sjouwer, *ein* naas’. Om diezelfde reden zegt hij van

ein moer (‘muur’): ‘*ze* is omgewaaid’. Zijn hier-zondigen tegen de nederlandse grammatika is even van-harte en vlot, als zijn grammatikale korrektheid bij *tafel*. De Limburger moet het *hij*-gebruik bij schouder, neus, muur schools aanleren, en zich van ‘buitenaf’ aanwennen.

In andere gevallen moet hij het *hij*-gebruik ter ere van het officiële genus-voorschrift afleren. Al staan *pin, paraplu, knie - cacao, koffie, tee* en dozijnen andere naamwoorden[1] in de Woordenlijst met een V. gemerkt, de Zuidlimburger zal bij zijn koinê-gebruik, als hij niet ‘gewaarschuwd’ is, pronominaal maskulinizeren. Het is wederom meer geluk dan wijsheid, dat hij bij het eerste drietal de hollandse ‘spreektaal’ in het gevlij komt, maar tegelijkertijd zondigt tegen het ‘schrijftaal’-voorschrift. En het is meer ongeluk dan onwijsheid, dat de Zuidlimburger bij de tweede trits èn met het ‘hollandse’ spraakgebruik[2] èn met de schoolse leer in botsing komt.

Toch kent ook het Zuidlimburgs of de spontaan koinê-sprekende Zuidlimburger inkongruentie tussen het gebruikte ding-nomen en het daarbij horende pronomen. Maar die o p e n l i k e i n k o n g r u e n t i e zal veelal toch een l a t e n t e k o n g r u e n t i e zijn. Enige hollandse limburgse-voorbeelden mogen dit nader verklaren: ‘Vandaag stond *het* z o n n e t j e alweer aan den hemel te schitteren, alsof *ze* zich nooit achter donkere regenwolken had verscholen’. ‘Aan 't station moesten we eenige tijd wachten voordat '*t* t r e i n t j e kwam. Toen *hij* er eindelijk was, werden de coupé's bestormd’.

Gelijk de eerste limburgse H.B.S.-er bij *ze* niet meer dacht aan ‘het zonnetje’, maar aan het vrouwelike ‘de *zon*’; zo dacht de andere leerling bij het neerschrijven van *hij* klaarblijkelik aan het mannelike w o o r d *trein*. Deze abstraktie van zon, trein uit de minder gewone diminutieven is alleszins begrijpelik; en *ze, hij* per consequentiam bij een Zuidlimburger het aangewezen pronomen.

Ook kan naast of na het gebruikte woord een a l g e m e n e r w o o r d voor iemands geest komen, en dan, subsidiair subkonsciënt, de keuze van het v e r v a n g e n d e voornaamwoord bepalen. In zulke gevallen onderstelt de pronominale inkongruentie per se

1) Vgl. *Ons Eigen Blad* XV, 1927, blz. 551 v.
2) Voor het gebruik van mannelike pronomina bij zulke stofnamen, vergelijke men *De N. Taalgids* XXVIII, 1934, blz. 34.

nog geen rechtstreekse aanduiding van een ding of wezen, onafhankelik van enig woord: ‘We zouden naar Gulpen gaan om daar *de* b r u g te bezichtigen. *Dit* was prachtig in elkaar gezet’[1]. Bij navraag achteraf verklaarde de heerlense leerling, dat hem bij ‘dit’ het woord g e v a a r t e voor de geest zweefde. - ‘Moeder, waar is mijn y o y o ? *Het* ligt in de la, jongen’. Moeder dacht aan het woord d i n g , zoals ze me verzekerde toen ik er haar in flagranti delicto naar vroeg.

Daar ons denken, zoal niet uitsluitend, dan toch hoofdzakelik in woorden plaats vindt, moet men ten aanzien van het al of niet ‘vervangend’ funktioneren der pronomina, ook met latente kongruentie rekening houden.

Ter illustratie kies ik de volgende ‘hollandse’ zinnen: ‘Hardduidelijk raderde een r i j t u i g aan.... *Die* staat toch niet hier stil? vroeg mevrouw’ (Frans Coenen). ‘Zou je *dat* d i n g [= barometer] geen klap voor *zijn* harsens geven, dat-*ie* tegen den grond zeulde.... *Hij* hangt nou op 't schuur in Vlaardingen en de boekhouder heeft me *deze* nieuwe gegeven’ (B. Canter). ‘Als Vader *het* rijdt [= wagentje], dan vliègt-*ie* zoo’ (Ada Gerlo).

Bij het lezen van de eerste zin suggereerde *die* mij onmiddellik ‘koetsier’. Had ik misschien aan ‘wagen’ of ‘koets’ moeten denken? In de tweede zin was het te voren reeds gebruikte ‘barometer’ de spontane reaktie op *ie*. Het laatste *ie* deed ‘wagen’ gelijktijdig in mijn bewustzijn komen.

Intussen zij nadrukkelik opgemerkt, dat wat bij mij lezer spontaan met de pronomina geassocieerd werd, niet identiek behoeft te zijn met het psychiese proces van de schrijvende auteur, of van een andere lezer. Bovendien is een Limburger geen Hollander! Feitelik zouden Bovenmoerdijkers eens moeten nagaan, of ook bij hen onuitgesproken synonieme of generalizerende w o o r d e n , wel eens latente kongruentie veroorzaken bij de.... ‘vervangende’ pronomina.

Wanneer het namen van personen betreft, is er vanwege de seksuele ‘*hij*’ en ‘*zij*’ geen reden, om zo'n latent woord aan te nemen in gevallen als: ‘Een bruine f i g u u r stond op in de boot en met één sprong dook *hij* in de diepte. Ik kon *hem* met m'n oogen tot diep in 't water volgen’ (Centrum 8 II '34). ‘Maar we hebben wat met d a t j o n g m e n s c h uit te staan gehad! De streken, die *hij* uithaalde, grensden somtijds aan het onge-

1) *Ons Eigen Blad* XV, 1927, blz. 554.

looflijke' (Amusantje 26 VIII '33). '(Een) geduldig en volhardend m e n s c h e k i n d heeft er *haar* geluk en *haar* moed uit geput' (A. Salomons). Maar al is er geen noodzaak om latente woorden aan te nemen ter verklaring der pronomina, daarmee willen we niet zeggen dat zo'n woord absoluut moet worden uitgeschakeld.

Enkele mogelike voorbeelden uit het dierenrijk zijn: '*Het* d i e r was al lang over zijn prille kinderjaren heen, toen *hij* in Amsterdam aankwam' (Jan Feith). 't Betrof een z e e l e e u w . - 'Waar zou *dat* b e e s t zijn, als *ze* nog leefde vroor *ze* bepaald dood'. J.v. Looy sprak over zijn p o e s . - En over een s t i e r , een geweldig m o n s t e r , toen hij schreef: 'In een oogenblik tilde *het* ros en ruiter van den grond.... met een dronken blikkeren van *zijn* oogen, bliksemde *hij* ze neer, vóór zich, in het zand'.

Dat bijgedachten, bewust of onbewust, de keuze van woorden en vormen vaak beïnvloeden, staat vast. Bij de 'seksuele' pronomina, die afwijken van het genus der vergezellende nomina, moeten bijgedachten worden aangenomen, al behoeven die niet noodzakelik latente wel-kongruerende naamwoorden te zijn. Maar ook andersoortige konstrukties a d s e n s u m leveren in dezen afwisselende bewijzen[1].

Ik begin met een kontrast-voorbeeld. 'Het was vooral bij het lichten van den tender van den aanrijdenden trein, dat een groot *aantal* l i j k e n *werd* vrijgemaakt' (Msb. 27 XII '33): 'Een *aantal* f a s c i s t e n , d i e in het bezit w a r e n van ploertendooders, *hebben hun* partijgenooten ontzet' (Msb. 9 XII '33). Maar enkele alinea's verder weer: 'Ook te Saragossa kwam het tot een vuurgevecht, waarbij een *aantal* s l a c h t o f f e r s *viel*'.

Bij direkt-volgen kongrueert het verbum nog logies-grammaties met het enkelvoudige onderwerp *aantal*, alhoewel dit kollektief door l i j k e n en s l a c h t o f f e r s geheel in de meervoudige sfeer wordt getrokken. In de middelste zin, waar f a s c i s t e n nog door een meervoudig relatief zinsdeel bepaald werd voordat het werkwoord *hebben* volgde, was de formele kongruentie met *aantal* radikaal verbroken.

Hoe groter in een zin de afstand wordt tussen het verbum en het kollektieve onderwerp plus meervoud, des te groter wordt de kans voor grammatiese inkongruentie. Toch garandeert

1) Vgl. ook *De N. Taalgids* XXVII, 1933, blz. 296 v.

nauwere aansluiting nog niet een enkelvoudig verbum: de visie, de sfeer is nu eenmaal meerheid: ‘Als er zulk *soort* s p e l l e t j e s hier in huis *worden* gespeeld’. ‘De *rest* van o n s *namen* een voorwerp in het vertrek in onze gedachten’. ‘Een *massa* m e n s c h e n *hebben* mijn naam door de modder gesleurd’. ‘*Tal* van i n w o n e r s van Chiswick klein en groot, *hebben* altijd klaar gestaan met de verzekering, dat het er spookt’ (Amusantje 22 IV '33).

Ook journalisten en hun korrektors zijn wel eens meer mens dan ‘grammarien’: ‘Een *stroom* van kantoor- en winkelm e i s j e s *spoedden* zich naar *hun* trein’ (Msb. 12 VIII '33). ‘daargelaten nog, dat de groote *meerderheid* der a r b e i d e r s geen socialist *en zijn*’ (Centrum 1 XII '33).

Aardig is ook het verlopen van singularis naar pluralis in: ‘*Aerts-Loncke profiteert* van de algemeene verwarring en s c h i e t e n w e g ’ (Msb. 18 XI '33). Dit zesdaagse koppel wordt van een konjunkte eenheid tot een disjunkt tweetal. (Vergelijk beneden een voorbeeld van het type ‘het *zevental* bij h u n aankomst’). - Minder kenmerkend is de volgende numerusomschakeling: ‘Binnen was het althans warm en *wie* geen stoel *kon* bemachtigen en geen kop koffie, *troostte* zich met de gedachte, dat *zij* althans beschutting h a d d e n gevonden’ (Msb. 31 XII '33). Zonder die overgang naar de pluralis had ‘hij (zij)’ uit de korrektheid-minnende pen ‘gemoeten’!!

Een chiasties voorbeeld van singularis - pluralis leverde de Vox Studiosorum (24 XI '33): ‘Dat dit niet overbodig is, blijkt uit 't feit, dat er nog altijd een vrij groot *percentage* m e n s c h e n *is, dat* niet *voldoet* in h u n beroep’.

De keuze van het p o s s e s s i e f bij kontakt van enkelvoud en meervoud, kan zelfs Rapporteurs[1)] wel eens in moeilikheden brengen: ‘een algemeen kader te vormen, waarin de g e v a l l e n uit de onderscheidene grammatica's *elk* te h u n n e r tijd geplaatst worden’. In Neerlandia Seraphica (VII, blz. 588 v.) las ik: Bepaalde komitee-leden worden gekozen ‘met dien verstande, dat de *Lectoren* van e l k e P r o v i n c i e h a a r eigen twee afgevaardigden in het Comité kiezen’.

Zulke distributieve komplikaties komen meer voor: ‘Het is een bewezen feit, dat *negentig percent* van de totale *wereldbevolking* eerlik *is* in h u n relaties met winkeliers’. ‘Waarna

1) Zie *De N. Taalgids* XXVIII, 1934, blz. 127.

ze i e d e r aan *hun* taak *gingen*'. '.... de stemmen van vijftienhonderd *passagiers*, waarvan de h e l f t *hun* bagage z o c h t en de andere h e l f t *hun* kennissen een afscheidswoord *toeriep*'. Deze gevallen zijn volkomen doorzichtig. Puik in orde is: 'Daarna *zijn we* i e d e r naar z i j n eigen compartiment gegaan' (Msb. 9 XI '33), maar er haperde iets, toen een getuige verklaarde 'dat hij geen stormafdeelingen bij den rijksdag gezien (had), slechts hier en daar een *enkelen S.A.-man, die* in de a u t o ' s d e r m i n i s t e r s *zat*' (Msb. 21 X '33).

Ook kunnen zuivere 'meervouden' met een enkelvoudig verbum verbonden voorkomen, en omgekeerd een 'enkelvoudig' subjekt met een meervoudig werkwoord. Het kollektieve begrip of woord vormt de schakel bij zulke 'grammatiese' ongelijkheid.

'Bij het koopen van visch.... w o r d t door de vischvrouw ook *versche garnalen* aangeprezen' (Msb. 23 X '32). '*Brood en beschuit* van Paul Kaiser w o r d t strikt hygiënisch bereid. *Brood en beschuit* van Paul Kaiser w o r d t samengesteld uit de beste grondstoffen' (Reklame). Niet zo voor de hand ligt de verklaring, wanneer de '*werkcapaciteiten* heel moeilijk te beoordeelen is' (Vox Stud. 24 XI '33).

En omgekeerd: 'En Vrijdagavond in 'Stanislas' waren het de v e r t e g e n w o o r d i g e r s van 27 volken, die de eendracht van het gezin t o o n d e n . Een *duizendtal z i j n* dien avond in de groote zaal bijeengekomen' (Msb. 23 V '33). Wie in onze driekleur de eenheid rood-wit-blauw ziet, vindt de volgende disjunktieve pluralizering wellicht enigszins vreemd: 'Fier w a p p e r d e n *het rood, wit, blauw*, w e l k e k l e u r e n door onze stoere Indië-luchtvaarders zoo hoog werden gehouden, in het schijnsel van de felle booglampen' (Msb. 31 XII '33).

De verbinding '*te z i j n e r tijd*' isoleerde reeds dermate tot een formule, dat ze zonder bezwaar met feminina en meervouden verbonden wordt, al eist de taalzuiverende 'logistês' vanzelf: te harer tijd, te hunner tijd[1]. 'Door vele meisjes zal de *werkzaamheid* in school *te z i j n e r tijd* gaarne voor een andere taak worden opgegeven' (Msb. 13 X '33) schreef iemand, die overigens gul en 'korrekt' was met 'haar'. - '*Bijzonderheden* omtrent den opzet van het werk, alsmede de *wijze* van vertolking *zullen te z i j n e r tijd* nader bekend worden gemaakt' (Centrum 27 IX '32). Gelukkig niet 'te harer tijd'! - 'Zonder twijfel hebben deze

1) Vgl. boven de Rapporteurszin.

jonge *mannen* van vijfentwintig jaar op politiek en sociaal gebied e l k *h u n* overtuiging en *zij zullen te z i j n e r tijd hun* posities weten te kiezen' (Msb. 2 VIII '33).

Gelijksoortige isoleringen zijn: 'Het kan geen kwaad, want *wij* zijn m e t z'n d r i e ë n ' (Msb. 20 VIII '33). Toen 'was de *drukte* op Dam, Nieuwe Zijds Voorburgwal, Singel en grachten o p z i j n h o o g s t ' (Centr. 23 XII '33). Maar De Morgen meende, dat we 'de *rest* wel *op* h a a r *beloop* kunnen laten' (Utr. Dagbl. 27 I '34). En voor P.N. Dezaire[1] is dat 'de *woordkunst op* h a a r *afschuwelijkst*'.

Mijn gewoonte getrouw zal ik me ook tans bij mijn pronominale besprekingen, niet gaan verlustigen in veel uitleg en.... inleg, maar liever de voorbeelden in hun verscheidenheid voor zich zelf laten spreken. Mogelik spreken ze zelfs meer dan één taal.

De grammatiese kategorieën enkelvoud: meervoud kunnen via het kollektieve, verbonden en variërend met het distributieve en disjunkte, gemakkelik in elkaar overlopen. Gaat het kollektieve bovendien nog vergezeld van meervoudige woorden, dan kan de constructio kata synesin nog des te eerder aan beurt komen.

Bovendien moet men er rekening mee houden, dat het verbale gebeuren dikwels meer de afzonderlike individuen betreft, dan de kollektiviteit als zodanig: 'Als er zulk soort *spelletjes* hier in huis *worden gespeeld*'. 'Een massa *menschen hebben* mijn naam door de modder *gesleurd*'.

Men weet dat o.m. het vroeger substantiviese *veel* in de attributieve funktie volkomen tot adjektief werd. Ook in de voorafgaande voorbeelden fungeren de naamwoorden 'soort, massa' zo sterk 'attributief', dat deze substantieven funktioneel niet veel meer verschillen van attributieve adjektieven. Men vergelijke bijv. nog: 'de beste *kwaliteit* s i g a r e n z i j n bij ons steeds voorradig'. 'Vanochtend w a r e n reeds *een half millioen* p e r s o n e n in het paleis aan den dooden koning de laatste eer wezen bewijzen' (Msb. 21 II '34)[2].

We geven geen literatuur over dit eeuwenoud spraakverschijnsel: elke belangstellende vindt dit onderwerp zonder moeite in 'elk' taalkundig werk.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

1) *Handboek der poetiek*, 1932, blz. 51.
2) Voor het attributieve adjektiviese *honderde, duizende* zie *Ons Eigen Blad* XVII, 1929, blz. 369 v.

Boekbeoordelingen.

Het Cancellierboeck, door dr. A.H.M.C. Kessen. A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij, Leiden z.j. (Leids proefschrift 1931).

Een handleiding voor de biecht, voor leken geschreven, in de litteratuurgeschiedenis te vermelden is alleen mogelik voor de tijd waarin ons proza zich begon te ontwikkelen en de religieuse idee alle levensuitingen doordrong, terwijl het onderscheid tussen kunst en geen kunst, al zoeken wij er naar, nauweliks werd gemaakt. Dat een dergelijk geschrift, tenzij het heel biezondere kwaliteiten bezit - en die heeft het *Cancellierboeck* niet - ons meer uit cultuurhistories dan uit estheties oogpunt belang zal inboezemen, is te verwachten; het is er mee als met de populair-wetenschappelike rijmwerken van Maerlant e.a. Als men in dit geval een lichte litteraire allure zou willen opmerken, zou het zijn de doorlopende vergelijking van de mens die bij het Laatste Oordeel voor zijn Hemelse Rechter ‘examen’ zal moeten afleggen, met de student te Parijs die voor zijn Cancellier (de deken der theologiese faculteit zouden we kunnen zeggen) moet verschijnen. Zoals de laatste van grondige studie zal moeten blijk geven, zal de eerste moeten bewijzen dat hij gedurende zijn leven vlijtig en ernstig in het ‘Boeck der Consciencien’ heeft gestudeerd. Terwijl overigens de Dietsee Doctrinael, Des Coninx Somme en dergelijke werken ieder in hun eigen schema een kijk geven op de maatschappij, doet het Cancellierboeck dit in veel mindere mate en aan exempelen bevat het niet zo heel veel biezonders.

Alles bij elkaar genomen heeft het boek toch wel zo veel merkwaardigs, dat het herhaaldelik de aandacht heeft getrokken; misschien is de enigszins fascinerende titel daartoe wel aanleiding geweest. Door hen die zich met de catechese der Middeleeuwen hebben bezig gehouden was terloops een zekere verwantschap met enige werkjes van de vader der Sorbonne opgemerkt. De wacht was op iemand die ons daaromtrent afdoende zou inlichten. Dr. Kessen heeft door nauwkeurige vergelijking kunnen vaststellen dat we niet, zoals vroeger was vermoed, met een vrije vertaling of parafrase van De Sorbon 's *De Consciencia* hebben

te maken, maar met een compilatie waarin dit tractaat met een paar andere tot een geheel is verwerkt. Een van die andere is het werkje van dezelfde schrijver *De tribus Dietis*, dat ook in oudere afzonderlike vertaling als *Boec van den drien Dachvaerden* (of *vanden drien Milen*) zijn weg in de Nederlanden had gevonden. Vermoedelik gaat de compilatie, die een behoorlik geheel is geworden en in zuiver Middelnederlands is vertaald, op een Latijnse tekst terug, die echter niet is teruggevonden.

Voorafgaand aan de uiteenzetting van deze verhoudingen geeft de schrijver ons een overzicht van de ontwikkeling der biechtlitteratuur in W. Europa, dat ons de betrekkelike waarde van het onderhavige boek duideliker maakt. Van geheel andere aard is het onderzoek dat hij heeft ingesteld naar de taal van de verschillende handschriften waarin het Cancellierboeck ons is overgeleverd. Zijn systematiese ontleding, zowel naar de klanken als lexicologies, is een bijdrage tot de studie der Middelnederlandse dialecten, waarvan de kenmerkende essentie, o.a. ten gevolge van de bonte samenstelling der kloosterbevolking, alleen met veel omzichtigheid uit de handschriften is te destilleren.

Ten slotte wordt ons de met zorg bewerkte uitgave van de Dietse vertaling als een welkome vermeerdering van onze Middelnederlandse tekstedities aangeboden, terwijl het hun, die schrijvers hele betoog niet wensen te volgen, door een in het Frans gesteld resumé mogelik wordt gemaakt om van de resultaten van deze studie kennis te nemen.

D.C. TINBERGEN.

E. Blancquaert, W. Pée en hun studenten, *De Nederlandsche Dialectnamen van de Spin, den Ragebol en het Spinneweb*, met 3 gekleurde kaarten (= Uit het Seminarie voor Vlaamsche Dialectologie van de Universiteit te Gent I, tevens: Overdruk uit de Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, VII, 1933, p. 329-432, met geringe correcties), 108 blz.

Deze royaal uitgegeven publicatie van het Gentsche Seminarie mag er wezen. Het materiaal van 1.355 plaatsen is opgeteekend en op drie kaarten verwerkt. Zooals alle publicaties, die door Blancquaert of onder zijn leiding zijn vervaardigd, maakt ook dit werk de indruk van gedegenheid en breedheid van opzet. Ten overvloede wordt het geheele verwerkte materiaal nog eens

in een ‘aanhangsel’ volledig afgedrukt, een handelwijze die vertrouwen wekt: wie het materiaal zóó ten voeten uit erbij geeft, zal niet licht onder verdenking komen van ombuiging van het materiaal onder invloed van een vooropgezette meening. De hoofdresultaten van deze studie kunnen zeer beknopt als volgt worden samengevat: De oudste benaming voor de spin was in geheel ons taalgebied *spin*(*ne*) met variaties *spinder* en *spidder*. Tegelijk echter bestond over het geheele taalgebied een woord *kop*(*pe*) of *kobbe* met de beteekenis: ‘het bolvormige, de eierzakjes (of het zaknet?) van de spin en ten slotte het web’. In het zuidwesten ging de benaming *koppe* over op de spin. In uitgestrekte gebieden ontstond de samenstelling *spinnekop* ‘spinneweb’, die weldra ook voor het dier zelve gebruikt werd. Wat met *spinnekop* in het groot gebeurde, geschiedde met *spinhoer* in het klein, het was oorspronkelijk ‘horde’, ‘vlechtwerk van een spin’ en wordt nu nog in een klein Zuidnederlandsch gebied (in de buurt van Duffel, de geboorteplaats van Kiliaan, vgl. Kil. *spinhoere*) voor ‘spin’ gebruikt, waar het echter aan zijn onfatsoenlijkheid te gronde dreigt te gaan.

Het boekje bevat een groote rijkdom van gegevens en biedt vele nieuwe gezichtspunten. De Nederlandsche lexicographie heeft hier een nieuwe dimensie gekregen: de horizontale, en wie daarvan een goede voorstelling wil krijgen, neme het werkje ter hand. In hoofdstuk VI worden de historische gegevens getoetst, zooals die met name door Verdam zijn bijeengegaard. De bewering, dat *coppe* ‘spin’ in het mnl. de gewone vorm is geweest, zal niet kunnen worden gehandhaafd, maar ook in andere opzichten worden ernstige leemten in het mnl. wb. geconstateerd: ‘de oorspronkelijke grafieën zijn niet geëerbiedigd; de bronnen-opgave is vaak foutief, bezorgt ons geen dateering der teksten, en nog minder localiseering; bovendien is de gewone taal hierin niet vertegenwoordigd als de litteraire taal’ (blz. 54). Man zal Verdam in het kader van zijn tijd met volle overtuiging kunnen waardeeren (wat B. ook doet) en het toch waarschijnlijk kunnen achten, dat zijn resultaten niet altijd stand kunnen houden in de dialectgeographische vloed, die thans komt opzetten. Zij die nog aan een renaissance van de Middelnederlandsche philologie van binnen uit gelooven, zullen wellicht gaan twijfelen en inzien, dat de eigenlijk vernieuwende kracht in hoofdzaak van de moderne dialectgeographie moet uitgaan.

Op blz. 63 meenen de schrijvers, dat het materiaal ook nog

dienstig kan zijn om bepaalde bijzonderheden van het vocalisme en het consonantisme in kaart te brengen. Ik geloof, dat hier - althans voor Noord-Nederland - een zeer getemperd optimisme is aan te bevelen (vgl. trouwens ook blz. 11). Wie het ingezonden materiaal doorleest, krijgt de indruk, dat het de inzenders om de w o o r d e n te doen geweest is. Bekijkt men b.v. de *a* van 'ragebol', dan komt de weergave daarvan lang niet altijd overeen met de dialectische uitspraak. Maar ook de phonetische transcripties zijn niet altijd juist. Phonetisch schrift is gebruikt 'waar ter plaatse werd opgenomen'. Er is alle reden om aan te nemen, dat dat voor het zuiden in orde is. Maar wat moet men denken van de *g* (met een kapje eronder) van *ragəbələ* enz. te Koekange, Hasselt, Kampen, Olst en Deventer? Hetzelfde teeken wordt ook voor de Haagsche vorm gebezigd (opgegeven door een Indischman?). Blijkens vroegere mededeeling van Blancquaert geeft het ⌒ stemloosheid aan. Maar dat 'ragebol' in de genoemde plaatsen niet met stemlooze *g* gesproken wordt, blijkt behalve uit mijn eigen opnamen o.a. uit Fijn van Draat, Tschr. XLII, blz. 259. Ik weet wel, dat de kwestie stemloos-stemhebbend er een is, waarover Zuid- en Noord-Nederlanders het wel eens oneens kunnen zijn, maar wanneer we de Friesche phonetische opgaven telkens, maar niet systematisch, met dezelfde *g* zien weergegeven, dan is daar iets niet in de haak. Ik laat hier in het midden, of de zetter hier de schrijvers wellicht parten heeft gespeeld. Zwolsch *ra.Xəbɔl* is onjuist, er wordt hier geen *X* gesproken, maar een haast *r*-achtige stemhebbende spirant met weinig wrijving. Ook is de dialectische *ae* hier duidelijk verschillend van de algemeen beschaafde *aa*; mij is alleen de vorm *raegebolle* mèt -*e* bekend. Hoe is het verder mogelijk, dat Haarlem wel een phonetische vertaling van 'spinrag' heeft, terwijl de beide andere woorden onvertaald zijn gebleven? Dit alles doet mij vermoeden, dat de zuiver d i a l e c t i s c h e vormen voor Noord-Nederland niet altijd gegarandeerd zijn en in het bijzonder, dat de phonetische weergave hier meer belooft, dan in werkelijkheid kon worden gegeven. Wel begrijpelijk trouwens voor een Zuidnederlander, die zijn netten in eigen vaderland maar heeft op te houden om van overvloedige vangsten verzekerd te zijn, dat hij de moeilijkheden in het noorden, waar de invloed van de beschaafde taal zich tot in de verste uithoeken doet gelden, een beetje onderschat. Door een en ander word ik versterkt in mijn meening, dat isophonen zoo mogelijk nog urgenter zijn

dan isoglossen. Heeft men een goed geographisch overzicht van de klanksystemen der Nederlandsche tongvallen (geen kleinigheid trouwens om daartoe te geraken), dan zal dit netwerk ook zijn diensten kunnen bewijzen bij de woordgeographie. Voor Zuid-Nederland konden de schrijvers nu reeds van hun eigen, nog niet op kaarten gepubliceerde, kennis op dit gebied profiteeren. Een Noordnederlander zou misschien niet zoo gauw op de gedachte gekomen zijn, dat *hoer* in *spin*(*h*)*oer* de klankwettige representant van *horde* is.

Het is bekend, dat men bij de woordgeographie steeds zorgvuldig de 'Wörter und Sachen' uiteen moet houden. Niet zelden heeft de vrager een bepaald voorwerp op het oog, terwijl de dialectspreker aan een ander voorwerp denkt. Bij de begrippen 'spin', 'ragebol' en 'spinneweb' lijkt dat gevaar niet groot (al bewijst juist de geschiedenis dezer woorden, dat er herhaaldelijk sprake is geweest van verwarring), maar toch ben ik gaan twijfelen of b.v. de vele inzenders, die vormen als *glazenwasscher* voor 'ragebol' hebben ingevuld, wel hetzelfde werktuig voor oogen hebben gehad, als ik, wanneer ik aan een ragebol denk. Voor mij is een 'ragebol' werkelijk 'bol'vormig en het komt mij voor, dat een dienstbode, die met d i t voorwerp de glazen zou willen wasschen, ernstig ongenoegen met haar mevrouw zou krijgen. Bij navraag is mij gebleken, dat er op zijn minst twee soorten van ragebollen bestaan. De 'bol'vormige (waarvan de haren aan het eind van de steel overeind staan als in 't klein de haartjes b.v. van een uitgebloeide paardenbloem, vgl. ook de *kaardebol*) en de halvemaanvormige, die, als de kwaliteit van de borstels daartoe geen beletsel vormt, in sommige streken blijkbaar óók voor het reinigen van ramen wordt gebruikt (of omgekeerd). Wanneer we nu zien, dat een groote middenmoot van het Zuidnederlandsche taalgebied alleen *halfmaan* voor 'ragebol' zegt, dan bewijst dat blijkbaar, dat het ronde model daar niet in gebruik is. De omstandigheid, dat de grens van het *halfmaan*-gebied juist met de Nederlandsch-Belgische grens samenvalt, doet bij de schrijvers de vraag rijzen, of hier sprake is van het probleem 'staatsgrens-dialectgrens' (blz. 63, 32). Zou men hier niet allereerst aan het nuchtere feit moeten denken, dat het meerendeel van de leveranciers van *halfmanen* of *demilunes* hun debiet om practische redenen (douane-formaliteiten enz.) niet over de grens konden uitbreiden, terwijl de Noordbrabantsche venters met *raverskoppen* enz. over het algemeen

op Noordnederlandsch gebied bleven? Op Noordnederlandsch gebied komt *halve maan* voor te Lichtenvoorde ‘in den winkel en bij den borstelfabrikant’ (blz. 32) en te Heelsum als ‘oud’ naast *spinnejager*. In Heelsum (overwegend villa-dorp) ben ik er indertijd niet meer in geslaagd een goed dialectspreker te vinden. Venters met borstels, muizenvallen enz. behooren tot de reizende kooplieden die - vooralin het voorjaar - het platteland over groote uitgestrektheden afloopen. Misschien kan op dergelijke wijze ook wel eens een woord ‘gewandert’ zijn, ik spreek hier slechts onderstellenderwijs. In Hengelo, zoo schreef men mij, ‘is er inderdaad verschil tusschen een *halve maan* en een *ragebol*, al wordt de eerste óók *ragebol* genoemd, maar in de winkel behoor je hem met *halve maan* te betitelen, als je zoo'n voorwerp hebben wilt. En dan wordt hij gebruikt voor het schoonmaken van de ruiten. Eerst worden ze hiermede droog afgestoft of afgeborsteld, dan wordt er water tegen de ruit gegooid, vervolgens wordt die met de natte *ragebol* afgeschrobd en dan kan je nog weer een zeemlap om de ragebol doen en de ruiten daarmee droogmaken.’ Ik geloof, dat de techniek van het glazenwasschen in de verschillende deelen van ons land nogal uiteenloopt. In onze oostelijke provinciën zag ik inderdaad de ramen (ook parterre) veelal nats p u i t e n of met een pollepel of ‘nap’ (te Groningen) natg o o i e n , wat ik als kind, vooral van binnenuit gezien, een veel plezieriger systeem vond dan het ‘lappen’ in Holland, dat op zijn hoogst aan voorbijgaande straatjongens de gelegenheid schonk om de emmer met water om te gooien als de meid boven op de trap stond. Verdere locale bijzonderheden op dit gebied moesten onze meisjesstudenten maar eens nagaan. Terecht zeggen de schrijvers op blz. 62: ‘Zelfs indien niet alle verhoudingen van ons systeem de juiste blijken te zijn, zijn en blijven deze tendensen [gemakzucht en behoefte aan duidelijkheid], waar het ten slotte toch voornamelijk op aankomt, er door geïllustreerd op een wijze, waartoe alleen de dialectgeografische methode, gecombineerd met de historische, in staat is.’

De kaartjes zien er prachtig uit. Wie eenigszins thuis is in de dialectgeographische werkplaats, zal deze mooie prestatie weten te waardeeren: wat al proeven moeten er genomen zijn, wat moet er zijn gerekend en geteekend om tot deze resultaten te komen!

Prof. Blancquaert en zijn medewerkers hebben de Nederlandsche taalwetenschap door hun publicatie ten zeerste aan zich

verplicht. Zij schenken ons hiermede de eerste wetenschappelijk gefundeerde en verantwoorde woord-kaarten, die het g e h e e l e Nederlandsche taalgebied omvatten. Voor de Nederlandsche philologie en met name voor de studeerende generatie is deze publicatie, vooral methodisch, van groote waarde. Zuid-Nederlandsche kan er trotsch op zijn, dat dit pionierswerk van de verjongde Universiteit te Gent is uitgegaan[1].

Hamburg, Januari 1934.
G.G. KLOEKE.

Kroniek en kritiek.

Alweer een nieuwe 'geslachtsregeling'!

Het betoog dat een middenweg tussen de oude geslachtsregeling en het beschaafde spraakgebruik wetenschappelik- en pedagogies-onhoudbaar is, omdat elke grondslag daarvoor ontbreekt, zullen wij hier niet herhalen.[2] Wie aan de letterkundige traditie van vóór 1880 gehecht is, kan slechts de geslachtslijst van De Vries en Te Winkel handhaven. Trekt men de helft van de stenen uit het gebouw, dan stort het geheel in elkaar. Nieuwe grondslagen heeft men vergeefs gezocht in de psychologie, in de stilistiek, in de sekse, maar al deze mislukkingen hebben niet verhinderd dat het 'Comité voor eenheid in de schrijfwijze' onlangs met een nieuw ontwerp voor den dag gekomen is. De substantieven worden verdeeld in vier groepen: I mannelike (kenmerken: verbogen vorm *den, des*; vnw. aanduiding *hij, zijn*) II vrouwelike (kenmerken: verbogen vorm *der*; vnw. aanduiding *zij, haar*) III onzijdige (kenmerk: *het*) IV 'de-woorden' (kenmerk: geen buigingsvormen). De deskundige ziet al dadelik de principiële fout dat de voornaamwoordelike aanduiding onverbrekelik verbonden wordt met de nominale classificatie. Kenden de ontwerpers de studieën van Ph.J. Simons en Gerlach

1) Dat ook de Zuidnederlandsche Dialecteentrale te Leuven actief is, blijkt uit de mooie publicatie van Pauwels en Grootaers over 'Enkele Bloemnamen', een omvangrijk werk van 321 blz. en met zeven kaarten, dat ongeveer gelijktijdig met het boek van Blancquaert c.s. is verschenen.
2) Zie N. T, XIV: *Bestaan er grondslagen voor een nieuwe regeling van het taalkundig-mannelik en vrouwelik geslacht*, en vgl. N.T. XVI, 45 en XX, 311.

Royen niet? Vooral na de toelichting en toepassing van deze indeling zou het niet moeielik vallen een vernietigende kritiek te geven, maar voor onze lezers is die vrijwel overbodig. De uitwerking van dit ontwerp zou in hoofdzaak overeenkomen met de lijst van Kluyver-Muller. Als curiosum vermelden wij deze regel, waarmee de ontwerpers het volksonderwijs gelukkig wilden maken: 'Mannelijk zijn stammen van zwakke werkwoorden, die een krachtig, snel, plotseling, hevig, vijandig, smadelijk doen, bewegen of geluid aangeven; b.v. slag, klap, schop, trap, prik, snauw, smaad, spot, schreeuw, vloek, e.d.' Men zou kunnen vragen of men voortaan *den* (mannelike*n*) *tik* moet onderscheiden van *de* (vrouwelike) *tik*, naarmate *hij* of *zij* afstraffend om de oren, of vriendelik op de schouder neerkomt. Kollektieve verantwoordelikheid is gemakkelik te dragen, maar wij verbazen ons toch dat taalgeleerden onder dit wanprodukt hun naam wilden plaatsen. Dat het in onderwijskringen instemming zou vinden lijkt ons ondenkbaar. Stellig ook niet in Zuid-Nederland, al wordt er in de toelichting op gezinspeeld dat dit ontwerp vooral met de Zuid-Nederlandse behoeften rekening houdt! Hebben de beide Zuid-Nederlandse ondertekenaars zich daar wel ernstig rekenschap van gegeven?

Wij menen te weten dat Dr. Goemans voor Zuid-Nederland het *den*-gebruik zou willen handhaven bij die substantieven, die met *hij* aangeduid worden. Voor Noord-Nederland zou die regel natuurlik onbruikbaar zijn; anders zou men moeten spreken van *den* tafel en *den* kat. Maar voor het Zuiden?

Met nadruk konstateren wij nog eens, dat de *hij*-aanduiding in de Zuid-Nederlandse volkstaal *nooit behoorlik onderzocht is*. Waarschijnlik zou daarbij, evenals bij het woordgeslacht, zoveel verscheidenheid aan den dag komen, dat deze grondslag voor de *algemene* taal onbruikbaar zou blijken.[1)]

Bij sommige Vlamingen heeft de gehechtheid aan de oude geslachtsregeling een duidelike partikularistiese inslag. Het *den*-gebruik leeft voort in de Zuidelike volkstaal en mag dus niet dood verklaard worden! Maar dat de gangbare grammatika - met hun instemming! - de *helft van die den-vormen* (nl. alle nominatieven) dood verklaart, zien ze over het hoofd. Hun

1) Zie b.v. de mededeling van De Bo, in de N.T. XII, 267, dat in de Brugse volkstaal de vrouwelike *stove, strate* en *horlogie* met *hij* en *hem*; de mannelike *hoed* en *stoel* met *ze* aangeduid worden.

standpunt zou eisen: òf een konsekwent *den*-gebruik, op grond van plaatselik taaleigen, òf aansluiting bij het algemeen-beschaafde spraakgebruik, dat ook in het Zuiden veld wint. In beide gevallen dient men te breken met een verouderde casus-leer, die een gezond en vruchtbaar moedertaalonderwijs in de weg staat.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Maart-April).[1)]

De Gids. Maart. In de *Kroniek der Nederlandsche letteren* beoordeelt Anton van Duinkerken de laatste romans van Menno ter Braak en Marsman, waarin hij de eigenlike 'held' mist. Herman de Man, met minder litteraire qualiteiten, weet nog de 'doodgewone maar echte romanheld' te scheppen.

April. In de *Kroniek der Nederlandsche letteren* beoordeelt Anton van Duinkerken drie *Sociale romans*, nl. *Skunks* van Willem Eges, *Harten en Brood* van Albert Kuyle en *Partij Remise* van Jef Last.

De Nieuwe Gids. April. Jacob Hiegentlich schrijft *Over Louis Couperus*, naar aanleiding van Henri van Booven's biografie. - Kloos geeft weer enige, vrij onbeduidende Nieuwe Gids-correspondentie en schrijft over *Dr. Karel de Jong en Mr. Willem, Bilderdijk*.

Groot-Nederland. April. Met *Een Markant lezer* bedoelt M. Kijzer de criticus E. du Perron, wiens geschriften (*Voor kleine Parochie*; *Tegenonderzoek*) in deze causerie geprezen worden, al neemt de auteur verschillende slachtoffers van Du Perron, o.a. Dirk Coster, tegen hem in bescherming.

De Stem. Maart. Anthonie Donker schrijft in de *Poëziekroniek* over *Revolutionaire poëzie*, naar aanleiding van de bloemlezing *Het eeuwige vuur*, door I.v.d. Velde, ingeleid door H. Roland Holst. Onder de jongere revolutionaire dichters waardeert hij Garmt Stuiveling.

April. In de *Poëziekroniek* bespreekt Anthonie Donker het boek van Albert Verwey: *Mijn verhouding tot Stefan George*.

1) De laatste bladzijde van deze rubriek moest, wegens plaatsgebrek, blijven liggen tot de volgende aflevering.

In *Het angstige geluk* geeft Frans van Oldenburg Ermke in enkele bladzijden een karakterstuk van het wezen en de kunst van Aart van der Leeuw. In de *Kroniek der Nederlandsche letteren* beoordeelt Dirk Coster de roman *Harten en Brood* van Albert Kuyle.

Opwaartsche Wegen. Maart. K. Heeroma schrijft over *Willem de Merode en het Kristelik dichterschap*, naar aanleiding van de bundels *Chineesche Gedichten* en *De Stille Tuin*.

April. Roel Houwink geeft een pleidooi en een uitlegging *Bij een gedicht van Achterberg*, nl. 'Moeder'. - B. van Noort spot met *Kreupelrijmen van 'Meester'*. - K. Heeroma prijst de Zeeuws-Vlaamse roman *De Boer zonder God* van Jan H. Eekhout wegens geest en compositie, als 'een heugelike verrijking van ons Jong-Protestants proza'.

Den Gulden Winckel. Maart. In een vraaggesprek met G.H. 's Gravesande vertelt *Jef Last over zijn leven en zijn werk*. - Gerard van Eckeren beoordeelt Albert Kuyle's *Harten en Brood*.

April. Gerard van Eckeren beoordeelt het z.i. te dikke boek *Waarom niet* van Albert Helman. - J.C. Bloem bespreekt o.a. de *Sonnetten* van Herman Gorter.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Nov. Fl. Prims toont aan dat tussen 1380-1406 *Het eerste officieel Fransch te Antwerpen* zich vertoont in de rekeningen van de domeinen, omdat Antwerpen toen onder de macht van de Vlaamse graaf stond.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Jan. J.A. Coetzee onderzoekt de *Invloed van die Kindertaal op die Ontstaan van Afrikaans*, die hij als een belangrijke factor beschouwt.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXII, afl. 1. Ed. A. Serrarens beoordeelt met ingenomenheid *Anton van Duinkerken's Dichters der contra-reformatie*, al oppert hij enige bezwaren. - H.H. Knippenberg wijst op *J.M. Dautzenberg's beteekenis voor taal- en letterkunde*. - J.F.J. van Tol geeft een uitvoerige bijdrage over de *Middelnederlandse en Middelnederduitse Sidrac-handschriften*. - L.C. Michels beoordeelt de uitgave van *Rederijkersspelen* door N. van der Laan; Jos. J. Gielen beoordeelt het proefschrift van E. Jongejan over *De humor-'cultus' der romantiek in Nederland*.

Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde LIII, afl. 2-3. De redaktie herdenkt de verdiensten van J.H. Kern. - H.L. Bezoen schrijft *Over eenige dierennamen in het Nederlandsch*. - Jacoba van Lessen behandelt de etymologie van *Gorlegooi* en van *Het Fransche woord pleutre*. - A. Zijderveld schrijft een artikel over een vergeten, vruchtbare auteur *Mr. William J. ten Hoet* (1823-1897), een 'heksluiter der romanties-humoristiese beweging', een late navolger van de Duitse romanticus Hoffmann. - G.J. van der Keuken zoekt de oorsprong van de 17de-eeuwse uitdrukking *Bij dit licht* in het Engels. - R. van der Meulen gaat de geschiedenis na van de spreuk *Liever Turksch dan Paapsch*, oorspronkelik: liever Turks dan Paus. - J.W. Muller vervolgt zijn uitvoerige *Reinaert-Studiën*, waarin hij zijn vroegere opvatting van het dubbele auteurschap (*Aernout en Willem*) handhaaft tegenover de herhaaldelik wisselende opvattingen van J. van Mierlo. De kwestie is z.i. ingewikkelder geworden doordat er waarschijnlik 'geen sprake is van ééne omwerking, maar dat daarin niet minder dan vier verschillende handen te onderkennen zijn.' - G. Karsten geeft een reeks *Aantekeningen bij de lectuur van Heyermans*. - W. de Vries wijst op *Enkele betwistbare mouilleringen, vooral jij, je*. - J. de Vries vervolgt zijn *Studiën over Germaansche mythologie* met beschouwingen *Over enkele godennamen*. - F. Kossmann levert een folkloristiese bijdrage over *De getrouwe haeghdis*, die o.a. voorkomt in een gedichtje van Vondel.

Onze Taaltuin. Maart. Jac. van Ginneken geeft een uiteenzetting van *De phonologie van het Algemeen Nederlandsch*, waarin hij 35 à 32 echt-Nederlandse phonemen aanneemt. - B. van den Eerenbeemt ging in een tiental romanfragmenten *Gesprekzinnen en hun omlijsting* na. - L. Starmans maakt opmerkingen over *Limburgsche valtoon en diphtong*. - De taalkaart geldt het woord *Zweep*.

April. Jac. van Ginneken tracht, in het vervolg van bovengenoemd artikel, de Nederlandse phonemen in een vast systeem te rangschikken. - H. Mandos stelde een stilisties onderzoek in, om *Over het auteurschap der abele spelen* iets meer te weten te komen. Waarschijnlik acht hij het, dat het spel *Van den Winter ende van den Somere* van een andere auteur is als de drie abele spelen. - G.S. Overdiep bespreekt de etymologie van *Werkwoorden op -tsen*. - De taalkaart betreft het woord *Duizend*.

C.D.V.

Gezelle en de traditie.

Wat is het toch, waardoor Gezelle zich van zoveel meesters onderscheidt?

Zijn werken geven in hun eenvoud en rust altijd weer een innige ontroering, zoals de levende stem van ziel tot ziel het alleen doet. Er zijn veel kunstenaars, hij is de dichter. Het demoniese van Willem Kloos werd met de ontploffing al ontladen, het morbiede van Karel van de Woestijne, volstrekt artistiek en uitsluitend artistiek als het is, blijkt enkel een kring van estheten aan te spreken, de botsing van het socialisme tegen het individualisme bij Henriette Roland Holst - we moeten afwachten, of meer dan één geslacht de naakte boodschap van die tijdelike ervaring voor profeties houdt. Gezelle, de oudste van allen, is telkens de nieuwste door het evenwicht van diep gehalte en klare vorm, de harmonie van tere schoonheid en volle werkelikheid. Zijn verzen mogen op de nagel van een verfijnde pink geschilderd worden, zoals ze geschreven staan in het hart van zijn volk. Hij is vol karakter en zonder willekeur, bij hem wordt de stilte zelf bezielende muziek, want we zijn hier aan de bronnen van het leven. Hij geeft zoveel aan de gemeenschap, omdat hij er alles aan weergeeft wat hij ervan kreeg. Wat ‘proletariese’, maar daarom niet populaire dichters op hun program zetten, wat zij elkaar verweten niet te vervullen, het werd, zoals Adama van Scheltema getuigde, nadat Van Eeden het vrijwillig had bekend, verwezenlikt door Gezelle. Als dit dan het geval is, vragen we des te dringender, hoe het komt, dat de Vlaming volgens het oordeel van Holland zoveel voeling met het volk van het Zuiden en ook van het Noorden heeft. Deze vraag is op verschillende manieren gesteld en op verschillende manieren beantwoord, maar het algemene van Gezelle's werking hangt in ieder geval samen met zijn natuurlike groei uit de geschiedenis van zijn land. Dit is zó weinig vanzelfsprekend, dat het een grote verrassing vormt. Terwijl de Flaminganten om hem heen schreeuwden, dat Vlaanderen ‘herworden’ moest, was hij, een waarachtig Vlaming, wat veel meer betekent dan Flamingant, de verpersoonliking van Vlaanderen. Allerminst op oorspronkelikheid gespitst, is zijn poëzie door het offeren van het moderne juist klassiek geworden. Zo teer de vezels van

zijn natuur waren, zo vast voelden ze in de moederaarde te moeten wortelen. Niet alleen het landschap, dat de tachtigers bezielde, of godsdienst en wetenschap, die de tachtigers koud lieten, maar heel bepaald de literaire overlevering, waartegen de Nieuwe Gids - uitgezonderd Verwey's histories perspectief, dat eerst na de afscheiding kon doorwerken - als revolutionaire beweging opstond, gaf steun aan de ontwikkeling van Gezelle. Heet Nieuwe Gidstaal daarom àl wat kunstmatig is, Gezelle's taal blijft, hoeveel eigen vondsten en vormen er ook in gemengd lagen, wezenlik volkstaal. Wanneer de een er teveel dialect in terugvond, de ander teveel archaïsme, dan werd het dubbel bewijs geleverd, hoe hij zich aansloot en aanpaste bij zijn natie. Roemde hij niet dadelik op de overeenkomst van zijn spraakgebruik met Maerlant's woordkeus en beriep hij zich niet, al is 't tot onze verbazing misschien, op de school van Bilderdijk? De term dienende kunst, in Holland vrijwel voor de leus uitgevonden, geldt waarachtig voor Gezelle, want zijn kunst verwerkt de wijsheid van vroegere geslachten, bemiddelt tussen geleerden en ongeletterden en, om het ineens te zeggen, *dient* altijd tot iets. Noord-Nederlandse artiesten, die zich zijn volledige en daardoor zo harmoniese aard moeilik konden voorstellen, hebben zijn vorsen in taalkunde en volkskunde, waarin ze hoogstens een liefhebberij zagen, helemaal gescheiden van zijn dichten. Zeker blijft wetenschap iets anders dan kunst, maar onderzoek levert meermalen stof voor een schepping. Ofschoon Gezelle verschilt van Dante of Vondel, die wijsgerige en godgeleerde studie regelrecht in verzen omzetten, is de ondergrond van zijn poëzie rijk aan positieve gegevens. In tegenstelling met Multatuli, die lezen een luie bezigheid noemde en met kijken in boeken zijn oorspronkelikheid dacht te verliezen, was Gezelle een belezen schrijver. Zijn alle brokken in de stroom van zijn inspiratie gesmolten, we vinden een aanleiding of opwekking voor zijn verzen herhaaldelik bij de aanhef, vlak aan de oorsprong van een opwellend gedicht. Als hij een gangbaar motief varieert, mag daarin een trek liggen van de romantiek, die zijn lyriek in het volkslied verfriste, maar het brengt ook het kinderlike, landelike, natuurlike van zijn verzen mee, waarbij folklore in poëzie, ja soms filologie in literatuur overgaat, zonder dat er een academiese ballast of intellectuele gewichtigheid aan blijft hangen. Een paar uiterst eenvoudige voorbeelden zullen dit even toelichten.

Er zijn 3 × 33 Kleengedichtjes en er zit blijkbaar een bouwplan

in dit getal, het heilig getal, waarop de Divina Commedia met louter terzinen van 33 lettergrepen, die samen 3 × 33 Zangen, door een Voorzang als portaal ingeleid vormen, onwrikbaar gegrond staat. Bouwt de monumentale Dante in het groot en Gezelle, liefhebber van bloemen en insecten, volgens de intieme natuur van Nederland in het klein, de verhouding tussen beide dichters blijft volkomen zuiver, evenredig als die is aan een norm, die alle poëzie teboven gaat en daarom zoveel poëzie bezielt. Deze getalsymboliek bevestigt een zielsbetrekking tot de Godmens, die in het rijpste levensjaar wilde sterven. Uitdrukkelik verklaart Gezelle met zijn motto ‘J.C. heri et hodie Ipse et in saecula’ het Christocentriese van zijn kunst, tot in zulke losse rijmpjes, die het kruis omringen als een krans van speelse engeltjes op Vlaamse schilderijen. Dit is diepzinnig en doorzichtig, ieder kind begrijpt het en elke geest houdt er het nodige bij te denken over, omdat de harmonie even aantrekkelik is als onuitputtelik. Gezelle blijft de dichter van het exemplarisme, het door Augustinus ingewijde streven om overal in de schepping sporen van de Schepper te ontdekken; en als er één soort wijsbegeerte aanschouwelik of dichterlik is, dan zeker deze, die het bovennatuurlike in de natuur weerspiegeld ziet.

Weinig verzen worden meer aangehaald dan de volgende:

‘Mij spreekt de blomme een tale,
mij is het kruid beleefd,
mij groet het altemale,
dat God geschapen heeft!’

Deze regels dateren van 1859 of vroeger[1)], dus uit de tijd, toen Gezelle nog onderwijs in letterkunde gaf. Het verwondert dan wel nauweliks, dat hij teruggreep naar Spiegel's Lieden op 't Vader Ons, waarvan de 71e stroof in dezelfde maat zo begon:

‘Al wat wy met de zinnen
Begrijpen, is bequaam.
't Beweeght ons al van binnen
Te heilighen Gods naam....’

Hier klinkt ons al de toon tegemoet, die de dichter van het Schrijverke zo graag laat horen en die onmiskenbaar aan zijn

1) Jubileumuitgave II 268.

impromptu herinnert bij de 74e stroof, waarmee juist de lof van de bloemen wordt ingeluid:

> ‘Der byen honigh halen,
> Het cieraet van de rijp,
> *Het spreekt te mael een tale*
> In u vernufts begrijp....’.[1)]

Nog klaarder is een dergelik geval bij het vers, dat de bundel Gedichten, Gezangen, Gebeden opent:

> ‘Kruiske, kruiske, goed begin,
> heeft het kruis toch wonderen in!’

De vrije syntaxis van deze twee regels, die als een onweerstaanbaar motief midden in het gedicht terugkomen, laat een uit het onderbewustzijn opgedrongen spreuk vermoeden, waardoor wel een spontaner kontakt met vrome lezers wordt gewaarborgd. Zulke gevleugelde woorden dragen met allerlei herinneringen nu eenmaal een geheimzinnige atmosfeer mee, om de betovering van de poëzie door de wijding van de religie voor te bereiden. Van mond tot mond, van hart tot hart door moeders aan kinderen overgeleverd, brengen ze vanzelf in een eerbiedige stemming als orgeltonen bij het opengaan van een kerkdeur. Dit alles hoeft geen onderstelling te blijven, want het vermelde motief is feitelik een tekst, die Gezelle van jongsaf in zijn hoofd hield en die Alberdingk Thijm, aan wie de bundel werd opgedragen, even vertrouwd zal geweest zijn. Tussen verschillende kindergebedjes, waarvan meerdere, met name ‘'s Avonds als ik slapen ga....’, tot vandaag voortleven, vertoont een zeventiendeeuwse katechismus, geïllustreerd met zúlke ouderwetse houtsneden, dat de teksten ook best ouder kunnen zijn, ons deze regels:

> ‘*Kruysjen, Kruysjen goet begin* /
> Den Heyligen Geest in mijnen sin /
> Dat ik wel mag leeren /
> Dat bid ik onsen Lieven Heere.
> Dat ik wel mag onthouwen /
> Dat bid ik onse Lieve Vrouwe’.[2)]

1) H.L. Spieghels Hertspieghel en andere zedeschriften, uitg. P.V. Vlaming 1723, bl. 197 v.
2) Kleyn Cabinet der Christelyke Wysheyt...., Amsterdam z.j. (Approbatie Antwerpen 15 Aug. 1624), vgl. Jubileumuitgave II 57.

Het zijn geen louter jeugdherinneringen, die de ondertoon van Gezelle's werk vormen, het zijn dikwels naklanken van rijpe studie of meditatie. Zo is 't gesteld met het, ook in zijn leraarstijd ontstaan, gedicht ‘O 't ruischen van het ranke riet’, waarboven niet toevallig een motto uit de Ilias geschreven staat. Een kenner zegt ervan: ‘Achter de laatste strofe hoor ik altijd een echo van Matth. XII 20. Homeros en Evangelie ontmoeten elkaar in Gezelle's dichtwereld’.[1)] Ver van dit een ogenblik tegen te spreken, mag iemand wel opmerken, dat nog veel meer in deze verzen meetrilt en allereerst Matth. XI 7, tenslotte vooral een overbekende gedachte van Pascal: ‘L'homme n'est qu'un roseau, le plus faible de la nature; mais c'est un roseau pensant’.[2)] Deze resonansbodem van ondoorgrondelik diepe associaties draagt het geluid veel verder dan de stem van een enkel mens uit zich zelf kan doordringen. Hier ligt het verschil met Boutens' ijle toon, die te weinig onderklank en daarom te weinig weerklank heeft. Het expressionisme verlegt het zwaartepunt weer op de inhoud, zodat we nu verzen krijgen, die zich, wat in de dagen van de kunst om de kunst verachtelik zou gevonden zijn, als anekdoten durven aandienen. En hoe eenkennig ook bepaalde vitalisten in onze tijd tegenover de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde staan, ze raken onwillekeurig een actualiteit boven de mode, wanneer ze in een dichter dadelik naar de mens zoeken. In Gezelle is de dichter wel iets anders dan de vorser, evenals hij ook iets anders dan de priester is, maar hij is natuurlik niet iemand anders. De drie typen zijn zó innig tot één persoon samengegroeid, dat de een stilzwijgend meewerkt met de ander en zelfs niet meer buiten de ander kan.

De dichter dankt intussen zijn werking niet aan abstracte ideeën, maar aan het levende woord, dat hij van zijn volk opving en in muziek omzette. Wie Stijn Streuvels ooit ‘O 't ruischen van het ranke riet’ hoorde voorlezen, weet dat een Westvlaming als Gezelle de alliteratie in de eerste regel, waarvan de herhaling bij elke stroof meeslepender wordt, met rijke tonen begeleidde. De duidelik uitgesproken *ch* van het woord ‘ruischen’ (met enkele klinker, ongeveer als ‘kussen’) geeft iets klanknabootsends, terwijl de hardheid van al die consonanten weer verkwijnt in

1) Frank Baur, Jubileumuitgave I 289.
2) Pensées, éd. Brunschvieg, Nr. 347.

de gerekte tweeklank van ‘riet’ (ongeveer als ‘zie het’), waardoor de regel met een ritardando wordt afgesloten, dat de beweging rustig als wuivende rietpluimen laat uitvloeien. Dit ritme draagt een melodie van vocalen, die van *o* naar *a* en dan naar *i* geleidelik stijgt.

Zo is het sluimerend leven van de traditie bezield door een persoonlikheid, in wie het algemeen gevoel zich opnieuw bewust wordt.

GERARD BROM.

Potgieter en Helmers.

Toen Potgieter in 1832 in Zweden vertoefde, schreef hij zijn gedicht in vier strofen *Holland*; ook deze goede Nederlander werd zich de waarde van zijn vaderland dieper bewust, toen hij in den vreemde zich balling voelde. Kalff merkt op, dat wij in dit gedicht de stem van de latere Potgieter voor het eerst met enige duidelikheid en kracht te horen krijgen.

Bij de lezing van Helmers: *De Hollandsche Natie* (1812), intussen, viel mij op: dat in de eerste zang van dit gedicht op enkele bladzijden vlak achter elkaar (blz. 7-14 van de zesde druk van 1822) een aantal regels voorkomen die ofwel door hun inhoud ofwel door hun woordkeus de indruk vestigen Potgieter tot voorbeeld te kunnen hebben gediend.

Ik citeer ze even na elkaar:

blz. 7:	Al wat dit land ons toont, is arbeid, vlijt en kunst.	
blz. 8:	Slechts Neêrland is alleen, als 't pas geboren wicht,	
	Het all' der Oudren vlijt - niets aan Natuur verpligt.	
blz. 9:		....; maar toen, in later' tijd,
	De vrijheid zich dit oord ten tempel had gewijd,....	
(blz. 13:	huldigt na de vrijheidszin der Hollanders hun deugd).	
blz. 14:	't Was Neêrlands volk dat u het eerst een wijkplaats gaf.	

Vrijheidszin, godsvrucht, verdraagzaamheid prees Potgieter in zijn gedicht nà Helmers met woorden die aan de oudere dichter herinneren, terwijl ook het motief van het door arbeid en vlijt uit een moeras gewrochte land bij beiden optreedt.

In hun context gelezen, wekken de regels van Helmers een analoge indruk en vizie als het gedicht van Potgieter.

Het is wellicht de moeite waard even op deze mogelike bron van Potgieter te wijzen (liep de 24-jarige jongeman in Zweden met Helmers in zijn zak, of hing het gedicht hem in de herinnering?). Dat Potgieter overigens een eigen vorm aan wellicht bij Helmers' geborgd materiaal gaf, hoeft niet uitdrukkelik betoogd.

GERARD KNUVELDER.

De noordwest grens van het pronomen *gɛi*[1].

Een verzoek van Prof. Kloeke, hem enkele gegevens te verschaffen omtrent het gebruik van het pronomen *gɛi* in de Betuwe, bracht mij er toe de grens van het *gɛi*-gebied tussen Bennekom-Wageningen en de Bommelerwaard vast te stellen. Ook naar de voorwerpsvorm van *gɛi*, benevens naar de voornaamwoorden, die men bezigt, wanneer men duidelik het meervoudige begrip wil uitdrukken, heb ik een onderzoek ingesteld.

Beschrijving van de grenslijn. Benoorden de Rijn is Rhenen

(L 8) de meest westelik gelegen plaats, waar *gɛi*[2] gezegd wordt. In Elst (L 7), grotendeels behorende tot de gemeente Rhenen, gebruikt men *jɛi*. Maar de *gɛi*-grens steekt bij Rhenen de Rijn niet over, de ten zuiden ervan gelegen dorpen hebben *gɛi*. Eerst in Rijswijk (L 2), juist waar de Rijn van naam verandert, wordt het *ja·i*. De grenslijn loopt vandaar tussen Rijswijk-Zoelmond

1) De fonetiese tekens in dit artikel gebruikt zijn die van l'Association Phonétique Internationale met de wijzigingen voorgesteld door de Kopenhager Conferentie (April 1925).
2) Uitspraak *gɛi*: *g* verder achter in de mond gevormd en met meer stem uitgesproken dan in het algemeen Nederlands, *ɛi* door de meeste personen *ɛi* gezegd of een klank, die iets in de richting van de *a·i* gaat. De *a·i* van sommigen maakt de indruk van bizonder plat. De tegenstelling oud-jong is bij dit verschil in uitspraak niet op te merken.

(K 40*a*) - Asch (K 41) ter ener zijde, Maurik (L 3) - Zoelen (L 41) - Buren (L 40) ter anderer zijde door. De plaatsen aan weerskanten van de Linge: Buurmalsen (K 79), Tricht (K 79*a*), Deil (K 78), Enspijk (K 78*a*), Beesd (K 77), Rumpt (K 78*b*), Gellicum (K 78*c*), Rhenoy (K 77*a*), Acquoy (K 77*b*) en Asperen (76) hebben *gɛi*, terwijl die aan de Lek: Ravenswaay (K 40*b*), Beusichem (K 40) en Kuilenburg (K 39) *ja·i* bezigen. Niet door de Linge wordt hier het *gɛi*-en *ja·i*-gebied gescheiden, maar door de 'velden', de streek lage weilanden. Zo is de toestand tot de Diefdijk, westelik ervan vormt de Linge wel de grens. Heukelem

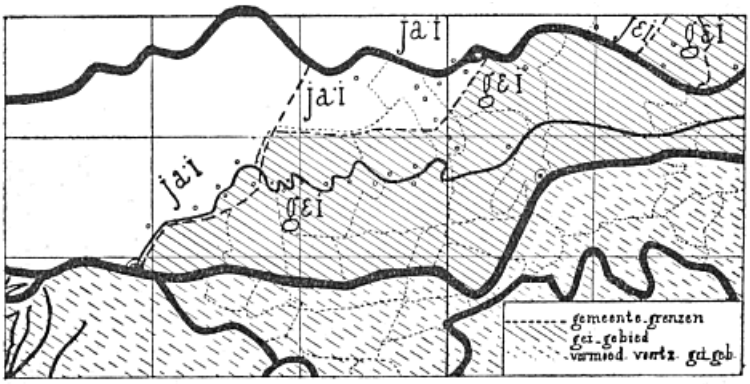

(K 75) en Spijk (K 75*a*) hebben *gɛi*, Leerdam (K 73), Oosterwijk (K 74*a*), Kedichem (K 74) en Arkel (K 70) *ja·i*. In Gorkum hoorde ik maar een enkele keer *gɛi*, het gewone voornaamwoord voor de twede persoon is er *ja·i*[1].

De *gɛi*-grens blijkt niet geheel samen te vallen met Te Winkels N.-W. grens van het Noordbrabants, ook niet met die van het Nederbetuws en Westbrabants met het Utrechts, zoals Van Ginneken die geeft[2].

gɛi en zijn vormen. *gɛi* toonloze vorm *gə*, is evenals ook *jɛ*ı, *ja·i*, toonloze vorm *jə*, d e aanspreekvorm in het enkelvoud tegen zowel hoger- als lagergeplaatsten, jongeren als ouderen.

1) In J. Winkler's Dialecticon (tekst v. November 1870) deel II blz. 140 komt twemaal het vnwd. *ge* voor.
2) Kaartje in J. te Winkels: Geschiedenis der Nederlandsche taal. J. van Ginneken: Handboek der Ned. Taal Deel I Overzichtskaart der autochthone Nederlandsche tongvallen.

De enclitiese vorm van *gɛi* is *ə*, de *i* <* *jiz* van het Mnl.[1]. Aan deze *ə* gaat *d* of *t* vooraf. De feiten, die Frank heeft geconstateerd in het Mnl. zijn hier nog vast te stellen. 'Das in Verbalendungen aus germ. *d* im Auslaut entstandene *t* erscheint als *d* bei angelehntem Personalpronomen der 2. Pl. *i* aus *jiz*'. 'Dagegen *t* bei vorangehenden tonlosen Konsonanten mit Assimilation'[2].

Zo klinkt het: *du·də, hɛdə, mø·gdə* (*mo·gdə*) *lɛ·vdə* (*le·vdə*), maar daarnaast *dɛkŋtə, hɛlptə, V*ᴇ*tə* (V*ɛtə*)[3].

Zodra dit achtergeplaatste pronomen slechts de geringste nadruk verlangt, schijnt de persoonsonderscheiding door deze *ə* alleen niet als voldoende gevoeld te worden, en wordt na die *ə* nog *gɛi*[4] gezegd, bijv.: *hedə də apəl al af* en *hɛdə gɛi də apəl al af*; *dɛŋktət dɔ·rme· tə V*ᴇ*nə*? en *dɛŋktə gei ət dɔ·rme· tə V*ᴇ*nə? zɛidə dər gə Vɛs* (*gə Vi·s, gə Vi·st*) en *zɛidə gɛi dər gə Vɛs* (*gə Vi·s, gə Vi·st*)![5]

Maar niet alleen achter een persoonsvorm komt deze enclitiese vorm voor, ook achter voegwoorden bijv.: *a-də* en *az-də, da-də, òv-də, tu·də*. Ook hier versterking met *gɛi*. Voor *a-də, da-də* hoort men ook *a-gə, da-gə*; *ov-gə* en *tu·gə* zijn echter niet gebruikelijk. Dit *de* is te verklaren als analogie-formatie naar verreweg het grootste aantal der persoonsvormen, die gevolgd worden door het enclitiese pronomen. Vanwaar anders de *d*? Opvallend is dat deze *d* na oorspronkelijk stemloze consonanten *s, t* stemhebbend blijft in tegenstelling met wat het geval is na dergelijke consonanten in de werkwoordsvormen[6].

1) Franck: Mnl. Gramm. 2e Aufl. § 89, 2e al., ook § 209, 7e al.
2) Franck: Mnl. Gramm. § 89, 2e al.
3) Staat achter een dialecties woord een ander tussen haakjes, dan is de bedoeling hiervan, dat de twede vorm in een gedeelte v.h. besproken gebied in gebruik is.
4) Versterking met *gɛi* niet genoemd door Franck in de §§ 89 en 209, wel door Van Helten. (W.v. Helten Mnl. Spraakkunst § 211, laatste al.), in het *gij*-artikel v.h. Woordenboek der Ned. taal ged. B no. 2 wordt gesproken over de toevoeging van *ge* achter *e*, dit in besproken streek onbekend.
5) In Rhenen en Buren: *bendə* en *b*ᴇ*ndə gɛi*, in Heukelum: *b*ᴇ*ndə gɛi* naast *zɛidə gɛi*. Het ww. bennen is in het *gɛi*-gebied verder onbekend.
6) Winkler, in zijn Dialecticon deel I blz. 315 onder de verkl. aantek. v.h. dialect v. Dussen (land v. Altena), meent, dat in vormen als *goade gij, komde gij* enz. dat *de* achter de stam v.h. ww. oorspronkelik het oude *du* is geweest. 'De Brabanders behielden de oude vorm *du*, verkort tot *de*, toen ze begonnen *gij* tegen één persoon te zeggen.'

Ook Gorkum kent deze beide constructies bijv.: *Va zɛgdə* en *Va zɛgdə gɛi*, maar er naast klinkt het *bɛ-jə, dɛŋkjə* etc.

Naast *gɛi* werd nog om 1860, altans in Ingen (L 5), door sommige ouderen, 18e eeuwers, *ɛi* gebruikt. Dit *ɛi* werd zowel pro- als enclities gebezigd bv.: *ɛi het tòx gəze·t, as ɛi ət zɛx, nɔu ɛi, hu· kòm ɛi dər ɔ·n, dan gɔ·-d-ɛi ok*.

In het *ja·i*-gebied komt als enclitiese vorm naast *jə* ook *i·* voor. Bijv.: d*ɛŋk·i·*, E*k zɛg-i·*.

In het *gɛi*-gebied is de voorwerpsvorm van het vnwd. van de twede persoon singularis *u·*[1], tenminste wanneer het vnwd. geen bizonder accent verlangt. Bijv. *gə mu·z-u· sxa·mə*, E*k zɛg-u·*, E*k Varsxɔu* (*Va·rsxɔu*) *u·*. Zo is het langs de hele grens, behalve in het uiterste westen, in Heukelom (K 75) noteerde ik *jə* in Spijk (K 75*a*) een paar keer *u·*, maar het meest *jə*, ook *u·* en *jə* in dezelfde zin. *goeli· hu·v-ət u·/jə ni· a·n tə trɛkə*. In Gorkum *jə*.

De vormen met accent naast *u·* zijn *ɔu*[2] en *jɔu*[3].

Echter is de toestand niet aldus, dat in alle plaatsen *ɔu* en *jɔu* naast elkaar gebruikt worden. *ɔu* is bezig terrein te verliezen. In Rhenen (L 8) zelf hoort men *ɔu* niet meer, *jɔu* is daar de enige vorm; in Achterberg (L 8*a*), de boerenbuurt van Rhenen wordt *ɔu* gevoeld als ouderwets. Ouden van dagen zeggen het nog een enkele maal. In Maurik (L 3) hoort men *ɔu* naast *jɔu*, evenwel met dien verstande, dat de jongeren meestal *jɔu* bezigen. Zoelen (L 41), Buren (L 40), Buurmalsen (K 79), Tricht (K 79*a*) en Deil (K 78)[4] kennen als enige beklemtoonde

1) Niet opgegeven door A.v.d. Water: De volkstaal in het Oosten van de Bommelerwaard. (diss. Leiden 1904, § 48).
2) Fringszegt: Daslinksrheinische *ɔu* beruht auf hiatusdiphtongiertem * *u* (mnl. *u* = *û* oder *û*, ahd *iu*). Frings-Van Ginneken Zur Gesch. d. Niederfr. in Limburg. Zfd. Ma. 1919 blz. 112. Franck vermeldt de vorm *ɔu* niet in zijn Gramm. § 209. Hij acht de overgang *iu* > û > *ou* ontstaan uit de gen. pluralis en de possessief (Gramm. § 62, blz. 61), waar *iu* voor *w* stond en waar daardoor *û-*, *u-* en *ou* zich naast elkaar konden ontwikkelen. Die verschillende ontwikkeling hoort thuis in verschillende dialecten.
3) Franck meent, dat *ju* en *jou* een anglo-fries karakter hebben; in het ouder Vlaams en Brabants hoort alleen *ou* thuis en dit blijft de gewone vorm (§ 209, blz. 177).
4) In Winklers Dialecticon Ie deel blz. 322-324 Gel. v.d. Verl. Z.i. tongval v. de Tielerwaard komt tweemaal *ɔu* voor als vorm met accent.

vorm *jɔu*. Maar in de meer afgelegen Lingedorpen wordt *ɔu* niet alleen gebruikt, doch is het de gewone vorm. In Rhenoy (K 77*c*) merkte ik, dat *ɔu* meer gebruikt wordt dan *jɔu*, in Acquoy (K 77*d*) dat *ɔu* in verreweg de meeste gevallen gebruikt wordt, dat *jɔu* gevoeld wordt als 'veel luxer'. In Asperen is het nog geregeld *ɔu*, in Heukelom niet meer, ook in Spijk niet en evenmin in Gorkum[1)].

In het *ja·i*-gebied zijn *u·* en *ɔu* ook onbekend. Voor dit gedeelte is dus tevens de grens van het *ɔu*-gebruik vastgesteld, waarover Frings in het onzekere verkeerde[2)].

De voorwerpsvormen in het *jɛi/jai·*-gebied zijn *jɔ* en *jɔu*.

De meervoudsvormen. Als meervoudsvorm van de 2e persoon komt in het *gɛi*-gebied *goeli·* voor, ontstaan uit *gɛi* met een eraan toegevoegd liede. Tegen een herhaald *goeli·* heeft men bezwaar, het wordt na een paar keer *gə*, als tenminste de meervoudige aanduiding niet met nadruk wordt gezegd. De kleine stadjes Rhenen (L 8), Buren (L 40) en Heukelom (K 75) kennen geen *goeli·, joeli·* klinkt het daar, in Achterberg (L 8*a*) en het even ten zuiden van Buren gelegen Erichem (L 48*a*), ook in Spijk (K 75*a*) is *goeli·* weer present. In Deil hoort men naast *goeli·, joeli·* en *jülə*, vooral in de inversie.

Het bij de singularis besproken enclitiese pronomen gaat ook aan dit *goeli·* vooraf. Bijv. *VƐldə goeli·, pratə* (*prɔtə*) *goeli·* Een aanwijzing, dat de 'Einheitsnumerus', waarover Frings[3)] spreekt, tot voor korte tijd in gebruik geweest is.

De voorwerpsvormen van de pluralis zijn *oeli·* en *joeli·*. Ook hier de vormen van het enkelvoud uitgebreid met liede. Het gebruik van *oeli·* en *joeli·* loopt parellel met dat van *ɔu, jɔu*. Alleen heeft *oeli·* nog meer terrein verloren dan *ɔu*. In Rhenen (L 8), wat na het voorgaande te verwachten is, geen *oeli·*, maar ik twijfel er aan, of het ook in Achterberg nog in gebruik is, Maurik (L 3) weer *oeli·* naast *joeli·* met dezelfde variatie als bij *ɔu* en *jɔu*; op[4)]

1) In Gel. v.d. Verl. Zoon voor dialect v. Gorcum komt wel *u·* voor echter in beklemtoonde vormen alleen *jɔu*. Verdam (Mnl. Woordenboek) kent *ɔu, jou, ju* en *u*.
De Gel. v.d. Verl. Z. voor dialect v. Dussen (land v. Altena) heeft *u·* en *ɔu* met het gewone onderscheid.
2) Frings-Van Ginneken Zfd Ma 1919 blz. 212.
3) Franck (§ 213 Aanm. 2) kent de samenstelling ghi liede (lieden) in het Mnl.
4) Zfd Ma 1919 (blz. 115-119).

het traject Zoelen-Deil is *joeli·* alleenheersend. De uitspraak *jüli·* hoort men ook in Deil (K 78). Ook in Enspijk (K 78*a*) is het nog *jüli·*, in Beesd en westelijk ervan is *oeli·* de baas, maar na Asperen kennen Heukelom (K 75*v* en Spijk (K 75*a*) weer alleen *joeli·*.

Ook een herhaald *oeli·* acht men overbodig. Naast *oeli·* komt als vorm zonder accent *u·* voor. Is het onderwerp *goeli·* dan wordt als voorwerpsvorm het meest *u·* gebruikt. Overgebleven uit de tijd van de 'Einheitsnumerus'?

In het *ja·i*-gebied zijn *joeli·, jüli·* en *jəloe*-I de speciale meervoudsvormen, in Zoelmond (K 40*a*) en Beusichem (K 40) naast deze nog *jülə*. Behalve de genoemde komt als accusatiefvorm ook *jə* voor. *joeli·* wordt eveneens niet vaak herhaald, *jə* komt er voor in plaats.

Het wederkerend vnwd. wordt in beide gebieden versterkt door *ɛ·gə*, dus klinkt het *u· ɛgə, ɔuɛgə, oeli· ɛ·gə* etc.; *jə ɛ·gə, joeli·* (etc.) *ɛ·gə*.

gɛi-GRENS GEEN HISTORIESE GRENS.

De *gɛi*-grens valt niet samen met de westgrens van gewest of hertogdom Gelre. Ook de grenzen van de vroegere graafschappen Buren en Kuilenburg en van de Arkelse landen vinden we er niet in terug.[1)]

De kerkelike indeling in de M.E. doet ons eveneens geen verklaring aan de hand voor het verloop der lijn.[2)]

1) Reeds in 1300 behoort Rhenen tot het Sticht. In 1297 komt Maurik aan Kuilenburg. In 1367 blijkt de heer van Buren in het bezit van Beusichem, ook Zoelmond is door erfenis aan Buren gekomen. Na de val der Arkels worden Gorkum, Asperen en Heukelom Hollandse lenen; Schoonrewoerd, Acquoy en Spijk krijgt J. van Arkel terug, in 1428 erft Arnoud v. Gelre deze plaatsen. Dat er connecties met Brabant bestaan hebben, is duidelik. De Veluwe was tot 1311 door de bss. v. Utrecht in leen gegeven aan de Brabantse vorsten, die dit gebied in achterleen gaven aan de Gelderse graven. Tot 1339 behoorden Tiel, Zandwijk en Herenwaarden aan Brabant. Dat deze streken eenmaal tot de gouw Teisterbant hebben behoord staat vast en dat deze met het zuiden verbonden was, blijkt uit een plaatsbepaling van 815, waarin gesproken wordt over: 'in pago Texandria sive in Teisterbant'. (Beekman Gesch. Atl. v. Ned. De gew. v. Noord- en Zuid Ned. in 1300, toelichting v.d. hand v. Beekman zelf).

2) Wel was Rhenen een onderdeel v.h. decanaat Veluwe, maar Renswoude (tot 1384) en Venendaal (tot 1566) waren gedeelten v.d. parochie Rhenen. Het decanaat Betuwe reikte tot Maurik en de Dode Linge. Rijswijk (de kerk was een dochterkerk van die v. Wijk bij Duurstede) was ingedeeld bij het Magnus decanatus. Onder het decanaat Arnhem, in 1314 van Tiel naar A. verplaatst, ressorteerden, met bijna de hele Tieler- en Bommelerwaard, ook Leerdam, Oosterwijk en Kedichem en eveneens Ravenswade, Avezaath en Zoelen. (Beekman Gesch. Atl. v. Ned. Kerkelike indeling in 1550, toel. v.d. hand. v.S. Muller Hzu).

Samenvatting.

Uit het onderzoek is mij gebleken, dat *gɛi* langs de hele grens nog zeer vast is. De voorwerpsvorm *u·* volgt *gɛi* op de voet, maar *ɔu* moet strijd voeren met *jɔu*. De uitslag is te voorzien; in enkele plaatsen heeft *jɔu* de overwinning al behaald, in andere staan de vormen naast elkaar met ongeveer gelijke krachten, in nog andere is de worsteling pas begonnen. *goeli·* en *oeli·* worden eerder opgegeven dan de singularisvormen.

Enige gedeelten zijn op de behandelde grenslijn te onderscheiden:

1e. Rhenen met Zoelen-Deil, waar *gɛi* en zijn vormen al verliezen hebben geleden;

2e. Maurik, waar de strijd nog gevoerd wordt, maar de uitslag ten opzichte van sommige vormen te voorspellen is;

3e. Enspijk-Asperen, het gedeelte, dat zich het conservatiefst toont:

4e. Heukelom-Spijk, waar de overgang duidelijk merkbaar is.

Tot zover naar het Noordwesten worden dus de zuidelike vormen van het pers. vnwd. van de 2e persoon gebruikt. Dat *gɛi* vroeger meer westelik gebezigd werd, lijkt mij waarschijnlik. De inham langs de Lek pleit er voor. Met de *gɛi*-lijn vallen andere isoglossen samen.

December 1933.

A.R. HOL.

Daarentegen en integendeel.

Vlamingen gebruiken wel eens *integendeel*, waar Hollanders *daarentegen* zeggen. Vragen wij ons af, waarom dit andere spraakgebruik ons verwondert, dan vinden wij de reden waarschijnlik hierin, dat *daarentegen* voor het Noordelik taalgevoel enkel ‘contrair’ betekent, dus de andere kant van iets vertoont, terwijl *integendeel* ‘contradictories’ betekent, dus het tegengestelde volstrekt uitsluit. Het Ned. Wdb. geeft enkele voorbeelden uit de 17e en 18e eeuw, waaruit blijkt, dat *integendeel* in de zin van *daarentegen* vroeger ook in Holland voorkwam (VI 2032/3). Hier is dus weer een geval van een verouderde uitdrukking, die in het Zuiden voortleeft.

G.B.

Seksualizering en seksualitis.

Naar aanleiding van: ‘Waar is de *kat*? Daar zat *ie*!’, welke ‘seksuele’ inkongruentie door de Vereenvoudigers werd aanvaard, schreef Carel Scharten[1] de bekende woorden: ‘En nu is het toch de vraag, of wij ons niet voor de oogen van alle vreemdelingen nog veel belachelijker maken, door als ‘m a n n e l i j k ’ op te vatten en te v e r b u i g e n [? G.R.], wat zoowel taalkundig als in werkelijkheid v r o u w e l i j k is?’

De keren dat niet-vereenvoudigende letterkundigen, al dan niet tot der vreemdelingen risée, vrouwelike wezens taalkundig maskulinizeren, zijn legio. Laat me alvast het letterkundig echtpaar Scharten-Antink noemen, bij wie we in *De vreemde heerschers* (blz. 47) lezen: ‘Onhoorbaar, wrijvend langs den deurpost, was, lichtend met *zijn* groene oogen in de schemerende keuken, de *poes* binnengeslopen, ging met *zijn* scheef-bukkend kopje stevig-zacht langs het been van den zoppo’[2]. En in *Een huis vol menschen* (blz. 385) schreven dezelfde auteurs: ‘“A ta santé, *mon capitaine*!” grapte Robert’. - Aan boekenwurmen laat ik over, de chronologie van de drie voorafgaande aanhalingen na te snuffelen.

Reeds enkele malen kwam het gebruik van de voornaamwoorden bij seksuelen ter sprake[3]. Ik herinner met name aan de *haar*-kultuur, en aan gevallen waarin door het o n z i j d i g e pronomen kleinering en verachting werd uitgesproken. Maar het Vlaams en zuidelike dialekten leerden ons toch ook, dat het neutrum niet alleen indifferent kan zijn, maar zelfs een gunstige, hypokoristiese nuance kan hebben. Voor zuidelike en oostelike dialektsprekers is het bovendien allerminst de wereld op z'n kop, wanneer vrouwelike woorden mannelike wezens, en mannelike woorden vrouwelike wezens noemen: genus is nu eenmaal geen sekse; en in een moderne maatschappij zijn namen niet identiek met de dragers van die namen.

1) *Het Spellingvraagstuk*^{2}, blz. 26.
2) Vgl. *Ons Eigen Blad* XVII, 1929, blz. 527; en *De N. Taalgids* XXIII, 1929, blz. 185.
3) Zie *De N. Taalgids* XXVII, 1933, blz. 159-163; 290-292, 293; XXVIII, blz. 170-174, 177 v.

Na hetgeen we vroeger schreven over de verwarring van genus en sekse[1], en voor een deel kort samenvatten in *Het seksuele-N-komplex*, behoeven we die kwestie niet nogmaals uitvoerig te behandelen. Toch mag de 'antithese' genus: sekse hier niet geheel onbesproken blijven. De term 'geslacht' kan zijn kerfstok nog niet op non-aktiviteit stellen. Grammatikale mannelikheid is bij velen nog 'hetzelfde' als mannelikheid in biologiese zin.

In de Java Bode (23 I '34) liet Barbarossa zich gaan naar aanleiding van de volgende ambtelike zin: '5. Ontslag aan *den vrouwelijken ambtenaar* die in concubinaat gaat leven'. Ik zal het 'betoog' niet weergeven, waarvan de geestigheid kennelik de sporen draagt van krisisdepressie. In een ander blad stond echter, zonder noot en naschrift van redaktiewege: 'Juist de vrouwelijke geaardheid beschikt over verschillende eigenschappen, waardoor de v r o u w e l i k e j u r i s t zich door studie en toewijding tot een *goeden kinderrechter* had kunnen ontwikkelen' (Centrum 29 XI '33 uit de Handelingen). De woorden 'rechter' en 'ambtenaar' zijn nu eenmaal mannelik, onverschillig of er het adjektief 'vrouwelik' dan wel 'goed' voorstaat[2].

Al betreft het een m e i s j e , Antoon Coolen schrijft heel gerust: 'En dat ie nou peter is geworre van *den kleine*, dat doet Jan Olie goed'. 'God, die *den kleine* schiep, h e t d u r s k e '. 'Dat doe ik voor *onzen kleinen lieveling*'. De officiële onderscheiding van eenen mannelijken lieveling tegenover eene vrouwelijke lieveling, is louter seksualitiese fantazie. Uit het normale feit, dat 'een lieveling' rechtstreeks pronominaal met *hij* en *zij* wordt aangeduid, naar gelang die lieveling tot de mannelike of vrouwelike kunne behoort, volgt niet dat zo'n z e l f d e n o m e n voor die verschillende wezens, van genus wisselt met de wisseling van de seksen[3].

Wanneer B.H. Molkenboer O.P. zich daarvan rekenschap had gegeven, zou hij in het probleem 'Tesselschade - Eusebia -

1) Zie o.a. *Tschr. voor Taal en Letteren* XVII, 1929, blz. 17-25; *De N. Taalgids* XXIII, 1929, blz. 180-188; *Ons Eigen Blad* XVII, 1929, blz. 519-531; *Die nominalen Klassifikations-Systeme*, 1929, blz. 372-461; *Ons Eigen Blad* XIX, 1931, Grammatikaal bont allerlei VIII-XVII passim; XX, blz. 161-165.
2) Vgl. *De N. Taalgids* XXVII, 1933, blz. 291.
3) Die wisseling bestaat wel in het Zuidlimburgs bij gesubstantiveerde adjektieven, bijv. *mîne leefste : mîn leefste; eine kranke : ein kranke : ei krankt*. Maar *mîne kleine : mî kleint* is alleen mannelik en onzijdig.

Godtvruchtigheit'[1], geen grammaties-seksuele moeilikheid hebben gezien. De kwestie is deze:

Vondel schreef in *Altaergeheimenissen* (II 23 v.v.):

> +Dus sprack ick vast, en zagh den nacht verdwijnen;
> Wanneer my quam met *zijnen* glans beschijnen
> +Een J o n g e l i n g k , die statigh 't lange kleet
> Naslepende in het stof, langs d'aerde sleet,
> En 't wieroockvat den dagh in 't aenschijn zwaeide;
> Terwijl de haen het licht ten bedde uitkraeide.
> 'k Zagh lieflijckheit en wijze majesteit
> +In *zijn* gezicht; en 't was G o d t v r u c h t i g h e i t ,
> d'A e r t s e n g e l , die genegen my te leeren,
> Zich quam zoo laegh, in 's weerelts damp, verneêren.
> 'k Ontfingk *hem* heel eerbiedigh, daer *hy* stont.
> +En storte in 't endt dees rede uit *zijnen* mont:

Evenals het middelhoogduitse *jungelinc* werd *jongelinc* in het Middelnederlands, en ook nog in de 17de eeuw gebruikt voor jonge mensen van beiderlei sekse[2]. Een enkele maal komt het woord ook enkelvoudig voor met de betekenis 'jong meisje'. Het was niet 'gemeenslachtig', maar uitsluitend mannelik.

Bij de 'identifikatie' van Maria Tesselschade en d'Aertsengel Godtvruchtigheit bleef er één moeilikheid voor Pater Molkenboer, 'nl. dat de dichter den Aertsengel uitdrukkelijk invoert als 'een Jongelingk' (*Altgeh.* II, 25), waarvan wij de m a n n e l i j k e b e t e e k e n i s , door bijv. aan 't lat. *juvenis* te denken, n i e t kunnen w e g r e d e n e e r e n , nu er verderop van 'hem' en 'zijnen' (vs. 33, 35) gesproken wordt'. Wij spatieerden enkele woorden, waaruit de verwarring van genus en sekse reeds voldoende spreekt. Diezelfde verwarring houdt aan, wanneer de Vondelkenner o.m. à décharge opmerkt, 'dat in weerwil van dezen m a n n e l i j k e n soortnaam het v r o u w e l i j k karakter van de Godvruchtigheit bestaan blijft; de kwalifikatie 'engel' als g e s l a c h t l o o s kan zoowel van een man als een vrouw geprediceerd worden'.

Vondel was niet zo ontbrabantst en verklassiekt, dat de zuidelike-middelnederlandse natuur bij hem nooit meer ging boven de onnederlandse leer. Voor het Zuidnederlands van tans herinner ik slechts terloops aan *Leontientje*, van wie ook gram-

1) *Studia Catholica* V, 1928-29, blz. 307-311.
2) *Middeln. Wdb.* III, kol. 1060; *Wdb. der Ned. Taal* VII I, kol. 362. Vergelijk nog het hedendaagse *jongens* voor jongens en meisjes samen.

maties-mannelik gezegd werd: ‘Maar gij *nen* e n g e l vrijt met nene geus’. En al gold het iets verder in dat toneelstuk een man, die man moest zich even goed met vrouwelike als met mannelike namen laten kwalificeren: ‘Bedoelt ge mij daarmee, Sofie? - Neen ik.... niet U! Maar wel dien m a r s k r a m e r met zijn garen en lint, *dien zwerver, dien uil, die gans, die eend*’ (F. Timmerman-Veterman). Al zijn uil, gans, eend niet ‘geslachtloos’; al hebben de wijfjesdieren gans[1)] en eend seksueel zelfs een ganzerik en woerd naast zich, de kwalifikaties ‘uil, gans, eend’ kunnen zowel van een man als een vrouw geprediceerd worden.

Wanneer iemand in een verhaal ‘*den* v a m p i e r’ later tot een ‘vrouwelijk*e* vampier’ maakt, en dan vervolgt: ‘En de domme menigte.... schreef ook weer dien dood toe aan de macht v a n *de* v a m p i e r, die zou zijn opgestaan uit *haar* graf’ (Amusantje 26 VIII '33), dan kan deze taalkundige vervrouweliking als pendant dienen bij de volgende vermanneliking: ‘Want de schoenmakersbaas was er een van den ouden stempel, die zijn d i s c i p e l behalve in de leer tevens in de kost hield, en die *den* hem *toevertrouwden* s p r u i t van den vroegen morgen tot den laten avond met Argusoogen bewaakte’ (Msb. 22 XII '33)[2)].

In officiële stukken houdt men zich ten spijt van de sekse nog wel aan de woordkongruentie: ‘Ik moge *uwer* E x c e l l e n t i e verzoeken het vorenstaande ter kennis van het onder *Haar* Departement ressorteerend personeel te brengen’. ‘Wij weten, welk aandeel *Uwe* M a j e s t e i t door alle hulpbronnen van *haar* hart en *haar* verstand heeft gehad in de straling van het ‘Regnum’, dat het prestige van België zoozeer vergroot heeft’ (Msb. en Utr. Cour. 24 II '34).

Maar de ‘pers’ begint te wankelen: ‘Ook deze smokkelaars vonden geen heil in de vlucht, doch zij lieten zich door *de allerhoogste* a u t o r i t e i t van hun bestrijders en *diens* gezelschap aanhouden, waarna zij aan de politie zijn overgeleverd’ (Msb. 16 I '34). ‘Hierop mocht hij een hartelijk telegram van *dezen* l e g e r a u t o r i t e i t ontvangen’ (Msb. 21 II '34). Elders las ik van brieven, ‘welke hij gewoonlijk na een volbrachte onderneming

1) Sofie zou niet als Annie Salomons kùnnen zeggen: ‘Kat plukt d e g a n s en begint *hem* klaar te maken. *Zijn* veeren bewaren we zuinig’.
2) De auteur HAJO schreef iets verder ‘in de op ouderwetschen leest geschoeide schoenmakerswerkplaats’, maar deze maskulinizering is van onseksuele aard.

tot *den een of anderen* a u t o r i t e i t richtte' (Amus. 27 I '34). - Treffend is de 'korrekte' datief naast de 'hyperkorrekte' maskulinizering in deze zin: 'Nogmaals wordt *den* veldwachter verzocht de woning van *den Heiligen* H e r m a n d a d te bezoeken' (Msb. 31 XII '33). Deze Heilige is evenmin als Sint Juttemis gekanonizeerd.

Aan 'wie(n)' we deze seksualizerende *-n*'s hebben te 'danken', is moeilik uit te maken. In alle geval maken ze carrière sinds enkele jaren: 'De schooljongens, de postbode, de politie, kortom het publiek kende *hem* slechts als *den* k r e n t (Msb. 21 X '33). "en door *den* s p i l Bloemen en den midvoor Grosfeldt werd de score geleidelijk opgevoerd tot 5-0" (Msb. 12 II '33). - Toch is die hypertrofie van de seksuele *-n* nog niet zo algemeen, dat we ons moeten verontrusten. Wij wijzen bijv. nog op: "onmiddellijk daarbij aansluitend moeten wij *onzen spil* Anderiesen als *de ster* van het veld begroeten". Elders evenwel begroette "De burgemeester van Southmouth.... *den nieuwen* f i l m s t e r " (Ned. Illustr. 15 VII '33). "In dit verband moet nog vermeld worden, dat Torgler tezamen dineerde met een *anderen communistischen* 's t a r ', met den heer Koenen" (Msb. 6 X '33). "Het geëxalteerde vrouwtje kreeg een antwoord op haar schrijven van *den* f i l m s t e r , met het verzoek *hem* op een bepaalden dag te ontmoeten". Enz. enz.

Intussen tracht men het seksuele evenwicht weer te herstellen, door naast de voorafgaande 'grammatiese' vermanneliking een 'taalkundige' vervrouweliking te kultiveren. Ik bedoel niet zozeer dat mevrouw Bryan Owen onlangs tot "eerste *vrouwelijke* Amerikaansche *gezante*" werd benoemd' (Centrum 25 V '33), ruim een maand nadat 'De 23-jarige *vrouwelijke studente* J.C.H.H. de V..... op den straatweg tusschen De Bilt en Zeist met haar auto terecht gekomen (was) op het rijwielpad' (Utr. Cour. 11 IV '33); terwijl iets vroeger of iets later, in een circulaire van het Dietsch Studentencongres, 'De *vrouwelijke deelneemsters*.... hun [niet: haar!] wenschen' te kennen gaven.

Neen! ik had bij de femininizering eigenlik andere, frappanter gevallen op het oog: 'Er was dus geen enkele reden, waarom hij weigeren zou vier weken lang de plaats van 'Corisande' in te nemen als *vraagbakin* van de lezeressen van 'Dainty Life'' (Msb. 13 X '33); terwijl Cor van der Lugt, volgens hetzelfde blad (20 I '34), van Mevr. De Boer-Van Rijk getuigde: 'Als *confrateres* is zij voor mij steeds geweest een hartelijke, eenvoudige vrouw,

wars van intriges, scherp in haar oordeel, gul in haar waardeering'.

In het *Nederlandsche Boek* van 1932 merkte Prof. Huizinga fijntjes op: 'Het is jammer, dat zich in onze taal niet tijdig een goed equivalent voor het Duitsche Verlag heeft ingeburgerd: wij weifelen tegenwoordig tusschen 'Uitgever, Uitgeverij, Uitgeversmaatschappij' en het overcorrecte '*Uitgeefster*', dat mij altijd aan de Weduwe van Nelle doet denken'. Toch zullen de uitgevers mogelik niet inzien, waarom das ewig Weibliche 'd i c h t e r s '- monopolie zou moeten zijn: 'Ik geloof dat het ergste van de crisis h a a r naam is, die makkelik uitgesproken en onthouden wordt. Met h a a r *voorgangster*, de malaise, was dat heel anders' (Centrum 18 X '33 in Spiegel des tijds).

Men dient goed onderscheid te maken tussen formele seksualizatie en grammatiese klassifikatie. W o o r d e n als *koningin, onderwijzeres, voorgangster, studente* zijn seksualizerend. Door de suffiksen *-in, -es, -ster, -e* wordt een vrouwelik individu seksueel tegenover de mannelike persoon gesteld. Ook woorden als *mannetjes-olifant, wijfjes-hyena*; en de verbindingen *vrouwelik: mannelik wezen* seksualizeren, en wel zonder dat door die seksuele woord-differentiëring het nominale genus van 'olifant, hyena, wezen' verandert. Zulke naamwoord-seksualizaties hebben per se niets met genus te maken. Ze komen evengoed voor in talen, die absoluut gèèn nominale groepering kennen, of die een geheel andere, 'on-seksuele' klassifikatie hebben. In talen evenwel waar 'mannelike' en 'vrouwelike' woorden bestaan - onverschillig hoe de associatie of samenhang van genus met sekse tot stand kwam - in zulke talen behoort *koningin* tot een andere naamwoordelike groep dan *koning*.

Daarentegen zijn de p r o n o m i n a *hij : zij* (*ze*) enz. soms seksualizerend, soms zuiver klassificerend buiten alle sekse om[1)]. Vaak hebben ze niets met sekse te maken, maar 'vervangen' ze alleen een latent naamwoord als 'firma, vennootschap, maatschappij, compagnie'. Zo bijv. in: 'V & D Amsterdam vragen voor *haar* afdeeling Bijouterieën Juffrouw' (Msb. 21 I '34). 'B e n s d o r p vraagt voor direct voor de afdeeling 'chocolaterie' in één *harer* te Utrecht te vestigen winkels' (Centrum 2 XII '33).

Zelfs de wisseling 'haar: zijn' k a n in soortgelijke gevallen

1) We gaan in dezen niet akkoord met P h .J. S i m o n s in de opstellenbundel '*Nederlandse spelling, geslacht en verbuiging*', 1932 blz. 262 v., 281-287, vgl. 225 al. 1, 236 v.

volkomen vrij zijn van seksualitis: ‘De D i r e c t i e van Hotel en Café-Restaurant ‘Neuf’ Amsterdam, wenscht *haren* geachten Bezoekers een Voorspoedig Nieuwjaar toe’ (Msb. 31 XII 133), naast: ‘D i r e c t i e Rembrandt Theater Amsterdam wenscht *zijn* geachte Bezoekers een Gelukkig Nieuwjaar’ (Msb. t.a.p.). - Men zal bij ‘Neuf’ - nomen sit omen! - het samengaan opmerken van grammatiese vrouwelikheid en de klassicistiese datief; terwijl bij Rembrandt het ‘hollandse’ *zijn* van dativitis verschoond bleef. Bij Prof. Ferd. Sassen kwam de klassicist olik om het hoekje kijken, toen hij bij de bespreking van een wijsgerig proefschrift het foutieve signaleerde van: ‘de H. C o n g r e g a t i e kwam op *zijn* beslissingen terug’ (Msb. 1 II '34).

Duivenmelkers hebben aan de seksuele tegenstelling ‘doffer: duif’ niet genoeg. Nadat de ‘duif’ de ‘doffer’ had ‘geabsorbeerd’, of juister nadat ondanks het bestaan van het sekundaire doffer, de mannelike ‘duiven’ toch duiven gebleven waren, verschenen van de weeromstuit *duivinnen* ten tonele: ‘Onder dat oogpunt vind ik het verkeerd *duivinnen* op reis te steken, welke leggen moet of pas broeden’. ‘Voor alle *duivinnen* is de legtijd er een, welke ze best in alle rust doorbrengen’, gelijk Jan meer duiflievend dan taalminnend in ‘De Duif’ opmerkte (Duivensport 3 VI '32)[1].

Dat bij personen en persoonsnamen meer dan in de ‘dieren’-wereld, de sekse invloed doet gelden bij de pronomina; ja, dat de keuze van de pronomina soms volkomen door de sekse wordt bepaald, hebben we vroeger reeds met voorbeelden aangetoond. Trouwens uit het gebruik van ‘haar’ in meervoudsfunktie, blijkt overtuigend dat dit grammatiese voorschrift in strijd met de taalwerkelikheid, mede het gevolg was van klassicistiese seksualitis.

‘Treffend’ is de burgerlike-standnauwgezetheid, waarmee vooral ambtelike en journalistieke penvoerders ‘beiden seksen’ geven wat ‘haar’ toekomt. Zo bevatte De Maasbode (27 XII '33) een geacht ingezonden, waarin ‘*staatsburgers* en *staatsburgeressen*’ steeds zij aan zij gingen, met als gevolg dezelfde seksuele doublering bij de voornaamwoorden: ‘Men treft er onder *hen* en *haar* nog maar betrekkelijk weinigen aan’. Er is z e l f s enige klimaks of

1) In een duiveverhaal (Amus. 20 I '34) was het een spel van *duif* en *doffer, duivin* en *duiver* of *mannetjesduif*, waarop de seksuele pronomina telkens nauwkeurig korrespondeerden.

anti-klimaks, wanneer blijkt ‘dat men *hun* en zelfs *haar* oordeel op prijsstelt’. Ook de datief ‘krijght zijn deel’: ‘Het algemeen kies- of stemrecht, zooals 't *den* b u r g e r s en b u r g e r e s s e n in den loop der tijden geschonken is en blijkbaar met graagte door *hen* en *haar* wordt uitgeoefend, moet herzien worden’.

Voor classici en klassicisten, dus ook voor ambtenaren en formalisten, is die seksuele antithese vanzelfsprekend. Zo schreef Jos. Schrijnen in De Tijd: ‘De reden is wel deze, dat onze overbelaste d o c t o r a n d i en d o c t o r a n d a e veelal geen kans zien ooit den heuschen doktorstitel te halen en ingevolge hiervan 't bevoegdheidspredikaat als *hun* (*haar*) bâton de maréchal gaan beschouwen, en dus als eind-titel voeren’ (Msb. 24 XI '33). Wanneer iemand mocht menen dat deze pronominale dubbelheid in enig dialekt bestaat, is hij er volslagen naast.

De brachylogiese parenthese ‘hun (haar)’ neemt vooral in officiële dienststukken meermalen zelfs ‘grotere afmetingen’ aan. Volgens het verslag van hoofdinspekteur Eykel over 1930 ‘zijn er nog altijd tuberculeuse o n d e r w i j z e r s (e s s e n), die, niettegenstaande zij op de hoogte zijn van deze voor *hen* (*haar*) zoo gunstige bepalingen, niettegenstaande zij de kinderen in *hun* (*haar*) school aan het groote gevaar eener tuberculose besmetting blootstellen, jaren les geven, terwijl zij lijdende zijn aan open tuberculose. Het is zeer te betreuren, dat wanneer dergelijke o n d e r w i j z e r s (e s s e n) niet méér verantwoordelijkheidsgevoel hebben, de schoolbesturen *hen* (*haar*) niet kunnen dwingen zich op een consultatiebureau te laten onderzoeken’ (Msb. 1 XI '33)[1)].

Een pendant van deze twee-slachtige seksuele akkuratesse is de parenthetiese numerus-nauwkeurigheid in datzelfde ambtelik schrijven: ‘Daar, waar geen schoolarts is, zou ook de herkeuring aan *de*(*n*) *gemeente-arts*(*en*) kunnen worden opgedragen’. Dagbladen maken zich al bij loutere mogelikheden niet gaarne aan onwaarheid, of de schijn daarvan schuldig: ‘wanneer de verwerping van een wetsontwerp het aftreden van het Kabinet of van *de*(*n*) *betrokken Minister*(*s*) ten gevolge zou hebben’ (Msb. 6 II '32). Wie savoureert niet het weldoordachte, konscientieuze van deze vraag in hetzelfde blad: ‘Van *wie*(*n*) is deze rozenkrans?’

Toch is er meermalen aan de lezerskant, enige dosis schranderheid nodig, om met die haakjes feilloos te jongleren: ‘deze laatste

1) Vgl. voor deze ‘krantetaal van de “bewusten”’ P h .J. S i m o n s , t.a.p. blz. 280 v.

zoo mogelijk naar de keuze van *de*(*n*) *betrokken leera*(*a*)*r*(*es*)' (Msb. 24 VI '27). Gelukkig kon 'betrokken' onverbogen blijven.

Alleen ter wille van de waarheid, niet ten bate van de volledigheid zij nog vermeld, dat ook schoolboeken wel nauwkeurigheid nastreven: 'Schrijf de tusschen ( ) geplaatste werkwoorden in *de*(*n*) *passende*(*n*) *persoonsvorm*(*en*) van den onv. teg. of verl. tijd' (Korst-Schothorst, 1925, blz. 20).

Enz. enz. enz.

. . . . . .

We komen tans terug op de d i e r e n .

Als overgang van de wereld der mensen naar het rijk der dieren moge de sfinx dienen: 'En met gespannen wieken hangt *hij* zwevend De s f y n x '. De hypergriekse y is van J. Perk.

Wanneer we de gedomesticeerde dieren en enkele Artis-soorten uitzonderen, dan kan men zeggen dat bij de diernamen en hun vervangers de sekse weinig meetelt. Maar al wordt het seksuele verschil door naamverschil uitgedrukt, *hengst: merrie, bok: geit*, daaruit volgt nog niet dat de seksetegenstelling ook pronominaal tot uiting komt, tot uiting zou moeten komen.

In het Hollands waar de meeste 'vrouwelike' nomina pronominaal gemaskulinizeerd worden, maken de namen van vrouwelike dieren in dezen veelal geen uitzondering. Daarentegen wordt in de zuidelike dialekten een vrouwelik dierwoord op dezelfde manier behandeld als een vrouwelike dingnaam. Voor de Zuiderling zal *hij* van een *kat* even onmogelik klinken, als *hij* van een *tafel*.

Gemaskulinizeerde 'poesen' zijn legio in de literatuur. Al zal men 'nooit' gewagen van 'den poes'[1)], pronominaal is *hij, hem, zijn* schering en inslag: 'Zeker was de p o e s opgesloten. Zou hij *hem* op doen' (Anna v. Gogh-Kaulbach). 'Als de p o e s wat vraagt in 't stille spinnen van het geluid *zijner* tevredenheid.... Ik was bang, dat *hij* weêr weg zoû gaan'. L. van Deyssel laat in het laatste geval wel de 'gemene' man praten, maar hij blijft toch in de deftige sfeer, - wat bijv. Heyermans niet doet:

1) Vgl. 'dat ik mijn vaderland verlossen zou, van *den* H y d r a van het monster der juristerij' (B. Canter). 'Aan *den* grooten, groenen k a k e t o e .... Over *dien* k a k e t o e ' (Scharten-Antink). het roepen van *den* k a k e t o e (dez.). '*den* l o r r e beter zijn roep te leeren' (dez.). Deze vrouwelike diernamen zijn echter van een ander kaliber dan 'de poes'. Bij het volgende voorbeeld zij opgemerkt dat 'merel' in het Zuiden mannelik is: 'Mijnheer Willems.... luisterde dan weer naar het fluiten van *den* m e r e l ' (Lode Baekelmans).

‘dat de zwarte p o e s , die echt Piet hiette.... van de zenuwen gaapte, of-*ie z'n* kersrood kronkeltongetje in zou slikken’ (Vuurvlindertje 7). Maar al heette ‘hij Piet’, en al veranderde de stijlsfeer niet, ook Heyermans overviel wel eens biologiese bezonnenheid: ‘'t Meisje met z w a r t e n Piet achter zich an. - 't Meisje schaterde nou ook om p o e s met '*r* groene oogen en '*r* witten snor’ (ib. 10). Maar dan weer: ‘en p o e s van zenuwen zoo gaapte, dat je tot achter in *z'n* gulzige keelgat kon kijken’ (ib. 25). Enz. enz.

De katten zijn geen haar beter dan de poesen. Vanwege de seksuele-ongrammatiese botsingen kunnen ze vaak pronominaal in eenzelfde zin variëren: ‘*Ze* had zich omgedraaid, zooals een k a t dat doet in *zijn* nest’ (J.v. Looy). ‘Ze nam *de* k a t op, wilde *haar* weg zetten, maar het groote magere d i e r haakte zich vast aan den deken; *hij* klauwde zich vast in haar kleeren, toen zij *hem* eindelijk met geweld losmaakte en in de andere kamer zette’ (Ina Boudier-Bakker). Men kan de pronominale wisseling hier moeilik aan veranderde kijk en situatie toeschrijven. Het is eerder de ‘gangbare’ inwerking van natuur en bezinning.

Bij veel dieren, al zijn hun namen ‘vrouwelik’, fungeert toch het mannelik pronomen. Bij zulke inkongruentie is vanzelf geen sprake van sekse-idee: ‘Laat na een middag als een donkere bij Vertoornd naar huis raasde onder *zijn* vracht’ (H. Gorter). En iets verder in hetzelfde Mei: ‘een bij spon *zijn* dunne vleugel’. Evenzo bij Ina Boudier-Bakker: ‘Kijk wat 'n groot b e e s t in de lucht - zeker een bij - Ja hoor '*m* brommen! - als *hij* maar niet hier kwam’.

Al toont zich de v l i e g bij Jac. van Looy: ‘*hij* viel er af en bromde’, minder geraffineerd dan ‘de b r o m v l i e g , die 't in de smiezen had, wanneer je '*m* 't deksel van de suikerpoot op *z'n* bast wou laten glijen’ (Heyermans), pronominaal staan ze toch gelijk. Het onzijdige v l i e g i e van M.J. Brusse: ‘in één klap kon ie '*m* wegpikken’ moet vanzelf hièr buiten het geding blijven. Op dit soort gevallen komen we later terug.

We geven nog enkele voorbeelden van deftig-literair vrouwelik gedierte, dat pronominaal gemaskulinizeerd werd: ‘hoor 'k.... Een honingdronken h o m m e l zoemend keeren Naar de eigen heipol, waar *hij* zoetheid las’ (H. Swarth). ‘als een s p i n , die *zijn* vele draden uitzet en *zijn* kansen afwacht’ (Scharten-Antink). ‘Hij had ineens een m u i s overend zien zitten; *zijn* staart lag achter *hem* en met *zijn* poot *hij* poetste snoet en snorren’

(J.v. Looy). ‘Ge zijt uit op de vangst van *de groote* F o r e l En ge vangt *hem* half in slaap’ (Alb. Verweij). ‘Gisteren kwam een m u s c h leuk door mijn hooge vensterruit kijken. *Hij* was een kleine vliegend clowntje’ (L.v. Deyssel). ‘Hoor, daar baadt Een jonge m o s c h *zijn* veeren in de beek’ (H. Gorter).

Feitelik zou men ter juister beoordeling van een en ander, ook moeten nagaan bij welke dieren en in welke gevallen deze auteurs de pronomina grammaties laten kongrueren. Wat seksualizering en seksualitis betreft geldt die opmerking vooral de dieren, waarvan de wijfjes een andere naam hebben dan de mannetjes.

Om speciaal dialektiese redenen mogen we de volgende voorbeelden van A. Coolen niet op één lijn stellen met de hollandse maskulinizering: ‘daar zat de k l o e k gehurkt mee al *zijn* kuikens onder *zijn* veeren’, en ‘de g e i t die *zijn* gras trekt’. Immers naar mij van bevriende zijde werd meegedeeld, zegt men in Helmond-Deurne enkelvoudig altijd en overal *zən* (*zə*)[1)]. Het volgende ‘gemengde’ voorbeeld van dezelfde auteur moet men derhalve met gemengde gevoelens beoordelen: ‘Ze hadden in de jaren een nieuwe g e i t gekregen, die mekkerde net als d'ander, *ze* trok het gras, *ze* wier gemolken, *ze* was d e n v r i e n d van de ravottende jong en van Doore, *ze* duwde *d'ren* kop in den blauwen scholk van Door, *ze* was van meening schoon mee groote bruine vlekken op *zijn* gat en rond *zijn* oogen en mee *zijnen* langwerpigen bekant zwarten uier en de stevige stugge schonken, en 't deeger kwikkerende staartje’.

Gerard van Eckeren maskulinizeert daarentegen konsekwent ten einde toe: ‘de g e i t .... aan een touw juist kort genoeg dat *hij* de aardappelplanten niet kon bereiken, begon, zag *hij* Meeuw uit het huisje komen, zenuwachtig aan *zijn* pen te rukken, *zijn* ruwruig grauwwit geplekt lichaampje te wringen langs het stug *hem* terughoudend koord, *zijn* kop met ongeduldige schokken vooruit, waarbij het dik-proppig sikje onder *zijn* kin te bungelen hing als een vlok vuil-geel schuim op afvallen’.

Zo wordt de maskulinizering ook bij Ina Boudier-Bakker

1) De waarschuwing van die ‘zijde’, naar aanleiding van *De N. Taalgids* XXVII, 1933, blz. 162, om uit Antoon Coolen zijn boeken geen konkluzies te trekken voor het Deurnese dialekt, was overbodig. Zelf had ik talloze inkonsekwenties bij Coolen opgemerkt. Vandaar mijn reserve aldaar reeds bij de ‘*d'r: zijn*’-varianten van Coolen.

volgehouden: ‘ik heb gezien dat ze een k o e doodmaakten, ik zag *hem* gaan en *hij* was zoo mooi, ik heb '*m* nog over *zijn* neus geaaid’. Daarentegen schakelt A. Snethlage (in Kristin Lavransdochter, Het Kruis) het mannelik pronomen om op het vrouwelik: ‘van een k o e , die *zijn* pooten verplaatste in den lossen grond van den stal en met *zijn* staart naar de vliegen sloeg.... De k o e i e n waren van avond onrustig. Blaasida trapte met *haar* poot in den melkemmer. Kristin gaf *haar* een klap en sprak boos tegen *haar*. De volgende gedroeg zich onwillig zoodra zij bij *haar* ging zitten. *Zij* had pijnlijke uiers’.

Wanneer schrijvers dialekt en ‘schrijftaal’, of spraakkultuur en taalnatuur dooreenmengen, is de linguistiese analyse van zo'n amalgama een gok. En gokken is verboden! Wat beslist: grammatika of sekse? Soms geen van beiden! Soms beiden tegelijk.

Wanneer men de laatste tijd ‘taalkundigen’ en taalonkundigen in interviews en taaltuinen, in ingezonden en redaktionele artikels ziet grasduinen op het gebied van genus en sekse, van buiging en aanduiding, dan is het onbegonnen werk bij dat alles, zalige zelfbegocheling en zielige onkunde krities te schiften. Voor de goegemeente is dat trouwens niet nodig: ze slikt het ook zò wel!

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Stijlontaarding door afschaffing van de buigings-n?

Wanneer leken bij spellingvereenvoudiging hun ergernis uiten door te spreken van ‘taalverarming’, dan is dit een onbegrepen frase, waar een taalkundige om lacht, maar als ze de afschaffing van de buigings-n een ‘diepinsnijdende amputatie der schrijftaal’ achten, dan kunnen ze zich beroepen op het gezag van J.W. Muller, die in het Algemeen Handelsblad (19 Mei) een betoog leverde dat een kritiese toetsing verdient. Wij zullen ons daarbij tot de hoofdzaken bepalen.

Terecht beroept Muller zich op de taalgeschiedenis, en niet op de dialektiese mannelikheids-n, die nergens meer een buigings-n is. ‘Toegegeven dat dit grammaticaal geslacht in de 17de eeuw in Holland kunstmatig geregeld is, dat het in de Noordnederlandsche schrijftaal herleefd is, dat het geen natuur-, maar (gelijk trouwens elke schrijftaal) een cultuurproduct is. Maar dan toch

product eener cultuur, die door drie eeuwen literair en ambtelijk gebruik een vaste gewoonte, een “tweede natuur” geworden is.’ Wij antwoorden daarop: ook kultuurprodukten zijn niet eeuwig. Wat histories-geworden is, kan histories-verworden. Er zijn mensen die schijnen te menen dat de geschiedenis ophoudt met hun geboorte: in het verleden mag alles veranderen, maar de hedendaagse kultuur eist stabilisatie. Voor konsekwentie schrikken ze gewoonlik terug. Tot de ‘tweede natuur’ van de achttiendeen negentiende-eeuwse schrijftaal behoorden evenzeer de vormen *eene, mijne*, de buigingsvormen *eenen* (*een*'). Waar bleef het protest toen deze vormen bij het onderwijs ‘afgeschaft’ werden? Wilde Muller in zijn geslachtslijst niet een groot aantal substantieven van hun mannelikheid beroven? Ik ben overtuigd dat zijn leermeester Matthijs de Vries die schending van de schrijftaal als een onbehoorlike amputatie beschouwd zou hebben!

Een tweede bezwaar is ‘het onmogelijk, althans onduidelijk en dus moeielijk maken van allerlei inversie: een uitbreiding der bij vrouwelijke en onzijdige woorden reeds bestaande onvrijheid van woordschikking.’ Bestaat die ‘onvrijheid’ inderdaad? Welk stilist ondervindt daar ooit laat van? De mogelikheid om in een Nederlandse zin het objekt vooraan te plaatsen hangt niet van toevallige buigings-n af, maar van de vraag of het zinsverband het toelaat: de beruchte gefabriceerde ‘dubbelzinnige’ zin: ‘De koning heeft mijn vader gezien’, is in werkelik verband natuurlik evenmin onbegrijpelik als b.v. ‘Hij komt hier.’ Het zou niet moeielik vallen uit n-loos gestileerd proza en vooral uit poëzie, gevallen aan te halen van inversie bij een mannelik objekt.

Moet de n om aesthetiese redenen gehandhaafd worden? De buigings-n, aan grammatiese voorschriften gebonden, kan de welluidendheid verhogen, maar evenzeer schaden. Het keurend oor van de taal-gevoelige zal hier moeten beslissen. Albert Verwey verklaarde onlangs dat het weglaten van de buigings-n zijn poëzie ten goede gekomen was. Als minister Marchant in zijn radiorede Muller's oor ‘vergastte’ door de buigings-n's uit te spreken, dan is hier bij de hoorder persoonlike voorkeur in het spel, gegrond op veeljarige eigen gewoonte. Vergeten mag daarbij niet worden, dat die n alleen in *lees*-taal voorkomt. Zodra een werkelik welsprekend redenaar, ook van de oude stempel, geen papier voor zich heeft, verdwijnt de buigings-n ook bij het vloeiendste ritme en de meest verzorgde zinsbouw. Enkele kansel-

redenaars maken wellicht een uitzondering, al woekert dan de *n* vaak ook in de nominatief!

Men zou kunnen vragen: vanwaar het heftige verzet tegen de afschaffing van de *n*, terwijl de afschaffing van *eene, mijnen* - die in veel meer gevallen in staat stelden om geslacht en naamval uit te drukken! - stilzwijgend aanvaard werd. De reden is duidelik: met die *n* verdwijnt het voornaamste overgebleven middel om mannelik en vrouwelik woordgeslacht te onderscheiden. Het opgroeiend geslacht mist daardoor de vastheid, die het oudere geslacht eigen was, in het gebruik 1° van genitief-vormen; 2° van voornaamwoordelike aanduiding. Muller drukt het aldus uit: ‘Het plotseling en opzettelijk in onbruik stellen, of voor 't minst belemmeren, door het a.h.w. op de kaak stellen, niet alleen van in enkele gevallen toch nog mogelijke en welkome vormen als *des* en *den* (dat. plur.), maar ook van nu nog gebruikelijke, gewone vormen als *der, eener, mijner, dezer, diens* en *dier* enz., door de meeste ‘vereenvoudigers’ op allerlei manieren geschuwd en ontweken, vervangen door een eindelooze, eentonige, wanluidende reeks van 's.’

In het vuur van de polemiek, stelt Muller het voor alsof de ‘vereenvoudigers’ een verdelgingstocht openen tegen alle buiging, door die ‘op de kaak te stellen’. Hij weet wel dat ernstige tegenstanders die vormen, waar ze op hun plaats zijn, weten te eerbiedigen en zelfs te bewonderen. Dat ze ‘nog gebruikelik’ zijn, kunnen we toegeven; niet, dat ze in de twintigste eeuw ‘gewoon’ zijn. Daarvoor kunnen we ons beroepen op de feiten, zowel in de letterkundige als in de algemene taal. Wanneer Muller met dezelfde nauwkeurigheid waarmee hij de stijl van de Reinaert bestudeerde, een stijlstudie ondernam van hedendaagse auteurs, dan zou hij verrassende uitkomsten verkrijgen. Hij zou zich kunnen beperken tot de auteurs die van Kollewijnse smetten vrij zijn. Mag ik verwijzen naar het statistiekje, dat Leffertstra reeds twintig jaar geleden opmaakte uit vijftig bladzijden moderne romankunst?[1)] Uit een onderzoek bij de jongste auteurs zou nog duideliker blijken dat de genitieven op *s* zeer ongewoon geworden zijn, en de enkelvoudige genitieven op *r* zeldzaam. Voor de taal die in onze dagbladen verschijnt, deed ik een kleine steekproef: ik vergeleek het bovengenoemde artikel van Muller met een hoofdartikel in de N.R.C. - even-

1) Zie *De Nieuwe Taalgids* X, blz. 295-300.

eens over het spellingvraagstuk - geschreven door een van onze beste journalisten, de filologies geschoolde Dr. Van Blankenstein. Terwijl Muller 18 maal vrouwelike genitieven op *r* schrijft (14 × der, 1 × onzer, 3 × eener) tegen 2 maal ‘van de’, gebruikt Van Blankenstein 18 maal ‘van de’ of ‘van onze’ (van de kwestie, de rede, de commissie, de spelling, de n, onze taal, onze spelling enz.) tegen 3 maal *der* (der commissie, der discussie, der vereenvoudiging). Of nu de stijl van de laatste auteur op veel plaatsen slap van ritme, wanluidend van klank is, laat ik aan de beoordeling van de lezers over. Een goed stilist, zowel uit de oudere als uit de jongere school, zal eentonigheid en onwelluidendheid vermijden. Er bestaan voortreffelike bladzijden, rijk aan genitieven; er is evengoed kernachtig proza, uitnemende poëzie van kunstenaars die aan oudere vormen weinig of geen behoefte hebben. Er zijn papieren zinnen met veel buiging, maar voortstrompelend over voorzetsels en stopwoorden; er zijn ook ‘vereenvoudigde’ bladzijden met slordige praatzinnen. Taalbeheersing en zelfs taalvirtuositeit is in elke stijlsoort en met elke grammatika mogelik. Volgens Muller's theoretiese beschouwing zou het Engels, dat de *der*-vorm sinds eeuwen verloren heeft, moeten wemelen van een ‘wanluidend’ herhaald ‘of the’. Laat men daar het Engelse proza maar eens op nalezen! Trouwens, dat wij de genitief-vormen zouden ‘schuwen’ en ‘ontwijken’, is een onjuiste voorstelling. Toen ik in de eerste regel van dit artikel schreef ‘spellingvereenvoudiging’, kwam de vorm ‘vereenvoudiging onzer (of *der*) spelling’ die Muller waarschijnlik geschreven zou hebben, zelfs niet bij mij op. Ook kunstenaars die hun stijl bouwen op de grondslag van de gesproken taal, behoeven niets te ‘ontwijken’.

Nu kan men deze stijlevolutie betreuren, zoals men het betreurt dat in de moderne bouwkunst traditionele elementen van de Hollandse renaissance ‘versmaad’ worden, en men liever de balkonnetjes en vakvullingen van de negentiende-eeuwse gevels ziet dan de eenvoud en de strakke vlakverdeling van een gebouw uit onze tijd. Maar men gaat weer te ver, als men meent dat veel ‘erfgoed onzer vaderen’ voorgoed op zij gezet wordt. Immers, de oude litteraire vormen gaan niet te loor, al worden ze niet *algemeen* meer geschreven. Het onderwijs zal ze ongetwijfeld leren kennen en begrijpen: voor wie ze nodig heeft, of meent te hebben, blijven ze ter beschikking. In biezonder, b.v. kerkelik taalgebruik, in de dicht- en prozakunst zullen de

eerstvolgende generaties ze handhaven. Het is denkbaar dat er weer tijden komen die voor een meer versierde stijl zulke taalornamenten niet kunnen missen. Een parallel geval is b.v. het conjunctiefgebruik. Geen leraar zal zijn leerlingen conjunctieven in opstellen opzettelik leren *gebruiken*, al leert hij bij lektuur de betekenis ervan *verstaan*. Zijn ze daardoor, in de poëzie, ook van onze jongere dichters, uitgestorven?

Dat de grammatika van het litteraire Nederlands, dat de vormen van biezondere taalsoorten buiten het taalonderwijs gesloten moeten worden, heeft geen 'Kollewijner' ooit beweerd. Wel is terecht gewaarschuwd voor het mooi-doen in stijl. Als een journalist in plaats van 'Aan de dames' sierliker meent te kunnen schrijven 'Den dames', dan is hij op een dwaalweg. Uit de 'leer' dat *van de* in 'schrijftaal' liefst omgezet moet worden in *der*, komen zonderlinge constructies voort als: afstand doen *der* vooroordelen, of driemaal de klank *der* in *der Nederlanders*.

Omtrent de voornaamwoordelike aanduiding heerst niet alleen bij leken, maar ook bij vakmannen allerlei misverstand. In geen moderne spraakkunst is dit onderwerp afdoende behandeld. Dat het vraagstuk ingewikkeld is, kunnen onze lezers uit de studieën van Ph.J. Simons en Gerlach Royen weten. De Staatskommissie van 1916, waarin ook Muller zitting had, kwam tot het besluit: 'In de keuze van het geslacht voor de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden van den 3den persoon richt men zich bij het schrijven naar het spreken in dezelfde omstandigheden'[1)]. Tot onze bevreemding hechtte dezelfde geleerde in 1934 zijn goedkeuring aan een regeling, waarbij het *hij-zijn*-gebruik gekoppeld wordt aan een willekeurig geregeld taalkundig-mannelik geslacht; het *zij-haar* gebruik van een taalkundig-vrouwelik geslacht, terwijl men over de aanduiding van de zogenaamde 'de-woorden', de 'geslachtloze' zwijgt. Zulk een simplistiese regeling komt onmiddellik in botsing met ons taalgevoel. Gesteld dat er een gedachtenwisseling plaats heeft tussen een Bond en een Vereniging, en dat men zou schrijven: 'Hij gaf haar in overweging, haar medewerking te verlenen, maar zij antwoordde hem dat zijn argumenten haar niet overtuigd hadden.' Volgens die nieuwe regel is dat korrekt, maar zou iemand dit voor idiomaties Neder-

1) Rapport, blz. 11.

lands verslijten? Even vreemd klinkt b.v. van een vergadering: ‘Zij was gezellig, gisterenavond’, of de niet-gefingeerde zin, waarin sprake is van een kerk: ‘In elk geval werd aan *haar* in het midden der vijftiende eeuw gebouwd’ (Hoefer), of de krantenzin: ‘De politie zocht vergeefs naar *hare haar* ontvluchte prooi’.

Niet naar schoolse regels zal het toekomstige gebruik zich moeten richten, maar naar het gebruik in het beschaafde spreken. Dit is in Noord- en Zuid-Nederland niet uniform, maar waarom zou men een kunstmatige uniformiteit op dit punt nastreven? Er zijn in het woordgebruik wel veel sterker opvallende verschillen, die aan de hogere eenheid geen afbreuk doen. Met de afschaffing van de buigings-n heeft de drieërlei voornaamwoordelike aanduiding met *hij, zij* en *het*, wisselend met *die* en *deze* veel minder uit te staan, dan men in de Zuidelike gewesten schijnt te menen.

Ten slotte: had niemand tot heden de negende regel van Kollewijn toegepast, dan zou men Muller niet kunnen tegenspreken, als hij voorspelde dat de afschaffing van de buigings-n noodzakelikerwijze tot stijlverarming moest leiden. Maar nu beschikken we over een veeljarige praktijk, niet alleen van honderdtallen vereenvoudigers, maar ook van oude-spellers als Albert Verwey, P. Geyl, P.N. van Eyck en veel andere, die de buigings-n nòch in proza nòch in poëzie nodig achtten. Voor stijlstudie ligt daar dus een schat van materiaal, waaruit talloze voorbeelden van dubbelzinnigheid, eentonigheid, wanluidendheid, stijlloosheid te putten zijn. Overtuigender nog kan het werk van bekeerlingen zijn: van stijlverarming, als men de nieuwe regel aanvaardde; van stijlherstel, wanneer men - na gekollewijnt te hebben - tot de oude schrijfwijze terugkeerde, zoals b.v. onlangs Anton van Duinkerken deed. Een onbevooroordeeld onderzoek zou Muller's pessimisme niet bevestigen: de vraag, boven dit artikel geplaatst, kan veilig ontkennend beantwoord worden.

C.G.N. DE VOOYS.

Hadewijch-studie.
Hadewijch, *Een studie over de Mens en de Schrijfster*, door M.H.v.d. Zeyde bij J.B. Wolters' Uitgeversmaatschappij Groningen - Den Haag - Batavia, 1934 (Utrechtsch proefschrift).

Dit utrechtsch proefschrift bevat allereerst een hoofdstuk Ter Oriëntering, waarin de resultaten van de Hadewijch-studie, zooals voornamelijk Dr. van Mierlo die gewonnen heeft, vermeld worden, en tegenover hen stelling wordt genomen. Het werk is dan verder gesplitst in twee deelen. Het eerste handelt over Hadewijch als persoonlijkheid en haar kultureele achtergrond. We zien haar hier als religieuse figuur en in haar samenhang met de menschenwereld, de hoofsche kultuur en de natuur. Het tweede behelst beschouwingen betreffende Hadewijch als schrijfster, en betreffende haar voorgangers. Authenticiteit en chronologie, het karakter van Hadewijchs kunst en van haar stijl, de Invloed van ouder Proza op Hadewijchs Brieven en Vizioenen, de Bronnen van haar liederen komen achtereenvolgens ter sprake. Een hoofdstuk tot het verstaan van Hadewijchs Lyriek is het laatste, of tiende, terwijl dan Enige Data, opgaaf van afkortingen, en een Bibliografie zijn toegevoegd.

Dit is een heldere indeeling. Ieder hoofdstuk brengt een moment naar voren, dat voor iedere studie van Hadewijch beteekenis heeft. Ook de inhoud van de hoofdstukken bewijst dat de schrijfster met kloeke hand haar gegevens uiteengehouden en, in haar betoog, op hun plaats gebracht heeft.

In haar betoog, zeg ik. En met dit te konstateeren duid ik iets aan dat de lezing van dit werk moeielijker en minder vruchtbaar maakt dan men zou verwacht hebben. De schrijfster betoogt, en haar gegevens verschijnen niet op zichzelf, maar als argumenten voor haar meeningen. Dit legt ons natuurlijk een dubbele plicht op. Eenerzijds moeten wij nagaan of haar meeningen waardevol of houdbaar zijn. Anderzijds moeten wij een gegeven, al is het maar een citaat uit Hadewijch, onderzoeken op de vraag of het als argument volwichtig is.

Niet zoozeer bij de lezing van het hoofdstuk Ter Oriëntering, maar al dadelijk in dat over Hadewijch als religieuze figuur, merkte ik op dat de betooglust van de schrijfster het haar be-

oordeelaar niet gemakkelijk zou maken. Hadewijch is de dichteres van de Minne. Daarmee is alles gezegd, mits men heeft ingezien wat onder Minne verstaan wordt, hoe zij zich tot die Minne verhoudt, en in welke eigenaardige beelden zij aan haar gevoel uitdrukking geeft. Dr. van Mierlo heeft indertijd in maar zeer enkele bladzijden (p. 222-225) achter zijn uitgaaf van de Strophische Gedichten, daaromtrent het beste geschreven wat mij ooit onder de oogen is gekomen. Hij had inderdaad gelijk ze te besluiten met de woorden: ‘Met deze zeer algemeene schets is toch het allernoodzakelijkste gegeven om Hadewijch te begrijpen.’ Mej. van der Zeyde voert, in de plaats daarvan, een reeks termen in: Hadewijch is de dichteres *van het grote verlangen*, ze heeft *drang tot overgave en mystieke aanleg*, ze beleeft de *identificatie van het Andere met de Christus der kerk*, haar religiositeit is *gevoelsmonisme*, - deze en dergelijke, door haarzelf onderstreepte termen, zijn de begrippen waarin ze ons Hadewijch wil doen benaderen. Ik moet bekennen dat ik daarin minder heb dan in het eenvoudig begrip Minne zooals Van Mierlo dat uiteenzette. Als zij aanstonds aanwijst dat Hadewijch sommige kerkelijke voorstellingen wel, andere niet gebruikte, dan vind ik dat juist opgemerkt. Maar deze aanduiding: dat Hadewijch in Jezus minder de historische dan de geestelijke figuur gezien heeft, dat zij de zonde, en dus ook de verlossing, dat zij de menschwording van Jezus en ook Maria niet anders dan in verhouding tot de Minne kent, dat, en zooveel meer, spreekt niet alleen vanzelf, maar het is ook uit Van Mierlo's simpele bepalingen gemakkelijk af te leiden. Nog minder winst zie ik in de behandeling van de vraag in hoeverre een mystica als Hadewijch een ‘pathologisch’ verschijnsel was. Vroeger was het niet ongewoon haar zoo te zien. Men verontschuldigde, ja rechtvaardigde door die zienswijs eigen onvermogen om tot de kennis van haar werken door te dringen. Maar ik vraag me af of het nu nog noodig is het voor en tegen van dit onderwerp te bespiegelen, en met moderne begrippen als supernormaal Hadewijch aannemelijk te willen maken.

Het spijt mij dat mijn houding tegenover dit proefschrift nu reeds zoo ‘kritisch’ zijn moet. Mej. van der Zeyde behoort tot de schrijvers die niet alleen hun eigen overtuigingen belangrijk achten - dit is vergefelijk en kan een deugd zijn - maar die ook zeer overtuigd zijn van hun gelijk en geen gelegenheid verzuimen om dit als vaststaand te beschouwen en het anderen

optedringen. Wie dit doet moet wel erop verdacht zijn dat scherp op zijn schrijven wordt toegezien. Altijd nog in dat tweede hoofdstuk begint de schrijfster een strijd met Van Mierlo, eerst over de vraag of de Visioenen grootendeels als spontaan of als reflexie en bewuste compositie moeten beschouwd worden, daarna ook over andere punten. Met J.O. Plassmann's meening heeft ze dan al kort afgerekend. ‘De opvatting dat de Visioenen geen werkelijke visioenen weergeven, maar overgeleverde esoteriese wijsheid, om artistieke of didactiese redenen in de vorm van visioenen ingekleed, acht ik absurd.’ Van Mierlo heeft zich met veel meer onderscheiding dan Plassmann uitgedrukt, maar ook hij wordt, met een gecursiveerde dooddoener ditmaal, op zij gezet. ‘Juist *het duistere en het vreemde, het ontastbare van de voorstellingen, het “rommelige” van de compositie, de vaagheid van de taal zijn het beste bewijs voor het visionair karakter* van wat hier weergegeven wordt.’ Dit is zeer veel te sterk uitgedrukt. Duisterheid, vreemdheid, ontastbaarheid, rommeligheid, vaagheid zijn op zich zelf nog volstrekt geen bewijs voor een visionair karakter. De Vizioenen zijn nu eenmaal evenzeer een letterkundige vorm als ze door hun inhoud teruggaan op geestelijke ervaringen. Dat de schrijfster dit begrijpt, blijkt wel uit haar eigen pogingen om er het een èn het ander in te onderscheiden. Op dit onderscheiden komt het aan en niet op het doen alsof men het zelf het beste weet. Zoo is het ook ten opzichte van de vraag in hoeverre Hadewijch kerkelijk-orthodox geweest is. Een zeer hachelijke vraag, in wier beantwoording niet alleen de gezindheid, maar ook onze meerdere of mindere kennis van de middeleeuwsche theologie zal meespreken. Het is goed dat Mej. van der Zeyde daartoe haar gegevens aanbrengt, het is niet goed dat ze het doet in een toon alsof daarmee het laatste woord gezegd zou zijn, en nog minder goed, dat ze zwakke argumenten voordraagt met alle tegenspraak verwerpende zekerheid.

‘In Lied XVII, 42’ - zoo lezen we - ‘speelt Hadewijch een oogenblik met de zelfmoord-gedachte. Zij zegt het niet met zoovele woorden, maar een andere aannemelijke verklaring is van de plaats niet te geven. Van Mierlo negeert het.’ Niet zoo brit, juffrouw, zegt in zulk een geval een Noordwijker. Van Mierlo is in zijn boek van 1931 niet teruggekomen op de verklaring die eerst Joh. Snellen en daarna hij van het hier bedoelde vers hadden gegeven. Die verklaring is volgens het later verschenen Woordenboek niet aannemelijk. Of daarom de uwe

alleen het is, kan niet uitsluitend door uw eigen beslissing worden uitgemaakt.

Onmiddelijk hierop wordt van het Maria-lied nr. XXIX gezegd dat het ‘uit artistiek oogpunt ver beneden Hadewijch's gemiddelde ligt’ en het wordt Van Mierlo - de arme - kwalijk genomen dat hij het als ‘een der innigste liederen van Hadewijch’ met voorliefde aanhaalt. Ik weet niet of ik het een van haar innigste liederen zou willen noemen, maar wel vind ik het een sterk gedicht, machtig van ingehouden aandoening. Het is ook volstrekt niet waar dat Maria er ‘feitelijk alleen als prototype van de mysticus’ verschijnt. Zij is er wel degelijk de Moeder Gods.

Een derde plaats die op deze weer dadelijk volgt, is die uit Lied XX (XIX is een drukfout). Van Mierlo citeert die ‘met ingenomenheid’. ‘Natuurlijk’ zegt de schrijfster, want Hadewijch prijst daar de kerk. Zij zal hem evenwel aan 't verstand brengen, wat hij zich niet ‘gerealiseerd’ heeft, dat Hadewijch 't wel eens heel anders dan 't schijnt, namelijk niet tot lof van de kerk, kon bedoeld hebben! Blijkt daar dan iets van? Neen, in 't geheel niet. Maar Mej. v.d. Zeyde zoekt naar een argument dat ze niet vinden kon.

Drie plaatsen voor één dus, waar de gegevens als argumenten moeten dienen en daarvoor te zwak blijken. Had ik geen reden te zeggen dat de schrijfster van dit proefschrift het haar beoordeelaar mogelijk maakt? Zij vindt alles wat zij zegt zoo verschrikkelijk gewichtig, ook als het minder belangrijk of zelfs verwarrend is, zij wil altijd gelijk hebben, ook als het ongelijk mogelijk, of zelfs aanwijsbaar is, zij mist de humor om zichzelf en haar houding tegenover anderen in een spiegel te zien.

Intusschen blijft de deugd die ik geprezen heb, die van de kloeke verdeeling, aanwezig, en nu in de volgende hoofdstukken (Hadewijch in verband met menschheid, kultuur en natuur) de strijdvaardigheid geluwd is, lezen we die ook veel gemakkelijker. Dat iedere dichter behoefte aan menschen heeft, dat in de Middeleeuwen ook de dichtkunst een ‘sociale functie’ had en dat wij die in Hadewijchs werken kunnen nagaan, laten we ons gaarne aantoonen. Ook dat zij christelijke mystiek en hoofschridderlijk humaniteits-ideaal vereenigt. In haar bewondering voor Hadewijchs natuurgevoel volgt de schrijfster de door Kalff het eerst aangeslagen en toen door mej. Snellen aangehouden toon. Ik heb er nooit in mee kunnen doen, en voel me nu ook door de voorbeelden van mej. v.d. Zeyde allerminst overtuigd.

Het betoog dat de regel '- Voghele, bloemen, lant, die dach -' in nr. III van de Strophische Gedichten, zulk een geweldig landschap suggereert acht ik zelfs kinderlijk. Er is in dit vers geen sprake van een landschap, maar van vier op zichzelf gestelde 'tekenen' die een geestelijke gesteldheid verzinnebeelden. Wie Hadewijch leest moet het zich goed inprenten dat de natuur haar niets anders geeft dan een deel van haar zinnebeelden. Waar zij die grijpt, kan zij met de natuur *meevoelen: meeslepen* door haar laat ze zich nooit.

Het tweede deel van het werk bevat minder beschouwing en meer détail-studie. Wilde men de behandelde vraagpunten stuk voor stuk bespreken, dan moest men zelf een boek schrijven. Het is duidelijk dat de studie de van de schrijfster niet oppervlakkig geweest is. Waar zij opmerkingen maakt die nieuw zijn of van vroeger gemaakte afwijken, verdienen die te worden overwogen. Betreffende één punt kan ik haar nu reeds bijvallen: de eerste reeks van de Rijmgedichten is ook mij nooit voorgekomen werk van Hadewijch te zijn. Toen Van Mierlo mij, eenige jaren geleden te Drongen, nr. XV voorlas - en hoe voortreffelijk las hij het! - werd ik toch, hoewel er wel degelijk hart uit bleek te spreken, niet overtuigd dat in deze vlugge beweging het hart van Hadewijch klopte of dat het haar stem was die hier klonk. Ik kan Van Mierlo's bewondering allerminst 'misplaatst' noemen, integendeel, ik deelde ze. Maar Hadewijch hoorde ik niet erin, en ook niet in de overige nummers. Ook niet in de nummers III, IV en V die mej. van der Zeyde wil handhaven.

Tegen het hoofdstuk waar het karakter van Hadewijchs kunst en van haar stijl behandeld wordt - gedeeltelijk discussie waarin ik mij hier niet mengen wil - zal ik slechts enkele op zichzelf staande bezwaren aanvoeren. Waar de schrijfster sommige volzinnen uit de Visioenen als verzen schrijft, en dan zegt: 'Men ziet hoe ongedwongen zich dit proza schikt tot verzen met vier heffingen,' daar zou ik het omgekeerde willen beweren: zie eens hoe stijf dit proza wordt, wanneer men het als verzen leest. En evenzeer heb ik een bezwaar waar ze de compositie van Nr. XVIII van de Strophische Gedichten tracht te doen bewonderen door drie bladzijden analyse en zins-verklaring.

Hadewijch speelt in dit gedicht, zooals ze zoo vaak doet, met de begrippen 'nuwe' en 'minne'. Ze verbindt er de gedachte aan hoe vreeselijk het is dat de Minne, dat het seizoen van de Minne, vernieuwd moet worden. Dat wil immers zeggen dat

ze bij poozen verloren is, dat men er aldoor weer naar haken moet. Het spreekt nu vanzelf dat de woorden ‘nuwe’ ‘tijt’ ‘minne’, telkens weer worden opgenomen, dat ze in verschillende beteekenissen voorkomen, dat er van strofe tot strofe, van regel tot regel, parallelieën en tegenstellingen ontstaan, dat zoowel het woordenspel als de gedachte nopen zullen tot allerlei verrassende wendingen. Mej. v.d. Zeyde heeft dit nauwkeurig aangetoond, maar altezeer getracht in dit spel een regelmaat te vinden. Van kompositie kan men hier nauwelijks, van schema zeker heel niet spreken. En waar het gaat om de schakeering van woord-beteekenissen is het stellig gewaagd, met een snibbig ‘ter zijde’ tot de lezer, voor Van Mierlo's ‘vaak onjuiste’ Aanteekeningen te waarschuwen. De jeugdige doctor zal haar verklaringen ook nog wel eens hebben te herzien.

Maar iedere recensie moet eindigen. Ik zal daarom uit de drie volgende hoofdstukken: Invloed van Ouder Proza op Hadewijchs Brieven en Vizioenen, Bronnen van Hadewijchs Liederen en Tot het Verstaan van Hadewijchs Lyriek (de beide eerstgenoemde bevatten interessant studie-materiaal) maar een enkel gedeelte noemen waarbij ik even wensch stil te staan. Het is dat waar de schrijfster na een prijzenswaardig onderzoek tot de conclusie komt dat duitsche invloed op Hadewijchs liederen met zekerheid kan worden vastgesteld. Als hoofsche poëzie van geestelijke aard heeft de hare geen parallel, men moet al voldaan zijn met dit wijzen in een richting. Ik ben dat te eerder omdat de aangewezen richting overeenkomt met mijn verwachting. Met Veldeke vertoont Hadewijch zeker meer verschil dan overeenkomst. Maar bij vergelijking van haar toon met die van duitsche voorgangers is het mij wel eens voorgekomen dat Friderich von Husen en, meer nog, de zwitser Rudolf von Fenis, door hun zwaarder ernst en toch lenige stembeweging aan haar herinnerden.

ALBERT VERWEY.

Kroniek en kritiek.

Varia uit de spellingstrijd.

Het ‘Spellingnummer’ van *Onze Taaltuin* maakt een zonderlinge indruk. Als de Minister van Onderwijs rekening moest houden met de raad van deze groep schrijvers, dan zou hij werkelijk geen raad weten! In het vorige nummer bepleitte de redakteur Overdiep het compromis-Höweler[1)], ook voor de geslachtsregeling. Nu voelt hij voor een nieuw geslachtsprincipe, want naar aanleiding van mijn schertsende opmerking in de vorige Taalgids-aflevering schrijft hij: ‘Wat mij persoonlijk betreft, zou ik inderdaad, bij doorvoering door de Overheid van een regel als bovengenoemd, consequent achten *den* straf*den* tik evan *de* vriendelijk*e* tik te onderscheiden [Ook door de aanduiding hij en zij? De V.]. Vooral omdat ik een buitengewoon fijn gevoel heb voor vriendelijkheid en de verschillende tegendeelen ervan, zou ik de “gevoelswaarde” van een waarlijk “mannelijken” tik in “mannelijken” vorm *schrijven*.’ Men vraagt zich met verbazing af, hoe iemand die veel jaren les gegeven heeft, een dergelijke regel *voor het gehele onderwijs* van het Nederlandse volk kan aanbevelen.

Uit nauwkeurige lezing van het artikel van Overdiep's medestander Schrijnen, krijgt men de indruk dat het geslachtscompromis hem eigenlik weinig bekoort, omdat hij op Benedenmoerdijks-folkloristies standpunt de ‘levendige’ geslachtsonderscheiding (dus ook met de levende dialektiese verscheidenheid?) bepleit. Daarin komt hij overeen met Van Mierlo, die het b.v. De Vries en Te Winkel verwijt dat ze het ‘mannelike’ woord *afgunst* vrouwelik gemaakt hebben. Schrijnen neemt het de

1) Blijkens de jongste uitingen in *Het Algemeen Handelsblad* hebben zowel Overdiep als Höweler hun eigen *e*-regel al weer verlochend, om de konsekwontie *ee* in open lettergrepen aan te bevelen. Dat hierbij de talrijke uitzonderingen bij de bastaardwoorden een ernstig bezwaar opleveren, werd over het hoofd gezien (vgl. *De Nieuwe Taalgids* XXV, blz. 100-101), terwijl veel voorkomende woorden als *deeze* moeielik ingang zullen vinden. De praktijk spreekt hier ook een woordje mee: Van Eeden vond nergens navolging en de vereniging van Dr. W. van Wijk, voornamelik voor deze regel opgericht, bleek doodgeboren.

onderwijzers zeer kwalik, dat ze de afschaffing van de buigings-n reeds ‘geheel of gedeeltelijk in praktijk gebracht hebben’, maar vergeet dat die ‘gedeeltelike’ afschaffing - de regel Terpstra - officieel werd toegestaan, op gezag van.... Van Ginneken, Terpstra's raadgever in dezen.

Op welk standpunt Van Ginneken tegenwoordig in de geslachtskwestie staat, blijft raadselachtig. Als hij alle geslachten van de ‘ragfijne Mei van Gorter’ wil handhaven, omdat anders menig vers - bij toekomstige dichters!? - ‘onverstaanbaar zou worden’, zal hij in hoofdzaak tot De Vries en Te Winkel terug moeten keren, want de compromis-geslachtsregeling maakt dan veel te veel woorden ‘geslachtloos’.

Wat Van Ginneken met zijn artikel over *De geschiedenis der drie geslachten in Nederland* eigenlik bewijzen wil, is mij niet duidelik. Ongetwijfeld is het voor de dialektengeografie belangrijk, kartografies vast te leggen, in welke streken de oude mannelikheids-n in bepaald foneties verband - maar niet overal op dezelfde wijze! - bewaard gebleven is[1]. Maar aangezien die n in alle funkties voorkomt, kan daarmee alleen het voortbestaan van *geslachts*-onderscheid, en niet van *casus*-onderscheid aangetoond worden.

De gegevens wijzen op een zo bonte verscheidenheid, dat een vorm voor een toekomstige ‘schrijftaal’-regeling daaraan nooit ontleend zou kunnen worden: alleen een beroep op een schrijftaal-traditie kan hier baten. Vermoedelik wil Van Ginneken zijn kaarten daarvoor niet laten dienen. Evenmin kan hij bedoelen, een bewijs te leveren tegen zijn vroegere opvatting, dat de namen van mannelike personen en dieren een kerngroep van manne-

1) Terecht zegt Schrijnen: ‘Dat we hier met geen enphonische n te doen hebben, blijkt uit het feit, dat men niet zegt: van den aardbezie, van den ezelin.’ Daarmee wordt bewezen dat de *n* niet als een *noodzakelike* hiaatvulling ontstaan is. Dat is dan ook slechts een lekenmening. Taalkundigen hebben alleen beweerd dat die *n bewaard* is, niet dat hij *ontstaan* is, door eufoniese oorzaken: De aardbezie, de ezelin is in ons Nederlands niet onwelluidend. Met de welluidendheid wordt soms vreemd ongesprongen. Van Mierlo noemt den Noord-Nederlandse uitspraak *de* voor *den* lelik wegens ‘de voortdurende doffe *e*-ploffingen’, alsof de Zuid-Nederlandse dialekten met hun verbogen vormen van *een* ('*ne*), van de possessiva, van substantieven op *e* (*zonne* e.d.) niet in tal van gevallen zulke ‘e-ploffingen’ bezitten, die het algemene Nederlands niet kent.

likheid vertonen, met een zeer sterk afgebrokkelde periferie van andere substantiefgroepen, want bij de wisseling van *de* en *den* in de dialekten wordt geen verschil gemaakt tussen persoonsen zaaknamen. In dezelfde aflevering vernemen wij uit de mond van de sekretaris J. Wils nog een echo van Van Ginneken's vroegere mening, waarop de regel-Terpstra gebaseerd is[1)], maar Van Ginneken kan dit niet meer aanbevelen; dan zou hij zich zelf verwijten ‘onze taal, als instrument der schoone kunst, moedwillig bot en stomp te maken’, want dan zouden tenminste drie-kwart van alle substantieven ‘de’-woorden worden.

Wat ons in de kaart van Van Ginneken - trouwens ook in de artikels van Schrijnen en Van Mierlo - het meest treft, is de geringschatting van het standaard-Nederlands, dat in beschaafde kringen van Den Helder tot Middelburg, van Groningen tot Maastricht, gesproken wordt, en dat ook in de Zuidelike Nederlanden in de laatste halve eeuw zulke verblijdende vorderingen gemaakt heeft. Dit kultuurbezit, en pand van de nationale eenheid, moge zich nog niet tot alle volkskringen uitgebreid hebben, een voorname taak van het volksonderwijs is, deze beschaafde omgangstaal in steeds dieper lagen van de bevolking te doen doordringen. Geen partikularistiese neigingen van taalgeleerden, folkloristen en taalkunstenaars - hoezeer op zich zelf te waarderen - mogen daar afbreuk aan doen.

Van welke uitnemende waarde dit ‘Algemeen Beschaafd’ is, blijkt het best juist in Zuid-Nederland, waar een taaleenheid op papier sinds lang bestaat, maar waar het gemis van een beschaafde omgangstaal lange tijd zeer pijnlik gevoeld is, èn als onmisbare basis voor het schriftelik taalgebruik, èn als drager van een Vlaamse kultuur, in staat om met de Franse omgangstaal te concurreren. Dat dit Algemeen Beschaafd als een eenheid, zonder eenvormigheid, bestaat, kan ieder konstateren die in een grote vergadering Nederlanders uit alle provincies met elkaar hoort spreken. Wie strakke eenvormigheid van een algemene taal eist, zou ook het bestaan van een ‘standard-English’ moeten ontkennen, of van een Duitse ‘Gemeinsprache’, die volstrekt niet alleen meer ‘Schriftsprache’ is. Een beroep op

1) Zelf toont deze jongere auteur, door zijn eigen praktijk, een geringschatting voor elke geslachtsregeling, want regelloos schrijft hij bij niet-persoonsnamen nu eens een *n* en dan weer niet. Dit is toch stellig geen aanbevelenswaardig voorbeeld!

de dialekten, ter wille van onderscheidingen die in het beschaafde spreken prijs gegeven zijn - gelijk Van Ginneken doet - zou men zich in de omringende kultuurtalen nauweliks kunnen denken. En als Overdiep schrijft: 'De Nederlander spreekt geen Algemeen Beschaafd, hoogstens bezit hij een Persoonlijk Beschaafd'[1)], dan kan men dit in deze terminologie met hetzelfde recht zeggen van de Engelsman, de Duitser en de Fransman.

Ten slotte nog iets over de spelling in engere zin. Men zou verwachten dat het 'Comité voor eenheid' in dit spellingsnummer de beoogde eenheid zou demonstreren, maar het tegendeel is het geval. De hervormers zochten een bondgenootschap met volstrekte tegenstanders, ook van hun eigen hervormingen. Van Schendel pleit voor absoluut behoud van het oude. Van Mierlo beperkt zich in het opschrift wel tot de *s*-regel, maar eindigt met deze patheties-retoriese uiting: 'De schrijfwijze is als het statiegewaad van de Koninginne Taal. Sierlijk geborduurd en geweven, keurig met edelsteenen belegd, als met zoovele kleinoodiën van de liefde van het volk, mag die niet ruw verlapt, grillig gescheurd, gemeen van hare stiksels en parels beroofd worden. Ik moet bekennen, dat ik de thans bestaande spelling liefheb als het koninklijk gewaad van onze Koninginne, de Nederlandsche Taal, waaraan wij met hart en ziel gehecht zijn. In dien eeremantel is Zij, de eeuwen door geleidelijk veredeld, tot ons gekomen. Laten wij dit feestgewaad toch eerbiedigen en bewaren.' Hiermee leest hij ook de les aan Van Ginneken, Schrijnen en Overdiep, die schandelik bezig geweest zijn om stiksels en parels af te rukken van dat kostbare kleed, die de edelstenen van een *e*, de kleinodiën van een *o* en zelfs de mens van zijn *ch* wilden beroven! Bovendien weet de historicus Van Mierlo even goed als wij dat de 'thans bestaande spelling' niet 'de eeuwen door' bestaan heeft, dat de 'Koninginne' haar kostuum verscheiden malen verwisseld heeft.

Bij de aktie van het 'Comité voor Eenheid' kon men nog menen dat de bedoeling was, het Nederlandse volk een betere spelling te verschaffen; de collectieve aktie in deze Taaltuin is slechts negatief en mist elke constructieve gedachte.

C.G.N. DE VOOYS.

1) *Onze Taaltuin* III, blz. 5.

Boekbeoordelingen.

R. Schokker, *Bilderdijk en Duitschland*, N.V. Voorh. Boekdrukkerij Gebr. Mooij - Harderwijk - 1933 (Amst. proefschrift).

Dit geschrift is een welkome bijdrage tot de kennis van Bilderdijks verhouding tot Duitsland en de Duitse taal- en letterkunde. Ondanks het vele, dat er reeds over B. is geschreven, is er in zijn doen en laten ook nog veel onbekend en onverklaard. Zoo was (en is) er, met name, omtrent zijn verblijf in Duitsland en zijn werkelike verhouding tot Duitse wetenschap en letterkunde nog veel, dat verklaring of terechtzetting behoeft. Nog te veel werd er afgegaan op wat B. zelf daarover zeide en schreef.

B. is wel de slechtste bron voor B., die men zich denken kan. Ook in Sch.'s boek zal men vele bewijzen aantreffen van zijn bijna ziekelike onwaarachtigheid. Daarom is het gelukkig, dat Sch. zich niet te veel heeft gehouden aan zijn voornemen, zich te beperken ‘tot de door Bilderdijk in zijn werken en brieven uitgesproken, of de daaruit op te maken oordeelen’. Men zou alleen kunnen wensen, dat hij zijn gegevens nog meer uit niet-Bilderdijkiaanse bron had geput. Voorlopig is het Bilderdijkonderzoek nog aangewezen op het corrigeren van door B. en zijn volgelingen ter wereld gebrachte ficties. Sch. heeft daartoe zijn aandeel geleverd, maar er zal nog meer moeten geschieden, alvorens men kan hopen, tot een ‘juist en volledig beeld’, of zelfs maar tot een ‘overzichtelijk en zoo volledig mogelijk beeld’ (p. 107) te kunnen komen van B.'s verhouding tot Duitsland.

Het ontstaan van een beeld wordt bovendien tegengewerkt door Sch.'s chronologiese indeling van de stof. Een beeld ontstaat eerst, wanneer men zich van het tijdsverloop heeft losgemaakt. Zo kan men wel constateren, dat B. zich vóór zijn ballingschap door een bizondere belangstelling voor Duitse aesthetica gunstig onderscheidde van vele zijner landgenoten (hfdst. II); dat misschien het optreden der Pruisen een wending in deze waardering bracht, die dan gedurende de ballingschap in haat verkeerde (hfdst. III); dat, teruggekeerd in zijn vaderland, Brunswijk hem, in vergelijking met Leiden of Amsterdam, soms een verloren paradijs toeschijnt (hofdst. IV), met dat alles is nog niet zo veel gezegd. Want dit betreft slechts zijn houding ten opzichte van Duitsland en de Duitsers en deze werd, als meestal bij B., bepaald door ‘dat, wat je niet hebt’. Uit oordeelvellingen van

B. zelf valt niets, maar dan ook niets af te leiden omtrent de vraag, wat hij aan de Duitse geest verschuldigd is.

Gelukkig heeft de heer Sch. ook de andere weg bewandeld, die veel zekerder tot het verlangde doel moet voeren: het onderzoek van B.'s bibliotheek. Het ontdekken van Nasser's *Vorlesungen über die Geschichte der deutschen Poesie*, als een van de voornaamste bronnen voor B.'s zogenaamde kennis van het Oudhoogduits, is een trouvaille, waar men Sch. mee kan feliciteren.

Het schijnt mij toe, dat Sch. in het taalkundig gedeelte gelukkiger en grondiger is dan in het meer letterkundige of wijsgerige. Dit laatste komt er al heel pover af. Sch. bepaalt zich daarbij tot die wijsgeren, waarvan de naam bij B. voorkomt en hoofdzakelik ook tot wat B. zelf over hen zegt. Wij worden niet meegenomen naar de hoogte, vanwaar wij zouden kunnen overzien, wat er van deze denkers in B. is terug te vinden, hoe ver hij aan elk van hen verwant is, of wat hem van hen scheidt. In een boek over Bilderdijk en Duitsland is een *apart* hoofdstuk over de wijsbegeerte van B. (die bestaat!) op zijn plaats. Ter wille van de chronologie verdeelt Sch. echter B.'s uitspraken op dit gebied over de drie bovengenoemde hoofdstukken, wat natuurlik de overzichtelikheid ten zeerste schaadt. Philosophieën zijn levensinzichten, die men geheel of gedeeltelik aanhangt, die zich in de loop der jaren kunnen wijzigen, maar waarvan men het eenheidskarakter niet mag schenden.

Wat de poezie betreft, schijnt Sch. uit te gaan van het beginsel: ‘de omvang van Bilderdijks oeuvre maakte het onmogelijk, de eventueele afhankelijkheid van elk van Bilderdijks gedichten van Duitsche voorbeelden op te sporen’. (p. 4). Wat wil dat zeggen? Dat de schrijver niet het hele oeuvre van B. in zich op heeft kunnen nemen, of dat hij niet van elk gedicht een Duits voorbeeld heeft kunnen vinden? Het laatste zal niemand van hem verlangen, het eerste natuurlik wel. Vervolgens zal men de eis mogen stellen, dat hij, gewapend met een grondige kennis van B.'s oeuvre en dezen volgend op het spoor van zijn lectuur, de listig geweven sluier zal uiteenrafelen, waaronder B. de herkomst van verscheidene zijner gedichten heeft trachten te verbergen. Hier zal het toeval de onderzoeker te hulp moeten komen.

Een enkel voorbeeld. Bij het doorlezen van Kotzebue's Freimüthige, een tijdschrift dat B. kende en waarin zelfs een enkele keer over hem wordt gesproken, viel mijn oog op een anecdote,

die zonder twijfel de aanleiding is tot B.'s Bruiloftszang bij het huwelijk van Pieter N. en Celia V.[1] In Nr. 79 van het jaar 1803 leest men namelik, hoe een actrice van het hoftheater te Weimar, die de weinig aanlokkelike naam van Petersilie droeg, deze afkortte tot het meer arcadiese Silie. Ieder, die de nieuwe actrice wenste te zien, kwam al spoedig tot de teleurstellende ontdekking dat Petersilie en Silie een en dezelfde waren. Daarop verscheen er in een der plaatselike bladen een aankondiging, waarin een zekere mejuffrouw Silie een beloning uitloofde voor degene, die haar weggelopen Peter terugbracht.

Op twee wijzen heeft B. hier getracht de indruk van een oorspronkelik gedicht bij ons te wekken: door het bovenplaatsen van een motto uit Horatius, waarin van selderij (apium) wordt gesproken en door de toevoeging van de initialen N en V, die op werkelik bestaande personen schijnen te wijzen, waartoe dan ook nog de wijziging Celia bijdraagt.

Dit is een van zijn onschuldigste camouflagepogingen. Ook hier geldt, dat het onderzoek naar zijn bronnen buiten hemzelf om gevoerd moet worden. Allerminst mag men zich laten beinfluenceren door zijn fulminaties tegen de Duitsers in het algemeen en sommigen van hen in het bizonder. Een poging om op dit hoger plan een verband te leggen tusschen B. en de Duitse romantiek doet Sch. door B. naast de Schlegels te plaatsen. Uit enige gemeenschappelike kenmerken, die men echter ook bij ander romantici aantreft, en uit eenstemmigheid in afkeer van hedendaagse letterkunde en van lieden, die zich verbeelden Kant te verstaan, wordt dan de conclusie getrokken, dat B. het werk der Schlegels gekend moet hebben. Het is mogelik, maar behoeft m.i. uit deze gegevens niet noodzakelik te volgen. Bilderdijks betrekking tot de Duitse romantiek is daarmee niet afgedaan.

Hoezeer Sch. zich aan B. bindt, blijkt wel hieruit, dat hij niet over die schrijvers spreekt, die B. zelf slechts terloops noemt. Omdat B. slechts één keer van Hamann spreekt, laat Sch. deze Bilderdijkiaan avant la lettre buiten beschouwing. Zo komen wij tot de conclusie, dat Dr. Schokker onze voorstelling van B.'s betrekking tot Duitsland soms zeer gelukkig heeft aangevuld of gerectificeerd, maar dat zijn boek het onderwerp Bilderdijk en Duitsland niet omvat.

J.E. VAN DER LAAN.

1) Ndl. Muzenalmanak, 1825 244 en D.W. X 191.

Uit de tijdschriften.
(Mei-Junie).

De Gids. Mei. Anton van Duinkerken schrijft in de *Kroniek der Nederlandsche Letteren* over C.S. Adama van Scheltema, naar aanleiding van de onlangs uitgekomen *Verzamelde gedichten*.

Junie. Van Duinkerken's *Kroniek*, getiteld *Aesopus kwam in Vlaanderen*, behandelt een nagelaten *Esopeet* van Karel van de Woestijne en de *Vlaamsche Volksvertelsels* van V. de Meyere.

De Nieuwe Gids. Mei-Junie. Deze afleveringen bevatten o.a. weer enige Nieuwe-Gids-correspondentie.

Groot-Nederland. Junie. Clara Lennart schrijft onder het opschrift *Levensgeneratie* uitvoerig over twee 'mooie, fijnzinnige boeken' van de reeds gestorven schrijfster E.S.: *Stille wegen* en *Gebroken Licht*.

De Stem. Mei. Anton van Duinkerken publiceert een toespraak over Cyriel Verschaeve, waarin hij een parallel trekt tussen deze Vlaamse dichter en Guido Gezelle. - Anthonie Donker bespreekt in de *Poëziekroniek* de bundel *Geheimschrift* van Jan van Nijlen. Dirk Coster schrijft over *De twee heeren Anton van Duinkerken*. In het Critisch Bulletin beoordeelt C. van Wessem de roman *Waarom niet*? van Albert Helman, en Clara Eggink de roman *Leeuwen hongeren in Napels* van Joh. Fabricius.

Junie. De *Poëziekroniek* van A. Donkersloot bevat een woord van hulde aan *Willem Kloos* en een prijzende beoordeling van het drama *Sarai*, door Ina Boudier-Bakker. - Dirk Coster stelt, naar aanleiding van *Shanghai*, een roman van W.A. Wagener, de vraag: *Is moderniteit een fictie*?

Roeping. Mei. Onder het opschrift *Van H. Roland Holst tot P. Kemp* beoordeelt Gerard Knuvelder de jongste geschriften van Gerard Walschap, Arthur van Schendel, Louis de Bourbon, Pierre Kemp, Jac. Schreurs en Henriëtte Roland Holst. - Dezelfde schrijver oordeelt gunstig over *Het spelling-compromis Marchant*, dat onverkort dient te worden gehandhaafd.

Junie. Gerard Knuvelder beoordeelt o.a. *Leeuwen hongeren in Napels* van Johan Fabricius en *Die van hun leven vertelden*, door Aart van der Leeuw; F. van Oldenburg Ermke beoordeelt de dichtbundel *Tijd der Nooden* van A.J.D. van Oosten. Verder bevat deze aflevering een *Toespraak tot Prof. Dr. Willem de Vreese*, waarin Dr. A. Jacob hem als baanbreker huldigt.

Studiën. Tijdschrift voor godsdienst wetenschap en letteren. Mei. Gerard Brom wijdt een uitvoerige studie aan *Vondel en de Jezuïeten*.

Junie. Een opstel van Joh. Heesterbeek over *Beatrijs* vergelijkt het M.E. gedicht met de moderne bewerking van Boutens.

Opwaartsche Wegen. Mei. K. Heeroma (*Over estetika*) is weinig ingenomen met *Schoonheid en Schijn* van W.S. Sevensma, een proeve van 'Neo-Kalvinistiese schoonheidsleer'. - J. van Ham beoordeelt een bundel gedichten van H.G. Hoekstra en J.H. Eekhout's vertaling van het epos *Gilgamesj*.

Junie. L.H. Stronkhorst oordeelt ongunstig over H. Marsman's romankunst. - J. van Ham noemt *Partij Remise* van Jef Last *Een revolutionair tijdsbeeld*. - Roel Houwink schrijft over *De geestelijke achtergrond van het werk van Felix Timmermans*; K. Heeroma over *De allerjongsten*.

Stemmen des tijds. Junie. W.A.P. Smit geeft in de *Kroniek der poëzie* een beknopte bespreking van een groot aantal dichtbundels.

Den Gulden Winckel. Mei. Anthonie Donker wijdt een artikel, met de titel *Legende en Werkelijkheid*, aan Albert Verwey, die hij prijst om zijn 'prachtige, bezonnen en gezonde levenswijsheid'. W.A. Kramers bespreekt A. Verwey's boekje: *Mijn verhouding tot Stefan George*. - De *Kroniek van het Proza* van Gerard van Eckeren gaat over *Trouwen* van Gerard Walschap en *Kobeke* van Ernest Claes.

Junie. Gerard van Eckeren beoordeelt *Zegen der Goedheid*, een 'Legendenboek' van Antoon Coolen.

Paedagogische Studiën. Junie. W. Kramer vestigt in een artikel *Stijlvorming* de aandacht op een Amerikaanse studie: *The Essentials of English Composition*, door A. Howry Espenshade en Th. Jay Gates, een 'prakties, op degelike kennis gefundeerd boek'.

De Vlaamsche Gids. Junie. Franz de Backer geeft in de rubriek *Hollandsche Letteren* een lange reeks korte boekbesprekingen.

Dietsche Warande en Belfort. Mei. Urbain Van de Voorde publiceert een hoofdstuk *Scholastiek en Mystiek* uit een studie over *Ruusbroec en de Geest der Mystiek*. Anton van Duinkerken beoordeelt de jongste bundel, *Tusschen tijd en eeuwigheid*, van Henriëtte Roland Holst.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Des. Als *Een star in het licht van Boutens* karakteriseert Herman Teirlinck het gedicht *Márina Lécina* van Werumeus Buning. - Bij de Consciencehulde werden redevoeringen gehouden door J. Muls, M. Sabbe, A. Vermeylen, F. Timmermans en Herman Teirlinck, alle in deze aflevering afgedrukt. - Floris Prims doet mededelingen, uit archiefstukken, over *Het oudste tooneel te Antwerpen*. - De *Elckerlijc-studiën* van Leonard Willems bevatten eerst een uitvoerige reeks emendaties, dan een volledige afdruk van het nieuwe handschrift en een *Nota over de prioriteitsvraag Elckerlyc-Everyman*, met nieuwe gegevens voor de prioriteit van de Nederlandse tekst.

Jan. Maurits Sabbe bespreekt uitvoerig Franse en Vlaamse *Klaaggedichten over het Barrière-Tractaat*. Jozef Muls publiceert Een onuitgegeven gedicht van Paul van Ostayen. Een nagelaten reeks aantekeningen van Karel de Flou handelen Over de beteekenis van enkele Toponiemen uit Westelijk Vlaanderen.

Het Boek XXII, afl. 2. W. de Vreese ontdekte een handschrift van *Milenus Clachte*, een bekend gedicht van Jan Baptist Houwaert, met een gecalligrafeerde opdracht aan de Prins van Oranje, waarvan facsimilé's opgenomen zijn.

Afl. 3. F. Kossmann geeft een bijdrage over Conradus Goddaeus en zijn *Laus Alulae*. Het blijkt dat deze niet onverdienstelike Lof van de Uil niet allen in het Latijn, maar ook in Nederlandse vertaling in een aantal drukken verspreid geweest is.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXII, afl. 2. Een uitvoerig artikel van B.H. van 't Hooft over *De Wandelende Jood* is bedoeld als een aanvulling en tegelijk een kritiek op het gelijknamige proefschrift van Gielen. - H.H. Knippenberg vermeldt *J.H. Schrant's oordeel over onze Middeleeuwsche letterkunde*,

ontleend aan zijn bloemlezing ‘Oud-Neerlandsch Rijm en Onrijm’. - Marc. Heyer O.F.M. bespreekt *Maerlant's leven van Sint Franciscus*, en behandelt daarbij achtereenvolgens: teksten taalhistorie, historiese omlijsting, en de bedoeling van de vertaler.

Leuvensche Bijdragen XXV, afl. 3 en 4. Bijblad. J. Decroos beoordeelt *Shakespeare's Sonnetten vertaald door Albert Verwey*.

Onze Taaltuin. Mei. G.S. Overdiep verdedigt zijn opvatting van *Spelling en verbuiging in ‘Onze Taaltuin’* en bespreekt de verhouding van *Volkstaal en litteratuur*. - Jac. van Ginneken geeft een uitvoerige uiteenzetting van *De phonologische regels van het Algemeen Nederlandsch*. - M.J. Premsela kritiseert het Vlaamse purisme van E. van Hemel als *Een homoeopathisch geneesmiddel*. - Jac. van Ginneken oordeelt ongunstig over de studie van J.L. Pauwels: *Enkele bloemnamen in de Zuidnederlandsche dialecten*. - De taalkaart geldt het woord *Erwt*.

Junie. Dit ‘spellingnummer’ bevat o.a. een artikel van Jac. van Ginneken over *De geschiedenis der drie geslachten in Nederland*, toegelicht met een kaartje, een opmerking van G.S. Overdiep *Over den ‘tik’ om de ooren*, een artikel van Jos. Schrijnen *Het gaat om de taal*, een van J. van Mierlo: *Tegen regel* 8 *en* 5 *van het voorstel-Marchant*. - In de rubriek *Vraag en Antwoord* ontwikkelt J. Wils zijn bezwaren tegen Gerlach Royen's boek *Die nominalen Klassifikationssysteme in den Sprachen der Erde*, waarbij hij Van Ginneken's opvatting van de geslachtsregeling (de regel-Terpstra) verdedigt.

Levende Talen. April. W. Kramer geeft het tweede gedeelte van zijn lezing over *De hervorming van het stijlonderwijs in Frankrijk, Duitsland en Engeland*. - C.F.P. Stutterheim houdt een kritiese beschouwing over *Het woord en de woordsoorten*, gedeeltelik als bestrijding van een artikel van Gerlach Royen (*Een standaardgrammatika*). - A.J. Schneiders (*Bekentenis*) zoekt het hoofddoel van taalonderwijs in de aktivering van de taalkrachten.

Junie. Gerlach Royen behandelt in *De n-suggestie* de geschiedenis van de mannelike akkusatief-n, die ten onrechte veelal beschouwd wordt als een ‘onmisbare taalbehoefte’. - A.J. Schneiders stelt zich als *Toekomstmuziek* een radiale verandering van het Nederlandse taalonderwijs voor. - R. Kuitert beoordeelt *Taalstudie en Stijloefeningen* door W. Kramer.

Ons Eigen Blad. Juni. In de Spraakkunstige varia (XXVI) behandelt P. Gerlach Royen *Assimilatie en konsorten*.

Volkskunde XXXVIII, afl. 4-6. Maurits de Meyer vervolgt de *Onuitgegeven sprookjes uit de verzameling A. de Cock*. - C. Lauryssen vervolgt zijn bijdrage over *De folklore van een Kempisch dorp*. - L. Beirens bestudeerde de *Volksweerkunde in* 3467 *spreuken en rijmpjes*, waarvan hij het gedeelte over *De Zon* medeelt. - Victor de Meyere handelt opnieuw over *Volksgeneeskunde*, nl. over 'Geneeskrachtige planten: tegen welke ziekten en op welke wijze zij door het volk gebruikt werden.' - E. Dom en J. Resseleer geven een aanvulling bij *De Folklore van de Provincie Antwerpen*. - Verder bevat deze aflevering een aantal *Dokumenten*, boekbeoordelingen en reprodukties van *Vlaamsche Volksprenten*.

Neophilologus XIX, afl. 3. J.C. Versluys levert een bijdrage *Sur l'accueil fait en Hollande aux Paroles d'un Croyant*, waarin hij wijst op de waardering van Lamennais in de *Nederlandsche Stemmen*. - S. Singer publiceert een voordracht over *Altèrtum und Mittelalter*.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Maart-April. Een interessant artikel van R. Newald handelt over *Die Antike in den europäischen Literaturen*.

Wörter und Sachen XVI. Hadwich Posch bespreekt '*Die Ruhestäiten der Menschen, Bett und Grab, bei den Indogermanen*'. Trost-Brünn knoopt voor de *Sondersprache der Jäger*' aan bij Van Ginneken's Handboek II 255 v.v. Von Kienle, *Zum Begriffsbezirk* S t r a f e , behandelt ook mnl. termen. Krogmann schrijft over de woorden *bruiloft* en *bruid*. De grootste helft van de jaargang wordt ingenomen door het tweede deel van Weisgerber's studie '*Die Stellung der Sprache im Aufbau der Gesamtkultur*'.

Museum. Maart. A. Zijderveld beoordeelt het proefschrift van Mej. E. Jongejan over *De Humor-cultus der romantiek in Nederland*.

April. Gerlach Royen beoordeelt het eerste deel van Leo Weisgerber: *Die Stellung der Sprache im Aufbau der Gesamtkultur*.

C.D.V.

De muzen.

De eerste van Herfstmaand 1834 verscheen er in ons land een nieuw tijdschrift: *De Muzen, Nederlandsch Tijdschrift voor de beschaafde en letterkundige wereld*. Dit feit, juist 100 jaar geleden voorgevallen, verdient wel een herdenking. Bij het bladeren in oude boeken doet men vaak verrassende ontdekkingen; wie, naar aanleiding van dit honderdjarig feest, in deze oude bladen gaat zoeken, vindt ook veel merkwaardigs. Een tijdrovende bezigheid is het niet, want het oude tijdschrift telt slechts 558 bladzijden. Het heeft maar kort bestaan, juist een half jaar, maar vruchteloos heeft het niet geleefd, want uit zijn as verrees 2 jaar later *De Gids* en die zou leven tot nu toe.

Zoals ieder weet, was het nieuwe tijdschrift bedoeld als een reactie op de duffe, partijdige en op een laag peil staande vaderlandse letterkundige tijdschriften. Drost, Potgieter, Bakhuizen van den Brink, Heye waren de bekwame en geestdriftige leiders. Hoe veelzijdig zij bedoelden te zijn, blijkt al uit de inhoudsopgave van het volledige werk. Deze is niet chronologies gerangschikt, maar systematies verdeeld in de rubrieken: wijsbegeerte, zedenleer, zeden en karakterkunde, karakterschetsen, geschiedenis, geschiedenis der letterkunde, reisontmoetingen, poëzij, fraaije letteren, schoone kunsten, en album. Dit ‘album’ bevat aankondigingen van uitgaven, kortere of langere aanhalingen uit buitenlandse schrijvers en gedichten. Men ziet: een veelzijdig programma; des te veelzijdiger, omdat een ruime plaats is gegeven aan de buitenlandse literaturen: frans, duits, engels en ook italiaans. Om een paar titels te noemen: Davy, *Consolations in Travel or the last days of a Philosopher*; Silvio Pellico, *Dei doveri degli Uomini*; Peyronnet, *Pensées d'un Prisonnier; Briefwechsel zwischen Goethe und Zelter* enzovoort. Een geoefende hand (die van Bakhuizen van den Brink) gaf naar aanleiding van Tydemans *Proeve eener Lofrede op F. Hemsterhuis* een brede bespreking van Hemsterhuis' filosofie. In een ander stuk nam een ander (Potgieter) ‘de jongste tentoonstelling van schilderijen te Amsterdam’ te baat om ‘wenken en gevoelens’ over de vaderlandse schilderkunst te geven. Het ‘Muzijkfeest te 's Hage’ werd (voor

Heye[1]) aanleiding tot een bespreking van het muziekleven in Nederland. Zo bleek het jonge tijdschrift zich niet te willen beperken tot de letterkunde, maar aandacht te wijden aan de schone kunsten in het algemeen, aan de wijsbegeerte en de geschiedenis.

Het doel was, zoals men weet, ons land op een hoger peil te brengen. Dat verkondigden de 'verzamelaars' in het korte voorbericht, waarmee ze zich aan het publiek voorstelden: 'Zonder opdragt of aanbeveling, zonder zelfbeoordeeling of welwillendheidbejag, doen wij de eerste bladzijden onzer letterkundige onderneming in het licht verschijnen. Het komt ons voor, dat er in ons land wezenlijke behoefte bestaat aan een billijk en onpartijdig, van wijsgeerig-aesthetische beginselen uitgaand Tijdschrift'. Toen Thorbecke in 1849 met zijn ministerie voor de Kamer trad, legde hij geen programma over of belofte af; hij zei: 'Wacht op onze daden'. Zo deed ook de redactie van *De Muzen*: 'Wij treden hier niet in eene ontwikkeling der beginselen die ons ten rigtsnoer strekken zullen in ons oordeel en bij onze keuze: de juistheid van dat oordeel, het gepaste dier keuze moge blijken uit hetgeen wij onzen landgenooten aanbieden'.

Maar evenals Thorbecke vonden de 'Verzamelaars', zoals ze zich noemden, weldra gelegenheid om hun inzichten te openbaren. Zo schreven ze al[2]) in de eerste aflevering over het genie: 'Onbetwijfelbaar is het, dat eene levendige *Verbeeldingskracht* de oorspronkelijke bron van het genie is.... Zij moet (echter) geleid en gewijzigd worden. *Oordeelskracht, Gevoel* en *Smaak*, en de min of meer gelukkige verhouding dezer vermogens tot de Verbeeldingskracht bepalen de rigting en het standpunt van het genie. Zeldzaam toch zijn alle eigenschappen in derzelver hoogste volmaking en innigste zamensmelting in één mensch aanwezig'. Men ziet hier verwantschap met da Costa's 'gevoel, verbeelding, heldenmoed'. 'Doch', gaan ze voort, 'de juistheid der verbeelding, de zuiverheid van het gevoel moeten door oordeel en smaak verhoogd worden, indien het dichterlijk genie die volmaaktheid zal bereiken, waarvoor het vatbaar is'.

Bij een terechtwijzing aan de *Letteroefeningen* schrijft de recensent[3]): 'De criticus (d.i. die der *Letteroefeningen*) schijnt

1) Vlg. mej. de Waal, *Aernout Drost*, p. 87 noot. Vlg. Groenewegen, *E.J. Potgieter*, p. 96 is het van Schneevoogt.
2) p. 33.
3) p. 40.

niet gevoeld te hebben, dat er eene hoogere waarheid voor den dichter bestaat dan de geschiedkundige'. Hier verzet dus het tijdschrift zich tegen wat da Costa 'boekhoudersnauwkeurigheid' in de poëzie zou noemen.

In een beoordeling van Loots[1] zegt de criticus (het was Potgieter) over de waarde van poëzie: 'Poëzij, waarachtige poëzij is levendige, onwillekeurige, hartstogtelijke uitstorting des gemoeds. Gij zoekt haar tevergeefs in op hoog bevel geschreven gedichten'. Het was zeker nodig, in die dagen dat te zeggen, en de meesten zullen het niet hebben begrepen. Maar Potgieter liep zijn tijd vooruit, toen hij vervolgde: 'De tijden zijn voorbij, waarin op den bruiloftsdisch op ieder schotel een versjen prijkte; men schrijft zelfs thans geene verjaarsverzen meer'. Want Tollens' vers 'op de koperen bruiloft van een scheepsreeder' en op den eersten tand van zijn jongstgeboren zoontje beleefden nog heel wat herdrukken en Beets zou nog 20 jaar later een reeks verjaardagversjes samenbinden tot een 'liederkransje' voor de jarige moeder. Had Potgieter gelijk gehad, Kloos zou niet 50 jaar na hem dezelfde gedachte verkondigd hebben in dat bekende: 'De poëzie is geen zachtoogige maagd, die....' enz. Die huiselijke poëzie: Kloos, Busken Huet, maar reeds de *Muzen* hadden er genoeg van: 'Wij zijn er tot verzadigens toe van overtuigd, dat de Hollandsche Muze een huiselijk, hartelijk en Christelijk kind is; maar hoe goed deze hoedanigheden ook zijn mogen, eentoonigheid is geen verdienste', riep Potgieter al in wanhoop uit.

Van welke kritiek de jonge redacteuren wilden uitgaan, gaf de beoordelaar van Withuys aan[2] in de volgende woorden: 'Er is een flaauwe, droomerige geest in onze letterkunde ingeslopen. Sommigen schrijven verzen, romans, verhalen, en de hemel weet wat al meer, en elk waant zijn uil een valk te zijn; anderen lezen verzen, romans, verhalen, zonder oordeel, zonder kennis, zonder smaak; en vinden behagen in alles wat slechts den onverzadelijken leeshonger stilt. Onze recenseerende tijdschriften beoordeelen met eene pen door luim, partijgeest of hartstogt bestierd; beschimpen hunne vijanden en vleijen hunne vrienden; maar leveren niets waardoor de smaak van het publiek veredeld en deszelfs oordeel verhelderd kan worden, of hetgeen aan dichters en schrijvers de

1) p. 446.
2) p. 44. Voor Drost als de schrijver zie de Waal, *Aernout Drost*, p. 190.

bronnen hunner gebreken aantoont. Er is slechts één weg om langzamerhand dezen wansmaak te verbeteren, deze slaperigheid te verdrijven, deze misbruiken te beteugelen: wij willen denzelven inslaan, en beproeven, waarheen dezelve voert. Wilt ge dat ik u dien weg zal afteekenen, vriendelijke lezer? Men moet met onwankelbare onpartijdigheid en met ter zijde stelling van de dii minores de schoonheden en gebreken van onze groote dichters en schrijvers, in breede trekken en zonder uitpluizing, aantoonen. Men moet de bronnen van die schoonheden, de oorzaken van die gebreken pogen op te sporen. Men moet het Publiek langzamerhand doen gevoelen, dat er geen schoonheid zonder waarheid, geen verhevenheid zonder inwendige kracht, geene bevalligheid zonder eenvoud bestaan kan. Men moet den engen kring waarin onze letterkunde zich beweegt verwijden, en door vergelijking met het uitheemsche de eenzijdigheid pogen te verbannen'. Het doet weldadig aan, deze heldere stem na 100 jaar nog te horen klinken.

In een later stuk, een beoordeling van Beets' *Jose* (van Bakhuizen van den Brink en Potgieter samen[1)]) werd de taak der kritiek alsvolgt omschreven[2)]: 'Welke verpligting rust bij dezen stand van zaken op de Kritiek en de eischen van het dichterlijk gevoel? Hoogst onbillijk zeker handelt zij, indien zij, den voortgang der poëzie miskennende, alles wil afkeuren, dat van den ouden gewonen regel afwijkt. Neen, zij is verpligt met iedere aanwinst het publiek bekend te maken en die aanwinsten en nieuwe ontdekkingen aan te moedigen'.

Streng is het oordeel over het algemeen beschavingspeil hier te lande. Mocht Thorbecke 30 jaar later zeggen: 'Wat algemeene beschaving betreft staan wij achter', reeds *De Muzen*[3)] schreven (het was v.d. Brink in zijn stuk over Hemsterhuis): 'In ons Vaderland schijnt men aan geen wijsgeerig licht te gelooven of behoefte te gevoelen.... Onze landgenoot wil nu eenmaal geene wijsbegeerte'. - Elders[4)] heet het: 'Wij hebben gebrek aan sierlijk, bevallig en beschaafd proza; proza zoo als dat van Cras en van der Palm, van Assen en D.J. van Lennep, de Vries en Lulofs; bij zulke gelegenheden zouden mannen van smaak, door het mededeelen van juiste theoriën in aangename vormen, een

1) Te Winkel, *Ontwikkelingsgang* IV, 156. Zie ook de Waal, *Briefwisseling van Aernout Drost met Potgieter en Heye* (Tschr. nl. t. en lett., XXXVII, 150).
2) p. 220.
3) p. 98.
4) p. 451.

goeden invloed op het publiek kunnen uitoefenen en de letterkunde verrijken'.

Elders[1] verweet een ander (het was Potgieter in z'n stuk over Manzoni) aan onze geleerden onbekendheid met de italiaanse letteren: 'De vlugge faam voerde de namen van Monti en Manzoni de beschaafde wereld rond, en Ugo Foscolo en Carlo Botta, verhevene ballingen, die in den vreemde het vaderland beschreiden, boezemden Albion en Frankrijk hoogachting voor hunne talenten in. Zonderling genoeg echter zijn zij bij ons nog minder bekend'.

Tot in kleinigheden zagen de verzamelaars verder of juister als hun tijdgenoten. Ze hadden een juist begrip van wat humor is en tekenden[2] protest aan tegen de gangbare mening, dat humor grappigheid zou zijn: 'Echte humor is eene zeldzame en heerlijke gave. Ze vordert fijn en juist vernuft evenzeer als zuiver en diep gevoel; grondige uitgebreide kennis evenzeer, als gemakkelijkheid en bevalligheid van uitdrukking, en bovenal dat hoogere standpunt, boven het leven en boven de wereld, waardoor al het persoonlijke, al het enkelvoudige, al het op zich zelf staande wegvalt en tot één beeld, tot één groot geheel zamensmelt. Bij dit alles verbergt zich de luim onder een dubbel masker, en terwijl zij het lage en verhevene onder een mengt, beide veredelende omdat ze die als deelen van dezelfde eenheid beschouwt, vertoont zij ons, als een andere Janus, beurtelings het gelaat van den lagchenden en van den weenenden wijsgeer der Oudheid. Bij ons kent men de luim uit dit oogpunt weinig of niet. Men hecht er meestal het denkbeeld van grappig, boertend of schertsend aan, zonder zelfs te vermoeden dat er eene edelere soort bestaat'.

In hun oordeel over het *Wilhelmus* waren ze ook een halve eeuw en meer vooruit. Op het muziekfeest in den Haag was ook het volkslied gespeeld, en de recensent schreef[3]: 'Doch het volkslied! .... Neen, waarlijk, dat zijn ze niet, die Wilhelmus blazen! Ons Wilhelmus is geen choraal, is geen hymne! Het is een lustig trompettersdeuntjen, hetgeen den Spaanschen lansknecht den doodschrik in het hart joeg'. In een uitgave van enige liederen van Valerius (*Oud-Nederlandsche liederen uit den 'Nederlandtsche Gedenckclanck'*) in 1893 moesten de heren Loman en van Riemsdijk dat nogeens zeggen: 'Het tempo (van het Wilhelmus) wordt veel te langzaam genomen: men speelt het als een koraal; en door eene

1) p. 60.
2) p. 356.
3) p. 461.

koraalmatige uitvoering wordt aan het frissche en krachtige lied te kort gedaan. Noch de aard van de melodie, noch hare geschiedenis wijst op een geestelijken oorsprong. Het is en blijft eene ware volksmelodie en als zoodanig moet zij ook worden uitgevoerd'. En nog is het niet genoeg gezegd, want als ons publiek de kans krijgt, maakt het van het zegelied van Nieuwpoort en Jacatra een psalm.

Het hardnekkige vooroordeel, dat de Franschen het lichtzinnigste volk van de wereld zijn, zou nog jaren lang ons volk drukken en is nog niet verdwenen Maar Potgieter zag al, dat men dat volk daarmee onrecht doet.[1)]

De verzamelaars sloegen de kennis van het publiek niet hoog aan. Dat blijkt uit een kleinigheid als bij de noot op p. 36. Daar namen ze de verdediging van Vondel op zich en-schreven: 'Men moge hem van platheid of ruwheid beschuldigen....'; en daarbij voegden ze een noot: 'Wij behoeven hierbij niet te herinneren dat vele dier overdrevene beschuldigingen onjuist zijn, daar dezelve veelal uit gebrek aan taalkennis en vooral uit onkunde omtrent de ware beteekenis der woorden in Vondels tijd voortspruiten'[2)].

De redactie durfde streng in haar oordeel zijn. Ook waar ze een gunsteling van het publiek in 't algemeen gunstig beoordeelde, wees ze onbeschroomd gebreken aan. Zo zei ze van Withuys, na een aantal loftuitingen[3)]: 'Maar grove gebreken paren zich aan zijnen verhevenen aanleg. Vaak is zijne verbeelding te weelderig en teugelloos, vaak zijn gevoel onjuist. In één woord zijn dichterlijk oordeel is niet genoeg ontwikkeld, zijn smaak niet genoeg gekuischt'. Dit toont ze dan verder aan.

Ook anderen worden stevig aangepakt. Het hele opstel van v.d. Brink over Hemsterhuis is eigenlijk een ingebrekestelling van de vaderlandse wijsbegeerte. Lulofs krijgt[4)] een welgemeende en juiste wenk, die ook anderen ter harte kunnen nemen: 'Lulofs'

1) p. 61. 'Men doet de Franschen onregt, zoo men hun nog, als in de dagen onzer grootouders, het ligtzinnigste volk der wereld noemt'.
2) Drost schrijft aan Potgieter naar aanleiding van diens 'Wenken en Gevoelens': 'Wees zoo vriendelijk, de aangehaalde regels uit Byron in een noot te vertalen. Wij kunnen van onze lezers eischen, dat zij 't Fransch verstaan, moeyelijk zullen wij hen bewegen Engelsch te leeren om *de Muzen* te kunnen lezen' (de Waal, *Briefwisseling*, t.a.p.p. 151). Potgieter volgde die wenk (*Muzen*, p. 247).
3) p. 40.
4) p. 65.

gezondheid en Lulofs' roem winnen er beide bij, wanneer hij zijne stille studeerkamer en Grunoos even stille Vest, voor eenige maanden verlaat'. Schotels *Leven van van Alkemade en van der Schelling* wordt afgekeurd om vorm en inhoud en de schrijver (Drost[1)]) vat zijn oordeel aan het slot samen[2)]: 'Indien de Heer Schotel alles in eene voorlezing samengetrokken had, wij zouden zijne onderneming gunstiger kunnen beoordeelen, en hem ijverig aanmoedigen, in dien smaak van tijd tot tijd eenige verhandelingen in het licht te geven. In "dezen smaak" wenschen wij niet, dat hij ooit weder schrijve; zijne talenten en studiën geven het recht, iets anders te verwachten, iets anders te vorderen'. Ook van der Hoop, geen onbekende meer, werd om zijn *Vertellingen* kortaf veroordeeld, onder herinnering, dat hij vroeger wel beter werk geleverd had.[3)]

Daartegenover is de redactie gaarne bereid, talenten te huldigen. Belangrijk is de beoordeling van Beets' *Jose*, geschreven door v.d. Brink en door Potgieter nagezien. De critici wegen zorgvuldig het goede en het mindere tegen elkaar af. Dat het werk romanties is, is voor hen eer een lofspraak als een blaam. Ze vinden tal van goede en schone beschrijvingen. Daarnaast echter zien ze gebreken, waaronder, dat de dichter zijn held meer laat praten dan handelen. Aan 't slot[4)] treffen zij de zaak in het hart door welwillend, maar geheel juist, te zeggen: 'Jose's zanger veroorlove ons de vlugtige vermaning, dat hij zijne zucht tot navolging met behoedzaamheid beheersche. Hij streve er naar, een oorspronkelijk, een echt Vaderlandsch dichter te zijn. Hij volge zijn roeping, en wij vertrouwen, hem eenmaal onder de bevorderaars en handhavers van den roem der Nederlandsche Poëzij weder te vinden'.

Loots wordt (ook deze kritiek is van Potgieter) zeer geprezen. Potgieter noemt hem 'onzen grooten lierzanger', spreekt van 'Loots' genie' en eindigt met een geestdriftige hulde, waarin hij wel niet tot onbegrensde lof vervalt, maar toch Loots, met Feith en Bilderdijk, de onsterfelijkheid toezegt.[5)]

De tijd heeft anders geoordeeld; Loots is vrijwel vergeten. Maar het is de tijdgenoot zelden gegeven, het tijdelijke van het duurzame te onderscheiden. Daaruit is het te verklaren, dat ook Withuys hogelijk geprezen werd. De beoordelaar van diens *Gedichten*

1) de Waal, *Aernout Drost*, p. 190.
2) p. 217.
3) p. 277.
4) p. 235.
5) p. 338, 345, 504.

(Drost) was overvloedig genoeg in zijn lof[1]: 'Het is onzes inziens onbetwistbaar, dat Withuys niet alleen genie, maar zelfs veel Genie bezit en dat hij, indien zijne vorming meer klassiek ware, in de voetstappen van onze grootste dichters zou kunnen treden'. Wel is ook hier de lof niet ongetemperd; hun kritiese geest weerhield de redacteuren van lyriek. Maar ook dan nog doet het eigenaardig aan, een zo grote lof voor Withuys te horen. Een kwarteeuw later zou Busken Huet (*Gids* 1864; ook *Lit. Fant*. VII) hem anders beoordelen en weinig goeds bij hem vinden. Maar dat is verklaarbaar: door de afstand onderscheidde hij beter. Ook beoordeelden *De Muzen* alleen het eerste deel der *Gedichten* en Huet merkt op, dat Withuys daarna is blijven stilstaan: 'Withuys is een dier talenten welke, eenmaal zekere populariteit verworven hebbende, daarna zich niet meer ontwikkelen'. Uit deze beide oorzaken wordt voldoende het verschil in waardering verklaard. Potgieter, die, zo hij de kritiek al niet geschreven had, er toch mee instemde, zag later ook anders in en in oprechte zelfkritiek schreef hij aan Busken Huet na de lezing van diens beoordeling: 'Gij doet mij gevoelen dat ik oud worde, door de frisschere wijze, waarop Ge mijne voorgangers en tijdgenooten schetst; - als oude kennissen had ik menige gekheid in hen voorbijgezien'.[2] Inderdaad hadden *De Muzen* menige gekheid voorbijgezien, maar dat wordt des te vergefelijker, als men bedenkt, dat Gerard Keller, die toch beter kon weten, in 1878 in *Het Servetje* nog schreef, dat het 'niet te ontkennen is dat Withuys een groot dichter is geweest'.

Dat de verzamelaars van *De Muzen* het voor de romantiek zouden opnemen, was te verwachten. Deze beweging trok met zulk een kracht over West-Europa, dat jeugdige gemoederen er door moesten worden getroffen. Drost, Potgieter, v.d. Brink vertonen sterke romantiese trekken en beslist kiezen zij in de kritiek op Beets' *Jose* dan ook voor de romantiek partij. Maar ze waren niet zo verblind, of hun gevoel voor tucht en de studie die tenminste Drost en v.d. Brink van de klassieken gemaakt hadden deden hen ook de laatste bewonderen. Daarom schreven ze[3]: 'Wij willen toegeven, dat het mogelijk kan zijn, dat den dichter, als bij ingeving, een duister denkbeeld voor den geest zweeft,

1) p. 38.
2) *Brieven aan B. Huet*, I 50.
3) p. 225.

dat zijne Muze (recensent noemt het zijne fijnere takt, zijn meer geoefenden schoonheidszin) hem den mengelklomp helpt ontwarren en licht werpt over zijne schepping. Maar van welken aard moet dit licht zijn? maan- of zonnelicht, schemering of middagklaarheid? Wij staan hier, geloof ik, weder op den tweesprong van romantiek en klassiek. Gene beweert het eerste, deze het laatste. Wij willen den strijd niet beslissen'.

In dit alles zien we (en daarvoor dienden de aanhalingen hierboven) de voorloper van *De Gids*. Wat dit tijdschrift in 1837 met duurzaam gevolg zou doen, was in 1834 door *De Muzen* ingeleid. *De Gids* volgde dezelfde beginselen bij zijn kritiek. Hij had dezelfde bezwaren tegen het toenmalige beschavingspeil van Nederland. Ook hij trachtte, 'de bronnen van de schoonheden, de oorzaken van de gebreken' der schrijvers op te sporen. Zonder aanzien des persoons keurde hij goed of af, maar steeds was zijn kritiek opbouwend bedoeld. Geel kon dan ook terecht spreken van een 'critique bienveillante, mais éclairée et sévère'[1]; hetzelfde had hij van *De Muzen* kunnen zeggen.

De Gids, ook in de dagen van Busken Huet, werd niet moe, te verkondigen en door eigen voorbeeld aan te tonen, dat kunst door arbeid verkregen wordt en dat men de zangberg niet met een huurknol bestijgt; Van Lennep wist daarvan mee te praten. *De Muzen* schreven hetzelfde reeds[2]: 'Het is niet genoeg, dat de dichter levendig en naauwkeurig het beeld aanschouwt, dat hij zijne lezers in den geest wenscht te prenten: hij moet ook zich in zoo verre met zijn schepping geïdentiseerd hebben, dat hij gevoelen kan, bij welke plaatsing en betrekkingen deszelfs omtrekken het helderst en krachtigst uitkomen. Weet hij zulks niet naauwkeurig, het is dan niet aan den lezer te wijten, wanneer hij in den held des gedichts niet, of niet altoos ziet, hetgeen de dichter wenscht voor te stellen. Moet de dichter dus het tooneel waar hij zijnen held opvoert, weten te kiezen, hij moet het bovendien regt en naauwkeurig kennen: niet alleen den indruk gevoelen dien het op hem zelven zoude maken, maar ook volledig verstaan, op welke wijze hetzelve op het eenmaal gedachte karakter werken moet. Kortom, de dichter moet de krachten der in- en uitwendige wereld regt begrijpen, en als de Godheid van Leibnitz, op grond

1) De Vooys, *Onderzoek en Phantasie* (Ned. Bibl.), Inl. p. IX.
2) p. 224.

daarvan, eene *voorbeschikte* harmonie tusschen beide kunnen daarstellen'.

De afkeer van het realisme, van de 'copieerlust des dagelijkschen levens', is een karakteristieke trek van *De Gids*. Als goede kenners van Lessings *Laokoön* hadden Drost, Potgieter, v.d. Brink, Geel, mevr. Bosboom-Toussaint, later ook Busken Huet steeds bezwaar tegen het realisme zonder meer. Zo ook *De Muzen*. Uit de belangrijke beoordeling van Beets' *Jose* haalde ik de zin aan, waarin de critici het de taak der kritiek noemden, het publiek met iedere aanwinst bekend te maken en nieuwe aanwinsten en ontdekkingen aan te moedigen. Maar daarop volgde terstond: 'Slechts dan mag zij afkeuren en voor de gevaren der romantiek waarschuwen, wanneer de poëzij ondergaat in de gemeene getrouwheid eener dagelijksche schildering'.

Een echt Gids-trekje zien we ook al in *De Muzen*. Men herinnert zich uit *Gerrit Witse* de wrevelige uitval tegen *De Gids* 'met en benevens dezelfde citaten uit het vorig nummer'. Beets (die na een paar recensies van zijn werk niet veel met dat tijdschrift ophad) was geprikkeld door de vele citaten, kwistig door de tekst gestrooid, waarvan hij zich menigmaal afvroeg, of ze dienden om de bedoeling van de schrijver te verduidelijken, dan wel om zijn belezenheid te luchten. Diezelfde, niet van pedanterie vrij te pleiten gewoonte vinden we reeds in *De Muzen*. Potgieter was sterk in deze liefhebberij, zoals niet alleen uit z'n latere brieven aan Busken Huet blijkt, maar ook al in z'n briefwisseling met Drost.[1)] Ongetwijfeld is z'n aanleg in dezen door Drosts voorbeeld versterkt.

Boven zagen we, dat *De Muzen* 'met onwankelbare onpartijdigheid' wilden oordelen. Bakhuizen v.d. Brink paste dat beginsel ook toe op Beets. Deze was een der medewerkers (hij zond een aantal gedichten in) en zijn medewerking werd op hoge prijs gesteld, maar desondanks wees hij hem onbeschroomd op zijn fouten. Datzelfde streven naar objectiviteit toonde hij in zijn beschouwing van Hemsterhuis, want hoewel hij deze zeer bewonderde, idealiseerde hij hem niet en zag hij duidelijk de grenzen van het talent van zijn held, en hij schreef o.a.: 'Men verheffe Hemsterhuis niet tot eene systematische oorspronkelijkheid, waarop hij nimmer aanspraak maakte'. Die geest toonde hij ook in *De Gids*, bijv. in zijn beoordeling van Potgieters *Lief en Leed*;

1) Zie de Waal, *Briefwisseling*.

want hij wees hem er op, dat zijn werk gemanieëreerd was en dreigde te ontaarden in rederijkerswerk.[1)]

Zoals *De Gids*, is ook Potgieter reeds vrijwel geheel in *De Muzen* aanwezig. De lof van het voorgeslacht, die hij later met zoveel overtuiging zou verkondigen, vinden we er nog slechts in een loftuiting voor Vondel. In dat opzicht was Bakhuizen zijn voorloper en wegwijzer. Die had al in z'n studie over Hemsterhuis de roem van de regenten der 17e eeuw verkondigd in die mooie bladzijde (409): ‘Er was een tijd dat ons Vaderland de hoofdzetel der wijsbegeerte was: het strijdperk, waarop de wijsbegeerte van Descartes hare overwinningen bevocht; de grond waarop de plant van Locke tot rijpheid kwam, de regtszetel waarop de scherpzinnige Bayle zijn onmeedoogende weegschaal in handen hield. De aanzienlijksten des lands waren toen, hetgeen de vrienden van Cicero te Rome waren, beschermers en beoefenaars der wijsbegeerte. De Amsterdamsche regeering, ten tijde van Bekker, de geslachten van Hooft, Burg, Paets, Johan de Witt zelve versmaadden zoodanige studiën niet’. De klank van dit proza dreunt nog na in het begin van het *Rijksmuseum*. Zijn historiese zin zou v.d. Brink in *De Gids* van 1837 tot Vondel met Roskam en Rommelpot brengen en dat zou weer Potgieter, de dichter, voeren naar de bewondering voor de 17e eeuw, die hij nooit meer zou loslaten.

Doch overigens vinden we de hele Potgieter reeds in *De Muzen*. Starings lof, waarvan hij in de eerste jaargang van *De Gids* zo uitvoerig zou getuigen, vernemen we reeds hier[2)] in een korte tussenzin. Hij dringt bij Van Lennep op de uitgave van een vertaling van *Beppo* aan en zegt: ‘Zoo de heusche bede niet geweigerd wordt, zullen wij doen opmerken, wat wij door echte Luim verstaan - al zoude er ook uit blijken, dat van de zeven provintiën Gelderland alleen een oorspronkelijk-luimigen dichter bezit!’ - Van *De Nalatenschap van den Landjonker*, door hem in overleg met Drost ontworpen[3)], gaf hij hier al een paar fragmenten; die gedachte zou hem levenslang bijblijven. De oude aristocratiese vriendin, die hij ook in *Gedroomd Paardrijden* zou vereren, bracht hij al in z'n gesprek over de schilderijententoonstelling[4)] zijn

1) *Gids*, 1839, Boekb. p. 42 vlgg.
2) p. 63.
3) Verwey, Inl. op *De Pestilentie te Katwijk*, p. 3.
4) p. 266.

hulde. - Uit *Het Noorden*, waarvan hij in 1836 het eerste deel zou doen verschijnen, gaf hij hier een karakteristiek fragment: *Het meisje uit de herberg te Pilkrog*.

Een kenmerk van z'n latere prozawerk is de grillige, schijnbaar planloze bouw, waarvan *Lief en Leed* en *Het Weeuwtje*, en vooral *Het Noorden* een paar typiese voorbeelden zijn. Maar reeds in z'n bespreking van Manzoni's *Promessi sposi* zegt hij na een uitweiding[1]: 'Vergeef mij den zijsprong; lijnregte wegen zijn mij onverdragelijk, voor mijn genoegen rijd ik noooit van Haarlem naar Amsterdam'. - De 'Wenken en gevoelens over de jongste tentoonstelling van schilderijen' herinneren door vorm en inhoud levendig aan *Albert*, en ook aan het begin van *Salmagundi*. Ook daar een bezoek, ditmaal aan een jonge vriendin, met wie hij een gesprek over de tentoonstelling houdt; zij en haar daarna binnentredende broer zijn beschaafde, ontwikkelde jongelui, die verstand van en gevoel voor kunst hebben. Daarna komt een echtpaar binnen, rijke, domme, vervelende lieden, die gelegenheid geven om enkele sarcasmen te hunnen koste te plaatsen, en tegen 't einde wordt de kring gesloten door een onbeduidende naamloze rijmelaar. De gesprekken geven aanleiding om allerlei onderwerpen te behandelen, niet alleen de schilderkunst. De enige band die dit opstel bijeenhoudt is de grillige loop van een gesprek, of liever de luim van de schrijver.[2]

Verwey heeft Potgieters geest juist gekenschetst door de formule: 'droom en tucht'. Potgieter zelf heeft begrepen, dat zijn rijke verbeelding de teugel van de tucht nodig had. Daarom gaf hij iets van zichzelf, toen hij de voor hem zelf zo belangrijke bespreking van Loots besloot door met instemming de woorden uit Burns' *A Bards Epitaph* aan te halen:

> Know, prudent, cautious Self-Control
> Is wisdom's root.

Een andere latere trek van Potgieter is zijn neiging, zich op de voorgrond te stellen, zijn persoon tussen z'n verhaal en de lezer te schuiven. Het is deze eigenschap, die Geel deed zeggen: 'Ga even op zij, ik kan niet zien'. In *De Muzen* geeft hij daaraan nog weinig toe: maar in z'n aankondiging van de *Promessi Sposi* zegt hij al[3]: 'Ge verwondert U over de, aan Hollandsche Critici

1) p. 63.
2) Zie hiervoor mijn beschouwing *N. Taalgids*, XXV, p. 3 e.a.
3) p. 65.

zoo vreemde, goedhartige welwillendheid, die mij onderscheidt? Wanneer Gij de schoone plaats uit mijnen lievelingsschrijver kent (die dan volgt) en weet dat ik buiten, onder het lommer van oud geboomte, aan den oever des Vaderlijken Rhijns zit te schrijven, zult Ge mijne gemoedsstemming begrijpen'. De oorzaak van die grotere bescheidenheid zat wel deels in z'n jeugd: hij kende zijn eigen betekenis nog niet; deels ook kwam ze wel voort uit de omstandigheid dat Drost de leider was en hij zich op de achtergrond hield.

Zelfs het volgende trekje zien we al in *De Muzen*. Aan het slot zijner bespreking van Loots[1)] schrijft Potgieter over de ellende van dichter te zijn en arm: 'Wie door de fortuin misdeeld, ten onzent de Poëzij tot leidsvrouw verkiest, wete vooraf dat hij allerwaarschijnlijkst den tempel des roems niet dan door de woestenij der armoede zal binnentreden. En toch is dit nog slechts een deel der ellende, die hij zich ter bereiking der onsterfelijkheid zal moeten getroosten.... Voor niets minder dan een vrijwillig afstand doen van alle de geneugten van rijkdom, gezelligheid en rust straalt de dichterlijke glorie om het hoofd des stervelings; zij eischt de opoffering van het heden en de toekomst; het is eene kroon, die eerst na doorgestane marteling geschonken wordt'. Herhaaldelijk is hij later op deze gedachte teruggekomen; zo in *De Bentgenooten* (p. 172): 'Ik heb medelijden met elk jongmensch, wiens aanleg hem in Holland de studie der litteratuur boven andere beroepen de voorkeur doet geven. Er is grooter waarschijnlijkheid onder ons, als marskramer, dan als letterkundige onafhankelijk te worden'. Hij sprak die woorden uit eigen bittere ervaring; de armoede van zijn jeugd heeft hem lang geheugd. En misschien heeft Busken Huet wel aan deze uitspraken van zijn vriend gedacht (hij zelf was ook niet rijk en onafhankelijk), toen hij zijn waarderend oordeel over mevr. Bosboom-Toussaint begon met de vraag, wat het nederlandse volk had gedaan voor de uiterlijke levensomstandigheden van deze belangwekkende vrouw.

De lof van de 17e eeuw zong hij nog niet, zoals boven opgemerkt is, maar de afkeer van de 18e, die hem later Jan Salie deed scheppen, luchtte hij al duchtig in z'n kritiek op Loots[2)]: 'Het was eene armzalige eeuw, die achttiende ten onzent - en wij zouden haar die der belagchelijke navolgingszucht noemen, zoo geen vreeselijk treurspel haar akelig gesloten had. Uit welk oog-

1) p. 506.
2) p. 340.

punt gij haar beschouwt, overal ontmoet gij nietige kleingeestigheid, maar nergens vertoont deze zich onverdragelijker, dan in hare Dichtkunst, die naauwelijks dien naam verdient'.

Wie *Florence* gelezen heeft, weet, welk een bewondering Potgieter voor Italië heeft gehad. Het Italië der middeleeuwen trok hem aan om zijn kunst en burgerlijke vrijheidszin, het Italië der 19e eeuw om zijn strijd voor de eenheid, die het na 1860 zou verwerven. Toen Busken Huet in 1869 *Florence* beoordeelde, voegde hij er een slotbeschouwing aan toe, die het peil van z'n kritiek niet verhoogde en waarin hij op de hem eigen, lichtelijk ironiese wijze met Potgieters geloof aan 'de alleenzaligmakende eenheid' spotte. Potgieter was daarmee niet ingenomen, zoals uit zijn brief van 22 Aug. 1869 blijkt: 'Dante's burgerkroon - de eenheid van Italië, Gij moogt er niet mee spotten'. Nog 4 jaar later, 19 Febr. 1874, kwam hij er op terug, schrijvende: 'Gijlieden studeert Dante, en wordt de Florentijn U allengs zoo niet een type van, dan toch een strijder voor burgerlijke vrijheid, voor de eenheid zijns volks?' Die bewondering voor Italiës dichtkunst, dat verlangen naar Italiës eenheid vinden we beide ook in *De Muzen*. In de reeds zo vaak genoemde aankondiging der *Promessi 8posi* schreef hij[1)]: 'Moge Alfieri's schoonste droom, de vrijheid van zijn aangebeden vaderland, nog niet verwezenlijkt zijn....'. En iets verder: 'Italiëns onafhankelijkheid moge nog een onopgelost vraagstuk zijn, hare letterkunde levert dagelijks bewijzen, dat zij die waard mag heeten.... Nieuwe sterren flonkeren aan den zuidelijken en, mijn Vaderland vergeve het mij! schoonsten Dichthemel'. Zijn oude liefde was 30 jaar later nog niet geroest.

Potgieter heeft telkens in zijn latere stukken getuigd, dat hij het materialisme, het ongeloof en het scepticisme afkeurde. Hij en *De Gids* waren de vertegenwoordigers der liberale en moderne richting. Maar reeds in *De Muzen* vinden we dezelfde geest, zowel in het openingsstuk, de aankondiging van Davy's *Consolations in Travel*, als in van den Brinks beschouwing over Hemsterhuis. Maar Potgieter (en misschien de anderen ook?) stond nietbegrijpend tegenover de mystiek. In *De Gids* van 1853, in z'n uitvoerige beschouwing van de gedichten van Albertine Kehrer (*Piëtistische Poëzij*) bewees hij dat nog eens duidelijk. Het is nu treffend, dat Drost in z'n bespreking van Withuys hetzelfde zegt, zij het ook terloops in een bijzin[2)]: 'Waar Vondel verheven is,

1) p. 59 en 60.
2) p. 36/7.

is hij onnavolgbaar groot en geene gezwollenheid ontsierde immer zijne bladzijden, behalve misschien een enkelen keer in het laatste mystieke tijdperk van zijn leven'.

Busket Huet heeft in 1864 de *Aurora* beetgepakt om daaraan het peil van de nederlandse literatuur te toetsen. Hij begreep, dat de jaarboekjes, zoals die toen in groot aantal verschenen of verschenen waren, de maatstaf van de smaak van hun tijd konden zijn. Potgieter was hem daarin voorgegaan, had hem ongetwijfeld in gesprekken daarop gewezen. Maar vòòr hem had Drost reeds, in de *Vriend des Vaderlands, de Nederl. Volksalmanak* besproken. Het is daardoor te begrijpen, dat Potgieter in *De Muzen* de *Almanak voor het Schoone en Goede voor* 1835 beoordeelde (het werkje kwam er nogal goed af) en schrijven kon[1]: 'Wij eischen dan ook teregt, dat het proza in een Jaarboekjen levendig, sierlijk en bevallig zij; dat de poëzij van gloed of geest vonkele'. De 17e jaargang van de *Nederlandsche Muzenalmanak* bracht het er minder goed af.[2] Hij vergeleek het schertsend bij een 17-jarig meisje, knoopte aan de voorstelling van deze 'teedere blondine of levendige bruinet' een lieve droom vast en voelde zich toen door de kennismaking met déze 17-jarige wreed teleurgesteld: 'Op eenige voortreffelijke uitzonderingen na, verdient het naauwelijks in de rubriek poëzij te worden aangekondigd'. Horen we in deze beoordelingen niet reeds de stem van hem, die 4 jaar later een model-jaarboekje, de *Tesselschade*, zou doen verschijnen?

Zo vinden we dus *De Gids* en Potgieter reeds in *De Muzen* in kiem aanwezig. De koers, door de laatste gewezen, heeft de eerste met vaste hand 2 jaar later gevolgd. Men kan nu vragen: waarom hielden *De Muzen* op te bestaan? Kalff[3] oppert enige vermoedens: 'Misschien was de tijd nog niet rijp voor een dergelijke onderneming; misschien waren de redacteurs niet beslist genoeg in hun verwerpen van het oude en het voorstaan van het nieuwe'. Groenewegen[4] zegt hetzelfde en voegt er aan toe: 'De poging

1) p. 373.
2) p. 510.
3) *Gesch. d. ned. lett.*, VI, 233.
4) *E.J. Potgieter*, p. 102. - Bij Beets, *E.J. Potgieter, Persoonlijke Herinneringen*, p. 48, is nog te vinden, dat, vlg. Heye, deze zelf het te druk kreeg met z'n dokterspraktijk en Potgieter en v.d. Brink het verdroot, zo geheel belangloos door te werken. De laatste mededeling neme men voor wat men ze waard acht.

was te zwak van opzet geweest en zelfs het nuchtere program werd niet afgewerkt. Het tijdschrift is, voor zoover mij bekend, met volslagen onverschilligheid bejegend; geen goed- of afkeuring heeft het mogen verwerven, maar dat had het tot op zekere hoogte verdiend'. Juister echter lijkt me het oordeel van mej. de Waal[1)]: 'Het veelbelovende tijdschrift beleefde maar zes afleveringen. De beteekenis van dit maandschrift - in zeer veel opzichten de voorlooper van *De Gids* - wordt door iedereen erkend. Maar welk tijdschrift kon concurreeren tegen het aantal inteekenaren en nog meer, tegen de algemeene instemming, waarop de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, de *Vriend des Vaderlands*, het *Letterlievend Maandschrift* en dergelijke, achterlijke, maar tevredenheid-wekkende, middelmatige, maar licht-begrijpelijke tijdschriften konden roemen? Menigeen zal niet de voortvarendheid en diep-degelijkheid van de vooruitstrevende vrienden hebben kunnen apprecieeren, maar wel geklaagd hebben over de diepzinnigheid en het weinig-boeiende van bijdragen als van Bakhuizen, Potgieter en Drost zelf'.

Men kan er nog een paar onderstellingen aan toevoegen. Drost was de geestelijke vader en de stuwkracht der *Muzen*. Hij overleed nog in 1834. Toen verschenen nog wel een paar afleveringen, maar het vermoeden ligt voor de hand, dat de redactie niet meer bijeen gehouden werd. Ook zal Drost door zijn ziekte (hij was al in Juli naar Haarlem gegaan, zonder er baat te vinden) al vòòr het verschijnen van de eerste aflevering minder leiding hebben kunnen geven. Potgieter, ondanks de vele bijdragen die hij geleverd had, stond toch in het twede gelid en hij zal, bescheiden als hij van nature was, geaarzeld hebben om de leiding te nemen, ook al zou het hem mogelijk zijn geweest dat te doen. Want hij was nog jong, 26 jaar. Zijn kritiese werkzaamheid had hij met tegenzin op zich genomen en alleen dank zij de aanmoediging van Drost. Hij moest zijn eigen krachten nog leren kennen en ook anderen overtuigen niet alleen van zijn letterkundige en kritiese bekwaamheden, maar ook van zijn leidersgaven. In de nu volgende twee jaren heeft hij hard gewerkt: de lijst van zijn publicaties in 1835 en '36 bij Groenewegen telt, ongerekend wat hij in *De Muzen* deed verschijnen, 63 nummers. In diezelfde jaren breidde hij de kring van z'n kennissen en vrienden uit, hij zocht en vond aanknopingen, en toen hij in 1837 tot de oprichting van

1) *Aernout Drost*, p. 75.

De Gids werd in staat gesteld, stond hij op heel wat vaster bodem. Ook was het zaad, door *De Muzen* uitgestrooid, toen hier en daar opgekomen.

Wanneer we dus nu de oprichting van *De Muzen* herdenken, is dat allereerst een hulde aan Drost. Maar ook een herdenking van de stichting van *De Gids*. Zijn vrienden, Potgieter en Bakhuizen van den Brink vooraan, hebben de fakkel, die hij hun had overgereikt, verder gedragen. Wanneer zijn vroege dood het niet, samen met een aantal andere omstandigheden, belet had, zou 1834 een der belangrijkste jaartallen in onze literatuurgeschiedenis zijn geworden. Nu is het 1837.

Deventer.

W.H. STAVERMAN.

Jespersen's theorie der 'Ranks'. *Kritiek en uitbreiding*.

In J e s p e r s e n 's *Philosophy of Grammar* wordt bij de behandeling der woordsoorten en zinsdelen gebruik gemaakt van een methode, welke de materiële definitie tracht te vervangen door de formele.[1)] Om een enkel voorbeeld te noemen wijs ik op Hoofdstuk XI, waarin Jespersen eerst verschillende materieel belaste definities van 'subject' nagaat, vervolgens een nieuwe reeks met betrekking tot de onderscheiding van het zg. 'psychologiese' en het 'logiese' subject. Komt hij in de paragraaf over 'Grammatical subject' er eindelik toe zelf zijn definitie te geven, dan knoopt hij dadelik aan bij de zuiver *formele* leer der 'ranks' en bouwt met deze middelen zijn omschrijving op.

Elk hoofdstuk van zijn werk bevat bewijzen voor de grote bezwaren, welke materiële definities in de grammatika met zich mede brengen. Het is wel mogelik, dat Jespersen bij de ontwikkeling van zijn fundamentele theorie der 'ranks' uitgegaan is van het begrip 'rectie', zoals H j e l m s l e v in zijn *Principes*

1) N.B. niet te verwarren met 'morphologies'. Tot voor Jespersen werden de woordsoorten vrijwel steeds materieel onderscheiden, d.w.z. naar de inhoud van hun betekenis b.v. 'Substantiva zijn namen van mensen, dieren dingen en stoffen'. Somtijds in combinatie met morphologiese of functionele criteria, b.v. 'een werkwoord is een verzameling van persoonsvormen'.

de grammaire générale[1] beweert. Onjuist is het echter te menen, dat Jespersen's ‘rangorde’ geïdentificeerd mag worden met de ‘rectie’, tenzij men dit begrip een volkomen nieuwe uitbreiding geeft. De grote verdienste van Jespersen is dan ook niet, naar Hjelmslev ten onrechte meent, dat hij het aantal subordinaties in de rectie beperkt heeft tot drie, een beperking welke Hjelmslev, na haar bewonderd te hebben, vervolgens bestrijdt - neen, zijn verdienste is juist geabstraheerd te hebben van de materiële belasting, welke het begrip ‘rectie’ ongeschikt maakte voor ruimer toepassing, ongeschikt maakte om als basis der strenge, *formele* theorie der woordsoorten en zinsdelen te dienen.

Het begrip der ‘rangorde’ kunnen wij aanvaarden zonder hier in discussie te treden over de ook door E h r l i n g en F u n k e gestelde vraag, of aan de orde ‘primair-secundair’ wel een verschil in graad van *gespecialiseerdheid* ten grond ligt. Met behulp immers van dit begrip der ‘ranks’ wordt het mogelik over de classificatie der woorden te spreken, zonder van den beginne af door contingente empiriese verschijnselen en hun materieel belaste definities gehinderd te worden bij de opbouw ener grammatika. Juist dit formele karakter is een grote winst voor de wetenschappelike begripsvorming en B r ø n d a l 's standpunt is geheel het onze, wanneer hij zegt: ‘On ne pourra appliquer une méthode purement empirique pour résoudre ces problèmes, une telle méthode entraînerait une fâcheuse dépendance de faits spéciaux et par suite un rétrécissement arbitraire de l'horizon, tandis qu'il appartient bien à une théorie, non seulement de procéder à une analyse approfondie, mais aussi d'élargir l'horizon’[2].

Ook Jespersen heeft er naar gestreefd zijn rangorde-begrip zo volledig mogelik te zuiveren van empiriese inhouden. Dit blijkt wel voldoende duidelik uit zijn zevende hoofdstuk, waar wij zien hoe de terminologie toeneemt in abstractie van het empiriese. Spreekt hij eerst van een ‘word of supreme importance’, ‘a chief word’, later zegt hij - in toenemende mate formaliserend -, dat dit woord gedefinieerd, gequalificeerd, gemodificeerd wordt door een ander, dat op zijn beurt weer gequalificeerd wordt. De verhouding van het ‘belangrijke’ woord - een nog allerminst

1) København 1928, blz. 160.
2) *Ordklasserne* p. 248 (= p. 28 van *Les parties du discours*, Kopenhagen 1928).

helder begrip - tot de andere woorden, wordt nu te recht herleid tot een verhouding tussen elementen, welke *elkaar* qualificeren. Ook dit wordt nog zuiverder formeel gesteld door te spreken van een rangorde van primair, secundair, tertiair. De verhouding van deze leer der 'ranks' tot de ordening der woordsoorten duidt Jespersen slechts zeer vluchtig aan: 'The question of the class into which a word should be put.... is one that concerns *the word in itself*.... We have now to consider *combinations of words*, and here we shall find that though a substantive always remains a substantive and an adjective an adjective, there is a certain scheme of subordination in connected speech which is *analogous* to the distribution of words into "parts of speech", *without being entirely dependent* on it'.[1)] Met deze povere aanwijzing moeten wij het doen.

Uit Jespersen's woorden blijkt, dat de onderscheiding der woordsoorten niet tevens gezien wordt als de demonstratie van hun samenhang. Het lijkt zo, alsof men over het substantief ('the word in itself') spreken kon zonder tevens over andere woordsoorten te spreken. De systematiese *eenheid* der woordsoorten is hier dus uit het oog verloren. De mogelijkheid substantief of wat ook voor woordsoort te zijn berust op het voorkomen van andere mogelikheden dan deze. *In de leer der woordsoorten is daarom een methode vereist, welke tegelijk met de definitie van het onderscheid de strenge samenhang voor den dag laat komen*. Het is onmogelik tot een dgl. systeem te geraken, wanneer de definitie ener woordsoort gebruik maakt van verschillende criteria tegelijk zonder zorgvuldig en in de eerste plaats dat criterium toe te passen, wat als ordeningsprincipe de ganse eenheid van het systeem der woordsoorten draagt. Verzuimt men dit, dan spreken we inderdaad over 'the word in itself', waardoor het ons echter - naar wij zo juist zagen - niet mogelik is een woordsoort te bepalen.

Nu is het Jespersen noodlottig geworden, dat hij zich over de verhouding van de leer der woordsoorten tot die der 'ranks' blijkbaar geen andere gedachten gevormd heeft dan dat deze laatste 'analoog' was aan de eerste, zonder geheel afhankelik van haar te zijn. Van welke aard immers is deze afhankelikheid?

Indien de verhouding der woorden in 'connected speech' er een is van 'subordination', van op-elkaar-aangewezen-zijn, zó

1) Ik onderstreep. Zie: Philosophy of Grammar, 2e dr. blz. 96.

dat het ene woord afhankelik is van het andere, dan ligt het voor de hand te vragen of in deze afhankelikheidsbetrekking niet de gezochte samenhang met de leer der woordsoorten te vinden is.

Welke vorm van 'afhankelikheid', zo moet onze vraag dan luiden, treffen wij tussen de woordsoorten aan? Welk ordeningsprincipe ligt m.a.w. als *primair* criterium van onderscheid *en* samenhang ten grondslag aan de woordsoorten? Een principe dus, waarvan ons reeds gegeven is, dat het 't 'op-elkaar-aangewezen-zijn' moet bevatten. Dit principe is bekend onder de naam van 'functie' der woorden. Onder de functie van een woord verstaan wij zijn geschiktheid te bepalen of bepaald te worden. Deze meer of mindere geschiktheid te bepalen of bepaald te worden impliceert dus een principe van *graduele* ordening. In deze graduele ordening staat bovenaan, datgene wat het meest geschikt is om bepaald te worden, d.w.z. het meest zelfstandige, onderaan datgene wat geschikt is om te bepalen. Het bepalende is het afhankelikere. Juist deze ordening echter lag ten grondslag aan Jespersen's beschouwing van de *combinations of words*.

Ordening der woorden naar hun functie is dus ordening naar het graduele scala 'zelfstandig-afhankelik'[1)]. Ten grond aan de ordening der woord*soorten* ligt dus een principe van systematisering dat - gezien zijn graduele structuur - steeds tegelijk onderscheid en samenhang tot uitdrukking brengt. De plaats van een woord in de fundamentele ordening der woordsoorten is dus als die van een getal in een 'overal dichte' getallenrij. Dit is nauwkeurig hetzelfde principe van ordening door Jespersen ontwikkeld. De scheiding van de leer der woordsoorten en die der woordgroepen is dus onhoudbaar. Hetzelfde fundamentele, strenge principe van ordening ligt aan beide ten grondslag.

Jespersen heeft nu t.a.p. zonder te bemerken, welke beslissende stap hij deed, een *andere* identificatie *wel* voltrokken. Op blz. 97 a.w. zegt hij nl.: 'It should be noted that *the dog* is a primary not only when it is the subject, as in *the dog barks*, but also when it is the object of a verb, as in *I see the dog*, or of a preposition, as in *he runs after the dog*'. Hij heeft hier dus de begrippen 'primair, secundair etc.' verbonden met die van subject en object; iets wat ook nog duidelik uitkomt in zijn later verschenen *System*

1) Zie uitvoerig mijn: Taal en denken. Gron. 1934, Hfdst. II.

of Grammar[1], waar hij wel zegt, dat er meer dan één 'primary' zijn kan, maar tevens subject en praedicaat in een 'independent nexus' aanduidt als resp. primair en secundair. Ook het verschil tussen direct en indirect object 'is one of degree only'.

Het is duidelik, dat op deze wijze de onderscheiding van subject en object, beide primair, uit een oogpunt van rangorde onmogelik wordt. Dientengevolge is Jespersen genoodzaakt een aantal gezichtspunten in de ontwikkeling dezer begrippen te betrekken, die op generlei wijze uit vorige afgeleid konden worden. Tevens echter is het niet duidelik geworden, of het woord-alszodànig in dezelfde betekenis 'primair' is, als wanneer het als subject beschouwd wordt en dus als zinsdeel. Het lijkt wel zoo alsof de leer der 'ranks', hoewel losgemaakt van die der woordsoorten, verbonden wordt aan die der zinsdelen. Hier komen wij dus aan een tweede onklaarheid in Jespersen's theorie, welke ditmaal voortspruit uit de dubbelzinnigheid van de term 'subordination', 'afhankelikheid', 'behoren bij'.

Stellig behoren Subject en Praedicaat bijeen, doch niet in dezelfde zin, waarin de nomina bijeenbehoren, of substantiva en adjectiva. Indien de ordening der woordsoorten gradueel is naar het criterium 'zelfstandig-afhankelik' dan betekent dit, dat in deze orde elk volgende woord minder geschikt is het laatste voorafgaande te vervangen.[2] Bijeenbehoren in de leer der woordsoorten is dus: geschikt zijn elkaar te substitueren. Behoren tot eenzelfde woordsoort is niet anders dan: geschikt zijn voor elkaar in de plaats te staan. Subject en praedicaat - om bij deze groep nu maar te blijven - horen echter niet in dien zin bij elkaar, dat het een het ander kan vervangen, maar in die, dat de een op de ander *aangewezen* is, de een anticipeert op de ander, de beide leden zijn elkanders complement. Dezelfde verhouding bestaat tussen alle leden van de rij S - P - O - B. S is niet blijvend primair, ten opzichte van O is P primair. Voorlopig, d.w.z. om den wille der interpretatie is S als primair aangewezen, een prioriteit welke het om dezelfde reden overdraagt aan zijn complement. Zonder deze overdracht der prioriteit is het voortschrijden van het middellijk verstaan (= der interpretatie) ondenkbaar.

1) Londen - Kopenhagen 1933, blz. 18. - Ook blz. 20. - Vgl. evenzo Phil. o. Gr., Chapt. XI, Ie alinea.
2) Zie hierover uitvoerig mijn: Taal en denken. Gron. 1934, Hfdst. II.

Even onjuist als het is te spreken over het woord *on itself*, is het bedenkelik het subject, het object etc. *opzichzelf* te willen definiëren. Zoals het woord steeds samen met alle andere woordsoorten beschouwd moet worden, zo zijn de leden der ideale rij slechts te begrijpen in hun verhouding van naar-elkaar-verwijzen (S → P → O → B).

In het scala der woordsoorten heeft elk lid zijn *bepaalde* plaats als een element in het periodiek systeem der scheikundige elementen. Ook in het scala der woordsoorten verwijzen de elementen naar elkaar, in zoverre het element 1 door het element 2 vervangen *kan* worden, met een contingente - op de aanwezige woordsoorten berustende - beperking dier vrijheid. De eenheid van het voor elkaar subintrerende komt op een niveau van hogere complicatie voor den dag als de eenheid van het elkaar completerende. Doch deze laatste eenheid omvat meer dan de eerste; zij omvat nl. juist datgene wat *niet* voor elkaar in de plaats kan treden, wat integendeel slechts bijeen kan horen *mits* beide leden semanties verschillen.[1)] Het semanties gelijke of substitueerbare *herhalen* is wel de grondvorm van alle syntaxis, maar slechts bodem waar*boven* de syntaxis zich verheft door de herhaling van het gelijke te breken tot de eenheid van het verscheidene. Slechts het verscheidene kan elkaar completeren, slechts het gelijke elkaar substitueren.

Zo wordt het duidelik, dat Jespersen, terwijl hij de fundamentele middelen der ontleding van ‘connected speech’ gaf, tot belangrijk meer de eerste aanloop heeft voorbereid. Heeft hij enerzijds de beschouwingswijze, welke de taal met behulp van het begrip der ‘ranks’ analyseerde, ten onrechte gescheiden van de leer der woordsoorten, anderzijds heeft hij bij de behandeling der zinsdelen op onjuiste en niet voldoende consequente wijze van deze methode gebruik gemaakt. Door niet voldoende scherp te onderscheiden (de aard der ‘afhankelikheid’) ontging hem de diepere eenheid van het te onderscheidene.

April 1934.

M.J. LANGEVELD.

1) Vgl. Taal en denken, § 14 en § 19.

Iets over oude woordenboeken.

Onze oudste lexicografie is herhaaldelik en grondig bestudeerd: met de verdiensten van Ghert van der Schueren, Plantijn, Kiliaen, met de voorgeschiedenis van hun werk zijn wij door een reeks verdienstelike monografieën en kleinere bijdragen vertrouwd geworden. Daarentegen trokken de woordenboeken van de zeventiende en de achttiende eeuw weinig belangstelling. Sporadies werden ze voor tekstverklaring of woordstudie geraadpleegd, maar een vergelijkend onderzoek van hun verdiensten bleef uit. Verwonderlik is het, dat geen van de voortreffelike lexicografen die ons land telt, zich daartoe aangetrokken gevoelde. De hoofdoorzaak zal wel zijn dat al deze latere woordenboeken bedoeld waren als hulpmiddelen bij de beoefening van het Latijn of van moderne talen. Na Kiliaen heeft geen Nederlands taalgeleerde de behoefte gevoeld, ter wille van de moedertaal de woordvoorraad zo volledig mogelik te boek te stellen, totdat dit eerst in de negentiende eeuw door Weiland, op gebrekkige wijze, door M. de Vries en zijn medewerkers voortreffelik geschiedde.

Aan de vraag: 'Wat kunnen die oude woordenboeken ons leren?' moet een andere voorafgaan: 'Wat zullen ze ons niet kunnen leren?' Woordenboekschrijvers werken met oudere woordenboeken; ze hebben uiteraard een neiging tot naschrijven: verouderde woorden zullen niet spoedig verdwijnen; nieuwe niet onmiddellik opgemerkt of opgenomen worden. Dergelijke werken zullen ons dus niet in staat stellen met tussenruimten van een eeuw of een halve eeuw nauwkeurig te bepalen welke wijzigingen de woordvoorraad onder maatschappelike en geestelike invloeden ondergaan heeft. Maar als men dit in het oog houdt, en het gehalte van elke werker op dit gebied behoorlik krities onderzoekt, dan is ongetwijfeld voor de ontwikkeling van het woordgebruik en van de woordvoorraad uit de verzamelarbeid van zoveel vlijtige schrijvers veel te leren.

De Nederlands-Latijnse woordenboeken uit de zeventiende eeuw zijn voor dit doel weinig belangrijk. Kluyver heeft al opgemerkt dat op de Latijnse scholen vaak kleine lexica gebruikt

werden, die ondanks de naam ‘Kilianus auctus’ niet veel anders waren dan een sterk besnoeide Kiliaen, van alle voor de school overbodige toevoegsels ontdaan. In hoeverre daarbij verouderde en dialektiese woorden geschrapt, en nieuwe, jongere of speciaal Noord-Nederlandse toegevoegd werden, zou een onderzoek verdienen. Een paar voorlopige steekproeven, in een Amsterdamse uitgave van 1642, leverden niet veel op: de meeste woorden van Kiliaen, ook die stellig in Amsterdam niet bekend waren, zijn kritiekloos overgenomen, en slechts enkele nieuwe toegevoegd.[1)]

Geheel afhankelik van Kiliaen is ook het *Biglotton amplificatum* van Martinus Binnart (1659), die als Antwerps boekhandelaar reeds omstreeks 1638 vermeld wordt.[2)] Toen dit boek mij in handen kwam, meende ik daarin aanwijzingen te vinden van verschillen tussen Antwerps en Noordelik taalgebruik in de zeventiende eeuw, omdat achter sommige woorden *holl.* geplaatst was, maar weldra bleek die toevoeging eenvoudig van Kiliaen overgenomen, terwijl andere aanduidingen (als *sax, sic. fris.*) weggelaten waren. Nieuw is hier alleen het opnemen van gebruikelike vreemde woorden, wat aldus verantwoord wordt: ‘d'Uytlandsche woorden, mits dien de selve nu doorgaans gebruykt worden als of het Duytsch waren, heb ik hier in gevoegt, ende het opregt Duytsch daar by geset, om dat te beter te verstaan’. Men vindt b.v. op de eerste bladzijde: *abandonneren, abbreviatie, abel, adoleren, abolitie, abominabel, abondant, abord, absent, absolveren, absoluut*, een bewijs dat de Antwerpse taal van die dagen nog minder puristies was dan de Amsterdamse.

In dezelfde lijn ligt een ander later schoolwoordenboek, speciaal voor Hollands gebruik bestemd, het *Dictionarium Belgico-Latinum*, te Leiden (bij Joannes de Vivié - 1684) anoniem uitgegeven. De catalogus van Is. Lelong schrijft het toe aan de bekende praeceptor W. van Winschooten, en dit is zeer waarschijnlik, omdat de spelling geheel overeenkomst met die van Winschooten's *Letterkonst*, juist een jaar te voren verschenen. Als motief om dit boekje, speciaal voor de scholen ‘van Holland en West-Friesland’ samen te stellen, geldt, dat het ‘voor de Latijnse Schoolen ten hoogsten noodig is, soo voor die geene welke deselve Taal in gemelde Schoolen onderwijsen, als wel

1) Op de *f* tekende ik b.v. aan: flarren, een fleer geven, fleur, in fleur zijn, flikkeren, flikkerrood.
2) Dit boek werd in 1688 te Amsterdam herdrukt.

bysonder ook voor de Jeugd, welke die daar inkoomen te leeren, dat deselve niet opgehouden werden met soodaanige woorden, die, of in haar grond uit de suivere Duitse Taal niet oorspronkelijk, of ook wel die geene, welke door verandering van de Taal, als nu t'eenemaal buiten de spraak en het gebruik sijn'. Inderdaad mist men hier tal van verouderde en speciaal Zuid-Nederlandse woorden uit de gewone Kilianus auctus, en evenzo Binnart's bastaardwoorden. Maar als men bij de auteur van de *Seeman* een grote toevloed van nieuwe woorden zou verwachten, wordt men zeer teleurgesteld. Het is niet veel anders dan een herziene, vereenvoudigde uitgave van het traditionele schoolwoordenboek.

Een rijker taaloogst zal men waarschijnlik vinden in de opeenvolgende Nederlands-Franse woordenboeken, waarbij men wel op Plantijn terug zal moeten gaan. In de oudste, uit het Zuiden afkomstig (van Claude Luython, 1552; van M. Sasbout, 1579) staat het Frans voorop, zodat de Nederlandse woordvoorraad niet alfabeties te raadplegen is. In de tweede druk van Sasbout's *Dictionaire* (1583)[1] viel mij op, dat het Noord-Nederlandse woord soms vóór het Zuid-Nederlandse geplaatst is, b.v. 'Een gerve oft schoofkorens'; 'Een hamme oft hespe'. Te onderzoeken valt, in hoeverre Mellema (Rotterdam - bij Jan van Waesberghe - 1618) gelijk heeft, als hij zegt dat zijn woordenboek 'van nieus grootelijcx vermeerdert, verciert ende verrijct is met vele nieuwe Woorden, Spreucken ende Sententiën', en in hoeverre die aanwinsten jong zijn of aan Noordeliker taaleigen ontleend. Een man van betekenis was de Rotterdamse schoolmeester Caspar van den Ende, die voor zijn woordenboek van 1654 zijn voordeel heeft kunnen doen met het oudere werk van de Fransman Jean Louis d'Arsy (1643).[2] De verdiensten van deze Franse lexicografen zullen eerst kunnen blijken na een gedetailleerde onderlinge vergelijking.

De grootste uitbreiding krijgen de lexica, zowel de Latijnse als de moderne, omstreeks 1700. Moeielik te beoordelen is het Nederlands in het lijvige woordenboek van de Utrechtse 'schoolvoogd' Samuel Pitiscus, van 1704,[3] omdat daar het Latijn voorop staat.

1) Deze druk is volgens de auteur met 2000 'dictions' vermeerderd.
2) Dit woordenboek werd herhaaldelik herdrukt, en later herzien door Thomas, Joannes en Philippus la Gruë (1689 en 1699), die het opdroegen aan de burgemeester Nicolaas Witsen.
3) In 1724 door de schrijver, op 88-jarige leeftijd, herzien uitgegeven, met een breedsprakige Nederlandse voorrede.

Door de tijdgenoten wordt hij geprezen om zijn grote belezenheid, waardoor zijn werk tot ver over de grenzen bekend raakte. De Nederlandse taalwijsheid van zijn dagen laat hem blijkbaar onverschillig: in de spelling doet hij geen zelfstandige keuze; de klassieke naamvalsleer verhindert deze rector niet om regelmatig bij mannelike woorden *den* in de nominatief te schrijven. Terwijl deze auteur dus zijn kracht zocht in de rijkdom van Latijnse aanhalingen, stelde David van Hoogstraten er een eer in, ook het Nederlands van zijn *Nieuw Woordenboek der Nederlandsche en Latynsche Tale* keurig te verzorgen. In 1699 verwerkte hij het materiaal dat zijn vriend, de Rotterdamse advokaat Samuel Hannot verzameld had, maar dit was een ‘woeste mengelklomp’, waarin hij orde moest brengen, door de spelling te regelen, onnodige en onzuivere woorden te verwerpen, en vele andere in te lassen. Ieder zal moeten bekennen, zegt hij in de voorrede, dat 'er noit wedergade is geweest van dit Woord-werk. De tweede druk, vijftien jaar later bewerkt, is zozeer verbeterd en gezuiverd, zegt de schrijver, dat ‘dit Woordboek nu bijna het mijne geworden is’. In plaats van twee kolommen hebben de bladzijden - meer dan duizend, compres gedrukt - elk drie kolommen. Daaruit blijkt reeds dat de verzamelde woordvoorraad aanzienlik groter is dan die van Kiliaen. Als men nu zou menen, bij Hoogstraten in hoofdzaak de gangbare Nederlandse woorden van omstreeks 1700 aan te treffen, dan komt men bedrogen uit. Deze Latinist beperkt zich tot de traditionele ‘schrijftaal’, en ziet daarbij tal val alledaagse woorden over het hoofd, b.v. adjektieven als *dof, flink, krap, log, schuin, sluw, stroef*, en meer dialektiese als *glunder, schunnig* en *sneu*, werkwoorden als *drenzen, flemen, flodderen, flonkeren, fluisteren* - deze woorden met *fl* beschouwde hij waarschijnlik nog als plaatselik-Noord-Hollands - *glooien, kantelen, keuvelen, pimpelen, pingelen, sjorren, sjouwen, smokkelen*; substantieven als *boerderij, botter, deuk, flard, grap, kiel, mof, snert*; scheldwoorden als *luilak, lummel, slungel, stakker* werden wellicht als te ‘plat’ voorbijgegaan.

Er is intussen een middel om de woordvoorraad omstreeks 1700 en gedurende de achttiende eeuw vollediger te leren kennen, nl. de vergelijking van Hoogstraten met de Nederlands-Engelse en de Nederlands-Franse woordenboeken. Dat vereist een uitvoerig en tijdrovend onderzoek, waartoe de volgende opmerkingen slechts als inleiding en aansporing bedoeld zijn.

De bekende Amsterdamse schoolmeester Willem Séwel (1654-

1720) gaf in 1708 zijn *Groot Woordenboek der Nederduytsche en Engelsche Taalen* uit. De eerste druk bevatte, volgens de auteur, weinig woorden meer dan andere woordenboeken. De tweede van 1717?) is ingrijpend omgewerkt en met duizenden woorden vermeerderd. In een merkwaardige *Voorreede* verantwoordt hij zijn werkwijze: toegevoegd zijn 'Namen voor Oostindische stoffen, Koopmans en Schippers spreekwijzen'; plantnamen zijn ontleend aan Dodonaeus; andere bijvoegsels zijn verzameld 'onder het vertaalen van verscheydene Werken'. De vraag was, of hij ook Nederlands zou opnemen 'buyten ons Holland'. Die vraag moest in hoofdzaak ontkennend beantwoord worden, want 'het Hollandsch alleen is het rechte Nederduytsch', en andere 'bijspraaken' zijn gebrekkig, evenals de straattaal en boerespraak, in Holland gebruikelik. Wel zijn ten platten lande enige woorden in gebruik 'die men niet t'eenemaal te verwerpen heeft' (b.v. *gastebod, tweelicht*); misschien ook in de naburige landschappen (b.v. *ammelaken, hespe, maerte* e.a.),[1)] maar het Hollands blijft toongevend, evenals in Duitsland het Saksies, in Italië het Toskaans als de beste taal geldt, en in Frankrijk Parijs, in Engeland Londen de toon aangeeft. Volledigheid is onbereikbaar 'omdat zo wel de Engelsche als onze Taal, van zulk een aardt is, dat ieder Schrijver bijna nieuwe woorden kan smeeden en Koppelwoorden vormen, naar zijnen zin'.

Als zijn biezondere verdienste rekent Sewel, dat hij de eerste is die in een woordenboek de geslachten heeft opgegeven. Dat voorbeeld zal weldra gevolgd worden door Halma, 'waaraan ik ook voor een gedeelte gearbeyd heb'. Meer dan dat achttiendeeeuwse stokpaardje waarderen wij dat hij met vierderlei tekens aangegeven heeft of een woord is: 1e. 'verouderd of niet algemeen gebruykelyk'; 2e. 'boertig, plomp of straattaalig'; 3e. onduytsch; 4e. een 'spreekwoordelyk gezeg'. Te weinig is opgemerkt, dat deze schifting naar de gebruiksfeer onderzocht dient te worden, in het belang van de achttiende-eeuwse taalgeschiedenis. Sewel had hierbij geen wetenschappelike, maar een praktiese bedoeling. De Engelse gebruiker moest gewaarschuwd worden dat niet alle woorden van dezelfde kleur waren en gelijkelik bruikbaar. De tekens dienden 'opdat een vreemdeling uyt onkunde ze niet

1) Toch zijn de Vlaamse woorden niet zo schaars als men zou menen. Ik tekende b.v. aan *jent, kassije, keefsen, kerstenen, perssem, pladijs, schravelen, vessemen*.

zoude naavolgen'. Om dezelfde reden zijn sommige Engelse woorden getekend als 'obsolete, burlesk en trivial'.

Na Sewel's dood verscheen in 1726 een derde druk, bewerkt door Evert Visscher[1], naar 'eigenhandige aantekeningen' van de schrijver gezuiverd en met meer dan drie duizend woorden vermeerderd. De vierde druk, van 1749,[2] telde weer drie duizend woorden meer, door een anonieme bewerker toegevoegd.[3]

Voor de studie van wat in de achttiende eeuw als volkstaal, als 'slang' gold, zijn dus Sewel's aanwijzingen van waarde. Toch zijn de met een dubbel kruisje getekende woorden niet talrijk: ik tekende er slechts ongeveer honderd op. De schifting blijkt weinig krities. Tal van 'platte' woorden missen een teken (b.v. *verfomfooyen, vermaft*) of worden bij vergissing met het teken voor 'verouderd' aangeduid (b.v. *uylskuyken, schoelje, pooyen*). Omgekeerd zijn als 'straattaalig' getekend, die veeleer onduytsch moesten heten (b.v. *swants, zonavond*). Een enkele maal abstraheert hij een niet-bestaand woord, op de wijze van Kiliaen, b.v. *vrypost* (a bold fellow) uit *vrijpostig*. In de meeste gevallen is hij getroffen door het 'boertige' van de uitdrukking, b.v. iemand van de kamer *afboenen, door een hennepe venster kijken, huysmosschen schieten* (= stelen), *klaphout verkoopen* (= kletsen), *een muyzemaaltijd* (= eten zonder drinken), *uyt roeyen gaan* (= een kind helpen halen), *vuystlook, paerdevygen* e.d., of grappige scheldwoorden als *aschbeer* (= 'vullisman'), *wijnbalg, drasbroek, hanggat, luywambes, pennelikker, straatslijper, snaversnel, stroojonker, zemelknooper*.

Onder de Nederlands-Franse woordenboeken laten wij dat van P. Marin onbesproken,[4] om de aandacht te vestigen op het feit

1) Opgedragen aan zijn neef Joachim van Gent. De bewerker wijst op de noodzakelikheid van dit Woordenboek, voor de handel op Engeland. 'Woord-boeken zijn stomme Taalkundigen, die naar de betekenis van eenig woord in eene andere Taale gevraagt zijnde, terstont duidelijk en klaar antwoorden'. Deze voorrede is in de vierde druk weggelaten.
2) T'Amsterdam bij Jacob ter Beek. Deze druk, in mijn bezit, heb ik voor dit onderzoek geraadpleegd.
3) Of er nog latere drukken bestaan, en in hoeverre die gewijzigd of vermeerderd zijn, heb ik niet onderzocht.
4) Deze Fransman was in 1688 in Amsterdam beland, en schreef verscheiden werkjes voor het Franse onderwijs, o.a. een *Dictionaire portatif* (1696, waarvan ik nog een 9de druk bezit, herzien door Holtrop). Tussen 1694 en 1698 werkte hij voor Halma en La Gruë, maar later ging hij zijn eigen weg, tot ergernis van Halma. In 1710 gaf hij te Amsterdam uit eeu *Dictionnaire complet* (alleen Frans-Nederlands), die 'alle woorden van de Académie française' bevatten. Ik vond uitgaven vermeld van 1728, 1730 - ,43, 1751, 1753, 1762-'68, 1786.

dat de lexicograaf Fr. Halma (1653-1722), die in 1710 zijn rijk en veel gebruikt woordenboek uitgaf,[1)] de door Sewel aangegeven schifting op veel groter schaal heeft toegepast. Met hetzelfde dubbele kruisje als Sewel tekent hij aan ‘mots et expressions basses, populaires, comiques ou burlesques’; met een enkel kruisje de techniese woorden, met een sterretje de figuurlik gebruikte woorden of uitdrukkingen. Verouderde woorden zijn dus niet aangeduid. Het aantal woorden van de eerste categorie is veel groter dan bij Sewel. Bij de letters A tot en met L, die ik voor dit doel excerpeerde, zijn er ± 900 (op 330 blz.); in het gehele boekdeel van ruim 800 blz., in drie kolommen gedrukt, schat ik dus het aantal op ruim 2000, dus twintig maal zoveel als bij Sewel. Daaruit zal dus voor het Nederlandse taalgebruik in de achttiende eeuw vrijwat te leren zijn. Ook Halma verdient geen onbeperkt vertrouwen. Terloops viel mijn oog op menig woord dat even goed een kruisje had verdiend, b.v. *brui, bruyen, jaap* (= snee), *kallevaar* (*kal* en *kallen* zijn wel getekend), *katzwijm* (= flauwte), *ligtekooi, Venusjanker*.

De woorden die ik uit het eerste gedeelte (A-L) verzamelde, bewijzen reeds, hoeveel uit dit boek ook voor het achttiendeeeuwse ‘slang’ te putten is: namen voor slaag geven (*afdekken, afklauwen, afsmeren, havenen, op de huid komen* enz.), bedriegen (*bedotten, beschijten, bestruyven, doeken, foppen, loeren, lorren, lorrendraaien*), geld (*duimkruid*) *dokken* en *afluizen*, de beurs *luizen*, namen voor verkwisting, dronkenschap, ontucht, om niet te spreken van de zeer grote voorraad scheld- en spotnamen, en ‘onfatsoenlike’ woorden, die in beschaafde taal vermeden of eufemisties omschreven worden. Voor menig woord, menige uitdrukking vindt men hier de oudste bewijsplaats, omdat ze in deftige achttiende-eeuwse litteratuur niet aangetroffen worden.

Lang niet alle getekende woorden behoren evenwel tot de

1) Als latere, uitgaven vond ik vermeld: 1717, 1729, 1733, 1758. Een (vierde?) druk van 1781, in mijn bezit, werd voor dit onderzoek geraadpleegd.

lagere volkstaal. Een groot deel zouden we nu familiaar-beschaafd noemen, woorden die in de dagelikse omgang door niemand vermeden zouden worden, maar die een schrijver in deze ‘deftige’ eeuw niet uit de pen liet ontsnappen of in een boek zou dulden. Ook in dit opzicht is de schifting van Halma opmerkelik: wij zien waar voor hem de grens lag tussen ‘schrijftaal’ en ‘spreektaal’. Natuurlik zullen ook voor hem, evenals voor ons, niet al die ‘spreektaal’-woorden op één lijn gestaan hebben: tussen ‘beschaafd’ en ‘onbeschaafd’ liggen allerlei schakéringen, terwijl de grenzen in de loop der tijden kunnen verschuiven. Wat dit laatste betreft, doe ik uit mijn aantekeningen een greep om aan te tonen dat woorden en uitdrukkingen die voor Halma nog min of meer ‘onbeschaafd’ waren, in de negentiende eeuw in ontwikkelde kringen algemeen gangbaar werden. Werkwoorden: *aanklampen, afschepen, de baas spelen, een pots bakken, een blauwtje lopen, bot vangen, ga uwen gang, een blinde greep doen, op de hol zijn, aan de kaak zetten, over een kam scheren, iemand kapittelen*. Meer nog treffen ons woorden als *dwepen* (= ‘gekke kuuren hebben’, *jokken* en *hunkeren*, adjektieven als *flink* (nadrukkelik een ‘straatwoord’ genoemd!), *heetgebakerd, heethoofdig, doortrapt, gul* (openhartig), *rijp en groen, kakelbont, klinkklaar, knap* (zindelik); bijwoorden als *bijster* (zeer), *eensklaps*; substantieven als *bedilal, bengel, dagdief, heks, ijdeltuit, klaploper, kleuter, kornuit, lekkerbek, luistervink*.

Daarnaast staan andere, die ook nu nog een meer familiare kleur hebben, b.v. *een handje van iets hebben, een grote keel opzetten, jachten* (haasten), *bikken* (eten), *bol* (hoofd), *borrel, kijkers* (ogen), *fok* (bril), *grut, happig*.

Deze voorbeelden, alle ontleend aan het eerste gedeelte van dit Woordenboek, zijn voldoende om te bewijzen dat, juist door Halma's onderscheidingen, hier een vruchtbaar terrein ligt voor de studie van de woordgeschiedenis, in het biezonder voor de wisselwerking van de onderscheiden taalkringen sedert 1700.

Naast deze algemeen bekende Noord-Nederlandse woordenboeken vindt men zelden gewag gemaakt van Zuid-Nederlandse pendanten uit de zeventiende en achttiende eeuw, die ons tot vergelijking van de taalvoorraad in staat zouden stellen. Toch ontbreken ze niet geheel. Het Latijns-Nederlandse woordenboek van de Antwerpse boekhandelaar M. Binnart, dat ook in het

Noorden herdrukt werd[1)], is reeds besproken. Belangrijker is een uitgebreider woordenboek, het *Novum Dictionarium Belgico-Latinum* van Pater Franciscus Pomey, dat een eeuw later te Antwerpen verscheen.[2)] In de voorrede zegt de schrijver dat hij 5000 nieuwe woorden toegevoegd heeft, terwijl blijkt dat een groot aantal verouderde en dialektiese woorden van Kiliaan verwijderd zijn. In de toekenning van het praedikaat 'Holl.' blijft hij in hoofdzaak afhankelik van Kiliaan, maar ik trof ook woorden met dit toevoegsel aan, die bij Kiliaan niet genoemd worden, b.v. *knellen* en *kneuzen*. Het zou mij niet verwonderen, als zou blijken dat het breed opgezette woordenboek van David van Hoogstraten ijverig gebruikt was. Van belang zou het zijn, na te gaan welke Noord-Nederlandse woorden deze Zuid-Nederlander wèl, en welke hij niet aanvaard heeft. Onder de *b* vindt men bij Pomey b.v. de volgende woorden, die bij Binnart nog ontbreken: *bedaerd, bedagtzaem, bedeest, bediende, bedilal, bedreygen, beduyvelt*. Daarentegen treft men in dit Woordenboek b.v. niet aan: *beredderen, boerderij, deuk, duk* (adj.), *glooien, hurken, kantelen, keuvelen, krap, log, schichtig, schuin, sluw, stroef*. Evenmin Noord-Hollandse woorden die met *fl* en *sj* beginnen, als *flard, flemen, flets, flink, flonkeren, flodderen, fluisteren, sjokken, sjorren, sjouwen*. Opmerkelik is dat deze woorden bijna alle (behalve *druk* en *schichtig*) ook bij Van Hoogstraten ontbreken: waarschijnlik waren ze voor deze achttiende-eeuwse classicist nog te familiaar of te vulgair. Dat ze omstreeks 1700 reeds in ruime kring gebruikelik waren, blijkt uit het woordenboek van Halma. Als Pomey dit gekend en geraadpleegd heeft - wat niet onwaarschijnlik is - dan mogen wij onderstellen dat deze woorden in het Zuiden niet of zeer weinig bekend waren. Vermelding verdient nog, dat ook in een ander opzicht bij Pomey Hollandse invloed merkbaar is: de vreemde woorden, die hij naar een Aanhangsel verwijst, zijn begeleid door Nederlandse purismen, en deze zijn bijna alle aan Meyer's bekende Woordenschat ontleend.

Veel sterker is de Noord-Nederlandse woordvoorraad door-

1) Blijkbaar werd het op Noord-Nederlandse scholen gebruikt. De Leidse Univ. Bibl. bezit nog een Amsterdamse druk van 1719 (bij Joh. de Wilde).

2) Ik raadpleegde een uitgave, in mijn bezit, van 1769, met privilege van 1761. Het Plantijn-museum bezit een uitgave van 1755, bij Martin Verdussen, en een van 1761 bij J. Hier. Verdussen.

gedrongen in het *Nieuw Nederduytsch en Fransch Woordenboek* (met privilege van 1782) van de bekende Jan des Roches, de invloedrijke sekretaris van de Brusselse Academie en raadgever van het Oostenrijkse Staatsbestuur. Tegenover de oude woordenboeken, op de Z.N. grondslag van Kiliaen, bleek reeds bij een oppervlakkige kennismaking dat dit werk van de geboren Hagenaar op Noord-Nederlandse leest geschoeid is. Waarschijnlik heeft hij ijverig Halma gebruikt, al heeft het woordenboek van Des Roches een veel beperkter omvang.[1)] Bij het doorbladeren krijgt men de indruk dat het slechts hier en daar aangepast is aan Zuid-Nederlands taalgebruik, b.v. *dry* voor *drie, weerdig* voor *waardig*, woorden met het suffix *-ersse*. Maar de Noord-Nederlandse vormen ontbreken niet, b.v. *duer* (met verwijzing naar *dier*), *dubbeld* (met verwijzing naar *dobbel*), *paerd* (met verwijzing naar *peérd*). Zelden vindt men een Z.N. dialektwoord, als *zeelbaan* (= lijnbaan).

De verschijning van dit woordenboek, van hogerhand bij het onderwijs ingevoerd, is een teken des tijds. Tegen het einde van de achttiende eeuw werd het gevoel van taal-saamhorigheid met het Noorden versterkt, de behoefte om daar voor een gemeenschappelike litteratuur steun te zoeken verlevendigd. Al aanvaardt Des Roches de gereglementeerde renaissance-grammatika en de meest gangbare spelling van de Noordelike taalgenoten niet, de belangrijker eenheid van woordgebruik in de 'schrijftaal' zal door het gezag van dit woordenboek ongetwijfeld bevorderd zijn. Als lexicografies werk is dit tweede-hands produkt onbeduidend; voor de taalgeschiedenis verdient het een nader onderzoek, als eerste poging tot een aanpassing, die ten tijde van het verenigde Koninkrijk van regeringswege zal worden hervat.

C.G.N. DE VOOYS.

1) Ik raadpleegde een uitgave van 1786, aanwezig op de Amst. Univ. Bibliotheek.

Boekbeoordelingen.

Dr. G. Kazemier, *Het vers van Hooft*. Assen, Van Gorcum & Co. 1932 (Leidsch proefschrift). 216 blz. Prijs f 3,90.

Het verschijnen van dit boek moet ons verheugen. De nederlandsche literatuurgeschiedenis heeft behoefte aan veel meer dergelijke monografieën. Wel zal dan eenige vastheid in principe en in methode gewenscht zijn, met behoud natuurlijk van de noodige vrijheid voor elke te bewerken stof en voor de persoonlijke inzichten van den bewerker. Daardoor toch wordt detailwerk aanvullend en opbouwend voor algemeener begrippen.

Dit boek is beschrijvend. Het geeft de bijzonderheden van Hooft's verzen weer, gerangschikt naar de opgemerkte verschijnselen. Het stelt dus geen eischen of theorieën over het vers voorop, maar neemt waar en tracht te begrijpen en toe te lichten. In de voorrede verklaart de schrijver: ‘ik heb in het begin niets anders gedaan dan eenvoudigweg lezen, daarbij opteekenend, wat me merkwaardig toescheen’. Dat is natuurlijk de juiste manier, al spreekt het vanzelf dat de onderzoeker vooraf al wel eenig besef moet hebben wat merkwaardig zou kunnen zijn. Maar het doet toch vreemd aan dat Dr. Kazemier niet de behoefte heeft gevoeld dan toch bij den aanvang van zijn boek iets mee te deelen over de inzichten die hij zoo doende heeft verworven en over de wijze waarop hij het verslag van zijn onderzoek heeft gerangschikt. Men mist een inhoudsopgave en zelfs opschriften boven de hoofdstukken. Misschien geeft dit voor enkele lezers een meer literair uiterlijk aan deze studie, het is echter zeker ongemakkelijk en onpraktisch. De hoofdstukken behandelen: I. Hoe moet men Hooft's verzen lezen; II. Welke soorten verzen gebruikt Hooft; III. Iambische en niet-iambische verzen; IV. Accent, tijdgeleding en klank; V. Caesuur; VI. Enjambement; VII. Rijm en rijmschema.

In I vinden wij Hooft's eigen uiteenzetting van de drie iamben als ‘gemeene maet’, met haar drie ‘veranderingen’, d.w.z. de omzetting van de 1e of 2e of 1e-2e iambe in trochaeën. Dr. Kazemier heeft de italiaansche en fransche verzen opgespoord waaraan de voorbeelden die Hooft hierbij geeft zijn ontleend, een

zeker tijdroovend werkje, dat toch zeer noodig was om de waarde van die voorbeelden goed te kunnen voelen. Dat hetgeen bij Hooft den indruk van een halven alexandrijn maakt in de origineelen meestal het begin of eind van 10 lettergrepige verzen vormt verandert veel aan het effect. Aan Petrarca en Ronsard heeft Hooft zijn alexandrijn niet ontleend; wel zocht hij bij hen naar voorbeelden voor de rythmen die hijzelf in den alexandrijn gebruikte. Waarom voor Hooft de alexandrijn reeds het gegeven normale dialoogvers was is een van de meer historische kwesties, die Dr. Kazemier niet in zijn studie heeft betrokken. Ongewone of verkeerde accenten metri causa komen bij Hooft nauwelijks voor, men mag aannemen dat zijn vers in het algemeen naar de natuurlijke accenten gelezen moet worden. Waar hij liedjes dichtte op bestaande melodieën kan men uit den tekst alleen niet steeds de juiste voordracht opmaken. Er zijn in dit hoofdstuk veel zeer juiste opmerkingen, hoewel talrijke details wel aanleiding tot eenig verschil van opvatting kunnen geven. De conclusie, dat Hooft's vers niet met ‘flinke Germaansche accenten’ moet gelezen worden maar meer naar een melodieuze Romaansche uitspraak neigt, zou meer perspectief krijgen als hierbij was aangegeven hoe het in dat tijdvak overigens met de flinke Germaansche accenten bij Nederlandsche dichters gesteld was. De houterigheid van zijn voorgangers en tijdgenooten in tegenstelling tot Hooft is m.i. niet verklaard door meerdere flinkheid van accenten. Misschien denkt Dr. K. hier in het bijzonder aan Huygens, maar toch zeker niet aan den lateren Vondel.

In hoofdstuk II wordt allereerst de som opgemaakt van alle mogelijkheden voor den geheelen alexandrijn door het gebruik van Hooft's 3 veranderingen in elk half vers. De 4 × 4 mogelijke combinaties blijken bijna alle voor te komen. Bij de daarna besproken afwijkingen van deze typen is nogal eens verschil van opvatting mogelijk; ik geloof dat Hooft zelf deze wel bijna alle met een van zijn 3 veranderingen zou hebben verdedigd. Het lijkt logisch als Dr. K. hierna de toepassing van de 3 veranderingen ook nagaat in de verzen van 6 en van 10 lettergrepen. Deze vindt men zooals te verwachten is ook daar terug. Bij de behandeling van dit onderwerp komt echter duidelijk aan het licht wat m.i. het grootste gebrek van Dr. Kazemier's werk is: dat zijn opvatting, ondanks veel fijne opmerkingen die op breeder begrip wijzen, toch nog weer geheel door de kleine figuren der klassieke voeten beheerscht wordt. Men kan toch de halve alexandrijnen,

zooals zij b.v. in den pastoralen dialoog van de Granida voorkomen, of de decasyllaba van sommige sonnetten en dergel. gedichten niet op een lijn stellen met regels die in een vast strofisch geheel ook juist deze lengte hebben. Bij zulk strofisch verband ontstaat toch dadelijk een eigen grooter rythme, dat zeer vaak meerdere verzen van verschillende lengte aaneenrijgt. Hier zijn dan de eventueele vrijheden van een andere orde. En zelfs stelt Dr. K. soms verzen die een bepaalde afwijking van den iambischen norm vertoonen als gelijken naast verzen waarbij dezelfde structuur geen afwijking doch de in de strofe bedoelde en geeischte maatgang is. Dan kan men inderdaad daarin dezelfde opeenvolging van klassieke voeten opmerken, maar in verband met den gang van het geheele rythme der verzen neemt deze opeenvolging een heel andere plaats in. Na die van 6 en 10 syllaben geeft Dr. K. voorbeelden van verzen wier aantal lettergrepen oneven is (van één tot elf) en tenslotte bespreekt hij het vrije vers van Warenar; deze vijf bladzijden lijken mij al heel weinig geslaagd: in plaats van het aantal lettergrepen had hier dan toch beter het aantal voeten als maatstaf kunnen dienen, en met de ontkenning alleen van een vast aantal heffingen in het Warenar-vers is men al heel weinig wijzer.

Dit waren de twee hoofdstukken die Dr. K. volgens zijn korte voorrede aan zijn studie laat voorafgaan. Die studie zelf over de bijzonderheden van Hooft's vers volgt dan in de hoofdstukken III tot VII. In hoofdstuk III komt o.a. de vergelijking voor van het gebruik der verschillende typen van alexandrijnen in Granida en Ger. v. Velsen; in de Bijlage is de volledige uitkomst van dit onderzoek meegedeeld. Wij mogen deze aankondiging niet zoo uitgebreid maken als voor een bespreking van alle onderdeelen noodig zou zijn. Hetgeen Dr. K. opmerkt en de wijze waarop hij het verklaart bewijzen ongetwijfeld dat hij een fijn gevoel heeft voor allerlei klankeffecten in het vers. De verklaringen bestaan soms uit heele aesthetische en psychologische uitweidingen, waarbij Hooft wel eens uit het gezicht raakt om plaats te maken voor een stukje theoretische discussie. Bij dat alles zal men vaak de leidende gedachte missen. De verspreide theoretische stukjes zijn meestal tamelijk kritisch; zij geven geen resultaat en geen onderling verband. Bij de verklaring van allerlei effecten van rythme en klank stuiten wij steeds weer op de volkomen verwaarloozing van het versschema. Deze oplossing van den strijd tusschen metrum en rythme is wel wat al te eenvoudig. Dat men bij de

beschouwing van vrije verzen in de vergissing kan vervallen elk schema te ontkennen is nog te plaatsen. Bij de beschouwing van een dichter als Hooft, die een eigen metrische toelichting bij zijn alexandrijnen geeft, en die voorts uitmunt in de verscheidenheid van zijn strofische vormen, is dit onbegrijpelijk. Hoe kan men b.v. over enjambement en over de rust aan het verseind spreken als men daarbij geen scherp verschil maakt tusschen alexandrijnen en heel korte tusschenverzen van een strofe? Meer dan eens ontmoeten wij de uitspraak dat het een of ander 'niet restloos' te verklaren is. Dr. K. wil m.i. wel eens te veel en te spoedig verklaren, waar nader onderscheiding en vooral vergelijking van Hooft's praktijk met die van zijn naaste voorgangers en zijn omgeving meer en beter inzicht zou geven. Wij hebben dan ook door dit boek nog geen definitieve behandeling van Hooft's vers in haar historisch verband, maar wel geeft Dr. Kazemier ons een belangrijke bijdrage tot den technisch-aesthetischen commentaar van Hooft's poëzie.

F. KOSSMANN.

Dr. M. Langbroek, *Liebe und Freundschaft. Bei Klopstock und im niederländischen empfindsamen Roman*. Amsterdamsch proefschrift (J. Muusses, Purmerend, 1933).

Als we in de achttiende-eeuwsche letterkunde alleen de uitersten beschouwen en tegenover elkaar stellen rationalisme en sentimentaliteit, zouden we kunnen komen tot de schematische conclusie: voor 't eene uiterste kwam 't andere in de plaats. Maar in werkelikheid gebeurde er wat anders: door de wrijving van de twee kreeg de volledige mensch een kans; in de plaats van de 18e-eeuwsche kamergeleerde kwam een voelend én denkend wezen te staan, een wezen dat op zijn hart durfde te vertrouwen, zonder daarbij zijn verstand overboord te gooien.

Hoe deze twee stroomingen in de opvatting over liefde en vriendschap van de 18e eeuw merkbaar zijn, heeft de heer Langbroek ons in zijn studie uiteengezet. Er werken op dit gebied velerlei invloeden: van de klassieken, Plato, Aristoteles, Plotinus, Cicero; van de kerkvaders en het Katholicisme; van de hervormers; van de Renaissance. Allen zijn meer of minder sterk dualistisch in hun liefdesopvatting, maken een scheiding tusschen geestelijke liefde, Seelenliebe, en het erotisch element, de sexueele liefde. De eerste wordt dan veelal met de naam vriendschap, de laatste

met die van liefde betiteld. Bij Plato zoekt de Seelenliebe slechts de afspiegeling van de Idee in het geliefde voorwerp[1)], of, waar ze voortkomt uit een streven van de mensch om vereenigd te worden met een van hem gescheiden andere helft, is ze een streven naar volledigheid, een geheel, volmaaktheid. De Christelijke ethiek, Katholieke zoowel als Hervormde, erkent 't 'Triebleben' alleen als middel en ziet 't huwelijk als een instelling tot 't verwekken en opvoeden van kinderen, ook wel tot wederzijdsch hulpbetoon van de echtelieden. Vooral in 't na-calvijnsche puritanisme vervlakt het tot utilitaristische nuchterheid. In de Renaissance vermengen zich Christelijke met Platonische en Neoplatonische tendenzen en vinden we ook weer een scherp dualisme met een daaruit voortkomende verheerlijking van de Seelenliebe.

Deze verschillende stroomingen vinden we terug in het West-Europa van de 17e en 18e Eeuw. Er komen invloeden bij van de kant van de filosofie, van de Fransche, Spaansche en Duitsche mystiek, van het piëtisme. Er valt een schwärmerische verheerlijking van de Seelenliebe en een overdreven vriendschapscultus te constateeren, of een utilitaristisch aanprijzen van het huwelijk, waarbij echter als hoogste ideaal wordt gesteld: te subdue passions (Richardson). We stuiten hierbij op een groot aantal schrijvers en stroomingen die wederzijdsche invloed op elkaar uitoefenen, wat de zaak oneindig gecompliceerd maakt. In Duitschland knoopt de rationalistische, nuchtere strooming voor een groot gedeelte aan Leibniz' filosofie aan. Als ideaal wordt de verstandige beteugeling van de hartstochten gesteld, de afwending van de zinnelijkheid, gepaard met een deugd- en volmaaktheidsstreven. In de litteratuur wordt deze richting voornamelijk vertegenwoordigd door de onder invloed van Richardson staande burgerlijke roman van Gellert, La Roche, Hermes. Ook Wieland is meestal rationalistisch.

Opheffing van het dualisme, een zuiverder schatting van de liefde, als geestelijk èn stoffelijk, waarbij het geestelijke het stoffelijke doordringt en waarde verleent, de opvatting dus waarbij de geheele mensch zich overgeeft en niet een gedeelte als minder-

1) Deze opvatting berust op zijn filosofie, die een scheiding maakt tusschen een hoogere, bovenzinnelijke en een lagere, zinnelijke wereld. De eerste, de wereld van de Idee, vindt z'n afspiegeling in de laatste, de wereld van de verschijnselen.

waardig wordt uitgeschakeld, vinden we niet bij de rationalisten, maar bij de sentimenteele richting en bij de Sturm und Drang. Klopstock, die z'n geheele hart inzet, is degene van de sentimenteele strooming die de meeste invloed heeft uitgeoefend, en Goethe met z'n Werther die van de Stürmer und Dränger. Miller is sentimenteel in uiterlijkheden, maar in z'n liefdeopvatting als deugd- en volmaaktheidsstreven op en top rationalistisch.

In het 3e hoofdstuk van zijn studie zet de heer Langbroek dan uiteen, welke de voornaamste elementen zijn van de liefdesopvatting van Klopstock, welke invloeden op hem werken en hoever zijn eigen invloedssfeer zich uitstrekt. Dat het steeds de mènsch Klopstock is die spreekt, dat z'n poëzie geen poëtisch spel is, maar al z'n ideeën berusten op eigen belevenis, maakt dat z'n werking op de tijdgenooten zoo krachtig is. Schr. laat dan nog een kortere bespreking van de Werther en 't werk van Miller volgen.

Parallel met de ideeën over de liefde loopen die over de vriendschap, waaraan een apart hoofdstuk is gewijd, evenals aan het Theodicee- en Palingenesie probleem, dat in de 18e eeuw onafscheidelijk met het liefdeprobleem is verbonden.

Bij het nagaan en schiften van al deze motieven, gedachten en invloeden had de heer Langbroek een belangrijke steun aan de studie van Kluckhohn[1)] over de opvattingen over de liefde in de 18e Eeuw. Het is geen gemakkelijk werk. Er is, behalve een onuitputtelijk geduld en een onverflauwde belangstelling, voor noodig een scherp onderscheidingsvermogen. Wat overal in leven en litteratuur waarheid is, nl. dat er meestal geen scherpe scheidingen zijn te maken en dat inhoud en vorm elkaar heel vaak niet dekken, komt in de 18e eeuw scherp uit. Er moet nl. een duidelijk onderscheid worden gemaakt tusschen de sentimenteele en rationalistische gedachten, maar, behalve dat die twee zich vaak vermengen, worden vaak rationalistische gedachten in sentimenteele vorm gegoten, zooals dat bv. bij Miller zoo sterk uitkomt. Door het groote aantal van de ideeën en de vele invloeden, die hier op vele schrijvers werken, die ze weer allen op eigen wijze verwerken, komen we dezelfde motieven en gedachten telkens weer opnieuw tegen in ander verband. Het is dan ook

1) Paul Kluckhohn, Die Auffassung der Liebe in der Literatur des 18. Jahrh. und in der deutschen Romantik. 2e Aufl. 1931.

geen boek geworden, om maar eens wat in op te slaan. Daarvoor is de constellatie der ideeën te ingewikkeld. Zóó ingewikkeld dat het, om bij Klopstock te komen, noodig is, om zich door een rijstebrijberg van voorgangers en omringers heen te werken. Klopstock als dichter kan door ons echter, behalve in enkele van zijn oden, niet meer gewaardeerd worden. Daarvoor is zijn werk te weinig plastisch, en door zijn voortdurend pathos is hij voor onze ooren vermoeiend. Hierdoor wordt het daareven genoemde nadeel eigenlijk een voordeel. Wie zich dan ook de moeite getroost de studie van de heer Langbroek met al z'n belangstelling door te lezen, zal vinden dat hij ten spijt van alle verwikkeldheid een duidelijker inzicht heeft gegeven in de herkomsten en samenstelling van dit voor de 18e eeuw zoo belangrijke probleem.

In het tweede hoofdstuk gaat schr. na, hoe de verschillende ideeën over liefde en vriendschap, die we in het eerste deel ontmoet hebben, vertegenwoordigd zijn in de Nederlandsche sentimenteele roman van de 18e Eeuw. Dat is dus alleen het werk van Feith en Post. Nu zijn deze paar voortbrengselen, juist wegens hun schaarsheid, bekeken en weer bekeken, uitgeplozen en nog eens herplozen. Menne, Kaakebeen, Prinsen, Van Hamel, Noordhoek, Ten Bruggencate, Inklaar enz. hebben de verschillende invloeden bestudeerd, waaraan beide auteurs onderhevig zijn geweest. Zoolang het terrein nog weinig verkend is, loopt de schrijver van een speciaal-studie over de invloed van een of andere auteur groot gevaar, aan de door hem bestudeerde schrijver grooter invloedssfeer toe te kennen dan hij inderdaad bezit. Uit de aard der zaak was dit gevaar voor de Heer Langbroek niet zoo groot, en hij is er dan ook geheel aan ontsnapt. Met dezelfde nauwgezetheid als in het 1e deel zet hij de verschillende ideeën en motieven naast elkaar en het was reeds een bekend feit dat een groot deel daarvan van Klopstock afkomstig waren, hoewel dit deel niet nauwkeurig afgebakend was. Deze studie levert dus het voordeel, dat er nog eens een oordeel wordt uitgesproken over dit kleine stukje litteratuur door iemand die 't werk van zijn voorgangers nauwkeurig heeft bestudeerd. Hij kon daardoor de verschillende meeningen tegenover elkaar stellen, wat voor het door hem te bestudeeren onderwerp de kans op eenzijdigheid sterk verminderde. Een nadeel van iedere soortgelijke studie is, dat bij de uiterste gecompliceerdheid der verhoudingen het laatste woord eigenlijk nooit gezegd is, als men het tenminste

noodig vindt er steeds maar latere woorden aan toe te voegen. Om een voorbeeld te noemen. Op p. 107-123 geeft schr. een bespreking van de Julia en de verschillende invloeden die daar op werkten. Hij komt tot de conclusie dat er ettelijke hoofdtrekken van Feith's roman aan de Semida-Cidli episode zijn ontleend en dat ook vaak de geest met die van Klopstock overeenkomt. Er zijn ook veel verschillen en een van de voornaamste is dat Feith dualistisch is in z'n liefdesopvatting. Dit dualisme nu is bij Feith in al z'n werk min of meer merkbaar, maar het is hier heel sterk en wordt beïnvloed door de polemische strekking van 't werkje. Doordat de vader van Julia in een huwelijk weigert toe te stemmen, zoeken de gelieven zich noodzakelijkerwijs tevreden te stellen met de zuiver ‘platonische’ liefde. Bovendien wenscht Feith zich te richten tegen de mariages de raison die door de ouders der 18e E. voor hun kinderen werden bewerkt, door de jeugd te laten zien wat echte, ideale liefde is. Deze polemische strekking vinden we niet bij Klopstock. Wel bij enkele anderen, o.a. bij d'Arnaud. Toegespitst op sociale vraagstukken, waaronder ook de ouderdwang inzake 't huwelijk hunner kinderen valt, later zeer sterk en doelbewust bij 't drama van de Sturm und Drang. Dit laatste kende Feith niet. Wat er voor sociale motieven van de Sturm und Drang bij hem aanwezig zijn, is door bemiddeling van de romance tot hem gekomen. En eerder dan de Duitsche romance moeten we hier Moncrif noemen, Moncrif die door z'n gefingeerde teederheid een snaar in het werkelijk teedere gemoed van onze Feith aan het trillen bracht en z'n verontwaardiging voedde over de dwang die de ouders uitoefenden op de neiging hunner kinderen. Waarop het mij toe schijnt, dat de woorden uit het Voorwoord van de Julia, door de heer L. op p. 108 aangehaald, regelrecht terug te voeren zijn, ten spijt van hun gelijkluidendheid met de daaronder aangehaalde gedachten van Cidli. Immers juist in de Julia tijd is hij vol geestdrift voor de liefde uit de romance[1)] ‘die de verloopene jaren van onschuld en eenvoudigheid’ (in casu de Middeleeuwen) terugroept, en dit is ongetwijfeld, naast de zeer sterke invloed van Klopstock, en de anderen door de heer L. genoemd, waar ik niets aan wil afdoen, een reden voor Feith geweest om in de Julia deze liefde te demonstreeren. Een opmerking zooals ik

1) ‘Colma’ en ‘Alrik en Aspasia’ zijn van 1782, uitgegeven in 1784 in de Brief over de romance. De Julia is van 1783.

hier maak, doet echter natuurlijk niets af aan de waarde der studie van de heer L., die we voor de nauwgezetheid en voorzichtigheid waarmee hij z'n overzicht geeft, dankbaar kunnen zijn.

H.A.C. SPOELSTRA.

E. Blancquaert, *Practische Uitspraakleer van de Nederlandsche Taal*. Antwerpen 1934. - 276 blzz. Prijs fr. 28.-.

Zal het Nederlands in België een gelijkwaardige positie naast het Frans verkrijgen, dan is het noodzakelik dat er een behoorlik uniforme beschaafde uitspraak komt, die zich richt naar het Noordnederlands als norm. Wie Vlaanderen geregeld bereist, constateert dat hiernaar wordt gestreefd en met verheugend resultaat. Maar er ontbreekt nog veel. Vaak komt het nog voor, ook onder goed vlaamsgezinden, dat men onder elkaar dialect spreekt, terwijl bij officiële gelegenheden een Nederlands te horen komt, dat òf door zijn 'letter'-likheid stijf aandoet òf sterk dialecties is gekleurd.

Prof. Blancquaert wil door zijn boek, dat vooral voor leerkrachten en studenten bestemd is, meehelpen om tot zulk een beschaafde uitspraak te geraken. Het is dan ook niet een gewone phonetiese beschrijving van het beschaafde Nederlands, al moet dadelik worden toegevoegd dat het algemeen-phonetiese deel van het werk alle kenmerken draagt van te zijn samengesteld door een uitstekend vakman met een scherp oor. Maar het is in de eerste plaats een l e e r b o e k voor de juiste uitspraak. Telkens wijst de schrijver bij de bespreking van een klank op verkeerde gewoonten die in de verschillende vlaamse streken bestaan, en wijst de weg tot verbetering. Dit laatste gebeurt bij de vocalen vaak door een andere dialectiese klank aan te geven die als vervanging van de gewenste kan dienen.

In gevallen waar de gangbare uitspraak weifelt, aarzelt Bl. ook niet partij te kiezen en een bepaalde wijze van doen als de meest gewenste aan te geven. In het algemeen staat hij hierbij aan de conservatieve kant. Wat mij juist lijkt: de Zuidnederlander hoeft niet mee te doen aan alle mode-neiginkjes van het Noorden, maar kan afwachten wat beklijft en wat weer verdwijnt. Een gemakkelike vrijheid, die sommige kringen zich nu kunnen veroorloven zonder daarom onbeschaafd te spreken, kan over enige tijd als slordigheid worden veroordeeld; omgekeerd kan het gedistingeerde

van nu op de duur te geaffecteerd blijken om algemeen te worden. Zo waarschuwt Blancquaert voorlopig nog tegen de toenemende vervaging van het verschil tussen stemhebbende en stemloze consonanten (§ 17), dringt aan op duidelike lipronding bij geronde klinkers (§ 22), laat de Vlamingen hun *-ing* (met de [ɪ] van *pit*) behouden (§ 31), kiest een wijze middenweg ten aanzien van de *l*-uitspraak (§ 47). Wellicht zullen sommige Noordnederlanders hem al te streng vinden wanneer hij het weglaten van de *t* in *dat's goed* [dasxut] als slordig brandmerkt, en stellig zal geen Noordnederlander met hem meegaan als hij in de woordenlijst *avond* a l l e e n de uitspraak met *o* van *kon* laat gelden.

Vele Zuidnederlanders, ook die de klanken van het beschaafde Noordnederlands behoorlik beheersen, wijken af op twee punten, nl. 1° de uitspraak van vreemde woorden en 2° de klemtoon van inheemse, vooral samengestelde woorden en bepaalde afleidingen. Aan deze beide punten wijdt Prof. Bl. dan ook veel aandacht, aan de uitspraak van vreemde woorden zelfs een afzonderlik hoofdstuk. Verder vormen de vreemdelingen het grootste deel van de ± 2000 woorden bevattende woordenlijst in het aanhangsel. In dat aanhangsel vinden we verder spreekoefeningen in de trant van wat men in de leerboeken voor methodies spreken gewoonlik aantreft, verder enige teksten in phonetiese transcriptie. De woorden in de lijst zijn ook phoneties getranscribeerd, met aanduiding van de klemtoon, behalve in gevallen waarin daaromtrent geen twijfel kan bestaan.

In de meer of mindere nationalisering van vreemde woorden gaat iedere taal zijn eigen regelloze en onberekenbare gang. Zo ook het Nederlands. Hernieuwde invloed van het vreemde woord hier, voortgaande vernederlandsing daar, maakt het phonetiese uiterlik van vreemde woorden wel heel grillig en veranderlik, vooral voor de Vlaming, die om begrijpelike redenen sterk onder invloed van de franse uitspraak staat.

Zo vraagt men zich af, of Bl. niet wat hyper-noordnederlands wordt, als hij *derailleren, bastille, failliet, rapaille, taille, vanille* uitsluitend met *lj* geeft. In deze en andere woorden komt steeds meer de tegenwoordige franse uitspraak in gebruik (tegenover *biljart, biljet*, e.a., die vast *lj* hebben). Verder heeft *villa* lang niet meer uitsluitend [ɪ] en wordt *whist* zo goed als altijd met [i] gesproken; omgekeerd doet mij *cricket* met [i] zeer ongewoon aan. Daarentegen schijnt de franse zuurdesem door te werken als *cement* en *reclame* met heldere [e] en *telefoon, telegraaf* met [e] in

de tweede syllabe worden opgegegeven. Voor *religie* had de uitspraak met gewone nederlandse *g* zeker naast die met [3] vermelding verdiend, temeer daar bij *ingenieur* alleen die met *g* gegeven is. Evenzo *giraffe*, dat voorts zelden twee-, maar meest driesyllabig is evenals *kinine* (bij Blancquaert twee-syllabig). Aan dergelijke woorden merken we de invloed, uitgaande vooral van gestudeerde kringen, van de bij ons meest gangbare uitspraak van het Latijn. Die invloed zien we ook in *obsceen*, meestal met *sk* gesproken, en *Scyth*, dat wel heel zelden in de beperkte kring die het bezigt [Sit] zal luiden, zoals Bl. opgeeft, ook *incognito* wordt meer met *gn* dan met de klank van *oranje* gesproken.

Dit zijn kleinigheden die duidelik tonen hoe willekeurig wij met vreemde woorden omspringen. Het is ook zeer wel mogelik dat sommige Noordnederlanders met Blancquaerts uitspraak accoord gaan. Maar niemand zal dunkt mij kunnen instemmen met beklemtoningen als *'asbest, 'hazard, 'comfort, 'gambiet, 'intellect, 'maecenas, per'sonage* (drukfout?) en ieder zal een andere accentuering even gewoon of gewoner achten bij *am'nestie* (ik plaats evenals Bl. het accentteken vóór de geaccentueerde syllabe), *defi'cit* (dit heeft ook niet altijd [i] in de laatste syllabe, veelal [I]), *koli'brie* (deze accentuering geeft ook Endepols in Koenen[17], *kilo'gram*.

Ik merkte al op, dat ook in nederlandse woorden de klemtoon voor Vlamingen vaak moeilikheden geeft. In verreweg de meeste gevallen wijst Blancquaert hierin de juiste weg. Maar er komen toch enkele aanwijzingen voor, die mij bepaald onjuist toeschijnen, zoals *stok'oud, piep'jong, pik'donker, 'Harderwijk, uitge'zonderd*, terwijl *'bedlegerig, der'mate, 'nieuwjaar, on'langs, tarwe'meel* stellig niet als de enig juiste beklemtoning kunnen gelden.

Op de eigenlike klankaanduiding is zo goed als niets aan te merken. Bevreemd heeft mij alleen de [Λ] van *put* in *pupil*; dezelfde klank in de tweede syllabe van *notulen* is desnoods te aanvaarden, al zou ik liever [y] of (ə) schrijven, maar in *clausule* heb ik nooit [Λ] gehoord. Aan de schrijfwijze *Izaak* kan een uitspraak met tweetoppige [a:] beantwoorden, maar gewoner is de spelling *Izak* met daaraan beantwoordende uitspraak. Het inheemse woord *honig* staat alleen in deze spelvorm vermeld, maar zelfs zó geschreven wordt het vaak als *honing* gelezen.

De lijst van aanmerkingen is klein in verhouding tot het zeer omvangrijke materiaal dat Prof. Blancquaert in zijn boek heeft verwerkt. En het zou gemakkelik vallen een lijst ernaast te plaatsen van treffend juiste waarnemingen, waaronder er zijn die

men als gemiddeld Nederlander bij zichzelf niet heeft gedaan, maar toch ogenblikkelik als juist moet erkennen.

In het belang van de nederlandse cultuur is het hartelik te hopen, dat deze *Uitspraakleer* in Zuid-Nederland een vlot debiet vindt.

Den Haag, Mei 1934.
C.B. VAN HAERINGEN.

Dr. J.G.M. Moormann, *De Geheimtalen. Bronnenboek*. VIII en 510 bldzz. - Zutphen 1934.

Het 'Woord vooraf' bij Moormann's *Geheimtalen* (zie *N.T.* XXVII, 179 vlgg.) was van Mei 1932; het 'woord vooraf' bij het tans verschenen *Bronnenboek* is gedagtekend 15 Februari 1934. Dit korte tijdverloop bewijst, dat het gelukkig niet heeft ontbroken aan de belangstelling, waarvan Dr. M. in Mei 1932 de uitgave van dit tweede boek afhankelik stelde.

Het *Bronnenboek* is een verzameling van vrijwel al het bekende materiaal over geheimtalen. Sommige publicaties zijn hier in hun geheel herdrukt, zoals het *Liber Vagatorum* van 1563 en het uitverkochte werkje van Köster-Henke, *De Boeventaal*. Ook vroeger gepubliceerde verzamelingen van de auteur zelf zullen voortaan in het grote boek gemakkelik bijeen te vinden zijn. Weggelaten is wat in latere publicatie kennelik niets anders is als een herhaling van vroegere bronnen, die in M's boek zijn verwerkt.

Er kan wel eens het een of ander ontbreken, dat toevallig in een literair werk voorkomt. Zo heeft M.b.v. niet uitdrukkelik de werken van Brusse geëxcerpeerd, misschien wel omdat enkele proeven hem overtuigd hadden dat daarin niets nieuws was te vinden. Eén enkele verstekeling van die soort moge hier vermeld worden. In Langendijks *Huwelijksbedrog* heet het gefingeerde graafschap in Polen, waarmee Lodewijk opsnijdt, *Habislouw*. Stoett ziet in het tweede deel van deze naam het joodse *lau, lou*(*w*) 'niets', dat Moormann op nederlandse bodem voor het eerst in 1844 aanwijst. Als Stoett's verklaring juist is - en dat is wel aannemelik, ook omdat Langendijk elders toont wat van geheimtalen te weten -, hebben we hier dus een bewijsplaats uit 1714.[1)]

1) En wij mogen Langendijk het compliment niet onthouden, dat deze quasi-poolse naam zich alleraardigst aansluit bij bestaande namen als *Stanislau, Borislau*. L. is met deze naamgeving geestiger dan met de vrij plomp doorzichtige familienamen *Van Schraalenstein* en *Van Kaalenhuizen*.

Een eigenlijk woordenboek van de geheimtalen is dus dit *Bronnenboek* nog niet. Toch vindt de taalonderzoeker, die met woorden uit deze sfeer in aanraking komt, hier al kostbare lexicaliese aanwijzingen. De alfabetiese woordenlijst aan het slot, die meer dan 5600 woorden omvat, verwijst telkens naar a l l e bronnen, waarin een woord voorkomt. Zo ziet men in één oogopslag wat gewoon en verbreid, en wat zeldzaam is. Wanneer men voorts de moeite neemt de verschillende vindplaatsen na te slaan, krijgt men al enig denkbeeld van de woordgeografie. En uit de betekenisschakeringen, die zich op verschillende tijden en plaatsen bij een woord voordoen, kan de belangstellende lezer zich een voorstelling vormen van de gang der betekenisontwikkeling.

De lijnen, die de gebruiker van het Bronnenboek op deze wijze vaag ziet lopen, zullen echter eerst duidelik getrokken kunnen worden in het Woordenboek der Geheimtalen, waarin ook buitenlandse gegevens mee verwerkt zijn. Moormann's voortvarendheid en werkkracht, waarvan de spoedige verschijning van zijn tweede boek opnieuw getuigt, doet ons hopen dat dit afsluitende derde boek zich niet lang zal laten wachten.

Den Haag, Mei 1934.
C.B. VAN HAERINGEN.

Uit de tijdschriften. (Julie-Augustus).

De Gids. Julie. J.A.N. Knuttel wijst in een artikel *Multatuli en Hoffmann* op eigenaardigheden in Multatuli's werk, die invloed van de Duitse romanticus verraden. In de *Kroniek der Nederlandsche letteren* beoordeelt Anton van Duinkerken ‘Protestantsche Poëzie’, naar aanleiding van een onlangs verschenen bloemlezing. *Het Derde Réveil*, samengesteld door K. Heeroma.

Aug. De *Kroniek der Nederlandsche letteren* van Anton van Duinkerken is gewijd aan *Het laatste levensjaar van Herman Gorter*, naar aanleiding van de bundel *Sonnetten*, en in verband met het proefschrift van J.C. Brandt Corstius.

De Nieuwe Gids. Aug. Deze aflevering brengt weer enige *Nieuwe-Gids-correspondentie.* - Max Kijzer beoordeelt de bundel *Over schrijvers en boeken* van Karel van de Woestijne.

De Stem. Julie-Aug. Anthonie Donker beoordeelt in de *Poëziekroniek* de bundel *Tusschen tijd en eeuwigheid* van Henriette Roland Holst en *Soleares* van J. Slauerhoff. - Urbain van de Voorde publiceert als ‘fragment’ een beschouwing over *Ruusbroec. - Onder het opschrift Het oude lied van schijn en wezen* geeft Dirk Coster een ‘Kroniek over Marsman's “De Dood van Angèle Degroux”-Roman’.

Stemmen des tijds. Julie. A. Hallema publiceert een ‘*Wellecom’ en ‘Adieu’ der Antwerpsche Rederijkerskamer* ‘per Haecht’ (d.i. Willem van Haecht), in 1577 voor de Prins van Oranje vervaardigd.

Aug. C. Tazelaar beoordeelt een aantal romans onder het gezamenlike titel *Boeken van dezen tijd*, waarbij zich een aantal kleinere boekbesprekingen aansluiten.

Opwaartsche Wegen. Julie. K. Fokkema schrijft over *Het nationale element bij Fedde Schurer*, als jonge dichter een ‘tolk van de Friese beweging’. Onder het opschrift *Ruth in Holland* bespreekt J. van Ham de roman *Ruth* van Jilles Limburg.

Aug. J. van Ham schrijft over de betekenis van *Het derde Réveil*, de term waarmee Heeroma de tegenwoordige letterkundige beweging der christelike jongeren aanduidde. Dezelfde schrijver beoordeelt de bloemlezing *Het eeuwige vuur*, door S. van der Velde.

Roeping. Julie. In een artikel *Kultuurdaden* bespreekt Luc. van Hoek een opvoering van *Die Eerste Bliscap* te Turnhout, in verband met de opvoering van Vondel's *Salomon* te Nijmegen.

Den Gulden Winckel. Julie. G.H. 's Gravesande publiceert een vraaggesprek *Bij Gerard Walschap*, die hem over de wording van zijn veelbesproken romans vertelde. - J.C. Bloem beoordeelt, in de Kroniek der Poëzie, zeer ongunstig *Een populair dichter*, nl. C.S. Adama van Scheltema, van wie onlangs de *Verzamelde Gedichten* herdrukt werden.

Aug. W.A. Kramer prijst de gedichten van J. Greshoff, ‘een ironisch epicurist’. - Gerard van Eckeren acht *Eroica*, ‘de roman van een revolutie’, door Theun de Vries, een zwak boek. - G. Stuiveling beoordeelt enige dichtbundels (*Poëzie in soorten*) en het proefschrift van J.C. Brandt Corstius over H. Gorter. - G.H. 's Gravesande beoordeelt het proefschrift van G. Stuiveling: Versbouw en ritme in de tijd van '80.

De Vlaamsche Gids. Julie. Ernest W. Schmidt (*Bij de 100e verjaring der geboorte van Frans de Cort*) vraagt aandacht voor deze dichter en gaat na welke invloed achtereenvolgens Béranger, Heine en Burns gehad hebben op zijn werk.

Aug. In de rubriek *Vlaamsche Letteren* bespreekt Lode Monteyne behalve de *Volledige werken* van Emanuel Hiel, bij zijn eeuwfeest verschenen, een aantal bundels van jongere dichters en dichteressen.

Dietsche Warande en Belfort. Junie. Urbain van de Voorde vervolgt zijn studie over *Ruusbroec en de geest der mystiek* met een vijfde hoofdstuk over 'Oostersche en Westersche mystiek'.

Aug. Anton van Duinkerken schrijft in de *Kroniek uit Amsterdam* over de onlangs bekroonde auteurs Slauerhoff, Jan Engelman en A. den Doolaard. - Aug. van Cauwelaert beoordeelt een drietal essayisten: Joris Eeckhout (*Litteratuur en Leven*), aan wie hij oppervlakkigheid en partijdigheid verwijt, U. van de Voorde, (wiens *Essay over Karel van de Woestijne* geprezen wordt), en A. van Duinkerken (*Twintig tijdgenooten*).

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Julie. J. du Plessis-Scholtz beschouwt de *Afrikaanse Geskrifte van Louis Henri Meurant uit de jare 1844 tot 1850*. - D.F. Malherbe bespreekt uitvoerig en waarderend het proefschrift van Mej. E.T. Conradie: *Hollandse skrywers uit Suid-Afrika. Deel I*.

Vondelkroniek V, nummer 3. Gerard Brom geeft een beschouwing over *Vondel als burger*; B.H. Molkenboor over *Vondel en Bilderdijk*. Een lange reeks interessante *Kantteekeningen* o.a. over de Salomon-opvoering te Nijmegen, besluit deze aflevering.

Onze Taaltuin. Julie. Jac. van Ginneken verbeeldt zich, in een artikel *Wat nu*? een aannemelike oplossing van het spellingvraagstuk aan de hand te doen, en trekt heftig te velde tegen minister Marchant in *De nieuwste ontwikkelingsperiode onzer dierbare moedertaal*. Ook G.S. Overdiep houdt een beschouwing *Na het kamerdebat*. - J. Klatter ontleedt *Een oud liedboek*, n.l. een onbekende ongedateerde uitgave uit het begin van de zeventiende eeuw. - G.S. Overdiep vindt in het spreekwoord *Ieder meent zijn uit een valk te zijn* aanleiding om de zogenaamde accusativus cum infinitivo te bespreken, die niet altijd als Latinisme beschouwd behoeft te worden. - De *Taalkaart* geldt het woord

drinken. - B. van den Eerenbeemt bespreekt *Vondel und der deutsche Barock* van Heinz Haerten.

Aug. G. Knop bestrijdt, in een artikel *Terschelling een Frankisch land met Friesche kolonies*? de opvatting door Heeroma in deze jaargang van ons tijdschrift uiteengezet. - Jan Grauls geeft de oplossing van *Een nog niet verklaard Vlaamsch spreekwoord van Pieter Bruegel*, n.l. 'De bloksleeper en den blok sleepen', d.i. lastig werk doen; later ook: vrouwen trachten te behagen, en in 't algemeen: vleien. - D.J. Huizinga bepleit, tegenover Molkenboer, *Bilderdijks objectiviteit*, voornamelik ten opzichte van Vondel.

Leuvensche Bijdragen XXVI, afl. 1-2. J.F.J. van Tol handelt *Over twee redacties van de Middelnederlandse Sidrac-handschriften*.- L. Goemans betwist, tegenover Verdeyen, *Het bestaan van een Brabantsche gemeenschappelijke spreektaal in de XVIe eeuw*: de taal, in de wereldstad Antwerpen gesproken, had destijds geen gezag over de Zuid-Brabantse steden als Mechelen en Brussel. - In *Taalparticularisme of taalverweer*? pleit hij voor het behoud van de naamvals-*n* in Zuid-Nederland, op grond van het nog levende woordgeslacht.

Neophilologus XIX, afl. 4. M. Valkhoff (*Sur un suffixe flamand en français, en picard et en wallon*) gaat na hoe het Mnl. suffix -*kijn* in Romaanse streken doordrong. - M. de Jong schrijft *Quelques notes sur Camoëns et les Lusiades en Hollande*.

Paedagogische Studiën. Julie. In een konservatief getint artikel *Provinciale of nationale synode inzake de spelling* verkondigt G. van Veen de zonderlinge stelling: 'de didacticus is bij de verandering in de spelling maar weinig geïnteresseerd'. Dat moge voor de spelling in engere zin voor een groot deel juist zijn,[1)] voor de buiging - en daarover gaat de strijd voornamelik! - geldt dat zeker niet.

Indogermanisches Jahrbuch XVIII (1934) bevat een bibliografie over het jaar 1932. G. Streitberg heeft voor de afdeling Germaans gezorgd en daarbij het Nederlands niet vergeten.

C.D.V.

1) Behalve bij woorden, waar de vorm niet 'constant' is, als *slepen* en *sleepen, vergeefs* en *vergeefsch*.

Franse woorden uit de Achttiende en de Negentiende eeuw.
I. De achttiende eeuw.

Toen de schrijver van de volgende bladzijden indertijd trachtte de uit het Frans overgenomen woorden te onderscheiden naar te tijd waarin zij voor het eerst bij ons zijn aan te wijzen, was hij slechts in staat grofweg een scheiding te maken in vier tijdvakken: het oudste gaande tot ongeveer 1325, het tweede tot het einde der Middeleeuwen, het derde omvattende de zestiende eeuw, terwijl alle moderne woorden werden saamgevoegd in een vierde groep.[1)] Hij gaf zich toen wel rekenschap dat, voor een juiste beoordeling van de invloed van Frankrijk op onze cultuur, de massa der woorden van het vierde tijdperk diende te worden ontward en, zoveel mogelik, moest worden onderverdeeld volgens de eeuwen die deze periode omvatte, en dit werd hem vooral duidelik toen hij, in Prof. Brunot's *Histoire de la langue française*, de culturele aanrakingen tussen Frankrijk en Nederland in de achttiende eeuw behandelende, voor bevestiging van het resultaat zijner onderzoekingen betreffende de uiterlike geschiedenis dier betrekkingen, slechts in onvoldoende mate de ontleende woorden kon gebruiken. Daar bedoelde studie nog niet is verschenen, mogen hier de uitkomsten ervan worden samengevat.

Ik constateerde dan, vooreerst, dat het Frans in de hogere maatschappelike kringen gedurende de XVIIIe eeuw naast het Hollands werd gesproken, doch dat zelfs daar van verfransing geen sprake was; de hovelingen en ook de stadhouders verzaakten geenszins hun eigen taal; in de burgerkringen was het met de kennis van het Frans vrij pover gesteld. Ten tweede wees ik erop dat de aanraking met Fransen in levenden lijve in de XVIIIe eeuw hoe langer hoe zeldzamer was geworden; de refugiés waren langzamerhand geheel verhollandst en reizen was in die tijd een weelde die slechts zeer enkelen zich konden veroorloven. Er

1) *De Franse woorden in het Nederlands*, p. 35.

kwamen natuurlik ook geen dominé's meer uit Frankrijk, en evenmin gouverneurs en gouvernantes; voor deze betrekkingen had men hier, behalve afstammelingen van refugié's, Frans sprekende Zwitsers en daarna Duitsers; ook schoolmeesters van Franse nationaliteit ontbraken geheel; misschien waren enkele Zwitsers als onderwijzers werkzaam. De directe invloed van Fransen op Hollanders kan dus niet diep zijn geweest. Wel kan de kennis en het gebruik van de Franse taal onderhouden zijn geworden door de Franse Zwitsers, maar gouverneurs en gouvernantes had men alleen in aanzienlike families, zodat wij ook hiermede bij deze vrij beperkte haard van Frans spreken zijn aangeland. In de derde plaats poogde ik het aandeel van de boeken, de school en het toneel in de verspreiding der Franse beschaving te omschrijven; ik deed opmerken dat deze ook indirect, door middel van vertalingen, op de onze kan hebben gewerkt, maar dat hierdoor natuurlik de kennis van de Franse taal geenszins werd bevorderd. Daar dus het Frans, dat in de hofkringen in gebruik bleef, slechts onvoldoende werd gevoed door de bron van het levende Frans, heeft deze taal, zo besloot ik, in de XVIIIe eeuw in zekere mate bij ons een eigen ontwikkeling doorgemaakt.

Of deze gevolgtrekkingen uit gegevens ontleend aan de staatkundige en sociale geschiedenis, werden geschraagd door het aantal en de aard der ontleende woorden, kon echter, naar ik reeds zeide, slechts onvolledig worden bepaald, daar ik niet dan langs slinkse wegen enig inzicht kon krijgen in het aandeel dat de XVIIIe eeuw had genomen aan de vorming der compacte groep van Franse woorden uit het ‘vierde’ tijdvak (XVIIe-XIXe eeuw). Met behulp van het zesde, door Prof. Alexis François bewerkte, deel van Brunot's bovengenoemd werk, heb ik toen de door ons overgenomen woorden opgetekend, die in Frankrijk eerst in de XVIIIe eeuw voorkomen. Deze lijst bevat vooral termen die betrekking hebben op het openbare leven, en algemene woorden die zich niet bij een bepaalde categorie laten indelen; oorlogs-, godsdienst- en rechtstermen ontbreken er zo goed als geheel; het grootste aandeel leverden de politiek, de administratie, de handel en vooral het bankwezen. Wat het particuliere leven betreft, zo konden slechts enkele woorden worden vermeld; de omgangswoorden bleven terzijde, daar de gegevens daaromtrent te onvolledig schenen, vooral omdat door het onderzoek alleen kon worden bepaald *na* welke tijd een woord moest

zijn overgenomen, en niet of dit toen werkelik reeds was geschied; ook al is een term in Frankrijk eerst in de XVIIIe eeuw in gebruik gekomen, toch kunnen wij hem eerst na die tijd hebben ontleend. Alleen voor woorden uit de politiek, de handel en dergelijke groepen, kan de geschiedenis aan dit bezwaar tegemoet komen[1)], want welke uiterlike gegevens bezitten wij ter bepaling van het opkomen van omgangswoorden en van 'conversatiewoorden', afgezien van de schriftelike overlevering, die juist voor deze uitteraard schaars en toevallig is? Toch zouden, zoals men zal zien, hadden wij toenmaals de beschikking gehad over de gegevens die wij tans vóór ons hebben, er wel enige hebben kunnen worden genoemd die zeker tot de XVIIIe eeuw moeten worden gerekend. Maar al moesten wij toen deze groep verwaarlozen, toch meenden wij reeds te mogen veronderstellen dat het aantal omgangswoorden die in de XVIIIe eeuw waren overgenomen, niet zo groot kon zijn, als men veronderstelt. De studie van Dr. J.J.B. Elzinga over de Franse woorden bij Justus van Effen[2)] had ons in staat gesteld te constateren dat, van ongeveer 350 woorden uit het dageliks leven die Van Effen aanhaalt, 140 tans nog worden gebruikt en dus hoogstwaarschijnlik in zijn tijd reeds algemeen waren; waaruit dus volgt dat, reeds bij het begin van de achttiende eeuw, talrijke mondaine woorden hier waren ingeburgerd, en dat het verkeer met Fransen in de geschiedenis onzer Franse woorden tijdens de XVIIIe eeuw een minder gewichtige rol moet hebben gespeeld dan men geneigd zou zijn aan te nemen.

Evenwel, juist de omgangswoorden moesten hier als bewijsmateriaal dienen, en, ik herhaal het, die kende ik niet; mijn voorstelling der feiten kon, toen ik de bijdrage tot Brunot's boek schreef, niet meer dan een hypotheties karakter hebben. Men begrijpt dus hoe welkom mij de bijdrage was die Prof. de Vooys wel heeft willen afstaan aan de *Mélanges* welke mij op mijn zeventigste verjaardag zijn aangeboden: *De Franse woorden in de Brieven van Wolff en Deken*. Daar was niet alleen een verzameling van omgangswoorden te vinden die in de XVIIIe eeuw ten onzent in gebruik waren, maar tevens werden er die

1) Zo weet men van elders hoe belangrijk in de XVIIIe eeuw de ontwikkeling van het bankwezen in Frankrijk is geweest.
2) *Les mots français et les gallicismes dans le 'Hollandsche Spectator' de Justus van Effen*, Leyde, 1923.

Franse woorden gebruikt ter kenschetsing van de schrijfsters en hun stijl in verschillende tijdperken van hun leven, en bovenal, die woorden werden in verband gebracht met de algemene vraag naar de invloed van het Frans in de XVIIIe eeuw. In dit opstel maakte de hoogleraar gebruik van een, onder zijn leiding, door een zeventiental candidaten der Utrechtse Faculteit ingesteld onderzoek naar de Franse woorden in de eigen brieven van Wolff en Deken, in *Sara Burgerhart, Willem Leevend* en *Abraham Blankaart*. Met een bereidwilligheid waarvoor ik hem ten zeerste dankbaar ben, heeft Prof. de Vooys de fiches en aantekeningen zijner leerlingen aan mij overgedragen, waardoor ik in staat ben geweest van nabij de methodiese opzet van het werkplan te bewonderen en het juiste inzicht dat de hoogleraar hun heeft gegeven in het probleem der ontlening; verscheidene medewerkers hebben zich er niet toe beperkt de woorden op te tekenen en vast te stellen of zij, al of niet, voor het eerst bij Wolff en Deken voorkomen, maar zij hebben statistieken gemaakt van het gebruik ervan in de verschillende brieven; er zijn er die de woorden hebben gegroepeerd naar hun betekenis en zelfs door middel van de cursieve of niet-cursieve druk der woorden de vraag hebben beantwoord in hoeverre een of andere term door Betje als eigen goed of als Frans werd gevoeld. Wat mij vooral in het werk van meer dan één heeft getroffen, is de bezonkenheid van oordeel; zij zien in hoe moeielik het is te bepalen wanneer een woord werkelik als Nederlands is te beschouwen en berusten erin dat van vele nooit zal kunnen worden vastgesteld wanneer, na 1600, ze hier zijn gekomen, zij houden rekening met dubbele ontlening, in één woord zij geven zich rekenschap dat op dit gebied met veel inzicht moet worden te werk gegaan. Het was dus voortreffelik materiaal dat mij ten gebruike werd gegeven[1)].

Natuurlik heeft Elzinga's boek over Van Effen de bewerkers uitstekende diensten bewezen; hij is de eerste geweest die onder de woorden van na 1600 een schifting is begonnen. Daarnaast gebruikten zij de achtste druk van Meyer's *Woordenschat*, van 1720. De woorden bij Wolff en Deken die reeds in deze druk of bij Van Effen voorkomen, konden dadelik worden uitgeschakeld daar waar het ging om te bepalen welke het eerst

1) Een der leerlingen bestudeerde zelfs de moeielike vraag naar de invloed van de Franse syntaxis op de stijl der schrijfsters; een ander onderzocht ook de gallicismen in de brieven.

bij die schrijfsters worden aangetroffen[1]. De 11e en 12e druk van de *Woordenschat*, van 1777 en 1805, konden dienst doen als grenspalen ter andere zijde; indien in hun brieven woorden staan die voor het eerst in M^{11} of M^{12} voorkomen, dan wordt de mogelikheid versterkt dat zij eerst in hun tijd zijn ingevoerd. Dat deze hulpmiddelen ter datumsbepaling afdoende zijn, daarmede zal wel geen der medewerkers zich hebben gevleid. Om slechts dit éne te noemen: Meyer's opvatting van wat een 'bastaardwoord' moet worden genoemd, is enger dan de onze; de afwezigheid, in de *Woordenschat*, van Franse termen die bij Wolff en Deken zijn genoemd en die, daar zij ook tans nog algemeen worden gebezigd, toenmaals blijkbaar werkelik in gebruik waren, bewijst dus geenszins dat zij vóór deze schrijfsters onbekend waren.

Wij willen tans deze nieuwe gegevens gebruiken ter aanvulling van het onderzoek waarover in de eerste bladzijden van dit opstel werd gesproken.

Ziehier de woorden die men het eerst in de, hetzij verdichte hetzij persoonlike, brieven van Betje Wolff en Aagje Deken aantreft, gerangschikt in overeenstemming met de groepering die in *De Franse woorden in het Nederlands* is gevolgd.

Eerste Hoofdgroep. A. Wetenschap: *encyclopedie, faze*. B. Kunst: *caricatuur, nuanceren, profiel, applaudissement, automaat, figurant, komiek, marionetten, parodie, parodiëren, publiek, anecdote, episode, karakteriseren, klassiek, koeplet, kritiek, krities, lectuur* ('het gelezene'), *periodiek, poëtes, souteneren* ('een karakters.'), *gitaar, harmonieus, instrumentaal, menuet, muziekaal, vocaal*.

Tweede Hoofdgroep. A. De mens als staatsburger: *honorair, pensioneren, post, representant, ultra-revolutionair, dragon, cachot, deïst, materialist*. B. De mens als lid van de maatschappij: *advertentie* ('bekendmaking'), *adverteren* ('bekendmaken'), *comité, fabriqueur, rouleren, speculatie* (bankterm), *traficant, elève, combustie* ('drukte'), *post, station, environs*.

1) Misschien ware het nuttig geweest ook de 10e uitgave van de *Woordenschat*, van 1745, te raadplegen, daar 'er een menigte van Bastard-Woorden zijn toegebraght', zoals de uitgever ons mededeelt, Vier van de woorden die niet in de 8e en wèl in de 10e druk voorkomen kunnen wij daardoor van vóór Wolff en Deken dateren, namelik *menagerie, naturaliseren, spion* en *survivance* ('toezegging om na iemants dood in zijn ampt te komen of te blijven').

Derde Hoofdgroep. A. Het uiterlik leven van de mens: *alkoof, berceau* (tuinwoord), *bureau, dormeuse, etage, fargon, karaf; koetsier, kommode, luxe, manege, meubleren, porselein, porte brisée, secretaire, silhouette; adoniseren, allongepruik, babiole, badine, brillant* (‘edelsteen’), *chemise, deshabillé, frak, gaas, galon, gris de lin, jabot, japon, juste, coifferen, coiffeur, coiffure, levite, negligé, pelisse, polonaise, portefeuille, portepée, porte-manteau, puce, sac, soubise, tablier, toupet, voile, bonbon* (collectief), *chocolaadje, confiturier, cotelette*. B. Omgang met anderen: *afficheren, attachement, beau-monde, bienseance, bretteur, champêtre, chapeau* (‘begeleider’), *danseuse, dejeuneren, dinee, distinctie* (? M[10] ‘onderscheiding’), *dupe, duperen, zich engageren, etiquette, felicitatie, feliciteren, festiviteit, gebrouilleerd, zich generen, gepiqueerd, harmoniëren, honette, honneurs* (‘h. waarnemen’), *imposant, intimiteit, cadeau, carroussel, complaiseren* (M[11] *complaceren*), *conversabel, coquetterie, correspondentie* (‘briefwisseling’), *quadrille, quitte, zich liëren, menuet, ombre, presentabel* (M[10] ‘aanzienlijk’), *soupee, souperen, souvenir, sympathiseren, tête à tête, a propos, beauté, bigarrure, billet doux, bons mots, bon vivant, bourgeois* (adj.), *but, choquant, debouché, degoutant, du ton, eloge, enfin* (M[10] ‘eindelijk’), *entre nous, epoque* (maken), *être, fataal, fête, fleurette, frappant, frase, gouteren, idolaat, gasconnade, infaam, interessant, interesseren* (M[10] ‘beschadigen’), *cacheren, kapot, komiek, comme il faut, conquêtes, couperen, curieus, luxe, in passant, pour rire, pretendent, sensatie, s'il vous plaît, tante, vapeurs*[1)]. C. Uiterlike persoon: *debauché, economie, economies, fysiek, germainnicht, goeteus, marode, millionair, moraal, ruïneus* (M[10] ‘bouwvallig’). D. Innerlike persoon: *amusement, amuseren, bravoure, bruyant, chagrinant, chagrineren, frapperen, gecultiveerd, jouisseren, ideaal, prejugé, competent, conduite* (‘gedrag’), *machinaal* (bijw.), *naïef, prude, pruderie, zich rappeleren, romanesk, satiriek, sentimenteel, superieur, tranquilliseren, vif*.

Vierde Hoofdgroep: *actueel* (‘tegenwoordig’), *intentioneren, contrast, contrasteren, kritiek* (‘hachelik’), *practicabel*.

Ter beoordeling van deze lijst en van de onderlinge verhouding der verschillende groepen in getalsterkte, diene men in het oog te houden dat zij is samengesteld uit brieven die een deels

1) Van de ‘conversatiewoorden’ heb ik alleen die welke tans nog voorkomen vermeld, daar van deze vaststaat dat zij in algemeen gebruik zijn geweest.

huiselik deels mondain, doch niet een officieel karakter hebben. Daardoor hebben zij juist voor ons onderzoek zulk een biezonder hoge waarde; in de boeken lezen wij meest termen uit het staatsleven, uit het openbaar maatschappelik verkeer, uit de kunstwereld, maar zelden uitdrukkingen die gebezigd werden bij meer vertrouwelike omgang, en deze leren de brieven ons kennen.

Dat de hierboven verzamelde woorden door de schrijfsters niet zo maar, zonder rekening met de werkelikheid te houden, zouden zijn neergeschreven, daarvoor staat ons borg het feit dat zij ons bijna alle nog gemeenzaam zijn; bij de 'conversatiewoorden', ik zeide het, hebben wij ons zelfs tot de zodanige beperkt. Het is dus hoogst onwaarschijnlik dat Betje - om van haar minder ontwikkelde medewerkster niet te spreken - ze zou hebben ingevoerd; ze waren dus reeds in gebruik toen de schrijfsters hun brieven schreven. Sedert wanneer? Dateren zij van vóór de XVIIIe eeuw? Om hierop een benaderend antwoord te geven, zie ik slechts één middel, dat ik reeds toepaste in het Hoofdstuk van Brunot's *Histoire de la langue française* waarvan hierboven sprake was, en wel: na te gaan welke van de in aanmerking komende woorden en betekenissen in het Frans eerst uit de XVIIIe eeuw zijn opgetekend. Wanneer wij te dien einde onze lijst nagaan, dan komen wij tot het resultaat dat vóór de XVIIIe eeuw in Franse teksten niet voorkomen[1)]:

Eerste Hoofdgroep. B. *caricature, nuancer, profil*.

Tweede Hoofdgroep. A. *dragonne, matérialiste, spéculation*.

Derde Hoofdgroep. A. *dormeuse, silhouette, badine, déshabillé, frac, jabot, lévite, polonaise, puce, soubise*. B. *afficher, beau-monde, cadeau, harmonier, imposant, intimité, présentable, quadrille, tête à tête, faire époque, intéressant, comme il faut* (adj.), *faire sensation*. C. *physique* (subst.), *millionnaire*. D. *sentimental, préjugé*.

Vierde Hoofdgroep: *actuel* ('présent'), *contraste, contraster*.

Onze lijst is zonder twijfel niet volledig. Vooreerst is de datum van het eerste verschijnen van een term in een speciale betekenis niet altijd vast te stellen; dat is het geval met *berceau, commode, secrétaire, manège, gris de lin, juste, soubise, souvenir*

1) Ik bediende mij van de *Dictionnaire général*, van Brunot, *o.l.*, deel VI, II, van Gohin, *Les transformations de la langue française pendant la deuxième moitié du XVIIIe siècle*, Paris, s.d., van E. Huguet, *Petit glossaire des classiques français*, Paris, 1907, en van Schulz, *Deutsches Fremdwörterbuch*, I, A-K, Straatsburg, 1913.

('geschenk'), *du ton, couper* (in het kaartspel), die juist in de XVIIIe eeuw vaak voorkomen, en dan zijn er zonder twijfel die in Frankrijk reeds vóór de XVIIIe eeuw bestaan en toch bij ons eerst na 1700 in gebruik zijn gekomen; dat is zelfs waarschijnlijk voor 'conversatiewoorden', als *charmant, frappant, conquétes*, die in de salons van de XVIIIe eeuw in Frankrijk bij voorkeur werden gebezigd.

Vergeleken met de lijst die wij in Brunot hebben gedrukt, is de bovenstaande enerzijds langer, anderzijds minder uitvoerig; de eerste bevat, zoals gezegd, meer kunsttermen en woorden uit het openbaar leven[1)], verder woorden die op de persoon van de mens betrekking hebben, maar geen eigenlike omgangswoorden. Tans kunnen wij haar op dat punt aanvullen door de woorden die uit Wolff en Deken zijn bijeengebracht. Evenwel, hoe rijk de oogst ook is die de brieven dezer schrijfsters hebben opgeleverd in zake de omgangswoorden, er zijn er die in de tweede helft van de XVIIIe eeuw in gebruik waren en die aldaar ontbreken. Ik heb nu ter aanvulling nagegaan welke, in *De Franse woorden*, gegroepeerde omgangswoorden en persoonlike woorden, voor zover zij niet bij onze schrijfsters voorkomen, ook eerst in de XVIIIe eeuw in Frankrijk zijn opgeschreven; deze heb ik, met de in Brunot opgesomde, ingelast in de lijst der woorden van Wolff en Deken en ziehier hoe de rubrieken die ter bepaling van het persoonlik contact met de Fransen het gewichtigst zijn er dan uitzien.[2)]

Omgang niet uitsluitend door het woord. *Brouille* (Ac. 1798), *taquineren* (Ac. 1798), *liaison* (1776), *bonhomie* (Ac. 1762), **harmoniëren*, **intimiteit* (1735), *conciliant* (Ac. 1762), **afficheren* (1749), *egoïsme* (1755), *egoïst* (1755), *hostiel* (Ac. 1798), *mystificatie* (1772), *mystificeren* (Ac. 1798), **imposant* (1736), *savoir-vivre* (1740), *parvenu* (1761), *gambiet* (1757), *kien* (Ac. 1798), **quadrille* (2e helft XVIIIe e.), *spadille* (Ac. 1718), **presentabel* (1746), *charade* (Ac. 1798)[3)], *domino* (Ac. 1762), **cadeau* (1787), *celibatair* (1720).

1) Ontbreken: *desorganiseren, tracé*.
2) Wij plaatsen een ster vóór de woorden die bij Wolff en Deken voorkomen en die dus zeker reeds in de XVIIIe eeuw door Nederlanders zijn gebruikt.
3) Behoort *festiviteit* hierbij? Het woord komt in de Middeleeuwen voor, doch raakt in onbruik in Frankrijk en komt dan weer voor bij Brillat-Savarin (1825).

Omgang door middel van het woord. *Confidentieel* (Ac. 1798), *motiveren* (Ac. 1740), *scabreus* (1746), *aperçu* (1787), *banaal* (Ac. 1798), *exceptioneel* (1739), *eventueel* (1718), *gaucherie* (Ac. 1762), *grandioos* (Ac. 1798), **interessant* (1718), *miniem* (Ac. 1718), *minutieus* (1752), *occasioneel* (Ac. 1718), *saillant* (2e helft XVIIIe e.), **epoque maken*, **sensatie maken, typies* (Ac. 1762), *traditioneel* (1722), **beau-monde*, **comme il faut*, **tête à tête*.

Uiterlike persoon van de mens. *Utiliseren* (1792), *aisance* (Ac. 1762), *gefortuneerd* (1787), *luxueus* (1787), **millionair* (1740), *demoraliseren* (Ac. 1798), *discrediet* (1719), *immoraliteit* (Ac. 1798), *immoreel* (Ac. 1798).

Innerlike persoon van de mens. *Geëxalteerd* (Ac. 1798), **sentimenteel* (1781), *influenceren* (1792), *impressionabel* (1780), *impressioneren* (1741), *optimisme* (1752), *optimist* (1752), *cynisme* (1776), *frivoliteit* (1735), *concentratie* (1753), *inconsequent* (1735), *idealist* (2e helft XVIIIe e.), *geabsorbeerd* (1790)[1], **prejugé*.

Elk woord is, zoveel mogelik, voorzien van de datum van zijn eerste verschijnen in het Frans, hoewel wij ons geen illusie maken omtrent de juistheid van die chronologie; van hoeveel woorden is het eerste opkomen slechts bepaalbaar door het jaar waarin zij zijn opgenomen in het Woordenboek der Franse Academie, welke vaak zo laat is met haar stempel; *frak, dragon, sentimenteel*, die, zoals wij zagen, bij ons reeds in de XVIIIe eeuw werden gebruikt, prijken in de *Dictionnaire de l'Académie* eerst sedert 1835; dit zijn slechts enkele voorbeelden uit vele en het zijn geenszins de karakteristiekste. Ook in ander opzicht zal bovenstaande lijst met omzichtigheid moeten worden behandeld; immers, alleen van de woorden die bij Wolff en Deken voorkomen weten wij zeker dat zij in de XVIIIe eeuw in onze taal waren opgenomen, van de andere kunnen wij dat alleen vermoeden; onze lijst, in zijn geheel, leert ons dus slechts welke Franse woorden niet vóór de XVIIIe eeuw in het Nederlands kunnen zijn gedrongen. Toch is het, dunkt mij, mogelik haar te benutten ten behoeve van het vraagstuk der ontlening.

Als men de jaartallen die achter de woorden zijn vermeld in onderling verband brengt, dan constateert men, vooreerst, dat er slechts weinige ouder zijn dan 1730 (*spadille, celibatair, eventueel, interessant, miniem, occasioneel, traditioneel, discrediet*),

1) *Initiatief* (1787) is oorspronkelik een staatkundige term.

dus 8 op 69. Dit is voor een deel hierdoor te verklaren dat wij de woorden die bij Van Effen voorkomen niet hebben opgenomen, er kunnen daaronder zijn die in het Frans ook eerst in de XVIIIe eeuw op schrift zijn gebracht en die in dat geval in bovenstaande lijst zouden behoren. Wij hebben gemeend dat, voor een zuiver beeld van onze verhouding tot de Franse cultuur en maatschappij in de XVIIIe eeuw, het beter was de Franse woorden bij Van Effen ter zijde te laten, daar deze eerder op rekening van de XVIIe zijn te stellen; immers hij verkeerde met de Franse families die zich hier tijdens de refuge hadden gevestigd en die hun taal hadden medegebracht. Waar het ons te doen is om te weten op welke wijze Frankrijk ons had beïnvloed nadat de stroom van Franse vluchtelingen tot stilstand was gebracht, is het dus geraden met Van Effen geen rekening te houden. Veel talrijker zijn de woorden die eerst aan het einde der eeuw in het Frans zijn opgetekend; de vijfde uitgave van de *Dictionnaire de l'Académie*, van 1798, leverde ons er niet minder dan 13, en als wij onze beschouwing tot het tijdvak 1780-1800 uitstrekken, dan komen er nog 9 bij, dus in het geheel een derde van de lijst. Het behoeft geen betoog dat de verhouding van de Republiek tot Frankrijk en de Franse beschaving niet gedurende de gehele XVIIIe eeuw dezelfde is geweest; in de laatste vijftien jaren vóór 1800 worden de staatkundige banden met Frankrijk nauwer, en daardoor het persoonlik verkeer levendiger dan voorheen.

Wat nu de vraag betreft naar de aard der ontlening, of zij door de gesproken of geschreven taal heeft plaats gehad, zo zou het kunnen schijnen dat er een eenvoudig middel was om de woorden die mondeling zijn overgenomen van de andere te scheiden, namelik de uitspraak; vergelijkt men *cadeau, prejugé, afficheren* met *sentimenteel, intimiteit, interessant*, dan zou het voor de hand liggen de laatste als boekentermen te beschouwen en de eerste als te zijn opgevangen uit Franse mond. Doch tegen deze conclusie zou kunnen worden ingebracht, enerzijds dat zij die Frans lezen de Franse uitspraak altans bij benadering kennen, en, anderzijds, dat de drie laatstgenoemde woorden de analogie hebben kunnen ondergaan van *sentiment*, en andere vreemde woorden op *-ment*, van de talrijke vroeger ontleende woorden op *-teit* en *-ant* en van het inheemse voorvoegsel *in-*. Zo worden *engagement, empressement* op zijn Frans uitgesproken, behalve het suffix. Wij zullen dus anders te werk moeten gaan.

In de eerste plaats dienen wij, naar ik meen, onderscheid te maken tussen de omgangswoorden en de termen van het persoonlik leven van de mens; wij zullen deze laatste straks bespreken. Onder de omgangswoorden zijn er waarvan schriftelike ontlening niet geheel is buitengesloten; zo bijvoorbeeld de namen van kaartspelen; tot op zekere hoogte zijn dit ‘techniese’ termen, al ligt het meer voor hand dat men ze van de Fransen zelf heeft geleerd, evenals in onze dagen het bridgespel wel zal zijn ingevoerd door personen die in Engeland of in de kolonieën met Engelsen hebben omgegaan, en evenals onze tennis- en voetbalwereld, in het begin altans, in nauw verband tot Engeland stond. Maar ook al verwaarloost men die enkele twijfelachtige gevallen, dan blijft de grote meerderheid der omgangswoorden over, waarvan - de naam reeds duidt het aan - de ontlening op de omgang met Fransprekenden moet berusten, want al kunnen de Hollanders ze hebben leren kennen door de boeken, daarmede is nog niet de gewoonte verklaard om ze in het gesprek in te vlechten.

Wat ons treft bij de beschouwing der bovenstaande lijst, is dat zij zo klein is, vergeleken met het aantal der omgangswoorden die sedert 1600 zijn overgenomen en die in *De Franse woorden in het Nederlands* van het cijfer 4 zijn voorzien.[1)] Ook als men rekening houdt met de hierboven geopperde mogelikheid dat woorden als *frappant, charmant* eerst in de XVIIIe eeuw zijn overgenomen, al komen zij in het Frans vroeger voor, en dat termen waarvan wij het eerste verschijnen in het Frans niet nauwkeurig kunnen bepalen, tot de XVIIIe eeuwse formaties behoren, toch lijkt de verhouding van de woorden die wij aan de XVIIIe eeuw meenden te moeten toeschrijven en de massa der ontleningen, jonger dan de XVIe eeuw, zeer merkwaardig. Ziehier enige cijfers, waarvan wij de bewijskracht niet overschatten; het onderzoekingsmiddel is enigszins grof, maar wij hebben geen keus. Voor de ‘omgang niet uitsluitend door het woord’ leverde de XVIIIe eeuw 18 woorden tegen het tijdvak XVIIe tot XIXe eeuw in zijn geheel meer dan 300; hierbij zijn

1) Dat mijn opsomming aldaar niet volledig was, en niet volledig kon zijn, wist ik. De leerlingen van Prof. de Vooys hebben mij welkome aanvullingen verschaft. Zij hebben echter niet altijd rekening gehouden met de mogelikheid dat een of ander woord uit het Latijn, niet uit het Frans, was overgenomen.

niet medegeteld de woorden voor sport, spelen, dansen en maaltijden, en in het algemeen die welke men in zekere zin als ‘technies’ zou kunnen beschouwen. De rubriek ‘omgang door middel van het woord’ geeft de verhouding 23 tegen meer dan 350.

Het zou interessant zijn te weten in welke mate de XIXe eeuw heeft bijgedragen tot die getallen van 300 en 350. Ik zal een poging daartoe wagen in het vervolg van dit opstel en bepaal mij er toe nu reeds te constateren dat het aandeel van de jaren na 1800 in de ontleende woorden verrassend klein is, altans voor zover men dit met de gebrekkige middelen die ons ten dienste staan kan vaststellen. In elk geval mogen wij, dunkt mij, concluderen dat de overgrote massa der Franse omgangswoorden in de XVIIe eeuw zijn overgenomen; en dit klopt met de door ons, op andere gronden geconstateerde, achteruitgang van ons persoonlik contact met Frankrijk. Wij moeten ons, dunkt mij, het proces onzer ontlening van Franse woorden aldus voorstellen. Gedurende onze gehele geschiedenis hebben wij onze beschaving versterkt en verfijnd door van onze Zuidelike Franssprekende buren en aan Frankrijk begrippen en zaken te ontlenen, en daarmede de woorden waardoor deze werden genoemd, de ‘techniese’ woorden; in dat opzicht is er geen verschil tussen de XIIe en de XIXe eeuw. Maar op één ogenblik van onze historie heeft ons volk met Fransen verkeerd, en dat was in de tijd van de refuge, de XVIIe eeuw; toen zijn in onze taal gedrongen, niet druppelsgewijze, maar in een compacte massa, termen die, niet nieuwe begrippen, maar schakeringen, uitingen van verfijnde omgangsvormen waren. Voor de hofkringen ten onzent was deze inlijving in eigen taal niets nieuws; reeds in de Middeleeuwen zijn Franse woorden in het gesprek gevlochten, en de eerst in de XVIIIe eeuw ingeburgerde mondaine woorden bewijzen dat het persoonlik contact met de Fransen in die milieus niet is afgebroken, al werd het zeldzamer; het is niet twijfelachtig dat den Haag het middelpunt was van waaruit zij zich hebben verspreid; hierheen begaven zich de enkele Fransen die ons land bezochten en van hieruit gingen de meeste reizigers naar Frankrijk. Maar dat, in de groep omgangswoorden, er zoveel zijn die reeds in de XVIIIe eeuw buiten den Haag en, sedert dien, voor goed in alle kringen hebben post gevat, dat is te verklaren door aanraking met Fransen ook buiten de hofkringen. Dat zulk een aanzienlik aantal omgangswoorden dateert uit de XVII-XIXe eeuw, daarvoor is één histories feit uit de XVIIe aan-

sprakelik te stellen, n.l. de definitieve vestiging van Fransen in onze gewesten. Eerst hierdoor heeft de gewoonte om in het gesprek Franse woorden in te lassen zó diep wortel kunnen schieten; niet alleen door navolging van hoofse kringen is dit gebruik voldoende te verklaren, al is de rol van het snobisme in de ontlening niet te miskennen.

Onze lijst omvat nog twee andere categorieën van overgenomen Franse woorden, n.l. die welke betrekking hebben op het uiterlik en het innerlik leven van de mens, en wij moeten ons ook voor deze de vraag stellen welke bewijskracht deze achttiende-eeuwse termen hebben voor het persoonlik verkeer tussen Fransen en Hollanders in die periode. Ook zij zijn weinig talrijk, in verhouding tot de grote massa der, in de drie eeuwen waarvan hier sprake is, overgenomen woorden welke tot deze groepen behoren; wij vermeldden 9 termen voor het uiterlik leven van de mens, en in *De Franse woorden* noemde ik er ongeveer 150; voor het innerlik leven zijn die getallen 14 tegen om en bij 200. Maar wij mogen ze niet eenvoudig op één lijn stellen met de omgangswoorden, al is het moeielik ze door een scherpe grens van deze te scheiden; want indien woorden als *luxueus, aisance, gefortuneerd, geparenteerd*, begrippen uitdrukken die in de sociale omgang van belang zijn, evenals ook *millionair*, dat van het begin af, in het Frans, met de overdrachtelike zin van ‘zeer rijk’ is gebruikt, daarnaast staan, vooral onder de woorden voor het innerlik leven, termen die zich duidelik van de omgangswoorden onderscheiden. Vooreerst, omdat zij het eerst gebruikt moeten zijn in andere omgeving dan deze laatste; *optimisme, cynisme, idealist, inconsequent*, verplaatsen ons in een milieu van geestesarbeid en behoren niet tot het dageliks of het salonleven; en in de tweede plaats omdat, voor zover zij aandoeningen en eigenschappen van een persoon noemen, zij behoren tot de gedachtekring van het individu als zodanig. Wèl kunnen sommige tevens de openbaring naar buiten van die gevoelens en karaktertrekken (*geëxalteerd, frivoliteit*) uitdrukken, en dan kunnen ook deze in een gewoon gesprek zijn gebruikt en dus omgangswoorden zijn, maar men behoeft slechts de lijsten in *De Franse woorden* te doorlopen om te constateren dat andere uitsluitend tot het gedachte- of gemoedsleven behoren; ik noem *displezier, getoucheerd, imaginair, inclineren, intellectueel, zich interesseren, concentratie, memoriseren, noteren, zich oriënteren, prefereren, prejugé, preoccupatie, zich rappeleren, riskeren*. Deze

woorden nu zijn het eerst gebezigd door personen die niet alleen met het Frans vertrouwd waren, zodat zij in de wisselwerking van het maatschappelik leven ze van anderen overnamen of aan anderen suggereerden, maar voor wie het Frans een tweede moedertaal was, daar Franse woorden hun vóór de geest en in de mond kwamen wanneer zij uitdrukking gaven aan zuiver individuele gewaarwordingen en gedachten. Die woorden wijzen dus op een nog dieper invloed van het Frans dan de omgangswoorden, daar zij zijn gedrongen in levensferen die van binnen uit worden gevoed.

Gaan wij nu de woorden van deze groep na die wij hierboven als stammende uit de XVIIIe eeuw hebben vermeld, dan treffen wij mogelike omgangswoorden, zoals voor de hand ligt, vooral aan onder die welke betrekking hebben op het uiterlike bestaan; wij noemden er reeds enkele hierboven, maar ook de andere (*demoraliseren, discrediet, immoraliteit, immoreel*) kunnen slaan op de gedragingen, minder dan op de aard, van een persoon. Van de andere groep kan dit, behalve van *geëxalteerd* en *frivoliteit*, ook nog van *geabsorbeerd* en *impressionabel* worden gezegd. Maar de overige? Ook al zijn zij weinig in aantal, toch zijn zij er. Bewijzen zij dat, in de XVIIIe eeuw, mannen van hoge cultuur in zó nauwe aanraking hebben geleefd met de Franse levende taal dat, zelfs in ogenblikken waarin zij het meest zichzelf waren, Franse woorden hun vóór de geest kwamen? Ook hier dienen wij te onderscheiden. Enkele kunnen uit de boeken zijn overgenomen, in zekere zin als ‘techniese’ termen; wie weet of niet de lecturen van Voltaire's *Candide ou l'optimisme* de eerste aanleiding heeft gegeven tot de ontlening van *optimisme* en *optimist*? Ook voor *sentimenteel* kan de litteratuur de poorten van onze taal hebben geopend, aan het einde der eeuw; *idealist* kan eveneens een boekenwoord zijn, en *cynisme* is misschien een omgangswoord, daar het noch in Frankrijk noch bij ons als de naam van een wijsgerig systeem is gebruikt, maar in de overdrachtelike zin van ‘schaamteloze onverschilligheid’. Maar de overige (*influenceren*, dat ik vooral ken in ‘zich laten influenceren’, *utiliseren, impressioneren, concentratie*, in de betekenis van ‘het richten van al zijn aandacht’, *inconsequent, prejugé*) dwingen ons te erkennen dat, ook in de XVIIIe eeuw, en niet uitsluitend in de uitgaande kringen, het levende Frans een rol is blijven spelen, zij het ook een ondergeschikte. Want al kan de latere inburgering van *utiliseren* zijn toe te schrijven aan het feit

dat het een lacune in onze woordenschat aanvulde (*benutten* komt, volgens het *Nederlandsch Woordenboek*, eerst in de XVIIIe eeuw voor en is waarschijnlik een germanisme), en het succes van *influenceren* aan de omstandigheid dat wij dat begrip niet door één woord konden uitdrukken, en ook al kan *impressioneren* zijn gesteund door het als omgangswoord gebezigde deelwoord *impressionant*, toch zijn ook zij eenmaal voor het eerst gebruikt door iemand voor wie het Frans niet een vreemde taal was. De vraag blijft echter: waren zij alle reeds in de XVIIIe eeuw bij ons in gebruik? Alleen voor *sentimenteel* en *prejugé* hebben wij zekerheid daaromtrent.

(*Wordt vervolgd*).

J.J. SALVERDA DE GRAVE.

Aanteekeningen bij zeventiende-eeuwsche rederijkerstaal.

Wij moeten Dr. v.d. Laan erkentelijk zijn, dat hij de aandacht heeft gevestigd op een belangrijke verzameling rederijkersspelen[1)] en er daarna enkele van heeft uitgegeven. Ook uit deze stukken toch is voor den lexicograaf een schat van tot nu toe onbekende of zelden voorkomende woorden en zegswijzen te gaâren, die voor de verklaring heel wat moeite vereischen.[2)] Verschillende moeilijkheden zijn door V.d. Laan opgelost, doch er blijven nog zóó vele over, dat een nauwkeurige nalezing niet overbodig is. Beperk ik mij tot het eerste stuk, dan tel ik minstens veertig plaatsen, die m.i. een aanteekening behoefden. Uit het verband kan men dikwijls opmaken, wat de beteekenis moet zijn van vele onduidelijke plaatsen; vandaar wellicht dat V.d. Laan ze onverklaard liet, doch dat een verklaring niet altijd gemakkelijk was, bewijst V.d. Laan's eigen commentaar, die ik wat nader wensch te beschouwen, zoowel wat den vorm als wat den inhoud betreft.

Naar den vorm zijn zonderling verklaringen als bl. 9, vs. 107: *Mits dat gij sterck sijt int laboreren*, waar het ww. verklaard wordt

1) *Tijdschrift*, XLIX, 127 vlgg. Rederijkersspelen naar een handschrift ter bibliotheek van het Leidsche gemeentearchief, uitgegeven door Dr. N. van der Laan, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1932.

2) Een woordenlijst op deze vroeg 17de eeuwsche stukken zou dan ook welkom geweest zijn.

Elck vraagt, vs. 272: Hoe was sijnen name? Laet mij dat hooren op avontuere. V.d.L. verklaart: *op avontuere*, op goed geluk. Zeker, dat kan *op a.* beteekenen, doch wat helpt zoo'n verklaring? De bedoeling is: laat mij zijn naam hooren, misschien ken ik hem en kan ik u inlichten. Vs. 311 is *bekinninge* verklaard door 'kennis'. De zin is dus: neemt daar kennis van, doch wij zouden zeggen: weet dat wel of dat moet je weten. Ook een verklaring van *manneken* (vs. 373) door ventje, baasje en van den volgenden regel: *gij leest u lesse wel sonder briefken*, door: gij leest uw les uit het hoofd, is toch zeker niet afdoende. Een duidelijk voorbeeld van wat ik bedoel met mijn bezwaar tegen den vorm is ook vs. 368: Eygen oorboor is een cloeck geselleken *tot uwen avijse*. Hier krijgen we als commentaar *tot* = ten opzichte van; *avijse*, gedachte; dus: ten opzichte van uw gedachte. Maar wat is dat voor Nederlandsch en wat helpt zulk een verklaring? Eveneens reken ik tot deze gevallen bl. 53, vs. 179, waar 'sijn gebet ontluycken' wordt verklaard door 'zijn gebed aan den dag brengen', waar Dr. v.d. Laan waarschijnlijk bedoelt: met zijn gebed voor den dag komen.

Liever dan lang bij den vorm stil te staan, wil ik wijzen op verschillende plaatsen, die eenige aanvulling behoeven of waar mijn verklaring afwijkt van die van Dr. v.d.L.

bl. 9, 110: *bekende*, niet 'bekend met de rechte wijze van zoeken' maar 'verstandig'; vgl. mnl. *onbekent*, dom.

bl. 13, 160: *Ick come geloopen als een calant* (snaak). Van snaakschheid is hier geen sprake en blijkt ook uit het vervolg niets. Bovendien zegt Magere, dat hij 'dorre ende luchtich is na zijn bestier', dus bleek en mager, waaruit volgt dat calant hier de bet. moet hebben van arme schooier, wat blijkt uit vs. 237, waar op de woorden van Elck: Gij dunckt mij een calantgen, Magere antwoordt: Ick ben een schamel bloet. Bevestigd wordt deze opvatting door vs. 238, waar hij een trawantgen (*bedelaar*) wordt genoemd.

vs. 190 *verdienen* is niet 'naar verdienste beloonen', maar eenvoudig 'beloonen' (vgl. vs. 202; *Mnl. Wdb.* VIII, 1588).

vs. 197: De verklaring van *Ick sal soo veel appelen als peren bringen* door 'het is lood om oud ijzer' is hier stellig onjuist. Magere bedoelt, dat zijn zoeken geen resultaat zal opleveren: hij brengt geen appels: ook geen peren thuis. Vgl. hiermede de Bo, 55.: *noch appels noch peren weten*, geenen inhoud van de zaak weten.

door ‘zijn best doen’. Wat wil dat zeggen: sterk zijn in het zijn best doen? *Laboreren*, mnl. *labeuren*, beteekent in het algemeen arbeiden, werken; daarna ‘landbouw werk verrichten’. De bedoeling van deze woorden is dus: omdat jij flink kunt werken, sterk en krachtig bent; vs. 199: *Pijnt luttel te draelen*, waar ‘pijnt’ verklaard is door ‘doe uw best’. Wie zegt nu in het Nederlandsch: doe je best niet te talmen, waar de bedoeling is van een aansporing, dus: talm niet! vs. 214 zegt Magere: *siet wat voor leyskens*; de verklaring luidt van dit laatste woord: liedjes. Volkomen juist; leiskens zijn een soort liedjes. Maar wat wil nu de geheele zin zeggen? Wat heeft men aan zulk een aanteekening?

vs. 200: *op alle bede* is niet ‘uitgekozen op elk (nl. elcks) verzoek’, maar heeft de beteekenis van ‘alst u blieft’. Zie mijne uitgaaf der *Drie kluchten uit de zestiende eeuw*, bl. 151.

vs. 220: Hier zou ik willen vragen kan ‘strepen’ niet worden opgevat in den zin van krijtstreepje aan den wand om het gelag (*de witten*) aan te geven, terwijl ‘blijven’ dan moet worden opgevat in den zin van sterven. De beteekenis is dan: Er sterven zooveel aan het brassen en slempen. Ik herhaal, dat dit slechts een gissing is tegenover die van V.d. Laan.

vs. 243: *Gij speelt nochtans van de droge boomen* wordt verklaard door: ge zijt kaal gekleed. Zonder eenige verdere commentaar zal het den lezer moeilijk vallen deze beteekenis daaraan te ontleenen; slechts wanneer hij ‘boomen’ opvat als samengetrokken vorm van ‘bodemen’ en de speciale beteekenis van ‘spelen’ kent uit verbindingen als: *mooi weer spelen, schampavie spelen, laadje gat sp., mesken uit sp., bekje bij sp., hand in de sack sp.* (= *stelen*), *handen van spelen* en dergelijke, zal de beteekenis van dezen zin, nl. arm, berooid zijn, hem duidelijk worden.

vs. 257: *Wat, Magere Tijt, verkrevelen moetje*, volgens V.d.L. moet Magere T. door jeuk vergaan, wat me nog al moeilijk toeschijnt, tenzij men ‘jeuk’ opvat in den zin van kittelende lust of begeerte; vgl. mnl. *vercrevelsterten*[1)], door onbevredigden lust omkomen; *Sp. d. Minnen*, 5532: Dan salse vercrevelen in Venus forneys; *Cristenkercke*, 915: Wij weten, dat ghij vercrevelt inden koij (*podex*) upt meisken moy.

vs. 288: *Noijt sulcken copie* wordt vragenderwijze verklaard als n.s. beschrijving, verhaal. Neen ‘copie’ heeft hier den zin

1) Vgl. *jeuk onder den staart hebben*, van vrouwelijke dieren (paarden, koeien), naar den hengst, den stier verlangen (*Ndl. Wdb.* VII, 279).

van *iets dat op iets anders gelijkt, iets dergelijks*; vgl. *Mnl. Wdb.* III, 1881: Om anders val die lieden pinen: wie sach noit de copie? *Antw. Idiot.* 696: *Geen kopij zijn tegen*, er de vergelijking niet mee kunnen doorstaan.

vs. 301. Voor vs. 301: *mijn selve* (jaag ik) *in den sack* zou ik willen verwijzen naar vs. 639: Gij jaecht u selven in den sack, welcken sack bediet ons de helle vol van verdriet.

vs. 316: Bij *die grepe grijpt* behoeft niet te worden gedacht aan de greep van een jachtgeweer. De verbinding kan worden vergeleken met 'zijn slag slaan', sijn vlucht vliegen, enen jacht jagen, dat gedinge dingen, een sucht suchten (*Mnl. Synt.* § 195), enz. en staat, wat beteekenis betreft, gelijk met het in vs. 317 voorkomende 'nijpt'.

vs. 335: *Dit horenken heet Geconfijte Leugen, gij hoorde noijt geen scherper vliegerken*. Hier vraagt V.d.L. of 'vliegerken' jagertje kan beteekenen en vergelijkt daarbij het mnl. *vlieger*, iem. die op de vogeljacht gaat. Ontkennend zou ik op die vraag antwoorden, al was het alleen maar, omdat het horenken niet jaagt; dat doen de twee honden. Vliegerken heeft hier de bet. van manteltje, dat de waarheid op slimme (= *scherpe*) wijze weet te verhelen: Elck 'kleedt zijne leugens met de schoonste woorden' (vs. 341); vgl. ook Harrebomée, II, 65: Hij heeft de waarheid een manteltje omgehangen.

vs. 365: *En al blaese ick somtijts ter laveye, hij achtet cleyne, en loopt als een snelleken*. De verklaring van *laveye* door ongeoorloofde jacht, strooperij, door geen enkele oude plaats te staven, is m.i. onjuist. Hier past de beteekenis 'rust', die lavei in de 17e eeuw heeft (*Ndl. Wdb.* VIII, 1181); vgl. ook ndd. *lawei*, feierabend, rŭhezeit.

vs. 392: *Seerte* = pijn. Eerder 'wonde', daar een dier pijn niet geneest door 't lekken met zijn tong, maar wel een wond.

vs. 433: *ontsaege ick niet u dulheyt gram*. De bet. zinneloosheid, dus waanzin, krankzinnigheid, hier aan 'dulheyt' toegekend, is niet de ware. *Dulheyt* beteekent hier toorn, gramschap; vgl. De Bo, 281: *dul*, gram, toornig.

vs. 452: *Dus come ick tuijs met ijdele flassen*. Hier verklaart V.d. Laan de beide laatste woorden door 'ledige flesschen'; volkomen juist, doch de bedoeling is: met leege handen, zonder resultaat.

vs. 386: Bij dit vers kan worden verwezen naar De Bo, 7: *aanhebben*, aan zich hebben, medebrengen, vorderen. Zoo een boek maken heeft veel opzoeking en studie aan.

vs. 489: *Getogen* beteekent hier: medegekregen, medegebracht.

vs. 491: *Noyt sulcken onsege*. Van een ‘nederlaag’ is hier geen prake, wèl van een *ramp*. Ook het 17e eeuwsche *nederlaag* komt voor in den zin van: ongeluk, tegenspoed.

vs. 510: *Twee honden, daer Elck Een af gaf den spoor*, den te volgen weg van (= voor) aangaf. M.i. die door Elck werden aangespoord, aangehitst. Voor dit gebruik van ‘geven’ zie *Mnl. Wdb.* II, 1798.

bl. 43, vs. 3: *Naer* zou ik opvatten in den zin van ‘nabij’; vs. 11: *Lantpol* is niet een boerepummel, maar eenvoudig een boer; vgl. Kil. l a n d - p o l , rusticus.

bl. 44, vs. 31: *Gij cont wel jocken* beteekent: gij kunt veinzen, bedriegen, zooals ook blijkt uit de woorden van Heymelijck: Gij sijt oock doortrocken. Van ‘schertsen’ is hier geen sprake. Evenmin is juist de verklaring van ‘den luijster slaen’, dat in het verband moet beteekenen: er goed van leven, een lui, lekker leven leiden. De oorsprong is mij duister. Dieventaal?

bl. 47, vs. 64: Voor *nest*, schat, kan worden verwezen naar Brederoo, *Koe*, vs. 20 en de aant. van V. Rijnbach.

bl. 48, vs. 81: *En al claech ick, nijemant slaets mij gloos*, geeft mij opheldering, verklaring. Waarvan? De bedoeling is: let op mij, ziet naar mij om. Dit ‘gloos’ behoort bij het ww. *glozen* in den zin van acht geven, letten op iets (*Ndl. Wdb.* V, 161); vgl. *goom* naast *goomen*.

bl. 52, vs. 127: *Hij valt op sijn pooten* beteekent inderdaad in het Westvl. hij geeft gevatte antwoorden (De Bo, 884), doch die beteekenis kan hier niet gelden. Op deze plaats zullen deze woorden moeten beteekenen: hij komt telkens op 't zelfde neer, hij blijft bij zijn bewering; vgl. *Tielebuijs*, 146: De zot valt altijts op zijn platte 147 *var*. Hij slacht onse catte, met luttel verstants.

bl. 52, vs. 139: *Hooft geschodt*, spotternij? Neen, invallende gedachte, wat hem in 't hoofd schiet; vgl. *Drie Kluchten*, 21, vs. 484: *Och, daer schiet mij een geschot in mijn hoot*, daar valt me wat in.

bl. 52: *Ick loop ter kercken duijcken en swijgen*, mij verschuilen en stilhouden. Simpel verschuilt zich niet (dat doet Crimpert) en houdt zich ook niet stil, want hij bidt en spreekt tot Maria. Deze vaste verbinding moet hier beteekenen: ootmoedig stil afwachten wat er zal gebeuren.

bl. 53, vs. 167: *verteent* is geen deelw. van *tenen*, plagen,

maar een schrijffout voor *verbeent*, beetgenomen, verschalkt; zie *Mnl. Wdb.* VIII, 1466.

bl. 55, vs. 215: Voor *dats den keer*, zoo gaat het goed, zie M. de Jong, *Esb. van den blinden diet gelt begroef*, aant. op vs. 256.

bl. 55, vs. 221: *Nu, Maria, quijt u selven, laet sijen // dewijl u vijngeren staen opt gladde*. 'Quyt u selven', doe uw best, zegt V.d. Laan; liever: kwijt u van uw taak, voltooi uw werk (door de volle 100 nobels te geven), nu je toch eenmaal aan het 'afschuiven' bent.

bl. 57, vs. 255: *Vrijenden, die alleens gecleet sijn*; vgl. *Esb. van den blinden*, 79.

bl. 59, vs. 276: M.i. beteekent deze regel: Geloof me, daar is niets aan gelegen, je kunt er (*tegen dat verlies*) best tegen.

bl. 59, vs. 281: 'Vernemen' heeft hier den zin van 'zien', 'waarnemen'. Simpel beweert, dat hij er niets van terug zal zien. We hebben hier een constructie apo koinou: Gij sult nijet vernemen van dese nobelen; van dese nobelen meuchdij wel swijgen.

bl. 60, vs. 394: *Al wort hij bestijert*, toegetakeld, zegt V.d.L. waarvan evenwel geen sprake is; hij wordt te pakken genomen, 'geraect' (bl. 116, vs. 481[1)]). Op de beteekenis van *al* = als had moeten worden gewezen (vgl. ook bl. 97, vs. 100; bl. 116, vs. 472).

bl. 61, vs. 307: *Wildijer nyet van*, wil je er niet van weten? Neen: wil je niet scheiden van je gestolen geld, wil je het niet missen?

bl. 62, vs. 330: *Daer hadt gijt nijet*, dat hebt ge niet geraden; de bedoeling is: daar zat de moeilijkheid niet, dat is het 'em niet.

bl. 65, vs. 382: *Geeft mij Maria min dan hondert planteijt* (volop), beter: de volle honderd.

bl. 66, vs. 402: *olijkruijs*, niet een met olie gezalfd kruis, maar een gewijd kruisje (zonder corpus), dat den stervende na ontvangst van het laatste oliesel en viaticum in de hand gegeven werd[2)].

bl. 66, 414: *Maer nu sije ick en gij de helft van twee boeven*. Dit schijnt een vaste uitdr. te zijn, blijkens *Drie Kluchten*. bl. 66, vs. 152: *R*. Wie dunct u dat ic bijn? *D'A*: De elft van twie boeven.

1) Vgl. B.H. Erné, *Twee Zestiende-eeuwse spelen van de hel*, 101.
2) Lectuur hierover geeft Michels in zijn beoordeeling in *Tijdschr. voor Taal en Letteren*, XXII, 64, noot.

bl. 95, vs. 45: De komma moet weg.

bl. 97: *twas eenen vont*, ik heb het (geld) door list bemachtigd? Meester wil zeggen: het was een verrassing, ik dacht niet dat ik nog iets bezat: ik vond het op een geheim plaatsje, een verborgen hoekje (vs. 96 en 388).

vs. 104: *Bedryecht eenen boer, hoe gij u bedwijngt*, met de zelfbeheersching, die ge bezit? Of meer een rijmlap, vraagt V.d. Laan. Neen bedwijngt = dwingt: op welke wijze ook gij u daartoe dwingt; dus: span je op alle manieren in; doe je best, hoe dan ook.

bl. 102, vs. 214: *In dese feeste geen frischer van juweele*. Een lastige plaats, waarin de eerste drie woorden vragenderwijze worden verklaard: hier in den omtrek? Aan feeste die bet. toe te kennen lijkt me gezocht en gewaagd. Als ik een poging waag om dezen regel te verklaren, dan zou ik 'dese' opvatten in den zin van 'tegenwoordige' (*Mnl. Synt.* § 48) en 'feeste' als jaarmarkt (De Bo, 317; Schuermans, 122; Teirlinck, 420): het geheel zou dan kunnen beteekenen: op de hedendaagsche jaarmarkt is geen zoo'n frisch juweeltje van een koe te vinden.

bl. 107, vs. 331: *bepresen*, l. begresen?

bl. 111, vs. 390: de komma moet vervallen.

bl. 111, vs. 399: *verkeysermartse*. Hier had moeten worden verwezen naar het mnl. *keisermarct*.

bl. 112, vs. 407: *Maer hoe dattet staet ick sal den man zijn*, beteekent niet 'ik zal "uw" man zijn', maar toonen dat ik de man, de baas, ben.

bl. 113, vs. 427: *hoe dat sij is gehart* moet worden vergeleken met *hoe dattet staet* in vs. 407.

vs. 429: Achter 'lucken' moet een vraagteeken staan. Twijf van meester stelt de vraag: Is het gelukt?

bl. 115, vs. 457: *hij is oock out*, hij is evenwel oud. Voor dit adversatieve gebruik van ook zie *Mnl. Synt*. § 121.

bl. 118, vs. 9: Achter droevigh moet een komma staan; die achter sussen moet verdwijnen.

bl. 123, vs. 112: *Want tis de min*, l. Wan (*wanneer, indien*) tis de min. Zie *Mnl. Wdb.* IX, 1644-1645.

bl. 137, vs. 419: *Mijnen geest noch weinich is bedroeft*. Hier zou ik *weinich* opvatten als *weenich*, geneigd om te weenen, en niet als 'een weinig'.

F.A. STOETT.

Gemengde taal, mengeltaal, Kreools en Kreolisering.

In het *Museum* (XLI, 1934, n°. 11/12) heb ik een boek van Dr. G.S. Nienaber[1)] aangekondigd waarvan de Inleiding mij noopt tot het maken van de volgende opmerkingen, die in het bestek van het Museum geen plaats konden vinden. Hetgeen mij in die Inleiding tot tegenspraak uitlokt, hangt samen met een m.i. onjuiste opvatting, niet alleen bij deze schrijver, van de woorden die ik als titel van dit opstel heb gekozen.

I. Ik begin met Nienaber's datering van het ontstaan der Afrikaanse taal. Gelijk ik, hebben velen (b.v. Bosman, Bouman, Franken, J.J. le Roux, P.J. du Toit, Verdam) aangenomen dat snelle evolutie het Nederlands in Zuid-Afrika gemaakt heeft tot Afrikaans. In het begin van de achttiende eeuw was het proces naar ons oordeel in hoofdzaak voltooid, al verschillen wij van mening over de factoren die er de oorzaak van waren. Dr. Nienaber gelooft daarentegen dat die factoren eerst tussen 1750 en 1800, ‘so 'n groot, definitieuwe neerslag gehad hebben’ dat men van 1775 af van Afrikaans *kan* gaan spreken en na 1800 *moet* spreken als van de vorm, ‘die bij die blankes die algemene was’ (blz. 20 en 21). Ik stel de tijd waarin door taalbotsing het Nederlands dreigde Kreools te worden van 1658 tot ongeveer 1685; dat proces werd gestuit, het Nederlands werd geen Kreools maar een Nederlandse mengeltaal waarin veel kreolismen getuigen van zijn oudste geschiedenis. Natuurlik wil ik daarmee niet zeggen dat b.v. in 1720 het Afrikaans reeds *geheel* gelijk was aan wat in 1800 of 1900 gesproken werd; immers wijziging is onafscheidelik verbonden aan het begrip *taal*, en zo denken ongetwijfeld de straks genoemde geleerden ook over de zaak.

Dr. Nienaber is echter veel positiever en hij geeft argumenten aan, die ongelukkig alle tot de soort behoren waarmee men niet te voorzichtig kan zijn: het zijn argumenta e silentio. Hij vindt het hoogst opmerkelik dat in de achttiende eeuw de schrij-

1) Dr. G.S. N i e n a b e r , *Oor die Afrikaanse Taal*, 'n bydrae oor sy ontwikkeling na aanleiding van enige versterkingswijses, Amsterdam, N.V. Swets en Zeitlinger, 1934.

vers over de Kaap - bijna alle vreemdelingen! - zo weinig gewagen van verandering der Nederlandse taal. Kolbe b.v. rept niet van afwijking in de mond der blanken, maar wel van gebroken Nederduits bij de Hottentotten, en Mentzel (die ruim 30 jaar later aan de Kaap kwam) zegt alleen dat men op het platteland geen zuiver Hollands spreekt. De vrouwen, beweert hij, antwoorden, als men vraagt of zij een Bijbel bezitten: ‘onz heeft geen Bibel’, en zij krijgen een kleur van schaamte op de vraag: ‘hoeveel Unzen gehen auf ein Pfund?’ (Nienaber, blz. 19 en blz. 14). Eerst bij 't begin van de negentiende eeuw spreken de reizigers over 't Afrikaans als iets aparts: ‘omstreeks 1800 is die afwijking dus [sic] 'n voldonge feit’.

Maar wat is natuurliker dan dat vreemdelingen - geen van allen linguisten - alleen de grofste verschillen horen in een taal die zij zelf onvolkomen kennen, dat dus Kolbe wel getroffen werd door het gebroken Hottentots-Hollands, maar heel weinig door een afwijking van 't Nederlands dat hij zelf geleerd had? Die vreemdelingen konden verder in Kaapstad, met zijn Hollandse ambtenaren, zijn officieren, zijn vele pensionhoudende inwoners, een Hollands vernemen dat niet veel verschilde van wat zij verwachtten. Kwam men op 't platteland, dan was men geneigd te denken aan het vaderland, waar immers ook ‘die Bauern kein reines Teutsch sprechen’ (Mentzel II, blz. 157 volg.). En ook op dat platteland, waar 't Afrikaans geheel thuis was, wist men terdege, door huisgodsdienst, door onderwijs (hoe gebrekkig ook[1)]), door kerkbezoek (ook bij grote afstanden niet verzuimd), dat van *ons* de ‘mooiere’ vorm *wij* was. Daarom schaamde men zich als iemand met dat *ons* plaagde. Zo iets komt heel veel voor. Tot diep in de 19e eeuw[2)] waren er onder Afrikaners en Vlamingen velen, vooral vrouwen, die tot Hollanders liever Engels of Frans spraken dan hun eigen taal. Eerst bij 't opkomen van een eigen letterkunde pleegt men fier te worden op de taal die in ons leeft. Ik zou niet graag met Nienaber (blz. 16) uit de aardigheid van Mentzel opmaken dat de *mannen* toen nog ‘we hebben of we hewwe’ zeiden.

1) Zie echter de studie van Dr. F r a n k e n in *Die Huisgenoot* van 5 Aug. 1932, waarin uit kontrakten met onderwijzers wordt bewezen hoeveel moeite men deed voor huisonderwijs.
2) Vgl., wat de Afrikaners betreft, A.J. B a r n o u w , *Language and Race Problems in South Africa*, den Haag, 1934, blz. 1 en vlg.

Dat bij het begin der 19e eeuw meer gewag wordt gemaakt van de spreekwijze der Afrikaners, is een begrijpelik gevolg van het toenemend getal reizigers (vgl. Nienaber, blz. 10 vlg.), nu de Oost-Indiese Compagnie gestorven is, de Kaap met zijn fort de belanghebbende aandacht trekt van oorlogvoerende machten en ten slotte de Engelsen er zich vestigen.

Laten wij - liever dan te twisten over het tijdstip waarop het Afrikaans in hoofdzaak voltooid was, vooral buiten Kaapstad - aan de argumenten van Dr. Nienaber voor een ogenblik bewijskracht toekennen en met hem onderstellen dat men eerst in 1800 't recht, ja de plicht had van Afrikaans te spreken. Dan blijf ik bij mijn, volgens Nienaber (blz. 25) 'nogal naïef', gezegde dat zulk een afwijking van de taal ener kolonie in zelfs 140 jaar zonder voorbeeld is, als men geen taalbotsing aanneemt. Die opmerking van algemene aard raakt de hoofdkwestie en dat heeft Nienaber ook gevoeld, want hij doet zijn best om de mogelikheid van zulk een snelle verandering te bewijzen. Op blz. 27 haalt hij Von der Gabelentz aan (*Die Sprachwissenschaft*, 1901, blz. 283), die er aan herinnert hoe 'die märkigen Züge des Angelsächsischen.... in wenigen Jahrhunderten zum Englischen verblichen sind'. Von der Gabelentz denkt daarbij aan de invloed van de Normandiërs, gelijk dat vóór hem Jacob Grimm en bij ons Jan te Winkel gedaan hebben. Ook kan 'wenige Jahrhunderte' toch niet minder dan drie eeuwen betekenen; mocht hij ook aan de Denen gedacht hebben, dan wordt het getal nog heel wat groter. Maar geen Anglist van onze tijd deelt deze zienswijze. Volgens deze deskundigen hebben de Denen, wier invallen begonnen op 't einde der achtste eeuw, en nog minder de veroverende Normandiërs (1066) een ingrijpende invloed gehad op 't wezen der taal, wel op het vocabularium. Hier heeft ontlening en vermenging veel gewijzigd, maar na al die eeuwen is het Engels nog in de tijd van Chaucer 'an inflexed language'. Vereenvoudiging ging verder, maar geleidelik, dus langzaam; taalbotsing had niet plaats.[1)]

1) Wie er meer van wil weten leze na O. J e s p e r s e n , *Growth and structure of the English language*, Leipzig, 1905, b.v. blz. 81; dezelfde, *Language*, Londen, 1922, b.b. blz. 212, 214; S w e e t , *A New English Grammar*, 1900, blz. 211-220. Na 1066 volgde, volgens Sweet (blz. 220), een lange tijd ('several centuries') waarin ''t Engels niet meer de taal voor hoger geestelik leven was, en ten slotte een deel van zijn daarop betrekking hebbende woordenschat verloor'. In zulk een tijd, zonder kontrôle van een meer litteraire taal, gaat in elk land de evolutie van 't gesproken woord sneller. Door dezelfde oorzaak begon het Grieks zijn hedendaagse vorm te verkrijgen in de z.g. donkere eeuwen van Byzantium (begin zevende tot diep in de achtste eeuw), toen 't litteraire leven scheen op te houden.

Nienaber ontleent aan Von der Gabelentz nog twee andere ‘bewijzen’: de opmerking dat de stammen die, tot de Mantsjoe verenigd, een veel afgesletener taal spreken dan hun in horden levende stamverwanten, en de verzekering dat ‘twee der oudste beschaafde talen het Chinees en het Egypties reeds in hun vroegste monumenten een veel afgesletener, moderner stempel tonen, dan hun jongere taalverwanten’. Daar in beide gevallen geen tijdsduur vermeld wordt, hebben zij voor ons onderzoek geen waarde hoegenaamd; bovendien kan ik hier niets kontroleren en is mij het tweede geval niet duidelik.

Na Von der Gabelentz komt nu, bij Nienaber, S w e e t , *History of Language*, London, 1908, in het geweer. Deze wijst er op dat in een taalgroep de elementen die het verst van het centrum zijn gelegen 't snelst zich wijzigen; daar is immers niet slechts ‘absence of control by cognates, but also liability to foreign influence’ (S w e e t , blz. 83 vlg.). Ook hier vraag ik wat bewijst voor onze kwestie die opmerking: houdt die in dat zonder invloed, zonder *plotselinge* invloed, van een vreemde taal de wijziging snel gaat, b.v. in één eeuw? Toch is Sweet voor Nienaber (blz. 28) in deze de man ‘die bewijs wat hij sê’; ‘hy het sy oë oor die hele aardbol laat dwaal om sy bewyse te soek’. Ik geloof dat Sweet geen ogenblik er aan gedacht heeft te willen bewijzen wat Dr. Nienaber van hem verlangt, n.l. dat, zonder invloed van een vreemde taal, snelle wijziging aannemelik is; hij spreekt alleen van ‘relative rapidity’. Als Sweet (o.l., blz. 79) verklaart niet te geloven aan verhalen van zendelingen onder stammen van Midden-Amerika, bij wie, volgens hen, de taal zo snel verandert dat een spraakkunst, door een hunner voorgangers een menseleeftijd vroeger opgemaakt, niet meer (als geheel verouderd) gebruikt kon worden, dan heeft de Engelse geleerde het bij Dr. Nienaber verkorven, dan is hij ‘eers teoretikus, wat die werkelik gegewens onvoorwaardelik verwerp’ en ‘*eers* Europeaan wat na sy talegroep kijk en dan wetenskap-

like' (blz. 28)[1]. Ik ben het daarentegen geheel met Sweet eens, niet als zou ik twijfelen aan de waarheidsliefde der zendelingen - welk belang zouden achtenswaardige mannen hebben bij een verkeerde voorstelling? - maar omdat, zonder enige kennis van de omstandigheden en van mogelike gebeurtenissen (b.v. de gevolgen van exogamie, van verdelgingsoorlog, van taalbotsing, enz.), men zo iets wonderliks niet voetstoots behoort aan te nemen.[2]

Ten slotte haalt Dr. Nienaber (uit P a u l , *Grundriss der germanischen Philologie* I, 422) een getuigenis aan van N o r e e n , volgens wie, 'die ganze Vikingerzeit hindurch die Sprachverhältnisse des Nordens in einer ungemein raschen Entwickelung begriffen waren wodurch in dieser verhältnismässig kurzen zeit der Charakter der Sprache fast ganz verändert wurde'. Maar Noreen (o.l. blz. 420) schat de Vikingertijd op *drie eeuwen* (700-1050) en lezende in zijn overzicht kan ik geen afslijting ontdekken, vergelijkbaar bij die van het Afrikaans.

Dr. Nienaber beschouwt het op meer dan één plaats als een ernstig verzuim van mij dat ik niet degelik heb vastgelegd wat het fundament is van mijn theorie over 't Maleis-Portugees: de beweerde onmogelikheid van zeer snelle evolutie zonder taalbotsing. Op blz. 26 roept hij zelfs uit: 'met watter koloniale tale vergelyk prof. Hesseling Afrikaans? Of hoekom wordt die groot waarheid nie met voorbeelde, ter wille van sy betekenis vir die teorie, *bewijs* nie?' Die vragen zijn voor mij absoluut

1) Een lichtvaardige beschuldiging en niet de enige in het boek. Op blz. 8 en 24, wordt gezegd dat Wittmann 'geen swarigheid sien om die feite in sy kraam te wring tot hulle pas', op blz. 8 dat ik een zaak wel op een bepaalde manier moest voorstellen, 'anders verloor die Maleis-Portugeesteorie vanzelf te veel aan waarskynlikheid', op blz. 9 heet het dat wie aan zeer snelle evolutie van het Afrikaans gelooft (dus bijna alle onderzoekers) vertrouwt op 'slimpraatjies'. *Slimpraat* is, volgens het *Patriot-Woordeboek, to brag*; het substant. kan men dus weergeven door *gezwets*. Is 't zo moeilik om bij andersdenkenden dezelfde mate van wetenschappelike eerlikheid en gezond verstand te onderstellen als waarop men zelf aanspraak maakt?

2) Stoute beweringen, ook van eerlike en kundige mensen, hebben zonder toelichting weinig waarde. Men leze eens na bij J e s p e r s e n (*Growth and structure* enz., blz. 212) wat er bij onderzoek is overgebleven van Max Müllers' en Wood's boute uitspraak dat een boereknecht niet meer dan 300 of 500 woorden gebruikt.

onverklaarbaar, want juist wat Nienaber van mij verlangt heb ik in 1923 gedaan door in het Maartnummer van *De Gids* (blz. 438-457) *Het Frans in Noord-Amerika en het Nederlands in Zuid-Afrika* met elkaar te vergelijken. Nu is niets begrijpeliker dan dat men een los tijdschriftartikel over 't hoofd ziet, zoals dat b.v. Dr. Wittmann[1] overkomen is, maar hoe te verklaren dat een onderzoeker die telkens mijn *Het Afrikaans*[2] aanhaalt en dringend vergelijking met een andere koloniale taal eist, dat opstel zelfs niet noemt, laat staan het bestrijdt, terwijl toch in mijn boek in enkele zinnen de inhoud van het Gidsartikel is weergegeven (*Het Afrikaans*[2], blz. 6 vlg.), en ik aldaar op blz. 111 er mij nog eens op beroep. Het lijkt mij onmogelik dat hij 't bestaan van dat artikel niet gekend heeft.[2]

Ik kan mijn stuk, dat noch bij mondelinge behandeling in een Vergadering der Mij. van Nederl. Letterkunde, noch in geschrifte, tegenspraak ondervonden heeft, hier niet herhalen; alleen herinner ik er aan dat onder omstandigheden die wat leefwijze, zeden, godsdienstigheid, verhouding tot het moederland en zijn dialekten betreft, zo sterk overeenkomen als de strengste eisen van vergelijking verlangen, in het ene geval (Canada) de taal (het Frans), hoewel *een eeuw vroeger* ingevoerd, tot heden vrijwel gelijk is gebleven aan die der eerste kolonisten, terwijl men in Zuid-Afrika, volgens mij reeds na een halve eeuw, volgens Dr. Nienaber na 150 jaar, de belangrijkste afwijkingen in de bouw der Nederlandse taal waarneemt. Dit verschil kan niet verklaard worden door een eigenaardigheid van het Frans, maar alleen door plotselinge aanraking met een vreemde taal, samenhangend met het invoeren (in Zuid-Afrika, niet in Canada) van slavernij; waar dat laatste instituut in Amerika gevestigd wordt, b.v. in Louisiana[3], voltrekt het proces zich als aan de Kaap, ja 't gaat verder, het wordt niet gestuit en er ontstaat een zuiver Kreools.

II. De factoren die 't Nederlans tot Afrikaans gemaakt

1) J. W i t t m a n n , *Die Sprachentwicklung des Deflexionstypus im Afrikaans*, Bonn, 1928, blz. 20-33.
2) Ook twee hem wel bekende geschriften noemen het artikel (zie J.J. le R o u x , *Syntaksis*, blz. 247 en D.B. B o s m a n , *Tydskr. v. Wetensk. en Kuns*, 1928, blz. 146).
3) Zie J. H a r r i s o n , *The Creole Patois of Louisiana* in *The American Journal of Philology*, 1882, blz. 285 en vlg.; vgl. *De Gids*, Maart 1923, blz. 451 en vlg.

hebben, kunnen, volgens Dr. Nienaber, niet zijn geweest één dialekt, één taal, of alle in aanmerking komende talen tezamen, ook niet de kindertaal en evenmin spontane ontwikkeling op zich zelf beschouwd (blz. 54). Al die faktoren verenigd hebben de taal in dezelfde richting gestuwd (blz. 55). - Er geschiedt op stoffelik en geestelik gebied misschien niets door één enkele oorzaak, maar van een poging tot verklaring kan toch eerst sprake zijn wanneer men de verschillende faktoren naar hun waarde voor het resultaat tracht te onderscheiden. Als ik Dr. Nienaber goed begrijp, is z.i. het onderzoek nog niet ver genoeg gevorderd om dat te beproeven of om met stelligheid te spreken. Ik denk daar anders over, gelijk allen die een bepaalde hypothese hebben gevormd; voor mij is het Maleis-Portugees nog steeds de hoofdfaktor (dus niet de enige, vgl. *Het Afrikaans*, 1923, blz. 126 vlg.), en ik meen dat hetgeen na de tweede uitgave van mijn geschrift door een geleerde in Afrika, Prof. Dr. Franken, is gevonden, veel bevat wat steun geeft aan mijn theorie, naast verbetering van onjuistheden in mijn betoog. Ik begin met de laatste rubriek.

Dr. Franken heeft aangetoond[1)] dat het geval van de vrouw die, in 1699, aan haar slaaf een bevel geeft in het Maleis-Portugees niet aan de Kaap, gelijk ik meende (*Het Afrikaans*, blz. 54), maar op Mauritius speelt. Ik moet bij het bestuderen der archiefstukken niet opgemerkt hebben dat ik een rol over gerechtszaken van Mauritius in handen had. De getuigenis heeft dus geen waarde voor het gebruik van Maleis-Portugees door blanken in Zuid-Afrika en behoudt die alleen voor het gebruik in het Westelik deel van het grote Oost-Indië. En ook maakt Dr. Franken het aannemelik dat bedoelde vrouw, wel geen slavin, maar een halfbloed was. Dat waren er toen vele; zij was met een Hollander getrouwd.

Het uitvoerige citaat van Dr. Franken[2)] uit het Dagboek van Van Rheede (1685) toont inderdaad aan dat de kinderen in het slavenlogies geen Maleis-Portugees spraken, gelijk ik, al zeg ik het niet duidelik, ongetwijfeld verwachtte, maar ''n ge-

1) *Tydskr. v. Wetensk. en Kuns*, Junie 1927, blz. 195 en vlg.
2) *Tydskr. v. Wetensk. en Kuns*, September 1927, blz. 22 vlg.; voorts blz. 29-40, over 't geslachtsverkeer met slavinnen, niet slechts door matrozen en soldaten, maar ook door vrijburgers; 't laatste is menigmaal ontkend.

broken spraek', en ik dank hem ook voor die verbetering. Mijn theorie, en ook die van Dr. Bosman, wordt er niet door te niet gedaan, maar alleen blijkt dat reeds in 1685 de Hollandse taal bij de slavenkinderen, voor een zeer belangrijk deel uit blanke vaders gesproten, een zeer sterk vervormd Nederlands was. In het tweede gedeelte van zijn stuk toont de schr. aan welk een gevaarlike omvang, nog geruime tijd na 1700, het verkeer met slavinnen heeft gehad, later hoofdzakelik door matrozen en soldaten. Ik zou een lief ding willen geven voor enige staaltjes van de 'gebroken spraek' die Van Rheede van de slavenkinderen hoorde en waarvan hij zegt dat die gebruikt wordt door *sowel opgegroeide blanke als kinders* (zie F r a n k e n , o.l. blz. 25). Let wel, *ook door volwassen blanken*, dus niet alleen slaventaal, en dat in 1685! Wie kan dat verklaren, anders dan door taalbotsing?

Dr. Franken, die mij verbetert, steunt mij ook. In 't reeds genoemde *Tydskrif* (Junie 1928) haalt hij (blz. 198 vlg.) voorbeelden aan van *ons* voor *wij* door Hottentotten, maar ook door slaven gebruikt (uit 1707, 1691)[1)], alsmede van gedeflekteerde vormen als: *ons volk, het* (heeft), *ons sel* enz. (1706, 1707). En ten slotte (blz. 199, 200) geeft hij voorbeelden van *belast, stel, val* (infinitieven) uit een briefje van een blanke, de diaken Joan Dupré, uit 1671. Nu heb ik zelf (*Het Afrikaans*^{2}, blz. 8) gewaarschuwd tegen haastige besluiten uit de geschreven taal van onontwikkelde mensen, maar naarmate het getal der getuigenissen toeneemt en de fouten steeds in dezelfde richting wijzen - het Afrikaans - mogen we iets stouter spreken; de twijfelstukken krijgen wat meer waarde.

De talrijke artikels door Dr. Franken in *Die Huisgenoot* geplaatst (van 1927-1932 ongeveer 36) bevatten veel bewijzen van het snelle taalverloop aan de Kaap; de schr. bevestigt b.v. en vermeerdert de door mij vermelde voorbeelden van het gebruik der Maleis-Portugese taal in de tijd (en in het huis)

1) De, op zich zelf reeds onwaarschijnlike, hypothese dat het geringe aantal Zeeuwen aan de Kaap dit *ons* zou ingevoerd hebben, wordt hierdoor nog veel twijfelachtiger. Liever zou ik dan nog met Dr. Franken aan een internationaal vulgarisme denken, maar, gezien het milieu en de datum, denk ik het allerliefst aan het Maleis-Portugees. Zo kan men ook *die* voor *de* verklaren door neiging tot pronominale nadruk (vgl. *Het Afrikaans*^{2}, blz. 117) - stellig niet als middeleeuws relikt - maar ook in dat geval is aansluiting bij de Indiese taal veel aannemeliker.

van Van Riebeek. Hoe lang de herinneringen aan de vroegere gemeenzaamheid met dat Kreools geleefd hebben, blijkt uit Franken's van veelzijdige taalkennis en voorzichtig oordeel getuigende studies, getiteld *Maleise en Portugese Relikte aan die Kaap van Vandag* (*Die Huisgenoot* 24 Okt. 1930, 9 en 23 Nov. 1930).

Op de geringere invloed die andere vreemde talen op de ontwikkeling van het Afrikaans gehad kunnen hebben, kom ik straks terug. Hier nog een paar woorden over de rol die aan de kindertaal in het proces wordt toegeschreven door Dr. Postma en ook door Dr. Nienaber (blz. 50 en vlg.). Het oude argument dat de betrekkelike eenheid van het Afrikaans tegen de invloed getuigt geoefend door kinderen, opgevoed in verschillende streken en omgeven door verschillende inboorlingen als bedienden, geldt voor mij nog in volle kracht. Bij de algemene bezwaren tegen het aannemen van de kindertaal als belangrijke taalwijzigende macht (zie b.v. J e s p e r s e n , *Language*, blz. 178 en vlg.), wil ik er nog een noemen dat vooral in Afrika mij van betekenis lijkt. De periode waarin de individuele afwijkingen en verminkingen van de taal der niet *geheel* in hun correctie slagende ouders voorkomen, valt in het tweede en derde levensjaar, dus in de tijd dat de kinderen nog hoofdzakelik thuis blijven. Hoe moeilik zal dan een kinderkoine ontstaan, die zelfs in een Hollands dorp nodig zou wezen om een *zelfde, bepaalde richting* aan het dialekt te geven. Ontstaan kan die koine, maar eerst als de grootste afwijkingen vereffend zijn. In een Zuidelik klimaat leven de kinderen vroeger en langer buiten het huis, maar daar staat tegenover dat op de eenzame hoeven het aantal speelmakkers zich veel meer moet bepalen tot de jonge leden van hetzelfde gezin en tot de bediening.[1)]

1) Er is gezegd dat in het grote Noord-Amerika, en in Australië, geen eigenlike dialekten zijn ontstaan (citaten bij Dr. N i e n a b e r , blz. 41); men heeft daaruit besloten dat de afwezigheid van belangrijke dialektiese verschillen in Zuid-Afrika niet bewijst dat het Afrikaans van een klein gebied uit zich moet verbreid hebben. Tegen die laatste bewering merk ik op: de uitbreiding van het Engels over heel het uitgestrekte land valt voor Amerika in de tijd van het spoorwegverkeer, in Afrika zou het in de tijd van de ossewagen geschied moeten zijn. Voorts lees ik bij S w e e t , *A New English Grammar*, § 640: *America itself is beginning to split into dialects*. Of Sweet gelijk heeft, kan ik niet beoordelen.

III. Ten slotte kom ik aan de titel van mijn opstel. Dr. Bosman heeft terecht geklaagd over het vage van de woorden *taalvermenging, mengeltaal* en *Kreools*, van de laatste twee vooral. Hij gevoelt dat de drie begrippen een verschil in graad aangeven, maar niettemin verlangt hij, al weer terecht, voor het prakties gebruik wat nauwer begrenzing.[1)] Ik zal beproeven die te geven.

Talen zonder van elders overgenomen woorden kennen wij niet. De term ‘gemengde taal’ mag dus, strikt genomen, geen onderscheiding heten, maar wordt gebruikt als de vreemde elementen, hoofdzakelik woorden, talrijk en vooral *herkenbaar* zijn. Dat laatste, de herkenbaarheid, neemt men waar bij alle mij bekende hedendaagse talen, maar in veel geringer mate bij het klassieke Grieks, dat dientengevolge, in een onbewaakt ogenblik, door een groot philoloog, Von Wilamowitz, zeer ten onrechte, ‘eine Sprache ohne Fremdwörter’ genoemd is. Stijgt, door welke oorzaken ook, het getal ontleende woorden tot een *zeer* hoog percentage of wordt de vormleer sterk aangetast (het eerste is 't geval in het Engels, het tweede in het Afrikaans), dan kunnen wij van een mengeltaal spreken (vgl. *Het Afrikaans*[2)], blz. 9, 10).

Maar nu het Kreools. Dat is m.i. een bepaalde soort mengeltaal, waarvan de kenmerkende eigenschap samenhangt met haar ontstaan. Volgens strenge redenering bestaat zelfs hier geen essentieel verschil, want ik acht het *denkbaar*, meer niet, dat, na zeer vele eeuwen, door geleidelike ontlening, door aanpassing, door vereffening van onderscheidingen, een taal tot een graad van vereenvoudiging komt die de eenvoud van zuiver Kreools evenaart. Maar voor zo ver, naar mijn weten, onze kennis van taalevolutie reikt, kent de geschiedenis geen voorbeeld van een taal, die zonder botsing met een andere sterk afwijkende[2)], in minder dan vele eeuwen, de helft der vereenvoudiging[3)] bereikt die alle Kreools kenmerkt. In zake het Afrikaans acht ik bedoelde botsing veroorzaakt door de komst, in 1658 en volgende

1) *Oor die ontstaan van Afrikaans*, blz. 13 en vlg., blz. 40.
2) Hoe ik mij zulk een botsing en het tot stand komen van een middel tot wederzijds begrijpen voorstel, heb ik aangegeven in mijn opstel *Hoe ontstond de eigenaardige vorm van het Kreools*? (*Neophilologus* XVIII, 1933, blz. 209 en vlg.).
2) Hoe ik mij zulk een botsing en het tot stand komen van een middel tot wederzijds begrijpen voorstel, heb ik aangegeven in mijn opstel *Hoe ontstond de eigenaardige vorm van het Kreools*? (*Neophilologus* XVIII, 1933, blz. 209 en vlg.).
3) Vereenvoudiging niet te verwarren met kortheid van woorden of uitdrukkingen.

jaren, van een zeer groot getal slaven en slavinnen, waardoor het aantal blanken op een beperkt gebied in de minderheid kwam. Als men er aan denkt dat nog in 1687 er aan de Kaap een nijpend gebrek was aan blanke vrouwen (*Het Afrikaans*[2)], blz. 43 en vlg.) begrijpt men tot welk een vermenging, niet alleen van taal, dit alles moest leiden. Het vervormde Hollands der slaven en slavinnen had invloed op het Hollands der blanken, en wij weten door Dr. Franken hoe ook de onwettige kinderen van de blanke vaders het overnamen, ja die vaders zelf.

Een mengeltaal onderscheidt zich gewoonlik - en het Kreools doet dat altijd - door een *grammatica minima*[1)], maar die Kreoolse grammatica minima heeft bovendien een konstant kenmerk, dat in geen enkele mij bekende Kreoolse taal ontbreekt: de ontstentenis van klankwisseling bij buiging en vervoeging. In 't Engels is zulk een klankwisseling in het geheel niet zeldzaam: *geese, feet, teeth, mice* naast de Sing. *goose, foot, tooth, mouse* enz.; een paar honderd sterke, vaak onregelmatige werkwoorden tonen het zelfde verschijnsel, dat men anti-Kreools kan noemen. In 't Afrikaans komt ook klankwisseling voor, maar in geringe mate en geeft dan typiese voorbeelden van het niet recht slagen der dreigende verkreoolsing van het Nederlands.[2)] De regelmatige eenvormigheid van klank bij buiging en vervoeging is voor mij een teken der grootte van het dreigend gevaar, een kreolisme van betekenis. Hier gevoel ik mij, tot mijn vreugde, dicht bij Dr. Bosman, die in zijn bestrijding van de theorie der spontane ontwikkeling, er met nadruk op wijst dat, vóór alles, de tijdvorming zonder overgang van klank, ons dwingt in het Afrikaans invloed van een vreemde taal (of talen) aan te nemen[3)]. Voor mij is dat verdwijnen van de sterke werkwoorden tevens een bewijs dat gebroken Portugees de hoofd-

2) Zie J.J. l e R o u x , *Handleiding in het Afrikaans voor Nederlanders*, Amsterdam, 1921 (blz. 16, 19: *vate, gate, gode, skote, rûe*; blz. 50, 51, *gebrag, gekog, had, sou, wou, kon, moes, mog*. - Waarom Dr. Bosman het Engels '*die mengeltaal by uitstek*' noemt en op dezelfde bladzij (n.l. blz. 68) van zijn *Oor die ontstaan van Afrikaans* aan het Afrikaans, vóór de invloed van het Engels, die naam niet wil geven, begrijp ik niet.

1) Deze op zich zelf reeds duidelike uitdrukking heeft Dr. R. L e n z aanleiding gegeven tot belangwekkende beschouwingen in zijn voortreffelik boek *El Papiamento*, Santiago de Chile, 1926, blz. 328-331.

2) Zie J.J. l e R o u x , *Handleiding in het Afrikaans voor Nederlanders*, Amsterdam, 1921 (blz. 16, 19: *vate, gate, gode, skote, rûe*; blz. 50, 51, *gebrag, gekog, had, sou, wou, kon, moes, mog*. - Waarom Dr. Bosman het Engels '*die mengeltaal by uitstek*' noemt en op dezelfde bladzij (n.l. blz. 68) van zijn *Oor die ontstaan van Afrikaans* aan het Afrikaans, vóór de invloed van het Engels, die naam niet wil geven, begrijp ik niet.

3) *Tijdskr. v. Wetensk. en Kuns*, 1928, blz. 145.

factor was; bij de aanraking met de slaventaal deden zich de twee vereisten voor: botsing en *ongelijksoortigheid*. Noch 't verwante Duits, noch het Frans der Hugenoten, waarvan verscheidene in Holland gewoond hadden, konden invloed van betekenis hebben tot een zo grote afwijking van de Europese taal, in geen geval binnen een of zelfs twee eeuwen.[1)]

Met het oog op de praktijk is men gerechtigd het Kreools nog krachtens een ander, niet linguisties kenmerk te omschrijven, n.l. als ‘een taal die in overzeese gewesten uit Europese talen in de mond van Afrikanen, Aziaten, Australiërs of Amerikanen is ontstaan.’ Een botsing als door mij bedoeld, laat zich in abstracto even goed voorstellen in Europa, b.v. op een verlaten eiland waar een nederzetting van Finnen of Basken plotseling in aanraking kwam met een even groot aantal Grieken. Maar zo zeer is de Europese beschaving één geworden, zo zeer heeft het verkeer alle Europeanen met elkaar (door vriend- of vijandschap) verbonden, dat in werkelikheid het onderstelde geval zich daar niet zou voordoen. Onder de Grieken zouden er stellig zijn die Frans kenden of Duits, en evenzeer onder de Basken of Finnen. Als de afzondering van het eiland lang duurde, zou een mengeltaal zich kunnen vormen, maar in geen eeuwen Kreools.

Het woord kreoliseren (kreolisering) wordt in twee betekenissen gebruikt: *a.* (transitief) een taal geheel of gedeeltelik Kreools maken; *b.* (intransitief) het op Kreools gelijken van een taal. In de laatste zin gebruikt b.v. Schuchardt het woord als hij spreekt van 't ‘kreoliserende Engels’, dat inderdaad door zijn eenvoudige vormleer, door zijn veelvuldig voorkomen van een zelfde woord als werkwoord, zelfst. naamw. of adjektief, gelijkenis vertoont met Kreools, soms een zeer bedriegelike, hoogst onjuiste gelijkenis, gelijk bij de z.g. ‘progressive form’; toch zal niemand het Engels Kreools kunnen noemen, wel een mengeltaal. Het zelfde geldt van 't Afrikaans.

1) Wanneer wel een sterk afwijkende taal zich voordoet, maar het plotselinge, de botsing, ontbreekt, dus waar ‘pénétration’ (al of niet ‘pacifique’) plaats heeft, komt in voor ons afzienbare tijd geen Kreools tot stand. Wat dan wel tot stand komt, is zeer verschillend en hangt af van velerlei. Men leze hierover wat R. Lenz heeft geschreven, in *Zeitschr. f. Rom. Philologie* XVII, 1893, blz. 188-24, onder de titel *Beiträge zur Kenntnis des Amerikospanischen*.

Dat gebruik in tweeërlei betekenis waaraan wij ons allen schuldig maken, verdient geen aanbeveling, maar is te verklaren uit de vage betekenis van het suffix *-iseren: magnetiseren* is iets, b.v. een staaf ijzer, magneties maken, maar ook iemand onder sterke invloed van een ander brengen, waarbij echter de behandelde persoon niet magneties wordt; in *populariseren* betekent de uitgang iets anders dan in *Pasteuriseren*, weer iets anders in *kritiseren, polariseren* enz.

Dr. A. Barnouw verklaart in zijn op persoonlik onderzoek berustend boek *Language and Race Problems in South Africa* (den Haag, 1934, blz. 21) dat mijn Maleis-Portugese theorie ‘is not popular in South Africa. It is felt to put stigma on the race of the Voortrekkers and on their language’. Dat bericht was voor mij niet nieuw. In 1899, na ontvangst van mijn *Het Afrikaansch*, schreef mij Prof. Brill te Bloemfontein, met betuiging van adhaesie aan mijn theorie, dat er in Afrika ‘een stille afkeer bestaat tegen aannemen van een dergelijken invloed op de taal van het voorgeslacht’. Een mondeling onderhoud in den Haag, en brieven uit 1905-1917, bevestigden die mededeling.

Nu is het wel eigenaardig dat juist datgene wat nog heden velen in Afrika hindert bij mij de sympathie voor Afrikaners en Afrikaans, reeds aanwezig toen ik in 1899 de studie van hun taal begon, door voortgezet onderzoek heeft doen toenemen. De taal van *Nederlandse* kolonisten heeft de invloed der Kreoolse taal ondergaan, en *Nederlanders* die van de omgang met gekleurde vrouwen; *Afrikaners* zijn er in geslaagd de stroom te schutten en in te dijken, *Afrikaners* hebben geleerd zich te onthouden van verkeer met slavinnen, *Afrikaners* eindelik hebben in de twintigste eeuw de taal die eens gedreigd had Kreools te worden tot voertuig van een bloeiende letterkunde gemaakt. Een Nederlander bewondert hoe zij het onaanzienlike geëerd hebben gemaakt, en zouden zij zelf niet fier zijn op dat werk?

Wassenaar.

D.C. HESSELING.

Enkele gegevens betreffende de Noord-Hollandse volkstaal in de zeventiende eeuw.

In het werk over het dialect van Drechterland[1)] constateert en betreurt Dr. Karsten het ontbreken van geschriften in de echte Westfriese volkstaal van de zeventiende tot de negentiende eeuw. Aan de in dit opzicht inderdaad zeer povere lijst van oude bronnen[2)] kan men echter een enkele titel toevoegen. In een aan de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde toebehorend bandje, dat o.a. de eerste druk van W.D. Hooft's *Jan Saly* en diens klucht *Door-trapte Meelis de Metsselaer* bevat, is een pamflet, acht bladzijden groot, gebonden met de titel:

Een | VVester-Poorts | Praatjen. | Ghespeelt door dese Personagien. | Remmet Coeje-clauwer, Dirck Slodder, | Heyndrick Goesmoes, en Ariaan Modder. | (Vignet) | Gedruckt, Anno 1618.[3)]

De naam van de schrijver (die tekent met de zinspreuk: *Elck wacht hem*) en de plaats van uitgave van deze samenspraak in

1) Dr. G. Karsten, *Het Dialect van Drechterland* I, Purmerend 1931, p. 10 vv.
2) idem, p. 5 vv.
3) Pamflet *Catalogus-Knuttel* No. 2698 op de Koninklike Bibliotheek wijkt, wat de druk van de eigenlike tekst betreft, in niets af van het Leidse exemplaar; de titel luidt echter: *Den Boeren-Slach Gheslaghen Door dese Personagien*.... enz., *Ghedruckt, Anno 1618*. Deze 'uitgave' wordt ook vermeld in de *Catalogus-Tiele* No. 1520. Een druk van 1634, met enkele varianten, tendele verbeteringen van drukfouten, eveneens zonder vermelding van schrijver en uitgever, vermeerderd met *Een t'samensprekinghe van twee Schager Boeren, Die te met onder den Zeedijck laghen te loeren*, bevindt zich ook in de Kon. Bibliotheek (*Catalogus-Knuttel* No. 4350; de titel begint met: *Den Noordtschen Boeren-Slach*...., enz.). Tenslotte treft men daar ook (*Catalogus-Knuttel* No. 4351) een uitgave aan, gedrukt te Amsterdam bij Pieter Pietersz. Jager, zonder vermelding van jaartal; bovengenoemde 'samenspreking' staat hier op de keerzijde van het titelblad. De bibliotheek van Meulman (*Catalogusvan der Wulp* No. 1592) bevatte waarschijnlik een exemplaar van deze bewerking; de catalogus vermeldt echter als drukker: Pieter Pietersz. Dapper. De drie laatstgenoemde edities hebben in de titel *Heyndrick Groesmoes* in plaats van *Goesmoes*.
De varianten komen, indien nodig, nog ter sprake.

verzen worden niet vermeld. Toch is het niet aan twijfel onderhevig, of we hebben hier te doen met een werkje, dat zijn plaats van handeling te H o o r n heeft en de echte Hoornse volkstaal tracht weer te geven. In de eerste plaats wijst de titel daarop: Hoorn had inderdaad een W e s t e r p o o r t [1]. Duideliker spreekt de inhoud: vier mannen uit het volk houden een buurpraatje bij de Westerpoort; natuurlik gaat het over de chronique scandaleuse van de hoge Magistraatspersonen, over de politiek en over de godsdienst. De strijd tussen Remonstranten en Contra-Remonstranten staat in het middelpunt van het gesprek; uitvoerig wordt de nieuwe Vroedschap besproken, aangesteld door de Prins, zoals wordt verteld. Tenslotte zinspeelt een van de sprekers op een tocht, niet lang geleden door enige burgers van de stad ondernomen naar het in de buurt liggende G r o s t h u y s e n om daar de Gomaristen te straffen. Dit alles past uitstekend bij de gebeurtenissen te Hoorn tijdens het Twaalfjarig Bestand: in October 1618 verzette Prins Maurits aldaar de wet en bracht de Contra-Remonstranten op het kussen, niet lang nadat de oorspronkelik Arminiaans-gezinde Vroedschap, met de hulp van een schout en een troepje knechts en burgers, de onenigheid op het stuk van de religie in de naburige kerkelike gemeente Grosthuysen-Avenhorn (voorlopig) ten gunste van de Remonstranten had beeindigd.[2]

De schrijver laat zijn personen hun eigen taal spreken, maar evenmin als Bredero, Hooft, Coster e.a. in hun kluchten en blijspelen consequent blijven bij het weergeven van het Amsterdams dialect, vermijdt hij vormen, die niet Noordhollands zijn, b.v. *achter, af, dese, duwen, een, eerst, ghegheven, na*, enz. De algemeen-Hollandse en de speciaal Noordhollands-Westfriese vormen overwegen echter. Een kort overzicht van de voornaamste gevallen moge hier volgen; of bepaalde vormen ook buiten het Hollands voorkomen, blijft buiten beschouwing:

I. Klankleer, vocalisme.

1. Tot vele, soms alle Hollandse dialecten behoorden en/of behoren: *of, mit, kijnt* en *pyntje* (= pintje; rijmend op *brandewijntje*, dus niet een spellingvariant; nòg modern dialecties *pijntje*; vgl. ook Langendijk, *Don Quichot: tinne peintje: heintje*),

1) Van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek* V. Gorinchem 1844, p. 104.
2) idem IV, Gorinchem 1843, p. 989 v.

nou, deur (= door), *vuer, te vueren, suen, huer, deuse, tueghen, luy* (= lieden), *stick*, 1. 3. sg. *sel*, part. *besteken*.

Evenzo *ayghen, mayt* en de klinker van het participium *sayt* (= gezegd), waarbij *seyt* slechts een spellingvariant is, verklaarbaar uit het feit, dat *ai* en *ei* steeds neiging vertonen in elkaar over te gaan; vergelijk trouwens Oudbeierlands *aige* en Drechterlands *aigen*, maar Zaans *eige*(*n*)[1]. Evenzo de vormen met *ie* uit Westgerm. *ai: bien, gien, ien, mienen*, daarbij *biemsterjaan, biemster-langt*[2]. Ook komt *twie* voor, dat in het moderne Drechterlands verouderd is.

2. Speciaal Noordhollands is de *ce* voor oude $\hat{e}_1$ in: *deer, leeten, nee, reet, street, weer* (bijw. en bnw.). Niet uitsluitend Noordhollands is 3. sg. praet. *beerde* (= ging te keer). Andere woorden, b.v. *gaan, staan; jaar, claar, quaat, rasen* hebben ook in het tegenwoordige Drechterlands géén *ee*; het nog voorkomen van *jeer, kweed* en *reze* in het Zaans kan er op wijzen, dat sommige van deze 17de-eeuwse en moderne vormen met *a*(*a*) 'litterair' of algemeen-beschaafd zijn.[3]

De *ee* in *peerd* en *sweerd* is ook eerder Noord- dan Zuidhollands, evenzo het achtervoegsel -*schip* in *vroetschip*. De *ei* in de eigennaam *Heyndrick* is misschien van Friese oorsprong, kan echter ook onder Zuidnederlandse invloed zijn ontstaan.[4]

3. Vergelijk verder *erch* met Drechterlands *erreg*[5], *erm* met drl. *errem, vercken* met drl. *verken, barsten* met drl. *barste, garst* met drl. *garst, vard* (= ver) met Zaans *var* (echter drl. *veer*), *kerck* met drl. *kerrek, guster* met drl. *guster*[6], *bewumpelen* met za. *wumpel, gut* (in de bastaardvloek *hy gut*) met drl. *gut, nuw* met drl. *nuw, vrooch* met Assendelfts *vroger*[7], *ghenoch* met drl. *genog, dul* (in de betekenis van: zeer boos) met za. *dul* (= idem), *sock* (= zulk) en *plockjen* met za. *zòk* en *plokken* (naast *zuk* en *plukken*; bij deze woorden ook *mosket*?), *kneppel* met drl. *kneppel*. Niet al deze vormen zijn alléén Noordhollands; van de geografiese verbreiding staat in vele gevallen niets vast.

1) Dr. A.C. de Jong, *H.L. Spiegels Hertspiegel*, Amsterdam 1930, p. 34.
2) Dr. G.J. Boekenoogen, *De Zaansche Volkstaal*, Leiden 1897, p. XXVI.
3) Van Haeringen, *Nieuwe Taalgids* XXVI, p. 314-5.
4) Johan Winkler, *Friesche Naamlijst*, Leeuwarden 1898, p. 154.
5) De fonetiese spelling van de diverse dialectgrammatica's heb ik, terwille van de eenheid, in gewone omgezet.
6) In de druk van 1634: *gister*.
7) Boekenoogen, p. XXXI; in de druk van 1634 vindt men: *vroech*.

Merkwaardig is de *eu* in: *steuren, meughen* (beide nog wel in het Zaans, maar verouderd), *jueden, grueninghen* (= Groningen. Beide vormen in drl., noch in za.).

4. Dat ook hier *vyer* (= vuur) voorkomt, bewijst nog eens, dat we de ongeronde vorm niet zonder meer voor 'litterair' mogen verklaren, wanneer hij in Hollandse geschriften voorkomt; zowel Middeleeuwse Hollandse teksten, Amsterdamse schrijvers van de 17de eeuw als moderne Hollandse dialecten kennen deze vorm naast die met geronde vocaal.[1)]

II. Klankleer, consonantisme.

1. Zeer talrijk zijn de gevallen van gutturalisatie van *n* voor dentalen na een donkere vocaal: *hangt, hongdert, iemangt, langt, mongt, ongder, ongs*, praet.plur. *vongde, wangt, wongder*. Het moderne Drechterlands kent dit verschijnsel niet (meer?), in het Zaans vindt men nog enkele sporen.

2. Eveneens niet meer in de tegenwoordige taal aanwezig is de *ft*, die elders in *cht* is overgegaan: *affter, safjes* (= zachtjes).[2)]

3. Van de talrijke gevallen van assimilatie zijn merkwaardig: *sock* (= zulk), drl. *zuk*, za. *zòk* en part. *sonnen* (= gezonden), vgl. za. *winne, vinne* (= winden, vinden).

4. Vergelijk *barndewijntje* met za. *Barnde gat, laan, wiel*, enz.[3)]

5. De benaming *Benist* (voor: Menist) is nog in het Noordhollands gangbaar.

III. Vormleer.

1. Een pluralisvorm op *-s* (elders *-e*(*n*)): *moskets*.

2. Als biezondere diminutieven komen voor: *sontje* en *mantje*, van *zon* en *man*. De laatste vorm luidt in het moderne Drechterlands *manje*, in het Zaans en in enkele oude bronnen van het Drechterlands echter *mantje*.[4)]

3. Naast *him* (en *hem*) voor de dat.ac..sg. van *hij* komt twee keren voor: *hun*, voor *hum*?

De aanspreekvormen zijn slechts *je* (*ie*) of *jij* (*jy, iy*); in plaats van het huidige *oos* staat *ongs*.

1) Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek* s.v.; Dr. F.A. Stoett, *G.A. Brederoo's Moortje*, Zutphen 1931, p. VIII; Boekenoogen, kolom 1176.
2) Vergelijk echter Boekenoogen, p. XLIII.
3) Boekenoogen, kolom 34.
4) Betje Wolff gebruikt in de *Gryzaard* (vertoog No. 65) voor het 'Biemster' dialect *manje* (: *oranje*).

4. De participia praeteriti missen het praefix *ge-*: *schiet, hoort, hadt, nomen*, enz., voor *geschied*, enz.; vergelijk 1.sg.praes. *loof*. De 3.sg.praet. *beerde* is afkomstig van het verbum *baren, beren* (in het Zaans nòg *bere*).[1)]

5. Zie voor de 3.sg.praet. *worde*(*n*) de verouderde Zaanse vorm *worde*[2)], voor 3.sg.praes. *het*, 3.plur.praes. *binne*(*n*), 3.sg. praet. *spoogh* en 1.sg.praes. *sien* de gelijkluidende moderne vormen in Drechterland en elders in Holland; de infinitief *sinnen* (= zijn) wordt ook door de Amsterdamse tijdgenoten gebruikt; 1.sg.praes. *ken* en inf. *legghen* voor *kan* en *liggen* zijn nòg in Holland gewoon; inf. *cunnen* (ééns *cunen* gedrukt, stellig een drukfout en zonder enig verband met *keunen* bij Bredero e.a.[3)]) is nu geheel vervangen door *kenne, kinne*; het sg.praet. *cost* (naast *cond*) bestaat nog in het Zaans, maar als verouderde vorm.

IV. Syntaxis.

1. Vergelijk met Drechterlands *te kerrek, te bed*, enz.: *te boord. Over ien jaar twie drie* betekent, evenals nu: twee of drie jaar geleden.

2. Een ongewone volgorde van infinitieven vinden we in: *sou je dat wel staanden houwen durven*?, echter in het rijm.

3. Met het Drechterlandse gebruik van: *'t is Jannes* voor: het is van Jan, mag men misschien vergelijken: *tot Isaacx of tot Jan Pieters ses*[4)] voor: in de herberg van Isaäc of van Jan Pieters, bij Isaäc of Jan Pieters.

V. Biezondere woorden en spreekwijzen.

Woorden, min of meer tot het Noordhollands beperkt, zijn: *ondieft, op de remel-Stoel raecken* (= praatstoel), verder het woord *bors* (= beer), indien dit aanwezig is in de naam van een herbergier: *Arent in de Bors*, de eigennamen *Remmet* en *Rieuwert* (ook Fries).

De volgende woorden komen, behalve in het Noordhollands, ook elders voor: *gortighe Verckens, hollebolligh* (= ongelijk, n.l.

1) *Woordenboek der Nederlandsche Taal* II s.v. *baren, beiren, beren*.
2) Het moderne Drechterlands heeft *wier*; Johan Winkler (*Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*, 's-Gravenhage 1874, deel II, p. 41) noteerde echter nog in 1870 voor het in Drechterland gelegen Benningbroek *wordde*. Zie ook Stoett, *Moortje*, p. XIV.
3) De overige drukken hebben: *cunnen, kunnen*.
4) In de druk van 1634: *Jan Pietersses*.

hollebollighe grillen), *luttje, buys* (= dronken) in: *Jan altijt-buys, kuyl* (= inham van de zee) in: *dicke Ott op de kuyl*; bij Amsterdamse schrijvers van de zeventiende eeuw komen ook voor: *eleman, huy-nochtend, nee Caepdegrijp varen, de kneppel in het hondert werpen, lestent* (= onlangs), *Stoepschijters* (= schoutendienaars, hier niet spottend gebruikt[1]), *verbrild* (in *verbrilde Papisten en Coornhertisten*, van de Remonstranten gezegd; een verzachtende uitdrukking voor: *verbruyd*, dat ook in dit stukje voorkomt).

Opmerkelik zijn: 1. van een interessant politiek dispuut, in een herberg gevoerd, wordt gezegd: *je had ter een paartjen an verkeken; paartjen* is vermoedelik de in de 17de en 18de eeuw voorkomende naam voor een bepaalde hoeveelheid bier, vgl. *om een paartje wedden*.[2]

2. de woorden *Coeje-clauwer*, blijkbaar voor: slager; *schop*, voor: slet, deerne (vgl. *schobbe* = schooier, slons). Verder de naam van de herberg *de roo-Mullen*[3] en de eigennaam *Jan Loenssen* (van de mansnaam *Loen*).

Den Haag.
W.G. NOORDEGRAAF.

De beleefdheidsvorm *u* omstreeks 1800.

Over de beleefdheidsvorm *u* (nom.) is in dit tijdschrift al veel geschreven.[4] De ontwikkelingsgang staat ons na dit alles duidelik voor ogen: *UE* werd uitgesproken als *uwé*, hieruit ontstond *uwe* en dat ontwikkelde zich onder invloed van de dat. acc.-vorm *u* tot een nom.-vorm *u*. Ik wil echter nog wijzen op een tekst, die ik nog niet vond aangehaald in dit verband en die mij toch van

1) Stoett, *Moortje*, aant. bij de verzen 2231, 2233.
2) *Woordenboek Ned. Taal* XII, s.v. *paartje*.
3) In Th. Velius, *Chronyck van de Stadt van Hoorn*, Hoorn 1604, *Chronyk van Hoorn*, Hoorn 1706 en in C.A. Abbing, *Geschiedenis der stad Hoorn*, Hoorn 1841-'2 heb ik deze naam niet kunnen vinden (vgl. Boekenoogen, kolom 852: *de Roô-molen*, op de Koog), evenmin als de straatnaam: *proofsteegh* (bij *prove* uit *prebende*??, zie *Middelnederlandsch Woordenboek* VI, s.v. *provende* en Boekenoogen, s.v. *Provenstuk*, de naam van een stuk grond in Kennemerland).
4) J.H. Kern, N.T. 5, 120 en 21, 18, J.W. Muller, N.T. 20, 161 en 21, 141. Vgl. ook N.T. 19,123 en 203.

enig belang lijkt, omdat hij ons een vrij duidelik inzicht geeft in de verhouding van de verschillende Hollandse aanspreekvormen omstreeks 1800. Ik bedoel de brievenverzameling, die in 1873 is uitgegeven onder de titel *Mr. W. Bilderdijk's Eerste Huwelijk*. Hierin zijn voor ons doel van belang de brieven van Bilderdijks eerste vrouw, Catharina Rebecca Woesthoven, en van zijn oudste dochter Louise. Beiden schreven een verre van onberispelik Nederlands en hun brieven zijn daarom leerzaam voor de omgangstaal dier dagen. De brieven van Mevr. Bilderdijk lopen van 1795 tot 1798, van Louise zijn Nederlandse brieven meegedeeld uit de jaren 1800 tot 1802 (bovendien nog een klein briefje uit 1806). Mevr. Bilderdijk is geboren in 1763, Louise in 1785. Mevr. Bilderdijk woonde, toen zij haar brieven schreef, een kleine twintig jaar in Den Haag, Louise was er geboren en woonde er tot haar twaalfde jaar. Beiden kunnen dus wel geacht worden het Haagse taalgebruik in de laatste jaren van de 18e eeuw te weerspiegelen.

Bij Louise is het gebruik van de aanspreekvorm volkomen duidelik. Zij gebruikt bijna nooit *gij*. Ik tekende maar twee plaatsen daarvan aan, *B's E.H.* p. 323 en 349. *U* gebruikt zij ook zelden. Op p. 339 vindt men een paar voorbeelden. In alle andere gevallen gebruikt zij *Uw* of *Uwe*, altans in de eerste jaren van de briefwisseling. In 1802, als Louise uit Hannover naar Utrecht verhuisd is, duikt een enkele maal *UE* of *UEd* op. Voorbeelden hiervan op p. 348 vgg. *U, Uw* en *Uwe* (c.q. *UE*) worden door elkaar gebruikt in dezelfde brief en dezelfde zin en ook in alle naamvallen. Ik geef hier een kleine bloemlezing: ‘Mevrouw Strube verzoekt mij, om aan Uwe te zeggen, dat Uw het niet kwalijk moest nemen....’ (p. 331); ‘Dank zij Uw nog, waarde Vader, voor de goedheden, die Uwe mij in het voorgaande jaar bewezen hebt.’ (p. 332); ‘Maar, waarde Vader, U schrijft mij, dat Uw maar een dag hier blijven wil. O! als het mooglijk is, zoo blijv' doch langer hier; een dag is zoo kort voor een halv jaar, dat ik U niet gezien heb; doch, Vader zooals Uw het schickt, zoo ben ik te vreeden.’ (p. 339); ‘Kont Uwe in mijn ziel zien, Uw zoud bemerken, hoe nedergeslagen hij is.’ (p. 324); ‘UE. vraagt mij, hoe of ik het heb?’ (p. 348); (Ik heb vernomen) ‘dat Uw thans weder geheel beter is, en doet mij nu vooral hoopen, dat ik spoedig tijding van UEd. zal ontvangen.’ (p. 351), Zoals men ziet, volgen achter *Uw* en *Uwe* zowel werkwoordsvormen van de 2e als van de 3e persoon (Uwe hebt, Kont Uwe, Uw wil, Uw is).

Daar de brieven van Louise een volstrekt ongekunstelde indruk maken en merkwaardig konsekwent zijn in het gebruik van *Uw* en *Uwe*, moet men m.i. wel besluiten, dat Louise ook in het mondeling verkeer met haar vader deze vormen gebruikt zal hebben. In beschaafde Haagse kringen spraken op het eind van de 18e eeuw de kinderen de ouders dus al met de *u*-vorm aan. Voorts ziet men, dat toen *Uwe* en de dat. acc.-vorm *u* al geheel door elkaar gelopen waren. *Uw* en *Uwe* hadden echter blijkbaar nog de overhand boven *u*. Waarschijnlik zal Louise, waar zij *U* schrijft, van haar normale fonetise spelling afwijken door schoolse invloed. Het omgekeerde is immers onmogelik: alleen haar eigen gehoor kan haar *Uw* en *Uwe* hebben leren schrijven, niet de school.

Na de dochter de moeder. Mevr. Bilderdijk schrijft geregeld *gij* in de nom., *U* in de dat. en acc. Vrij geregeld gebruikt zij ook de vorm *U* voor het possessief (naast *uw*). *Uw* als pron. pers. komt bij haar heel zelden voor. Een voorbeeld vindt men op p. 302: '....die ik wel konde naagaan, dat Uw aangenaam zouden wezen.' *Uw* als nom. van het pron. pers. heb ik niet aangetroffen. Daarentegen wel een enkele maal *U Ed.* en iets vaker *U*. Dit is dus wel een opmerkelik verschil tussen de brieven van Mevr. Bilderdijk en die van Louise. Bij deze laatste zijn immers *Uwe* en *Uw* in de meerderheid. Daar beiden toch wel dezelfde vormen gebruikt zullen hebben, moet men bij Mevrouw B. een sterkere schoolse invloed aannemen. Ik geef hier de gevallen, waar zij *U* in de nom. gebruikt: 'Want zo, dat God verhoede, U eens vóór Vader kwam te vallen....' (p. 176); 'hij begrijp 't net als U.' (p. 193); 'maar wanneer de drie jaar om zijn, zal U wederkomende ten minste nog 50 meerder moeten verwoonen voor 't vervolg.' (p. 202); 'Schubart heeft mij dezen morgen laten offreeren, om U mijn brieven onder zijn coevert te bezorgen, 'twelk ik aangenomen heb te doen, en deze bekomt U alzoo.' (p. 221); 'Nu kan U begrijpen, hoe ik 't heb.' (p. 226). Al deze voorbeelden zijn uit het jaar 1795. Ze zijn dus wel, naar ik meen, de vroegste die tot dusver gevonden zijn. Wat leren zij ons echter over 't gebruik van de *u*-vorm? Zei Mevr. B. in het mondelinge verkeer '*u*' tegen haar man? De vormen zijn immers per ongeluk uit de spreektaal in de schrijftaal gedrongen, want normaal gebruikt Mevr. B. *gij*, zoals zij het op school geleerd had. Mij dunkt, men moet hieruit wel besluiten, dat echtgenoten in bepaalde omstandigheden elkaar met *u* (d.i. *uw, uwe*) aanspraken. In gemeenzamer

ogenblikken gebruikten zij echter ongetwijfeld *je*, zoals wij ook uit Mevr. B's brieven kunnen opmaken. Eenmaal schrijft zij nl. aan haar man (p. 212): 'Je weet zeker, dat zijn broeder Witte Tulling aan een beroerte overleden is.' Een ander maal (p. 248) voert zij haar zwager Elter sprekend in: 'Maar het is vervloekt slegt, om dan in spot, in zoo veel leet mij toe te duwen: "wel, nou ondervin je eens, met wat een groot man je getrouwd ben; kon je er nou maar van eeten!" en dit doet Elter kwazie al laggende.' *Je* was toen dus niet zo zeer de vorm der vertrouwelikheid, als wel de vorm der gemeenzaamheid. Brieven, hoe vertrouwelik ook, schreef men niet in gemeenzame stijl. Daarvoor was brieven-schrijven een te deftige handeling. Even goed als trouwens toneelspelen. Door het toneel werd het leven ook op een ander plan gebracht dan van het gemeenzame dagelikse verkeer. Er zullen tot op heden nog wel mensen zijn, die in een brief nooit *je* of *jij* gebruiken en Busken Huet protesteert ergens nog tegen het tutoyeren op het toneel. Dit is algemeen bekend en men verwacht het ook op het eind van de 18e eeuw niet anders. Maar het lijkt mij wel zeer merkwaardig, dat er toen ook in de dagelikse omgang een zodanig verschil van levensstijl onderscheiden werd, dat men, naar de houding van het ogenblik, dezelfde persoon beurtelings met *je* en *uw* (*uwe*) kon aanspreken. De gevoelswaarde van het verschil tussen *je* en *uw* is toen beslist anders geweest dan tegenwoordig.[1)]

Gezien het feit, dat op het einde der 18e eeuw de *u*-vormen in de beschaafde Haagse spreektaal door kinderen tegenover de ouders regelmatig en tussen echtgenoten onderling occasioneel gebruikt werden, moeten deze vormen toen al geruime tijd in zwang zijn geweest. Zij moeten de tijd hebben gehad om van het hoofse in het huiselike verkeer te dringen. Een probleem is het nog, hoe het met de uitspraak *uwé* in die tijd en in die kringen stond. Als Louise en Mevr. B. *U E.* gebruiken, is dit dan aanduiding van uitspraak of enkel traditionele spelling? Het is uitgesloten dat *uwé* toen in de vertrouwelike taal thuishoorde, maar was het vormeliker of toen reeds minder beschaafd (zoals later)? Het is moeilik hier een bevredigend antwoord op te geven. Waar-

1) Prof. de Vooys herinnert me aan een plaats bij Kalff (VI, 497), waar K. uit een toneelstuk van Barbaz, 'De Gelijkheid' (1795), aanhaalt, hoe een vrouw zich erover beklaagt, dat haar man 'jij' en 'jouw' tegen haat gebruikt.

schijnlik is de vorm *uwe* uit *uwé* wel ontstaan in de vertrouwelike omgangstaal der beschaafden. Het *uwé* der onbeschaafden heeft nooit tot hun vertrouwelike taal behoord, want het werd alleen tegen meerderen, niet tegenover gelijken gebezigd, in tegenstelling met het *uwe, uw, u* der beschaafden. Men zou willen besluiten, dat de onbeschaafden alleen maar een niet-vertrouwelik *uwé* konden overnemen, als de beschaafden een niet-vertrouwelik *uwé* gebruikten. Mogelik is de toestand in de beschaafde Haagse kringen op het einde der 18e eeuw dus als volgt geweest: *uwé* (*UE*) niet-vertrouwelik tegenover vreemden en hogergeplaatsten, *uwe* en *uw* vertrouwelik tegenover meerderen, vertrouwelik met een zekere waardigheid tegenover gelijken, *je* in iedere verhouding tegenover minderen, gemeenzaam tegenover gelijken, *gij* uitsluitend bij officiële toespraken en andere nabootsingen van geschreven taal.

Als de zaken zijn, zoals ze hier worden voorgesteld, en *je* en *u* met verschillende gevoelswaarde beide in de vertrouwelike omgang tussen gelijken gebruikt werden, is het geheel begrijpelik, dat men het nuanceverschil niet altijd in het oog hield. Bij 19e-eeuwse schrijvers vindt men vaak in dezelfde zin *je* en *u* gebruikt, waar zij de beschaafde omgangstaal trachten weer te geven, bv. in De Nichten van Helvetius van den Bergh. Vooral in de nom. van het pron. pers. wordt dan *je* gezegd, terwijl de objektsvorm *u* en het possessief *uw* is. Op zichzelf beschouwd zou dit verschijnsel even goed als het indringen van de objektsvorm van *gij* uit de schrijftaal in de spreektaal verklaard kunnen worden, doordat *jou* als onbeschaafder dan *je* gevoeld wordt en dus licht door *u* vervangen kan worden, terwijl *je* in zwang blijft. Helemaal weggesijferd behoeft deze neiging om de gemeenzame *je*-taal te veredelen ook niet te worden, maar met het oog op de brieven van Mevr. Bilderdijk lijkt het mij toch waarschijnliker, dat *je* in de nom. later *u, uw, uwe* weer gedeeltelik verdrongen heeft, na vroeger in alle naamvallen door de derivaten van *UE* verdrongen te zijn in de waardig-vertrouwelike taal.

Zwolle.

K. HEEROMA.

Aankondigingen en mededelingen.

De Nederlandse 'expansie' in Duitsland trekt in de laatste jaren sterk de aandacht van verschillende onderzoekers. Nadat onlangs Muller in dit tijdschrift,[1] naar aanleiding van een artikel van Mitzka, een samenvattend overzicht heeft gegeven, zijn er alweer nieuwe studieën over dit onderwerp verschenen.[2] Hier moge in dit verband gewezen worden op een boekje van Fritz Karg, Flämische Sprachspuren in der Halle-Leipziger Bucht[3]. De schrijver geeft hierin een overzicht van de kolonisatie in Noord-Duitsland, vooral in de 12de eeuw, en bespreekt zodoende niet alleen die door de Vlamingen, maar ook die door de Hollanders e.a., waarbij het wel eens moeilik blijkt, de begrippen Nederlands en Nederrijns uit elkaar te houden. Dat inderdaad allerlei Nederlandse stammen aan de kolonisatie hebben deelgenomen, blijkt o.a. uit Helmold, die, wanneer hij het heeft over de daden van Albrecht de Beer (midden 12de eeuw), zegt:[4] *misit Traiectum et ad loca Reno contigua, insuper ad eos qui habitant iuxta oceanum et patiebantur vim maris, videlicet Hollandros, Selandros, Flandros, et adduxit ex eis populum multum nimis et habitare eos fecit in urbibus et oppidis Sclavorum*.

Op het histories overzicht volgen de taalkundige gegevens. Dat 'eine ndl.-nd. Sprachschicht.... im 12. Jahrhundert als sprachliches Substrat in hiesiger Gegend gesessen haben [dürfte]'[5], blijkt niet alleen uit de eigenaardige klankontwikkeling in de buurt van Leipzig, maar ook uit de woordenschat. Men vergelijke b.v. *paander* (< mlt. *panarium*[6]: *Bähnert, kik-vors: Kecke, hark: Harke* e.a. De stof is, doordat het meermalen leenwoorden betreft, nauw verwant aan die, welke door Frings in zijn 'Germania Romana' is behandeld. Zo vraagt men b.v. bij het woord *Kaldaunen* 'ingewanden', dat door Karg als een Keuls volkswoord wordt aangewezen, welke weg deze ontlening aan 't Romaans gevolgd is. Alles te zamen genomen, een interessant boekje, ook voor Nederlandse taalkundigen.

M.S.

1) N.T. 27, 77 v.v.
2) O.a. een van dezelfde Mitzka ZO NF. 9, 3 v.v.
3) Teuthonista Beiheft 8 = Frings und Karg, Mitteldeutsche Studien Heft 6 (1933).
4) Helmoldi presbyteri Chronica Slavorum I 88 (Mon. Germ. S.S. XXI).
5) Blz. 52.
6) Vgl. V. Haeringen N.T. 28, 104.

Duitse dialektstudie.

De studie van de dialekten heeft in de laatste tien jaar een dusdanige omvang aangenomen, dat er behoefte bestaat aan een ‘Prinzipienlehre’; immers voor ieder taalkundige is het nodig te weten, wat de dialektgeografie wil en kan, welke de voornaamste problemen zijn en wat er tot nu toe is gepresteerd. Bach heeft, vooral steunend op het werk van Frings, in een pas verschenen boek ‘Deutsche Mundartforschung’[1] getracht, zulk een wegwijzer voor het Duitse taalgebied te geven. Hij begint met een histories overzicht om dan een afzonderlik hoofdstuk te wijden aan Wenker's Sprachatlas. Daarna komt de ‘Deutung der Sprachkarten’ ter sprake: de kwestie van de dialectgrenzen, de isoglossen, de kernen en periferieën, terwijl een groot aantal kaarten op gelukkige wijze begrippen als kontaminatie, hyperkorrekte vormen, relikten, betekenisdifferentiëring illustreren. Voorts wordt de samenhang van dialektgeografie en verwante gebieden, zoals volkskunde en toponymie, besproken; terecht merkt de schrijver op, dat, al moet dan ook soms de eigelike taalkunde op de achtergrond treden, daardoor echter ‘Ausblicke eröffnet und Aufgaben gestellt worden sind, von denen die Textphilologie sich nichts hat träumen lassen’.[2] Bij de behandeling van de ‘Aufgaben der deutschen Dialektgeographie’ wordt erop gewezen, dat de onderzoekingen tot dusver in de eerste plaats de klanken, in mindere mate de vormen, en de woorden betreffen; dat daarentegen de woordvorming en de syntaxis te veel verwaarloosd zijn. Ten slotte eist B. voor de dialektgeografie de belangrijke plaats op, die haar toekomt in de taalwetenschap: ‘Allzu lange hat die deutsche Grammatik wie die Sprachwissenschaft, in verknöcherndem Betriebe befangen, sich dünkelhaft vor der aufstrebenden Mundartforschung verschlossen’.[3] ‘Wer weiterhin ohne gründliche Kenntnis der deutschen Mundarten und ihrer geschichtlichen Entwicklung und nur auf Grund der schriftlichen Quellen sich mit unserer Muttersprache beschäftigt, gleicht einem Botaniker oder Zoologen, der nur Petrefakte, Herbarien oder Museen studiert und mit geschlossenen Augen vorüber geht an der lebendigen Natur der weiten Gotteswelt und ihrem unendlichen Reichtum’.[4]

1) Streitberg's Germanische Bibliothek Erste Abt. 1. Reihe Bd. XVIII (1934).
2) Blz. 102.
3) Blz. 117.
4) Blz. 125.

Hier en daar werpt de schrijver ook een blik op de dialektstudie buiten zijn land; zo vergelijkt hij de Franse en de Duitse taalatlas; zo ontmoet men er de namen van Nederlandse dialektgeografen. Maar in hoofdzaak worden de problemen behandeld aan de hand van de Duitse en in 't bizonder van de Rijnse dialekten, ‘nicht nur deshalb, weil diese mir besonders naheliegen, nicht nur deshalb, weil sie am gründlichsten und vorbildlichsten durchforscht sind, nicht nur, weil sie besonders anschaulich, einprägsam und klar sind - sondern vor allem, weil es von dem in diesem Buche ausschlaggebenden didaktischen Standpunkt aus ein unverzeihlicher Miszgriff wäre, eine Fülle von im Raume nicht zusammenhängenden und nur in der Idee miteinander zu verbindenden Einzeltatsachen dem den Eingang zur Mundartforschung suchenden Leser vorzuführen’.[1)] Het minst gelukt schijnen mij de laatste hoofdstukken, in 't bizonder het laatste ‘Von der Lebensbezogenheit der deutschen Mundartforschung’, waar de politieke aap duidelik uit de mouw komt. Maar in 't algemeen verdient dit boek in de handen te komen van ieder, die met dialektstudie begint, terwijl ook de meer gevorderde het niet zonder nut ter hand nemen zal.

M.S.

In aansluiting bij Schönfeld's bovenstaande aankondiging vestigen wij de aandacht op een tweede publicatie, eveneens bestemd om in te leiden tot taalgeografiese studie, nl.: Friedrich Maurer: *Volkssprache. Abhandlungen über Mundarten und Volkskunde, zugleich eine Einführung in die neueren Forschungsweisen*, mit 21 Kartenbildern im Text (Erlangen - Palm und Enke - 1933. Prijs M. 5.-). Deze bundel bevat acht opstellen en voordrachten, waarvan de titels reeds aanduiden dat ze van principiële betekenis zijn. De drie eerste handelen over *Volkssprache, Volkssprache als Teil der Volkskunde* en *Geographische und soziologische Betrachtung in der neueren Sprachgeschichte und Volkskunde* (een nog ongedrukte Antrittsvorlesung). Hier wordt uiteengezet hoe de studie van volkstaal, met alle karakteristieke eigenaardigheden past in het bredere kader van de volkskunde. No. 4 en 5 (*Der Atlas der deutschen Volkskunde, Die deutschen Mundarten und ihre Erforschung*) geven, evenals No. 3, een kijkje in de methode van het Duitse dialektgeografies onderzoek, waaraan de schrijver voor Oberhessen - blijkens de vele toelichtende kaartjes - zelf ijverig deelgenomen heeft. No. 6 handelt over *Der Verkehr als*

1) Blz. XIII.

sprachgestaltende Kraft, en toont met voorbeelden aan, welke woorden wèl en welke niet aan het verkeer weerstand bieden. De in volkstaal veelvuldig voorkomende contaminatie wordt besproken en met voorbeelden toegelicht in No. 7 (*Über Arten der deutschen Wortbildung, besonders Wortkreuzungen*), terwijl ten slotte in een beschouwing over *Sprachwandel und Lautgesetz* met kritiek en bezonnenheid een veelbesproken vraagstuk behandeld wordt.

Nomina geographica neerlandica. Het onlangs verschenen negende deel van dit werk (Leiden - E.J. Brill - 1934, 160 blz. Prijs f 4,30) heeft weer een rijke inhoud. M. Schönfeld geeft een degelik overzicht van *Het onderzoek der plaatsnamen van Nederlandse oorsprong in de laatste jaren*, zowel in Noord-Nederland als in Zuid-Nederland. - A.A. Beekman handelt over *Hypercorrecte vormen bij plaatsnamen* (b.v. Terheide, Goederede, Bommenede, Ammerzoden). - W. de Vries bespreekt *Het eerste lid van Dordrecht* en een groot aantal *Groninger plaatsnamen*. - P.L. Tack bespreekt *Walchersche plaatsnamen* en C.A. Kuysten *Eindhovensche plaatsnamen*. - J. Prakken bestudeerde *De Esch te Enter* met de daarbij behorende namen. - J.W. Muller geeft een uitvoerige etymologiese studie over *Amsterdam en Amstel*. Een namenregister besluit dit deel.

Deftige en gemeenzame taal is de titel van de redevoering, die Dr. G.G. Kloeke uitsprak bij de aanvaarding van het hoogleraarschap te Leiden (Groningen - J.B. Wolters - 1934). Hij lichtte zijn betoog voornamelik toe met voorbeelden, ontleend aan de aanspreekvormen, waarbij hij een nieuwe verklaring gaf van *jullie*, dat z.i. te scheiden is van *gijlieden*, en veeleer ontstaan is uit jollie (*N joulie*).

Het Straatlied. Dat de in deze jaargang (blz. 133) aangekondigde bundel straatliederen, door D. Wouters en Dr. J. Moormann uitgegeven, met belangstelling en ingenomenheid ontvangen is, blijkt wel uit het feit dat nu reeds een *Nieuwe Bundel* kon verschijnen, door dezelfde verzamelaars en bij dezelfde uitgever (U.M. Holland - Amsterdam) met zorg en smaak uitgegeven. In dezelfde rubrieken is weer een grote verzameling oude en nieuwe liedjes - zelfs uit de allerlaatste tijd - bijeengebracht. In een nieuwe *Inleiding* worden opmerkingen en bezwaren, waartoe het eerste deel aanleiding gaf, uitvoerig besproken en weerlegd.

C.D.V.

Withuys in zijn verhouding tot Potgieter.

Uit de zeer brave, maar enigszins benepen sfeer der gebroeders Klijn te Amsterdam, voor wie de eerste kentekenen van de hemelse poëzij: Edelheid, Goedheid en Waarheid waren,[1] voerde het lot de negentienjarige Potgieter naar Antwerpen om er werkzaam te zijn in de suiker en aldaar de zuiverende invloed te ondergaan van de strijdbare en idealistische Vlaming Jan Frans Willems. Willems sprak met hem over Bilderdijk, objectieve litteraire kritiek, de letterkunde in het buitenland en honderd andere interessante dingen meer. Zijn andere Antwerpse vriend, de jonge predikant Marcus, wekte zijn belangstelling op voor de wijsbegeerte. Zo werd hij in een nieuwe wereld binnengeleid.

Maar de opstand der Belgen maakte een einde aan hun omgang, en Potgieter reisde naar Nederlands hoofdstad terug, het gemoed beroerd door herinneringen aan diepe vriendschap en vluchtige liefde, aan weemoedige avonden, waarin hij verlangd had naar een hut, omschâauwd door wingerdblaâren, omsloten door een eigen akker, een vriend in wel en wee, en een gade in den avondstond,[2] of aan wanhoopsuren, waarin de botsing zich voltrok tussen verlangen en lotsbeschikking:

> Kruipen, kruipen in het stof,
> met een hemel in den boezem.[3]

Hij droeg echter de sleutels bij zich tot nieuwe schatkamers van geestelijk contact, in de vorm van twee aanbevelingsbrieven van Willems' hand, waarvan de één bestemd was voor Bilderdijk, de ander voor de griffier en chef van het secretariaat op het stadhuis te Amsterdam: Mr. Jeronimo de Vries. Van die aan Bilderdijk gericht maakte hij, door velerlei bezigheden verhinderd, geen gebruik, maar de tweede bracht hem in aanraking

1) Uit een brief van B. Klijn Bz. aan Potgieter, d.d. 8 Aug. 1828. Gepubliceerd in J.H. Groenewegen. E.J. Potgieter, Haarlem 1894, pg. 9.
2) Zie het gedicht: De droeve zanger, 1830. (E.J. Potgieter, Verspreide en nagelaten poëzy (1828-1874) Haarlem 1896).
3) Zie Apollo pg. 8 jgr 1827

met toenmaals vermaarde kunstenaars en geleerden, die al spoedig zijn vrienden werden en wier invloed hij, daar zij althans in ontwikkeling boven hem stonden, in sterke mate onderging.[1] Dit waren o.m. Jeronimo de Vries zelf, wijsgeer en classicus, Yntema, directeur der 'Vaderlandsche letteroefeningen', de nog jeugdige Jacob van Lennep, wiens Nederlandsche Legenden hem tot soortgelijk, hoewel lyrischer oeuvre inspireerden, en de 36-jarige dichter Carel Gotfried Withuys, wiens verzen juist in de afgelopen jaren de algemene aandacht hadden getrokken. In hen zag hij zijn meerderen: 'O, Haar wijzen raad te hooren, Zij des jongen zangers loon'.[2] Maar ook zij waardeerden en eerden hem en waren hem gaarne behulpzaam bij het plaatsen van zijn gedichten. De Vries opende voor hem het 'Hollandsch Magazijn van Letteren, Wetenschappen en Kunsten', Yntema zijn 'Vaderlandsche Letteroefeningen' en Withuys de Amsterdamsche Zondagskronijk: 'De Atlas'.[3] Hoewel hij reeds in Antwerpen menig gedichtje publiceerde - o.a. in Apollo - wordt zijn naam eerst nu ten volle bekend en vindt Potgieter meer en meer waardering.

Deze Withuys,[4] wiens naam thans nagenoeg onbekend is, was toen ter tijd een rode, fantastisch lichtende ster van eerste grootte aan de dichterlijke hemel. Men noemt zijn Romancen nu slecht, langdradig, onwaarachtig en opgeschroefd. Toenmaals

1) Zie J.H. Groenewegen, E.J. Potgieter, Haarlem 1894.
2) Bibl. no. 575. In een brief aan Willems, d.d. 1 feb. 1831, gepubliceerd door prof. W. de Vreese, De Gids 1931. 1. pg. 202 schrijft Potgieter: De groete van H.H. Klijn, Withuys en Zimmerman moet ik U overbrengen en vooral die van de gansche famille de Vries.
3) De Atlas stond onder redactie van C.E. Withuys en Mr. S.P. Lipman. Zij verscheen in de jaren 1831 en 1832. De gedichten, van Potgieter, die er in opgenomen werden, zijn: Aan mijne in België gevallen landgenooten; Oud-Nederland in het voorjaar van 1831; Onze Gidsen; Elise of het walsen; en Wilhelms Reize; gedeeltelijk gepubliceerd onder het pseudoniem O.Y. (= Overijselaar?).
4) C.G. Withuys. (1794-1865). Boekhouder bij het Amortisatie-syndicaat te Amsterdam. Sinds 1830 Chef-de-bureau bij hetzelve. Van 1837-1841 was hij in Amsterdam redacteur en uitgever van het regeeringsblad de Avondbode. Daarna woonde hij korte tijd te Heusden (N.- Bra.). Ik heb nog niet kunnen uitvinden wat hij daar deed. In 1849 verhuisde hij naar Voorburg, daar hij directeur van de Nederlandse landsdrukkerij te 's Gravenhage werd. In Voorburg is hij gestorven.

heette Staring zijn ‘Hubert Willemszoon van Eyken’ echter een paerel.[1] Men zal nu niet geloven, dat hij eens met Bilderdijk en Da Costa in één adem werd genoemd,[2] of dat ‘De Muzen’ van hem zeiden, dat hij niet alleen Genie, maar zelfs zeer véél Genie bezat.[3] Doch de letterkunde van ieder land weet tientallen zulke kleine goden aan te wijzen, wier eeuwig litterair bestaan in hun tijd verzekerd scheen. Hij vulde de Almanakjes zijner dagen met onverteerbare luim en beter geslaagde ernst. In het verheven romantische bereikte hij enkele dingen, die nu nog het lezen waard zijn, zoals zijn Washington,[4] een verheerlijking van de Amerikaanse vrijheidsheld, en De Verlatene,[5] een der beste wanhoopsgedichten van onze Romantiek.

Hoewel de jonge dichter met Withuys toenmaals niet gedurende lange tijd schijnt te hebben omgegaan, - ‘wij hebben elkander maar kort gekend, zeldzaam gezien...’, schrijft Withuys immers aan P. kort voor diens afreizen naar Zweden - moet hij zich toch sterk tot deze romanticus aangetrokken hebben gevoeld. Dit is te begrijpen: In de eerste plaats had Potgieter überhaupt behoefte aan kameraadschap. Reeds in zijn eerste gedichten gaat hij gebukt onder de stormen der ziel, die in de zwarte tijd het hart van elke gevoelige mens plegen te teisteren:

De twintigjarige[6].

Daar droomt hij, den uchtend gedenkend der jeugd,
Des levens zoo zonnigen morgen,
En treurt om 't gemis van zijn vrede en zijn vreugd
Geweken voor zuchten en zorgen;
Daar zit hij, den blik op de golven gevest,
Of staart er, als zocht hij naar beter gewest,
In 't graauw van die wolken verborgen.

Hij had steun nodig voor zijn leven en zijn kunst. Hij vond die niet bij een hem aanhankelijk en begrijpend meisje, (een grote liefde schijnt hem nooit te hebben overweldigd), noch in

1) Brieven van Staring, uitgegeven door G.E. Opstelten.
2) n.l. door John Bowring in Brieven van John Bowring, geschreven op eene reize door Holland, Vriesland en Groningen. Leeuwarden bij G.T.N. Suringar 1829. Vertaald uit het Engels.
3) Zie Kritiek op de gedichten van C.G. Withuys. De Muzen 1834.
4) Muzenalmanak, jrg. 1824.
5) Almanak voor het Schoone en Goede, 1828.
6) E.J. Potgieter. Poëzij. 't Gedicht werd in 1828 gepubliceerd.

de God van zijn ouders, hoewel hij gestreden heeft om zijn geloof in Hem te behouden. Zijn flegmatische, intellectuele aard had het meest behoefte aan trouwe vrienden, met wie hij praten kon over de dingen, die hem ter harte gingen. Vrienden, die ouder waren dan hij, wier meerdere kunst- en levenservaring hem boeide en tevens kracht schonk. In hun nabijheid voelde hij zich in deze moeilijke jaren veilig en beschut. Schreef hij niet in een brief aan H.H. Klijn:[1] 'Vandaar die wonderlijke neiging voor menschen van rijpere jaren, der jeugd zoo oneigen. Hoe dikwerf heb ik door gelaatstrekken verleid, mij niet aan *jongelingen*[2] aangesloten en altijd minder overeenstemming van begrippen gevonden dan tot een durend genoegen vereischt worden'. Verwondert het u dan, dat de romantische en zelfbewuste persoonlijkheid van een Withuys, die zich uitte in brallende verheerlijkingen van de vrijheid, sentimentele en bloedige romancen en levensonlustige poëzie, onderwerpen en stemmingen, die de jonge dichter zo goed waardeerde en kende, niet naliet hem te binden aan deze veel oudere dichtvriend?

Hadden zij reeds vroeger op vriendschappelijke wijze gecorrespondeerd over het opnemen van verzen in de Atlas,[3] zo blijkt Withuys' genegenheid nog duidelijker uit zijn condoleantie bij het overlijden van Potgieters grootmoeder:

14 Maart 1831[4]

- 'Er blijft mij dus niet anders over dan U dit schriftelijke teeken mijner deelneming toe te zenden, aan welke gij trouwens niet zult getwijfeld hebben. Gij weet hoevele onherstelbare verliezen ik zelve geleden heb, en dat het mij derhalve bewust is wat men gevoelt, nevens het doodsbed van een voorwerp, waaraan men gehecht is. Uw vroeger schrijven heeft mij overtuigd, dat uwe zalige grootmama[5] U dierbaar was, en ik besef derhalve gemakkelijk wat uw gemoed (het dichterlijke is voor hevige smart meer toegankelijk dan eenig ander) te lijden heeft. Doch, mijn vriend, in stede van U met woorden te willen bedaren, hetgeen ik bij ervaring weet, dat moeyelijk te doen is, zou ik, bij u zijnde, integendeel pogen uwe droefheid te

1) d.d. 29 Nov. 1831. Zie J.H. Groenewegen. E.J. Potgieter. Haarlem 1894. pg. 70.
2) cursievering van mij.
3) Twee onbelangrijke brieven d.d. 10 Febr. 1831 en 16 Febr. 1831, berustende op de U.B. te Amsterdam.
4) deze brief berust op de U.B. te A'dam.
5) Na het overlijden van Potgieters grootvader, de lakenkoper Everardus Potgieter, ging zijn weduwe te Amsterdam wonen.

versterken; overtuigd dat tranen in zulke omstandigheden de beste, zoo niet eenigste troosters zijn. Aan onze gevoeligheid den vrijen teugel vierende, wordt het hart spoedigst voldaan, en daarop hernemen rede en godsdienst dadelijk hare regten. Zoolang het hart niet bevredigd is, zwijgen beiden; want de vervulling onzer hope van wederzien, is te verwijderd om dadelijk de zwaarte van zoo treffende verliezen te kunnen opwegen. Ween dan ook nu, beste vriend! Geef uw hart volkomen lucht! Stort uwe tranen, als zoovele offers uwer kinderlijke liefde, op het overschot uwer dierbare grootmoeder uit, terwijl gij dat doet zullen de inspraken des verstands en der godsvrucht, U van zelve tot die kalmte bereiden, welke den Christen betaamt, maar die voortspruiten moet uit zijn eigen nadenken, uit zijne berusting in Gods vaderlijk bestuur, uit zijne overtuiging, dat sterven voor den mensch eene verbetering van lot is, en geenszins het gevolg van wezen bij den denkenden man van de toespraak van anderen; immers zoo heb ik het ondervonden. Al wat men kan zeggen, weten wij sinds lang en daardoor komt het ons, natuurlijk, meer langwijlig en kinderlijk voor dan vertroostend. Ons doorboord hart wil in de eerste dagen weenen, en hij, die ons dat beletten wil, verdubbelt ons leed.'

- Uwe reis[1] zal denkelijk nu wel eenigen tijd moeten verschoven worden. Aangenaam moet het U, te midden der droefenis toch wezen, Uwe grootmama in hare laatste dagen nabij te zijn geweest; te Antwerpen gebleven zijnde, zoudt gij dat genoegelijke voorrecht, waarschijnlijk niet hebben gehad. Vaarwel mijn vriend! Verlaat u op de Voorzienigheid! Wat is deze aarde en ons lot en ons werken hier, in vergelijking met onze toekomstige bestemming?

Uw vriend

Withuys.

Withuys' genegenheid groeide tot bewondering. Hij had oog voor 's dichters artistieke kwaliteiten en gaf er op joviale wijze uiting aan:

9 Maart 1831[2].

- 'Beste vriend! Uw briefje heeft mij zeer getroffen; gij kent het dichterlijke gemoed. Even geneigd tot droefheid als lust staat het open voor alle indrukken. Uw biljet heeft mij mijne geheele jongelingschap voor den geest gevoerd. Zoo nagenoeg ben ik ook geweest. Ernstig, los, hartelijk, diepgevoelig en vaardig met de pen. Waarlijk Potgieter, er ligt in U een aanleg die schatten waard is. Behou dat goede, vriendelijke hart, het grootste geschenk dat eene weldadige oppermagt den sterveling immer kan schenken, en ontwikkel dien aanleg! Gij zult, bij nederigheid en inspanning, een groot man worden.

1) n.l. naar Zweden.
2) deze brief berust op de U.B. te A'dam.

Thans zal die voorspelling u doen lachen; later zult gij denken aan mijne profetie, en denken dat heeft Withuys mij voorzegd. Dit alles moet U intusschen niet hoogmoedig maken; maar alleen moed bijzetten. De hoogmoed is het graf van alle verdienste, van alle kunst. Wij hebben elkander maar kort gekend, zeldzaam gezien en echter smart het mij diep dat gij deze stad verlaat. Hebt gij lust zoo deel morgen middag mijn nederigen maaltijd! Wij eten ten 4 ure. Dan hebben wij tenminsten eens zamen gedineerd. Gij blijft wel niet lang in Zweden, maar toch in eenige maanden kan zooveel gebeuren; wie weet.....

Vaarwel, zend mij morgen ochtend of heden avond eenig antwoord, gij weet de vrouwtjes willen ingewijd zijn in al zulke afspraken.

T.e.a.T.

Withuys.

Wie zal het Potgieter euvel duiden, dat hij zich gestreeld voelde door zulk een lof en zich haastte om vóór zijn vertrek naar Scandinavië, zijn vriend ten bewijze zijner aanhankelijkheid het gedicht[1)] toe te zenden, dat hij op de Oudejaarsavond van 1830 voor Willems schreef, toen de onzekere toekomst zich opnieuw, reeds zo kort na zijn overhaast vertrek uit Antwerpen, als een beklemmende droom aan hem voordeed?:

De vroegre geestdrift is verdoofd,
De vroégre zanglust is vergaan.
Ik ben van huiss'lijk heil beroofd.
Mij toeft opnieuw een donkre baan!
En 'k neem, op d'onbekende zee,
Noch hoop noch liefde mee!
- - - - - - - - - - -
Maar twijfling die de borst verscheurt,
Maar wrevel die 't geluk verjaagt,
Maar trotschheid die ten val ons beurt,
Zijn uit mijn borst niet weggevaagd;
Maar stil geloof noch kinderzin
Nam hunnen zetel in.

't Is alles zwijgende om mij heen,
Natuur in 't wit des doods getooid,
De lieve beelden van 't verlêen,
Staan als met rouwgewaad omplooid,
Mij eensklaps treurig voor 't gezigt,
En 't harte krimpt mij digt!

1) Dit gedicht werd opgenomen in het Hollandsch Magazijn van letteren, wetenschappen en kunsten, verzameld door N.G. van Kampen en J. de Vries, jrg. 1831.

Geen eenzaam tintlend starrenheer,
Geen storm, die zilvren vlokken jaagt,
Kan mij dan voeren tot den Heer,
Wien 't hart zijn lijden klaagt;
En 'k ben de droeve wees gelijk,
Die treurt op 's vaders lijk!

Hij deed het geschenk vergezeld gaan van het volgende versje:[1)]

Mijn luite zegt op 't volgend blad
Wat vriend mijn eerste jeugd bezat.
O Withuys, zoo ge in t needrig lied
Geen harte t uwe onwaardig ziet
Kom, reik mij dan de broederhand.
En sluiten wij gelijken band.

Willems vervangen door Withuys. Een bewijs hoe Potgieter hem op prijs stelde! De spontane Withuys drukte deze vermoeide vriendenhand met warmte; hoe zal zijn ontvlambaar hart bij dit grootse gebaar, dat aan bekoring won door het toekomstige afscheid, luid hebben geklopt: ‘Hartelijk dank voor uw geschenk’; schreef hij hem de 2de April[2)] terug:

[2 April 1831]

nog meer dank echter voor den gullen handslag, dien gij broederlijk mij geeft en dien ik broederlijk en met warmte aanneem, ook zonder uw versje aan Wilms (sic!) gelezen te hebben. Reeds genoeg meen ik *uw* hart te kennen, en ken ook genoeg het mijne om te durven hopen, dat gij er bij ondervinding vrede meê hebben zult. Ik maak van de gelegenheid gebruik om u een afdruk te doen toekomen van mijn *Holland*[3)] enz. Lees dat met toegevendheid. Hoewel afkeerig van medicijnen, heb ik echter mijn toevlugt tot den Docter genomen, en hoop dat de man mij wat opbeure: Mijn geest schijnt uitgedoofd. Met het dichtstuk[4)] gaat het niet. Als er geen wonderen geschieden kom ik niet

1) Te vinden in het hs. A.i. 20. berustende in de U.B. te A'dam.
2) brief berustend op de U.B. te A'dam.
3) ‘Aan Holland, bij den aanvang des jaars 1831’ Ode, afgedrukt in dezelfde jrg. (1831) van het Hollandsch Magazijn van letteren, wetenschappen en kunsten (zie boven).
4) Het Bombardement van Antwerpen, vervaardigd voor het Amsterdamse Eerste Departement der Maatschappij: ‘Tot Nut van 't Algemeen’, op de 11de April 1831 daarin uitgesproken. Ook in latere jaren blijft Withuys spreekbeurten vervullen, zo nog in 1847 voor Doctrina et Amicitia. Een uitnodiging om in de Hollandsche maatschappij van fraaye kunsten op te treden neemt hij niet aan, om de volgende reden: ‘De voorlezingen dáár, welke ook door Dames worden bijgewoond, vorderen méér zorg, dan ik dit jaar aan de mijne zal kunnen besteden.’

klaar en zal dan waarschijnlijk in proza spreken[1]. Gisteren heb ik eenen gouden degen gezien, bestemd voor Chassé door eenige Tielenaren, zijne stadgenooten. Dat gezigt heeft mij het volgende sonnet doen schrijven:

> Toen 't moordende verraad, door plonderzucht gedreven,
> Antwerpen won en stout op vloot en sterkte viel,
> Werd dondrend: ‘Verder niet!’ den hydra voorgeschreven,
> Met letters van metaal gegloeid op vest en kiel.
>
> Gered is Hollands eer. Oud Hollands Grond en leven
> Behouden, door de trouw eens veldheers groot van ziel.
> Vraagt gij zijn naam? - Chassé, aan 't vaderland gegeven
> Door 't strijdbaar Gelderland, door 't heldenbarend Tiel.
>
> Teregt wordt zulk een daad, uit zulk een deugd gesproten,
> In dit geweer erkend, door 's helden stadgenooten;
> Zoo loonen staal en goud, wie goud behieldt door 't staal.
>
> O kostlijk zijdgeweer, met zoo veel roems verkregen,
> Vertolk hun dankbaarheid en blink den vijand tegen;
> Uw bliksem dekk' den held en schenke ons zegepraal.

Vaarwel mijn vriend, geheel de uwe. Withuys.

De titel van het gedicht, dat Potgieter ontving, luidde ‘Aan Holland, bij den Aanvang des Jaars 1831’. De onverwachte gebeurtenissen in de Zuidelijke Nederlanden gaven het den dichter in de pen; hij is Chassé ook hier dankbaar voor zijn bombardement, dat ‘de roem van Nederland met nieuwe glans omhoog deed gaan’. Wij horen weer het schreeuwerige, barokke geluid, dat zovele verheven rijmwerken van die tijd kenmerkt en Potgieters vaderlandslievend hart zeer zeker getroffen heeft[2]:

1) Withuys voltooide het gedicht echter nog op tijd. Zie voorgaande noot.
2) Ook Potgieter was geheel vervuld van de strijd in het Zuiden. Zelf hielp hij in Antwerpen barricaden opwerpen, hoorde in een kelder verscholen, het bombardement over de stad donderen en gaf zich zelfs aan voor de garde urbaine. Het speet hem dat hij, in Amsterdam teruggekeerd, als vrijwilliger niet naar België mocht trekken. Fragmentarische beschrijvingen der ‘Barricades’ en van ‘het Bombardement’ zijn over. (Zie J.H. Groenewegen, E.J. Potgieter, pg. 27 vlgg.) Misschien hebben zijn gesprekken Withuys geïnspireerd tot het schrijven van bovengenoemd dichtstuk ‘Het Bombardement van Antwerpen, Lauwerkrans voor den Luitt. Genl. Baron Chassé gevlochten door C.G. Withuys’. Noch uit Withuys' brief aan Potgieter, d.d. 2 April 1831, noch uit Withuys' inleiding op het Bombardement van Antwerpen, bleek mij, dat de mening van A. Verwey (het leven van Potgieter pg. 121), als zou voornoemd gedicht ‘een vrucht van hun (n.l. Potgieters en Withuys') omgang’ zijn, juist is.

Schoon zijt gij, Holland! schoon en trouw!
Onwrikbaar rust uw Staatsgebouw
Op deugdgezinde telgen;
Moog', luistrend naar sirenenzang,
Europa, wars van scheptrendwang,
In bandeloosheid zwelgen,
Uw kindren staan, met trouwen borst,
In 't Wapen, rondom Wet en Vorst.

Snel volgde op de handdruk der ontmoeting die van het afscheid. Op een der eerste Aprildagen van 1831 vertrok Potgieter naar Zweden, in opdracht van de heer Van der Maelen, de beheerder der Zweedse goederen van de familie Trip, om er de aanspraken te onderzoeken, die de afstammelingen van Elias Trip sedert de zeventiende eeuw daar op de schatkist konden doen gelden. Eens had Withuys zijn vriend Haefkens, toen deze naar Guatemala vertrok, toegezongen:[1)]

De boord der zee, de rand van 't graf -
Wat klein verschil is tusschen beiden,
Als vrienden zich van vrienden scheiden! -
Het wederzien - hoe ver is 't af!
't Verschilt niet: dood of langs de baren
Naar verre kusten weggevaren. -

Dacht Potgieter aan deze woorden, toen bij de laatste streep van Hollands grond uit het gezicht verloor?

Hoewel hij in Gothenburg, het centrum zijner werkzaamheden, opgenomen werd in het familieleven van maatschappelijk en intellectueel zeer hoog staande personen, in wier milieu hij een geziene figuur werd op winterbals, bij sledevaarten en op de repetities van dilettantistische tooneelgezelschappen; ofschoon hij bewonderend kennis nam van het romantische werk der

1) ‘Aan mijnen vriend bij deszelfs afreize, in hooge ambtsbetrekkingen, naar een der nieuwste staten van Amerika.’ Almanak voor het Schoone en Goede. 1827.

sagendichters Tegnér en Geyer en de vreemde natuur hem een openbaring was; terwijl hij tevens de handen vol had aan het nauwgezet ten uitvoer brengen van zijn opdracht, beslopen hem in stille uren gedachten aan huis, aan de kring van zijn vrienden. Dan kon hij zich eenzaam gaan voelen en somtijds zijn verlangen naar hen uiten in droefgeestige brieven en versjes, aan Klijn gericht, aan De Vries of aan Withuys. Het is wellicht verkeerd als oorzaak van deze sombere ogenblikken een ongelukkige liefde aan te willen nemen. Groenewegen meent uit Potgieters brieven en gedichten uit die tijd op te mogen maken, dat hij verloofd is geweest met een zekere Marie Lorent Castillon, welke verloving door haar verbroken zou zijn. Anderen denken aan een onbeantwoorde liefde voor de schone Hilda Prytz, maar ik geloof, dat Verwey gelijk heeft, wanneer hij betoogt en argumenteert door op psychologische trekjes in zijn liefdesgedichten en brieven te wijzen, 'dat Potgieters ernst in geene van zijn aan het papier toevertrouwde verliefde buiën moet worden gezocht'. Evenals toen hij twintig was, koesterde hij vage genegenheden voor meisjes, die hij op toneelrepetities en dansavondjes ontmoette, zwevende gevoelens, die hem als vroeger droevig maakten, maar die niet sterk genoeg waren om de behoefte aan vrijheid en zijn Byroniaans spleengevoel te overwinnen en te doen plaats maken voor een scherp omlijnd, blijvend en bindend levensdoel: het stichten en onderhouden van een gezin. Ook weerhield hem misschien de angst voor een bekrompen bestaan, een angst, waar wellicht zijn kinderjaren in Zwolle de oorzaak van zijn geweest.

In zulke ogenblikken 'waarvoor geen oorzaak te vinden is' zag hij de feesten en speelpartijen als banale vertoningen, bekroop hem de walging der verzadigdheid en doelloosheid: 'mijn Hoog Geachte Vriend! ik heb te veel geleden en genoten om vrolijk, opgeruimd te kunnen schrijven'; 'Het is zoo droevig zich niet op zijne plaats te gevoelen en een zoete waan is in zoo menig opzigt meer waard dan eene naakte waarheid'.[1] Die zoete waan was een tedere gade, die altijd een droom moest blijven, en de prikkelende kout met zijn vrienden, die hij misschien reeds ontgroeid was, in het vaderland.

Zo schreef hij dus ook brieven aan Withuys. In zijn 'copyboek van vriendschappelijke briefwisseling voor 1831'[2], noemt hij

1) Uit een brief aan H.H. Klijn, d.d. 29 Nov. 1831.
2) Het berust op de U.B. te Amsterdam.

de onderwerpen, waarover hij hem schreef, o.a. reisbeschrijvingen, waaraan wij misschien herinneringen mogen zoeken in Het Noorden. Helaas treffen wij geen copieën van die beschrijvingen aan, enkel een korte opgaaf als:

> Herr C.G. Withuys. Amsterdam. Stockholm 5 July '31.
> Reizen, Dichtkunst en Vriendschap.

Wel schreef Potgieter de *verzen* af, die hij zijn vrienden toezond.

Drie er van waren voor Withuys bestemd. Van twee versjes, die Mei 31, 1831 gedateerd zijn, drukte Groenewegen, ze ten onrechte als één geheel beschouwende, het eerste in haar geheel, van het tweede echter slechts het laatste couplet af.[1)] In het eerste gedichtje beschrijft Potgieter een bootreis:

> Genot zonder weêrga! het bruisende nat
> Te klieven, van vonkelend schuim overspat,
> Dat opgaat als rook voor den steven.

Het tweede, met een merkwaardig slot, laat ik hier in zijn geheel volgen:

> Niet omdat ons d'eigen zegen,
> 't Eigen lot te beurte viel,
> Lagchen toch op al uw wegen
> Liefde en Vriendschap mild u tegen
> Zweepen stormen nog mijn kiel!
>
> Niet omdat voor d'eigen toonen
> Ons de lauwer wordt gebragt
> Ach! hij moog uw schedel kroonen
> In het hof der Muzenzoonen
> Is geen zetel die mij wacht!
>
> Maar door d'eigen zucht gedreven
> Wetend wat het hart behoeft
> Hebben w'ons de hand gegeven
> En der vriendschap band geweven
> Die het afzijn nu beproeft.
>
> Eenmaal u gelijk te worden
> Ach! het was mijn stoutste hoop
> Voor de rozen nog verdorden
> En mijn lippen grimmig worden
> Over 's levens donkren loop!

1) Groenewegen pg. 60, vlg.

Het derde gedicht, dat 5 July 1831 is gedagtekend en door Groenewegen weder in zijn geheel werd afgedrukt,[1] geeft ons het recht aan te nemen, dat Withuys de attenties van zijn jonge vriend niet beantwoordde.

Het nieuwe en ongekende, dat zich in het leven aan ons voordoet, zegt Potgieter in het blijde begin, verdrijven het gevoel van weemoed om wat men mist. Zal ik dan klagen, omdat mijn vriend, 'de Zanger der Vlag',[2] zich mijner niet meer schijnt te gedenken? Toch is het eens geweest, of wij voor elkander veel zouden betekenen, omdat wij elkaar begrepen. En zou nu die vriendschapsband verbroken, die handslag bij het afscheid vergeten zijn? Dat is niet te geloven. Kunnen geen drukke werkzaamheden de zwijgende het schrijven beletten? Dan zal hij echter daartoe tijd vinden in de nacht. Maar misschien heeft reeds een ander mijn plaats bij hem ingenomen, de plaats van een broeder! Doch hoe het zij: aan deze martelende onzekerheid moet een einde komen: als ik die ereplaats verloren heb, laat dit blad dan de beslissing brengen.

Merkwaardig! De ontroering van het afscheid moet bij Withuys spoedig vervlogen zijn. Ondanks deze nederige en schier smekende verzen schreef hij zijn jonge vriend niet terug. Was de broederband in een plotselinge opwelling gegeven en werd de herinnering vervaagd door huisvaderlijke plichten? Had hij het te 'drok' op zijn kantoor? Geen verontschuldiging in het oog van de schrijver: 'De vrijheid vangt aan als de nacht is gedaald.' Maar ook een dichter heeft zijn slaap nodig, zal Withuys bij het lezen dezer regelen hebben gedacht, en zeer zeker als hij reeds tegen de veertig loopt. Hoe het ook zij, in een brief gedateerd 27 October 1831 beklaagde Potgieter zich bij Jeronimo de Vries over 's mans stilzwijgen. Van een voortzetting van de intieme omgang na Potgieters terugkeer (December 1831) in de hoofdstad des lands vindt men geen bewijzen. Trouwens: Drost, Bakhuyzen en Heye werden toen spoedig zijn kameraden en door hen leerde hij andere dingen bewonderen dan de opgeschroefde verzen van een Withuys: hij verdiepte zich in de studie van Hollands bloeitijd. Toch

1) Groenewegen pg. 61.
2) Withuys publiceerde in 1831 een dichtstuk op Van Speyck: Hollands Vlag, een gedicht, dat Potgieter nog in zijn Levensschets van Bakhuyzen van den Brink (pg. 21 en 22) ten zeerste weet te waarderen.

blijft er tussen de beide mannen ook in latere jaren nog enig contact bestaan. Zo stuurde hij Withuys zijn Axel, een vertaling van de Zweedse sage van Tegnèr in manuscript ter lezing in 1833.[1] Zo leest men in een brief van Potgieter aan Drost[2] (begin December 1833) deze passage: 'Withuys vindt, dat Gij in Meerhuyzen uzelven overtroffen hebt - de man meent het goed - maar tact is er ook al weer in dien lof niet.' Zo verzoekt hij hem in 1837 nog om een bijdrage, waarschijnlijk voor Tesselschade. Maar Withuys heeft zelf kopy nodig voor het regeringsblad de Avondbode, waarvan hij redacteur en uitgever zal worden en waaraan hij gaarne Potgieter als medewerker verbonden zag. - Zijn positie was reeds eerder aanmerkelijk verbeterd, toen hij omstreeks 1830 Chef-de-bureau bij het Amortisatie Syndicaat werd. - Ondanks een drietal naïef-romantisch gestelde brieven[3] aan 'Den Heere E.J. Potgieter, beroemd dichter en auteur' - zoals op het adres van een hunner te lezen staat - heeft Potgieter zijn medewerking niet verleend. Withuys was echter sans rancune, getuige een zeer welwillende aankondiging van het jaarboekje Tesselschade[4] voor 1838: 'De Heer Potgieter is gelukkig geweest in de keuze zijner medewerkers - - Beets heeft hier medegewerkt met zijn krachtige harmonijën.

1) Blijkt uit het hs. Aj. 26 in U.B. te Amsterdam.
2) Zie Leidsch Ts. 37. pg. 116. Ook in twee brieven aan J.F. Willems (De Vreese, De Gids 1931, I 204 en 209) noemt hij W.'s naam: 14 Dec. 1833: 'Withuys heeft verscheiden Verspreide gedichten bijeen verzameld, er een paar latere heerlijke stukken bijgevoegd en die bij Beyerinck uitgegeven. De bundel is een der beste die ik in lang gezien heb.' 18 Oct. 1834: 'Withuys gedichten maken weinig opgang.'
3) berustend op de U.B. te A'dam.
4) Aan Tesselschade noch aan De Gids heeft Withuys ooit meegewerkt; een bundel gedichten van Hasebroek, die hem door de redactie van de Gids toegezonden was om te bespreken, zond hij terug, zich verontschuldigend wegens zijn drukke werkkring (brief v. With. a/d Gidsredactie d.d. 25 Sept. 1837, A'dam, berustend op U.B. te A'dam). Misschien gevoelde Withuys zich echter gepiqueerd, omdat Beyerinck, de uitgever van de Gids, van plan zijnde om *Withuys* als redacteur van de periodiek te vragen, hier van afzag naar aanleiding van een gesprek met zijn vriend en letterkundige Robidé van der Aa, die hem er op wees, dat Withuys hier ten enenmale ongeschikt voor was. Robidé noemde toen Potgieter als de passende persoon (zie J.H. Groenewegen. E.J. Potgieter pg. 120. Brieven van R.v. der Aa aan Potgieter d.d. 26 Oct. 1836 en 12 Nov. 1836).

Lublink Weddink met zijn echten luim, Heye met zijne lieflijke melody, Burlage en Brester met hun naïf vernuft (Wat is dit?), Bogaers met zijne zwierige wendingen, Pol met zijn smaakvolle belezenheid' enz.

De laatste brief,[1] die wij van W. aan Potgieter hebben en die de 10de Mei 1847 als datum draagt, wijst op verwijdering en verzoening.

[10 Mei 1847]

Waardste vriend!

Ik kan u niet zeggen hoe wèl het mij is nu ik U weder dien zoeten naam kan geven, die ten vollen uitdrukt, wat mijn hart nimmer ophield voor u te gevoelen. Onze verwijdering heeft mij zwaar gedrukt. Des te meer verheug ik mij over onze gelukkige ontmoeting bij mijn laatste verblijf in mijne vaderstad - in welke ik, helaas! een vreemdeling ben geworden.

Gij zult wel geen lust hebben iets bij te dragen tot de Vergeet-mij-niet voor 1848? - Zoo ja, verheug mij dan door uwe bijdrage te zenden aan de Heeren Gebrs. Diederichs, kan het zijn vóór den 15n Juny eerstkomende.

Algemeen betreurt men, dat de bezigheden van het Commercieele leven Uwe kunst en letteroefening tegenwoordig belemmeren. Het is geen wonder. Maar betreurd mocht het ook wel worden, dat in ons Vaderland zoo weinig aanmoedigends is voor hen, die zich aan de beoefening van kunst en letteren wijden. Ik ondervond dit nog onlangs. Daar mijne jaren van lieverlêe klimmen, begin ik in te zien, dat het noodig zijn zal mijn verspreide gedichten te verzamelen; indien ze na mijn dood niet geheel verloren zullen gaan. Hetgeen ik echter vernam omtrent den staat des boekhandels en de volstrekte onverkoopbaarheid van dichtwerken, doet mij de mogelijkheid in twijfel trekken een Boekhandelaar te vinden Courageus genoeg om zich met de uitgave in te laten. Met verbazing hoorde ik bij die gelegenheid ook, dat zelfs de Leycester, dat meesterstuk van jufvrouw Toussaint op verre na niet den aftrek vindt, dien men reden had ervan te verwachten. Zoo ras ik. weder in de Hoofdstad kom, zal mijne eerste visite bij U zijn. Houd mij intusschen in weder genegen aandenken en geloof mij van ganscher harte

de Uwe
Heusden N.B.a
10 Mei 1847.
Withuys.

Maar reeds lang was er van een vriendschappelijk litterair verkeer tussen beiden geen sprake meer, waar de één zich door dilettantistische rederijkers liet verheerlijken, de ander zijn

1) Berustende op de U.B. te A'dam.

genoegen vond in de omgang met Huet en Bakhuyzen van den Brink. Potgieter keurde dan ook de vernietiging van Withuys' poëzie[1] door Huet ten volle goed. Withuys echter bleef zich tot zijn dood de strelende vriendschap van Potgieter suggereren. Van zijn latere dichtbundels bood hij hem presentexemplaren[2] aan met de opdrachten: 'Den dichter E.J. Potgieter aangeboden, door zijn' ouden vriend C.G. Withuys, 1 Jan. 1857.' en 'Presentexemplaar den Dichter E.J. Potgieter, mijn Hoogstwaarden, oudsten Dichtvriend,[3] ter gedachtenis aangeboden op mijn zeventigsten verjaardag. 2 Mei 1864.'

Welk een drama achter de duistere regelen schuilt, die Potgieter de 2de Augustus 1864 aan Mevrouw Huet schreef:[4] 'mevrouw Huet, ik heb u veel te vertellen, ik had een visite van Withuys. A vous la faute des injustices, etc. etc.' zal wel voor eeuwig verborgen blijven.

Harlingen.
D. BAX.

Maerlant's maatschappelijke positie.

In zijn *Maerlant-studiën* (Versl. Meded. K. VI. Acad. Maart 1934) betwijfelt Leonard Willems of Maerlant ooit koster geweest is. Op de enige plaats waar hij coster genoemd wordt, nl. in de proloog van de *Merlijn*, zou hij liever lezen *conster* (= *constenare*). 'Klaarblijkelijk heeft hij op Oost-Voorne op kosten van zijn adellijke beschermers geleefd.' Evenmin is bewezen dat hij later te Damme scepenclerc werd. Willems acht het veeleer waarschijnlijk dat hij zijn Holland verliet omdat hij (door een erfenis?) in zijn vaderland financiëel onafhankelijk kon leven. Eigenaardig is immers dat hij zijn werken blijft opdragen aan Hollandse vrienden, terwijl van verplichtingen tegenover Vlamingen niets blijkt.

1) Brieven van Potgieter aan Huet. 1 July 1864.
De Kritiek van Huet verscheen in de Gids van 1864: 'Alles knutselwerk, dilettantisme, art industriel'.
2) Zij bevinden zich op de U.B. te A'dam.
3) Dit onaangename prat gaan op in hoogheid gezeten vrienden blijkt eveneens uit W.'s aantekeningen bij een gedicht van hem in een verzamelbundel Phantasie en Kunst (uitg. C.v.d. Post Jr. Utrecht 1859), waarin hij het heeft over 'mijn hooggeachte vriend Hofdijk, mijn te vroeg ontslapen vriend, de verdienstelijke De Génestet, en wijlen mijn hooggeleerde vriend professor Tijdeman.'
4) Brieven van Potgieter aan Huet.

Stilistische spanningsverschijnselen.

Met het oog op zijn vele betekenisschakeringen in het overdrachtelijk gebruik eist het woord ‘spanning’ allereerst een nadere begripsomschrijving.

Spanning is de onrust waarmee wij belangrijke levensgebeurtenissen tegemoet gaan; waarmee wij de uitwerking onzer daden afwachten. Spanning is ons intensief meeleven in de ontwikkeling van gebeurtenissen en levensverhoudingen buiten ons, hetzij in het werkelijke leven, hetzij in drama of roman. Psychisch verschijnsel, dat in zijn sterkste graad zich openbaart in physieke reflexen als versnelde hartslag, versnelde tot zelfs stokkende ademhaling.

Ruimer nog is de betekenissfeer van het woord in de taal der psychologie. Wilhelm Wundt[1)] beschouwt iedere indruk der zinnen, veroorzaakt door de wereld buiten ons of door de herinnering, als een spanningsgewaarwording, die als reagens een zekere bewustzijnstoestand, een spanningsgevoel wekt. Zo is ons waarnemen (Apperzipieren) spanningsproces der opmerkzaamheid: ‘Es gibt überhaupt keine Apperzeptionsakt ohne Spannungsgefühle’. Spanning is, naar Wundt, het dringende en stuwende moment in ons voorstellen, denken en niet het minst in ons willen. Als apperceptieve werkzaamheid is zij te verklaren uit associatie-drang: de behoefte van de geest het nieuwe op te nemen en tot helderheid te brengen in zijn bewustzijnsinhoud.

Daar de taal (als uitdrukkingsgebaren) reflectie is van ons denken en gevoelen, ligt het voor de hand, dat zich ook hier spanningsverschijnselen moeten vertonen, sterker naarmate het leven dat er in naar uiting dringt, sterker gedreven is. Inderdaad projecteren de spanningen waarin de gedachten- en gevoelsontwikkelingen zich voltrekken, zich in phonetische, acustische en dynamische spanningen in woord en zin, en tussen de elkander opvolgende zinnen en perioden. Deze fijnere bewegings-en

1) Wundt, *Grundzüge der physiologischen psychologie II*, S. 326 ff.

geluidsschakeringen mogen ons in het gewone spreken, horen en lezen niet meer bewust worden, doordat de woorden en woordverbindingen ons door de gewoonte te zeer tot louter begripstekens geworden zijn, - wanneer wij, naar de raad van Büchler[1], een stuk proza of poëzie staccato, d.w.z. woord voor woord met pauzen lezen, worden al die latente spanningen weer actief. Zij zijn de levenwekkende krachten der taal, stilistische elementen bij uitnemendheid en daarom een nader onderzoek ten volle waard.

Theodor Lipps heeft het eerst op de spanning als taalverschijnsel gewezen in het verband van zijn beschouwingen over het rhythme[2]. Uitgaande van het feit, dat de elementaire bewegingseenheid twee aan elkaar tegenoverliggende hoofdpunten eist, waartussen zij zich voltrekt, ziet hij ook elke psychische werkzaamheid als een voortgaande beweging tussen een uitgangspunt (de appercipiërende voorstelling) en zijn verheldering in het doelpunt. En daar al ons wensen, willen en oordelen in de taal zijn uitdrukking zoekt, is die beweging van uitgangs- naar doelpunt de grondbeweging van iedere zin. In het zinnetje *De hemel is blauw* is *de hemel* het gegevene, het thema, dat naar zijn verhelderend 'predicaat' streeft, beweging die in *blauw* tot rust komt. De apperceptieve werkzaamheid concentreert zich op het subject. Vandaar een verwijlen op dit woord, een even inhouden der beweging, een spanning waarin de toon stijgt, en die zich straks ont-spant in de rust der bevrediging, voelbaar in de daling van de stem. Het is de subject-predicaatspanning die, als ook Hübener[3] aantoonde, de sterkste, de allesbeheersende in de zin is. Uit de aard nog vrij zwak in de korte zin, omdat de ontspanning hier spoedig intreedt, groeit zij naarmate er meer elementen, ondergeschikt aan subject of predicaat, geïnterpoleerd worden en dus de verwachte bevrediging verschoven wordt. Er treden nog andere, geringere syntactische spanningen in de zin op, het gehele dicht- en prozawerk is een net van betrekkingen, waardoor de spanning ons verder voert. Zij komen nader aan de orde.

Als wij hier in het bizonder over het taal*kunst*werk spreken,

1) Karl Büchler, *Die ästhetische Bedeutung der Spannung* (Z.schr. f. Ästh. u. allg. Kunstwissensch. III, S. 221).
2) In *Grundlegung der Ästhetik I*, S. 321 ff.
3) *Die stilistische Spannung in Milton's 'Paradise Lost'*. Halle a.S. 1913.

wil dit niet zeggen, dat spanning alleen in literaire taal werkt, zij is een algemene taalwet. Maar als alle stilistische uitdrukkingswaarden wordt ook de spanning het sterkst geactiveerd door het levendige gevoel. Hübener onderscheidt terecht de ‘gespannte Sprache’ van het gevoel en de ‘lose’ van de praktische geest, gericht op een vlug verstaan der mededeling. Een behandeling der spanningsverschijnselen zal daarom het best z'n beschouwing leiden van het koel verstandelijke betoog naar de uitdrukking van het sterk gedreven gevoel, de weg waarlangs de graduele en essentiële verschillen ons het helderst bewust worden.

De practische rede zoekt de korte zin, waarin de spanningen tussen de zinsleden zich zo spoedig mogelijk oplossen: subject en predicaat staan dicht bij elkaar, zo sluiten zich ook de bepalingen, van beide afhankelijk, zo nauw mogelijk bij hun hoofdwoord aan; nevenschikking heeft de voorkeur boven onderschikking.

Het rustige betoog wendt voorts hoogstens enkele *rhetorische middelen* aan om de opmerkzaamheid te wekken en te leiden in de lijn der gedachtenontwikkeling. Het zijn: de herinnering aan het bekende als aanknopingspunt voor het nieuwe (zinnetjes als: Het is u bekend...., Wij weten....); de vergelijking met het bekende: Zooals elk ding tracht naar zijn volmaking, zooals thans alles in de maatschappij naar bewust zelfstandig leven dringt, / zoo is ook de Vlaamsche Beweging het streven naar zelfstandigheid van een ‘ras’ (Vermeylen); ‘Wat Shakespeare is geweest voor het drama, Goethe voor de letterkunde, Napoleon voor de oorlogskunst, Leonardo da Vinci, Rembrandt en Michel Angelo voor de beeldende kunsten, / dat was Beethoven voor de muziek....’ (M. Vermeulen), - of de pakkende ‘entrée en matière’, waarin Busken Huet een meester was.

Het zijn overgangen als: ‘Doch ik ga verder; Nu ben ik gekomen tot het punt waarop ik reeds eenige malen doelde; Dit alles lijkt u misschien vanzelfsprekend, maar....; Maar er is meer; Doch het liep erger’ (Kuyper).

Krachtiger worden de accenten, waar in ontkenning of toegeving het voor de hand liggende of het minderwaardig geachte opzij gedrongen of terloops wordt aangestipt, om het nieuwe, de eigen overtuiging er krachtig tegenover te stellen. Zij treffen vooral in het betoog van Kloos' eerste kritieken en beschouwingen:

‘(1) De poëzie is geen zacht-oogige maagd, die, ons de hand reikend op de levensbaan, met een glimlach leert bloemen tot een tuiltje te

binden, en zonder kleer-scheuren over heggen heen te stappen, ja zelfs zich bukt en ons wijst, hoe de scherpste stekels het best kunnen dienen om het schoeisel te hechten, dat de lange weg had los-gewoeld, doch een vrouw, fier en geweldig, wier zengende adem niet van ons laat, die ons bindt aan haar blik, maar opdat wij vrij zouden zijn van de wereldzorg, die hart en hoofd in bedwelming stort, maar ook de drang en de kracht schenkt, zich weder op te richten tot reiner klaarheid dan te voren, die de hoogste vreugd in de diepste smart, doch tevens de diepste smart in den wellust van de pijn verkeert, en tot bloedens toe ons de doornen in het voorhoofd drukt, opdat er de eenige kroon der onsterfelijkheid uit ontbloeie. (2) Geen genegenheid is zij, maar een hartstocht, geen bemoediging maar een dronkenschap, niet een traan om 's levens ernst en een lach om zijn behaaglijkheid, maar een gloed en een verlangen, een gezicht en een verheffing, een wil en een daad, waar-buiten geen waarachtig heil voor den mensch te vinden is, en die alleen het leven levens-waard maakt. (3) Anderen mogen buigen en bidden in bangheid en hoop, alsof zij door de planken der groeve den geur van het paradijs konden erkennen, en den land-weg hunner bewegingen beperken tusschen de optrekjes der christen-deugden naar het verschiet der eeuwige zaligheid - zaliger de dichter, die....' (Veertien jaar lit. gesch. I, 10).

De eerste twee zinnen van dit, voor de stijl van Kloos typische citaat, zijn gespannen door de antithetische constructie. In zin 1 wordt na de ontkenning van het eerste lid der tegenstelling de spanning niet opgeheven, maar nog versterkt door de lange explicatieve bijvoeglijke bijzin, die zelf nog uiteen gedreven wordt door een beknopte bijzin met het spanningwekkende participium praesentis. Dan volgt na de verheffing van toon en het versnelde rhytme, aan de spanning eigen, de eindelijke ontspanning, met daling van stem en zwaar accent, te zwaarder door de achterplaatsing van de adjectieven ('fier en geweldig'). De lichtere spanningen van het beperkende 'maar' voeren de zin door de reeks van explicatieve bijzinnen naar zijn einde. In zin 2 herhaalt zich het spel van tegenstellingen in steeds breder golfslag, om na de laatste heffing in 'daad' in de bepalende bijzin uit te vloeien.

Zin 3 dankt zijn krachtig accent op het hoofdbegrip 'zaliger de dichter', aan de langdurige spanning van de toegevende bijzin, verlengd door een vergelijkende. Hier zijn wij reeds op het gebied der *syntactische spanningen*. De syntactische betrekkingen worden ons in gewone omstandigheden niet bewust, eerst als zij verstoord worden, voelen wij hun kracht. Dit geschiedt door afwijking van de gewone syntactische dispositie, waarin de uit-

drukking van het hoofdthema, van de appercipiërende voorstelling, voorop gaat. Komt eerst het syntactisch afhankelijke, dan ontstaat een spanning, die zich richt naar het hoofdbegrip. In de enkelvoudige zin wekt de vooropgestelde bepaling zulk een spanning: ‘Tot even, plotseling met suizend gesnor, de purper-gouden nimf weer opvoer en verdween voor zijn verrukte oogen in het blindende licht van de zon zelve’ (Sch.-Antink); in de samengestelde zin is het de afhankelijke, die, voorop gesteld, doet uitzien naar z'n beheersende hoofdzin. In beide gevallen openbaart zich de spanning in de stijging van toon, spanning die groeit naarmate er meer retardeerende elementen tussen bepaling of bijzin worden ingeschoven: ‘Om de deur/, leuk om 't hoekje, ik zal 't mijn leven niet vergeten/, komt een gezicht, een glunder gezicht’ (Top Naeff). In het bovenbehandelde citaat treedt de vergelijkende bijzin als zodanig op.

Oratorisch werkt, evenals de elkander opstuwende vragen naar het ene bevredigende antwoord, de cumulatie van gelijksoortige bijzinnen vóor de gemeenschappelijke hoofdzin: Waar Allah waterstroomen zendt, die de akkers wegnemen.... waar Hij de grond hard maakt als dorre steen.... waar Hij oorlog zendt die de velden omkeert.... waar Hij slaat met ziekten die de handen slap maken, of met droogte die de aren doodt.... daar, Hoofden van Lebak, buigen wij deemoedig het hoofd, en zeggen: ‘Hij wil het zoo!’ (Multatuli). Het zijn vooral voorwaardelijke en onderstellende zinnen, die in zulk een stelling bizondere spanning ontwikkelen.

Elders zien wij voorafgaande bepalingen en bijzin de stemming weven, waarin straks de hoofdvoorstelling verschijnt. Het is het typisch procédé in Bloem's ‘Gestalten’:

> ‘Temidden van de verre stilten en de weiden,
> Door groene singels in een looverkrans omvat,
> Ligt, weinig slechts beroerd door 't glijden van de tijden,
> Verlaten en vergeten, menige oude stad.
> - - - - - - - - - - - - - - -
> Als langzaam de geluiden van den dag verstillen,
> De schemering gelijk een wolk van teerheid breekt,
> Ontluiken ongerept en pril weer de eeuwige idyllen
> Bij 't eerste schuchtre woord, dat lief tot liefste spreekt’.
> (Oude steden)

Afwijking van de logische syntactische dispositie en vertraging door intercessie zijn de middelen die gewoonlijk samenwerken om spanning te verwekken. Onder de laatste treffen ons voornamelijk de volgende:

1. Het toeven bij het subject, waardoor de verbinding met z'n predicaat wordt uitgesteld: ‘Deirdre, / die den ouden man bleef aanzien, / hief haar arm’ (A. Roland Holst); ‘En Francesco, / ademloos / verroerde zich niet; zijn hart voelde hij bonzen’ (Sch.-Antink). Sterker dan die van de volledige bijzin is de spanningsenergie in de beknopte participiale, vooral waar het participium aan het eind staat: ‘Fragnano, in de oorlogen gegroeid, was een driftig man’; ‘Alfrade, voor de bank staande, zuchtte en fluisterde:....’ (Van Schendel).

Het vers leent aan de dichter nog een bizonder spanningsmiddel tot verfijnde expressie, in zijn metrische rust:

> ‘Alle geluid, dat nog van verre sprak,
> verstierf’.... (Kloos):

na het harde, betoonde ‘sprak’ de luisterende stilte, dan het wegzinkende ‘verstierf’; - in het enjambement:

> ‘In 't zwaar namiddaglicht staat op zijn steenen voeten
> de brug’. (Jan Prins)

De spanning door de scheidende bepaling ‘op zijn steenen voeten’ wordt nog versterkt door het enjambement, waardoor alle druk valt op het subject ‘de brug’.

2. De scheiding tussen het object en z'n werkwoord, door bepalingen bij het onderwerp of bij het werkwoord: Maar nu, alzóo zegt de Heere, uw Schepper, o Jacob, en uw Formeerder, o Israel: Vrees niet,.... (Jes. 43, 1).

Het zijn de remmingsverschijnselen van de plechtige stijl, die ook aan het vers van Geerten Gossaert z'n brede, zware gang geven:

> Wanneer in 't moordend licht,/ te midden der woestijnen/,
> De moede karavaan van wreeden dorst versmacht,
> Ontschuilt ze,/ in 't zand gehukt/, 't alzengend zonneschijnen
> En beidt,/ in loomen slaap/, den koelen wind der nacht.
> (De stervende pelgrim).

(Zie voor verdere voorb. het gehele gedicht, ook ‘De verloren zoon’).

3. De tussenzin na de bijwoordelijke, inzonderheid de tijdsbepaling:

> ‘En dan (ontwarende hoe achter alle heggen
> Uit purprig avondgoud een malve schaduw schift),
> Naar 't westen heen gewend déze avondbede zeggen,
> (De ontroerde stem nog heesch van d'oude, onreine drift:’)

4. De vooropstaande vergelijking, uit de aard reeds spanningwekkend, daar zij van het bekende doet uitzien naar het nieuwe, het vergelekene, wordt in zijn werking nog versterkt door brede precisering: Want gelijk de regen en de sneeuw van den hemel nederdaalt, en derwaarts niet wederkeert, maar doorvochtigt de aarde, en maakt dat zij voortbrenge en uitspruite, en zaad geve den zaaier en brood den eter, alzóo zal mijn woord, dat uit mijn mond uitgaat, ook zijn: het zal niet ledig tot mij wederkeeren, maar:.... (Jes. 55, 10)

5. De syntactische afhankelijkheid van lidwoord en bijvoeglijk voornaamwoord van hun substantief wordt aktief door tussenvoeging van bepalingen, die juist in de daardoor ontstane spanning te sterker belicht worden[1)].

Ook hier beschikt het vers over een expressief spanningsmiddel in de rekking door het enjambement:

> 'Wie heeft het hart gekend,
> Dat zoo door alle heemlen zijn
> Gewiekten hartstocht ment?' (G.G., Aloëtte)

Men gevoelt de intensivering en versnelling van de laatste regel door de spanning in het enjambement.[2)]

Syntactische dispositie- en retarderingsmiddelen zien wij vaak versterken door begrips- en gevoelsclimaxen, in de gespannen drift van het hartstochtelijk betoog. Zo bij Van Deyssel:

> 'Nu wij, / na tweehonderd jaar, nauwelijks nog, maar met eindeloozen wil/, opkomen, nu hoofden zich heffen en handen zich strekken om groot te zijn, nu wij, / in een storm van passie en met een grauwen gloed van haat en verlangen in de oogen/, de taal en de literatuur van het arme koude land willen *ophelpen, ze doen staan, ze doen gaan en ze stooten voort, voort, voort tot duizelende hoogten*, nu wij woeste, groote schoonheid willen en mateloos ontembaar leven, nu wij vervloeken al wat klein en onvermogend is, en wij *liefde* willen, *gouden liefde, purperen liefde, vlammende liefde*, nu wij werken willen *om te doen ontwaken, om te doen zien, om te doen begrijpen, om te ontstellen, om te doen bewonderen, om te verrukken en te bedwelmen*, nu wij ons in staat voelen álles te wagen, nu onze geest, / dronken van kracht/, langs de steilste afgronden der verbeelding tot de donkerste diepten van het menschengemoed afdaalt,

1) Maar hier in het bizonder geldt de wet: hoe nauwer de betrekking, hoe groter het gevaar voor *over*spanning, die niet versterkt, maar verzwakt.
2) Zie voor andere voorb. mijn art. '*Expressie-waarden van het enjambement'. N. Taalg.* XXV, 65.

> en wij klimmen zullen tot het hoogste licht, / omdat onze verliefde oogen niet moê worden van te zien/, en wij spelen zúllen met het heetste vuur, / al blakeren onze handen en al verschroeyen onze haren/, - nu zoudt gij komen en ons willen afleiden door het bedaarde dansjen van uw geringen geest? Nu zoudt gij (nieuwe stijging in de vraag)/ door de leêge gematigdheid van uw gemis aan oorspronkelijkheid, door uw persoonlijkheid, die er geen is, aan het hoofd der jonge literaire beweging te stellen/, Holland weêr tot de navolgster van den vreemde willen maken?....' (Over Literatuur 78).

Is spanning de drang naar associatie der hoofdmomenten in de gedachten- of voorstellingsontwikkeling, geremd door inschuiving van het bijkomstige, het ondergeschikte, - dan volgt daaruit, dat zij het sterkst zal zijn in het onderschikkend zinsverband: Reeds de woordschikking van de afhankelijke zin - zo ver mogelijke scheiding van onderwerp en gezegdewerkwoord - wijst er op, dat hij een gespannen gesloten eenheid is, waarmee de hoofdzin opereert. Wel heeft ook het nevenschikkend verband zijn spanningsverschijnselen: de tegenstelling (als wij zagen), de constructie met '*Niet alleen-maar ook*' in tegenstelling van de niet-gespannene met '*Zowel-als*', de symetrische verhoudingen met '*nu eens-dan eens, deels-deels, òf-òf*.... Maar z'n gewone aard: aaneenrijing der voorstellingen in de volgorde der apperceptie, onderwerp- gezegde- bepalingen, is die der rustige ontwikkeling. Daarom leent het zich bizonder tot de stijl der praktische mededeling, der realistische en impressionistische beschrijving. Hier kan zich de nevengeschikte zin, als wat Loesch[1)] noemde 'Treppensatz', in onbeperkte lengte voortzetten, zonder merkbare spanning details en kenmerken aaneenrijend:

> 'Met loome rondingen van deftigheid en somber vertoon van rijkdom stonden er de boomen, onderscheiden de een van den ander waar de vonken vielen. Linden en beuken, vorstelijk in fluweelzwaar nazomerloof; eiken schoerden: kastanjes trosbladig als gehandschoende handen vol knoopen van vruchten; larixen en accacia's, kantwarrig doorwerkt met lucht; platanen staken lubben en kragen op voor d'ontstoken hemel. Al drong de nacht terug; zwart waren ze daar gezamenlijk, even geducht, feodale heffingen, burchten op rotsen, plomp overdreigend woningen en knechtsgoed; sparren torenden op uit de diepten, de kruin

1) G. Loesch, *Die impressionistische Syntax der Goncourt* 1919. S. 106.

van een in zijn boventakken doodgewaaiden popel banjerde aan kalen stam' (Van Looy, Het Vuurwerk).

Opmerkelijk is hier ook de karakterverandering van het werkwoord. Het is niet als in de bijzin dynamische kern, waaruit alle bepalingen hun oorsprong nemen, maar plastisch element als alle andere zinsleden, of bijkomstig verbindingsmiddel, dat naar willekeur geplaatst en, als bij Ary Prins, zelfs geëlimineerd kan worden.

Waar in de beschrijvingszin constructies voorkomen, die wij in de gevoelsuiting als spanningselementen leerden kennen, zijn deze toch van andere geaardheid. Nemen wij de aanvangszin van het zo pas genoemde stuk van Van Looy: 'De vuurpijl, opgesnord, stierend zijn gouden vaart al statiger, hooger, stond, wuifde wijd over, schreef glorierijk een parabool, en brak met geluidjes van lippen die proeven en geklok van flesschen uit tot een ruiker flonkers'. Het voltooide en het onvoltooide deelwoord zijn prachtige middelen om de eerst snelle en daarna vertragende beweging weer te geven, maar geen spanningsmiddelen die de associatie der voorstellingen remmen. Zo is ook de scheiding tussen 'De vuurpijl' (het subject) en zijn werkwoord 'stond' natuurlijk in de notering der opvolgende momenten van de waarneming: hier als steeds in het minutieus copiërende impressionisme slechts zuivere coördinatie van indrukken.[1)]

Impressionisme en expressionisme, hoe verscheiden in wezen, hebben beide niet bevorderlijk gewerkt op het gevoel voor syntactische betrekkingen en verhoudingen. Beider voorstellingsontwikkeling voltrekt zich niet in een dynamisch zinsrhytme; beide verbreken het logische zinsverband: het impressionisme om zijn plastische motieven te schikken tot het schilderende complex, het expressionisme, vertrouwende op de kracht der gevoelsontladingen tussen de naast elkander geplaatste uitdrukkingselementen:

- Angst, versmoorde kreten, verstikking, dood; - dwars heeft het
Spookschip het andere doorvaren, dat in schemer vervloeit.... zwart in
zwart donker een schim verwaast.... het duister huivert.
De nacht.... een oeverloos donker.... en een eentonig, eindeloos lied....
en het Schip, verloren daarin - een blind voorbijgaan naar

1) Vgl. Luise Thon, *Die Sprache der deutschen Impressionismus*, 1928. S. 116 ff., contra: E. Lerch, in *Archiv. f.d. Studium d. neueren Spr.* 139. S. 245 ff.

> den laatsten einder, die eeuwig wijkt.... (Marsman, *De vliegende Hollander*).

Naast deze zinsverbrokkeling treft elders in ons modern proza een spanningloze zinsverwarring door ver doorgedreven en alogische onderschikking. De ene zin wordt in de andere geschoven, syntactisch nauw samenhangende delen worden door lange, in zichzelf weer verwarde tussenvoegingen gescheiden, en de eindeloos gerekte periode zet zich voort tot de lezer naar adem hijgt en vruchteloos de draad van het betoog tracht te vatten. Wij behoeven niet af te dalen tot de haastig geschreven dagbladen om dergelijke zinnenkluwens te vinden. Onze roman ‘kunst’ levert proeven te over. Een paar voorbeelden uit de verscheidene die ik aanstreepte in Top Naeff's ‘Offers’ mogen hier volgen:

> ‘In beslag genomen door den man, had hij haar, wier profiel met het kleine bloote oor, de teere kinlijn en den zacht bruinen haarwrong, die, lang in haar hals, haar hoofd achterover leek te trekken, van haar afgewend zat, ternauwernood gezien en slechts den indruk behouden van een fijne, weinig aan den modernen tijd aangepaste persoonlijkheid.’ (blz. 29).
> ‘En hoewel de heer des huizes naar gewoonte op zijn studeerkamer verbleef, wanneer het dan wat later werd en de lieve bezoekster, geknield voor mama's precieuse kastjes van de eene ontdekking in de andere viel, terwijl Sophie haar geleerdheid luchtte omtrent herkomst en époque, dan gebeurde het soms, dat hij haar nog aantrof en bij de korte winterdagen zijn geleide aanbood naar haar tamelijk ver afgelegen huis’. (blz. 39).

Waar onze bekendste schrijvers(sters) zulke monstrueusiteiten laten drukken en de critiek die gemoedelijk over het hoofd ziet, is een wat diepere, gevoelige studie van de Nederlandse syntaxis en haar spanningsmogelijkheden zeker niet overbodig.

W. KRAMER.

Grammatika en woordvorming.

1. In E. Sapir's boek *Language* (New York, 1921) komt een belangrijk hoofdstuk voor over de verschillende soorten van ‘concepts’, die in de talen tot uitdrukking kunnen komen. Sapir gebruikt dan verder de al- of niet-aanduiding van enige dezer ‘concepts’ als een kriterium voor de typologiese indeling der talen. Op dit laatste punt ga ik nu niet in; onze eigen taal en al de talen, waarmee wij in aanraking plegen te komen, hebben middelen tot aanduiding van al de vier soorten van ‘concepts’, die Sapir onderscheidt, en wanneer voor het Nederlands, Frans, Duits, Engels, Latijn, Grieks, Sanskrit, Russies enz. Sapir's groepering van belang is, dan is zij dat in het biezonder met het oog op de indeling der taalstudie en taalbeschrijving.

De eerste plaats in Sapir's lijstje[1] nemen de zgn. ‘basic (concrete) concepts’ in; het zijn de voorstellingen van wezens, dingen, eigenschappen, handelingen enz., die in de taal tot uiting komen in hetgeen men de ‘semantemen’ pleegt te noemen, b.v. *man, rei*[2]*, meŋ* (*meng, meng-t, meng-de*), *heden*, Latijn *vent* ‘wind’ (nomin. *ventus*, gen. *ventī*, enz.). Soms komt een semanteem onverlengd als woord voor, bijv. Ndl. *man*, soms niet, b.v. Latijn *vent* (*-us, -ī*, enz.).

De vierde groep, die 't gewenst is aan de tweede en derde te laten voorafgaan, zijn de ‘pure relational concepts’, onze voorstellingen der betrekkingen tussen de concrete ‘concepts’. Deze komen op zeer verschillende wijzen tot uiting: in het Nederlandse zinnetje *Piet ziet Klaas* blijkt de relatie tussen Piet en Klaas en het zien uit de woordvolgorde en de *-t* van *ziet*; in *vaders das* duidt de *-s* van *vaders* de onderlinge betrekking der ‘concepts’ *vader* en *das* aan; in *de snelheid van de wind* verricht het voorzetsel *van* een soortgelijke functie, het Latijn gebruikt echter in *velocitas venti* daarvoor de uitgang *-ī*. In deze en der-

1) *t.a.p.*, blz. 106 v.
2) Daar er flexievormen met *z* en met *s* bestaan, hebben wij hier een semanteem met consonantwisseling. Evenzo kan men bijv. bij *spijten, speet, gespeten* van een semanteem *spei̯t* spreken.

gelijke gevallen geven de taalkundige uitingsmiddelen aan de woordverbindingen hun syntaktiese waarde.

Heel duidelik is de biezondere plaats in het taalsysteem bij de tweede klasse: de uitingsmiddelen voor ‘derivational concepts’. Dit is het terrein der woordvorming, die in elk leerboek, dat het onderwerp behandelt, een apart hoofdstuk vormt, waarin de verschillende woordvormings-procédé's besproken worden; bij ons zijn dat: de samenstelling, samenkoppeling en afleiding; terecht zegt Sapir (blz. 106), dat deze formaties ‘differ from type I [basic concepts] in defining ideas that are irrelevant to the proposition as a whole but that give a radical element a particular increment of significance and that are thus inherently related in a specific way to concepts of type I.’ Op dit laatste punt, dat van belang is voor de plaats, die de woordvorming in het geheel der taalbeschrijving inneemt, kom ik verderop terug.

Van biezonder belang is de onderscheiding van groep III als een aparte klasse, te meer daar aan veel grammatici het biezondere karakter er van ontgaan is, hetgeen dan tot een onjuiste indeling der grammatika voerde. De naam ‘concrete relational concepts’ (Sapir blz. 107) zegt ons niet veel, wanneer wij niet reeds van tevoren weten, op wat soort van verschijnselen deze naam wordt toegepast, en datzelfde geldt van de nadere karakteristiek van Sapir, dat de gevallen van groep III ‘differ fundamentally from type II in indicating or implying relations that transcend the particular word to which they are immediately attached, thus leading aver to IV. Pure relational concepts’. Van deze laatste verschillen de ‘concepts’ van klasse III, doordat zij geen syntaktiese betekenis hebben, d.w.z. niet dienen om de relaties tussen de concrete ‘concepts’ aan te duiden. Een voorbeeld moge dit verduideliken! Bij ons vallen onder klasse III o.a. de tijden der werkwoorden. Wanneer ik zeg: *Ik schreef een brief*, of: *Het kind rolde over de vloer*, dan is de relatie tussen mijzelf, de brief en het schrijven resp. tussen het kind, de vloer en de rolbeweging precies dezelfde als wanneer ik de praesentia *schrijf, rolt* had gebruikt; de relatie zou een andere zijn, als ik bijvoorbeeld zei: *Ik schrijf* of *schreef aan een brief. - Het kind rolt* of *rolde op de vloer*. Anderzijds is de vorming van een praeteritum *schreef* bij *schrijf*(*t*), *rolde* bij *rol*(*t*) geen woordvormingsproces (No. II bij Sapir) in die zin, waarin *beschrijven, overschrijven: schrijven* dat is. In dit laatste geval ontstaan werkwoorden, waarvan al dezelfde vormen (tijden, personen, enz.) gemaakt

kunnen worden als van het simplex en die dus van het standpunt der grammatika op één lijn staan met de simplicia zelf; *schrijf, schrijft, schreef, schreven* enz., m.a.w. de verschillende conjugatievormen van *schrijven*, zijn de verbindingen van eenzelfde semanteem *schr *[1] met verschillende morfemen; welnu, in net dezelfde verhouding staan *beschrijf, beschrijft, beschreef, beschreven* tot *beschrijven*; de verba *schrijven* en *beschrijven* zijn dus functioneel gelijksoortig, terwijl *schreef, beschreef* of *schrijf, beschrijf* een speciale aanwending van het semanteem-begrip aanduiden.

Hetzelfde wat hier van de tijden van het werkwoord gezegd is, geldt van de getallen en geslachten der substantiva. Of ik spreek van *de man* of van *het kind*, dit geslachtsverschil is van geen belang voor de verhouding van de concrete begrippen ('concepts') *man* en *kind* tot wat door de verdere delen van de zin, waarin deze woorden voorkomen, wordt uitgedrukt. En wanneer ik van *tien kinderen* vertel, dat zij *op weg zijn naar school*, dan is de verhouding van die *tien kinderen* tot de rest van mijn mededeling net dezelfde als wanneer ik van *het kind* of *een kind* zeg, dat het *op weg is naar school*. Zeker, wanneer ik als syntaxis de leer der woordverbindingen beschouw, dan moet de congruentieregel, die wij opmerken in de woordverbindingen: *een* of *het kind is*, maar: *tien kinderen zijn*, in de syntaxis besproken worden, en evenzo de congruëntieregel, waarvan de tegenstellingen *een goede man*: *een goed kind* of *de man*: *het kind* voorbeelden zijn, maar de kategorieën pluralis: singularis van een substantivum, *het*-woord: *de*-woord[2] hebben op zichzelf

1) In de vorm *schrijf* is het morfeem nul, - hetgeen wel degelik een onderscheidingsteken is. In het praeteritum komt het morfeem in de ablaut tot uitdrukking.

2) Het lijkt mij niet overbodig, even stil te staan bij de betekenis, waarin hier en elders in dit opstel de term 'woord' wordt gebezigd. Wanneer ik spreek van 'het woord *kind*', of 'het woord *ik*' of wanneer ik in een lexikon een 'woord' opzoek, dan heeft de term 'woord' een andere betekenis dan wanneer ik *mij* in de zin: *Geef mij het geld*! of *kinderen* in de zin: *Mijn broer heeft drie kinderen* een 'woord' noem. Op deze laatste betekenis, namelik die van het woord als deel van een zin, heeft de definitie van Meillet betrekking: 'Un mot est défini par l'association d'un sens donné à un ensemble donné de sons susceptible d'un emploi grammatical donné' (*Linguistique historique et linguistique générale*, Paris 1921, blz. 30), en evenzo die van Sapir: 'The word is merely a form, a definitely molded entity that takes in as much or as little of the conceptual material of the whole thought as the genius of the language cares to allow' (*Language*, blz. 33). In het eerstgenoemde geval echter duidt de term 'woord' het gehele complex van combinaties van een semanteem met zijn grammatiese morfemen aan, m.a.w. 'het woord *man*' wil zeggen: het woord, dat al naar zijn plaats en functie in de zin *man, mans* of *mannen* luidt; als de representant voor al die vormen gebruikt men bij een declineerbaar woord de zgn. onverbogen vorm, bij een werkwoord de infinitivus. Bij woorden zonder buigingsvormen hebben de beide definities uit de aard der zaak betrekking op een en dezelfde vorm. Het naast-elkaar-gebruiken van deze twee betekenissen van de term 'woord' is toelaatbaar, mits de taalkundige zich van het verschil bewust is.

geen syntaktiese waarde, terwijl *Jans* (genitivus): *Jan* of *van Jan*: *Jan* dat wel hebben; *Jans* en *van Jan* zijn ondenkbaar zonder een ander woord, dat een concreet begrip aanduidt, waartoe Jan in een zekere betrekking staat; eerst in de woordverbinding betekenen zij iets.

2. Dit verschil tussen de kategorieën III en IV is door de grammatici niet steeds zoals het behoorde in acht genomen; vandaar dat geslacht en getal en tijd, waarbij zich nog andere kategorieën zoals modus en trappen van vergelijking voegen, vaak geheel op één lijn behandeld worden met naamval, praepositie + nomen e.d. Dat is zo heel erg niet in een leerboek, dat eenvoudig beoogt, de taalfeiten met een prakties doel aan leergierige vreemdelingen te onderwijzen; hier kan zelfs een volkomen onwetenschappelike ordening, die bijvoorbeeld begint met de conjugatie van het werkwoord *zijn* en dan dadelik tot de pluralia der substantieven overgaat en die tussen de grammatikale stof in lijstjes van woorden, dus een geheel ongrammatikale stof, meedeelt, doelmatig, ja loffelik zijn, maar in een boek, dat er naar streeft het systeem ener taal te beschrijven zoals het inderdaad is, behoort zulk een door-elkaar-haspelen van heterogene dingen niet voor te komen en hier behoren ook de kategorieën, die Sapir III en IV genummerd heeft, uiteen te worden gehouden. Het is een der verdiensten van John Ries, reeds in 1894 daarop gewezen te hebben, in de eerste druk van zijn verhandeling: 'Was ist Syntax?' Wij lezen daar het volgende[1)]: 'Die Bedeutung der Flexionsformen 1st.... mehrfacher Art. Sie dienen sowohl zum Ausdruck von B e z i e h u n g e n[2)]

1) In de tweede druk (Prag, 1927) staat deze passage op blz. 96.
2) De spatiëringen in dit citaat zijn van Ries.

der Worte untereinander (z.B. die meisten Kasusformen in den häufigsten Arten ihres Gebrauchs), als zur Angabe einer w e i t e r n B e s t i m m u n g, die zur eigentlichen Wortbedeutung hinzutritt (z.B. Genus und Numerus der Nomina, die Mehrzahl der Tempusbedeutungen), als auch zur Bezeichnung einer M o d i f i k a t i o n der Wortbedeutung (z.B. die Steigerungsformen). Die irrige Ansicht, die ohne weiteres a l l e n Flexionsformen und a l l e n ihren Bedeutungen ein syntaktisches Interesse zuschreibt, eine Ansicht, die heute noch die unbedingt herrschende ist, hat zu einer Verschleierung und Verwischung der wesentlichen Verschiedenartigkeit der Flexionsbedeutungen geführt, die meist unbeachtet bleibt und oft völlig verkannt wird.' De hier gemaakte onderscheiding, die overeenstemt met die van Sapir, is een der fundamenten, waarop Ries zijn indeling der grammatika heeft geconstruëerd, en in dit punt kan ik volkomen met hem meegaan.

De termen 'vormleer' en 'syntaxis' worden in zeer verschillende betekenissen gebruikt en het is wederom een verdienste van Ries' boek, dat hij in die terminologiese chaos licht heeft gebracht. Onder de naam 'syntaxis' dissen talrijke grammatici ons datgene op, wat Ries en Brugmann onafhankelik van elkaar 'ein grammatisches Potpourri' hebben genoemd[1]; Ries stelt het systeemloze dezer 'Mischsyntax' in een apart hoofdstuk (blz. 11-18) en in allerlei andere delen van zijn boek onbarmhartig aan de kaak. Andere grammatici streven naar een systematiese indeling der grammatikale stof, zonder het intussen over de betekenis van het begrip 'syntaxis' eens te zijn: voor sommigen, zoals Miklosich, is de syntaxis de leer van de betekenis der woordklassen en woordvormen, voor anderen is het de leer van de zin. Het viel Ries niet moeilik om aan te tonen, dat het 'System Miklosich' voor allerlei delen der spraakkunst, speciaal voor de leer van de zin, geen plaats biedt, tenzij men met gewrongen indelingen werkt, die met de theorie in strijd komen. En als omgekeerd de syntaxis de leer van de zin is, waar moet men dan die woordverbindingen onderbrengen, die slechts zinsdelen, geen zinnen zijn? Zeker, men kan in zijn leer van de zin hoofdstukken opnemen over de verbindingen van subst. + subst., adj. + subst., verbum + adv., enz., maar dan krijgt men een minder zuivere bouw, dan als men de syntaxis als de

1) Zie Ries, t.a.p. 96 en 185.

'Lehre von den Wortgefügen' opvat: geheel ongewrongen voegen zich in dit kader zowel die woordverbindingen die geen zinnen zijn als die welke het wel zijn. Deze laatste opvatting van Ries is m.i. geheel juist en wanneer hij dat belangrijke deel van de descriptieve linguistiek der afzonderlike talen, dat zich bezighoudt met de woordvormen, zoals zij in de zinnen en andere woordgroepen voorkomen, met de functie dezer vormen in het kader van deze groepen en met de daaruit resulterende eigenschappen dezer groepen (incl. zinnen) zelf, aldus indeelt:

I. leer van de woorden, *a.* vorm, *b.* betekenis.

II. leer van de woordverbindingen,

dan is dat m.i. een indeling, geheel in overeenstemming met de materie zelf. Ries heeft zijn systeem nog een harmonieser bouw gegeven, door ook de tweede hoofdafdeling, gewijd aan de 'Wortgefüge', in tweeën te splitsen: 'Lehre von den Formen der syntaktischen Gebilde' en 'Lehre von der Bedeutung der syntaktischen Gebilde'[1], zelf heeft hij echter erkend, dat deze splitsing niet wel is door te voeren;[2] dat is m.i. juist gezien en daarom had ik het beter gevonden als hij haar helemaal achterwege had gelaten. De indeling, hierboven door I*a*, I*b*, II weergegeven, kan ik echter aanvaarden, - wanneer ik altans enige hoofdstukken elimineer, die Ries m.i. ten onrechte bij de grammatika brengt, die echter m.i. bij de lexikologie behoren; hierover spreek ik verderop, alleen wil ik nu reeds wijzen op de ongewenstheid om afdeling I aan te duiden door de term 'Wortlehre'; immers, deze naam kan ook voor de vertaling van 'lexikologie' worden gebruikt.[3] Wanneer de leer van de woordverbindingen 'syntaxis' wordt genoemd, wat mij zeer plausibel voorkomt, zou ik voor I*a* en I*b*, de leer van de woordvormen en hun betekenis, de oude naam 'vormleer' of 'morphologie' willen behouden; daar is niets geen bezwaar tegen, wanneer wij slechts uitdrukkelik er op wijzen, dat dit deel der grammatika m e d e d e b e t e k e n i s der woordvormen behandelt en dat de groepering der woordvormen tot paradigmata ons van zelf noopt om naast de afzonderlike vormen ook de

1) Zie *l.l.*, blz. 79.
2) Zie *l.l.*, blz. 137 v. en 173.
3) Ries brengt, gelijk ik reeds zeide, in zijn 'Wortlehre' zekere hoofdstukken onder, die veeleer bij de lexikologie behoren. Dat verklaart altans voor een deel zijn term 'Wortlehre'.

woordsoorten als zodanig in onze beschrijving te betrekken. Tans wil ik door enkele voorbeelden aanduiden, hoe de stof zich over I*a*, I*b*, II natuurlik verdelen laat.

I*a* behandelt de flexies: in de Nederlandse grammatika wordt dus bij het substantivum de genitief vermeld, en evenzo de pluralis, m.a.w. zowel kategorieën van Sapir's klasse III als van IV; in I*b* wordt van de genitief verteld, dat hij als bepaling bij een ander substantivum staat en verder verwezen naar II; daarentegen worden in I*b* de biezonderheden van het gebruik van de pluralis - o.a. in algemene zin, ongeveer gelijkwaardig met de singularis: *Mensen zijn sterfelike wezens* naast: *De* of *een mens is een sterfelik wezen* - besproken, en ook wordt op pluralia tantum als *mazelen, onkosten* gewezen; dit zijn geen syntaktiese zaken. Bij het verbum geeft I*a* de paradigmata; I*b* behandelt min of meer uitvoerig het gebruik van tijden en modi, dat als een geval van Sapir's kategorie III niets te maken heeft met het zinsverband; daar echter onze samengestelde tijden uit twee werkwoordvormen bestaan, op welke de regels der woordvolgorde van toepassing zijn (b.v.: *Wij hebben gegeten*; *wij hebben al gegeten*; *wij hebben hem gezien*; *heb je hem gezien*? *als je hem gezien hebt* of *hebt gezien*), moet deze formele zijde der flexievormen in afd. II, gewijd aan de woordverbindingen, besproken worden, - evenzo de congruentieverschijnselen der numeri: *de hond blaft*, maar: *de honden blaffen*. Bij deze paar voorbeelden laat ik het; zij doen zien, hoe de stof over I*a*, I*b*, II te verdelen is; daarbij zijn allerlei verwijzingen nodig; deze zijn te gewenster, daar ze ons doen zien, hoe een taal een systeem vormt met menigvuldige betrekkingen tussen de onderdelen. In het algemeen zullen de aanduidingen voor ‘pure relational concepts’ (No. IV van Sapir) in I*b* even worden gememoreerd, onder verwijzing naar afdeling II, terwijl de verschijnselen die Sapir onder zijn No. III zou brengen, in afdeling I*b* worden afgedaan, zo nodig met een zekere uitvoerigheid.

3. Vormleer plus syntaxis, in de hierboven aangeduide zin, worden door sommige taalkundigen samen ‘grammatika’ genoemd,[1)] terwijl anderen aan deze term een ruimere betekenis toekennen.[2)] Hoe dat zij, wij hebben hier te doen met een

1) Zie L. Hjelmslev, *Principes de grammaire générale* (København 1928), blz. 99.
2) Veelal wordt de klankleer er in begrepen. Nyrop bracht zelfs de betekenisleer bij de grammatika.

betrekkelik zuiver afgerond onderdeel van de synchroniese taalbeschrijving, en dat is, dunkt mij, een feit, dat vóór het gebruik van de term ‘grammatika’ in deze zin spreekt: een samenvattende naam is gewenst en een andere is moeilik te vinden. Hiernaast hebben wij twee andere gebieden: de klankleer (incl. accentleer) en de lexikologie. Bij de klankleer kunnen wij phonetiek en phonologie onderscheiden; de phonetiek poogt de articulatoriese en akustiese eigenschappen der klanken nauwkeurig te bepalen, de phonologie houdt zich speciaal met hun functionele waarde in het klanksysteem der taal bezig; dit verschil herinnert ons enigszins aan de onderscheiding tussen I*a* enerzijds, I*b* en II anderzijds in het systeem der ‘grammatika’ in engere zin, maar bij grootheden van zo verschillende aard heeft een vergelijking nauweliks zin. De lexikologie beschouwt de woordvoorraad ener taal, zonder daarbij het syntaktiese gebruik in zinnen en andere woordgroepen in aanmerking te nemen. Ook hier heeft men te doen met vorm en betekenis. Al naarmate men van de ene of van de andere uitgaat, krijgt men geheel andere groeperingen; nog een derde groepering is de alfabetiese, maar deze heeft alleen praktiese en geen wetenschappelike waarde.[1)] Bij een wetenschappelike behandeling heeft het alfabetiese lexikon alleen betekenis als klapper, evenals de registers in een boek. Wanneer men het woordmateriaal beschouwen en indelen wil naar de betekenis, heeft men daarvoor de moeilike wetenschap der semasiologie, semantiek, significa of hoe men haar ook noemen moge, nodig; bij de behandeling naar de vorm speelt de leer der woordvorming een grote rol, altans in een taal als het Nederlands, dat een enorm aantal afgeleide en samengestelde woorden bezit; trouwens, ook wanneer wij uitgaan van de betekenissen en ons afvragen, welke semantiese kategorieën onze taal bezit, bewijst de woordvorming ons grote diensten, daar immers de meeste formatieve elementen, zoals de substantiefsuffixen *-ing, -in*, de adjectiefsuffixen *-s* (oude spelling *-sch*), *-loos*, de verbale prefixen *be-, ont-* hun speciale functies hebben, d.w.z. woorden vormen met speciale betekeniseigenaardigheden, al kan men dan ook bij vele er van meer dan een van zulke functies onderscheiden (b.v.: *ont-komen, ont-branden, ont-lenen*). In 't algemeen kan men zeggen, dat de

1) Dit sluit niet de mogelikheid uit, dat afzonderlike artikels van een alfabeties woordeboek wetenschappelike arbeid bevatten.

woordvormings-procédé's semantiese kategorieën doen ontstaan; en deze semantiese kategorieën zijn van andere aard dan bijvoorbeeld de tijd van een werkwoord of het getal van een substantivum, in zoverre als zij een eigen 'material content' hebben: *schreef* is een specialisering naar de tijd van het begrip *schrijven*, dat zelf niet gewijzigd wordt door de aanwending op het verleden; evenzo zijn *banken* door hun 'material content' niet verschillend van een *bank*, maar *opschrijven* of *beschrijven* betekenen iets anders dan *schrijven* en een *schoolbank* of een *bijbank* iets anders dan een *bank* zonder meer. Het grote verschil tussen de tweeërlei kategorieën, klasse III en II van Sapir, blijkt heel duidelik daaruit, dat een afleiding of samenstelling dezelfde III- en IV-elementen toelaat als een niet-afgeleid en niet-samengesteld woord: *schrijven - schreef - geschreven*, evenzo: *beschrijven - beschreef - beschreven*; *bank - banken*, evenzo: *schoolbank - schoolbanken*, en ook: *bankje - bankjes*.[1] Tegenover de 'grammatikale' kategorieën staan dus de derivata en composita samen met de aanduidingen van gewone 'basic concepts'. Dat heeft Sapir duidelik gezien, toen hij *t.a.p.*, blz. 107 schreef: 'The nature of these four classes of concepts as regards their concreteness or their power to express syntactic relations may be thus symbolized:

Material Content	{ I.	Basic Concepts
Material Content	{ II.	Derivational Concepts
Relation	{ III.	Concrete Relational Concepts
Relation	{ IV.	Pure Relational Concepts'.

Hier zijn wij bij een punt gekomen, waar Ries m.i. het mis heeft. Hij vindt het vanzelfsprekend, dat de leer der woordvorming een deel der 'Wortlehre' is,[2] ja hij gaat nog verder en wil in diezelfde 'Wortlehre', die overigens aan de woordsoorten en flexievormen gewijd is, zelfs nog 'die Synonymik, die Lehre vom Bedeutungswandel und was sich sonst auf dem Gebiete der Wortbedeutung der bloss lexikalischen Darstellung abgewinnen und einer systematischen Bearbeitung unterwerfen lässt' onderbrengen.[3] Heeft het woord 'Wortlehre' Ries, die zo'n goed oog heeft gehad voor wat Sapir later als III en IV

1) Zie hierboven blz. 363 v.
2) *t.a.p.*, blz. 91.
3) *t.a.p.*, blz. 84 noot.

zou onderscheiden, blind gemaakt voor het verschil tussen woordvorming en grammatika, tussen grammatikaal gebruik der vormen en concrete woordbetekenis? Komt daarbij misschien de vooropgevatte mening, dat de lexikoloog slechts woordeboeken te maken heeft en dat er geen lexikologie als aparte discipline met eigen wetenschappelike methodes bestaat noch recht van bestaan heeft? Trouwens, ook Jespersen maakt geen scherpe scheiding tussen woordafleiding en flexie en bij hem is toch zeker van geringschatting der lexikologie als wetenschap geen sprake. Ik moet bekennen, dat Jespersen's houding tegenover de woordvorming mij nog meer verbaast dan die van Ries. Jespersen is er zich van bewust, dat hij zich aan kritiek zal blootstellen door woordvormings- en flexie-formantia door elkaar te behandelen; zijn rechtvaardiging zoekt hij daarin, ‘that it is hard, not to say impossible, to tell exactly where the boundary has to be drawn between flexion and word-formation’[1], en als voorbeeld haalt hij dan 't Franse *paysanne*: *paysan* aan, dat hij niet buiten verband met *bonne*: *bon* kan zien. Ja zeker, ook de Fransman zal hier wel een verband voelen, maar tegelijk voelt hij toch ook, dat *la paysanne* dezelfde syntaktiese functies kan hebben als *le paysan*: beide kunnen subject of object zijn of van een praepositie afhangen en een adjectief of andere bijvoeglike bepaling bij zich krijgen, bij beide is de verbinding met het lidwoord iets volkomen natuurliks; dat alles is bij het vrouwelike adjectivum *bonne*[2] onmogelik. Mij dunkt: deze syntaktiese verschillen zullen toch voor het taalgevoel gewichtiger zijn dan de formantiese overeenstemming *paysanne*: *bonne*. Jespersen's standpunt tegenover de woordvorming klopt goed met de definitie, die hij van Sweet overneemt voor de begrippen grammatika en lexikologie: ‘Grammar deals with the general facts of language, and lexicology with special facts’[3]. Hier ga ik liever met Kruisinga mee, die meent ‘with all the respect that is due to Sweet that what he gave was a sample of English common sense’, waardeerbaarder in ‘practical life’ dan ‘in the search of truth’[4]. Trouwens, dat Sweet's kriterium niet

1) O. Jespersen, *The philosophy of grammar* (London - New-York 1924), blz. 42.
2) Niet te verwarren met het substantivum *bonne* ‘dienstbode’.
3) *t.a.p.*, blz. 32.
4) E. Kruisinga, *English studies* XIII (Amsterdam 1931), 9.

geheel opgaat, erkent ook Jespersen, wanneer hij de semasiologie, hoewel deze deals with ‘general’ and not with ‘special' facts’, uitsluit van zijn ‘philosophy of grammar’[1].

4. Dat zich zulke meningsverschillen voordoen bij het tegenelkaar-afbakenen der verschillende gebieden der taalwetenschap, hangt samen met de relativiteit der grenzen tussen linguistiese kategorieën. Taalwetenschap is nu eenmaal geen exacte wetenschap. Tussen de verschillende onderdelen der synchroniese linguistiek - hetzelfde geldt voor de diachroniese - bestaan overgangsgebieden; zo lopen phonologie en woordkunde dooreen, wanneer een taal sandhi-regels bezit of wanneer voor het woordeinde bepaalde ‘Auslautgesetze’ gelden of wanneer het woordaccent aan zekere regels gebonden is; op dergelijke wijze is het zinsaccent van belang zowel voor de phonologie als de syntaxis; en zo komt het ook bij lexikologie en grammatika voor, dat, zoals Jespersen het uitdrukt ‘the two fields may sometimes overlap, and that there are certain things which it will be necessary or convenient to treat both in grammar and in dictionary.’[2] Engelse gevallen van die aard worden in het reeds geciteerde opstel van Kruisinga vermeld,[3] b.v.: *the man was killed in a motor accident*; *the man was killed by a burglar*; de Nederlandse vertaling is in het eerste zinnetje ‘is omgekomen’, in het tweede ‘werd gedood’; in het Nederlands is er dus een lexikalies verschil en in het Engels kan het geval zowel in grammatika als in lexikon behandeld worden. Een zodanig geval uit het Nederlands is bijvoorbeeld: *ik rijd gemakkelik vandaag*; *de wagen rijdt gemakkelik vandaag*; *deze weg rijdt gemakkelik vandaag*; de beschouwing van zulke zinnen kan bij de uitdrukkingsmiddelen voor de betrekkingen tussen concrete begrippen (‘concepts’), m.a.w. in de syntaxis, worden ondergebracht, maar ook in het lexikon, sub voce *rijden*, of in een handboek van de lexikologie of haar onderdeel de semantiek.

Ten slotte sta ik nog stil bij de trappen van vergelijking. Dat deze niet in de syntaxis behoren te worden behandeld, is klaar;[4]

1) *t.a.p.*, blz. 35.
2) *t.a.p.*, blz. 34.
3) *t.a.p.*, blz. 9 v. Het artikel heet: *Grammar and dictionary*. De auteur is, in aansluiting aan een uitlating van Hugo Schuchardt, veel minder dan ik overtuigd van de aanwezigheid ener vrij scherpe grens tussen grammatika en lexikologie.
4) Zie Ries, *t.a.p.*, blz. 100 v.

daar kunnen de verbindingen comparativus + *dan* of *als*, superlativus + *van* ter sprake komen, evenals constructies van het type *vol van, trots op, de vijfde van de rij* er recht hebben op een bespreking; maar de comparatief en superlatief op zichzelf zijn evenmin syntaktiese kategorieën als de positief. Een vraag, die moeiliker is op te lossen, is deze: of de comparatief en superlatief afgeleide woorden zijn in de zin van Sapir's kategorie II dan wel grammatiese vormen in de zin van kategorie III. Een comparatief en een superlatief worden syntakties net zo gebruikt als andere adjectiva, zij kunnen dezelfde flexie-uitgangen aannemen[1)] en net zo als de positivi komen zij ook als adverbia voor. Er schijnt dus alle aanleiding te zijn om deze formaties op één lijn te stellen met afleidingen, zoals bijvoorbeeld ook de verkleinwoorden dat zijn, die ook dit met de trappen van vergelijking gemeen hebben, dat ze, evenals deze bij verreweg de meeste adjectiva kunnen voorkomen, bij bijna alle substantiva gevormd kunnen worden. Toch is, dunkt mij, het taalgevoel weifelender bij comparativus en superlativus dan bij de deminutiva en voelt men gene minder zuiver lexikologies dan deze, maar tot zekere hoogte grammaties. Komt dat daardoor, dat de deminutiva substantiva zijn, m.a.w. in de regel als de primaire termen optreden van de ‘junction’- en ‘nexus’-verbindingen,[2)] terwijl de comparatieven en superlatieven evenals andere adjectiva en adverbia gewoonlik secundaire of tertiaire termen zijn? De primaire term heeft een dominerender positie, doordat de vorm en de plaats der andere termen er door bepaald worden; zo is dan ook in *het goede mannetje*; *een goed mannetje*; *de mannetjes kwamen binnen* de vorm van adjectief (secundair junction-element) en verbum (secundair nexus-element) afhankelik van *mannetje, mannetjes*, maar in *een groter*(*e*) *afstand, een groter verschil, groter*(*e*) *afstanden, hij wordt groter, dat plan moeten wij groter opzetten, een groter opgezet plan* zijn de comparativi als secundaire en tertiaire termen (al naar ze adjectiva of adverbia

1) Men kan in het Nederlands zeggen: *een grotere* of *een groter stad dan Amsterdam*, maar alleen *een grote stad*. Bij meerlettergrepige comparativi heeft het taalgebruik een voorkeur voor de vorm zonder-*e*. Dit is echter geen speciale eigenaardigheid van de comparatief, maar deze heeft haar gemeen met allerlei andere adjectiva op *-er* en *-en*.
2) Ik durf aannemen, dat deze termen van Jespersen (zie *Philosophy of grammar*, blz. 96 v.) en zijn leer van ‘The three ranks’ algemeen bekend zijn.

zijn) afhankelik van de substantiva en werkwoordvormen. Brengt dat misschien mee, dat men ze zwakker als lexikologiese formaties voelt?

De aanwezigheid van bruggen tussen grammatika en lexikologie is geheel in overeenstemming met het wezen der taal, en wanneer wij somtijds niet precies kunnen uitmaken, welke der twee disciplines grotere rechten op zulke bruggen kan doen gelden, dan is ook dat voor de taalkundige iets heel gewoons. Zulke grensmoeilikheden ontslaan hem echter niet van de verplichting om zijn wetenschappelike stof zo goed mogelik overeenkomstig het taalgevoel der leden ener taalgemeenschap in te delen. Hierbij moet men m.i. tot de onderscheiding van grammatika (vormleer + syntaxis) en lexikologie komen en de woordvorming tot deze laatste rekenen.[1)] Evenals de onderscheiding van Sapir's kategorieën III en IV van groot belang is voor het afbakenen van de syntaxis tegenover de vormleer, is de tegenstelling tussen kategorie II enerzijds en III, IV anderzijds van integrerende betekenis voor de grensbepaling tussen grammatika en lexikologie.

Leiden.
N. VAN WIJK.

Boekbeoordelingen.

I. van der Velde, *Luisteren of Zien*. (Didaktische Monographieën III). Auditieve of visuele grondslag van het Spellingonderwijs. (J.B. Wolters - Groningen).

Na een korte inleiding over de regel der beschaafde uitspraak bij Siegenbeek De Vries en Te Winkel en Kollewijn, komt de schrijver op pag. 10 tot het uitgangspunt van zijn onderzoek: ‘Zonder enige aarzeling kan men de regel der beschaafde uit-

1) Een publikatie, die reeds enige jaren de door mij voor juist gehouden indeling doorvoert, zijn de bibliografieën der algemene taalwetenschap in het *Indogermanisches Jahrbuch*: op een afdeling *Phonetik* (waarin een onderafdeling *Phonologie*) volgt een afdeling *Grammatik* (1. *Allgemeines*, 2. *Morphologie*, 3. *Syntax*), daarna *Wortkunde*; een onderdeel hiervan is gewijd aan *Wortbildung im Zusammenhang mit Wortbedeutung*. De grens tussen syntaxis en morphologie wordt enigszins anders getrokken dan ik dat in aansluiting aan Ries zou willen doen.

spraak.... aanvaarden als de beste basis voor een spellingrègeling. Te betwijfelen valt evenwel, of zijn waarde voor het spellingònderwijs even groot is.'

In een vrij uitvoerig hoofdstuk lezen we daarna de invloed der verschillende spellingen op de taalmethodes voor het lager onderwijs. De aanhangers van De Vr. en Te W., Den Hertog en Lohr, gingen uit van de stelling: taal is klank + zin, en schreven voor: 'practische en afwisselende oefeningen in het scherp bezien en nauwkeurig weergeven van woorden'. De aanhangers van Kollewijn, waarvan Van Strien de voornaamste was, baseerden hun onderwijs op: Taal is Klank. Van der Velde toont aan hoe Van Strien zich in allerlei bochten moet wringen om bij zijn spellingonderwijs zijn beginsel trouw te blijven, en ontwikkelt in het derde hoofdstuk zijn methodologische, taalkundige, didactische, en psychologische bezwaren tegen fundering van het spellingonderwijs op auditieve grondslag. Hij meent dat het fout is eenzelfde uitgangspunt te kiezen voor het eigenlijke taalonderwijs en zijn onderdeel spelling, en houdt het niet voor onmogelijk dat de gewoontevorming door Van Strien beoogd en door velen na hem eveneens nagestreefd, fataal heeft gewerkt op ons spellingonderwijs. Op grond hiervan meent hij dat we de kinderen bij het spellingonderwijs een vast criterium moeten geven in de woordvorm.

Om dit te bewijzen geeft hij de resultaten van de experimentele onderzoekingen van Lay, Pedersen, Zyve (uitgaande van onderzoekingen op dove kinderen), Métral, Payot. Intussen heeft hij bezwaren tegen de wijze van experimenteren, vooral bij de Duitsers, die uitgaan van het losse woord, en doet zelf een onderzoek, uitgaande van taal en spraak van het kind.

Hij heeft daarvoor *a* vrije opstellen laten maken en *b* opdrachten laten uitvoeren. De alphabetische woordenlijst hieruit samengesteld bevat 1259 woorden, waarvan 776 niet 'lauttreu' zijn. Dat is 60,9 %.

Op grond van deze onderzoekingen meent de schrijver de conclusie te mogen trekken dat zijn uitgangspunt juist was, en dat de uitspraak van het algemeen beschaafd niet de grondslag kan zijn van het spellingonderwijs, waar men van den beginne aan de nadruk moet leggen op visuele instudering.

Wellicht was Van der Velde consequenter geweest als hij bij zijn tellingen rekening had gehouden met svarabhakti, sandhi, apocope, en enkele andere verschijnselen. Hij vermeldt wel de reden

van zijn onthouding in dezen, maar een schroom om voor eenzijdig visualist te worden aangezien mag geen reden zijn om naar een bepaalde zijde bij voorbaat een douceurtje te schenken. Dit maakt de uitkomst van het onderzoek onzuiver, en het valt dan ook niet te betwijfelen of het procent der niet 'lauttreue' woorden is groter dan in deze uitkomst vermeld. Bovendien had de onderzoeker, al wou hij er nog geen rekening mee houden, toch enige aandacht moeten schenken aan de resultaten der phonologie.

Dit neemt niet weg dat we de schrijver zeer dankbaar moeten zijn voor zijn nauwkeurig en scherp onderzoek. Van der Velde heeft hiermee ons spellingonderwijs een belangrijke dienst bewezen; ik kan wel verantwoorden te zeggen, dat de resultaten van ons spellingonderwijs beter zullen worden door een consequenter toepassing van zijn beginsel.

R. KUITERT.

Aankondigingen en mededelingen.

De nieuwe spelling. Door de vrij algemene invoering bij het onderwijs is de overwinning van het spelling-compromis-Marchant verzekerd. Ter wille van eenheid en orde hebben de voorstanders van de Vereenvoudigde spelling besloten, de invoering krachtig te bevorderen, al behouden zij zich voor, de seksuele n in hun persoonlijk gebruik niet te aanvaarden. De consequentie van deze houding is, dat in het redaktionele gedeelte van ons tijdschrift van nu af de spelling-Marchant gevolgd zal worden. Onze medewerkers behouden de vrije spelling-keuze, maar om tot de algemeen gewenste spellingvrede te geraken, geven wij hun in overweging, het voorbeeld van de redaktie te volgen.

Nieuwe boeken in 1934. De beperkte ruimte van ons tijdschrift laat niet toe, alle boeken die onze lezers kunnen interesseren uitvoerig te bespreken. Aan het einde van deze jaargang volstaan wij met een opsomming van niet, of nog niet, besproken publicaties, in bonte rij.

In de eerste plaats een reeks proefschriften, waaronder zeer belangrijke. Te Leiden promoveerde Mej. Dr. M.H. de Haan op een proefschrift over *Adriaan Loosjes*, Mevr. Dr. T. Langeveld-Bakker op een proefschrift over *Gorter's Mei* en Mej. Dr. E. de la

Fontaine Verwey over *De illustratie van letterkundige werken in de XVIIIde eeuw*. - Te Utrecht: Dr. B.H. Erné op een tekstuitgave van *Twee zestiende-eeuwse spelen van de hel*, Dr. M. de Jong: *Drie zestiende-eeuwse esbatementen*, J.C. Brandt Corstius op een proefschrift over *Herman Gorter*, H.W. van Tricht over *Frederik van Eeden*. - Te Amsterdam promoveerde Mej. Dr. M.M. Prinsen over *De idylle in de achttiende eeuw*, Mej. Dr. C. Ypes over *Petrarca in de Nederlandse letterkunde* en Dr. M.J. Langeveld op een taalfilosofies en taalpedagogies onderwerp: *Taal en Denken*. - Te Groningen promoveerde Dr. L.A.H. Albering op een *Vergelijkende syntactische studie van den Renout en het Volksboek der Heemskinderen*, Dr. G. Stuiveling op een studie over *Versbouw en Rytme in de tijd van '80*. - Aan de Vrije Universiteit te Amsterdam promoveerde Dr. S. van der Meer op een *Bijdrage tot het onderzoek naar klassieke elementen in Coornhert's Wellevenskunste*.

Voor het buitenland kunnen daaraan nog toegevoegd worden de Bonnse dissertatie van Dr. Heinz Haerten: *Vondel und der deutsche Barock* en de Leipziger dissertatie van Dr. Wolfgang Friedrich: *Der lateinische Hintergrund zu Maerlants 'Disputacie'*.

Als inleiding tot een nieuwe uitgave van het bekende zestiende-eeuwse *Spel van St. Trudo* bezorgde Dr. J. Endepols een keurige uitgave van de *Vita Sancti Trudonis Confessoris, comediis duabus ut plurimum expressa* (Maastricht - Gebrs. van Aelst - 1934), d.i. een Latijnse vertaling van het spel, door Crullus als school-drama bewerkt.

Ter herinnering aan de jongste Bilderdijk-herdenking (1931) gaf August Heyting redevoeringen en andere dokumenten uit onder de titel *Bilderdijks plaats in de Nederlandse en in de Wereldliteratuur* (1932), waarbij Dr. K.H.E. de Jong zich aansloot met een studie over *Bilderdijk's 'Geschiedenis des Vaderlands'* (Leiden - E.J. Brill - 1934).

Vanwege de *Maatschappij tot bevordering van Woordkunst* verschenen bij de firma J.B. Wolters een drietal bundels *Voordrachtkunst*: een Neutrale, een Roomsch-Katholieke en een Christelijke bundel, telkens onder een drietal redakteurs, die voor hun kring de meest geschikte stukken verzamelden.

Bij de firma J. Muusses (Purmerend) verscheen een *Atlasje bij de Nederlandsche Literatuurgeschiedenis*, samengesteld door J.H.J. Willems en bestaande uit overzichtelijke kaarten en tabellen, van namen, feiten en jaartallen, die bij het onderwijzen en repeteren goede diensten kunnen bewijzen.

Dr. J.C. van der Does stelde een *Bloemlezing* samen uit de gedichten van Dirk Rafaelsz. Camphuysen, met een uitvoerige inleiding over zijn persoon en zijn werk en met een portret versierd (Purmerend - J. Muusses - 1934).

Een gecommentarieerde uitgave van twee gedichten van Da Costa (*Aan Nederland in de Lente van 1844* en *De Stem des Heeren*) bezorgde Chr. Stapelkamp in het Klassiek Letterkundig Pantheon (Zutphen - W.J. Thieme).[1)]

Kroniek en kritiek.

De seksuele n bij gemeenslachtige substantieven. Woorden die een mannelijk individu aanduiden krijgen voortaan officieel het voorrecht om door een naamvals-n begeleid te worden. Deze regel lijkt eenvoudig, maar leidt tot moeilijkheden bij de zogenaamde ‘gemeenslachtige’ substantieven. Men zal zich herinneren dat de oude grammatika daaronder verstond: de substantieven die zowel een mannelijk als een vrouwelijk individu konden aanduiden, en dus beurtelings mannelijk en vrouwelijk waren, b.v. bode, getuige, gast, gids. *Zelfslachtig* zijn die diernamen, die altijd òf mannelijk òf vrouwelijk zijn, onafhankelijk van de sekse; zelfs als de sekse nadrukkelijk aangeduid wordt, veranderde dat geslacht niet: een wijfjesolifant bleef mannelijk, een mannetjes-muis bleef vrouwelijk.

Kritiekloos heeft men dat lang aanvaard, zonder zich bewust te zijn hoe hier *sekse* en *genus* door elkaar gehaspeld werden. Het lijkt rationeel: bij mensen heeft de sekse de voorrang; bij dieren het oude genus. Maar dat gaat niet op, want bij woorden als *mens, geest, engel*, bij beroepsnamen als *dokter, arts, advokaat, lector, professor* ging het oude genus weer boven de sekse. Inkonsekwent is, dat aan *persoon* weer een dubbel geslacht toegekend werd.

1) De Zuid-Nederlandse boeken van de laatste jaren die nog niet besproken werden, zullen wij samenvattend bespreken of vermelden in het begin van de volgende jaargang.

Volgens Van Ginneken's beginsel zal voortaan de sekse de beslissende factor zijn. De bovengenoemde beroepsnamen worden dus alle gemeenslachtig. Hoe nu te handelen wanneer het geslacht niet blijkt, b.v. ‘het geraamte van de(n) mens’, ‘de plichten van de(n) arts’? Men heeft gezegd: dan gaat, volgens de oude regel, het mannelijk vóór het vrouwelijk. Dat betekent eigenlijk: dan geldt het oude genus, zodat dan het nieuwe ‘beginsel’ weer verloochend wordt! Als criterium heeft men aan de hand gedaan de aanduiding met *hij*. Bij *mens* gaat dat op, bij *arts* is het al twijfelachtig; bij *persoon* zal men nòch *hij* nòch *zij*, maar eer *men* gebruiken, b.v. ‘Voor iedere(n) persoon moet een bepaald bedrag gestort worden.’ ‘Hoeveel moet men (niet: hij) dan betalen?’

Volgt men de andere weg, en schrijft men dus geen *n* wanneer de sekse niet blijkt, dan zouden b.v. alle veeartsen plotseling in bepaalde omstandigheden hun *n* verliezen, zodra de eerste vrouwelijke veearts in funktie kwam. Men ziet: er is geen ontkomen uit de impasse, om de eenvoudige reden dat deze gehele reglementering met *taal*kunde niets te maken heeft. De kunstmatige regel, hoe ook toegepast, zal op den duur onhoudbaar blijken.

Wij willen intussen wijzen op een niet denkbeeldig gevaar, nl. dat door het regeringsvoorschrift in sommige kringen de opvatting zou ontstaan dat deze naamvals-*n* ook ‘uitgesproken’ moet worden. Dan zou men in dezelfde dwaling vervallen als de schoolmeesters in de dagen van Siegenbeek, die daarvoor door Bilderdijk afgestraft werden. Als men zal moeten schrijven: op *de* muur, maar van *den* man, dan betekent dat niet, dat het lidwoord in die gevallen verschillend klinkt: *den* blijft, als te voren, een schrijfvorm voor *de*.

De ministeriële voorspelling dat de overgebleven *den*'s geleidelijk zullen verdwijnen, is niet gewaagd. Het onderwijs zal ze handhaven, maar daarbuiten staan ze nu reeds aan grote afbrokkeling bloot, deels uit slordigheid, maar ook op grond van de overtuiging dat de *n voor het algemeen taalgebruik* wetenschappelijk onverdedigbaar is.

Maar komt men door alle naamvals-n's te ‘verwaarlozen’, niet in botsing met officiële grammatische regels? Men zou de tegenvraag kunnen stellen: als afwijking in 90 % van de gevallen geoorloofd wordt, waarom dan niet in de laatste 10 %? Gewichtiger is de opmerking dat de enige door de Regering uitgevaardigde, wettelijk erkende spraakkunst, in 1805 werd samengesteld door Weiland. Aan de buigingsvormen, door deze spraakkunst

gebiedend voorgeschreven, houdt niemand zich meer, ook de regering niet.

Vóór vijftig jaar was het geen vraag of er een algemeen erkende spraakkunst bestond. De geslachtsregeling en de naamvalsleer bij Cosijn-Te Winkel of Terwey berustte inderdaad op de toenmalige 'schrijftaal', door alle auteurs in acht genomen. Sedert is er wel iets veranderd. Wie het goed recht van de oude naamvalsleer ontkent, behoeft zich niet alleen te beroepen op de regels die op het beschaafde spraakgebruik gegrond zijn. Een moderne spraakkunst is ook te baseren op een modern schrijfgebruik - als men wil op een moderne 'schrijftaal'. Is dat een minder 'achtbaar' gebruik? Natuurlijk is het een gebruik van een minderheid, maar daarom is het niet minder van gehalte: er zijn dichters, romanschrijvers, geleerden van betekenis, voortreffelijke stilisten, zowel in Noord- als in Zuid-Nederland, op wier taalgebruik een spraakkunst berust, die op belangrijke punten - wat geslacht en buiging betreft - van de tot voor. kort gangbare afwijkt. Hoe meer jongeren zich naar deze norm richten, hoe eer ook het onderwijs verlost zal worden van een kunstmatige, onhoudbare geslachtsregeling.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (September-Oktober).

De Gids. Okt. In de Kroniek der Nederlandsche Letteren bespreekt Anton van Duinkerken het proefschrift van Mej. M. de Haan onder het opschrift: *De geest van Adriaan Loosjes*.

De Nieuwe Gids. Sept. Een reeks korte bijdragen brengen hulde aan Lod. van Deyssel op zijn zeventigste verjaardag. De redakteur publiceert weer enige *Nieuwe-Gids-correspondentie*.

Okt. In een breedsprakig artikel *Okeanos en Persephone* betwist W. Kloos de prioriteit van het tweede gedicht, en betoogt hij dat Verwey zijn afhankelijke leerling geweest is. - Max Kijser prijst de Kloos-biografie van De Raaf als een 'standaardwerk'.

De Stem. Sept. In de *Poëziekroniek* bespreekt Anth. Donker de bloemlezing uit Protestantse jongere dichters: *Het Derde*

Réveil, met inleiding van K. Heeroma. - Dirk Coster toont zich, in een opstel *In Hades' Schemering*, minder ingenomen met *De Waterman* van Arthur van Schendel, en hoopt op ‘machtig ouderdomswerk’ van deze auteur. - In het *Critisch Bulletin* beoordeelt Urb. van de Voorde de roman *Vader en ik* van Willem Putman; Joh. van der Woude de roman *Zegen der goedheid* van Anton Coolen.

Opwaartsche Wegen. Sept. In de *Vlaamsche Kroniek* bespreekt Jan H. Eekhout een aantal romans (van Lode Zielens, Gerard Walschap, Willem Putman, Willem Elschot, Ernest Claes en Felix Timmermans). De poëzie is slechts vertegenwoordigd door Edgar Lemaire-Dens on Jan Vercammen. - J. Haantjes schrijft zeer waarderend over de jong gestorven dichteres *Jacqueline van der Waals*, die ook in haar prozawerk haar diepste wezen openbaart.

Okt. J. Haantjes geeft een uitvoerig overzicht van Het jaar in Zuid-Afrika, waarin hij o.a. bespreekt *Die liefde van Catullus*, door Haarhoff, de Afrikaanse bijbelvertaling, *Die rijke dwaas*, een verdienstelijke dichtbundel van W.E.G. Louw, en het werk van een drietal jongeren: Coetsee, de Hobsons en Dirk Mostert, die achtereenvolgens het genre beoefenen van Van Bruggen, Sangiro en Van Langenhoven, maar die deze voorgangers nog niet evenaren.

Stemmen des tijds. Okt. Een artikel van J.C. Rullmann handelt over *Afscheiding en Reveil*.

Roeping. Sept. Als *Romantische Romans*, prijst Frans van Oldenburg Ermke het laatste boek van Matthias Kemp: *Vallende Vogels*, terwijl hij *Eroïca* van Theun de Vries scherp veroordeelt.

Okt. J.M. Kramer oordeelt ongunstig over de strekking van Den Doolaard's boek *De Herberg met het hoefijzer*, onder het opschrift: *Over didactiek en Den Doolaard*.

De Gemeenschap. Sept. Anton van Duinkerken wijst in een artikel *Over Lodewijk van Deyssel* op ‘het occulte taal-mysticisme’ van deze auteur, dat hij verklaart als ‘een stuk geperverteerde katholieke traditie’.

De Vlaamsche Gids. Sept. Jan de Vries publiceert zijn kongresrede over *Germaansche Kultuurproblemen*, waarin hij o.a. bepleit

dat de Neerlandici vertrouwd gemaakt dienen te worden met ‘de schatten die de Germaansche kultuur heeft voortgebracht’.

Okt. André de Ridder beschrijft uitvoerig en met piëteit het leven en de werken van de onlangs gestorven *Paul Kenis*, die hij door samenwerking in ‘Vlaamsche Arbeid’ en de ‘Boomgaard’ leerde kennen en waarderen.

Dietsche Warande en Belfort. Sept. Pessimistisch gestemd is het artikel van J.F. Vanderheyden over *Bibliotheken en Bibliothecarissen*, vol klachten over achterlijke toestanden in België.

Okt. Een paar bladzijden van Maurice Gilliams handelen *Over Karel van de Woestijne*, waarin hij de dichter aan het woord schijnt te laten.

Volkskunde XXXIX, afl. 1-3. Een uitvoerig principieel artikel, *De Volkskunde op een Keerpunt*, van Jan de Vries, opent de aflevering. - Karel van Nyen wijdde een brede studie aan *De Gans in de Volksvermaken*. - Op het gebied van de volksgeneeskunde beweegt zich Jules Pieters, met zijn bijdrage *De Boete van St. Cornelius te Ninove*, op grond van een vijftiende-eeuwse tekst. - J.R.W. Sinninghe zocht naar volksoverleveringen omtrent *De Tempeliers*. Ten slotte een aantal Boekbesprekingen en reproducties van *Vlaamse Volksprenten*.

Den Gulden Winckel. Sept. In een *Open brief aan Anton van Duinkerken* komt G. Stuiveling op tegen de kritiek van ‘professionele scribenten’ en van uiteraard subjectieve litterairhistoriese critici. Hij verkondigt de stelling: ‘de literair-historische wetenschap heeft zich in eerste instantie niet bezig te houden met de ziel, maar met de stijl’.

Vondelkronick V, nummer 4. Deze lustrumaflevering bevat een lange reeks bijdragen, ingeleid door de redakteur. Albert Verwey schrijft over *Vondel en Ronsard*: de aanhef van het *Pascha* herinnert aan Ronsard's tweede Eclogue. - Gerard Brom bespreekt *Vondels Bespiegelingen van God en Godsdienst*. - C.G.N. de Vooys wijst op een toneelstuk van A. Beeloo: ‘Maria Tesselschade op het slot te Muiden’, waarin *Vondel en Hooft verzoend* worden. - Jac. van Ginneken behandelt *Vondels dramatische invoeling en de korte verzen der Maagdenklacht in het vierde bedrijf van Jephta*. - Anton van Duinkerken vertelt van

Vondel-portretten van Adriaan Loosjes. - C.R. de Klerk geeft een bijdrage over *Didactisch vormschoon*, A. Geerts over *Het motto van de Leeuwendalers*: *Pax optima rerum*, ontleend aan de *Punica* van Silius Italicus, waarschijnlijk door bemiddeling van de Leuvense hoogleraar Erycius Puteanus. - A.A. Verdenius verklaart *Een ongewoon compositum bij Vondel*, n.l. ‘snelriem’ voor een snelvoetig paard. - H.F. Wijnman schrijft uitvoerig over *De Amsterdamsche boekverkooper Jacob Vinckel* (1627-1680), die Vondel behulpzaam was bij de proza-vertaling van Virgilius. - L.C. Michels spreekt over *Van Lennep en het handschrift der Herscheppinge*. - Een lange reeks, zeer gevarieerde *Kanttekeningen* besluit deze rijk voorziene aflevering.

Tijdschrift voor Taal en Letteren, XXII, afl. 3. Gerard Brom publiceert een hoofdstuk over *Vondels toneelstrijd*. - Jos. J. Gielen geeft een uitvoerige beoordeling, met aanvullingen, van J.E. van der Laan's proefschrift over *Goethe en Nederland*, waarin hij er op wijst dat bij dergelijke studies Zuid-Nederland niet ter zijde gelaten moest worden. - H.H. Knippenberg doet enkele grepen uit de Nieuwejaarswensen die A. Fokke Simons in de veelbewogen jaren 1802-1809 dichtte voor *De bruiloft van Kloris en Roosje*, en vertelt een en ander over de lotgevallen van dit blijspel.

Levende Talen. Okt. Naar aanleiding van de intreerede van Prof. G. Gosses schrijft J.B. Schepers een artikel *Binnen en buiten Friesland*. - A.J. Schneiders (*Taalwetenschap en taalonderwijs*) ziet een tegenstelling tussen de wijzen waarop een taalgeleerde en een schoolman een leerboek beschouwen. - A. Zijderveld betwist het goed recht van sommige conservatieve *Spelling-autoriteiten*. - E. Kruisinga (*Filologie en taalwetenschap*) toont aan dat de veel gebruikte Duitse grammatica van Spruyt wetenschappelijk verouderd is, zodat er behoefte bestaat aan een studieboek op moderne grondslag.

Neophilologus XX, afl. 1. L.P.H. Eykman (*Nasality again*) geeft een fonetische verklaring van het ‘door de neus praten’, waarvoor hij de term ‘nasality’ aanbeveelt. - G.W. Wolthuis publiceert het eerste gedeelte van een artikel over *De dichter van Mariken van Nieumeghen en de stof van het spel*, waarin hij verband zoekt met de duivellitteratuur en heksengeschriften.

Onze Taaltuin. Sept. *Welke taalelementen zijn ons aangeboren*? vraagt Jac. van Ginneken. Zijn beschouwingen over de 'aangeboren articulatiebasis' sluiten zich aan bij de vroeger uitgewerkte erfelijkheidstheorieën. In het biezonder beschouwt hij, met behulp van een reeks foto's, de min of meer gesloten mondstand, als voorwaarde voor de neiging tot labialisering of delabialisering in bepaalde dialekten. - G. Stuiveling geeft interessante aantekeningen over techniek en taal in *Adama van Scheltema's* verzen. - G.S. Overdiep beschouwt *De tweede-persoons vorm* in Zuid-Hollandse volkstaal, en maakt een opmerking over een biezondere constructie bij het werkwoord *scheuren*. - Jac. van Ginneken beoordeelt *De nieuwe Nederlandsche klankleer van Blancquaert*.

Okt. Jac. van Ginneken betoogt: *Het fortislenis-karakter der Oudnederlandsche neus- en vloeiklanken leeft nog voort in de vormen der verkleinwoorden*, als karretje, stalletje, lammetje, pannetje, wangetje, met 'een geaccentueerde gedekte klinker'. - J. Klatter bespreekt *De varianten in het Amoureuse Liedtboeck*. - G. Knop vervolgt zijn opstel: *Terschelling een Frankisch land met Friesche kolonies*? Een tweede artikel van Jac. van Ginneken is getiteld: *De consonant-mouilleering in een groep Nederlandsche dialecten*. Dezelfde schrijver noemt de bekroonde verhandeling van G. Mazereel over de *Klank- en vormleer van het Brusselsch dialect* een 'prulwerk'.

Tijdschrift voor zielkunde en opvoedingsleer XXVI, afl. 2. J. Moormann vervolgt zijn vroegere opstellen over *Het voortgezet onderwijs in de moedertaal* met een beschouwing over *Het stellen*, die hij opnieuw vastknoopt aan het boek van J. Leest.

Ons Eigen Blad. Sept. Gerlach Royen geeft opnieuw in zijn *Spraakkunstige Varia* treffende *Stilistiese stalen en staaltjes*, als afschrikkende voorbeelden, zich aansluitend bij de *'Taal'-kultuur* in de Juli-aflevering.

Okt. Gerlach Royen bespreekt enige twijfelachtige punten in *De 'nieuwste' spelling*, waarin hij vooral het handhaven van een aantal naamvals-n's blijft afkeuren.

Museum. Aug.-Sept. Joh. Snellen beoordeelt het proefschrift van M. van der Zeyde over *Hadewijch*; D.C. Hesseling beoordeelt de studie *Oor die Afrikaanse Taal* van G.S. Nienaber.

C.D.V.